

પ્રકાશક :

જયતિલાલ નતનચંદ શાહ
મનસુખલાલ તારાચંદ મહેતા

મંત્રીઓ :

શ્રી મોહનલાલજી અર્ધશતાબ્દી
સ્મારકચંદ-પ્રકાશન-સમિતિ,

સારદાસદન,

૧૧, પાગલી બજાર સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ-૧.

વિ. સં. ૨૦૨૦

ઈ. સ. ૧૯૬૪

☆

મુદ્રય શ. દશ

☆

ચુદક :

બહાદુરસિંહજી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,
પાલીતાણા

તથા

જવાહીર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,
મુંબઈ, ૯

સમુદાયના આધારસ્તંભ અને જેમની કૃપાદષ્ટિથી જ
આ ગ્રંથનું હું સંપાદન કરી શક્યો.....

તે

દીર્ઘચારિત્રપત્રી

પૂ. પંન્યાસપ્રવર શ્રી કીર્તિસુનિજ ગણિવર

તથા

શાંતમૂર્તિ તપસ્વી

પૂ. પંન્યાસપ્રવરશ્રી નિપુણસુનિજ ગણિવરને

આ સ્મારક-ગ્રંથ

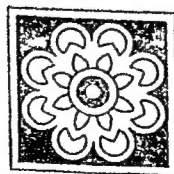
સાદર

સમર્પિત કરું છું.

*

ભવદીપ કૃપાકાંક્ષી

મૃગેન્દ્ર

ર-મારક ગ્રંથનું શબ્દ સ્થાપત્ય

- પ્રગટાવીય નિવેદન
- સ્પષ્ટાવીય નિવેદન
- આવગર
- ત્રિફુમાંથી મધુ
- શ્રી મોહનવાવણ મહારાજનું જીવનચરિત્ર
- શ્રી મોહનવાવણ મહારાજની ઉપકારસ્તુતિ
- મુનિશ્રી મૃગેન્દ્રમુનિજી
- મુનિરાજ શ્રી પુરુષોત્તમજી મ
- શ્રી જયજિજ્ઞુ
- સ શ્રી મનમુખલાલ તારાવડ મહેતા
- મુનિરાજ શ્રી લલિત મુનિજી

	કાવ્યવિભાગ	પૃષ્ઠ
૧ ગુરુ-ગુણ હુવાદ	(સંસ્કૃત) મુનિશ્રી મૃગેન્દ્રમુનિજી	૩
૨ ચરિત્રનાયક સ્તુત્યશ્લોક	(,) ઉપા શ્રી લલિતમુનિજી	૪
૩ શ્રી મોહનાયકમ્	(") શ્રી વિજયવડ મોહનનાથ	૬
૪ અર્ધ	(ગુજરાતી) શ્રી માવણ દામણ શાહ	૮
૫ જ્ઞાનમુનિ ગુરુદેવ	(,) શ્રી પારસીર	૧૦
૬ મોહનમુનિ-પ્રશસ્તિ	(") શ્રી ભાવન્દુ	૧૧
૭ બજવિ	(,) શ્રી મણેશભાઈ પરમાર	૧૨
૮ કાનિના કુમારને	(") શ્રી ગુણવત શાહ	૧૩
૯ શ્રદ્ધાજલિ	(હિન્દી) શ્રી ચાતિલાલ સુરાષ્ટ્રા	૧૬
૧૦ અપ્રદવકમલબંધ	(સંસ્કૃત)	૧૭
૧૧ મુરજ-બંધ	(સંસ્કૃત)	૧૮

જીવનચરિત્ર-વિભાગ

તપક શ્રી મૃગેન્દ્રમુનિજી મહારાજ

પ્રકરણ	પૃષ્ઠ
૧ જન્મકાળની બીજામા	૧
૨ સ્વામિનું મોતી	૨
૩ અર્પણનો આનંદ	૫
૪ શિષ્ય કે હારાય છે	૬
૫ નદી ભાવના નવું જીવન	૧૩
૬ ભુજાનો દીપ	૧૫
૭ મધનનું નવગીત	૧૮
૮ દાનહાસની આરમી	૨૧
૯ તીર્થ ક્ષેત્રિ કાનન	૩૦
૧૦ રાસધાનની રાજધાનીમા	૩૪
૧૧ સમયપારખું સત	૩૭
૧૨ ભૂમર્મના ભાવ્ય ઉરડે છે	૪૨

૧૩	મોહનધેલી મુંબઈ	૪૬
૧૪	ગિરિતળેટી ને મુનિ મોહન	૫૨
૧૫	યોગી અને યુગ	૫૭
૧૬	સંઘર્ષ અને સમાધાન	૬૧
૧૭	પુણ્ય હજી પરવારું નથી.	૬૩
૧૮	ચિરંતન સ્મૃતિ	૭૦
૧૯	અંતિમ શયન	૭૪

પરિશિષ્ટ

૧	સંદર્ભ-ગ્રંથોની સૂચિ	૭૬
૨	ખોલતી તારીખ	૮૧
૩	સ્મૃતિકાર્યો	૮૪
૪	સ્થાપત્ય સજ્જન અને છે.	૮૫
૫	... ની પુણ્ય સ્મૃતિમાં	૮૭
૬	પુણ્ય-ભૂમિ	૮૮

શ્રી ચરિત્રનાયક-વિષયક લેખ-સંગ્રહ

૧	શ્રી આત્મારામજી મહારાજ (ગુજરાતી) પં. શ્રી રાધિકામુનિજી મહારાજ અને શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ			૧
૨	સ્વ. પૂ. શ્રી મુનિ મહારાજ શ્રી મોહનલાલજી	(, ,)	શ્રી મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ બી. એ, એલ. એલ. બી.	૪
૩	અર્ધશતાબ્દી નાયકની જન્મકુંડલી	(, ,)	શ્રી મનસુખલાલ તારાચંદ મહેતા	૧૨
૪	વચનસિદ્ધ વિભૂતિ	(, ,)	શ્રી કૃતેહચંદ એવેરભાઈ શાહ	૧૬
૫	અલૌકિક જીવન	(, ,)	શ્રી વસંતલાલ કાંતિલાલ ધૃધરલાલ બી. એ.	૨૧
૬	આદર્શજીવન કા અર્પૂણ પ્રભાવ	હિન્દી	શ્રી ઋષભદાસજી જૈન	૨૩
૭	મુનિશ્રી મોહનલાલજી	(, ,)	મહતા શ્રી શિખર ચન્દ્ર કોચર	૨૮
૮	ધન્યાસ્તે સહુ તપોધનાઃ	(સંસ્કૃત)	પં રુદ્રદેવ ત્રિપાઠી એમ. એ.	૩૦
૯	શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ અને ક્રિયાદ્વાર	(ગુજરાતી)	પં. ઉપા.શ્રી લગ્નિમુનિજી મહારાજ	૩૪
૧૦	સ્મૃતિગ્રંથના ઘડવૈયા	, ,	પૂ. મુનિશ્રી ભકિત મુનિજી મહારાજ	૩૮
૧૧	મોહનમયીના ભાગ્ય જાગ્યાં	, ,	શ્રી ભાઈચંદભાઈ નગીનદાસ એવેરી	૪૧
૧૨	Muni Maharaja	(ઈંગ્લિશ)	Shri Mohanlal Bhagwandas	
	Shri Mohanlalji		Jhavery B. A., LL. B.	44

અન્યવિષયક લેખ-અંગ્રહ

(ગુજરાતી વિભાગ)

પૃષ્ઠ

૧ પ્રત્યષાદશીની પાંચ પદ્યકૃતિઓ	—સંપાદક	૧
૨ જ્ઞાન અને ભાવના	પં. શ્રી ભદ્રાંકવિજયજી મણિ	૯
૩ જૈન શ્લોકોના અર્થ સમજાવવા ઉપરના નોંધ	ડૉ. દિગ્ગજીવિજયજી મણિ	૧૨
એક જુલાયેનું પ્રકાશન	એમ. એ. પીએચ. ડી.	
૪ 'ઉવચિત્ત' શીર્ષકે એક નવલકથા	ડૉ. દિગ્ગજીવિજયજી મણિ	૨૪
૫ જૈન આનંદસંહિતાના અંગ	ડૉ. ભોળીલાલ જી. સાહેબ	૪૪
૬ ત્રણ દેવ આગમિક ગ્રંથો	ડૉ. હરિવંશજી મુ. ભાયાળી	
	એમ. એ. પીએચ. ડી.	૪૦
૭ આશુતોષવાલાના જૈન મંદિરોની ચિત્રપ્રત્યક્ષ	શ્રી રવિશંકર મ. રાવ	૫૨
૮ પાટણના જૈન મંદિરોમાં કાંઈ ચિત્રો	શ્રી દેવેશ્વરજી ભાઈજી દેવે	૫૬
૯ 'સુપ્રસન્ન' ની રચનાના અંગ	મુનિરાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ	૬૫
૧૦ 'કીર્તી' તપસવી શ્રી જિન્નજીભૂઈ	શ્રી પુણ્યવંશ હરિવંશ દોશી (મહુવાદર)	૭૦

(હિન્દી વિભાગ)

૧ શ્રીમોદનલાલજી જ્ઞાન મંદાર, મુલતકી	શ્રી અમરવંશજી નાદટા	
નાદપદ્ય પ્રતિષ્ઠા	શ્રી મંજુલાલજી નાદટા	૧
૨ દેવી નામમાળા	શ્રી નેમિચંદ્ર શાસ્ત્રી એમ. ઇ	૮
૩ જૈન દાર્શનિક સાહિત્ય નોંધ	મુનિરાજ શ્રી જંતુવિજયજી મહારાજ	૧૮
પ્રમાણવિનિશ્ચય		

પ્રકાશકીય નિવેદન

મહાપ્રભાવિત મુનિરાજશ્રી મોદનસાહજ મહારાજનો અર્ધશતાબ્દીમહોત્સવ સંવત ૨૦૧૩ માં ભદ્રેશ્વર લાલબાગ ખાતે શાંતમુર્તિ પંચ્યાનપ્રવર શ્રીનિપુણમુનિજી ગણિવર તથા પૂજ્ય મુનિરત્ન શ્રી લલિતમુનિજી આદિ સાધુમુદાયની નિશ્ચયાં ઉજવવામાં આવ્યો, ત્યારે પૂજ્યપાદની કાયમી સ્મૃતિરૂપે તેમનું ચરિત્ર છપાવી બહાર પાડવાની વિચારણા થઈ હતી. ત્યારબાદ મહારાજશ્રીની જીવનપ્રજ્ઞા ઉપરાંત જૈનધર્મ સંબંધી લેખો માટે અનેક વિદ્વાનોને આમંત્રણ આપી એમના ઉપયોગી લેખોનો એમાં મમાવેશ કરી, અંથની ઉપયોગિતા વધારવા સ્મારકઅર્થે પ્રગટ કરવાનો નિર્ણય લેવાયો. આ યોજનાને મુર્તિસ્વરૂપે આપવા એક સમિતિ નીમવામાં આવી અને ચરિત્રનું આલેખન, તથા વિદ્વદ્ભોજ્ય લેખો મેળવી સંપાદન-કાર્યની જવાબદારી મુનિશ્રી મુગેન્દ્રમુનિજીને સોંપવામાં આવી.

અત્યર્થ સમિતિના અંદાજ કરતાં આ અંથપ્રકાશનમાં ઘણો વિલંબ થયો છે, તે પછી તેમાં ચરિત્રનાયકતા જીવન સંબંધી વિશેષ માહિતી અને અનેક વિદ્વાનોના લેખોનો સમાવેશ થઈ શક્યો છે. એ બાબત અમારે માટે આનંદસ્પર્શક છે. પૂજ્યપાદનો શિષ્ય-સમુદાય, જકતજનો તથા સામાન્ય જૈનસમાજ ઘણા સમયથી આ અંથના પ્રકાશનની શુદ્ધ જોઈ રહ્યો હતો, તે આજે પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે, તે અમારા માટે ગૌરવનો પ્રસંગ છે.

આ અંથ-પ્રકાશનમાં શાંતમુર્તિ પં. શ્રી નિપુણમુનિજી ગણિ, પ. મુનિશ્રી લલિતમુનિજી તથા મુનિશ્રી ચિદાનંદમુનિજી આદિએ અમને માર્ગદર્શન આપ્યું છે, તે માટે અમે તેમના કાળી છીએ. મુનિશ્રી મુગેન્દ્રમુનિજીએ પૂજ્યપાદના ચરિત્રલેખન તથા ખીલ્લ લેખો મેળવવા ખૂબ જ પરિશ્રમ સેવ્યો છે, તેમજ આ અંથનું સંપાદનકાર્ય સંભાળી ખંતથી પાર પાડ્યું છે, તે માટે અમે તેમના અત્યંત કાળી છીએ.

આ પ્રકાશનકાર્યમાં એમમથે સહકાર આપવા માટે શ્રી બહાદુરસિંહજી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, જવાહર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ તથા પ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસના સંચાલકોનો સન્મતિ વતી આભાર માનવાની તક લઈએ છીએ.

સેવામુર્તિ શ્રી કૃતેદ્રચંદ અવેરભાઈએ અમને વારંવાર જે યોગ્ય માર્ગદર્શન આપ્યું છે, તે માટે એમનો આભાર માનવાનું કેમ ભૂલાય? આ કાર્યમાં સક્રિય સાથ અને સહકાર આપવા માટે અમે શ્રી માણિક્યેન્દ્રનાથ હરણચંદ, શ્રી કાળીદાસ સુંદરજી કપાસી, શ્રી કેશરીચંદ હીરાચંદ અવેરી, તથા શ્રી સચ્ચારમલજી કોહારી, શ્રી મકનજી અનોપચંદજી વગેરેના આભારી છીએ.

શ્રી કાલિદાસ કેસાએ જા મથને સુચોભિત કરવા માટે કિ મતી સૂચનો આપ્યા છે, તે માત્ર તેમનો આભાર માનવાની તમ વાંચે છીએ

શ્રી સારાલાઈ મજિનાઈ નવાબ પ્રમોશન 'Jain Mantrasashtra' પુસ્તકમાંથી ૫ મુનિશ્રી મોદનસાલજી મહારાજની મત્રશાસ્ત્ર વિષેના લેખ પ્રગટ થવા માટેની પરવાનગી આપવા માત્ર આભાર વ્યક્ત કરવાની જરૂર પડી છે

આ ઉપરાંત શ્રી વટગજુડિ આરમથમાંથી વિરા અને ફાટાઓની તથા આજના મથમાં શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાવધના નકકારથી અમે કર્ક શાખા છીએ જે માટે તેમના જાણી છીએ.

શતાવધાની પદ્ધતિ શ્રી ધીન્જલાસાલજીએ જા મથના આગમના ભાગના તમામ મુદ્દા તપાસી જાણી મથને નુમયમર તૈયાર કરી આપવા માત્ર જે ખતમર્ગી નકકાર આપ્યો છે, તે માટે તેઓ ધ વવાઈને પાત્ર છે

અતમા જા મથ માત્ર જ જ પૂજાર મુનિવર્ગી તથા વિદ્વાન હાલકમધુઓએ પાતાના અમુલ્ય અમથનો બેા જાણીને વિદ્વાપૂર્ણ હોયો હોયી આપ્યા છે, જે બધા માત્ર જેમનો જાજાગ મથા માર્ગોમા નાનવો' અગાઉથી સચોટ થઈ જા પ્રવૃત્તિને પ્રાપ્ત હન આપનાર સૌ કોઈ બાઈઓ, બહેના, જાડા સુદા રમો, દેગસરો, પુસ્તકાલેખોનો આભાર માનતા અમને આનંદ થાય છે

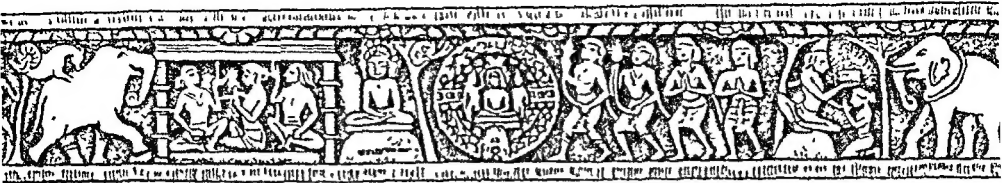
સિ

જયવિવાલ જનચક માલ
અનમુખવાલ તાનચક મહેતા
માનદ મરીએ

શ્રી મોદનસાલજી અર્ધશતાબ્દી
આરકમથ-પ્રકાશન મિમિ

મુબઈ,
તા ૧-૧૨-૬૪

સંપાદકીય નિવેદન

જયન્તુ જિનેન્દ્રાઃ ॥

જે મહાપુરુષની પુણ્યસ્મૃતિમાં આ સ્મારકગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે, તે ગ્રંથનાયક શ્રીમદ્ મોહનલાલજી મહારાજનું નામ જૈન આલમથી તો અબળથ્થું નથી જ.

પ્રસ્તુત સ્મૃતિગ્રંથનું પ્રકાશન તો આજે થાય છે, પરંતુ એના વિચાર-બીજનું વાવેતર આજથી ૬ વર્ષ અગાઉ થયું હતું. વિ. સં. ૨૦૧૩ માં એ. વ. ૧૨ ના રોજ પૂ. શ્રી મોહનલાલજી મહારાજનો ૫૦ મો સ્વર્ગારોહણુદિન આવતો હોઈ એ ૫૦ મી સંવત્સરી પ્રસંગે શ્રીમદ્દનો અર્ધશતાબ્દી-સ્વર્ગારોહણ-મહોત્સવ મુંબઈ-ભૂલેશ્વર ખાતે લાલબાગ ઉપાશ્રયના હોલમાં પૂ. પંન્યાસશ્રી નિપુણમુનિજી ગણીવર આદિની શુભ-નિશામાં ઉજવાયો હતો.

ઉત્સવોની ઉજવણી પછી અનેક ઉપયોગી કાર્યો પ્રાયઃ પ્રમાદથી વિસારે પડી જતાં હોય છે, પરંતુ ધગશને જે ઢીલી પાડવામાં ન આવે તો એ સમયે પ્રારંભિક કાર્યો જરૂર સાકાર બની શકે છે. અહિં પણ સ્વર્ગારોહણ-મહોત્સવ-સમિતિએ જ્યારે પૂ. શ્રી મોહનલાલજી મહારાજનું જીવન-ચરિત્ર છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાની ભાવના પૂ. મહારાજશ્રી સમક્ષ વ્યક્ત કરી, ત્યારે સૌએ એને વધાવી લીધી. અને મને યાદ છે કે, જીનાગઢ-દલપુશથી શ્રીજીવણચંદ સાકરચંદ ગવેરીનેા પણ એક શુભેચ્છા-પત્ર અમારા ઉપર આવેલો, જેમાં તેમણે પણ એ જ ભાવના દર્શાવી હતી; આમ આ વિચારને વેગ મળ્યો અને પૂ. પંન્યાસજી મહારાજે લખાણનો પ્રારંભ કર્યો. દરમિયાન મને એક વિચાર સ્ફૂર્યો કે—“આમ માત્ર જીવનચરિત્ર જ શા માટે? ૫૦ વર્ષની પૂર્ણાહુતિ પ્રસંગે એક સ્મૃતિગ્રંથ પ્રકાશિત કરાય તો કેમ? મારી આ ભાવના મેં વડીલોની સમક્ષ રજૂ કરી અને તે તેમને ગમી. પછી તો આ કાર્યની જવાબદારી મને સોંપવામાં આવતાં વડીલોના આશીર્વાદ સાથે મેં તેનો સ્વીકાર કર્યો.

સં. ૨૦૧૮ નાં લાલબાગે (મુંબઈ) ના ચાતુર્માસ દરમિયાન સ્મારક-ગ્રંથની યોજના માટે ‘શ્રી મોહનલાલજી અર્ધશતાબ્દી સ્મારકગ્રંથ-પ્રકાશન-સમિતિ’ની નીમણૂક કરવામાં આવી અને તેના ક્ષણસ્વરૂપે આ સ્મૃતિગ્રંથ પ્રગટ થયો.

આ ગ્રંથના પ્રકાશન પાછળ દુઝી પણ આટલી મૂળભૂત કડી છે.

મુબઈ અને સુરતમાં મુનિશ્રીનાં સ્મૃતિ-કાર્યો

૫ મુનિરાજશ્રી મોહનલાલજી મહારાજ ભારતભરમાં સુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર, રાજસ્થાન, મધ્યપ્રદેશ, પુ. પી. બિહાર વગેરે જે જે પ્રાંતોમાં વિચર્યા ત્યાં તેઓ જીવનની દિવ્ય મુવાસ મૂકતા ગયા છે અને તેમાં પણ મુબઈ અને સુરતની પ્રબળ ધરના તેમના ઉપકારોની સ્મૃતિઓ ઇતિહાસના પાને નિર-અકિત બની રહેશે.

આજથી અરધા સૈકા પહેલાનો જૂતકાગ એ બતાવે છે કે સ. ૧૮૪૭ થી ૧૮૬૩ સુધીનો સમય મુબઈ અને સુરતના જૈન સઘ માટે ખરેખર સુવર્ણ-યુગ હતો. ૧૬ વર્ષના એ સમયમાં ધાર્મિક ક્ષેત્રે ઘણી ક્રાંતિ આવી, અનેક સાદગાર સર્જાને થયા. આ યશસ્વી પરિવર્તનમાં જો કોઈનો અુખ્ય હિસ્સો ગણીએ તો તે આપણા ચારિત્રનાયકનો હતો. સ. ૧૮૪૭ માં શ્રીમત્ મોહનલાલજી મહારાજ એ પ્રથમ મુબઈમાં સવેગી સાધુ તરીકે પધાર્યા, ત્યારથી ૧૪ થી ૧૬ વર્ષપર્યંત મુબઈ અને સુરતના સઘને તેમની ધર્મપ્રભાવનાનો નિયમિત લાભ મળતો રહ્યો, જના પંજીમાં અનેક વૃત્તન જનનમદિરો, જીર્ણોદ્ધારો, પ્રતિષ્ઠાઓ, ઉપધાનો, દીપાઓ અને તે ઉપરાંત જ્ઞાનવટાર, પાઠશાળા, હાઈસ્કૂલ, હોસ્ટેલ, કન્યાશાળા, ધર્મશાળા, બોજનશાળા, હિસ્પેન્સરી, ચેરિટી ક્લબ વગેરે અનેક ભગીરથ કાર્યોના બીજ રોપાયા અને તેમાંથી આજે ઘણીખરી સરઘાઓ વિકસિત બની સમાજ અને ધર્મના ક્ષેત્રમાં યગતવી કાર્ય કરી રહી છે. આમ આ બધાનું શ્રેય અુખ્યત્વે આપણા ચારિત્રનાયકને ફાળે જાય છે.

સુરત મુબઈ, પાલીતાણા તથા બોસિયા વગેરે અનેક સ્થળે એ સમારકો આજે પણ અમની ધીર્તિ-માથા માતા બિલા છે.

સ્મૃતિપ્રધની એક આદી કપરેખા

પ્રસ્તુત પ્રધની તામસા નીચે અુજળ પાત્ર વિભાગમાં વિભક્ત છે -

- ૧ કાવ્ય વિભાગ.
- ૨ ચરિત્રનાયકની સળંગ જીવન-કથા અને પરિશિષ્ટો.
- ૩ ચરિત્રનાયકના જીવનને સ્પર્શતા લેખો.
- ૪ નન્યવિષયક લેખો.
- ૫ ફોટોગ્રાફિંગ, પ્લેઈટન.

(૧) આ વિભાગમાં સરકૃત, સુજરાતી તથા હિન્દી ભાષાના કાવ્યોનો સમાવેશ થાય છે.

(૨) વિભાગ બીજામાં પૂ. શ્રી મોહનલાલજી મહારાજની સૂચ્છા, સળંગ અને ક્રમબદ્ધ જીવન-કથા વાંચી લેવામાં આવી છે. મહાન-પુરુષોની જીવન-સમીક્ષાનું મામ સરળ તા નથી જ તેમ છતાં તેમના તરફની ભક્તિ અને ભાવના એ માટે પ્રેરતી હોય છે.

સંપાદકીય નિવેદન :

ચરિત્રને લોકભોગ્ય અને વાચનક્ષમ બનાવવા યથાશક્તિ પ્રયાસ કર્યો છે. અને ચરિત્રગત પ્રસંગોના પરિમાર્જન માટે આધાર તરીકે મેં જે જે પુસ્તકો, પત્રો, કાષ્ઠલેખ તથા હસ્તનોંધોનો ઉપયોગ કર્યો છે, તેની યાદી સંદર્ભગ્રંથોની સૂચિમાં આપી છે. પરિશિષ્ટોમાં ચરિત્રના દોહનરૂપે ઘટનાઓ, કાર્યો અને ચાતુર્માસનાં સ્થળોની સાલવાર યાદી આપી છે. સમયના નિર્ણય અંગે ‘શ્રી મોહનચરિત્ર’ સંસ્કૃત કાવ્ય તો ખૂબજ ઉપયોગી થયું. અને પંચામૃત મહારાજે કરેલી ચરિત્રસંબંધી નોંધો તો આ કાર્યમાં મને એક પગદંડીની ગરજ સારી છે.

આ સાથે હું એ પણ નિર્દેશ કરી દઉં કે ચરિત્રનાયકના જીવન સાથે સંકળાયેલી જે બાબતો-સમાચારી અને શુરુપરંપરા વિશે વિભિન્ન જગ્યાલા પ્રવર્તે છે, તેનું સ્પષ્ટીકરણ ચરિત્ર તેમજ અન્ય લેખોમાં આવી જતું હોવાથી વાંચકોને તેમાંથી ઘણુંખરું જાણવાનું મળી રહેશે, એની મને ખાતરી છે.

(૩) આ પછીના વિભાગમાં ચરિત્રનાયકના જીવનને સ્પર્શતા લેખો આપવામાં આવ્યા છે. તેમાં શુજરાતી, હિન્દી, સંસ્કૃત તેમજ ઇંગ્લીશ ભાષાના અભ્યાસપૂર્ણ લેખોનો સમાવેશ થાય છે.

ચરિત્રનાયકના સમાગમમાં આવવાનું સહભાગ્ય સાંપડ્યું હતું, એવા ત્રણ લેખકોના બહુમુલ્ય લેખો આહિં સાબર ઉદ્ધત કર્યા છે, તે નીચે મુજબ :—

લેખકનું શીર્ષક :	લેખક :	સ્થાન :
૧ શ્રી આત્મારામજી મહારાજ અને શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ.	સ્વ. પં. રિદ્ધિમુનિજી ગણિવર	શ્રી આત્મારામજી જન્મ-શતાબ્દી સમારકથ
૨ શ્રી સ્વર્ગસ્થ પુણ્યાત્મા શ્રીમાન્ મુનિમહારાજશ્રી મોહનલાલજી.	શ્રી મોહનલાલ દલીયંદ દેસાઈ બી.એ.એલ્.એલ્. બી.	જનયુગ સં. ૧૯૮૫-૬
૩ મુનિ મહારાજશ્રી મોહનલાલજી	શ્રી મોહનલાલ ભગવાનદાસ અવેરી, સોલીસીટર	કમ્પેરેટીવ એન્ડ ક્રીટીકલ રટી ઑફ મંત્રશાસ્ત્ર

ચરિત્રનાયકના જીવનનું સાહિત્યિક પાસું તપાસતાં તેઓશ્રીએ રચેલી પાંચેક પદ્યકૃતિના નમૂના પ્રાપ્ત થયા છે. આ લેખ, ભૂલથી અન્યવિષયક લેખવિભાગમાં આવી ગયો છે.

(૪) આ વિભાગમાં અન્ય વિષયક લેખો-શુજરાતી તેમજ હિન્દી ભાષામાં વિલકત છે.

હિન્દીલેખો મેળવી આપવામાં શ્રીયુત અગરચંદજી નાહટાનો પ્રયત્ન હું ભૂલી શકું તેમ નથી. તેમણે શરૂઆતથી જ આ માટે આત્મીયતા દર્શાવી છે, તે બદલ તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

શ્રી મોહનલાલજી અર્ધશતાબ્દી સ્મારક - અથ :

૫ આગમપ્રકાશક મુનિરાજ શ્રી પુણવિજયજી મહારાજશ્રીએ તેઓશ્રીની અનેક વિધ પ્રવૃત્તિઓમાંથી સમય મેળવી આ તથા આશુખ લખી આપવા અનુમદ્ કર્યો છે, તે બદલ હું તેમનો ધન્ય છું.

૫ ૫. શ્રી બદ્ધકર્તવિજયજી ગદીવર, પૂ. મુનિશ્રી જળવિજયજી મહારાજ તથા ડૉ. ઉમાકાન્ત પ્રે. શાહ, ડૉ. આડેસરા, ડૉ. જાયાણી, પ્રો. કાપડીઆ, આદિ સૌએ લેખની વાનગી મોકલી તથા ગૌરવ વધાર્યું છે.

આ ઉપરાંત ૫ વયોવૃદ્ધ શ્રી જિનભદ્રવિજયજી મ., પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રી લલિતમુનિજી મ., પૂ. ૫. શ્રી નિપુણમુનિજી ગદીવર, પૂ. શ્રી લલિતમુનિજી મ. તથા મારા પૂ. ગુરુદેવશ્રી આદિ સૌએ વખતો વખત પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ સુચનો કરી જેમણે મારા આ કાર્યને સરખ બનાવ્યું છે, તે બદલ તેમના ચરણમાં ફૂલસાતાની અજ્ઞપિ અર્પું છું.

સહૃદયી શ્રી રતિલાલ દીપચંદ હેશાઈએ પણ લેખન અંગે સુચનો અને માર્ગદર્શન આપેલ છે, તે બદલ તેમને ધન્યવાદ મળે છે.

અથપ્રકાશન - સમિતિના કાર્યકર્તાઓમાં મુદ્રાપક જયતિલાલ રતનચંદ શાહ, શ્રી કૃતેન્દ્રચંદ અવેરભાઈ, શ્રી મનસુખલાલ તારાચંદ મહેતા, શ્રી માણેકલાલ હરખચંદ, શ્રી કેશરીચંદ હીરાચંદ અવેરી, શ્રી કાલીદાસ કપાળી, શ્રી પુલચંદ હરિચંદ દોગ્રી સૌએ મુદ્રા મેવા બળવી લાલ લીધા છે

આ સિવાય પ્રો. બીપીનચંદ્ર જી. અવેરી, પ્રો. કપરચંદ રણછોડાદાસ વારેયા તથા શા. ચંપકલાલ લોગીવાવ અને અન્ય જે સાહ્યોએ આ તથાને સમૃદ્ધ બનાવવામાં ફાળો આપ્યો છે, તે ઉલ્લેખનીય છે.

અને અતે આ તથામાં શાસ્ત્ર કે ઇતિહાસ વિષયક કાંઈપણ લખાયું હોય, કિંવા પ્રેસ કે દિપ્તિદોષથી છપાયું હોય, તે અંગે ભિન્નભિન્ન દુષ્ટાંત દર્જ છું. સુસ્ત વિદ્વાન વાચકોને કાંઈપણ સતિ જણાય તો જણાવવા અનુમદ્ કરે.

લેખકો અને આલોકની દીર્ઘ-પ્રતીક્ષાને પ્રાપ્ત વિઠવથી પણ તથા પ્રકાશન થયો છે, તેમાં સતતજ બ્યજા કરવા સિવાય વિશેષ શું કહી શકું ?

તા. ૧-૧૨-૧૯૬૩

પાળ્ય જૈન મંદળ

૭૬, મંત્રીનંદાઈવ

મુબઈ-૧

લિ.

પૂ. ગુરુદેવ શ્રી ચિદાનંદમુનિ

ચરણરેણુ મૃગેન્દ્ર મુનિ

॥ जयन्तु वीतरागाः ॥

આવકાર

સંતો અને આત્મસાધકો એ સંસારની સનાતન સંપત્તિરૂપ છે. આવી વ્યક્તિઓ પોતે ધર્મને માર્ગે ચાલે છે અને સ્વાનુભવને બળે દુનિયાને ધર્મને માર્ગે બતાવે છે. માર્ગભ્રષ્ટેલી માનવજાતને ન્યાય-નીતિ અને ધર્મને સાચો માર્ગ દર્શાવવાને કારણે આવા સાધકોને સમાજ-ન્યોતિધર લેખવામાં આવે છે. જૈન પરંપરામાં આવા મહાપુરુષોને પ્રભાવક પુરુષો તરીકે બિરહાવવામાં આવે છે. અને આવા ધર્મપુરુષોની સેવાથી તેમજ એમના સંપર્કથી માનવીનું જીવન ચરિતાર્થ અને ધન્ય બની જાય છે. એટલા માટે જ શાસ્ત્રોમાં સત્સંગ કે સંતસમાગમનો ઘણો મહિમા વર્ણવવામાં આવ્યો છે અને એની ખુબ પ્રશંસા કરવામાં આવી છે.

વીસમી સદીમાં જૈન શ્રવેતાંબર મુર્તિપૂજક સંઘમાં જે પ્રભાવશાળી મહાપુરુષો થઈ ગયા, એમાંના પૂજ્ય મુનિગણાલંકાર શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ પણ એક હતા. તેઓ જેમ જ્ઞાનવાન હતા, તેમ ચારિત્રપાત્ર પણ હતા. આજથી ૬૦-૭૫ વર્ષ પહેલાં આપણા શાસ્ત્રગ્રંથો છપાવવાની શરૂઆત હજી થઈ નહોતી અને શાસ્ત્રાભ્યાસ માટે આજના જેટલી વિપુલ સાહિત્ય-સામગ્રી પણ સુલભ નહોતી, એવા સમયમાં પણ શ્રી મોહનલાલજી મહારાજે શાસ્ત્રોનું 'ઉંડું' અધ્યયન કર્યું હતું, એ જ બતાવે છે કે-એમની જ્ઞાસા અને જ્ઞાનભક્તિ કેટલી ઉત્કૃષ્ટ હતી. વળી મૂળે તેઓએ યતિદીક્ષા લીધેલી અને યતિજીવનમાં તો ચારિત્રની સાધના અસુક મર્યાદામાં જ કરવાની હોય છે; એટલું જ નહિ, એમાં તો સંપત્તિ અને વૈભવની સામગ્રી પણ સારા પ્રમાણમાં સુલભ હોય છે, એ જાણીતું છે. તેમાં વળી ગાદીપતિ શ્રીપૂજ્યને કાઠમાઠ તો ખૂબ જ હોય છે. પણ શ્રી મોહનલાલજીએ યતિદીક્ષા લેવા છતાં એમનો આત્મા તો સાચા ત્યાગી, વૈરાગી અને સંયમી સાધકનો આત્મા હતો. એટલે છેવટે શ્રમણત્વનો જૈન સાધુના કઠોર જીવનનો સ્વીકાર કર્યો ત્યારે જ એમના આત્માને સંતોષ થયો. ભોગની સામગ્રી સહજ રીતે પ્રાપ્ત થઈ હોવા છતાં એનો સહર્ષ ત્યાગ કરીને તેમણે હોંશે હોંશે ત્યાગમાર્ગનો સ્વીકાર કર્યો. એ બીના એમની ચારિત્રપરાયણતાને સચોટ ખ્યાલ આપે છે.

મુનિવર્ય શ્રી મોહનલાલજી મહારાજનું જીવન વાચતા એમ બાલુવા મયે છે કે તેઓનો જન્મ પ્રાણીકુળમાં થયો હતો અને આત્મસાધનાને માટે એમણે શ્રમજીવનનો ત્યાગ કર્યો હતો. આ ઉપરથી એમ જરૂર લાગી શકાય કે આ પ્રભાવક મુનિવરે જ્ઞાનયોગ દ્વારા પોતાના પ્રજ્ઞાત્વને ઉભાંચું હતું અને ચારિત્રયોગ દ્વારા પોતાના શ્રમજીવનને ચોખ્ખું હતું.

જ્ઞાન અને ચારિત્રના સુમેળથી ચોનતી પોતાની સાધુતાના બળે ત કાળે મુનિરત્ન શ્રી મોહનલાલજી મહારાજે જનસમુદાય ઉપર ધર્મો ઉપકાર કર્યો હતો. એમના ઉપદેશથી અનેક ધર્મકાર્યો થયા હતા, અને મધને ધર્મકરણીની પ્રેરણા મળી હતી તેમજ સુબઈ અને મુરબ શહેર ઉપર તે એમનો ઉપકાર સાંચોય હતો. એમજ લાંબી શકાય કે સુબઈમાં જઈ વસેતા જૈનોને ધર્મનો રંગ વગાડવાની તેમજ સુબઈનો મામલો જનમુનિવરે માટે ખુશી કરવાની પહેલ અનામધન્ય આ મુનિવરેજ કરી હતી.

વગી જરૂર પડે ત્યારે વિચારીને અને તેજુ ઓછુ બોલવાના ગુણને લીધે સધમાં તેઓ વચનસિદ્ધ પુત્ર્ય બળાતા હતા અને ગમે તેવા મુશ્કેલીમયો કે ઉરફેલીના વખતમાં પણ તેઓ ન ક્યારેય ગુસ્સે થતા કે પોતાની યાતિ અને સમતાને બેલ પહોંચવા હતા. વલ્લભવાર જ્ઞાનમગ્ન-ઉપશમ એ જ શ્રમજીવણનો સાર છે. મુનિવર્ય શ્રી મોહનલાલજી મહારાજનું જીવન આ શાસ્ત્રવચનના દાખલારૂપ હતું. એમના જીવનની પ્રેરક અને બોધ દાયક ઘટનાઓનું વર્ણન આ આરકચથમાં આપવામાં આવેલ જીવનચરિત્રમાં તેમજ બીજા અન્ય-વેબોમાં આપવામાં આવ્યું છે તેની અદિ પુનઃકિત કરવાની જરૂર નથી.

આવા એક આત્માર્થી, હૃદયકર્મી, પાપલીડ, અપધ્યાધી અને ધર્મનિરત સત પુત્રની સ્મૃતિ શ્રી મધમાં તાજી થાય એ હું છે અને તેથી એમના કાગધધર્મને ૫૦ વર્ષ થયા એ નિમિત્તે આ અર્ધશતાબ્દી-સમારક-૩૫ પ્રગટ કરવાની જે યોજના કરવામાં આવી છે, તેથી નિત્યમાં આજ્ઞાદ થાય, એ સ્તોત્રાવિક છે.

આ સમારક-૩૫માં ઉત્તારી મૂનિશ્રી મજેન્દ્ર મુનિએ લખેલી પૂજ્યપાદ શ્રી મોહન લાલજી મહારાજની મજગ જીવનકથા આપવામાં આવી છે તે ઉપરાંત શ્રી મોહનલાલજી મહારાજને અર્જવ આપતી કે એમના ગુણગાન કરતી મસ્કન, ગુજરાતી, હિંદી તેમજ અંગ્રેજી ભાષામાં લુદા લુગા વેબકોની કૃતિઓ આપવામાં આવી છે, તે ઉપરથી શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ કેવા પ્રભાવક પુત્ર્ય હતા તેનો મારો ખ્યાલ આવી શકશે.

વગી, આ સમારકચથને શ્રી મોહનલાલજી મહારાજના જીવન કે ગુણગાન પ્રસંગે મુનિવરેજે આપેલ છે. આ સમારકચથને આપવામાં આવી છે તે ઉપરાંત શ્રી મોહનલાલજી મહારાજને અર્જવ આપતી કે એમના ગુણગાન કરતી મસ્કન, ગુજરાતી, હિંદી તેમજ અંગ્રેજી ભાષામાં લુદા લુગા વેબકોની કૃતિઓ આપવામાં આવી છે, તે ઉપરથી શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ કેવા પ્રભાવક પુત્ર્ય હતા તેનો મારો ખ્યાલ આવી શકશે.

આવકાર :

કે તાત્વિક વિષયના લેખો આપવામાં આવ્યા છે, તેથી આ ગ્રંથની ઉપયોગીતામાં વધારો થયો છે.

તેથી એક સંતપુરુષના પુણ્યસ્મરણ-નિમિત્તે તૈયાર કરવામાં આવેલ આ ગ્રંથને આવકાર આપતાં આનંદ થાય છે.

આવો ઉપયોગી ગ્રંથ તૈયાર કરવા બદલ મુનિ શ્રી મોહનલાલજી મહારાજના સાધુ-સમુદાયને, મુનિ શ્રી મૃગેન્દ્રમુનિને, આ સ્મારક-ગ્રંથની કમિટિના સભ્યોને, એના સલાહકાર મંડળને અને આમાં એક યા બીજા રૂપે સહાયક થનાર સર્વ મહાતુનારોને ધન્યવાદ ઘટે છે.

અંતમાં, પૂજ્ય મોહનલાલજી મહારાજ એક આત્મસાધક પુરુષ હતા અને એમના જીવનનો એ જ મહિમા હતો અને તેથી જ આટલાં વર્ષો પછી તેઓનું પુણ્યસ્મરણ આપણે કરીએ છીએ એટલે આપ મહાપુરુષને જાણ્યાનું અને એમને સ્મરણ કર્યાનું સાચું કૃપા આપણા જીવનને ધર્મના માર્ગે દોરીને નિર્ભય બનાવવું એ જ છે.

લુણસાવાડા, મોટીપોળ

જેન ઉપાશ્રય

અમદાવાદ

પોપ મુદ્રિ ૧૩

વિ. સં. ૨૦૨૦

મુનિ પુણ્યપ્રજ્ઞ

બિંદુમાંથી સિંધુ

જલબિંદુના દ્વારે એક વાર સાગર ગયો !

મથુરાની મહાનગરી હતી. બ્રાહ્મણનું દ્વાર હતું. સમર્પણ અને સાધુતા ત્યાં મળ્યાં. સાધુતાએ કહ્યું,

‘માઈ! સંસાર તો મદારીનો ખેડ છે. તારા દીકરાને મદારીનો માંકડો બનાવી ઠેર ઠેર પેટ માટે નથાવવા માગે છે, કે સંસારનો વિજેતા સરજવા ચાહે છે?’

સમર્પણશીલા માતા પળવાર મૌન રહી.

માતા શું જવાબ આપે? અને એમાં જવાબ આપવા જેવું પણ શું હતું? કયી મા દીકરાનું શુભ ન વાંછે?

‘માઈ! સંસારની આસક્તિઓને હું પિછાણું છું. પિંજરના પંખીને પરને અધીન કરવું સહેલ નથી, તો આ તો પેટની માયા છે. તારો દીકરો માથું છું. વૈદાયની વિરાસત આપવા અને સાધુતાના સિંહાસને બેસાડવા.’

ભોળી માતાએ કાળજની કેર કાપીને, નવ વર્ષના દીકરા મોહનને યતિપુરુષને ભેટ ધર્યો. ને ઇતિહાસવિદ્વાને કાળદેવતાના લાંબા અંતરપટ ભેદીને આંગણે આવીને ઉભેલા આચાર્ય દેવચંદ્રસૂરિને, પોતાનો એક પુત્ર આંગ-આચાર્ય હેમચંદ્ર સરજવા માટે-ભેટ ધરતી માતા પાદિની યાદ આવી.

ચિંતા નથી કે એક ઘટના ઉત્તર પ્રદેશમાં ઘટી અને એક શુજરાતના ધંધુકા શહેરમાં બની. રે! સંસાર ત્યાં સુધી કુશળ છે, જ્યાં સુધી આવી સમર્પણશીલા ત્યાગમૂર્તિ માતાએ હયાત છે: ને અનાથ સંસાર સનાથ છે, જ્યાં સુધી શિષ્યમોહી નહિ, પણ શાસનત્રેમી સાધુઓ પોતાના નિંભાલામાં આવાં નકલંક મોતી પકવે છે!

ચઢતે પરિણામે માતાએ મોહનને અર્પણ કર્યો. એ યતિપુરુષ એને પોતાની પોસાલમાં લઈ ગયા, ને ઘડતર-ચણતર શરૂ કર્યાં. સાત વર્ષ સુધી એને સંસારમાં રાખ્યો, બ્રહ્મચારી સર્જ્યો ને એના બ્રહ્મની નાવનું સુકાન કયો પ્રવાહ પકડે છે, તે નીરખ્યા કહ્યું!

એક રાતે શીલગુણ સૂરિએ સનાથમાંથી અનાથ બનેલ વનરાજનાં પારણાં પોતાનાં

ઉપાધ્યે બાધા હતાં એના તેજસ્વિનિની દિશા નિહાળવા હતા એના હતા કે જીવનની નાવ કળી નરકે જાય છે એવું કે તત્ત્વ ન-૬ અને એવું ધૃતિ નિહાળી જાતે વનગજને આશ્રિતે આપી આશ્રિત નહિ તા દેશની આઝાદી હુમ્મત કરવા વિદાય આપી હતી

જેનું સાધુઓએ કહે એ જાતની જાગૃતિને ઉપાસના માનના એણે રાજ એમના તપસ્વીને દુર્જન બનાવવું નહિ, દુર્જને તરો આલિન દુર્જનના મનના અને દુર્જન મનની કબુ પાષ આચરતા નથી' તમે પાન પ્રમનો ધર્મ હતો, ને ધર્મને પ્રમ હતો શાખા-પ્રશામ એ નો બાદ વિનાશ એમનો જાહેર હતો, પણ મુજબ એમનું મહાન હતું અને એના કૃતિમ જનધર્મ સાધવા

પત્નીસતા વર્ષ પહેલા પ્રગટેલી પ-મધ્યેયોનિ પ્રભુ મહાવીર મહા કાલિમાન હતા એમનો ધર્મ કાલિનો હતો તમેએ આગોત્રવાના ખજાના જીવેને સામની વિશાળતા આપી હતી' માનવને હિંદુસ્થાન કલ્યાણી મુક્ત કરી કર્મની દિશામુદી આપી હતી જેવા રો કર્મ, તમે પામો મર્મ' દેવવતુ કાલત્વ છાડાઈ માનવતાના મુલ્ય આપ્યા હતા મુકુ હતું કે મનુષ્યજન દુર્જન છે'

જનવ ન મહાવીર મુજબ નાનકડા એ નાજુમાન હતા મુજબ રાજ કોશાલી મુલ્યો તમના જીવન અને મન દ્વારા બદલાઈ ગયાં જ કલ, મરિય, લેખ ને શુદ્ધતા વિનાગોની જનજન મહાત્મા દીન એમને રદ કરી હતી ને વર્ણાયમ ધર્મના વેગને રૂંધે મ્યા હતા અસા-ના અભિપ્રાય દેવનાશાલી નહ કરી, સુભજનો પ્રવાન કર્યો હતો અધારી શુદ્ધ જેવા ધર્મતત્ત્વને તેઓએ આજુ તોડાવવા પ્રમ કરી, અભ્યુત્થા ને શુદ્ધતા નાની હતી' ધર્મ, તીર્થ અને સુધ મ્યાપી નમાને તંવાની રિવેલી બનાવી હતી' આદ્યતા, સુધન અને તપને જીવનના નામવ્ય દર્શાયા હતા

એ જ જાત મહાવીરના સામન્ય કો મુન્ટ તરીકે મોહને આત્મ કામ બદાવ્યા પેતે તુ પાને દિશિત રાઈ થતિપદ ન્દામું હતું ને પંચ-એ પોતાને શ્રીપુણ્યપદ પણ પ્રાપ્ત થવાનું હતું

શ્રીપુણ્યપદ એણે જીવુ ગાજદ' - જા જેટલો લેવવ, એના નમનતમે, એમ, પંચવિગમ'

ધર્મની મોહનરૂપને આ તત્ત્વ, આડળ ને શીમત્ત્વ અર્થાત્ત્વ ધર. તેઓને કાન્ય કે જે સાગર પાને દુ આપ્યો છુ, એમા બંને ઘણી નીજોની જાગૃતી રૂપાય છે, પણ મુજબ મુજબને કો ઉપયોગી નથી

બિંદુમાંથી સિંધુ :

હુધાતુર સાગરે ન જાય. એને સરોવર બોલ્યો. અને એક નાતું શું બલબિંદુ સાગર
છાડી સરોવરની શોધે નીકળ્યું. જન દર્શનોનો એનો અભ્યાસ એની આ વૃત્તિને પોષી રહ્યો.

તેવું એ જીવન છે :

અનુભવનું એ સંસાર છે :

ત્યાગનું એ મોક્ષ છે. આ માટે સંહોદિત જાગત જોટલે જન સાધુ ! ધનિયોના
દામવ સામે સદા જંગે ચઢેલા નિજિગીયુ !

એણે નિઃશ્વર ક્યો કે વિપયના દીવા ને વંભવની રોશની બલે જાકમમાળ લાગે, પણ
એ આત્મચર્યાના ઉદય સુખી ! આત્મચર્યાના ઉદય આંટનાં આયરણો નષ્ટ કરી નાખ્યાં.
ન રહે વાંસ, ન બળે વાંસળી !

સંધ્યા એ તો સાધુતાનો પ્રાણ છે ! મોહનલાલજી યતિ બધે ફરે છે, બધે વિચરે છે.
પણ હૃદયમાં જ્યોતિ નુટી છે !

આત્મભળા એકર કરવા, એકલગદલની શક્તિ સંગઠિત કરવા એ કલકતામાં ધરણે-
ન્દ્રને સાધી રહ્યા, ને ત્યાં તેઓને દર્શન લાખ્યાં. પ્રક્રિયો નિર્ભય બની.

આગરે એક દાદરા ચાંતધર્મ તજી સાધુ ધર્મ સ્વીકારી લીધા. સાધુધર્મ તો અસિની
ધાર પર ચાલવાનો ધર્મ હોતા. પણ તે તેમણે સ્વીકાર્યો ! અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય,
અપરિચ્છદ, ને બ્રહ્મચર્યા ! એક એક મત જીવનનું સત્ય માગતું હતું.

પણ જંગે ચઢેલા એકધો ન હરે ! અને પછી ભારત વર્ષની ભોમકા ખૂંદવા માંડી.
ધર્મની ખેતી કરવા માંડી : ને જીવદયાની ફરિયાળી ચારે તરફ પ્રસારી દીધી. કેટલાક
તપ-ત્યાગ ઝરમર વર્ષા જેવાં હોય છે. દીપેટીયું સીધું ધરતીમાં ઉતરી જાય છે. કેટલાક
મુશળધાર વર્ષા જેવાં હોય છે. એક સાથે પૃથ્વીને પરિજ્વાલિત કરે છે. ને વહી જાય છે.
ધરતીનું નહુકનું પડ. પણ સાવ કોરું રહે છે !

પહેલા પ્રકારના શ્રી મોહનલાલજી મ. હતા. તેઓએ સુખાઈમાં જન સાધુઓનો
પ્રવેશ હલ્લે જાળી, પોતે ત્યાં વિહાર કર્યો. ને મોહમયી નગરીને ધર્મના સંસ્કારોથી
સીંચી ! મેઘ અને મહાપુરુષનું જીવનમત સરખું છે ! સૂકામાં લીલું કરે. તાપમાં શીતળતા
પ્રસરાવે. શ્રી મોહનલાલજી મ. જીવનભર એ મતના પાલક રહ્યા !

એ જીવનમતની કથા કહેતી આ સ્મરણાંજલિ સમાજને જૂની સત્યધર્મની
સાધુતાનાં દર્શન કરાવશે. ને ચરિત્ર ચારત્રને ઘટે છે. એ ઉકિતને સાર્થક કરશે,
એમ હું માનું છું.

આજે તો પરિસ્થિતિ નિહાળતા એમ લાગે છે કે રક્ષામાની અશક્તિ જાણવામાં જ આવી શકિન રહેલી છે. તે અધકાર કયાથી આવ્યો તે જાણવામાં ખરી જાગૃતિ રહેલી છે. તે શક્તિ ને જાગૃતિ મેળવવાનો પ્રયત્ન આવા ચરિત્રો દ્વારા કરવો ઘટે. એમાં જ આવા પ્રયત્નોની સફળતા છે.

જૂરી જૂરી પટેલી સામર્થ્યને સકલિત કરીને એને મરણ અને રોચક લાપાનાં રજૂ કરવાનો મુનિશ્રી મૃગેન્દ્રમુનિજીનો પ્રયાસ પ્રશંસાપાત્ર છે, અને આ રીતે જ્ઞાનમાધના દ્વારા પોતાના વક્તાગુણની ચિરંજીવી બકિન કરવા બદલ એમને ધન્યવાદ ઘટે છે.

મહાપુરોહતા જીવન એ તો આરસી છે. મુનિવચ્ચ શ્રી મોહનસાસણની જીવન-આરસીમા જૈનસંઘ પોતાના મુખ્યદુ દર્શન કરીને એને સરખુ કરવા પ્રયત્ન કરે, એ જ આવા આવા ચારિત્રમથિની ચરિતાર્થતા છે.

‘જયજિપ્પુ’

વિશ્વની મહાન વિભૂતિ

શ્રી મોહનલાલજી મહારાજનું જીવનદર્શન

સંપાદક : શ્રી મનસુખલાલ તારાચંદ મહેતા

[શ્રી. મોહનલાલજી અર્ધ-શતાબ્દી સ્મારક ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં શરૂઆતથી છેડે મુખી જેમણે અત્યંત કાળજી રાખી માર્ગદર્શન આપેલ છે, તેમજ ગ્રંથની રચનામાં અને જીવન-ચરિત્ર લખાવવામાં મદદરજી વિગતો પરી પાટી દોરવળી આપેલ છે, એવા ૫. ભક્તિ મુનિજીએ આ લેખ વિષેની તમામ હદીકતો તેમજ તે ઉપરથી આ લેખ કેમ તૈયાર કરવો તેની જરૂરી સૂચના પણ આપેલી છે. ૫. ૫. શ્રી નિપુણ મુનિજી તેમજ ૫. ભક્તિ મુનિજીએ પણ આ લેખ સંબંધમાં માર્ગદર્શન આપેલ છે. તે માટે શ્રી. મોહનલાલજી અર્ધ-શતાબ્દી-સ્મારક ગ્રંથસમિતિ તેની આભારપૂર્વક નોંધ લે છે. — સંપાદક]

૧ - પૂર્વ ઇતિહાસ

દરેક જીવ જન્મે છે, ત્યારે પોતાનું બાળ્ય પણ સાથે જ લેતો આવે છે. બાળ્યના બે પ્રકારો છે : શુભ અને અશુભ. આ બંને પ્રકારો અનુક્રમે પુણ્ય અને પાપના નામે ઓળખાય છે. વગર પુરુષાર્થ શાલિભદ્રને દેવલોકમાંથી વિપુલ સામગ્રીની નવાણું પેટીઓ દરેકજા આગ્યા કરતી, આને પુરુષનો પ્રભાવ કે શુભ કર્મનો ઉદય કહેવાયઃ ત્યારે આખો દિવસ મહેનત-મજૂરી કર્યા છતાં પેટપુરતું ખાવાનું પણ મળતું નથી, એવા પણ અનેક દાખલાઓ જોવામાં આવે છે. આવી પરિસ્થિતિને પાપનો પ્રભાવ કે અશુભકર્મનો ઉદય કહી શકાય. કુશળ વેપારી દેવાદાર હોય તો પણ વ્યાપાર કરી પોતાનું દેલું પતાવી ધનાઢ્ય બની જાય છે, અને પોતાની આસપાસના વેપારીઓને પણ ધનવાન બનાવવામાં મદદ રૂપ બને છે, તેવી જ રીતે, જેમનું જીવન ચરણ-કરણ-સિત્તરીના વ્યાપારમાં જોડાયેલું હોય અને અપ્રમત્તતારૂપ કુશળતાથી તેઓને ધંધો કર્યા કરતો હોય તો થોડા વખતમાં કર્મોનો શ્રય કરી કેવલજ્ઞાનરૂપ અપૂર્વ ધન પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધદશામાં ચાલી જાય છે. આ પ્રદેશમાં પહોંચ્યા પછી કોઈ પ્રકારની કમાણી કે ધંધો કરવાપણું રહેતું નથી. આ કળિકાળમાં પણ કોઈ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ દરિદ્રનારાયણની પેટીનો માર્ગદર્શક બની સ્વ અને પરનું કલ્યાણ સાધવાનો અધિકારી થઈ શકે છે.

આ જ રીતે આપણા શુરુદેવનો જીવ દેવલોકની ભૂમિ પરથી મૃત્યુલોકના પામર માનવીઓને માર્ગદર્શન આપવા ભારત દેશમાં જોવાઈ આવ્યો. ભારતમાં એક મહાન તીર્થ

સ્થાન જેવા ગણના મથુરાની નજીકમાં ચાંદપુર નામનું ગામ આવેલું છે. આ ગામમાં માત્ર કુળની દૃષ્ટિએ નાદિ, પણ ગુણોમાં શ્રેષ્ઠ એવા જ્ઞાણસુદેવતીને ત્યાં ગુરુદેવનો જન્મ થયો. પિતાનું નામ બાદરમત અને માતાનું નામ મુંદરી. પિતાનું જીવન મંત્ર જેવું હતું, જ્યારે માતા એક મહાન સતી હતા. તેમનામાં રૂપ અને ગુણ એવા તો અઘોરિક કે દર્શન કરતાં જ તેમની કૃષ્ણે જન્મ લેવાનું મન થઈ આવે.

વર્ષા ઋતુમાં, એક રાત્રે, પ્રસાવના સમયે, સતી માતાએ સ્વપ્નમાં પ્રેક્ષિમાના ચંદ્રને પોતાના ગ્રુખમાં પ્રવેશ કરતો જોયો. સ્વપ્નએક હર્ષધેલી થયેલી માતાએ પર્વને સ્વપ્નની કહાણી કહી સંભળાવી. માતા-પિતાએ સ્વપ્નનો કષ્ટદેશ ભણ્યો. માતાને ધર્મ પ્રત્યે અનુરાગ થવા લાગ્યો, એટલે મનમાં તીર્થયાત્રાએની કલ્પનાઓ આવ્યા કરે, ગરીબ અને અંત પુરુષોની ભક્તિ કરવાનું મન થવા કરે. સ્વપ્ન યદી નવ માસ પૂરા થતાં વિ. સં. ૧૮૮૭ના વૈશાખ સુદિ છત્રને ગુરુવારના દિવસે સ્વાતિ નક્ષત્રમાં આદૃતિએ અતિ મુંદર અને દેખાવમાં અતિ રમણીય લાગે એવા પુત્રને મુંદરી માતાએ જન્મ આપ્યો. માતાપિતાના હર્ષને પાર ન રહ્યો.

૨ - બાલ્ય ત્યાગ

બાળકને જોતાં જ તેના પ્રત્યે મોહ ભજે, એટલે માતાપિતાએ કુંદલીની રાગિ પરથી નાદિ, પણ ભાવ ઉપરથી બાળકનું નામ મોહન રાખ્યું. લાકડવાલા મોહનનું પાતન કરવા માટે પોતાના કુલોચિત જ્ઞાણસુદેવતીના સંસ્કાર અને બ્યાવહારિક શિશુજી આપતાં બીજાના ચંદ્રની જેમ દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતા મોહનને નવ વર્ષનાં વડાણાં વાપ્યાં. બ્યવહાર-દૃષ્ટિએ મોહનરૂપી રત્નની માલિકી માતાપિતાની હતી, પણ નિશ્ચય દૃષ્ટિએ તો મોહન સમગ્ર વિશ્વના કલ્યાણ અર્થે જન્મ્યો હતો. બાળકની તીવ્ર ભુદ્ધિ અને અદ્ભુત સમજશક્તિને જોઈને માતાપિતાએ વિચારી લીધું કે આ બાળકને ઉચ્ચ શિશુજી આપવું જોઈએ, અને તે દિશામાં ચોક્કસ પગલાં ચલુ લીધાં. જે જે માળગે બાળકને ભુજે તે છક કંઈ જતા બધાએ સલાહ આપી કે નાચેરમાં ગિરજાવા સતિશ્રી રૂપચંદ્રજી ઉચ્ચ કોર્નિયુ જ્ઞાન ધરાવે છે, માટે આ બાળકને શિશુજી માટે તેની દેખરેખ નીચે ચૂકવે.

માતાપિતા આ સંબંધમાં કાળજીપૂર્વક વિચાર કરતા હતા, તેવામાં માતા મુંદરીને સ્વપ્ન આવ્યું કે મારી રૂપચાકની યાત્રી કોઈએ લઈ લીધી. માતાપિતાએ આખરી નિર્ણય લઈ લીધો અને મોહનને સતિશ્રી રૂપચંદ્રજી પાસે લઈ ગયા. ચોરાનુયોગે જે દિવસે બાળક સાથે તેઓ સતિશ્રી પાસે પહોંચ્યા, તે જ રાત્રે સતિશ્રીને સ્વપ્ન આવ્યું કે તેમને કોઈ દર્પનમાં રૂપચાકનો યદો વદોરાભ્યો. મોહનને એક સતિશ્રીના આખા ભારે પ્રમદ થયો, અને બાળકને જોન ધર્મનો અન્યાય કરાવેલો શરૂ કર્યો. જીવનમાં રહીશો જેવી તો

જીવનદર્શન :

અનેક કલાઓ છે, પણ આ બધી કલાઓમાં શ્રેષ્ઠ કલા તો ધર્મકલા છે. ધર્મકલા જાણ્યા વિનાની તમામ કલાઓ ઉતરતી છે અને મોહને તો શરૂઆત જ ધર્મકલાથી કરી. માત્ર સોળ વરસની વયે તો જૈન ધર્મના પ્રકરણાદિ ગ્રંથો મોહને કંઠસ્થ કરી લીધા, અને ચતિને થોડા પાત્ર માની ચતિધર્મની દીક્ષા માટે શ્રી રૂપચંદ્રજીએ મોહનને પોતાના વડીલ શ્રી મહેન્દ્રસૂરિજી પાસે મોકલ્યા. આકૃતિઃ કથયતિ જુગાનની કહેવત અનુસાર મહેન્દ્રસૂરિજીએ મોહનને જોયો કે તેમના હૃદયમાં આનંદોદલાસ વ્યાપી રહ્યો, અને તેઓ મોહનને ચતિદીક્ષા આપવા અર્થે મક્ષીજી લઈ ગયા. સિંહરાશિ (સિંહરાશિના અક્ષરો 'મ' અને 'ટ' છે.)માં જન્મ લેનાર મોહન સાથે ત્યાં પાંચ મહા ભેગા થઈ ગયા. મક્ષીજી તીર્થ, મહેન્દ્રસૂરિ, મોહન, માગશર માસ અને મનોભાવ. મોહને અહીં ચતિધર્મની દીક્ષા લીધી. મોહનનું આકર્ષણ અદ્ભુત હતું. જન્મથી બ્રહ્મચારી, નિર્ભળ અને ક્રોધમળ હૃદય, સંયમી જીવન અને સંસ્કાર તેમજ કેળવણીનો માખાપ અને શુરુએ આપેલો વારસો, પછી તેમાં બાકી શું રહે?

૩ - આત્મમંથન

ભાગ્યને અનુરૂપ યોગો પ્રાપ્ત થયા સિવાય રહેતા નથી. પોતાના શુરુ સાથે મોહનચતિ કાશીએ પહોંચ્યા અને ત્યાં વ્યાકરણ, કાવ્ય, તીર્થ અને જ્યોતિષશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો. થોડા સમય બાદ રૂપચંદ્રજી ચતિ માંદા પડ્યા અને કાળધર્મ પામ્યા. મોહનચતિના આત્માને ભારે આઘાત લાગ્યો, પણ સંસારનું સ્વરૂપ તેમને સમજાઈ ગયું હતું, એટલે અનિત્ય ભાવનામાં મન વાળ્યું. રૂપચંદ્રજીના કાળધર્મની મહેન્દ્રસૂરિજીને બખર પડતાં તેઓ તરત ત્યાં આવ્યા અને પોતાની પાસેના આગમશાસ્ત્રો, તેમજ તત્ત્વજ્ઞાનને લગતાં તમામ પુસ્તકો મોહનને સુપ્રત કરી દીધાં. થોડા સમય બાદ મહેન્દ્રસૂરિ પણ કાળધર્મ પામ્યા, પરંતુ મરણ એ તો જન્મ લેનાર જીવનો અબાધિત અધિકાર છે, એમ માની મોહનચતિએ મનનું સમાધાન કર્યું.

ચતિશ્રી રૂપચંદ્રજી અને મહેન્દ્રસૂરિજીના કાળ ધર્મ પામ્યા પછી મોહનચતિમાં ભારે આત્મમંથન શરૂ થયું. સામાન્ય લોકોને નજીવી લાગતી બાળતમાંથી જ્ઞાની મહાત્મા પુરુષો મોટા અર્થ તારવી લે છે. ચતિજીવનમાં પરિગ્રહને અવકાશ છે, પણ જેના જીવનમાં ત્યાગ તાણાવાણાની માફક વણાઈ ગયો છે, એવા મોહનને પરિગ્રહ પ્રત્યે ઘૂણા થઈ આવી, અને પોતાની પાસેના દ્રવ્યોનો ધર્મકાર્યોમાં સફળિયોગ કરી ચતિજી લાખનૌથી છુટકા બાળુના સંઘ સાથે ગિરિરાજની જાત્રા કરવા અર્થે ચાલી નીકળ્યા. તે પછી પાછા કલકત્તા આવી પોતાનો વધુ વખત ધ્યાન અને જ્ઞાનમાં પસાર કરવા લાગ્યા. ધ્યાનમાં એક વખત સુખ પહોંચું કરેલો એવો એક કાળો નાગ જોવામાં આવ્યો. મોહનચતિએ એવા આભાસને

જ્ઞાનરૂપમા ધનવી વિચાર્યું કે કાલરૂપ કે જો નાજ અતે તો અન્ય જીવની માફક મારો પણ કોળિયો કરી જીવોનો ચતિજી વિચારવા લાગ્યા કે જીવનો કાવ તો મર્યાદિત હોય છે, અને કાચું તો અનેક કરવાના છે એવામા બહારથી આવેનો એક યાત્રિક ચતિજીને વાઢવા આવ્યો. યાત્રિકને વદનાની ક્રિયા અનુક્રમતા ચતિજીએ પ્રશ્ન ‘મહાનુભવ’ મારો આત્મા હજી વદન કરાવવાને યોગ્ય થયેલ નથી, મા’ વદન કરી મને પાપમા ન નાખ’ કેવી સરસતા ! કેટલી નિ સ્પૃહતા !

આત્મમથનના અતે તેમજી ચતિજીવનને તિલાંજલી આપી અને પોતે મધ્યમમ ક્રિયોદ્ધારપૂર્વક શ્રી મુખસૂરિજીના શિષ્ય તરીકે સવેગીપણે સ્વીકારી લીધું જીવનમા આમ ક્રાંતિ આવી અને મોહન યતિ હરે મુનિ મોહનવાલજી જન્યા

૪-કોણ અનાથ ? કોણ સનાથ ?

ચતિજીના પલટાએલા જીવને તે વખતના કારીનરેશ પર ભારે અસર કરી માગી નરેશને લાગ્યું કે ચતિજીએ આ શું કયું ? મુખ અને આરામવાળા જીવનનો ત્યાગ કરી હું ખાદ પરિપક્વો સહન કરવાનો ધર્મ સ્વીકારવાનો અર્થ શું છે ? નિરાધાર અને અમહાત્ય અભ્યવસ્થાના કારણે મોહનચતિજીએ આ પગતુ ભર્યું હશે, એમ વિચારી કારીનરેશ મુનિ મોહનનાસજી પાસે જઈ પહોંચ્યા અને કહ્યું આપની એકે એક સગવડતા પૂરી કરવા હું તૈયાર છું, માટે આપે મહંજી કરેનો આ કષ્ટ ભાગું વાળો ધર્મ છોડી દેવો, અને મારા રાજમહેલમા આવી જવું મુનિ મોહનવાલજી કારીનરેશની વાત સાંભળી મુક્ત કંઠે હસી પડ્યા. પણ પછી ગભીર ભાવે કહ્યું ‘રાજન’ આ જગતમા બધા જ અનાથ છે, અને કોઈ એક વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિનો નાથ નથી બની શકતી મારી સગવડ તો તો એક બાળુએ ગળી પણ તમે પોતે પણ નિરાધાર છો. વિચાર કરો, માનવીનું આધુન્ય અપાનબધ પસાર થયું જાય છે, તેમા કોઈ એક રહેનો પણ વધારો કરી શકતું નથી આમ છતાં આ બાળતમા આપ ગેરન્દી આપો કે મારી હઠ્ઠા મુજબ આપ માગે આધુન્ય વધારી આપશો તો તમારી વિનંતિ માન્ય કરવા હું તૈયાર છું કારીનરેશને મુનિજીની વાત સાચી લાગી, અને સસારની અનિત્યતા અને પેકળતા વિષે પણ ખાતરી થઈ

તે પછી મુનિ મોહનવાલજી જોધપુર આવ્યા અને ત્યાંની પ્રજામા પ્રચલિત એવા અનેક દુરિવાનો જેવા કે કન્યાવિક્રય, ભક્ષ્યાભક્ષ્ય સંબંધનું અજ્ઞાન વગેરે દૂર કરાવ્યા

શીરોહીનરેશ કેશરીસિંહજી પર પણ મુનિરાજનો જબ્બર પ્રભાવ પડ્યો અને તેના રાજ્યમા પણ અનેક સુધારાઓ દાખલ કરાવ્યા. મુનિરાજની વિદાય વખતે પણ શીરોહી નરેશે કોઈ પણ સેવા માગી લેવા વિનંતિ કરી, ત્યારે ભાવ્ય મુનિરાજે કોઈ પણ ભૌતિક

પદાર્થોની માગણી ન કરતાં કચોરાના નહેવારના દિવસે દેવી પાસે પાઠનો વધ દરાવવામાં આવેલો. તે પ્રયાને બંધ કરાવવા માગણી કરી. અરુણેની માગણીમાં પણ અનેક છૂટોનું કંપાણુ જ રહેવું તેણે છે. કોષપુરમાં આલમચંદ્રનામના અધ્યાત્મી ચરકમંચારી પુરુષ પણ મુનિરાજના પરમ બંધત થઈ ગયા અને મહારાજ સારેખના ઓળી પ્રથમ શિષ્ય બનવાનું આજ પણ તેમના કાળે ગયું.

તે પછી મુનિરાજે બ્રાહ્મણવારુ નીચેમાં પ્રાપ્તો અને જૈનો વર્ગના અધ્યાત્મ સમાધાન કરાવ્યું. મુનિરાજ મારવાડમાં ચાલે નરુ દ્યા અને તેમના અર્ધાકે પ્રજાવર્ગી ત્યાંની પ્રભાએ તેમને 'મરુપરદેશોડાનક'નું 'મરુદ આપ્યું'.

૫ - મરુચના ભેદ અને દૃષ્ટિની વિશાળતા

વિ. સં. ૧૯૪૧ની સાલની વાત છે. મુનિરાજ એ જખને જૈનોના સુરાતન રામેર પાટનુંમાં ચોમાસું દતા. મોહનલાલજી મહારાજ ખરતર મરુચના સાપુ દતા, પરંતુ પાટાનું જૈનસંઘના આગેવાનોએ મહારાજશ્રીને વિનંતિ કરતાં કહ્યું : 'મરુદેવ ! આદેશો મોટા આગ તપગરુચની ક્રિયા કરવાવાળો છે, મોટે આપ કૃપા કરી અમને એ મરુચને અનુરૂપ સેવી ક્રિયા કરાવો તે આરં.' મરુચના ભેદો પ્રત્યે મોહનલાલજી મહારાજ ઉદાર દિલ અને વિશાળ દૃષ્ટિ ધરાવતા હતા. મરુચના ભેદનો તેમને ખિતકુલ આગ્રહ ન હતો. મહારાજશ્રીએ સંઘના આગેવાનોની વાત સાંભળીને કહ્યું : 'મહાનુભાવો ! મુક્તિ તો ન ખરતર મેં હું, ન તપગરુચ મેં. મુક્તિ તો આત્મા મેં હું. હસકો ક્રિયા કરની હો વો બેઠ લગ્યો !' અને મહારાજ સાહેબે તપગરુચની ક્રિયા કરી, તેમજ કરાવી. ^૧

૬ - પૂજ્ય આત્મારામજી મહારાજ અને મોહનલાલજી મહારાજ વચ્ચે

પૂર્ણ સદ્ભાવ

૫. આત્મારામજી મહારાજ સુરતમાં ચોમાસું દતા, ત્યારની આ વાત છે. ચોમાસું પૂર્ણ થતાં આત્મારામજી મહારાજના પિદારવખતે સુરતના આગેવાન જૈનોએ ગદ્ગદિત કેઠે આચાર્યશ્રીને કહ્યું : 'આપ રિયરતા કરી જલ્યો તો કેવું સારું !' અમને આપશ્રી જેવા આચાર્ય હવે ક્યાંથી મળી શકવાના ?' ૫. આત્મારામજી મહારાજે શ્રાવકોને જવાણ આપતા કહ્યું : 'મહાનુભાવો ! ગભરાવાની કે સુંઝાવાની જરૂર નથી ! પાલીનાણામાં હાલ મુનિ

૧. વિ. સં. ૧૯૪૬ માં તપગરુચ ક્રિયા આદરી એ હકીકત અમારા વડીલ રવળે દારા બળુવા મળેલ છે.

મોહનલાલજી બિરાજે છે, એમને નગો, એવે તમારો અસતોષ ટળી જશે.' ખરેખર! મહાપુરુષોના હૃદય પણ અ ઘત મરગ અને મૃદુ હોય છે.

એ જમાનામાં અમેરિકાની ચીકાગોની સર્વધર્મપરિષદમાં સ્વ. વીરચંદ ગાયવળ શ્રીમ. આત્મારામજી મહારાજના આશીર્વાદ લઈ હાજરી આપવા ગયા હતા. ત્યાંથી આવ્યા બાદ શ્રી વીરચંદભાઈની બાબતમાં જૈન સમાજમાં ભારે ઉદ્ઘાપોહ બાધ્યો. મુંબઈનું વાતાવરણ એ વખતે ભારે ઉગ્રાનુચિત અને ક્રોધમય થઈ ગયું. તે સમયે શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ મુંબઈમાં બિરાજતા હતા. શ્રી આત્મારામજી મહારાજને ક્યારે મુંબઈના ઉચ્ચ વાતાવરણની ખબર પડી, ત્યારે તેમણે મુંબઈસંઘના આગેવાન ગૃહસ્થોને કહેવરાવ્યું કે આ બાબત શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ પાસે સ્ખૂ કરવી, અને તેઓશ્રી જેમ સલાહ આપે, તે મુજબ કરવું. દીર્ઘદષ્ટા શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ પાસે ક્યારે આ પ્રકરણ આવ્યું, ત્યારે મહારાજશ્રીએ એવો દે નલો આપ્યો કે શ્રી વીરચંદ ગાયીએ જિનેદ્ર પ્રભુની એક આદરપૂર્ણ મહાવરી અને મુંબઈના સકળ જૈન સંઘે તે નિર્ણયનો મહર્ષ સ્વીકાર કર્યો.

ઈ. ૧૯૫૭માં શ્રી આત્મારામજી મહારાજના અર્ચનમનના સમાચાર ચારે તરફ ફરી વળ્યા. શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ એ વખતે વાલકેશ્વર સુનીલાલ સાંકળચંદના ભગલામાં બિરાજતા હતા. એમને આ એકજનક સમાચાર આપવામાં આવ્યા, ત્યારે ભારે આધાત હાથ્યો અને કહ્યું 'જૈન શાસનનો એક મહાન સ્તંભ આજે આપણી વચ્ચેથી અદૃશ્ય થયો છે. મારી જમણી બુલ મઈ હોય તેવું મને જણાય છે.' જૈન સમાજના સ્તંભ જેવા આ બંને મહાપુરુષો એક બીજાનું ઉત્કર્ષપલ્લું બતાવતા અને ગૌરવ વધારતા, તેથી જ એ જમાનામાં એમની ભાવના હતા. ભારતનો સમગ્ર જૈન સમાજ આપણા આવા ગુરુદેવો માટે ગૌરવ અનુભવેલો.

૭- મહારાજશ્રીનું સુરતનું યોમાસુ

સુરતના જૈન સંજ્ઞેનરો બાબાશ્રી આત્મારામજીની વાત જ્ઞાનમાં રાખી તીર્થયાત્રા અને ગુરુવંદનાર્થે પાછીપાછા થી. મોહનલાલજી મહારાજ પાસે ગયા. અને સુરતમાં યોમાસુ કરવા માટે મહારાજશ્રીને વિનંતિ કરી. મહારાજશ્રીએ સુરતના જૈનોની વિનંતિ માન્ય કરી.

મહારાજ ત્રાહેજના સુરતના પ્રવેશ વખતે સુરતના સંઘનો જ્ઞાનંદ અદ્વિભુત અને અલૌકિક હતો. ચહેરાના મુગ્ધ સ્વભાવોને ક્ષબ્ધપટ્ટાઓથી શણગાર્યા હતા. સુગંધિયોના તામેલા અને વાણોની સુરતીએ આખા ચહેરાને આકર્ષી લીધું હતું. બગીચે, માળિયે અને ઝાંખે મહુસોની ઠંઠ ધ્વની હતી. સુરતી લોકો મહારાજશ્રીની વાણીથી ભારે પ્રભાવિત

જીવનદર્શન :

થયા હતા. સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના સમાગમથી જે લોકોએ મૂર્તિપૂજને છોડી હતી, તેઓએ પાછી મૂર્તિપૂજ શરૂ કરી. હોળીના તહેવારમાં લોકો ગાંડા માણસો માફક વર્તતા, તે બધું મહારાજશ્રીના ઉપદેશના કારણે બંધ થયું, લોકો શ્રદ્ધાચુકત થયા, શક્તિ અનુસાર સૌએ જાતજાતનાં પચ્ચણાણા લીધાં અને લોકોમાં અપૂર્વ આનંદ ફેલાયો.

ચોમાસા બાદ સુરતથી નવસારી પધારતાં મહારાજ સાહેબે ત્યાંના સંઘને મંદિરને જીર્ણોદ્ધાર કરવાની પ્રેરણા આપી અને સઘે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો.^૨

૮ - પટેલની વાડી

નવસારીથી વિહાર કરતાં અમલસાડ-ખીલીમેરા-વલસાડ-પારડી-બગવાડા વગેરે ગામોની ફરસના કરતાં ગુરુદેવ દમણ પધાર્યા. એ વખતે લોકોને આજના જેટલી અશાંતિ અને ઉપાધિ ન હતા. ગુરુદેવને એક ગામથી બીજે ગામ લોકો પહોંચાડવા આવતા અને આગળના ગામવાળા સામે લેવા આવતા. આવા પ્રસંગે રસ્તા પથ ભંગાળમય બની જતા અને લોકો મહારાજશ્રીની જથ જોલતા.

દમણથી વાપી, દહાણુ વગેરે ગામો ફરી મહારાજશ્રી વાણગામ આવ્યા. ત્યાં જંગલ વચ્ચે સૌરાષ્ટ્રવાસી એક પટેલની વાડીમાં ગયા. પટેલે મહારાજ સાહેબનાં દર્શન કર્યાં કે તેના ભાવોદલાસમાં વધારો થયો, કારણ કે મહારાજ સાહેબની ભવ્ય દેહાકૃતિ, હીંચણ સુધી પહોંચે તેવા લાંબા હાથ અને તેમની સૌમ્ય સુખાકૃતિ કોઈને પણ શાંતિ ઉપજાવે તેવાં હતાં. પટેલે મહારાજશ્રીને વાડીમાં સ્થિરતા કરવા વિનંતિ કરી, એટલે મહારાજ સાહેબે તેની વિનંતિને સ્વીકાર કર્યો.

મહારાજ સાહેબે પટેલને ભક્તિનો લાભ, સાધુસંતની સેવાનો લાભ, વગેરે બાબતો સમજાવી, એટલે પટેલે ત્યાંજ નિયમ લીધો કે આ રસ્તેથી જે કોઈ સાધુસંત પસાર થશે, તેની અવશ્ય ભક્તિ કરીશ. આ પટેલના વારસદારોએ તેમના વડીલની સેવાભાવનાને

૨. નવસારી સંઘને જીર્ણોદ્ધારની પ્રેરણા આપતી વખતે મહારાજશ્રીએ મૂચના આપી હતી કે જીર્ણોદ્ધાર કરાવતી વખતે મૂળ નાયક ભગવાનને ગાદી પરથી ફેરવવા નહિ. ગુરુદેવનું વચન ધ્યાનમાં રાખી ત્યાંના આગેવાન શેઠ નગીનચંદ જીવજી તથા અમરચંદ લખમાજી, રામાજી પ્રેમાજી, અવેરચંદ ઠાકરશી અને નેમચંદલાઈ વગેરે શેડીયાઓએ તે પ્રમાણે જ જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. સં. ૧૯૮૮ માં મહારાજશ્રીના વયોટ્ક શિષ્યરત્ન શ્રી દેવમુનિજી મહારાજના હસ્તે પ્રતિષ્ઠા થઈ હતી. જે પ્રસંગે ભક્તિ મુનિ અને નિપુણમુનિ પણ એમની સેવામાં હાજર હતા.

વારનો ત્રાવી રાખ્યો છે અને તે રસ્તે ધમાર થતા સાધુઓ અને માધીઓની આજે પણ ભક્તિ કરે છે .

૯ - મુંબઈની ભૂમિ પર પ્રથમ સાધુના પગના

સ ૧ ૪૭ ની સાલની વાત છે એ વખતે મુંબઈની બહોજલાની આગળા જેવી ન હતી, તેમ છતાં ભારતનું એ પહેલા નગરનું વેપારકેન્દ્રોન શહેર હતું પરંતુ ભગવાન મહાવીરના શામનના કોઈ મુનિરાજના પવિત્ર પગવાથી આ ભૂમિ પાવન થઈ ન હતી જૈન સાધુઓનો વિદ્યાર્થ મોગ ભાગે સુરત મુખી થતો મહાન વિજ્ઞાનિઓ ભારે દીર્ઘદષ્ટિવાળી હોય છે અને તેમના સમય પડીની પચાસ-સો વર્ષ આગળની ભાવિ પરિસ્થિતિનો પણ તેમને ખ્યાલ આવી જાય છે મુંબઈ શહેરનું ભાવિ શુ થવાનું છે, તે મહારાજશ્રીના ખ્યાલ બહાર ન હતું, તેથી જ શ્રી મોહનવાવજી મહારાજે પોતાના પુનિત પગવાથી મુંબઈની ભૂમિને સાચી પ્રથમ પાવન કરી

એ વખતે લોકોનો દત્તાહ અનેરો હતો શહેરના મુખ્ય માર્ગો તે દિવસે ધ્વજ પતાકાથી શોભી રહ્યા હતા ઝવેરી લોકોએ મોતીની માગાઓના પોતાના દ્વારે તોરણો બાધ્યા હતા નાના બાગકો અને બાવિડાઓ દેવકુમાર જેમ ચોસતા હતા શેષ પ્રકારના બેન્ડ વાજાઓ તે સામેવામાં સામેન હતા સામેવાઓની અને બાજુએ પોલીસોના ઘોડેસ્વારો

૩ સ ૨૦૦૮ ની સાલમાં શ્રી ભક્તિમુનિ-નિપુણમુનિ મુનિજી જતી વખતે એ જ વાદીમાં ઉતર્યા હતા ત્યાં શ્રી મોહનવાવજી મનો ફેરો જોશમાં આ-આ સાજવમાં પૂજતા સફળ પરેલના પુત્રે જણાવ્યું કે તે ફેરો તો તેના પિતાશીના વખતથી રાખવામાં આ-આ છે અને સાધુસતોને આ વાદીમાં રાખવાની સલાહ મૂકના અમર પડીને આ મહાત્મા પુરેજ આપવી અમે આને પણ તનુ પાવન કરીએ છીએ પછી પરેલના પુત્રોને તેઓએ જણાવ્યું કે આ ફેરોમાં જે મહારાજ છે તેજ અમારા ગ્રંથ છે અને અમે તમારા શિષ્યા છીએ અમારી વાત સાંભળી પરેલના તમામ કુટુંબીઓ બહુ રાજ થયા

એ જમાનામાં ફેરોની પ્રથા આમ ન હતી, પણ મુંબઈમાં મહારાજશ્રી હતા ત્યારે એક વહોરામાં ગુરૂદેવની નાની છત્રી જેથી વિશ્વાસવાતમાં તેની દશ દબરે કોપી કરાવી લાન્ડા લાવવાના એટલે આ વહોરામાં જ્યારે ફેરો વેચના હતા ત્યારે શેઠ દેવકરજી મુલજીનું ખ્યાલ બેચકુ અને તમજે તમામ કોપીઓ પેસા આપી લઈ લીધી અને લોકોને દર્શનાર્થે બેઠ આપી આને પણ મુંબઈના ગ્રંથકોના ધરેમાં મુનિશ્રી મોહનવાવજીના ફેરોએ મોટા પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે તનુ મુનિ કાન્ન આ છે મુંબઈ હતા ત્યારે (સ ૨૦૦૮ ની સાલમાં) શ્રી ભક્તિમુનિ-નિપુણમુનિને કારણુવચાત બીડીનગરમાં એક મુસ્લીમ કાપડીને ત્યાં કાચા લેવા જતાનો પ્રમગ ઉપગિયત થયો તેની દુકાનમાં ગુરૂદેવનો ફેરો જોઈ તેમજે દુકાનના માલિકને પહોં તો તેજ કહ્યું એ ફેરો તો મારા દાદાના ગુરૂનો છે' પછી તેમજે કયુ 'એ તો અમારા પજુ દાદાના દાદા છે' આમ જૈન તેમજ જૈનતર તમામ વર્ગમાં ગુરૂદેવ માટે સોને અજળ માન હતું

શ્રવનદર્શન :

ચાલી રહ્યા હતા. જેમ તારામંડળમાં ચંદ્ર શોભે, તેમ મુનિમંડળના સાત સાધુઓ વચ્ચે મુનિ મોહનલાલજી શોભી રહ્યા હતા. મુંબઈના શેડીઆઓ સાથા પર જત જત અને ભાત ભાતની પાઘડીઓથી ધન્દ્ર જેવા શોભી રહ્યા હતા, ત્યારે બનારસી જરીની સાડીઓ અને કચેરાતના અલંકારોથી શેઠાણીઓ ઈન્દ્રાણીઓ જેવી ભાસતી હતી. સાંઘેયું નળજનર, કચેરી બનર, પ્રિન્સેસ સ્ટીટ, કાલળાદેવી રોડ, પાયધુની અને ત્રાંબાકાંટાના માર્ગેથી મોતીશા શેઠના લાલખાગના મંદિર આવતાં વચમાં ઠેર ઠેર ગહુંલીઓ થઇ હતી. આ ગહુંલીઓમાં કેટલીક સાચા મોતીની, કેટલીક ચોનાની ગીનીઓની તો કેટલીક ચાંદીના રૂપિયાની હતી. ચોખ્ખાનો ઉપયોગ મહારાજશ્રીને વધાવવામાં થતો. મુંબઈના આંગણે આવું અને આટલું મોટું સાંઘેયું પ્રથમ વખત જ થયું. માત્ર જેનો જ નહિ, પણ મુંબઈની સમસ્ત પ્રજા આવું ઠાઠાયું સાંઘેયું અને આ પવિત્ર મહાત્માનાં દર્શનથી હાલી ઉઠી. આ વાતને આજે લગભગ પોમ્પોસો વરસો થયાં, તેમ છતાં વર્તમાન કાળના ભવ્ય વરઘોડાને એ સાંઘેયાં સાથે સરખાવી વૃદ્ધ સ્ત્રીપુરુષો કહે છે કે એની તોલે તો કોઈ જ વરઘોડો કે સાંઘેયું ન આવી શકે.

મહારાજ સાહેબનાં વ્યાખ્યાનો સાંભળી મુંબઈની સઘળી પ્રજા ઘેલી થઇ ગઇ. વ્યાખ્યાનમાં સંતમહાત્માઓ વૃંષ્ણુ અને પારસી લોકો, ખોળ, પહોરા અને મુસ્લીમ વર્ગના ભાઈઓ બધાજ આવતા, અને મહારાજ સાહેબની અચૂતભરી વાણી સાંભળતાં મુગ્ધ બની જતા. જગ્યા સાંકડી પડી, એટલે મુંબઈના જૈન શ્રીમંતોએ તુરત જ નવો વ્યાખ્યાન હોલ તૈયાર કરાવ્યો. બાળુ સાહેબ બુદ્ધિસિંહજીએ સંધેને રૂા. ૧૬૦૦૦ ની રકમ આપી અનુપમ લઢાવો લીધો.

૫. મોહનલાલજી મહારાજ મહાન તપસ્વી હતા અને તેમના આ પ્રભાવની અસર મુંબઈના જૈનો પર પડ્યા વિના ન રહી. પંચરંગી તપથી શરૂઆત થઇ અને એ જમાનામાં બ્યારે મુંબઈની વસ્તી આજથી છઠ્ઠા ભાગની હતી, ત્યારે પણ સાતસો ભાઈ-બહેનોએ એ તપમાં ભાગ લીધો. પશુપણ દરમ્યાન ચાર માસખમણ, એ ૨૧ ઉપવાસ, એક ૧૬ ઉપવાસ, એ ૧૬ ઉપવાસ, એ ૧૫ ઉપવાસ, એક ૧૦ ઉપવાસ, ૨૫૦ અઠ્ઠાઇ અને લગભગ ૧૫૦૦ અઠ્ઠમ અને છઠ્ઠની સંખ્યા હતી. અક્ષયનિધિતપમાં પણ ૩૦૦ ભાઈબહેનોએ ભાગ લીધો હતો. કલ્પસૂત્રની પધરામણી બાળુસાહેબ ભોગીલાલ પુનમચંદના બંગલે મોટા ઠાઠથી વિધિપુરસ્સર કરવામાં આવી હતી.

આસો માસમાં આર્યબલની ઓળી અને પીસ્તાલીસ આગમનો તપ થયો, જેમાં સાતસો ઉપરાંત સ્ત્રીપુરુષો બેઠાયાં હતાં. મૈથુનક્રિયામાં થતા પાપ અને બ્રહ્મચર્ય વ્રતના તપનો

મહિમા સમતથા મહારાજ સાહેબ પાને એકમે ઉપરાત સ્ત્રીપુત્રોએ યાવત્ જીવન યોગ્ય મન ઉચ્ચર્ચુ હર્તુ. એ જમાનામા ચાગ દ્વાર કરતાં વધુ સ્ત્રીપુત્રોએ સ્વદાગમતોય મનના પચ્ચક્રાણુ લીધા હતા. અનેક સ્ત્રીપુત્રોએ બાર મતો ઉચ્ચર્ચા હતાં. જેનો ઉપરાંત જેનેતર વર્ગ પગ પછુ મહારાજ માહેબની વાળીને અનેરો પ્રભાવ પડયો હતો, અનેક જેનેતરોએ જીવદયા વગેરેના નિયમો લીધા હતા. ચેક કેસરીચંદ બાબામાઈની પેટીના મુનિમ ફરતમજી પારમી તો મહારાજ શ્રી પામે દીક્ષા લેવા તૈયાગ થઈ ગયા, પરંતુ મહારાજ સાહેબે તેને જેન દાર્શનિક નિયમોનું પાલન કરવાનું શિશ્યજી આપી સંતોષ પમાડયો.

નાના મોટા અનેક ધર્મકાર્યોમા તન, મન, ધનથી બાગ લેનાર ચેક ધરમચંદ ઉદેચદે શુભ મહારાજ આગળ અભિચદ લીધો કે ચતુર્વિધ સધને માથે હઈ છરી પાળનાં હું મિદાચલજીની ભત્રા ન કરુ ત્યા મુખી ગોળ-ખાડ-માકર વગેરે કોઈપણ ગળપણ મને ન ખપે. મહારાજશ્રીએ તે પછી મુંબઈથી મુરત આવવા વિચાર કર્યો

મુરતના ચોમાસા દરમ્યાન કાગગામના દહેરાસર અને ધર્મશાળાના જીર્ણોદ્ધાર માટે ઉપદેશ આપ્યો અને સંધે આ જાનનો અમલ કર્યો. ચેક અખચચદ કનુરચદે કાગા માટે વિનતિ કરી અને કલકત્તાવાળા બાપુ વિમ્બનચંદજીએ તરત કપિયા પાચ હળર આપ્યા. તે જ વખતે કાગાની રકમ રૂ. ૨૫૦૦૦ મુખી પહોચી અઈ.

ચોમાસુ પૂર થયે ચેક ધરમચંદ ઉદેચદે પાલીતાણાનો સંઘ કાઢયો. ૫૦૦ ઉપરાંત સ્ત્રીપુત્રો આ સધમા સામેલ હતા. પૂ. મોહનલાલજી મુનિ તેમના આડ ચિખે સાથે સંધમા હતા. પાલીતાણાના દરબાર ચાહેરે અપૂર્વ રીતે આ મંથનું સન્માન કર્યું અને મંથપતિએ શુરહેવના હસ્તે નથપતિની માગા પહેરી.

૧૦ - પાલીતાણામાં અંજનશક્ષા અને પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ

પાલીતાણામાં એ વખતે મુશીંદાબાદવાળા રાવબહાદુર ધનપતસિંહજી શુરહેવના પધારવાની રાહ ભેઈ રહ્યા હતા. મહારાજ સાહેબના પાલીતાણા જવાથી તેમની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ અને ત્યારબાદ મોહનલાલજી મહારાજના શુભ હસ્તે અને શુભ મુહૂર્તે અંજનશક્ષા અને પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ ઉજવાયા. આજે પણ પાલીતાણામાં તજેરીના બાપુના મંદિરમા પ્રવેશ કરતા જમણી બાણુના ગોખમા મોહનલાલજી મહારાજની બન્ધ મૂર્તિનાં દર્શન થાય છે.

૧૧ - દીર્ઘદૃષ્ટા અને વચનસિદ્ધ મુનિશ્રી મોહનલાલજી

મતિ, શ્રુત અને અવધિજ્ઞાન સિવાય આ કાળમા અન્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાની શક્યતા નથી, પરંતુ આમ છતાં, મતિ, શ્રુતજ્ઞાનની ચકિતથી અમુક બાબતમા શું થવાનું

શુભનદર્શન :

છે, તે મહાત્મા પુરુષો આ કાળે પણ કહી શકે છે અને તેઓની ભવિષ્યવાણી સચોટ રીતે ખરી પડે છે. મહારાજશ્રીને સ્વરશાસ્ત્ર, નિમિત્તશાસ્ત્ર અને જ્યોતિષશાસ્ત્રનું અદ્ભુત જ્ઞાન હતું. તે બાળતમાં બનેલા અનેક પ્રસંગોમાંથી નીચેના બે-ત્રણનો ઉલ્લેખ અહીં કર્યો છે.

સુરતમાં મહારાજશ્રી હતા ત્યારે તેમની પાસે ગામડાનો એક ભાઈ દીક્ષાની ભાવનાથી આવ્યો અને દીક્ષા માટેનો શુભ દિવસ કાઢી આપવા મહારાજશ્રીને વિનંતિ કરી. મહારાજશ્રીએ વૈશાખ શુદ્ધ ૬ ના દિવસનું મુક્ત કાઢી આપ્યું, અને પછી મૌન રહ્યા. તે ભાઈ ત્યાંથી ગયા બાદ મહારાજશ્રી ગૃહ વિચારમાં પડ્યા, એટલે પદ્મમુનિજી જેઓ તેમની પાસે બેઠા હતા, તેમણે મહારાજશ્રીને પૂછ્યું : ‘આપ એવા કયા ઉંડા વિચારમાં પડી ગયા છો ?’ ગુરુદેવે પદ્મમુનિને કહ્યું : ‘કર્મની વિચિત્ર ગતિ વિષે મને વિચાર આવે છે. આ દીક્ષાથીની ભાવના વિશુદ્ધ છે, પણ બીચારાનું આયુષ્ય અલ્પ છે. પેલા દીક્ષાથીભાઈ ઘરે જઈ માંદા પડ્યા અને બરાબર વૈશાખ શુદ્ધ ૬ ના દિવસે કાળધર્મ પામ્યા.

સુરતમાં એક દિવસ શેઠ નગીનચંદ કપુરચંદ પૂજા કરી પૂજાનાં કપડે મહારાજશ્રીને વંદન કરવા ગયા અને કહ્યું : ‘હું આજે મુંબઈ જવાનો છું. ત્યાંનું કોઈ કામકાજ હોય તો કરમાવો.’ મહારાજશ્રી અનિમિષ દૃષ્ટિએ નગીનચંદ શેઠ સામે થોડી ક્ષણો સુધી જોઈ રહ્યા અને પછી કહ્યું : ‘મુંબઈ જવું હોય તો ખુશીથી જાઓ, પણ અહિંથી સીધાજ સ્ટેશને જઈ મુંબઈની ગાડી પકડજો. ગુરુદેવના વચનની ગાંઠ વાળી નગીનચંદ શેઠ સીધા સ્ટેશને ગયા અને ઘરેથી જરૂરી કપડાં મંગાવી લઈ બારોબાર ગાડીમાં બેસી ગયા. પૂર્વની આરાધનાનું પરિણામ કહો કે મહારાજશ્રી પ્રત્યેની ભક્તિનું પરિણામ કહો, પણ મુંબઈ જઈ નગીનચંદ શેઠે લાગોની કમાણી કરી.

વંથળી (સોરઠ)ના દાનવીર શેઠ દેવકરણ મૂલજી સંબંધમાં પણ કાંઈક આવો જ ચમત્કાર બનેલો કહેવાય છે. દેવકરણ શેઠનાં લગ્ન એમની અત્યંત ગરીબ અવસ્થામાં વંથળી-વાળા વાસા બદવળ રામજીની પુત્રી બાઈ પૂતળી સાથે થયેલાં. કહે છે કે બદવળબાઈને ત્યાં તેમની બે પુત્રીઓ ફૂંધી બહેન અને પૂતળી બહેનનાં લગ્ન એક જ દિવસે થયાં હતાં. બંને જાત આવેલી, પણ દેવકરણ શેઠ એ વખતે તદ્દન ગરીબ એટલે એમની જાનને કંગાલ જગ્યામાં ઉતારો મળ્યો; ત્યારે ફૂંધી બહેનના પતિ આણંદજી શ્રીમંત કુટુંબના નબીરા, એટલે તેમની જાનને વૈભવી જગ્યામાં ઉતારો મળ્યો.

કાયમ માટે એક સરખી પરિસ્થિતિ કોઈની ટકતી નથી. દેવકરણબાઈ જગ્યાના અભાવે લાલબાગ ઉપાશ્રયમાં મુનિશ્રીની શીતળ છાયામાં પડી રહેતા. સુરતવાસી ધર્મશીલ

અને ગુરુભક્ત પાનાચંદ તારાચંદે મુનિરાજને પ્રાર્થના કરી કે આજ ક'યાણ થાય તેણ કાઢ કરી આપો પાનાચંદ શેઠની મનોકામના મુનિરાજ સમજી ગયા અને એક મધ્ય રાત્રીએ પાનાચંદને મોલાવ્યા પાનાચંદ સુતા હતા, પણ મહારાજ શ્રીને અવાજ સાંભળી દેવકરણભાઈ મુનિરાજ પાસ પહોંચી ગયા મહારાજશ્રીએ તેમના મસ્તક પર મંત્રો વાસમેપ નાખ્યો અને કહ્યું 'લાઓ, ક'યાણ કરો' દેવકરણભાઈ ગુરુચરણમા માથું નમાવી પગથપી કરવા લાગ્યા અને તેને સ્પર્શ થતા મહારાજશ્રીએ ભગ્યુ કે આ પાનાચંદ જણાતા નથી મહારાજશ્રીએ પૂછ્યું, એટલે દેવકરણભાઈએ કહ્યું કે 'પાનાચંદ મૂળા જતા એવું હું આ યો' આનું નામ ભવિનવ્યતા'

દેવકરણભાઈના ભાગ્ય આટલું પાહડુ ખમી ગયું લાઓ ફરિયાની પ્રભાણી કરી એવું જ નહીં પણ મેરી કમાણી ધર્મકાર્યોમા વાપરી એમણે ૮૬મી પેઢા ક'ની અને વાપરી પણ જાણી દેવકરણ શેઠનું નામ જૈન સમાજમા વગર પુત્ર પણ આજ અમર થઈ ગયું છે મહારાજશ્રીએ દેવકરણ શેઠને પાનાચંદભાઈના કુટુંબની ખજાણ રાખવા ભવામણ મરી અને તેઓ જીવ્યા ત્યાંથી તેમણે આ ભનામણનું પાસન કર્યું

બાળપ્રણયારી અને ત્યાગી મહાત્મા પુરુષોની વાણી કે આશીર્વાદ કદી અફળ નથી જતા તેઓ જાને છે, તે પ્રભાણે જ થાય છે, કારણ કે તેની પાછળ ચારિત્રનું બળ અને શક્તિ રહેલા હોય છે

૧૨ - નેમુભાઈની વાડી અને અમદાવાદનું ચોમાસું

ખીજ વખતના ચોમાસામા મહારાજશ્રીના એક ગિરિ સુમતિમુનિજીની તબિયત બગડી આવી અને મુરતમા કાગધર્મ પામ્યા એ વખતે મુરતના સઘ તરફથી બહાઈનિકા-મહો સવ થયો હતો

ત્યારપછી મહારાજશ્રીના પરમ ભક્ત નેમચંદ શેઠે ગુરુદેવ પાને આવી મ્હુ 'સાહેબ' કોઈ કામ સેવા ફરમાવો' ત્યાગી મહાત્મા પુરુષોને ચોતાના અગત સ્વાથે જવું તેા મ્હુ હોતું નથી, પણ સમસ્ત સઘનું હિત તેમના હૈયે હોય છે મહારાજશ્રી એ સમયે નેમચંદ ભાઈની વાડીમા હતા, એટલે કહ્યું 'આ વાડી સાધુઓને કિયા અયે' સઘને સોપી દો' નેમચંદ શેઠે હર્ષપૂર્વક મહારાજશ્રીની માગણી મીકારી અને આજે પણ આ જગ્યા નેમુભાઈની વાડી તરીકે પ્રખ્યાત છે અને તેમા સાધુઓ ઉતરે છે

એ અરમામા મહારાજશ્રી કુતારમામની યાત્રાએ ગયેલા અને ત્યાંના મંદિરના જીર્ણોદ્ધાર અર્થે રૂ ૫૦૦૦ નો ફાળો કરી ગુલાબચંદભાઈ, તત્તકચંદભાઈ, બાઈચંદભાઈ, કુલચંદભાઈ તથા લવ્હુભાઈની એક કમીટી નીમી કામ શરૂ કરાવી દીધું

તે પછીનું ચોમાસું અમદાવાદમાં થયું. સુરતના સ્વાગત-સામૈયાને ટક્કર મારે તેણે ભવ્ય સ્વાગત અને સામૈયું થયું. અમદાવાદના વ્યાખ્યાનોમાં શ્રી. લાલભાઈ દલપતભાઈ અને મનસુખભાઈ ભથ્થુભાઈ વગેરે હાજરી આપતા. વીરના ઉપાશ્રયે મહારાજશ્રીની સાથે ૧૭ મુનિઓની નિશામાં નાના પ્રકારનાં તપોની આરાધના શરૂ થઈ. એ વખતે પ્રેમચંદલાઈ વગેરે સેંકડો ભાઈબહેનોએ પ્રાદ્યશ્ચર્યવ્રત, સ્વદારાસંતોષવ્રત, પાંચમ, આઠમ, મૌન એકાદશી આદિ નવો સવિધિ ઉચ્ચર્યા. ગંગાજળ સરળા નિર્મળ ગંગા શેઠાણી તેમજ કેટલીક બીજી બહેનોએ બાર વન અંગીકાર કર્યા. એ વખતે વ્રતધારીઓની બહુમાન-પૂર્વક ભક્તિ કરીને ધર્મોપકરણની પહેરામાળી આપવામાં આવી હતી. આ રીતે બીજાં અનેક શુભ કાર્યો પાંચ થયાં હતાં અને તેની ઉજવણીનિમિત્તે સંઘ તરફથી અષ્ટાન્કિકા-મહોત્સવ કરવામાં આવ્યો હતો. થોડા દિવસો માટે મહારાજશ્રી જેસીંગભાઈની વાડીમાં રહ્યા હતા. જેસીંગભાઈની મહારાજશ્રી પ્રત્યેની ભક્તિ અપૂર્વ હતી.

અહીં રથયાત્રાનો ભવ્ય વરઘોટો નીકળ્યો હતો. પછી મહારાજશ્રી પેથાપુર પધાર્યા. ત્યાં ઉપધાનતપની ક્રિયા કરાવવામાં આવી હતી.

૧૮ — પાલજીપુર અને પાટણ

મહારાજશ્રી તેમના બધા શિષ્યો સાથે મેત્રાણા તીર્થની યાત્રા કરવા ગયા હતા, ત્યાં પાલજીપુરવાસી શ્રી મંગળદાસ અને અન્ય શ્રાવકો પધાર્યા અને મહારાજશ્રીને પાલજી-પુર પધારવા વિનંતિ કરી. તે વખતે પાલજીપુરના સંઘમાં મંદિરમાર્ગી અને સ્થાનકવાસી સંઘમાં કોઈ કારણ માટે ઝઘડો ચાલતો હતો, અને તેથી ધર્મનાં શુભ કાર્યોમાં વિશ્લેષ થતો હતો. નોકારશી, સંઘજમણ વગેરે બંધ થયાં હતાં. બંને પક્ષોને સમજાવી મહારાજ સાહેબે સમાધાન કરાવ્યું. બંને પક્ષોના મોવડીઓએ મહારાજશ્રીનો અત્યંત આભાર માન્યો. આ જ પ્રમાણે તે વખતે મારવાડ અને અન્ય વિભાગોમાં જ્યાં જ્યાં ઝઘડાઓ અને તોફાનો ચાલતાં, ત્યાં ત્યાં મહારાજ સાહેબે જઈને સમાધાન કરાવ્યું અને એકતા સાધી.

તે પછીનું ચોમાસું પાટણ મુકામે થયું. પાટણમાં મહારાજશ્રીએ જ્ઞાનભંડારોને વ્યવસ્થિત સ્વરૂપમાં મુકવાનું કામ કર્યું. જ્ઞાન પ્રત્યેની રુચિ અને પક્ષપાત તો એમના જીવનના મૂળમાં હતા. 'જ્ઞાનં ધર્મસ્ય મોક્ષસ્ય, કારણં નાથ મંગલઃ' એ સૂત્ર પ્રમાણે જ એમણે બાળ-પણથી જીવન ધર્યું હતું અને જીવનના છેલ્લા શ્વાસોશ્વાસ સુધી આ સૂત્રનો તેમણે જીવનમાં અમલ કર્યો હતો.

જ્ઞાનભંડારોનો જીર્ણોદ્ધાર કરવા અર્થે સુશ્રાવકશ્રી કરમચંદ મોતીચંદ વગેરે શેડીઆઓએ કામ હાથમાં લીધું અને તેના ખર્ચ અર્થે રૂ. ૨૨૦૦૦/-ની રકમનો ફાળો એકત્ર કર્યો. પાટણના જ્ઞાનભંડારોને વ્યવસ્થિત કરવામાં મહારાજશ્રીનો અનન્ય ફાળો છે.

એ જમાનામાં પાટણ જેવા શહેરમાં પણ કેટલાક કુરિવાળે ચાલતા હતા મરણ પાછળ લોકોનો ચોક લાખા કાળ સુધી ચાલતો. આંખો ભેગી થઈને ખૂબ ભેરશોરથી છાતી કુટતી હતી કોઈ કોઈ ઠેકાણે તો આ કિના કરાવવા માટે બાકુતી સ્ત્રીઓ પણ લાવતો. રીવાજ હતો બ્યાખ્યાનમાં મહારાજશ્રી આ બધી અજ્ઞાનપ્રથા દૂર કરવા માટે તેમજ જીવન અને મરણના વિષય પર સુદર રીતે સમજાવના જીવનની મહત્તા અને મૃત્યુની અનિવાર્યતાનો વિષય તેમજે એવી સુદર રીતે સમજાવ્યો કે જેથી આવા કુરિવાળે બંધ થયા.

એ વખતે પાટણમાં ચાલતો બહેન મગનલાલ અને મેના બહેન લલ્લુભાઈએ ઉપધાન કરાવ્યા, અને ઘણા સ્ત્રીપુરુષોએ ચતુર્થ જાતના પચ્ચાખાણ લીધા તે વખતે શ્રી હર્ષ મુનિજી, હેમ મુનિજી અને ઉદ્યોત મુનિજી તથા બીજા મુનિઓને શ્રી આચારાગ, કૃત્ત્યસૂત્ર, મહાનિશીથ સૂત્રના યોગમાં પ્રવેશ કરાવવામાં આવ્યો હતો. ઉપધાન અને યોગની ક્રિયા શ્રી જય મુનિએ કરાવી હતી.

પાટણથી થોડું નજીકન્યહ સાકળચંદે શ્રી રાજેશ્વરજીનો છરી પાળતો માટેા સઘ ઠાકરો અને મહારાજ સાહેબના સાગિધ્યમાં સૌ યાત્રિકોએ અનેરો આનંદ અનુભવ્યો. સઘપતિએ મહારાજ સાહેબના સ્વહસ્તે સઘપતિની માલા પહેરી.

શ્રી જિનકલ્પસુરિજી તથા જિનકૃપાગુરુજીની ચરણપાદુકા પાટણમાં ઘણા વખ તથી હતી, પણ વ્યવસ્થિત સ્વરૂપે દહેરી વગેરે ત્યાં ન હતા. મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી થોડ પન્નાલાલ પૂરવ્ણચંદે રૂા. ૧૦૦૦ ખચીં શહેરની બહાર સામલાજીની નજીક એક રમ્ય ભગીચામાં થોડું જીવણલાલજીના હાથે એક દહેરીનું ખાતમુહૂર્ત કરાવ્યું અને મહારાજ શ્રી ના શુભ હસ્તે તેમાં પાદુકાની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી. પાટણથી ચાણુરમાં, ગાણુ બયેલ વગેરે ગામો ફરી મહારાજશ્રી અમદાવાદ પધાર્યા સુરતથી થોડું ધરમચંદ નગી નચંદ, બાલચંદ હબાઈ વગેરે થોડીઆંખો મહારાજશ્રીને સુરત પધારવા વિનંતિ કરવા આવ્યા અને મહારાજશ્રીએ તેમની વિનંતિ માન્ય કરી.

૧૪ - સુરતમાં કરી ચોમાસુ

મહારાજશ્રી ખલાત વગેરે સ્થળોએ ફરી સુરત આવ્યા અને ત્યાં થોડું પ્રેમચંદ રાયચંદની ધર્મશાળામાં રહ્યા ત્યાંથી દેવસુરગચંછના ઉપાશ્રયે આવ્યા, લોકોના ઉત્સાહનો કોઈ પાર ન હતો. સુરતવાનીઓ પર મોહનલાલજી મહારાજે ખરેખર જાદુ કંઈું હતું તેઓ મહારાજશ્રીને જીરે કે પોતપોતાનો મમ ધધો જુદી મોહનમય બની જતા.

સુરતમાં આ ચોમાસા દરમિયાન સૌથી પ્રથમ શ્રી સુરતમહાન પાર્શ્વનાથજી તથા શ્રી કૃષ્ણનાથજી, તેમજ શ્રી મનમોહન પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિષ્ઠા મહારાજશ્રીએ કરાવી.

શ્રી. કુંથુનાથજીની પ્રતિષ્ઠાવખતે તો પૂ. સિદ્ધિચરિત્ર દાદા પણ પધાર્યા હતા. કતારગામના દહેરાસરની પ્રતિષ્ઠા પણ ભપકાખંધ થઇ અને તે મહોત્સવનો લાલ લાખથી-સખા લાખ માણસોએ લીધો.

પરંતુ આ બહોજલાલી અને આડંબર કેટલીક વ્યક્તિઓની આંખે આવ્યાં તેઓએ સુરતના કલેક્ટર સાહેબના કાનો ભંભિયાં. કલેક્ટર સાહેબને કહેવામાં આવ્યું કે ભયંકર ગરમીમાં લોકોનાં ટોળે ટોળાં એકઠાં થાય એટલે ગંદકી જામે અને પરિણામે તેમાંથી કોલેરા ફાટી નીકળે. આ બાબતમાં આડકતરી તપાસ કરવા અર્થે કલેક્ટર સાહેબ મહારાજશ્રીને વંદન કરવા નિમિત્તે આવ્યા. ત્યાંની ભવ્ય રચના, લોકોની ભક્તિને અપૂર્વ ઉત્સાહ, તેમજ શુરુદેવનાં દર્શન થતાં કલેક્ટર સાહેબના મનના અધ્યવસાયોમાં અજબ પલટો આવ્યો અને તેઓ બોલી ઉઠ્યા કે આવા મહાત્મા પુરુષનો જ્યાં વાસ હોય ત્યાંથી કોલેરા અને પ્લેગ દૂર જ લાગે. લોકોએ મને ઉધા માર્ગે દોરવ્યો છે. શુરુદેવના ઉમદા ચારિત્રના પ્રભાવનું જ આ પરિણામ હતું. કલેક્ટર સાહેબ મહારાજશ્રીની અમૃતવાણી સાંભળી ભાવપૂર્વક વંદન કરી હસ્તા મોઢે પાછા ફર્યા. ‘

આજે પણ કતારગામનું આ મંદિર સિદ્ધાચલજીની ટુંકની ઝાંખી ધરાવતું શોભી રહ્યું છે. કારતક અને ચૈત્ર સુદિ પૂનમનાં યાત્રાનિમિત્તે ત્યાં હજારો લાકડખેનો આવે છે. કારતકી પૂનમે ત્યાં મૂળ નાયકજીને ગાદીનશીન કરવાનો લાલ લેનાર શેઠ નગીનચંદ કપુરચંદ ઝવેરી તરફથી લાડવાનું ભાતું અપાય છે, ન્યારે ચૈત્રી પૂનમનું ભાતું શેઠ દત્તીચંદ વીરચંદ તરફથી આપવામાં આવે છે. વૈશાખ સુદિ ૧૩ ના પ્રતિષ્ઠાની જયંતીના દિવસે શેઠ રૂપચંદ લલ્લુભાઈ ઝવેરી તરફથી પૂજા લઘાવવામાં આવે છે અને સાધર્મિક-વાત્સલ્ય પણ થાય છે.

૪ આ લખતી વખતે મારા જીવનનો એક પ્રસંગ આપોઆપ યાદ આવી જાય છે. અગિયાર વર્ષની ઉંમરે મેં પંચપ્રતિકમણનાં સૂત્રો તૈયાર કરી નાંખ્યાં, અને તે માટે ભીમથી માણેકને ત્યાંથી પંચપ્રતિકમણ ચોપડીનો ગુટકો લીધો. એ પુસ્તકમાં એક મુનિરાજનો ફોટો હતો, પણ મુનિરાજનું નામ નહતું. એ ફોટો પ્રત્યે મને અજબ પ્રકારનું આકર્ષણ ઉત્પન્ન થયું, એટલે તેનાં નિત્ય દર્શન થવા કરે, એ હેતુથી દાગીનાના કપાટના બારણે ચોડી દીધો. દુકાનમાં આવતા-જતા ધરાકો પણ એ ફોટાનાં દર્શન કરે. એ વખતે એક આદકે પૂછ્યું : ‘હી કુટા કોણુઆ આહે ?’ મેં કહ્યું : ‘અમચા ગુરચા આહે.’ આદકે કહ્યું : ‘તુમચા ગુર ચાંગલા દીસતો, હે કું રહેતો ?’ મેં કહ્યું : ‘ગુજરાત, સોરાષ્ટ્રના પ્રદેશમાં ફીરતો.’ આદકે કહ્યું : ‘તુમી તેનલા હકડે બોલવા, હમાલા ભી દર્શન હોએલ.’

પછી તો ખચર પડી કે એ મુનિ મોહનલાલજીનો જ ફોટો હતો. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે મુનિશ્રીની છબી પ્રત્યે મને એકલાને જ આકર્ષણ થયું તેમ નહતું, જેઓ તેની છબી જુએ તે સૌને તેમના પ્રત્યે આકર્ષણ થતું. આ બનાવ બન્યા પછી કેટલાક વરસો બાદ મેં ચારિત્ર ગ્રંથનું કહ્યું.

ભક્તિમુનિ

એ વખતનું સુરતનું ચોમાસુ બહુ ધામધૂમથી થયું. પર્ચુવણ લગ્ય રીતે ઉત્તવાયા. આસો માસમા ઉપધાન શરૂ થયા. તે વખતે પાનાચંદલાઈની પુત્રી મણીબહેને દીક્રાધ્વજ પોતાના મસ્તકે આરોપી માધ્વીજી શ્રી સુરશ્રીજીની શિષ્યા શ્રી જયશ્રીજીની પાસે દીક્રા લીધી અને જીવનને ધન્ય બનાવ્યું.

આ પછી ઓસવાળ લપાલ ફરીચંદ હેમચંદે પણ લાખોની લક્ષ્મી-તેમજ સ્ત્રી-કુટુંબ-સર્વ પરિવારનો ત્યાગ કરી દીક્ષા અંગીકર કરી અને શ્રી હર્ષ મુનિજીના શિષ્ય તરીકે 'પદ્મમુનિ' એવું નામ રાખ્યું. ગુણોની દૃષ્ટિએ એ નામ યથાર્થ હતું, કારણ કે પાણીમા રહેવા છતાં પદ્મ (કમળ)ને જેમ પાણીનો સ્પર્શ થતો નથી, તેમ ફરીચંદલાઈને પણ લાખોની લક્ષ્મી અને પત્ની-પુત્રો વચ્ચે રહેવા છતાં તેના પ્રત્યે મોહ થયો નહિ.

તે પછી શ્રી હર્ષમુનિજી, મહારાજશ્રીએ જે જે શ્રેષ્ઠા ફરજિયાત હતા, તે તે ગામમાં ધર્મોપદેશ આપતા વડીલ ગુરુબધુ શ્રી જયમુનિજી પાલણપુર બિરાજતા હતા, ત્યાં પહોંચ્યા અને શીરોહી જીલ્લાની પચતીથીની યાત્રા કરી અમદાવાદ પધાર્યા શ્રી હર્ષ મુનિ વીરના ઉપાશ્રયે રહ્યા અને શ્રી જયમુનિજી પણ પાલણપુરથી વિહાર કરી ગામેગામ જશ દેલાવતા અમદાવાદ પધાર્યા ગુરુદેવની આજ્ઞાનુસાર શ્રી જયમુનિજીએ પ. પં. શ્રી દયાવિમળજી મહારાજ પાસે શ્રી ભગવતી સૂત્રના યોગોદ્ઘટન કર્યા. ત્યારબાદ પં. શ્રી દયાવિમળજી મહારાજે શ્રી જયમુનિજીને ગણિ અને પન્થાસ એ બન્ને પદવીઓથી અલંકૃત કર્યા. તે વખતે શેઠ મનમુખભાઈ લગુભાઈ વગેરે સર્વ સચે મોટા ઓચ્છવ કર્યો હતો, જેમા મારવાડ તેમજ ગુજરાતમાંથી ઘણા લોકોએ હાજરી આપી હતી.

૧૫ - સુરતના શુભ કાર્યો અને મહારાજની નિઃસ્પૃહતા

તે પછી પં. પં. શ્રી જયમુનિજી ગણિવર્ષ તથા પૂ. મુનિશ્રી હર્ષમુનિજી મહારાજ વગેરે બધા મુનિઓ વિહાર કરી મહારાજશ્રીની નિશ્રામા પધાર્યા સાધુસાધ્વીઓએ પ. શ્રી જયમુનિજી પાસે સૂત્રોના યોગોદ્ઘટન શરૂ કર્યા. શ્રી હર્ષમુનિજીને શ્રી ભગવતી સૂત્રના યોગ ચાલુ રહ્યા. આખું ચોમાસુ પર્ચુવણ જેવી ધામધૂમ વર્તી, અનેક પ્રકારના તપોની ક્રિયા થઈ. આસો માસના ઉપધાનમા ૪૦૦ લાઈમહેનોએ અપૂર્વ લાભ લીધો. તે સમયમાં શ્રી હર્ષમુનિજીના યોગની પણ પૂર્ણાહુતિ થઈ ઉપધાનવાળા તપસ્વી લાઈમહેનોને માહારોપણની ક્રિયા તેમજ શ્રી હર્ષમુનિજીને ગણિપદ પં. શ્રી જયમુનિજીના શુભ હસ્તે થયું. ધર્મનિષ્ઠ ધરમચંદ ઉદેચંદ શેઠે જીર્ણોદ્ધાર ફંડની સ્થાપના રૂ. ૨૫૦૦૦/- આપીને કરી અને કાળો રૂ. ૪૫૦૦૦૦/- સુધી પહોંચ્યો. શેઠ લલ્લુભાઈ, શેઠ ધરમચંદ વગેરે આ ફંડના ટ્રસ્ટીઓ હતા અને આચારે પણ આ ફંડની હસ્તિ સુરતમાં છે. આ ફંડમાંથી લાખો રૂપિયા જીર્ણોદ્ધારના શુભ કાર્યોમા વપરાયા છે.

જીવનદર્શન :

ગુરુદેવના પુન્ય પ્રતાપે આવાં અનેક શુભ કાર્યો એ ચોમાસા દરમ્યાન સુરતમાં થયાં. સુરતની ભોજનશાળા, રાયચંદભાઈ કન્યાશાળા, જશકુંવર પાઠશાળા તથા રત્નમાગરજી બોર્ડીંગ વગેરે સંસ્થાઓની સ્થાપના ૫. ગુરુદેવના જ ઉપકાર છે, બોર્ડીંગની સ્થાપના વળતે સુરતના સંઘે મહારાજશ્રીને તેમનું નામ બોર્ડીંગની સંસ્થા સાથે જોડવા આગ્રહ રાખ્યો. પણ મહારાજશ્રીએ પોતાની લાક્ષણિક ભાષામાં સંઘની આગેવાન અદિતિઓને કહ્યું : 'મેં તો ઇંસ કાર્યકો દલાવ દું. મેરા નામ નહિ ઘટે. શ્રી રત્નમાગરજીકા દિ નામ લિખિત હેં.' કેવી નિઃસ્પૃશતા !

ગુરુદેવની વદાવસ્થા જોઈ સુરતના સંઘે મહારાજશ્રીને ત્યાંજ સ્થિરતા કરી જવા આગ્રહ કર્યો, ત્યારે મહારાજશ્રીએ જવાબ આપતાં કહ્યું : 'મહાનુભાવો ! જહાં તક કાયા ચલતી હેં, વહાં તક વિહાર કરના મુનિઓંકા સનાતન માર્ગ હેં, તો વિના કારણ હુમ કયું છોટેંગે ? ચોર ભી સાધુજનોંકો તો કરના હી અછા હેં. સાધુઓંકે વિહારસે કોગોંકો ધર્મલાભ હોતા હેં, સંયમકી શુદ્ધિ રહતી હેં, ઇંસલિયે મેં સ્થિરવાસ કરના ચાહતા નહીં હું. યહી મેરા તુમકો ધર્મલાભ.'

૧૬ - મુનિ કે આચાર્ય ?

પરંતુ સુરતથી વિહાર કરવાના સમાચાર જોવા મુંબઈ પહોંચ્યા કે તરત જ મુંબઈના જોડીયાઓ પોતાની તક ઝડપી લેવા સુરત દોડી ગયા. શ્રી દેવકરજી શેઠ મહારાજશ્રીના પરમ ભક્ત, એટલે તેમણે સુરત જઈ મહારાજશ્રીને મુંબઈ આવવા આગ્રહભરી વિનંતિ કરી અને મહારાજશ્રીએ મુંબઈ તરફ વિહાર કર્યો. વિહાર દરમ્યાન રત્નાઓમાં તમામ જાતની સગવડ તેમજ ગામેગામના વ્યાખ્યાનમાં પ્રભાવનાની વ્યવસ્થા મહુર્મ શેઠ દેવકરજી મૂલજી તરફથી કરવામાં આવી હતી. થોડા સમય બાદ સુરતથી પંન્થાસજી શ્રી યશોમુનિજી તથા શ્રી હર્ષમુનિજી ગણી આદિ પાંચ મુનિવરો વિહાર કરી મુંબઈ તરફ આવ્યા. તે બધાની સેવાનો લાભ પણ દેવકરજી શેઠેજ લીધો. દેવકરજી શેઠના આ શુભ કાર્યની સંઘના ભાઈઓને સ્વાભાવિક રીતેજ ઇર્ષા આવે તેવું હતું. એટલે શેઠ પન્નાલાલ બાણુ, નગીનચંદભાઈ, ધરમચંદ શેઠ અને દેવકરજી શેઠ તાત્કાલિક રૂપિયા આઠ હજારનો કાળો આ ખર્ચાના અંગે કર્યો.

અવાઠ માસમાં શ્રી હર્ષ મુનિ ગણિવર્ચને પંન્થાસ પદવી આપી, તે નિમિત્તે શ્રી સંઘે મોટો મહોત્સવ શરૂ કર્યો. શ્રી સિદ્ધાચલજી, અષ્ટાપદજી, ગિરનારજી, આણુજી, સમેત-શિખરજી, તારંગાજી, સમવમરજી વિગેરેની ભવ્ય રચના કરવામાં આવી અને ગામેગામ પત્રિકાઓ મોકલવામાં આવી. શેઠ અમીચંદ કસ્તુરચંદના ધર્મપત્ની શુલાબજીને તેમજ

શ્રી સુનીલાલ જીવેરીના ધર્મપત્ની કંકુબહેને બીજી બહેનો માથે મળી મોટું ઉજમણ કપડું હતું. જોતજોવમાં કુબરથાપન દેવકરણ શેઠ તરફથી થયું અને તે દિવસે મધ્યમકિતનો લાભ તેઓએ જ લીધો. મુબર્કના જીનો દેવકરણ શેઠને તે વખતે કલિમુગના કપડું તરીકે જોગખતા અને તેમણે જીવનમાં એ નામને યથાર્થ પ્રસાર કરતા અનેક શુભ કાર્યો પણ કર્યા છે.

ચાલુ જોતજોવે જલયાત્રાનું જલ્પ સર્મિયું કાઢવામાં આવ્યું હતું, એ સર્મિયામાં જીવેરીઓના ઘણા સાબેલા હતા. છ ઘોડા, ચાર ઘોડા અને બે ઘોડાવાળી ભગીઓ હતી, અને દેવભિમાનો માફક તેમને શલ્કગારવામાં આવી હતી. તેમાં બેઠેલા બાળકો દેવબાળકો માફક શોભતા હતા. આ સર્મિયું એક માણસ કરતા વધુ લાંબુ હતું. જેવી અર્પવ માણસોની ઠંડ હતી, તેની જ અર્પવ શાન્તિ સર્મિયામાં દેખાતી હતી. ધકકાધકકી કે કાલાહળનું નામનિગાન નહીં. આજે સુધરેલા જમાનામાં ગીતપાત્રનું જોવામાં આવતું નથી, પણ એ પ્રસંગનું ગીતપાત્રનું અજબ હતું. આ બધું મહારાજશ્રીના પ્રભાવને આભારી હતું. મુબર્કનગરીનો એ દિવસનો દેખાવ, પચીસો વરસો પહેલાની રાજમૂદી નગરીની આખી કસાવે તેવો હતો.

અષાઠ શુદ્ધ ૬ ના શુભ દિવસે અને શુભ મુહૂર્તે ગુરુદેવની નિધામાં શ્રી હર્ષમુનિજી ગણિવર્ધને પં. શ્રી જશમુનિજીએ માધવભાગના વિશાળ મંડપમાં હબરો માણસોની મેઢની વચ્ચે પંચાસપદથી અવદૂત કર્યા એ વખતે મુબર્ક સંઘના આગેવાનોએ મહારાજશ્રીને આચાર્યપદ સ્વીકારવા વિનંતિ કરી. મંઘના આગેવાનો ઉપરાંત મહારાજશ્રીનો શિષ્યમત્રુદાય અને પંચાસો પણ આ વિનંતિમાં સંઘ સાથે માથેવ થયા.

પરંતુ મોહનલાલજી મહારાજ તો આચાર્યોના પણ આચાર્ય તરીકે જોએ તેવા પ્રભાવશાળી અને મહા પ્રતાપી સાધુ હતા. મહાન માનવીઓની વિશિષ્ટતા તો એ છે કે તેઓ પોતાની જાતને હંમેશા સામાન્ય માનતા હોય છે. આચાર્યપદ ગ્રહણ કરવા માટે ચારે તરફથી હાજર થતા શિષ્યમત્રુદાય અને જૈન આગેવાનોને સંજોગથી મહારાજશ્રીએ કહ્યું 'આચાર્યપદ લેના થક મહાપુરોહિત કામ છે. મેં તો એક સામાન્ય મુનિ છું. થક મેરા મુનિપણા હી અગ્રહા. આચાર્યપદ આ ભાર ઉઠાનેડી મકિત મેરેમે નહિ. આચાર્યપદ યોગોદ્ધન વિધિસે હોતા હું. એસે કે એસે આચાર્યપદ નહી હો સકતા હું.'

મહારાજશ્રીની આવી નિસ્વાર્થતા અને નિસ્પૃહતા જોતાં સ્વાભાવિક રીતે જ શ્રી યશોવિજયજી મહારાજની નીચેની પદ્ધતિઓ થાદ આવી જાય.

नैवास्ति राजराजस्य यत्मुखं नैव देवराजस्य,
तत्सुखमिहैव साधोलोक्यापाररहितस्य।

અર્થાત્ ચક્રવર્તીને જે સુખ નથી, અને જે સુખ ધન્દ્રને પણ નથી, તે સુખ અહીં લોકેષ્વરહિત સાધુને હોય છે. મુનિશ્રી મોહનલાલજીનું સમગ્ર જીવન આ કથનને સત્ય પ્રવાર કરે છે, અતે તેથી જ કહી શકાય કે મુનિશ્રી આચાર્ય ન હતા, પણ ખીજી રીતે તેમનામાં આચાર્યોના પણ આચાર્ય થવાની લાયકાત જરૂર હતી.

ગણિ હર્ષમુનિજીના પંન્યાસપદપ્રસંગે-શેઠ અમીલાલ બદવજીએ શ્રી કૃષ્ણની પ્રભાવના કરી હતી અને સાધર્મિક બંધુઓના હિતાર્થે રૂપિયા અઢાર હજારનું ફંડ કરવામાં આવ્યું હતું. શેઠ પન્નાલાલ પુનમચંદે અષ્ટોત્તરી સ્નાત્ર અને સંઘ-સાધર્મિક-વાત્સલ્યનો અનુપમ લાલ લીધો હતો.

શ્રી માસાજી ક્રતાજીએ મુંબઈનગરીને શાંતિસ્નાત્રજળની ધારાવાહી કરીને નવકારશીથી સકળસંઘની ભક્તિ કરી હતી. મારવાડી સંઘે પણ સાધર્મિકવાત્સલ્ય કર્યું હતું, અને ખીજા અનેક સંઘો થયા હતા. મુંબઈને આંગણે એ વખતે એવો તો ભવ્ય ઓચ્છવ ઉજવાયો કે ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ.

પર્યુષણમાં અનેક તપસ્વીઓએ તપશ્ચર્ચા કરી અને તે નિમિત્તે શેઠ રાયચંદ પ્રુશાલચંદે મોટો અઠાઈ ઉત્સવ કરી સાધર્મિકવાત્સલ્ય કર્યું. શેઠ પુરુષોત્તમ ભૂજચંદ તરફથી પણ સાધર્મિકવાત્સલ્ય થયું. પૈસા મેળવવા સહેલા છે, પણ એને સન્માર્ગે લોકહિતાર્થે વાપરવા ભારે કઠિન છે. મહારાજશ્રીએ આ વાત જૈનોને એવી તો સચોટ રીતે સમજવી કે શુભ કાર્યોમાં પૈસા ખર્ચવા માટે મુંબઈના જૈનોમાં હરિકાંઈ શરૂ થઈ. આસો માસમાં વાલકેશ્વર પન્નાલાલ શેઠની વાડીમાં સંઘ તરફથી ઉપધાન શરૂ થયાં. આમ એકંદર પાંચમું ચોમાસુ પણ ભારે બહોળલાલીપૂર્વક પૂર્ણ થયું. શેઠ હરખચંદ કપુરચંદ તરફથી ભારે દબદબા સહિત માધવખાગમાં ચોમાસુ બદલાવવામાં આવ્યું હતું અને તે પ્રસંગે લાડુની પ્રભાવના થઈ હતી.

એ વખતે શેઠ તલકચંદ માણેકચંદની સુપુત્રી હીરીબહેને યૌવનના આંગણે પગ મુકતી વખતે જ-એટલે કે માત્ર સોળ વરસની વયેજ ચતુર્થાંજત અંગીકાર કર્યું. અવસરોચિત ઓચ્છવ, સાધર્મિકવાત્સલ્ય, પ્રભાવના વગેરે શ્રી તલકચંદલાઇએ કરી અનુપમ લાલ લીધો.

૧૭ - મુંબઈના આંગણેથી વસમી વિદાય અને સકળ સંઘની વેદના

એ અરસામાં મહારાજશ્રીની તબિયત અસ્વસ્થ રહેતી અને જીવનના અંતની તેમને કલ્પના આવી ગઈ હોય કે ગમે તેમ. પણ તેમણે મુંબઈથી પાલીતાણા વિહાર માટે તૈયારી કરી.

પરંતુ મુળદિના જૈન સઘ મહારાજ સાહેબને એમ કેમ જવા દે? સઘની આગેવાન વકિલોએ મહારાજશ્રીને મુળદિના સ્થિરતા કરી જવા આગ્રહ કર્યો લોકોના મનની વેળા મહારાજશ્રી સમજતા હતા, પણ તેમનો નિશ્ચય અલ્પ હતો લોકોના મનને સાત્ત્વ આપના મહારાજશ્રીએ કહ્યું ‘મેં તો જાત્રા કરનેકો જ રહ્યા હું, તો આપકો ખુશ હોના ચાહિયે કે દુઃખ મનાના ચાહિયે? સાધુઓકા ધર્મ ને શ્રી શક્ય હોયે વહા તક અપને આત્માકા ઔર દુમરે બચ્ચ આત્માઓકા કલ્યાણ અર્થે જ્ઞાતર જના હિ ચાહિયે”

મહારાજશ્રીની વિધાય વખતનું દશ્ય અતિ કેન્દ્ર હતું મહારાજશ્રીના થવાના વિયોગના કારણે લોકોના હૃદયને બારે આશકો લાગ્યો અને મક્કમ મન કરવા છતાં લોકોની આખમા આંસુઓ આવી રહ્યા હતા મુળદિ શહેરમાંથી મહારાજશ્રીની એ અનિમ વિદાય હતી, તેની કંપના તો એ વખતે કાંઈને ક્યાંથી હોય? પરંતુ મહારાજશ્રીની એ વિદાય અનિમ ન વહા

મહા વદિ ૧૩ના મુળધો વિકાર કરી મહારાજશ્રી મુરત આવવા નીકળ્યા

૧૮ - શુભદેવનો શિષ્યમુદાય

દીક્ષાર્થીઓને શ્રી મોહનવાવળ મહારાજ પ્રત્યે બારે આકર્ષણ થતું, અને તેમના દીક્ષાપર્ચાય-સમયમા મુખ્યત્વે તેમનો શિષ્ય સમુદાય નીચે મુજબનો હતો -

૧ શ્રી આલમચંદળ મહારાજ : જોધપુરના રાજકર્મચારી પુરુષ શ્રી આનમ ચંદળ મહારાજશ્રીના વ્યાખ્યાનમા હૃદયેશ આવના અને સસારનું શબ્દમ શુર સ્વરૂપ સમજના તેમણે મહારાજશ્રી પાસે દીક્ષા લીધી મહારાજશ્રીના પ્રથમ શિષ્ય થવાનું મૌખિક શ્રી આલમચંદળ મહારાજના કાગે બચ છે

૨ જશમુનિજી : મોહનવાવળ મહારાજ જ્યારે જોધપુર હતા, ત્યારે સ્થાનકવાની બાઈ જોહમલજીની ચારિત્ર લખા માટે લાવના થઈ અને ત્યાંના સર્વે દીક્ષામહોત્સવના જરા લીધો, અને તેમનું નામ પણ જશમુનિ રાખ્યું.

૩ કાંતિમુનિજી : મહારાજશ્રી પાલણપુરમા હતા, ત્યારે તેમના વ્યાખ્યાનો સાંભળી બાદરમલ નામના આગકને સવેગરગ લાગ્યો અને શુભદેવ પાસે સસારરૂપ માગર તરવા માટે ચારિત્રરૂપી નોંધની માગણી કરી દીક્ષાર્થીની તીવ્ર આવના જોઈ મહારાજશ્રીએ તેમને ધામધમપૂર્વક બાગવતી દીક્ષા આપી અને નમ કાંતિમુનિ રાખ્યું જોધપુરમા વળી રીમા થઈ

છત્રવદર્શન :

૪ હર્ષમુનિજી : આળુની બગાચેથી પાછા ફરતાં વચમાં મહારાજશ્રીને એક સાધુવેળ ધારણ કરેલ બળ્ય આત્મા સાથે મિલાપ થતાં મહારાજશ્રીએ તેની સરળ અને સૌમ્ય પ્રકૃતિ જોઈને પૂછ્યું : ‘મહાનુભાવ ! તું એકલો કેમ બિચરે છે ! ઘોડાને સારથિ, હાથીને મડાવત, તેમ ચારિત્રને પણ સદ્ગુરુનું આલંબન લેઈએ.’ આ વાત સાંભળી બળ્ય આત્માએ જો હાથ લેટી કહ્યું : ‘આપ જ મારા ગુરુ અને હવે મને આપનું જ શરણ લો.’ મહારાજશ્રીએ ખરેખરી (આળુ) ગામે તેને દીક્ષા આપી અને તેનું નામ હર્ષમુનિ રાખ્યું. હર્ષમુનિજીની મુખાકૃતિ એવી અદ્ભુત હતી કે તેમને જોતાં જ ચિત્તમાં હર્ષનો ઉદ્ઘાસ પ્રગટે.

૫-૬ ઉદ્યોતમુનિ અને રાજમુનિ : મહારાજ સાહેબનાં વ્યાખ્યાનો સાંભળી સુરત મુકામે મહેસાણાના ઉજ્જવનાઈ અને માલવાના રાજમલજીને ચારિત્રસુખની ભાવના થઈ. મહારાજશ્રીએ જાનેને દીક્ષા આપી અને ઉજ્જવભાઈનું નામ ‘ઉદ્યોતમુનિ’ તથા રાજમલજીનું નામ રાજમુનિ રાખ્યું. સુરતી ધ્રાવકેએ આ મહોત્સવ બારે દાહપર્વક ઉજવ્યો.

૭ દેવમુનિ : મહારાજ સાહેબના પરિચયમાં આવતાં માતરનિવાસી છગનલાલ-ભાઈને કોઈ બગ્યા. એમના માતૃશ્રી પાળુ ખરેખર વીર પુત્રની માતા હતા. માતાએ પોતાના સ્વદસ્તે મહારાજશ્રીને ગોચરીમાં પુત્રને વહેરાવ્યો. મહારાજશ્રીએ તેને દીક્ષા આપી અને દેવમુનિ નામ રાખ્યું. દીક્ષામહોત્સવ બાદુ બળ્ય રીતે સુરત શાહપોરના શ્રી ચિંતામણિ પાર્થનાથ દહેરાગરમાં ઉજવાયો. આ મુનિરાજનો આત્મા ખરેખર દિવ્ય હતો અને યથાનામ તથાશુભોની કહેતી તેમજ સાચી પાડી હતી.

૮ ગુણમુનિ : સાદી (મારવાડ) ના એક ભાઈને અંસાર પર વૈરાગ્ય આવતાં મહારાજશ્રી પાસે દીક્ષા લેવાની ભાવના થઈ. મહારાજશ્રીએ તેમને દીક્ષા આપી જરા મુનિજીના શિષ્ય બનાવ્યા. પૂર્વના કોઈ અશુભ કર્મના ઉદયથી તેમને હરસનો વ્યાધિ થયો. આ મહાત્માએ વ્યાધિના કારણે આખી જીંદગી સુરતમાં શેઠ તેજુભાઈની વાડીમાં ગાળી. સુરતના અનેક બાળકોને ધાર્મિક અભ્યાસ અને ધર્મકરણીમાં જોડી ધણે! ઉપકાર કર્યો. શેઠ નવલચંદ ખીમચંદ બાલ્યાવસ્થામાં આ મુનિમહારાજ પાસે ભણ્યા હતા અને તેમજ પોતે આ વાત કરી હતી. જે ઓરડામાં તેઓ રહેતા હતા, તે ઓરડો આજે પણ તેમના નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને તેમનો ફોટો આજે પણ ત્યાંના ઉપાશ્રયમાં જોવામાં આવે છે.

૯-૧૦ સુમતિમુનિ અને હેમમુનિ : મુંબઈના ચે માસા દરમ્યાન મહારાજશ્રીની વૈરાગ્યયુક્ત વાણી સાંભળી અમદાવાદવાળા ચાંકલચંદભાઈ અને વડનગરનિવાસી

ભાઈ હરગોવિનની ચારિત્ર લેવા માટે ઈચ્છા થઈ. ગુરુ મહારાજે પ્રમન થઈ મોટા ઠાકમાઠથી ભાગવતી દીક્ષા આપી તેમના નામ અનુક્રમે સુમતિ મુનિ અને હેમમુનિ રાખ્યા. મુળઈના આગણે આ સૌથી પ્રથમ દીક્ષામહોત્સવ હતો અને તેનો ભપકો તમા વરધોડો, પણ અપૂર્વ હતો.

૧૧ ગુમાનમુનિ : રબોઈવાળા આત્માથી ભાઈને દીક્ષાની ભાવના જાગૃત થતા મહારાજશ્રીએ દીક્ષા આપી અને તેનું નામ ગુમાનમુનિ રાખ્યું. સુમતિમુનિ, હેમમુનિ અને ગુમાનમુનિને વડી દીક્ષા સુરત સુકામે આપવામાં આવી હતી.

૧૨ ઋદ્ધિમુનિ : ચેડં ધરમચંદ હૃદયદના સ્વપ્ના મહારાજશ્રી શિષ્યસમુદાય સાથે પાલીતાણા ગયેલા, ત્યારે ત્યાં જ ચાતુર્માસ રહ્યા તે વખતે બીકાનેર તરફના થતિ નદિકરણુ મહારાજશ્રીને ઉપદેશ સાંભળતા, તેમના જીવનમાં ભારે પરિવર્તન થયું અને તેમણે થતિપથનો ત્યાગ કરી વિધિપુરસ્સર સ્વેચ્છી ચારિત્ર સ્વીકાર્યું. જીવનના પાછલા વરસોમાં આ ઋદ્ધિમુનિજી ધણા વરસો ગુળઈમાં રહ્યા અને તેમણે ગુળઈની શ્રી મોહનસાવજી જૈન સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરીના લાભાર્થે રૂા ૮૦,૦૦૦ નું ફંડ કરાવ્યું.

૧૩-૧૪ જયમુનિ અને નયમુનિ : મહારાજશ્રી ગુળઈમાં હતા, ત્યારે તેમની વાણી સાંભળી રાધનપુરનિવાસી ભાઈ જગજીવન તેમજ મધ્વરદેશવાસી બોહકા ગામના નવલચંદને સંસારના આ પોકળ મુખે પરથી વિશ્વાસ ઊડી ગયો અને કર્મોના પરાભ્ય માટે ભાગવતી દીક્ષાનો સંકલ્પ કર્યો. મહારાજશ્રીએ જનેને દીક્ષા આપી ભાઈ જગજીવનનું નામ જયમુનિ રાખી તેમને હર્ષ મુનિજીના શિષ્ય બનાવ્યા અને ભાઈ નવલચંદનું નામ નયમુનિ રાખી તેમને શ્રી કાતિમુનિજીના શિષ્ય કરવામાં આવ્યા.

૧૫ લક્ષ્મીમુનિ : ગુળઈમાં મહારાજશ્રીના વ્યાખ્યાનો સાંભળી વડોદરાવાળા લખખાજીને દીક્ષાની ભાવના થઈ અને તેને દીક્ષા આપી તેનું નામ લક્ષ્મીમુનિ રાખ્યું અને તેમને હેવમુનિજીના શિષ્ય તરીકે જાહેર કર્યા.

૧૬ પ્રતાપમુનિ : મુરવના ભાઈ પ્રેમચંદ દયાચંદની ઈચ્છા ભાગવતી દીક્ષા લેવાની હતી, તે અર્થે તેઓ રતલામ જઈ પહોંચ્યા. તેના કુટુંબીઓએ તેમને ગૃહસ્થાશ્રમમાં રાખ્યા ભગીરથ પ્રયત્નો કર્યા, પણ ભાઈ પ્રેમચંદ પોતાના વિચારોમાં ભારે મક્કમ રહ્યા ઉંવટે કુટુંબીઓએ ભાઈ પ્રેમચંદને મહારાજશ્રી પાસે દીક્ષા લેવાની રજા આપી અને મહારાજશ્રીએ તેને દીક્ષા આપી પ્રતાપમુનિ નામ રાખ્યું. પ્રતાપમુનિને યરોમુનિજીના શિષ્ય બનાવવામાં આવ્યા.

૧૭ કેશરમુનિ : ચૂડા (મારવાડ) ગામના કેશવજીભાઈને મહારાજશ્રીના ઉપદેશની ભારે અસર થઈ અને તેમણે મહારાજશ્રી પાસે દીક્ષા લેવાની ભાવના જાહેર કરી. મહારાજશ્રીની આજ્ઞાનુસાર ભાઈ કેશવજીએ રતલામ જઈ મહારાજશ્રીના શિષ્ય રાજમુનિજી પાસે દીક્ષા લીધી અને તેમને શ્રી હેમમુનિજીના શિષ્ય કેશરમુનિ તરીકે જાહેર કર્યા.

૧૮ અમરમુનિ : જામનગરનિવાસી ભાઈ હેમચંદે ભાગવતી દીક્ષા માટેની માગણી કરી તેમને તે માટે યોગ્ય જીવ માની મહારાજ સાહેબે તેમને રતલામ મોકલી રાજમુનિ પાસે દીક્ષા અપાવવાની વ્યવસ્થા કરી આપી. તેમનું નામ અમરમુનિ રાખ્યું અને તેમને યશમુનિજીના શિષ્ય તરીકે જાહેર કર્યા.

૧૯ તારમુનિ : ભાવનગરનિવાસી તારાચંદભાઈ મહારાજ સાહેબના અનન્ય ભક્ત હતા. તપજપમાં ભારે રૂચિવાળા અને ક્રિયાકાંડમાં પણ એટલા જ પ્રવીણ. તિથિએ પૌષધ, તેમજ હરહંમેશ મહારાજ પાસે સામાયિક કરે. એક દિવસે રમુજ ભાવે મહારાજશ્રીએ તેને કહ્યું : ‘અરે તારાચંદ ! તારે તો બીજાને તારવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.’ તારાચંદને તો જોઈતું હતું અને વેંઢે કહ્યું. તેણે તો ત્યાંને ત્યાં જ દીક્ષા લેવાની ભાવના જાહેર કરી દીધી. પછી તારાચંદે હેમમુનિ પાસે રતલામ જઈ દીક્ષા લીધી અને તેનું નામ પણ ‘તારમુનિ’ રાખ્યું.

૨૦ કંદ્યાણમુનિ : મહારાજશ્રી પેથાપુર ગયા ત્યારે ત્યાંના વતની કેશવલાલભાઈ બહારગામ ગયા હતા. ગામમાં પાછા ફર્યા બાદ ઘોડે પાસેથી મહારાજશ્રીની અદ્ભુત વૈરાગ્ય વાણી વિષે સાંભળ્યું એટલે તેઓ પાટણ મહારાજશ્રી પાસે ગયા. મહારાજશ્રીનાં વ્યાખ્યાનો સાંભળી કેશવલાલભાઈને વૈરાગ્ય આવ્યો અને દીક્ષા લીધી. પાટણના સઘે કેશવલાલભાઈને ભવ્ય સત્કાર કર્યો અને મોટા ઠાઠથી સાંમૈયું કાઢ્યું. કેશવલાલભાઈનું નામ કંદ્યાણમુનિ રાખ્યું અને તેઓશ્રી ઉદ્યોતમુનિના શિષ્ય બન્યા.

૨૧ પદ્મમુનિ : સુરતનિવાસી ફકીરચંદ હેમચંદે લાખોની લક્ષ્મી અને સ્ત્રી-કુટુંબને ત્યાગ કરી મહારાજશ્રી પાસે દીક્ષા લીધી. તેઓ હર્ષમુનિજીના શિષ્ય હતા અને અત્રે ભક્તિમુનિ તથા નિપુણમુનિએ પણ તેમના અપૂર્વ તેજ અને વાત્સલ્યના કારણે તેમની પાસે જ દીક્ષા લીધી. તેમનો આ બંને મુનિઓ પર સવિશેષ ઉપકાર છે.

૨૨ કમળમુનિ : મુંબઈમાં પન્નાલાલ શેઠની વાડીમાં મહારાજશ્રી પાસે એક ભાઈ દીક્ષા લેવા આવ્યા અને મહારાજશ્રીને યોગ્ય પાત્ર લાગતાં તેમને દીક્ષા આપી. તેમનું નામ કમળમુનિ રાખવામાં આવ્યું.

૨૩ રંગમુનિ : ૫. શ્રી હર્ષમુનિજીના ગણિપદ વખતે સાદરી (મારવાડ) થી એક મુમુક્ષુ બાઈ આવેલા અને તેમની ભાવના થતા તેમને દીક્ષા આપવામા આવી હતી. તેમનું નામ રંગમુનિજી રાખવામા આવ્યું હતું.

૨૪ ભક્તિમુનિ : શ્રી રંગમુનિની પછી દીક્ષા વખતે બારડોલીનિવાસી ભાઈચંદ્રભાઈને દીક્ષા લેવાની તીવ્ર ભાવના થતા, તેમને દીક્ષા આપવામા આવી અને તેનું નામ ભક્તિમુનિ રાખવામા આવ્યું. તેઓ તપસ્વી હતા.

૨૫ ચતુરમુનિ : ઘોઘાના એક મુમુક્ષુ બાઈને તીવ્ર વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થતા દીક્ષા આપવામા આવી. તેમનું નામ ચતુરમુનિ રાખવામા આવ્યું અને તેઓશ્રી હર્ષમુનિજીના શિષ્ય બન્યા.

૨૬ રતનમુનિ : ૨૭ લક્ષ્મિમુનિ : ૨૮ ચમનમુનિ : કંઈક લાયકના શ્રી દેવજીભાઈ, મોટી ખાખરના શ્રી લધાભાઈ અને મારવાડના શ્રી ચિમનાજીને દીક્ષા આપવામા આવી હતી, અને તેઓના નામ અનુક્રમે રતનમુનિજી, લક્ષ્મિમુનિજી અને ચમનમુનિજી રાખવામા આવ્યા હતા.

૨૯ ભક્તિમુનિ : પોરબંદરનિવાસી ભગવાનજી બાઈએ શુદ્ધદેવપાત્રે દીક્ષા અંગીકાર કરી. તેઓ કૃત્યાણુમુનિના શિષ્ય થયા અને તેમનું નામ ભક્તિમુનિ રાખવામા આવ્યું.

૩૦ ક્ષમામુનિ : સુરત પાસે હુયોદા ગામના છોટાલાવ મોહનલાલે શ્રી રતનમાગર જૈન બોડીંગમા અભ્યાસ કર્યો હતો અને ભરતુવાવરધામા મહારાજશ્રી પાસે ભાવખવામા દીક્ષા લીધી. ક્ષમામુનિએ કાળી જઈ શ્રી યશોવિજયજી જૈન પાઠશાળામા ઉત્તમ પ્રકારે અભ્યાસ કર્યો હતો, પરંતુ તેઓ જાદુ નાની ઉંમરે કાગધર્મ પામ્યા.

૩૧ ભાવમુનિ : કંઈના લેન્છ મામના એક મુમુક્ષુભાઈને સવેગરગ ચઢયો અને દેવમુનિજી પાસે દીક્ષા લીધી. તેમનું નામ ભાવમુનિ રાખવામા આવ્યું.

૩૨ કપુરમુનિ : મારવાડ દેશના એક મુમુક્ષુ બાઈએ દીક્ષા લીધી, તેમનું નામ કપુરમુનિ રાખવામા આવ્યું તેઓ દેવમુનિજીના શિષ્ય બન્યા.

૩૩ માણેકમુનિ : પાલજીપુર ગુજરાતી સ્કુલના શિક્ષક શ્રી માણેકચંદ્રભાઈ પર હર્ષમુનિની જાદુ અસર પડી અને વ્યાવહારિક શિક્ષણનો ત્યાગ કરી મુખર્થ આવી મહારાજશ્રીની નિશામા મોક્ષપંથનું જ્ઞાન લેવાનું ચરૂ કર્યું. દીક્ષા લઈ હર્ષમુનિજીના શિષ્ય થયા અને માણેકમુનિ નામ રાખ્યું. આ મહાત્માએ જૈનાગમનું ઉત્તમ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું, તેમજ કવિવ્યંત્રી ચંકિત તરત રીતે કેંગવી. સોફાના ઉપખર અર્થે ટેલકાંક

જીવનદર્શન :

સૂત્રો અને ચરિત્રોનું ભાષાંતર કર્યું. નિરાધાર અને ગરીબ જાણકોના વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક જ્ઞાન માટે જટિલ સુકામે આશ્રમની સ્થાપના કરી, જે આજે પણ ચાલુ છે.

૩૪-૩૫ વિવેકશ્રીજી અને પ્રસન્નશ્રીજી : પોરબંદરનિવાસી શ્રી ભગવાનદાસ (ભકિતમુનિ)ના ધર્મપત્ની તેમજ માણેશ્વરંદભાઈ (માણેકમુનિ) ના ધર્મપત્ની, જાનેઓ વિચાર્યું કે સતીઓ તો રાજુલ માતાની માફક પતિના પંથે જ વિચરે છે અને આ રીતે, આ જાને બહેનો પણ પોતાના પતિદેવે સ્વીકારેલા પંથે વળી, પ. શ્રી જશમુનિ પાસે દીક્ષા લીધી. તેઓનાં નામ અનુક્રમે વિવેકશ્રીજી અને પ્રસન્નશ્રીજી રાખવામાં આવ્યાં હતાં.

૩૬ શ્રી રૂપશ્રીજી : પોરબંદરની શ્રાવિકાબહેને (ભકિતમુનિના સંસારી અવસ્થાના બહેન) શ્રી જશમુનિજી પાસે દીક્ષા લીધી અને તેમનું નામ શ્રી રૂપશ્રીજી રાખવામાં આવ્યું હતું.

૩૭ દર્શનમુનિ : મુનિશ્રી ભકિતમુનિજીના સંસારી ભાણેજ (સાધ્વીશ્રીરૂપશ્રીજી ના સંસારી પુત્ર) દેવીદાસે પણ મામાને પગલે મહારાજશ્રીની નિશ્રામાં પં. શ્રી હર્ષમુનિજી પાસે દીક્ષા લીધી, અને ભકિતમુનિજી (સંસારી અવસ્થાના તેમના મામા) ના શિષ્ય તરીકે જાહેર થયા.

૩૮ શુભમુનિ : દર્શનમુનિના સંસારી મામા સૌભાગ્યદાસને સર્વવિરત પચ્ચ-કળાણ ઉચ્ચરવાની ભાવના થતાં ગુરુદેવ પાસે ભાગવતી દીક્ષા લીધી અને પદ્મમુનિજીના શિષ્ય તરીકે શુભમુનિ નામ રાખવામાં આવ્યું.

૧૯ - અંતિમ વિદાય

મુંબઈથી વિહાર કરી મહારાજશ્રીએ વિ. સં. ૧૯૬૩ ના ફાગણ વદ ૭ ના દિવસે સુરતમાં પ્રવેશ કર્યો.

તળિયત લથડતી જતી હતી, પરંતુ જ્ઞાની મહાત્માઓને દેહની વેદના વખતે પણ આત્માની પ્રસન્નતા જ વર્તે છે. એ વખતે મહારાજશ્રી શેઠ નગીનચંદ કપુરચંદ તથા શેઠ કસ્તુરચંદ કટ્યાણચંદ વગેરેના કરાવેલ ગોપીપુરાના નવા ઉપાશ્રમમાં રહ્યા હતા. વૈદ્યો અને હુકીમો દ્વારા મહારાજશ્રીની તળિયત માટે ઉપચારો શરૂ કરવામાં આવ્યા, પણ તળિયત દિનપ્રતિદિન લથડતી ગઈ. નરમ તળિયત હોવા છતાં ચૈત્રી પુનમના દિવસે કતારગામની યાત્રા કરવા ગયા હતા અને ત્યાં જ સિદ્ધગિરિની ભાવના ભાવી આત્માને કૃતાર્થ કર્યો.

હીરાચંદ મોતીચંદની ધર્મપત્ની જયકોરબહેને બ્યાખ્યાનમાં જ્ઞાનદાનનું માહાત્મ્ય સાંભળી સ્ત્રીવર્ગને ધાર્મિક કેળવણી તથા ભરતશૃંગલ-શીવલુ વગેરે શીખવવા માટે રૂપિયા

પચીસ હજાર આખ્યા. બીજા પછુ ઘણા પૈસા મળ્યા અને જ્યક્તુવર પાઠશાળાની સ્થાપના કરી, જે આજે પણ સગીન પાયા પર કામ કરી રહી છે.

સમેતશિખરજીના મંદિરને કોટ કરાવવા માટે મહારાજશ્રીએ ઉપદેશ આપતાં શેઠ નગીનચંદ્ર ઝવેરચંદ જવેરીએ પોતાની કપનીમાંથી એક લાખ રૂપિયાની રકમ આપી.

મહારાજશ્રીની તબિયતના ખબર મુજબ પહોચતા ત્યાંથી દેવકરજી શેઠ, તેમના પત્ની પુતળીબાઈ તેમજ બીજા શેડીયાઓ સુન્દર આવી પહોંચ્યા. મહારાજસાહેબની આખર અવસ્થાએ પુતળીબાઈના કેમળ હૃદયને ભારે આઘાત પહોંચાડ્યો. (સં. ૧૯૮૫ માં દેવકરજી શેઠની ગંભીર માંદગી બેઠું પુતળીબાઈને એટલે મખત આઘાત લાગ્યો કે તે કારણે તેઓ તરત મૃત્યુ પામ્યા, અને તે પડી ક્ષમણ જે માસે દેવકરજી શેઠ પણ સ્વર્ગવાસી થયા.) પુતળી બાઈએ તે જ વખતે ગુરુભક્તિ નિમિત્તે તે રૂપિયા અગિયાર હજારનું દાન જાહેર કર્યું.

મહારાજશ્રી તો આ સમય દરમિયાન ધ્યાનમગ્ન થઈ રહ્યા હતા. તેવામાં કેશવરામ શાસ્ત્રી ગુરુદેવને શાતા પૂછવા અર્થે આવ્યા. એ વખતે મહારાજશ્રી અને શાસ્ત્રીજી વચ્ચેના સંવાદ ખાત્ર ધ્યાન એવે એવો હતો.

શાસ્ત્રીજી પધારતા ગુરુદેવે ઘોડીવાર ધ્યાન મૂકી શાસ્ત્રીજીને કહ્યું : કેમ શાસ્ત્રીજી ?

શાસ્ત્રીજીએ જવાબ આપતા કહ્યું : સાહેબ ! આપની કૃપા.

મહારાજશ્રીએ કહ્યું : વાફ ! પણ આવતી કાલેના દિવસ કેવો છે ?

શાસ્ત્રીજીએ જવાબ આપ્યો : આપ બોલ્યા તે ગરેબર છે.

ગુરુદેવે હમતા બોલે કહ્યું : એમ ?

શાસ્ત્રીજીએ કહ્યું : હા જી એમજ છે !

આ સંવાદ ટુંકો હોવા છતાં અતિગૂઢાર્થથી ભરપૂર હતો. શાસ્ત્રીજીને મહારાજશ્રીના જ્યોતિષ અંગેના જ્ઞાનની ખબર હતી, એટલે એ બંને જ્ઞાની મહાત્માએ વળતે દિવસે શું બનવાનું છે, તે બેઠું લીધું અને મહારાજશ્રીએ તો તે પરિસ્થિતિમાં કેમ વર્તવું, એ પણ નક્કી કરી લીધું.

આ સંવાદ થયા પછી તરતજ ગુરુદેવે પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચક્રબાણ) કરી લીધા. પં. શ્રી હર્ષમુનિજીને બોલાવી આવશ્યક (પ્રતિક્રમણ) ક્રિયા કરી, પોરસી ભણાવી, સૌને ખમાવી તે જ વખતે આ દેહને કેમ જાણે દેશવટો આપવો હોય, તેમ સ્થિર થઈ ગયા અને કાઉન્સિલ ધ્યાનમાં બેસી ગયા.

અવતરણ :

વળતા દિવસે પ્રભાતે તો ગુરુદેવની આંતિમ સિનિના સમાચાર મારે તરફ ફેલાઈ ગયા અને હોદ્દાનાં ટાપેટોળાં લેમાં થવા લાગ્યાં, એ દિવસ એવ વાદ બારસનો હતો. હોદ્દાને તે દિવસે આશાંતિનો ખાર ન હતો, ત્યારે જોમની તબિયતના અંગે આશાંતિ હતી, તે ગુરુદેવ તો પ્રજા શાંતિ સમાધિમાં બિરાજતા હતા.

આ રીતે, વિ. સં. ૧૯૬૩ ના એવ વર્ષ બારસના દિવસે, વિનય મુહૂર્તે, બરોબર બાર અને ત્રીસ મીનીટે ગુરુદેવે જડ હોદ્દાનો બાર અલિંગ છાત્રી દેવલોકનો માર્ગ લીધો. મૃત્યુલોક તે દિવસે દીન બન્યો. દેવલોક તે દિવસે ધન્ય બન્યો.

રીવો જાણવાઈ ગયો, પણ જાણેલા રીવાના પ્રકાશનું તેજ મારે તરફ ફેલાઈ ગયું. આવી મદ્દાન સિનિતિએ પોતાની પાછળ એવી સૌરભ મુક્તી લાવે છે કે જેની ફોરમ નિરંતર અવન્ત રહે છે.

ગુરુદેવના અવન પરથી જેન સમાજ આજે પણ મધુ શીખી શકે તેમ છે.

શ્રી મોહનલાલજી મહારાજશ્રીની ઉપકારસ્તુતિ.

(રાગ—છાંડ ગયે બાલમ, મુઝે હાય અકેલા છાંડ ગયે)

ગ્યથિતા કરિરતન મુનિશ્રી લલિત મુનિજી

ધન્ય મુનિ મોહન, જેણે સયમ પાળ્યુ, ધન્ય

ધન્ય બન્યુ જીવન, નિજ કાજ સુધાર્યું, ધન્ય

ભાત નમે મૂકી માન કૃપાળા, ઝગી ગીર દયાળા

ઉજવીએ અમે અર્ધ શતાબ્દી, આનંદ આજ અપારા ॥ ધન્ય મુનિ મોહન ॥ ૧ ॥

જ્ઞાન મિત્રા શુભ આપ પસાયે, તે સાચા ઉપકારા

આપતણી કૃપા છે અમર, બાળ તરે લગ્નારા ॥ ધન્ય મુનિ મોહન ॥ ૨ ॥

માત તાતકી ભક્તિ દેખાડી, આપે હો દ્વિતકારા

સ્વામિ રનેલી જે કોઈ આવે, કરીએ ભક્તિ ઉદારા ॥ ધન્ય મુનિ મોહન ॥ ૩ ॥

ધર્મ કેળવણી આપે બતાવી, એ સાચા સસ્કારા,

ધાર્મિક જીવન એ યાવે, તેા મુશરે વ્યવહારા ॥ ધન્ય મુનિ મોહન ॥ ૪ ॥

મુબલ્લખાહે આપજ પહેલા, આન્યા હતા મુનિરાયા

ધર્મ ખીજ આપે વાળ્યુ તે, ફળ્યુ અરૂ મુબલ્લખા ॥ ધન્ય મુનિ મોહન ॥ ૫ ॥

મુબલ્લખ મુબલ્લખામા, જ્ઞાન તણી જે યાળા,

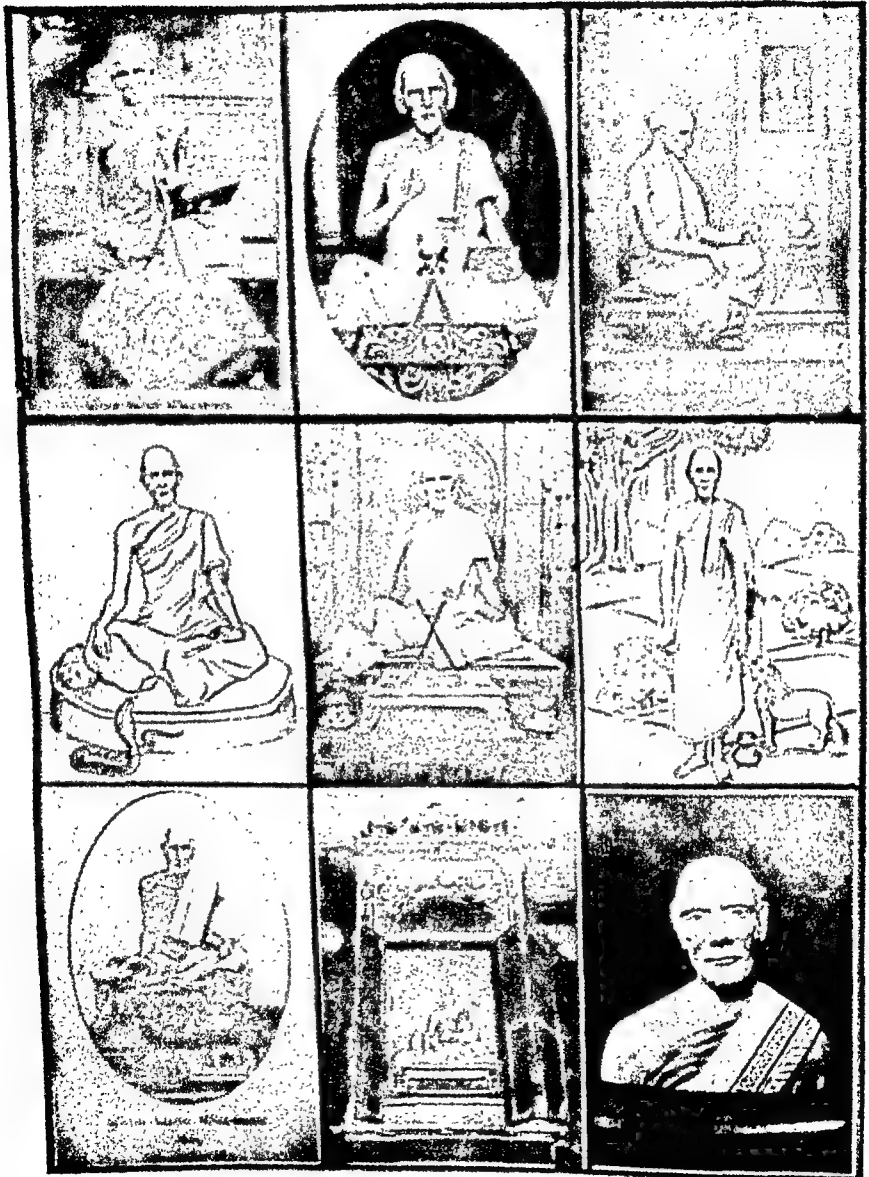
જેન મદિરે જે બનીયા, ગણીએ તુમ ઉપકારા ॥ ધન્ય મુનિ મોહન ॥ ૬ ॥

ધર્મપ્રેમીઓ શિખક સારા, અનુભવીને દ્વિતકારા,

જ્ઞાનદાન આપે તેમા, આપજ છો ઉપકારા ॥ ધન્ય મુનિ મોહન ॥ ૭ ॥

મુબલ્લખ શહેરે આપ પસાયે, આવે બહુ મુનિરાયા

સઘ ચતુર્વિધ શાન્તિ પાવે, લલિત કહે મુબલ્લખા ॥ ધન્ય મુનિ મોહન ॥ ૮ ॥

શ્રી મોહનલાલજી મહારાજશ્રીની ઉપકારસ્તુતિ.

(રાગ—છોડ ગયે બાલમ, સુઝે હાય અકેલા છોડ ગયે)

સ્વયંવિતા : કવિરત્ન મુનિશ્રી લલિત મુનિજી

ધન્ય મુનિ મોહન, જેણે સંઘમ પાળ્યું, ધન્ય
ધન્ય બન્યું જીવન, નિજ કાજ સુધાર્યું, ધન્ય

બાલ નમે મૂકી માન કૃપાળા, ઝડી શીર દયાળા;
ઉજવીએ અમે અર્ધ શતાબ્દી, આનંદ આજ અવારા ॥ ધન્ય મુનિ મોહન ॥ ૧ ॥

જ્ઞાન મિલા અરુ આપ પસાયે, તે સાચા ઉપકારા;
આપનણી કૃપા છે અમર, બાલ તરે સંભારા ॥ ધન્ય મુનિ મોહન ॥ ૨ ॥

માત તાતકી ભક્તિ દેખાડી, આપે હો દ્વિતકારા;
સ્વામિ રનેહી જે કોઈ આવે, કરીએ ભકિત ઉદારા ॥ ધન્ય મુનિ મોહન ॥ ૩ ॥

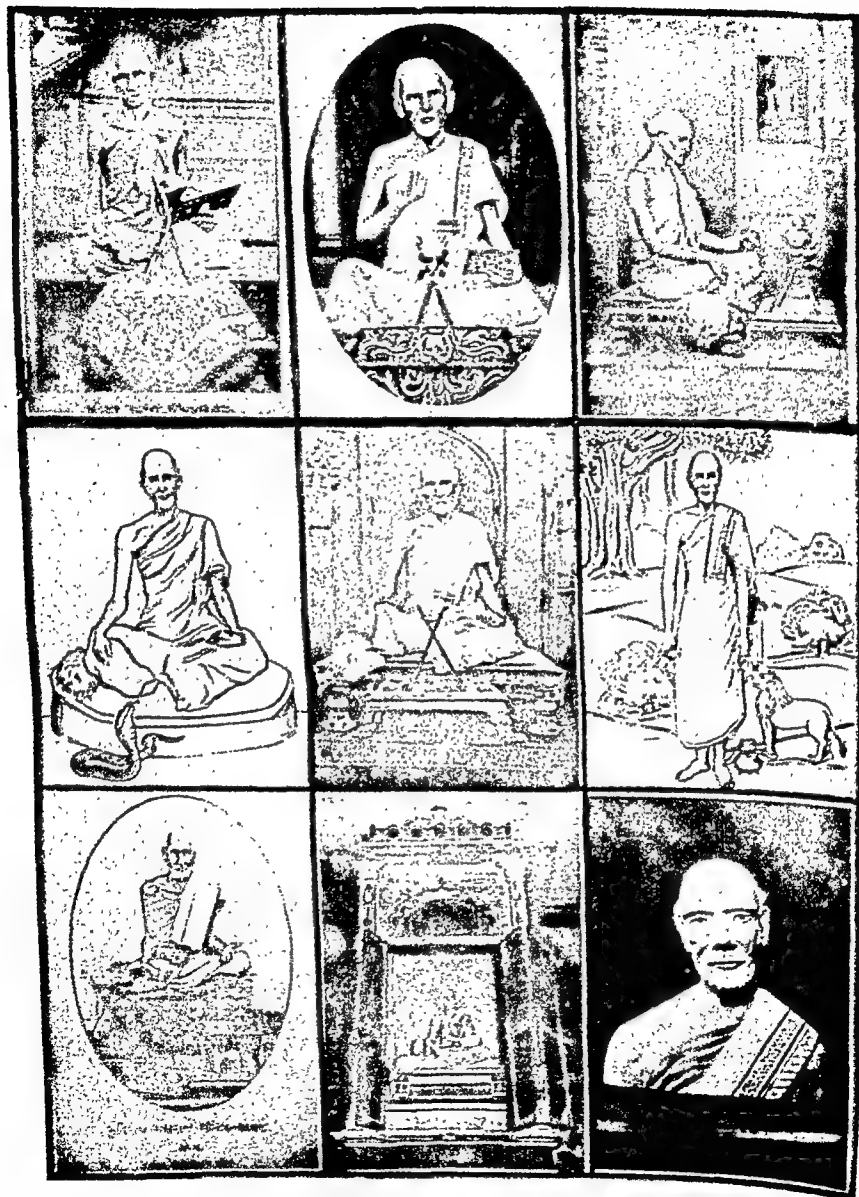
ધર્મ કેળવણી આપે બતાવી, એ સાચા સંસ્કારા;
ધાર્મિક જીવન એ ધાવે, તો મુખરે વ્યવહારા ॥ ધન્ય મુનિ મોહન ॥ ૪ ॥

મુંબઈમાંહે આપજ પહેલા, આબ્યા હતા મુનિરાયા;
ધર્મ બીજ આપે વાળ્યું તે, ફળ્યું ખર્ચ સુખદાયા ॥ ધન્ય મુનિ મોહન ॥ ૫ ॥

મુંબઈને મુંબઈપરામા, જ્ઞાન તણી જે યાળા;
તેન મંદિરો જે બનીયા, ગણીએ તુમ ઉપકારા ॥ ધન્ય મુનિ મોહન ॥ ૬ ॥

ધર્મપ્રેમીઓ શિક્ષક સારા, અનુભવીને દ્વિતકારા;
જ્ઞાનદાન આપે છે તેમાં, આપજ છે ઉપકારા ॥ ધન્ય મુનિ મોહન ॥ ૭ ॥

મુંબઈ મહેરે આપ પસાયે, આવે બહુ મુનિરાયા,
સંઘ ચતુર્વિધ ચાંત પાવે, લલિત કહે સુખદાયા ॥ ધન્ય મુનિ મોહન ॥ ૮ ॥

अधुनाऽपि यदीयमुकीर्तियशः—

श्रुभवासनवासितभक्तजनः ।

इह भाति निरीहसुभावधरं,

प्रणमामि मुदा सुगुरुं तमहम् ॥ ६ ॥

उपदेशमुचान्द्रिकया भविक—

कुमुदानि चिकाश्य गतस्सुदिवम् ।

इह यो जिनशासनचन्द्रसमः,

प्रणमामि मुदा सुगुरुं तमहम् ॥ ७ ॥

चरणे करणे गुरुशिष्यगणो,

गुरुदेवसुभक्तिकरो निपुणः ।

अजनिष्ट जिनागमिकावगमे,

प्रणमामि मुदा सुगुरुं तमहम् ॥ ८ ॥

मुनिमोहनशिष्यकराजमुनि—

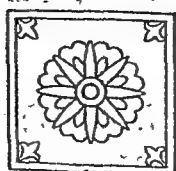
लघुशिष्यकपाठकलविमुनिः ।

गुरुसद्गुणगुम्फितसंस्तवनं,

विदधे जितरत्नगुरोः कृपया ॥ ९ ॥

रचयिता—

उपाध्याय श्री लविमुनिजी

॥ चरित्रनायकस्तुत्यष्टकम् ॥

(द्विचविलम्बितपृष्ठम्)

सुयशस्विपशोमुनिद्वयमुनि—

सुखश्लिष्यशरावितपरकमलम् ।

मुनिमोहनमोहनलालगुरुं,

प्रणमामि मुदा सुगुरुं तमहम् ॥ १ ॥

स्वरपञ्चमहाप्रतमूलगुणो—

चारसद्गुणसन्मुनिताऽस्य गुरोः ।

परिमाति मुनाऽघुनाऽपि जने,

प्रणमामि मुदा सुगुरुं तमहम् ॥ २ ॥

भविष्यज्जिनेश्वरशिष्टिहरं,

समयाचरणं मुनिताकियया ।

निरवशमुनिर्मलवृत्तिपरं,

प्रणमामि मुदा सुगुरुं तमहम् ॥ ३ ॥

यतितां प्रविहाय यकेन सुवि—

हितमाप्नुयं विशदं सुधृतम् ।

समताश्मतादिगुणौघभृता.

प्रणमामि मुदा सुगुरुं तमहम् ॥ ४ ॥

अवलोकितमक्तजनोऽप्यघुना,

श्रुतिमार्गगान् द्वि यदीयगुणान् ।

अनुमोदयते प्रविकाशयते,

प्रणमामि मुदा सुगुरुं तमहम् ॥ ५ ॥

अधुनाऽपि यदीयमुक्तीर्त्तियशः—

श्रुभवासनवासितभक्तजनः ।

इह माति निरीहसुभावधरं,

प्रणमामि मुदा सुगुरुं तमहम् ॥ ६ ॥

चपदेशमुचान्द्रिकया भविक—

कुमुदानि विकाश्य गतस्मृदिवम् ।

इह यो जिनशासनचन्द्रसमः,

प्रणमामि मुदा सुगुरुं तमहम् ॥ ७ ॥

चरणे करणे गुरुशिष्यगणो,

गुरुदेवसुभक्तिकरो निपुणः ।

अजनिष्ट जिनागमिकावगमे,

प्रणमामि मुदा सुगुरुं तमहम् ॥ ८ ॥

मुनिमोहनशिष्यकराजमुनि—

लघुशिष्यकपाठकलविमुनिः ।

गुरुसद्गुणगुम्फितसंस्तवनं,

विदधे जिनरत्नगुरोः कृपया ॥ ९ ॥

रचयिता—

उपाध्याय श्री लब्धिमुनिजी

॥ श्री मोहनाटकम् ॥

सर्वत्र यो 'मोहनकालजी' ति.

प्राप्तः प्रमिद्धिं परमां महात्मा ।

स्वर्गं गतं सचरितं पवित्रं,

नमामि नित्यं मुनिमोहनं तम् ॥ १ ॥

श्रीभारतेऽस्मिन् मधुगममोषे,

श्रीमुन्दरीवादात्मकपत्नी ।

सुते स्म यं चन्द्रपुरं सुषोमे.

नमामि नित्यं मुनिमोहनं तम् ॥ २ ॥

नेमिचिह्नात् स्वप्नकालं विबुध्य,

स्यामी स्वपुत्रो भवितेति मत्वा ।

तौ पश्यतो द्वौ पितरौ सुतं यं,

नमामि नित्यं मुनिमोहनं तम् ॥ ३ ॥

दैवं समाकल्प्य विहाय शोकं,

श्रीरूपचन्द्राय सुतं समर्प्य ।

सोढो वियोगः कत्रिनश्च यस्य,

नमामि नित्यं मुनिमोहनं तम् ॥ ४ ॥

प्राप्ते यतित्वे हृदयं सन्न्यस्य,

ज्ञाता प्रबुद्धो भवते विरागम् ।

यस्तु क्रियोद्भातया दिदीपे,

नमामि नित्यं मुनिमोहनं तम् ॥ ५ ॥

संवेगरंगेन स रंगितात्मा,
प्रशान्तमूर्तिर्विजहार नित्यम् ।
भव्याय जातो य इहोपकारी,
नमामि नित्यं मुनिमोहनं तम् ॥ ६ ॥

महात्मनां सूर्यपूरे तथाऽस्यां,
यहोपकारः पुरि मोहमय्याम् ।
जातोऽस्ति तेषां खलु यो हि मुख्यो,
नमामि नित्यं मुनिमोहनं तम् ॥ ७ ॥

सन्मान्यो मुनिमोहनो मुनिवरं तं मोहनं भो ! भजे !
संजाता मुनिमोहनेन जनता धर्म्या च तस्मै नमः ।
पुण्यश्रीमुनिमोहनाय मुनिवन्मुम्बाऽधुना मोहनाद्,
भूयान्मे मुनिमोहनस्य शरणं भक्तिश्च मे मोहने ॥ ८ ॥

विजयचन्द्र मोहनलाल शाह

અર્ચ્ય

(મંદામિતા ૨૮)

(૧)

જેની મૂર્તિ નિરખી નજરે યાંગનાથી ભરેલી,
જેની દૃષ્ટિ પ્રથમસ્થના વેગને રે વરેલી;
જેણે વાણી વિમળમનિના રંગથી તો વધારી,
એવા શ્રીમન્ મુનિજી ! તમને વંદના હો અમારી.

(૨)

પૂર્વે મુંગધ નરકપુરી છે એમ કેમ માનવા'તા,
એવા કાળે પ્રથમ પગલાં આપશ્રી ધારવા'તા,
જેણે આવી જનગણમહિં ધર્મવૃત્તિ વધારી,
એવા શ્રીમન્ મુનિજી ! તમને વંદના હો અમારી.

(૩)

જેણે પૂર્વે યતિજીવનને આચર્યું'તું તથાપિ,
સંવેગિની જીવનપ્રવૃત્તિ ભગતા વેંત થાપી;
જેને લાગી પરિત્રકદશા કોપવાળી અકારી,
એવા શ્રીમન્ મુનિજી ! તમને વંદના હો અમારી.

(૪)

જેણે બોધ્યો જનમણુ બહુ પાડશાળા સ્થપાવે,
જેણે બોધ્યો જનમણુ ઘણી મૂર્તિઓને ભરાવે,
જેણે બોધ્યો જનમણુ કરે કામ કલ્યાણકારી,
એવા શ્રીમન્ મુનિજી ! તમને વંદના હો અમારી.

(૫)

મુંગધ જેવી નગરીમહિં એ દીસતો હોય ધર્મ,
સર્વે માને પુનિત પગલાં આપના એ જ મર્મ;
જેનું આશીર્વાચન સદુને થાય કલ્યાણકારી,
એવા શ્રીમન્ મુનિજી ! તમને વંદના હો અમારી.

(૬)

જેભે મુંબઈ મુરત સરખાં કેક ધામે ઉભાયાં
જેભે ઉઝા પથ પર રહી સર્વ સન્માર્ગ વાળ્યા;
જેભે ટાળી દુઃખમય દશા લોક લીધા ઉગારી,
એવા શ્રીમન્ મુનિજી ! તમને વંદના હો અમારી.

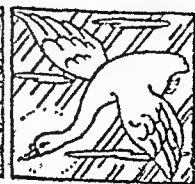
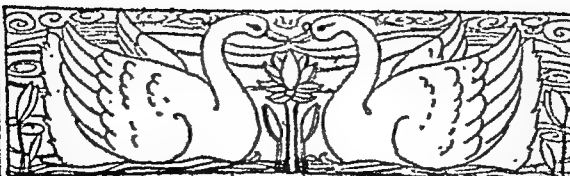
(૭)

મેં જોયાંતા મુનિજી તમને લઙ્ગિસપત્ર ત્યારે,
મેં નાચ્યુંતું મુનિજી ગરબે શીશ માફે જ ત્યારે;
જેને અર્ધી સદી ગઈ છતાં સંસ્મરે હોક ભારી,
એવા શ્રીમન્ મુનિજી ! તમને વંદના હો અમારી.

(૮)

દેવો ! આપો સરલમતિના લઙ્ગિસપત્ર સાધુ,
દેવો ! આપો સુવિહિત મુઘા ભાવનાશીલ સાધુ;
આજે જેની પ્રતિ પરમ છે પૂજ્ય દિદિ અમારી,
એવા મોહન મુનિજી ! તમને વંદના હો અમારી.

માવજી દામજી શાહ

જ્ઞાનમૂર્તિ ગુરુદેવ

(રામ—દ કરા કવ્વાણુ)

પરમ જ્ઞાનમૂર્તિ હૈં

અલખ આત્મયોગિ હૈં, નિબળનંદ લોગી હૈં,
જગવી જીવન જ્યોતિ હૈં, જન્મના યો ભોગી હૈં.

પરમ જ્ઞાનમૂર્તિ હૈં. ૧

પંથ મહાવત રસાળ, સ્વપર દયા પ્રતિપાલ;
આત્મજ્યોતિ રખવાળ, મોહનલાલજી મહારાજ,

પરમ જ્ઞાનમૂર્તિ હૈં. ૨

બ્રાહ્મણ કુલ નૈન હૈં, વચન સિદ્ધ વીર હૈં,
અમરકાર મૂર્તિ હૈં, વરદ હસ્ત કીર્તિ હૈં.

પરમ જ્ઞાનમૂર્તિ હૈં. ૩

શારદ શુભ જ્ઞાન હૈં, પલ પલ સભાગ હૈં,
રગ રગ વિરાગ હૈં, ગુરુ શ્રી મોહનલાલજી હૈં.

પરમ જ્ઞાનમૂર્તિ હૈં. ૪

ધર્મ ધ્વજ લહેર દિગંત, મુરત ઉદ્ધાર્યું સંત,
તાર્યું મુંબઈ ભગવંત, શાસન મુબટ મહંત.

પરમ જ્ઞાનમૂર્તિ હૈં. ૫

મુરત સમાધિરાજ, વીત્યા વર્ષ શું પચાસ,
ઉત્સવ સુવર્ણ આજ, મણિ મુંબઈ લાલભાગ.

પરમ જ્ઞાનમૂર્તિ હૈં. ૬

પાદશકર

[વિ સં. ૨૦૧૪. ૫૦ મી રામસિદ્ધજી તિથિએ ગવાયેય મીન]

શ્રી મોહનમુનિ પ્રશસ્તિ

(પ્રવિધાન)

અવતીર્ણ કલ્યાણમુની સાન્નિધ્ય દયામૃત પર્ણિણી,
તુલિ ધરાયે માંત શશિગમ પ્રેમભક્તિ વિવર્ણિની;
ત્યાં દોષ તોયો દોષ નાહો કામ મુખમાં નૃણ ધરે,
મોહનમુનિની તુલિ મધુરી ભવિકજનના મન હરે. ૧

પરિવર્તિત મેવા કરે જસ આત્મ તુલિ ભવતી,
નવનિધ અલોકિત પ્રદાસ્યો શુભિ મુનુભક્તિ દીપતી;
મુનિવર ખને તુલિ ભવિકની દર્શને જસ આદરે,
મોહનમુનિની તુલિ મધુરી ભવિકજનના મન હરે. ૨

જમ દર્શને મન મોહિની મોહન મનોહર ભાવના,
સાગર વધે શશિદર્શને તિમ ભવિક મન અપેદના;
મુનિ દેશનાથી બોધ પામી સરવભાવે ભવ તરે,
મોહનમુનિની તુલિ મધુરી ભવિકજનના મન હરે. ૩

મન મોહિની મુનિ મનોહર મધુર મોહનમુનિ તાપી,
વાલી મધુર પીયૂષધારા ભવિકજન મન હારિણી;
મુખામુદીની રીત જનના મુગ્ધ થઈ જસ આદરે,
મોહનમુનિની તુલિ મધુરી ભવિકજનના મન હરે. ૪

સત્યામ મેવા ગિમત સમકિત ગુણ ધણાએ આદર્યો,
ધન્ય ધન્ય તે જિન માન્ય આત્મિકભક્તિ ભાવો સહુ વધ્યો;
સામુદ્યો શિવ વિવિધભાવે ગુણ બસા છત્રીસ ધરે,
મોહનમુનિની તુલિ મધુરી ભવિકજનના મન હરે. ૫

બાલેન્દુ

(સાહિત્યચન્દ્ર બાલચંદ હીરાચંદ)

અંજલિ

આતમમા રમનાર મોહન પરમ પર ઉપગારી,
વાગી રટી છે શુભની વીણા જો મોહન શુદ્ધ તારી.
શુભ રક્ષા છે શબ્દ મેવાના અજબ શક્તિ હતી તારી,
મોહન તારી વાણી આજે અનંદ ઉર ભરનારી.
પગલે પગલે સાસન સેવા દિલમા ધમશ બહુ ભારી,
દેશે દેશમા ફરી ફરીને સેવા કરી ભાવધારી.
સાહિત્ય પ્રેમી જ્ઞાન પિપાસુ વાતો કરી પડકારી,
મધુ મહાવીરનો સદેશે સંભળાવ્યો ઉમંગધારી.
જ્ઞાન ધ્યાનની મસ્તી દિલમા વહેલી હતી એકધારી,
જો મસ્તીની અજબ ખુમારી હતી મોહન શુદ્ધ તારી.
મનુષ્ય કર્તવ્ય શું છે તેની વ્યાખ્યા સમજાવી સારી,
વચનોમા શુદ્ધ અમૃત ઘરતું વાણી મધુરી તારી.
મોહન તારી મીઠી વાણી બ્યોતિ પ્રગટાવનારી,
સેવા બજાવી નીતશાસનની મોહન તે એકધારી.
જ્ઞાન બજનામા જો મોહન અમર યાદી છે તારી,
મરીબ તવંજર સરખા ગણીને ધર્મ સંભળાવ્યો ભારી,
મુંબઈ નગરે લાલબાગમા નિપુણ ભક્તિ વધારી,
લલિત હૃદયે અંજલી અર્પી ગાવે ગણેશ શુભધારી.

—ગણેશભાઈ પરમાર.

કાંતિના કુમારને

કાંતિ—

અમિત, નિરાશ બાવરી

ઘર ઘર ભટકતી

હુંયા ભારી

ચિત્તગારી તીખી

મહા ભોગમાયા

ખખર લઈ હાથમાં

મા બારણે

ભીખ માગે:-

“કોઈ;દો લાલ તમારો

ધરા શાસનની

ધરમાય છે.”

હાક સુખી કાન્તિની

શશીંગોળો ધર્યો

સુંદરીના દિમ્ભતમાં

સફાળી ભગી ગેડી

ચિત્તવે; સુંદરી:-

“ભગશે ભગશે જરૂર કોઈ

કાળના પડ ચીરી

આવશે જરૂર કોઈ.”

ને.....

દિવસો ગયા

વાયા વૈશાખી વાયરા

ધરા કંપી ભડી

કારમી ચીસે

પણ

ઘડીક એ તો

વાયુ વીંઝે છે વીંઝણે

ને તારા ફરે છે તાલમાં

ગરબો ધૂમતી ચાંદની:-

“પધારો

પ્રેમપુંજ પધારો

છટ્ટીના ખેલ્યા

મોહન ખ્યારા

પધારો પધારો.”

કાંતિનું સંતાન

મોહન

મંગલભાવિનું એ'ધાણુ

મોહન

વીર શાસનનું કલ્યાણ

મોહન

ચીત્તગારીનું તેજલભ

મોહન

સુંદરી !

શુદ્ધી એ અગ

ધરી દે વીર

લાલ તારો

ને નર્તન કરે છે
અંગ અંગ
આરાધના સાધનાના.

મોહન
યતિ મોહન
વિચરતા

ગામ ગામે

ધૂમ્રી વળે

માલોમની

ચેરી ચેરી

હની

કાળપટ્ટી એ

ગયા શુક્ર

જોડ તૂટી પાખ તૂટી

પડ્યો પંથ પાધરો

ધમ્મર વલોલું ધૂમર્તુ

યતિના યમમા:-

“ના ના આ ધર્મ ના
આ વેષ આ કેશ ના
ના ખપે રંગ આ
ના ખપે સંગ આ
ભલે લીધા, ભલે રાખ્યો
જૂંડ્યો ભટક્યો ભલે ભલે
હવે તો એ જ પંથ
એ જ મંત્રિત
યતિ ? ? ?
ના ના ના કહી નહિ
જનીશ હું તો
સાધુ સંવેગનો....
અને દડમજલ કરી
સાધુતાની સડક પર,

હા-

રણુડાક નથી જળાનમાં

પડછંદ દેહસોભાય ના

કલમ કારીનરી ઠેણ ના
જાડુગરી હાયની ય ના
કંકાલ, માવ કંકાલ
હાડપિન્નર
નશ્વ દાડકાનો બુલંચો
ચોગી

મંત તપસી

મોહન

મદામુનિ એ તો.

હેયે એને

ધીમી ધમે છે

જ્યોત કાંતિની.

સવારે

એક સવારે

હવા કાગારોગ કરે છે

ધમ પછાડા છે ધરતીના

કેંક વેળુ કલવા

કેંક લીખી નજર

ઉપાસ્યો ને અવહેલના

સંગી એ સૌને કરી

પગલી પાડે

મુનિ મહંત

મોહન મુંબઈના

મિહાનમાં.

નજર એની

જ્યાં જ્યાં ફરે છે

શબ્દો એના

જ્યાં જ્યાં સરે છે

વિલાસના જામ થંભે છે

પાપના પથરા ખસે છે

રાતી ચોળ આપો

જ્ઞાનના તેજ આંજે છે

અને-

મુંબઈ મહેરામણમાં

श्रद्धांजली

पुत्र्य तुम्हारे यशोगान लिख, कलम हमारो धन्य हुई,
 क्योँसे तेरी दिव्य शक्ति, जन जागरणमें साकार हुई ।
 समता सम्य बुद्धार स्वरो मे, तेरी वाणी अमर हुई,
 भ्रमण संरुति खुपदेशोकी, शाही जिसमें प्रकट हुई ॥१॥

श्री शोभा की तरह तुम्हारी, कीर्ति जगमें छापी थी,
 वाणी वीर प्रभु की दे कर, सुन्य 'शक्ति' कैलासी थी ।
 पूर्व दिशा की सूर्य विरण सी, ज्योति तुमने पायी थी,
 मोहनिभिर अज्ञान राह की, बेढी तुमने तोही थी ॥२॥

मोहन जैसा नाम तुम्हारा, ब्रह्मचर्य को पाया था,
 सकल संघ को धर्म मार्ग का, जिसने बोध कराया था ।
 तू अध्यात्म योग मार्ग का, अक चमकता तारा था,
 दिव्य रत्न की भाति तूने, प्रसर ज्ञान फैलाया था ॥३॥

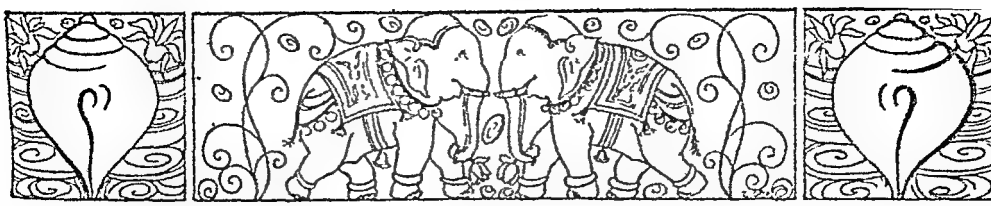
मुनि की सौम्य मूर्ति धारण कर, क्रियोद्धार कहाये थे,
 पति से मुनि सवेगी बनकर, सम्पद् दर्शन पाये थे ।
 धूम धूम कर जन मानस को, मुक्तिमार्ग बताते थे,
 मिथ्यान्धी को राह दिखाने वाले सत निराळे थे ॥४॥

भद्रा अजली भाव पुष्प को, शम्भो में है व्यक्त हुई,
मोहन मनि के चरण कमल में, भक्ति भाव से अर्पित हुई ।
 पाकर जैसे मुनि रत्न को, धरती माता धन्य हुई,
 जिन के गुण गौरव को पाकर, कविता मेरी सफल हुई ॥५॥

शान्तिदास सुराष्ट्र, M Com

(साहित्यरत्न संगीतरत्न, साहित्य सुधाकर,
 अक्षररत्न, राजनीतिरत्न)

गुरु-स्तुतिः

(१)

। अष्टदलकमल-वन्धः ।

श्लोकः—

मोह-ग्राह-द्रह-द्रोह-वह ! स्नेह-नह-ग्रह ! ।

मोद-ग्रामे द्रवद्रोषे, वस स्नेह-नयं ग्रस ॥

अन्वयः—

[हे] मोह-ग्राह-द्रह-द्रोह-वह ! [हे] स्नेह-नह-ग्रह ! [मोहन ! अस्माकं] स्नेह-नयं ग्रस । द्रवद्रोषे मोद-ग्रामे [च त्वं] वस ॥

व्याख्याः—

मोहरूपो यो ग्राहः—मकरः तस्य चो द्रहः—हृदः-स्थानं तेन सह द्रोहस्य—विद्वेषस्य यो वहः—प्राप्तिः यस्य तत्सम्बुद्धौ । तदा स्नेहरूपो यो नहः—वन्धः तस्य कृते यो ग्रहः—ग्रहज-नितपीडेव पीडाकारकः तत् सम्बुद्धौ । ईदृश हे मोहन ! त्वं अस्माकं स्नेहस्य-अभिष्वङ्गस्य यो नयः—उद्रेकः तं ग्रस । अथ च द्रवद्रोषे नाम यत्र रोपस्य-क्रोधस्य द्रवो-विनाशो भवति सादृशे निर्मले निर्विकारे मोदग्रामे-मुक्तिपुरे वस । अयं भावः—हे मोहरूप-मकरालय-विद्वेषप्राप्त ! रागोद्रेक-निवारक ! मुनिमल्लिकमोहन ! त्वं अस्माकं राग-वन्धनं विनाशय । अथ च रोपरहिते निर्मले मुक्तिपुरे निवासं कुरु ॥

(२)

। मुरज (मृदंग) बन्धः ।

श्लोकः-

मोह-नाग ! विना रम्यं, मोहनारव्यमनारतम् ।
तं रनामवनाय त्वं, स्मर नाग-विनायकम् ॥

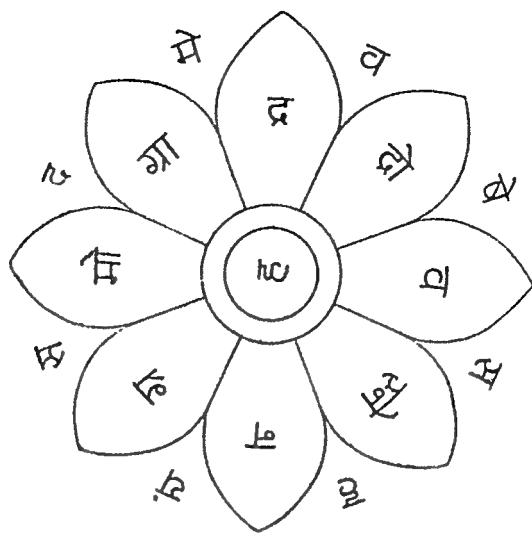
अर्थः-

[हे] मोहनाग ! त्वं रनां अनाय नाग-विनायकं मोहनारव्यं अनारतं रम्यं विना स्मर ।

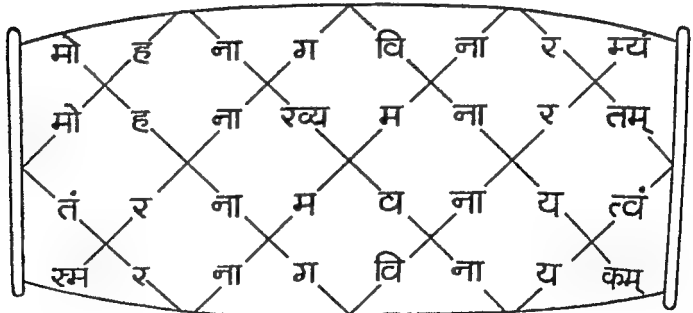
व्याख्या-

[हि] मोहनाग ! नाम आत्मनो मोहहस्तिन् ! त्वं रनां-निपसञ्चारणां, इतस्ततो भ्रमणशीलानां विचारणां अनाय-सरस्रगाय-वारणाय, नागविनायक-स्वज्जातीयदुर्जनसामान्यानां शासक, मोहनारव्य-भीममोहनलालात्रीति मुनीश्वरं, अनारतं-सततं रम्यं विना-रमणीयताशून्यं नाम इरीर-सौन्दर्यात्मीयमावादिं विना स्मर-स्मृतिविषयकं शरणभ्रमेतिव । अयमाद्य- इह भव्यात्मानं सम्बोधयन् स्वस्मिन् स्थितं मायामोहहस्तिनमुद्दिश्याऽऽद्ये स्तुतिकारः-
यन् हे मम मोहकरिन् ! त्वं निजस्य इतस्ततो विहरण-शीलानां-परमार्थतः कर्तव्यं विस्मृत्य अहर्मणि प्रवृत्तानां विचारणां वारणाय सर्वविधमान-माया-मोह-ममत्वमतिरूपहस्तिनां अद्भुतनिभ-स्वोपदेदगिरा शासकं भीमोहनलालामिव मुनिराज, तस्मिन् सामान्यपुरुषपुद्गि परित्यज्य निरन्तरं भज-सेवक, यत्ने दुर्वृद्धेर्विनाश-संशयः स्यादिति गम्यते ।

अष्टदश कक्ष

सुरगंध

श्री हारवद्ध काव्यम्

शा

न्तं

शु

स्य

वं

सा

सा

सा

सा

सा

जीवन-चरित्र

लेखकः
पू. मुनिवर्य श्री मृगेन्द्र मुनिजी महाराज

[૧]

વિ

ક્રમની ઓગણીસમી સદીનો એ અસ્તયુગ હતો. વીસમી સદીના પ્રારંભકાળને હવે ફક્ત તેર જ વરસનું છેદું હતું.

વીસમી સદીના શ્રમણ ઇતિહાસમાં જેમની ઉજ્જવળ કારકિર્દી સુવર્ણોક્ષરે અંકિત બની ગઈ અને જેઓ સાચા અર્થમાં યુગપુરુષ હતા અને શાસનના અડીખમ સ્તંભ સમા હતા; એવા એ મહારથીઓને મેળવીને જૈન સમાજ ખરેખર બડભાગી બની ગયો. અને એ તો આજે કહી શકાય તેમ છે કે, એ બે વિભૂતિઓ આપણને ન મળી હોત તો આજે જે મગફરી આપણે લઈ શકીએ છીએ તે ન લઈ શકાત. સમાજની કરોડરજતુ આજ સુધી ટકાર રહી છે તે રહી ન શકત ! અધવચ્ચે જ કાં તો એ ભાંગી જાત ! !

સમયના ત્યારે આવા એંધાણ હતાં. સમય સ્વયં સજીવ બની ભાવિ પેઢીને પડકાર કરી રહ્યો હતો કે:—

“ સાવધ બનો.

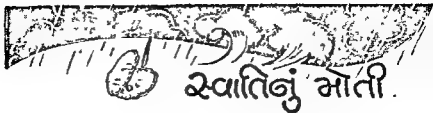
“ સંગઠન જમાવો, એક બનો.

“ માત્ર રાજકીય આઝાદીથી જ સંતોષ ન માનતાં મૂળ અર્થમાં આઝાદીને સમજી જીવનનાં દરેક ક્ષેત્રમાં તેને જીતી જાણો; નહિ તો એ એકાંગી આઝાદી તમારા ‘ધર્મ’ ઉપર બળવો પોકારશે. તમને અને સમાજને એ છિન્નભિન્ન કરી નાખશે અને સારાય રાષ્ટ્ર તેમજ સમાજમાં એક ઝેરી હવા ફુંકી જશે....”

સમયના આ પડકારને બે વિભૂતિઓએ ઝીલી લીધો. પહેલી વિભૂતિ તે શ્રી પૂ. આત્મા-રામજી મહારાજ સાહેબ ! તેમના પંજાબી લોહીમાં ક્ષાત્રત્વની વીરતા ચમકારા ભારતી હતી.

બીજી વિભૂતિ તે આપણા ચરિત્રનાયક ! પૂ. સુનિશ્રી મોહનલાલજી મહારાજ ! ! ! બ્રહ્મતેજની અપૂર્વ આભા પ્રગટતી હતી તેમના તનમહનમાંથી. બંનેના વ્યક્તિત્વ અદ્ભુત હતા.

ક્ષાત્રતેજ એ ક્રિયાનું પ્રતીક છે, જ્યારે બ્રહ્મતેજ એ જ્ઞાનનું પ્રતીક છે. આ બંનેના સુભગ સંયોગ વિના મુક્તિની કોઈ જ યુક્તિ નથી. મુક્તિ-સ્વાતંત્ર્ય-આઝાદી જે કોઈ મેળવે છે તે ક્ષાત્રતેજ અને બ્રહ્મતેજ યોગથી જ મેળવે છે.

[૨]

જે મ સમયને-કાળને પોતાની મહત્તા હોય છે તેમ દેશને-ભૂમિને પણ પોતાની મહત્તા હોય છે. તેમા પણ જે ભૂમિ મહાપુરુષોના પગલાથી પાવન થએલી હોય, ધર્મપ્રચારનું કેન્દ્ર બનેલી હોય, વિવિધ વીરોથી વિભૂષિત હોય, આદિત્ય અને કલાની ભવ્ય સમૃદ્ધિ સાચી રહેલ હોય તે ભૂમિ તો અદેખર પાવનકારી જ છે.

મથુરા એ એક એવી જ નગરી છે. શૂંસેન દેશની મહાસત્પી ગણાતી આ નગરીની સાથે જીન ઇતિહાસના અનેક સંસ્મરણો જોડાયેલાં છે. એકજમાનામા તે જીનધર્મના પ્રચારનું મુખ્ય કેન્દ્ર હતી. ત્યારે તે સુદર કલામય સ્તૂપો ને ચૈત્યોથી તે જોનારનાં દિલ પકડી રાખતી હતી. શ્રી સુપાર્શ્વનાથ જગવાનનો મુવર્ણ સ્તૂપ તે સર્વમાં અલગ તરી આવે છે. દેશ-વિદેશના લોકો એની યાત્રા કરવામા જીવનની ધન્યતા સમજતા હતા. અતિમ કેવળી શ્રી જમ્બુસ્વામિનુ ત્યાં અનેક મુનિવરો સાથે નિર્વાણ થયું હતું અને તેઓની પુણ્યમૃતિમા જીન સંઘે આ અનેક ચૈત્યો તેમજ સ્તૂપો બંધાવ્યા હતા.

આ નગરી સાથે ઇતિહાસનો એક મહત્વનો તેમજ ચાહમાર પ્રસંગ જોડાયેલો છે. વીર-નિર્વાણુ પછી લગભગ છસો વરસ બાદ ભારતમાં એક મોટો ડુબ્બાગ પડ્યો. આ ડુબ્બાગે અનેકના જીવન ચૂસી લીધા, અને અનેકના જીવન લઈ લીધાં. શ્રમણો પણ તેના આ ભરડામાંથી બાકી ન રહી શક્યા. દીધાંયુષી શ્રમણોની સ્મરણ શક્તિ ઘસાવા લાગી. આથી આનો મોટો ફટકો મૃતસાન પર પડ્યો. એ જ્ઞાનનો હ્રાસ થતો ચાલ્યો. શેવ મૃતમા પણ પાઠ ભેરો, અગુદિઓ વગેરે આવવા લાગી. તે વખતે પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંતો નમસ્ક એક સમસ્યા આવીને ઉભી રહી : “ મૃતનુ રક્ષણ શી રીતે કરવું ? ” અને મુદ્ધિ શી રીતે મેળવવી ? ” દીર્ઘદષ્ટ આચાર્યસ્કંદિલાચાર્યે મથુરામાં શ્રમણસંઘને લેજો કર્યો અને ત્યાં સૂત્રોની પુનઃવ્યવસ્થા કરી. વીરનિર્વાણુની બીજ સદીમા જિનાગચોની પ્રથમ વાચના પાટલીપુત્રમાં થઈ હતી એટલે આ વાચના બીજી ગણાય છે.

આજ અરસામાં સૌરાષ્ટ્રમા વલ્લભીપુરમા સ્થવિર નાગાશુને પણ સત્ત વ્યવસ્થાનુ કામ હાંધમા લીધું હતું. અને તેમણે પણ સૂત્રોની પુનઃવ્યવસ્થા કરી. તે વાચના ત્રીજી અને છેલ્લી

સ્વાતિનું મોતી

હતી. ત્યાર પછી કોઈ વિશેષ વાચના થઈ નથી. છેલ્લી એ વાચનાઓ અતુકે મથુરા અને વલ્લીની ગણાય છે.

વી. નિ. સં. ૯૮૦ માં શ્રી દેવર્દિગણિ ક્ષમાશ્રમણે મૌળિક શ્રુતોનો નાશ થતો જોઈ લેખન પ્રયાનો ઉપયોગ કર્યો. આ રીતે તેમણે માથુરી વાચનાનો પુનરુદ્ધાર કર્યો અને નાગાર્જુનીય વાચનાને પાઠલેદોમાં સમાવી લીધી.

સને ૧૮૭૧ થી ૧૮૯૬ સુધી મથુરામાં જનરલ કનિંગહામ, સિ. ગ્રોમ, ડો. બર્નેસ, તથા ડો. કુંડરર જેવા કુશળ પુરાતત્ત્વવિશારદોની દેખરેખ નીચે ત્યાં (મથુરા) ખોદકામ ચાલ્યું, તેમાં જૈન સ્તૂપો, શિલાલેખો, આચાગપટો તથા મૂર્તિઓ મોટા પ્રમાણમાં મળી આવી હતી. જે મથુરાની પ્રાચીનતા તથા ઐતિહાસિક બાબતો પર ઘણો સારો પ્રકાશ પાથરે છે.

મથુરાની આસપાસનો પ્રદેશ સુરમ્ય છે. પ્રાકૃતિક સૌન્દર્યથી તો એ છલોછલ છે. અને ત્યાં પ્રેમલક્ષિતાના અણુમોલ રંગ પથરાયેલા છે. વ્રજભૂમિનાં નામથી તે આજ મશહૂર છે, અને દરવરસે લાખોની સંખ્યામાં યાત્રિઓ અહીં આવી પોતાની છાંદગીને ધન્ય બનાવે છે. શ્રી કૃષ્ણનું શૈશવ આ ભૂમિ પર જ પૂરું થયેલું. આથી વૈષ્ણવોનું તો તે તીર્થધામ બન્યું છે અને ઘણા તો એવી ઝંખના સેવે છે કે, શેષ જીવન બસ આ ઘરતી પર જ પૂરું થાય એ જ કામનાને ચરિતાર્થ કરતું ઘણું પેલું લગ્ન ગાય છે કે:—“વ્રજ બહાલું રે... વૈકુંઠ નહિ આવું રે...”

વ્રજભૂમિની ખરી શોભા તો તેના ગામડામાં છે. ગોકુળ પણ એક ગામડું જ છે ને ! એની જ હરોળમાં બેસતું બીજું ગામ છે, ચાંદપુર ! આપણા ચરિત્રનાયકની એ જન્મભોમ છે.

મથુરાથી વાયવ્યદિશામાં ચાલીશમાઈલના અંતરે આવેલા આ ચાંદપુર ગામમાં વિવિધ જાતિના લોકો રહેતા હતા. તે બધામાં પંડિત બાદરમદલ એક અનેાળી વ્યક્તિ હતા. તે તેમના વિદ્યાવ્યાસંગ, ઉદારતા, ધૈર્ય, પરોપકાર વગેરે ગુણોથી તે સૌથી જુદા તરી આવતા હતા.

તેઓ સનાદય બ્રાહ્મણ હતા. તેમના કુળધર્મના આચાર પ્રમાણે પોતાનો જીવન વ્યવહાર ચલાવતા હતા. ચાંદપુરના બાળકથી માંડી વૃદ્ધ સુધી સૌ નાની-મોટી વ્યક્તિ તેમને એક પૂજ્યભાવથી ભેતી હતી અને અવસરે સત્કારતી પણ હતી.

આ પંડિતજીની પત્નીનું નામ સુંદરી હતું. સુંદરી ખરેખર નામને સાર્થક કરે તેવી જ હતી. બાહ્ય સૌન્દર્ય તો તેનામાં હતું જ પરંતુ તેનું ઝગારા મારતું સૌન્દર્ય તો તેના સંનિષ્ઠ શીલમાં હતું; અને એ તો હકીકત છે કે બાહ્ય સૌન્દર્યને વણસતાં કે બગડતાં વાર નથી લાગતી. જ્યારે શીલ એ આંતરિક સૌન્દર્ય છે અને તે કદી વણસતું નથી, એનો મધમઘાટ હરહંમેશા પ્રકુલિત ને સુવાસિત રહે છે.

બાદરમદલ અને સુંદરીનો સંસાર સ્નેહસભર હતો, સુખી હતો અને આદર્શમયો હતો. તેઓ એકબીજામાં ઓતપ્રોત બન્યા હતા, એકનું સુખ એ બીજાનું સુખ હતું, બીજાનું દુઃખ એ પણ એકનું જ દુઃખ હતું. આત્મીયતા એ તેમના દાંપત્ય જીવનની વિશિષ્ટતા હતી.

ઉનાગાની રાત હતી, મગજ ધવાને હજુ થોડી વાર હતી, સુદરી હજુ સૂતી હતી, ત્યાં તેણે ઉઘટી જ આખે પૂર્ણિમાના ચંદ્રને પોતાના મુખમા પ્રવેશ કરતો જોયો. તે સફાળી જાગી ગઈ તન્ત જ તેણે પોતાના પાવવના છેડે એક ગાઠ વાગી લોકમાન્યતા એવી છે કે શુભ સ્વપ્ન આવતા જો ગાઠ મારી દેવામા આવે તો તે સ્વપ્ન અખડ ને અસ્ય બની રહે છે.

મનુષ્ય શ્રદ્ધાનો બનેલો છે અને ખરેખર એ શ્રદ્ધા ગજબ કામ કરે છે સુદરી સ્વપ્ન પછી મનોમન હરખાય છે એના આનંદનો પાર નથી એ હર્ષને એકલી છરવી નથી શકતી એ તેના પતિને સ્વપ્નની વાત કરે છે

બાદરમ ત શાસ્ત્ર છે સ્વપ્નમા એ મગવ ભાવિના એ ધણુ જુવે છે એક તેજસ્વી પુત્રના તેમા દર્શન કરે છે સ્વપ્નને જાણી એનું હેયુ પણ આનંદથી વિભોર બને છે સ્વપ્નનો લાભ કહેના એ કહે છે — ‘દેવી! લાખો માનવોમા કોઈ એકાદને જ આવે એવું એ તાજ મહાસ્વપ્ન છે હુ તેમા એક મહાન વિભૂતિને આવતી જોઈ રહ્યો છુ એથી તને પુત્ર થશે અને સાચે જ દેવી! એ પુત્રસભ્યથી આપણે ધન્ય ધન્ય બની જઈશું આપણુ છુ યુ એ આવનારથી સાર્થક થા જશે ”

સ્વપ્નનો આવો મગવ દ્વાદેશ જાણી લુન્ગીના હર્ષનો પાર નથી હવે એ મગવ પ્રસ ગની રાહ જોવા લાગી ગર્ભાધાનના સમય દરમિયાન માતાને થતા શુભ દોહડ એ શ્રેષ્ઠ સતાનની આગાહી કરે ॥ બીજા શબ્દોમા કહીએ તો પુત્રના લક્ષણ પારણામાથી નહિ પણ ગર્ભમાથી જ જણાઈ આવે ॥ તવારીખ પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે શિવાજીનુ પ્રાય મિક ઘડતર એ તેમની માતાને રામાયણ મહાભારત વગેરે વાચવાના તેમજ સાભગવાના દોહડ થતા હતા તેમા ૭ નેપોવિચન વિષે પણ તેવું જ છે તેની માતાને એક જવામહાની અઢાથી યુદ્ધમા સામનો કરવાના કોડ થતા હતા અને ઘણીવાર રણક્ષેત્ર, યુદ્ધ, હાર છત વગેરે શબ્દોના લણકારા સભગાતા હતા

સુંદરીને પણ આ સ્વપ્ને અસર કરવા માડી તેને હવે ધર્મિક વાતાવરણ ગમવા માડયું તેમા તેનો રમ વધતો આવ્યો. ક્યારેક તીર્થયાત્રાના મનોસ્ય થતા, તો ક્યારેક ભોવાના આમ આવનાર વિભૂતિ પહેલેથી જ તેનો પ્રભાવ પાધરી રહી હતી

સ્થાન અને સમયનું મહત્ત્વ જૂન જ હોય છે એનો મુલમ સયોગ કોઈકને જ સાપડે છે છીપમા પ તું પાણીનુ એક જ ટીપુ સ્વાતિ નમત્રમા એ ટીપુ ટીપુ નથી રહેતું ત્યારે એ મોનીમા બદલાઈ બન છે નાનીજ ગણાતું એક ટીપુ પછી તો હજારો ને લાખોના મૂલે મૂલવાન છે

ત્યારે સુંદરી અહીં છીપ બનીને બેઠી હતી ત્યારે વિક્રમ સવત્ ૧૮૮૭ નો વેશાખ સુદ છઠ્ઠોના ગુરવાર સ્વાતિ નમત્ર લઈને ઉઘ્યો હતો

તે જ દિવસે આપણા ચરિત્રનાયકે આ દુનિયામા પહેલવહેલી તેમની નિર્જોય ને નિર્મળ આખ ખોલી ! ! !

અર્પણાનો આનંદ

[૩]

તેજસાં ન વયઃ સમીક્યતે-વાણી કવિની પંક્તિ આપણા બાળ ચરિત્ર-નાયકમાં નખશિખ ચરિતાર્થ ધની હતી. બાળક મોહનનું ભાવિ સાધુ-જીવનની સાક્ષી સમું પાંગરતું હતું. સરસ્વતીની આભા એના મુખ પર તેજના કિરણો ફેંકતી હતી. એનું નિર્દોષ હાસ્ય એને ભેદ જ રહેવાને અનેકને લોભાવતું હતું. સનાત્ય જાતિનો આ કોહિનૂર શૈશવ-કાળથી જ તેજની છાકમછોલ કરી રહ્યો હતો.

પ્રાહ્મણકુળને સરસ્વતીના નિવાસસ્થાન સાથે સરખાવી શકાય. લક્ષ્મી અને સરસ્વતી મૂળ તો બન્ને બહેનો હતી. પરંતુ ત્યારથી તે લક્ષ્મીથીથી ભેદાદ ભુદા ભુદા ઘરમાં ચાલી ગઈ ત્યારથી બંને વચ્ચેનો સ્નેહ ઓસરતો ગયો. તેની સરવાણીઓ ધીમે ધીમે ધબકવા લાગી અને મિલન તો હવે કવચિત જ બની ગયાં. લોકો પછી એમના મૂળ સંબંધને ભૂલી ગયા અને પાછાનું સગપણ યાદ રાખવા લાગ્યા. આમ વારસો એકાંગી બની ગયો.

મોહન સરસ્વતીદેવીનો વારસદાર હતો. દિવજંપતીનો ખોળો જૂંદનાર હતો. મુંદરી એના માટે મનોરથોના મોટા મોટા મિનારા ચણતી હતી અને એ બધાનો જવાબ ને ઉકેલ તેના સપનાં તેને આપી દેતાં. પુત્ર ઘડતરની મહત્વાકાંક્ષા સ્વપ્નમાં સાકાર બને જતી હતી. આથી રજો કોઈ માનતા કે સ્વપ્ન એ તો માત્ર માનસિક તરંગ છે, અને તુષારણિદું જેમ ક્ષણમાં જ વિલીન થવાને સન્ન થેલા છે. બાકી હકીકત તો એ છે કે, અમુક સ્થિતિમાં ને અમુક સમયે આવેલાં સ્વપ્નો ભાવિના એધાણુ બતાવી બંધ છે અને તે કચારેક જ નિષ્કળ બંધ છે.

આ કોઈ કલ્પના પ્રસંગ નથી પણ અનુભવે આ વાતને સમર્થન આપ્યું છે. એક નહિ અનેક દાખલાઓ આ સત્યના સાક્ષી છે. એક અંગ્રેજ વૈજ્ઞાનિક જે કેટકેટલા અખતરા પછી પણ વસ્તુ શોધી નહોતો શક્યો તે વસ્તુ તેણે સ્વપ્નમાં મેળવી હતી. સીવવા માટે છિદ્રની જરૂર જણાતી હતી પણ કેમ, કેવી રીતે, ક્યાં એ મૂકવું એની શૂંચ તેને ઉકલતી ન હતી અને એ શૂંચ તેને સ્વપ્નાએ ઉકેલી આપી હતી.

અમ્મ કેન્દ્રીક વખત નાવધ બનાવે છે તો કેન્દ્રીકવા એ આ ઠારી કરે છે છુગાવાયા અનેક પ્રસંગે આ અર્ચે નોધ પામ્યા છે

અમલુ લાવાન મહાતીરની તેગ્રી ૫ પગમા થના । શ્રી વજ્રસ્વામીએ એક સ્વપ્ન લેયુ — ‘સામે જ હીરથી લ ૫૦ એક પાત્ર છે અને એક આગતુક એ હીરથી એક અમલુ અતિથિને ૫૦૦ કાવે છે ’ અમલુ દ્વિગ વિચાન્તા તેમણે બલધુ કે આન્કાવમા કોઈ પ્રાત્ન અતિથિ યુગ્મકલ માટે આવશે અને તેને અધ્યાપન કરાવતા અન્ન માત્ર બાપી રહેશે

સ્વપ્નની એ આગ દ્વી સાચી પડી આ પછી થોડા અમર બાદ શ્રી તોસડીપુત્રની અન્નથી શ્રી આર્ચકિરસુતિ ઉચ્ચથિની આપ્યા અને શ્રી વજ્રસ્વામિ પાસે બેસીને તેમણે પૂર્વોત્તે અભ્યાસ કર્યો

કલિકાવસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચ દ્રાવ્યાર્થ મહારાજ વિરેની સ્વપ્ન-વાત તો પૂર્ણ જ લાગીતી છે મા પાહિની સ્વપ્નમા શુકને ચિંતામણીગત લેવું કરના લુએ છે, અને એ સ્વપ્ન જ બંધે સાકાર બનતું હોય તેમ એ પોતાના પુત્ર ચગદેવને આ મ શ્રી દેવચ દ્રસુરિ મ ને બ લે થી દે છે

હતિકાસકારે કહે છે કે, ઘનનાએનુ પુનરાવર્તન એવે જ હતિકાત આ વાતને આપણા નરિત્રનારકના જીવનથી તમર્થન મળે છે જે પાહિનીના જીવનમા બન્યુ તે જ સુદરીના જીવનમા બન્ય

સત્તિના ૫ છવા ભાગમા સુન્દરીને સ્વપ્ન આ યુ — “તોનાની અગ્રહાની થાતી છે અદર દુષપાક બરેડો છે અને એ થાતી કોક અવાનકે દેાવી યુ ” આ જોના જ સુન્દરી એક દમ જાગી ગઈ એ વિચાન્વા લાગી આવેા શું અર્થ ? તેલે પૂજ મયામલુ કરી પણ કંઈ અપદ તમજ પડી નહિ આ વાત તેણે તેના પતિ બાદરમ વને કહી પરંતુ તેમને ૫ બરા બર ઉકેલ ન મળ્યો આખરે એક નેમિત્તિકને પૂજા એણે ઘડ્યો કર્યો કે — “આ પુત્રનેા તમને થોગ સમર પછી વિયોગ થશે તે કોઈ સાધુ પાસે જશે અને ભવિષ્યમા જૈનધર્મનેા મહાન સાધુ બનશે ”

સ્વપ્નની સાચી હકીકત બલુતા બનેના હેવા હથમચી ઉપ્પા એકી સાથે લાખો સવાવ જાગી જિત્તા આખની મીરી તમો, પ્રાણપ્યારે મોહન શું અમને છોડીને ચાલ્યો જશે ? એહ ! હાય ! ! તો પછી અમે ઁની સાથે બોલીશું ? કોણ અમને એવી કાવી બોલી સલાવાવશે ? પછી ઁને જે અમારા હેવા કડા કરીશું ? હે વિધાતા ! તે આ શુ નિર્માલુ કયું ? પુત્રનેા વિયોગ જ કરાવશે હનેા તો તેનેા સયોગ થા માટે કરાવશે ?

તવાડો જિત્તા જ રક્ષા વિષાદ વધનો જ રક્ષો પણ તમયે વિષાદનુ વિષ ઉતારી નાખ્યુ આઘાતની મ્ગ તો વળી પણ પુત્રનેા વિચાર મનમાથી ન જ અમ્યો બ્યારે બ્યારે એની યાઃ આવતી ત્યારે આ સુખી ને પ્રેમાગ યુગવ લા જાણીથી લીનુ બની જતું આખમાથી

આસુ સરી જતાં. ઊર્મિની આ ખેંચતાણથી જાને જોયેન બની ગયાં. આખરે તેમણે થોડા દિવસ સ્થાનફેર કરવાનું નક્કી કરી લીધું.

અને મોહનને સાથે લઈ તેઓ જોધપુર રાજ્યના નાગોર શહેરમાં આવ્યાં. આ શહેર પ્રાચીન સમયમાં નાગપુર નામથી ઓળખાતું હતું. ત્યાં જૈનોની ત્યારે જોલખાલા હતી. વસ્તી પણ સારી એવી હતી. અને તે બધામાં યતિશ્રી રૂપચંદ્રજીની ત્યાં હાક વાગતી હતી.

ભગવાન મહાવીરની ૭૦ મી પાટે ખરતરગચ્છની પરંપરામાં વિ. સં. ૧૮૮૦ ના ઉત્તરાર્ધમાં આચાર્ય શ્રી જિનહર્પસૂરિ થયાં. તેમની પાસે રૂપચંદ્રજીએ યતિદીક્ષા લીધી હતી. સં. ૧૭૭૦ ના પૂર્વાર્ધ પછી ખરતરગચ્છમાંથી ફરી એક યતિ પરંપરાની શરૂઆત થયેલી. આ રૂપચંદ્રજી એ યતિ પરંપરામાંના એક હતા.^૨

હા. તે યતિ હતા પણ પ્રાકૃતિક તેજભર્યા ઓજસથી તે સૌને ખેંચી રહ્યા હતા. તેમની સરગતને લોકો એકી અવાજે વખાણતા હતા. શાસનની રક્ષા માટે જનની પણ ખાંજ ખેલવી પડે તો પણ ખેલવા એ હરપળે તૈયાર રહેતા. તેઓ શાસનપ્રેમી હતા. ચમત્કાર તો તેમને વારસામાં જ મળેલો. પણ તેનો ઉપયોગ પરાઈ કે શાસનના વિકાસ ને ઉદ્ધવ માટે જ કરતા. લોકોને મન એ દેવી વ્યક્તિ હતા. હુઝિયારાઓનું તો એ આશ્વાસન હતા.

સુંદરીના સ્વપ્નાનો ઓછાથો આ પુણ્યાત્મા પર પડે છે. અંતરના સ્પંદનોનો કોણ તાગ કાઢી શક્યું છે ? વિદ્યુત્ તરંગો કરતાં ય પણ આ સ્પંદનોની ગતિ તેજ અને વેગેલી હોય છે. તે બહુ દૂર દૂર સુધી પહોંચી શકે છે. આખર તો એ ચૈતન્ય શક્તિ ને ? જડ પુદ્ગલો શું એની સરસાઈ કરી શકે ?

એ યતિરાજ પણ રાતના એક સુંદર સ્વપ્ન અનુભવે છે:—‘હૃદયપાકથી ભરેલો એક સુંવર્ણકુલ કોઈ તેમને આપી રહ્યું છે....’ એ આપનાર કોણ ? એ જીવે તે પહેલાં તો તેમની

(૨) તેમની યુગપરંપરા આ પ્રમાણે છે.

આચાર્ય શ્રી જિનસુખસૂરિજી (સુખકીર્તિ)

સ્વ. સં. ૧૭૮૦

યતિ પરંપરા

કર્મચંદ્રજી

ધર્મવર્દાસજી

વૃદ્ધિચંદ્રજી

લાલચંદ્રજી

રૂપચંદ્રજી

સંવેગી પરંપરા

જિનભક્તિસૂરિ (સ્વ. ૧૮૦૪)

જિનલાભસૂરિ (સ્વ. ૧૮૩૪)

જિનચંદ્રસૂરિ (સ્વ. ૧૮૫૬)

જિનહર્પસૂરિ (સ્વ. ૧૮૮૨)

જિનસુખસૂરિ

આખ ઠીકી ગઈ હોય તૂટી ગઈ સ્વપ્નને સાદ સખી તેમણે તે સ્વપ્નનું પરિણામ વિચારું પોતે નિમિત્તશાસ્ત્રના સારા જ્ઞાતા હતા ભાવિ આગાહીનું આ મગ્ગ એ ધાણ બહી તેમનું હૈયું આનંદથી નાચી ઊઠ્યું મરણ એ સ્વપ્ન એ સૂચવતું હતું કે એક એવો શિખ તેમને મળશે કે જે શાસત્રનું નામ રોશન કરશે

બનનાર ભાવિની ભૂમિકા સર્જઈ રહી હતી વાતાવરણ પણ તેને માફક બની રહ્યું હતું સમયની જ હવે ગઢ બાકી હતી અને એ સમય પણ આવી ગયો.

યતિ રૂપચંદ્ર અને બાદરમવ-મુન્દરીનું મિલન થયું યતિને જોતા જ બનેના દિનમાં ભાવ ઠીકાવા લાગ્યા નવ વરસના મોહનને પણ તેમનું ઘેરુ લાગ્યું એક અદૃશ્ય પ્રબળ શક્તિ યતિશ્રીને તેમજ મોહનને એક-બીજા બહી જેથી રહી હતી બાદરમ વે વિનય કરી સ્વપ્નનો સાર પૂછ્યો યતિશ્રીએ પણ પોતાનું સ્વપ્ન કહી બતાવ્યું

અને સાગ કહેતા જણાવ્યું કે તમારા મોહનને મને આપી દો નૈનશાસનનો એ ચિંતારો બનશે

માન હૃદય વિભાસણ અનુભવી રહ્યું એનું માનૂત્વ પછડાઈ બાઈ રહ્યું યતિશ્રીને પ્રેરણા આપના પ્રીધુ — બા ! મુગ્ધવણ થાય છે ? પણ તું તારા મોહનને ઘરમાં રાખીને શું કરીશ ? તો તો તું આ દેવી ભેગની શુનેગાર બનીશ એની પ્રતિભા જ કહે છે કે કેઈ મહાન કાર્ય માટે જ એનો જન્મ થયો છે વિશ્વના કયાણ માટે એ જન્મ્યો છે બરે મમતાના પાશમાં શા માટે એક મહાન ભાવિને રૂપી નાખે છે ? ” અને આનું કહી યતિશ્રીએ વિશ્વમાતા પાહિની અને ચંદ્રેવની વાત કરી

ઘડીમાં તો ઝુંદરીએ ઘણી જ મધામણ અનુભવી ના ના મોહનને જતો ન કરાય પણ ઘડી પછી જ બીજો વિચાર આવતો અને પુત્રને મહાન બનતો જોઈ એ રાચી ઊઠતી અને મનમાં બોલી ઊઠતી અને ધરી દઈ મોહનને લાવ મારો ભરે મહાન બને

અને પ્રેર ને ભેગની આ જેચનાણમાં આખરે ભેગની છૂટ થઈ ઝુંદરીએ મમતાને કાબૂમાં રાખી અને વિશ્વક નાણની ભાવનાને વહાલી કરી અને યતિશ્રીના ચરણે મોહનનો તેણે અધ્યક્ષ ધરી દીધો એમ કગતા એ રહી નહિ પણ એણે ગૌરવ અનુભવ્યું પુત્ર પોતાના પ્યાર વિના પણ મહાન બનશે એ આશાથી એના હૈયામાં આનંદ હતો

ભાવથી યતિશ્રીને તેણે નમસ્કાર કર્યો અને આશીષ લીધા યતિશ્રીએ પણ તેમનો ધર્મ બજાવ્યો અને કહ્યું — ચિંતા ન કરશો પુણ્યભાગ્યો ! એમ જ સમજાવે કે તમારો મોહન આજથી ધર્મની રાજગાદી પર બેઠો છે ”

[૪]

કુશળ શિલ્પી પોતાના ટાંકણાંથી જડ પથ્થરને પણ એક સજીવ પ્રતિમામાં ફેરવી નાંખે છે. કુંભાર પણ માટીમાંથી અનેક ઘાટ

ઘડે છે. પેલા ચિત્રકારો પણ પીંછીના આછા લસરકાથી એક જીવંત છબી ચીતરી દે છે. જડમાંથી જો આટલું ચેતનવંતું સર્જન થઈ શકે તો ચેતનમાં જ જો ઊર્ધ્વાકરણની પ્રેક્ષિયાદ્વારા મહેનત કરવામાં આવે તો શું ન બને ? આત્મા પરમાત્મા બની શકે છે. ઇતિહાસમાં એવા ચૈતન્ય ઘડતરના અનેક દર્શાવો હયાત છે.

આપણા અસ્ત્રિનાયક મોહનનાં વ્યક્તિત્વના ઘડતરનો એ સમય હતો. એ જીવનશિલ્પના શિલ્પી હતા યતિરાજ શ્રી રૂપચંદ્રજી. તેમણે ખીડું ઝડપ્યું હતું કે એક બ્રાહ્મણસુતનું જિન-શાસનના ન્યોતિર્ધરોમાં રૂપાંતર કરવું. એના જન્મજાત સંસ્કારોની ચિકિત્સા કરવાનું ભગીરથ ને મંગલ કાર્ય તેમણે હાથમાં લીધું હતું અને તેમને મોહનના વિચારો, લાવના ને આચારોનું નહું જ પહેલેથી માંડીને નવસર્જન કરવાનું હતું. અને યતિરાજ હૈયામાં માની મમતા, પિતાનો ખ્યાર ભરીને એક ધૂની ને આદર્શ શિલ્પીની નિષ્ઠાથી મોહનના જીવનઘડતરના કાર્યમાં લાગી ગયા.

જીવનનો એકાદ ખૂણો પણ અવિકસિત રહી જાય તો એ જીવનશિલ્પ અધૂરું છે. યતિશ્રી આ વાત ખૂબ બાણુતા હતા. આથી મોહનનો વિકાસ એકાંગી ન બની જાય અને એકાદ નાનો પણ ખૂણો અણકેળવાયેલો રહી ન જાય તે માટે ખૂબ જ જાગૃત બની કામમાં રૂખી ગયા.

માનવદેહનાં મુખ્ય અંગો ત્રણ છે. આત્મા, મન અને શરીર. એ ત્રણેયનો સુભગ ને યથાયોગ્ય વિકાસ થાય તો જ જીવન સર્વતોમુખી પ્રગતિ કરી શકે. શરીર પર મનનું પ્રભુત્વ

છે અને મન પર આત્માનું. બૌદ્ધિક અને શારીરિક કેળવણીનો મૂળ આધાર આધ્યાત્મિક તાલીમ છે. એ જ તાલીમ એ ન અપાય ને ન લેવાય તો બૌદ્ધિક વિકાસ માત્ર વેદીયોજ બની જાય. અને એ કહેવાતી તંદુરસ્તી આખલાની મસ્તીમાં પરિણમે.

જીવનઘડતરની આપણી પ્રાચીન પરિપાટી ઘણી જ લગ્ય ને સમૃદ્ધ હતી. તેમાં આધ્યાત્મિક, બૌદ્ધિક ને શારીરિક એ ત્રણેયનો યોગ્ય સમન્વય થતો હતો. જીવનનું અંતિમ લક્ષ્ય સદાય ધ્યાનમાં રખાતું હતું, પરંતુ જ્યારથી (ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની) અંગ્રેજ રાજ્યના કાળા પડછાયા આપણા દેશ પર પથરાવા શરૂ થયા અને તેમાંથી લોકો મેકેડેએ જે દિવસે બ્રિટનની પાલ્સમેન્ટમાં, બ્રિટનની પદ્ધતિ પ્રમાણે ભારતવાસીઓને કેળવણી આપવા અંગેનું બીલ રજૂ કર્યું અને તે પસાર થતાં જ્યારથી પાશ્ચાત્ય દળની અને પાશ્ચાત્ય ભાષા ને સંસ્કારમાં કેળવણી આપવી શરૂ થઈ ત્યારથી પરિસ્થિતિ બદલાતી રહી. આધ્યાત્મિકતા નીચે પડતી ગઈ. તેની મહત્તા ઓછી થતી ચાલી અને બૌદ્ધિક તેમજ શારીરિક કેળવણી મુખ્ય બનવા લાગી અને આજે તો જાણે એની જ બોલબાલા છે.

એવા સંક્રાંતિકાળમાં આપણા ચરિત્રનાયકોનું જીવનઘડતર યદા લાગ્યું. અક્ષરજ્ઞાન તો પોતાની જન્મભૂમિ વ્યાદુરમાં જ મેળવી લીધું હતું. હિંદી પુસ્તકો તો તે બરાબર વાંચી શકતા હતા અને આમેય પ્રાણલુકુટુંબ એ સરસ્વતીનું નિવાસસ્થાન મનાય છે. તેમાં જન્મ લેનારને સરસ્વતીની સહાય હોય છે. મોહનને પણ એનો સહવાસ હતો. આથી ઇતિહાસ, ભૂગોળ તથા ગણિતનો અભ્યાસ પણ તેમણે કરી લીધો હતો.

અહીં આધ્યાત્મિક કેળવણીના મંડાણ થયાં. મહામંત્ર નમસ્કારથી તેનું મંગલાચરણ થયું. જૈનદર્શનના સારરૂપ આ મંત્રનું નિત્ય સ્મરણ કરતાં તેમને આનંદ થવા લાગ્યો, અને આગળ જતાં તો એમના જીવનનો તે એક શ્વાસ બની ગયો. ઉઠતા, બેસતા, સૂતા જીવનની તમામ ક્રિયા-પ્રક્રિયામાં તે મહામંત્રનું સ્મરણ કરતા. ચતિરાજની એ શિક્ષા હતી કે સાચા ભાવથી આ મંત્રનું સ્મરણ કરનાર કદી દુઃખ અનુભવતો નથી. શોક-સંતાપનો પ્રસંગ ક્યારેય જીવનમાં ઉભો થતો નથી.

આ પછી સામાયિકનાં સૂત્રો શીખવવામાં આવ્યાં. તેનો વિધિ પણ ખતાવવામાં આવ્યો. જૈનદર્શનની આ એક અણુમોલ ભેટ છે. તે સામાયિક માનવમનને સ્થિર કરે છે, તેને શાંતિ આપે છે, અને જીવનમાં સમૃદ્ધતા બક્ષે છે. આ સાથે સાથે ચૈત્યવંદનો, સ્તુતિઓ તેમજ સ્તવનો પણ શીખવવામાં આવ્યા અને દેવદર્શનનાં વિધિ પણ સમજાવવામાં આવ્યા.

અસ્થિતનાં દર્શન કરતાં બાજુ મોહન જૂન જ આનંદ અનુભવતો હતો. પ્રજુના પ્રથમ-રસ ભરેલાં મનમોહક ચક્ષુ તથા પ્રસન્ન મુખમુદ્રા એને જૂન જ જમતાં અને કલાકો સુધી એ નિર્મમ ને નિર્મળ વદનને બેઠો બેસી રહેતો. અસ્થિતની ધ્યાનસ્થ અવસ્થા પર તે જૂન જ લાવણીનો બની જતો હતો.

મોહનની પ્રુદ્ધિ તેજ હતી, જિજ્ઞાસા પણ તેનામાં જ્વલંત હતી, તે ચતિરાજને અનેક પ્રશ્નો પૂછતો. ચતિરાજ પણ તેની જિજ્ઞાસાનું સુંદર સમાધાન કરતા. કોઈકવાર ચતિશ્રી

મૌન રહેતા તો ‘શિષ્યાસ્તુ ઝિન્નસંશયાઃ ।’ જેવો ઘાટ રચાતો અને કોઈકવાર તો તેના પ્રશ્નો સાંભળી ચતિરાજ વિચારમાં પડી જતા. “આટલી ઉંમરમાં પણ જ્ઞાનાવરણીયનો કેવો ક્ષયોપશમ છે ? જે પ્રશ્ન મોટી ઉંમરનાને નથી થતો તે આ નાના મોહનને થાય છે ! ખરેખર તે આ મોહન છૂપું અણુમોહ રત્ન છે. મારે તેને હવે પ્રકાશમાં લાવવું જોઈએ....”

આધ્યાત્મિક તાલીમ આગળ વધી. પ્રતિક્રમણનાં સૂત્રો, ચાર પ્રકરણ, ત્રણ લાખ્ય, છ કર્મચંદ્ર વગેરે એણે મોઢે કરી લીધા તેમજ તેના અર્થ પણ ખરાબર સમજી લીધા. શ્રી ઉમાસ્વાતિ રચિત ‘તત્ત્વાર્થસૂત્ર’નું તો સારી રીતે અવગાહન કરી લીધું. અહત્ત પ્રવચનનો સર્વ સાર તેમાં સંગ્રહાયેલો છે. મોહનને તેમાંથી જૈનધર્મના સિદ્ધાંતોનો સુસ્પષ્ટ ને સુરેખ ખ્યાલ આવી ગયો. એ લાણીને તેમજ તેને સાંગોપાંગ સમજીને જૈનધર્મ એક શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે તેની તેને પ્રતીતિ થઈ ગઈ.

શિષ્યની દિનપ્રતિદિન વધતી પ્રગતિ જોઈને કયા ગુરુને આનંદ ન થાય ? મોહન, ચતિરાજને મન માત્ર શિષ્ય જ ન હતો. ભવિષ્યનો એ તેમનો વારસદાર પણ હતો. આથી તેની પ્રગતિ જોઈને તેમની છાતી કુદી નહોતી સમાતી. કોક કોકવાર તો તેમની આંખમાંથી હર્ષનાં આંસુ પણ આવી જતાં હતાં.

વૃક્ષને ક્ષણ આવતાં તેની ડાળીઓ વધુ નમ્ર બને છે. મોહન પણ વિદ્યાનાં ક્ષણ આવતાં વધુ નમ્ર બન્યો. ગુરુનો એ હવે વધુ વિનય કરતો થયો. કારણ આ વાત એ સારી પેઠે શીખી ગયો હતો કે એકાદ અક્ષરનું દાન આપનાર દાતાના ઉપકારનો બદલો જીવનમાં ક્યારેય વાળી શકાતો નથી. તો આટલાટલું દાન કરનાર એવા મહાદાતા મહાગુરુનો તો બદલો ક્યારેય વાળી શકાશે ? તેવા મહાગુરુનો જેટલો વિનય કરવામાં આવે તેટલો અદ્ય છે.

વિનીત શિષ્ય વિશિષ્ટ જ્ઞાનનો અધિકારી બને છે. મોહન એક એવો વિનીત શિષ્ય હતો. આથી ગુરુએ તેને વ્યાકરણ, કાવ્ય, ન્યાય આદિ વિષયો શીખવ્યા. અને તે સાથે બ્યૌતિષ, સામુદ્રિક શાસ્ત્ર તથા સ્વરોદય શાસ્ત્ર પણ લખાવ્યાં. સોળ વરસની ઉંમરે પહોંચતાં તો મોહનનો આત્મા જ્ઞાનતેજથી ઝળાંઝળાં થઈ રહ્યો ! !

મોહન હવે ચતિદીક્ષા માટે પોતે જ પ્રાર્થના કરતો હતો. ચતિરાજ તે માટેની તેની યોગ્યતા છે એ જાણતા પણ હતા. આમ બંને આત્માની સાધના સાકાર બની રહી હતી. અને સાધનાના સંતોષનો આનંદ બંનેના વદનકમળ પર હસી રહ્યો હતો.

એક લેવાનો આહંક હતો, બીજો આપવાનો. રાજપૂત્રીનો એ સોદો હતો. સમજણની એ સાધના હતી. છતાં હજીય ગુરુ દીક્ષા કેમ નથી આપતા ? શું હજી કંઈક ખૂટે છે ? શું સાધના મારી અધૂરી છે ? મોહનને આ સવાલોના કંઈ જ જવાબ નહોતા મળતા.

પણ મોહનની ઉત્સુકતા હવે વધુ દાબી દબાય એમ ન હતી. તે હવે દીક્ષા માટે અધીર બની રહ્યો હતો. તેણે ચતિશ્રીને એક દિવસ પૂછી નાંખ્યું:—“ગુરુદેવ ! શું હજી પણ મને તમારા લેગો નહિ લો ? એ માટે શું હજી હું યોગ્ય નથી બન્યો ?”

“ના, મોહન ! ના, હવે દીલ નથી કરવાની હોં, પણ તું એક વાત જાણતો નથી. જે શુરહેવે કહ્યું.

મોહનને આથી આશ્ચર્ય થયું. એ વિચારમાં રૂબી ગયો. કંઈ વાત એ જાણતો નથી ? એ પગલા મૌન બાદ ચતિરાજે ધીમા સ્વરે કહ્યું:—‘તારે ચતિદીક્ષા જ લેવી છે ને ?’
‘હા શુરહેવ !’

‘તો એ કામ માત્ર નથી.’ ચતિરાજે જણાવ્યું.

મોહનને આ ચૂંદ વાતમાં કંઈ સમજ ન પડી. આથી એની જિજ્ઞાસા અકળાઈ ઊઠી. તો પછી એ કેવું કામ છે ? એ મનમાં જ બોલી ઊઠ્યા. ત્યાં ચતિરાજે જ સ્પષ્ટતા કરી:—
“મોહન ! અકળાય છે શા માટે ? ચતિદીક્ષા તો શ્રી પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત જ આપી શકે અને હું તેમની જ પ્રતીક્ષામાં છું.”

નવી ભાવના, નવું જીવન

[૫]

૧૬મી સદીનું મુંબઈ આજના જેવું ન હતું. ત્યારે તો એનો ઉદયકાળ હતો. આજે તો એ પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યું છે. ફક્ત એક જ સૈકાની એ કાયાપલટ ! ગામડાં ભાંગ્યાં. અને મુંબઈ ભરાવા લાગ્યું. ત્યારે તો મુંબઈમાં તાર-ટપાલ, ટેલીફોન ને ટ્રામની શરૂઆત થતી હતી. મુંબઈ એ સમયે વેપારીજાંદર તરીકે પોતાનો પાયો મજબૂત કરી રહ્યું હતું. તે અરસામાં આપણા ચરિત્રનાયક મુંબઈ આવ્યા.

ત્યારે મુંબઈ ઉગતું હતું અને આપણા ચરિત્રનાયક પણ ત્યારે તો ઉગતા જ હતા ને ? છતાંય ત્યારના એ ઉગતા મુંબઈએ તેમના પર કામણ કર્યું. અને એ કામણ અંત સુધી જળવાઈ રહ્યું. એ જ મોહને વિ. સં. ૧૯૪૭ માં સાધુજીવનમાં પધારી શ્રમણો માટે એ માર્ગને ખૂલ્લો મૂક્યો હતો. આજ મુંબઈ સાથે તેમનાં અનેક સંસ્મરણો જોડાયેલાં છે. વાલકેશ્વરનાં ઊંચા ટેકરા પર આવેલું જિનાલય તેમજ માધવબાગની સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરી ને સંસ્કૃત પાઠશાળા એ તેમના જીવનની યાદ આપી જતાં આજ પણ ઊભાં છે.

લોકો કહેતા હતા કે યતિરાજ રૂપચંદ્રજી મોહનને માટે સ્થાનની પસંદગી કરવા સારું જ એને સાથે લઈ મુંબઈ આવેલા. જે હોય તે. પણ ભાવિના એંધાણ સદાય અકળા રહ્યાં છે.

એક દિવસની વાત છે. યતિશ્રી રૂપચંદ્રજીને સમાચાર મળ્યા કે ‘આચાર્ય શ્રી મહેન્દ્ર-સૂરિજી મહારાજ માળવામાં આવેલ ઇંદોર (મ. પ્ર.) માં ગિરાંજે છે.’ ત્યારબાદ થોડા સમય પછી આચાર્ય મહારાજનો તેમના પર પત્ર આવ્યો:—“ મૈં અમી इन्दोरमें स्थित हूं । और कुछ दिनों बाद मछोजी यात्रार्थी जाने की भावना है । संघ का आप्रह नी है । अतः चातुर्मास इधर ही होगा । ”

પત્ર વાંચી યતિરાજે નણી કરી લીધું. ‘ મોહનને આચાર્યશ્રી પાસે મોકલવો અને મદ્દીજી તીર્થમાં પૂજ્ય આચાર્ય ‘ભગવંતના વરદ હસ્તે મોહનને યતિપદ આપવું. ’ યતિરાજે આ સંજોગને વધાવી લીધો. તુરંત જ નમતી સાંજે મોહનને બોલાવી બધી હકીકત જણાવી. મોહનને લાગ્યું કે હવે સ્વપ્નું સાકાર બની રહ્યું છે. એનું હૈયું આનંદથી નાચી ઊઠ્યું. ઊર્મિઓને સ્વસ્થ કરી એ ગુરુની આજ્ઞા માટે ઊભો રહ્યો.

“ મોહન ! શું વિચાર કરે છે ? ”

“ક'ં નહિ, ગુરુદેવ ! આપની આજ્ઞાની મેહ ભેડાઈ છે.”

અને ગુરુએ મોહનને ઇંદોર જવાની આજ્ઞા કરાવી.

વરસોના સંયોગને સહવાસ બાદ આજ વિરહ ને વિયોગ આવ્યો હતો. ગુરુ ને શિષ્ય બંનેય મનોમન વિદાયનું દુઃખ અનુભવી રહ્યા હતા. પણ વિદાય અનિવાર્ય હતી.

આ. મ. શ્રી મહેન્દ્રસૂરિજીને, મોહન મળે તે પહેલાં સમાચાર મળી ગયાં હતાં કે ‘સુમુક્તુ આપની પાસે આવે છે અને તે પણ દીક્ષા માટે જ.’

વિદાય સવારની હતી. મોહને નવકારમંત્રનું સ્મરણ કર્યું. ગુરુદેવને નમસ્કાર કર્યા. આશીષ લીધી અને શુભ મુદ્રામાં પ્રયાણ કર્યું.

મોહન ઇંદોર આવ્યો. મોહન, સૂરિજીના કચેરામાં માટે ઉસુક હતો તેમ સૂરિજી પણ મોહનને જોવા આવ્યા હતા. અને બંનેનું મિલન પણ થઈ ગયું.

મોહનનું હૈયું તો કચારનું થે દીક્ષા માટે જાણી રહ્યું હતું. સંસારસ્થાગ કરવાની તાલાવેલી તેના વચનમાં જ નહિ આચાર ને વર્તનમાં પણ જણાઈ આવતી હતી.

સૂરિજીને મોહનનો નિત્યક્રમ જોઈ આનંદ થયો. રૂપચંદ્રજી આવે શિષ્ય મેળવી શક્યા તે બદલ સૂરિજી તેમને મનોમન વધાવી રહ્યા. આજે જોવા આત્માની દીક્ષા પોતાના હાથે થવાની છે એ ખ્યાલથી તે વારેવારે પુલકિત થઈ જતા.

આં શ્રી મહેન્દ્રસૂરિ મં, આં મં શ્રી જિનહર્ષસૂરિજીની પાટે આવનાર પ્રભાવશાળી આચાર્ય હતા. યતિશ્રી રૂપચંદ્રજીની દીક્ષા પણ આં શ્રી જિનહર્ષસૂરિજીના પુણ્યહસ્તે થયેલી યતિશ્રી અને સૂરિજી એથી એકબીજાના સહવાસમાં થઈ આવેલા. એકબીજા વચ્ચે પ્રેમભાવ પણ સારો જોવા હોતો.

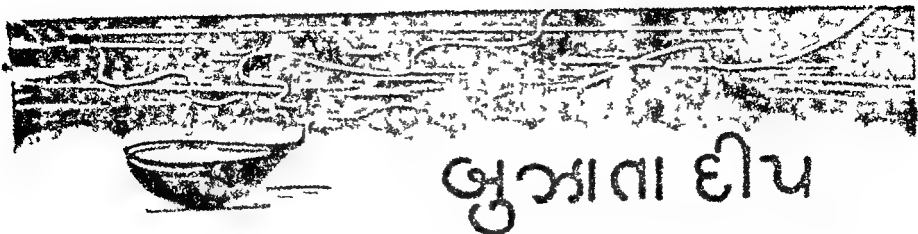
દીક્ષાસ્થળ પ્રથમથી જ નક્કી થયેલું હતું. મહીજી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનાં સાન્નિધ્યમાં એ મંગલ પ્રસંગ ઉજવવાનો હતો. આથી સૂરિજી વિહાર કરી મહીજી પધાયાં. આ તીર્થભૂમિ છે, ઇંદોરથી એ ઘણું નજીક છે અને મધ્યપ્રદેશની એ પ્રાચીન પુણ્યભૂમિ છે, આ તીર્થને પ્રવેતાબર ને દિગંબર બંને પરંપરા માને છે.

આપણા ચરિત્રનાયકની યતિદીક્ષા આ તીર્થે પર જૂન જ ધામધુમથી થઈ. જો કે આ પ્રસંગ વિશે બહુ મોંઘપાત્ર વિગતો નથી મળી આવતી, છતાંય એટલું તો ચોક્કસ કે એ પ્રસંગે ઇંદોર, ગ્વાડીયર, ઉજ્જૈન, બનારસ, મુંબઈ, નાગોર (નાગપુર) વગેરે ઘણા સ્થળોએથી ગૃહસ્થો આવ્યા હતા ને મોહનની દીક્ષામાં લ્હાવો લીધો હતો.

મોહન હવે સંસારી મટી ગયો. એ યતિના વેષમાં બદલાઈ ગયા. તેનું નામ પણ ફેરવાઈ ગયું. અને તે હવે યતિશ્રી મોહનલાલજીના નામથી જાણખાવા લાગ્યા ! ! !

વિ. સં. ૧૯૦૩ માં એ દીક્ષામહોત્સવ ઉજવવામાં આવ્યો હતો.

[૬]

સં.

યુક્તાપ્રાંત (U. P.) મુનિશ્રી મોહનલાલજી મહારાજની જન્મભૂમિ હતી. માલવા મુનિશ્રીની દીક્ષાભૂમિ હતી. અને હિંદુસ્તાન એ તેમની ધર્મપ્રચારભૂમિ હતી. ભૂમિનો પરીઘ તો સાંકડો હતો. પણ મનુષ્યને ચોડાથી સંતોષ નથી થતો. એ તો વધુ ને વધુ વધુથી એ વધુ માંગે છે. આ ત્રણેય ભૂમિમાં વધુ મહત્ત્વ કેનું? એ એક પ્રશ્ન છે. આદિકાળથી માનવ આ ધરની સાથે સંબંધ ગાંધતો આવ્યો છે, પણ એના વતન પ્રેમની એને જુમારી નથી હોતી. એ જન્મે છે ક્યાંય, છૂવે છે પણ ક્યાંય અને મરે છે પણ ક્યાંય. પરંતુ માનવી એના છૂવન ઘડતરની ભૂમિને ભૂલી નથી શકતો.

મઝીજી એ ચરિત્રનાયકની અનુતરભૂમિ હતી. વળી તેમની દીક્ષાભોમ પણ હતી. અહીં જ ‘મુનિશ્રી મોહનલાલજી’ તો જન્મ થયો હતો.

આચાર્ય શ્રી મહેન્દ્રસૂરિજીએ મોહનને પોતાના સાથમાં લીધો. આચાર્યે પણ તેમની વિશિષ્ટ રીતે સ્વસાદ્ય, ન્યોતિર્વિધા અને વિધિવિધાનાદિનો પરિચય કરાવી દીધો. ઉપરાંત પરંપરાથી ઉતરી આવેલો વારસો પણ તેમણે આપી દીધો. પોતાની પાસે જે કાંઈ હતું તે ગાંધુ જ, જરાય રાખ્યા વિના સઘળું જ તેમણે મોહનને આપી દીધું. કારણ કે સૂરિજીએ મોહનની ચોગ્યતાને જાણી લીધી હતી. અરે! અવસરે તે નાણી પણ જોઈ હતી.

આદાન-પ્રદાનની એ છગી આજે ગાંધુ અદ્ય જોવા મળશે. સૂરિજીનું મન સ્વ-પરના ભેદ જાણતું જ નહતું. સૂરિજી તો પાત્રતાના આહુક હતા અને મોહનમાં તેમણે તે પાત્રતા ઠાંસીને જાહેરી જોઈ હતી. આથી પ્રેમ ને ઉમંગકારથી તેમણે ગાંધુ આપી દીધું.

મુનિ મોહન એ ચતિરાજ રૂપચંદ્રની થાપણ હતી. સૂરિજી સમજતા હતા કે એ થાપણ ક્યારેક તો પાછી આપવાની જ છે આ વિચાર સૂરિજીને ઘણીવાર ઝુંઝવી જતા, પરંતુ મોહનના સહવાસ ને સાથમાં એ ઝુંઝવાળું મરી જતી. અવર નવર રૂપચંદ્રજી મોહનનાં અધ્યયન વગેરેનાં સમાચાર પૂજાવતાં પરંતુ ક્યારેય મોહનને મોકલી આપવાનું લખતા નહિ. પરંતુ સૂરિજી શાસ્ત્રજ્ઞ હતા અને વધુ તો તે સમયજ્ઞ હતા. આથી તેમણે જ એક દિવસ ચતિજીને લખી નાંખ્યું:—“મુનિ મોહનની ફિક્ક ન કરે વહ વિહાર કર ચમ્પગી આ રહા હૈ.”

અને ઘણા લાંબા વિરહ બાદ ગુરુ-શિષ્યનું મિલન થયું. આંખથી આંખ મળી, મિત્ર-નથી બંને હૃદયોં નાચી ઉઠ્યાં.

મોહનનું બ્યકિત્વ હવે સોળે કળાએ દીપી ઉઠ્યું હતું. લોકો એના વચન પાછળ, એની સાત્ત્વિકતા પાછળ અને એના સમર્પણભાવ પાછળ થેલા બની જતા હતા.

એક દિવસ મુંઝાઈ સંઘના અનહદ આગ્રહ વચ્ચે રૂપચંદ્રજી, મોહન અને બીજાઓને લઈ માગવા તરફ નીકળી પડ્યા. અને બે માસના ત્રુતલ વિહાર બાદ માગવામાં પગ મૂક્યો. ત્યારે સૂરિજી જ્વાલિયરમાં બિરાજતા હતા. રૂપચંદ્રજી વચમાં ક્યાંય ન રોકાતા સીધા જ જ્વાલીયર પહોંચ્યા. અને ઘણા સમય બાદ યતિશ્રી અને સૂરિજી એગા થયા.

બનારસ (કાશી) વિધાનુ મધક હોવાથી મોહનને વિદ્યાભ્યાસ માટે ત્યાં મોકલવાનું તેમણે નક્કી કર્યું.

યતિશ્રી રૂપચંદ્રજીની અહીં તગીવત અસ્વસ્થ રહેવા લાગી અને યેત્ર મુઠ અગિયારસના રોજ તેઓ દેવલોક પામી ગયા. ||

આ આધાન મોહન માટે અસહ્ય હતો. પણ જે અનિવાર્ય છે એને કોઈપણ ફેરવી નથી શકતું, એ વિચારે એમને સ્વસ્થ કર્યા. પછી ફક્ત ચાર વરસના આંતરે જ પોતાના વિદ્યાગુરુ પૂ. મહેન્દ્રસુરિ પણ નિર્માનન કરી ગયા. || મોહનની તો બાજુ બે પાંખ તપ્તી ગઈ. || પોતાના જીવન ઘડવૈયા થાક્યા ગયા. આજ બંનેની જગ્યા ખાલી હતી.

સમય વીતે છે. કોઈ વાત છુની બને છે. તો કોઈક હકીકત નવો જન્મ લેતી હોય છે. વિ. સં. ૧૯૧૪ પછીનો સમય યતિશ્રી મોહનસાહજીના જીવનમંથનનો સમય હતો. આ પછી જ લોકો મોહનસાહજીનાં યતિજીવનમાં સંઘરાયેલા વૈરાગ્યને બોઈ ચક્રા હતા. અમુક વર્ગને તો યતિરાજ શ્રી મોહનનું આ પરિવર્તન બોઈ આશ્ચર્ય થતું હતું. કેટલાકને તો એ ગમ્યુ પણ નહિ. તેમાંના કેટલાક આવીને તેમને કહેતા:—“આમ વારસાને શા માટે ફગાવી દો છો ? આ ધન ને સાદાળીને તિલાંજલી કાં આપો ? આમ વધુમાંગી સલાહ આપનાર અમારા જેવા ફરી નહિ મળે. યતિરાજ ! માટે માની લાઓ.....”

પણ યતિશ્રી મૌન રહેતા. કદાચ સમજાવે તો પણ એ વર્ગ સમજે તેમ ન હતો. બોલવા કરતાં કરવામાં એમણે સાર જોયો અને એક દિવસ એ જાવનાને મૂર્ત સ્વરૂપ પણ આપી દીધું.

મળેલી વિગતો કહે છે કે—યતિરાજે એ સઘળી દૌલત ધર્મના કાર્યમાં ખર્ચી નાખી.^૧ સંઘ આદિમાં એ નંધર ધન અમર બની ગયું.

(૧) ‘મોહન ચરિત’ સંસ્કૃત કાવ્યના આધારે.

યતિત્વે ચંદ્રિવેયં તનુ, સંવિગત્ત્વે ન સંમતેન ।

एवमालोच्य विचिं स, धर्मकर्मण्ययोजयन् ॥ ૪-૧૭

वि. सं. १९१६ मां भाणु छुट्ठनल्लो श्री सिद्धायल्लो संधं काल्यो. तेमां यतिश्री मोहनदासल्लो-आपणु यत्तिनायकं पणु सामेलं हता. गिरिशंजी आ यात्रा प्रसंगे यति-राजंजी आत्मलावना सतेजं जनी. तेमनो आत्मा निःस्पृहता माटे जंभी रह्यो.

वरसो पडेलं कडेलं सूरिल्लो वयनो आज तेमने रही रहीने याह आववा लाग्या:-

वच्चा ! अब हम तो जानेवाले हैं । बड़ी धीरता से कार्य करते रहना । सोच समझ कर कदम छुठाना । स्व-पर का कल्याण हो ऐसे कार्य में आग्रह रखना । तुम तो सुझा हो अधिक कहने की जरूरत नहि है ।

और तेरा नाम ही तो मोहन है । मोह समूह को जीतकर विजय हांसिल करो यही मेरी एक आरजू है । ”

यतिराज आ शब्दोने वारंवार धूंटवा लाग्या:-

मोह समूहको जीतकर विजय हांसिल करो....

મંથનગુંગવર્જિત

[૭]

૬ નિધાની દષ્ટિ હ મેશા વાતાવરણની સપાટીએ જ તરતી હોય છે. કેક જ એના જંગલમાં રેસવાની હામ બીડે છે અને તેનો તાગ

મેળવનારા તો બહુ જ ઓછા ! ન જાણે આ માનવ કદમા નાની જણાતી ચીજને નાચીજ-તુચ્છ કેમ ગણતો હશે ? એની એ ઉપેક્ષા કેમ કરતો હશે ? માનવ એ કેમ બુદ્ધે ॥ કે કેટલીકવાર નાની વસ્તુ, મોટી કદાવર વસ્તુના મૂલ્યને પણ આંખી જાય છે. આ હુલ્લક દષ્ટિ જ જીવનના નાના મોટા ક્ષેત્રમાં આડી આવે છે.

અનેક પ્રસંગો માનવજીવનમાં બને છે. તેમાં કેટલાક તો ખૂબ જ મૌલિક હોય છે. ફરી એ મેળવવા પ્રયત્ન કરે તો પણ ન મળે એવા તે હોય છે. એવા પ્રસંગો હોય ॥ તો નાના અને ક્ષણજીવી જ, પરંતુ તેની અસર ઘણી વાર કાયમી રહી જાય છે. આજે એવા કેટલાય પ્રસંગો ઇતિહાસની વૃત્તી કરીએને સંધવામાં મદદગાર બન્યા છે. જીવનદષ્ટિના કેમેરા દ્વારા ઝડપાયેલા એવા પ્રસંગોએ ઇતિહાસને શુભચમર નથી કરી દીધો ?

યતિરાજ શ્રી મોહનલાલજી પાસે પણ એવી જ પારદર્શક દષ્ટિ હતી. તેમના સંપૂર્ણ મુનિજીવનનું શ્રેય આવા નાનાશા એક જ પ્રસંગોમાંથી જણાઈ આવે છે.

સિદ્ધક્ષેત્રની યાત્રા બાદ યતિશ્રીએ ઉત્તર પ્રદેશ તરફ વિહાર કરેલો. ત્યાંના મુખ્ય શહેર લખનૌમાં તેમજ આસપાસના ક્ષેત્રોમાં લગભગ બાર વરસનો સમય નીકળી ગયો. ત્યાંથી પછી યતિશ્રી કલકત્તા પધારેલા અને જે પ્રસંગની આપણે વાત કરીએ છીએ તે પ્રસંગ અહીં જ બનેલો.

યતિરાજશ્રી એક વખત ધ્યાનમ્થ હતા. દુનિયાને ભૂવવા મનુષ્ય એકાંત શોધે છે. અને ધ્યાન એકાંત માણે છે. આ ધ્યાનની કક્ષા ઘણી જ ઉચ્ચ છે તેમાં અનેક અનુભવોનો આત્મા સાક્ષાત્કાર કરે છે. યતિરાજે ધ્યાનમાં એવું કે એક રચામનર્મો સાધ (નાગરાજ) પોતાની

સામે ધસી આવે છે. એના ફુટકાર લાલલલાને ગલરાવી નાંખે તેવા છે. પણ ગલરાય તેમજ બીજી એ બીજી. સ્વચ્છતા ને નીડરતાથી તેમણે આંખ ખોલી ત્યારે એ નાગરાજ તો દેખાયા પરંતુ આ ઘટના પાછળનો ભાવ તેઓ સ્પષ્ટ જોઈ શકતા હતા.

એ માત્ર સામાન્ય સાપ ન હતો. શ્રી પાર્શ્વનાથના અધિષ્ઠાયક શ્રી ધરજીન્દ્ર દેવ સર્પ સ્વરૂપ ધારણ કરીને તેમને મળ્યા હતા. કારણ કે તે સમયે યતિશ્રી પાર્શ્વનાથજીનું જ સ્મરણ કરતા હતા. ધરજીન્દ્રે તે રૂપમાં આવીને યતિશ્રીને એક આગાહી કરી હતી કે છેલ્લા ૧૩-૧૪ વરસથી તેઓ જે ક્રિયાદ્ધારનું સ્વપ્ન સેવે છે, તેમાં હવે તેઓએ દીઠ ન કરવી. ‘શુભ્ર શીવમ્’ અને ‘શ્રેયાંસિ વહુવિધ્વાનિ’ ઘટનાનો ધ્વનિ હતો. આ પછી એક બીજો પ્રસંગ બને છે.

યતિશ્રી ત્યારે કલકત્તા જ હતા. તે સમયમાં એક ગુજરાતી ભાઈ વંદનાથે આવ્યો આગતુંક શ્રાવકે પંચાંગ પ્રણિપાત પૂર્વકે નમસ્કાર કર્યા.

“ઈચ્છામિ જમાસમણો.....” એ શબ્દોએ યતિશ્રી ચોંકી ઉઠ્યા. વિચારોનું એક આંદોલન એથી જાગી ઉઠ્યું.

શ્રમણ?? ક્ષમાશ્રમણ?? કેવું ભવ્ય સંજોગન! શ્રમણ એટલે તો સમ-શમનો પૂનર્લોકાણ? હું ના.....ના.....ત્યારે કોણ? વેપ-લેખાસ સાધુનો અને જીવન યતિનું. દ્વધ-દ્વધ બંનેમાં હું પગ રાખનારો? ત્યારે હું શું એ વંદનાનો અધિકારી નહિ? ના.....ના.....ના.....જરાય નહિ. આતમનો અવાજ અંદરથી જોલી ઉઠ્યો. ત્યારે એ વંદન કોને હતું? મારું કે મારા વેપને? કે જાનેને? હા, સાધુનો પંચાંગ એ માત્ર નાટક નથી. એ ચારિત્રનું પાંચાયક બાહ્ય ચિહ્ન છે. અને વેપની વફાદારીમાં જ સાચો આનંદ છે. સંવાદિતા જીવન તો વિસંવાદિતા મૃત્યુ છે. બાકી સંસારમાં વેપોપજીવી પ્રાણીઓનો તોટો નથી.

તેન પરિણાપમાં કહીએ તો યતિરાજે પોતાનામાં દ્રવ્યભાવનું અંતર નીહાળ્યું. અને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ આત્માના પ્રધાનગુણ છે. પરંતુ એ ગુણની જાણકારીથી કંઈ સુક્તિ ન મળે. એ માટે તો એ ગુણોમાં સતત રમણતા જોઈએ. અને એ નિષ્ઠા, સંયમ જીવન વિના શક્ય જ નથી. ધનનો પરિચય અને મુચુંજી જીવન બંનેનો જાતિવિરોધ આથી કોઈપણ શ્રેયાર્થી આત્મા વિષાતક તત્ત્વને ત્યાગીને જ જાય.

અને આ બંને પ્રસંગોએ જાણે યતિરાજના આત્માનો કબજો લીધો. આત્મ-શોધના વિચારો જાગ્યા. જાગૃતિની એક ચમક આવી અને આત્મા ઉપર ચિરસ્થાયી છ મૂકતી ગઈ. તેમણે અહિં આત્મસાક્ષીએ દ્રવ્ય-ત્યાગનો શુભ સંકલ્પ કર્યો. ત્યારપછી તેઓ જ્યારે અજમેર પધાર્યા ત્યારે માત્ર એ સંકલ્પ જ ન રહ્યો પણ સંકલ્પને મૂર્તિ મલ્યું. વિ. સં. ૧૯૩૦ માં અહિં શ્રી મોહનલાલજીએ ભગવાન સંભવનાથની સાક્ષી

સ્વયં ક્રિયોદ્ધાર કર્યો. 'અને ૨૦ મી શતાબ્દીની શરૂઆતમાં ધનારા તેમના સમકાલીન શ્રીમદ્ સુખસાગરજી પાસે મોહનદહન કરી તેમના હાથે વાસશ્લેષ લીધો.

આપણા ચરિત્રનાયક મુનિશ્રી, ભગવાન મહાવીર પ્રભુશ્રી ખરતરમજીની ૬૬ મી પાઠે આવનાર આચાર્ય શ્રી જિનસુખસૂરિ (સુખમીર્તિ) ની પરપરામાં ધનારા પ્રભાવશાલી વ્યક્તિ હતા. 'અને તેમના ક્રિયોદ્ધારના આ પગલાથી સાધુજીવનમાં નવી ક્રાંતિ આણી ત્યાગમાર્ગે પ્રધાન કરવાનું મુનિશ્રીનું સ્વપ્ન આજે સાકાર બનતું હતું અને વર્ષોના મથન પછીનું અમૃત આજે ખરેખર એમને લાધી ગયું હતું.

१ इति मनसि विचिन्त्य शास्त्रकरीगणमात्रं विमलरश्मिनि धर्मोद्भूत कर्महृदये ।

विदूषणप्रकाश संभवोदयस्य पार्श्वे व्यथित सपदि दह स क्रियोद्धारमेव ॥

મોહન-ચરિત્ર સર્ગ. ૪/૧૬૦

૨ મુખજ, વાલજીધર ખાતે રીજોડ ઉપર આવેલ જાણુ અખીચદ પત્રાલ લના સિખરખધી દે-રાસરમાં જે સિદ્ધાથેખ મળે છે તેની નોંધ આ રથને ઉપરોચી લેઈ આપુ છું. તેખ નીચે મુજબ છે.

"લગ્ન ૧૯૬૦ માગસર સુદિ ૬ દિને સુવરારે ધી મુલકાગરમૂરિજીવલેહનમુલિના ધીલેમુલકપનમૂર્તિ પ્રતિષ્ઠાના, ક્ષત્રેતી ભગીચદ વજાળજેન ક્ષત્રિવિજા ॥"

(મર્મમૂહની જમણી બાજુએ)

(ઢાળી બાજુમાં પણ 'પાર્શ્વેવક્ષ' અને 'મહિમદ વીર' ની મૂર્તિ ઉપર ઉપર મુજબનો તેખ છે. આ ઉપરાંત નેપીવન સી શેઠની બાજુમાં આવેલ શેઠ પલાવાન બાજુના મોડીપાર્શ્વેનાથના મૂકમદિ-રમાં પણ "ધી મુલકમૂરિજીવલેહનમુલિ" ના નામનો ઉત્તરેખ 'પદ્માવતી' ની મૂર્તિ તથા જિનકુલજીરિની ચરણ પાકૂકા ઉપર લેવા મળે છે)

આ સિદ્ધાથેખ મુજબ વિચારીએ તો તેમાં કિશ્કિંબિન 'સુલમૂરિ' તે પ્રિનમુલમૂર્તિ (સુખમીર્તિ) જ સમજવા. અને ચરિત્રનાયકને તેમના સિખ વોવાનું જન્માવવામાં આવ્યું છે તેથી ક્ષિન એ યાવ છે કે શ્રી મોહનવાલજી થી જિનસુખસૂરિના આશ સિખપદે નહિ પણ તેમની પરપરામાં આવનાર, તેમના ધર્મસંતાન તરીકે જન્માવવામાં આવ્યા ॥ કારણ કે ચરિત્રનાયકના દક્ષાપુત્ર થીરપચન્દ્રજી હતા તેમજ સુખસાગરજી કે જેઓ ચરિત્રનાયકના પરમ ઉપમારીપદે હતા એ રચ્ય છે એટલે 'સિખ' શબ્દથી અમુ કાયગત, પરપરાગત, કે સંતાનીયા એવો અર્થ અહિં અભિપ્રેત છે આ દષ્ટિએ શ્રી મોહનવાલજી મ. પોતાને થી જિનસુખસૂરિના સિખ તરીકે ભકે કરે તેમાં કયું અનુચિત જેવું જણાતું નથી તેમજ સુખસૂરિ કે સુખસાગરજી જેવા નામોની સમાનતાને કારણે કોઈપણ જાની ચેરસમજ ઉભી કરવાની જરૂર નથી કારણ તે દરેકનો સત્તાસમય નિશ્ચિત છે

અધિગનાયક પ. શ્રી. મોહનલાલ અદાદાજ તથા શિષ્ય પદિવા

પ. પંચામ શ્રી. હર્ષભુનિહ ગણિવર આદિ મયુદાય

જેનાનારે શ્રીજગદીશ્વરજીના મહારાજ

ઉત્તિહારની આરસી

[૮]

કિયોદ્ધાર શબ્દને આપણી આજની પરિભાષામાં સમજવો હોય તો તેને ક્રાંતિ, ઉત્થાન Revolution ના શબ્દથી સમજી શકાય. આ સામાસિક શબ્દ છે, ‘ક્રિયા’ અને ‘ઉદ્ધાર’ એ બંને શબ્દો તેમાં છે અને તે વ્યવહારમાં પ્રચલિત પણ છે. ‘કિયોદ્ધાર’ નવીનતાને સૂચવે છે. અને ક્રિયા એ નવીનતા લાવવામાં મુખ્ય અને શ્રેષ્ઠ સાધન છે. પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી પ્રથામાં-રીતરીવાલોમાં-સમજપૂર્વક ફેરફાર કરવો, તેના દૂષણો સામે ઝુલ્મો ઉઠાવવી અને આંતરે તેને ખતમ કરી નાંખવા. આમ સમાજમાં અને ખાસ કરીને શ્રમજીવનમાં એથી એક નવીન શક્તિનો સંચાર થવો, આ બધું ‘કિયોદ્ધાર’ શબ્દથી દર્શાવવામાં આવે છે. એકંદરે આ ‘કિયોદ્ધાર’ શબ્દ ધાર્મિક ક્રાંતિનો સૂચક છે.

‘કિયોદ્ધાર’ નું પ્રાચીન રૂપ કેવું હતું? તથા એ શબ્દ કયાથી બન્યો એ સ્પષ્ટ કહેવું મુશ્કેલ છે, પણ આ પ્રક્રિયા વર્ષો પૂર્વે પણ પ્રવર્તમાન હતી એ તો નક્કી છે. “સંભવામિ યુગે-યુગે” કે “તીર્થનિકારદર્શનાન્” જેવી અવતારવાદની જનશ્રુતિ આ ક્રિયાનો પ્રધોપમાત્ર છે. યુગે યુગે અને સૈકે સૈકે આખું ઉત્થાન થતું જ આવ્યું છે. સામાજિક, રાષ્ટ્રીય કે ધાર્મિક પરિવર્તનનું મૂળ આપણને અહીં મળે છે. આમ ધર્મ, સમાજ, રાષ્ટ્ર વગેરે તમામ ક્ષેત્રોમાં ‘કિયોદ્ધાર’ નું સ્વરૂપ કેટલું પ્રવાહિત છે? એનો ખ્યાલ આવી શકે છે.

પ્રકૃતિ ભોલે કે ત્રિશુણાત્મક છે, છતાંય એ ત્રણેયમાં પ્રકૃતિધર્મ સમાન છે, તેમ ધર્મ એ પણ ભલે જ્ઞાન, દર્શન ને ચારિત્રાત્મક હોય કે અહિંસા, સંયમ ને તપ રૂપે હોય પણ ધર્મનું સ્વતંત્ર વર્ગીકરણ થઈ શકતું નથી, ધર્મના પેટાસેદો મૂળ ધર્મથી ભુદા ન હોઈ શકે. દા. ત. નિર્થયતાથી કોઈ પણ ક્ષીરકો કે ગરુડ ભુદો નથી. દરેક મતસેદોનું ચરમ ધ્યેય આ નિર્થયતાથી ભેળું છે તો તેનો કશો જ અર્થ નથી. એ સંપ્રદાયો એ આસ વિનાના હૈયાં જેવા છે. નિષ્પ્રાણ !!....

શ્રમજીવનશક્તિનો આધાર મુખ્યત્વે આ નિર્થયતા પર છે. અને મુનિ, શ્રમજી, લિક્ષ્ આદિની જગ્યાએ પૂર્વે નિર્થય શબ્દ જ વપરાતો હતો. ખૌદોનાં ‘ત્રિપિટકો’ તથા જૈનોનાં

‘આગમો’ માં ‘નિગ્ગંઠ’ તથા ‘નિગંઠ’ શબ્દ ભ. મહાવીર તેમજ તેમનાં શ્રમણો માટે વપરાયેલો જોવા મળે છે. વીર નિર્વાણથી ખીજી શતાબ્દીના ઉત્તરાર્ધ પછી આ નિર્ધેય ગરુડ સુખ્યતથા કૈટિક, ચંદ્રવાસી, વનવાસી અને વડગરુડ જોમ ચાર વિભાગોમાં વિભક્ત થયો. જોકે એકની નાની મોટી ખીજી શાખાઓ પણ પડી, છતાં પણ કોઈ જોમ માનવાની ભૂલ ન કરી જોસે કે આ ગરુડો-શાખાઓ-ગણો-કુલો વગેરે કેવળ ક્રિયાજન્ય લેદને લઈને અથવા અન્ય કોઈ વિખવાદના કારણે જન્મ્યા છે. વાસ્તવમાં જોમ નથી. આ વહેંચણી ક્યારેક ઐતિહાસિક ઘટનાઓને ઉદ્દેશીને થઈ છે તો ક્યારેક દેશ, ગામ કે સ્થળ પરત્વેના ધર્મપ્રચારને લઈને પણ થઈ છે. ગોત્ર અને પ્રવર્તકના નામથી પણ ગરુડના નામો પડ્યાં છે. વિક્રમની ૧૧ મી શતાબ્દી સુધી તો ગરુડલેદમાં આ હેતુ બરાબર જળવાઈ રહ્યો. તે પછી જ ગરુડોએ સાંપ્રદાયિકતાનું રૂપ લીધું. સમય જતાં વિક્રમના દશમા શતકના ઉત્તરાર્ધ સુધીમાં તો જો નિર્ધેયગરુડ ચોરાશી ભાગોમાં વહેંચાઈ ગયો. પણ આજે મળતી ચોરાશી ગરુડની નામાવલી પ્રાચીન નહિ પણ અર્વાચીન છે, જોમ મળેલ માહિતી પરથી જાણી શકાય છે.

ગુપ્તકાળ (વિ. સં. ૩૦૦ થી ૮૦૦) ના લગભગ જોકે સૌકા પછી જોટલે કે વિ. સં. ૪૧૨ માં ચૈત્યવાસની પરંપરા પ્રકાશમાં આવી. જૈન સાધુના આચાર-નિયમોમાં કાખલ થતી આ શિથિલતા આ પરંપરાનું મૂળ કારણ હતું. છતાં તેમાં મુદ્દલે નિર્ધેયતા ન હતી જોમ કહેવાનું સાહેસ ન કરી શકાય. કારણ નિર્ધેયના પાંચ પ્રકાર છે. શિથિલાચારની પરિપાટીને ઇતિહાસ ગામ સંસાર જેટલો જુનો છે.^૧

ચાલુ ઇતિહાસમાં સાધુ જીવનમાં પ્રવેશતી શિથિલતાને કારણે ચૈત્યવાસી નામ વીર સંવત ૮૮૨ (વિ. સં. ૪૧૨) માં પ્રગટપણે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું. સાધુઓએ દુકાળના કારણે વનમાંથી નીકળી વસતીમાં રહેવાની શરૂઆત કરી. ધીમે ધીમે ચૈત્ય-મંદિરોમાં સ્થાયી વસવાટ થતા ગયા. સાધુઓ આ પછી લોકોના સંપર્કમાં વિશેષ આવવા લાગ્યા. પરિણામે સાધુને આચાર જીલાવા લાગ્યો, અને કેટલાક આચારવિરુદ્ધ રિવાજોએ ચૈત્યવાસી જીવનમાં સ્થાન લીધું. પાછળના ૩૦૦-૩૫૦ વરસના ગાળામાં આ પરંપરાએ માત્રા મુકી. આ સમયના સુવિહિતશિરોમણિ આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ આ શિથિલાચાર સામે જીવેશ ઉઠાવી અને આ બાપકે બનતી જતી બધીને નિર્મૂળ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

ત્યારે શિથિલતાનું પાખંડ કેટલું વધુ હશે જોનો ખ્યાલ આપણને આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ રચેલા ‘સંજોધ પ્રકરણ’ ઉપરથી આવે છે. ઉપરાંત આ સ્થનાએ દેવ, શુરુ, ધર્મ તત્ત્વ ત્રિપુટીના વાસ્તવિક ચિતારે માનસપરિવર્તનમાં ચોટો પણ જરૂર ભાગ ભજવ્યો હશે જોમ માની શકાય છે, આ સિવાય ગુજરાતમાં ગુપ્તકાલીન ચૈત્યવાસી પરંપરા કેવી પાંગરતી હતી? તેમાં સુખ ભાગ કોનો હતો? સુવિહિતોમાં આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીના આ કાર્યમાં સાથ આપનાર અન્ય કોઈ હશે કે કેમ અને હોય તો જો કોણ હશે? વગેરે સવાલો તેના ચોક્કસ જવાબ માંગી લે છે.

૧ જુઓ, તરવાઈ સ્વ તથા તેમના સ્વોપજ બાળ ઉપરની હારિભદ્રવીટીકા—

ઈતિહાસની આરસી

ગુપ્તકાળ પછીનો ચૈત્યવાસનો ઇતિહાસ ઉન્નત્યળ છે. કારણ આવડા (ચાપોતકટ) વંશના કુળગુરુ ચૈત્યવાસી હતા.

શિસોદીયા સિંહેસરા, ચઉદશિયા ચૌહાણ;
ચૈત્યવાસી આવડા, કુળગુરુ એહ વખાણ.

આ હુડા પરથી એ વાત સાબિત થાય છે.

વિ. સં. ૮૦૨ માં વનરાજે અણહિલપુર પાટણની સ્થાપના કરી અને એ વનરાજનું ખાલપણ ચૈત્યવાસી આચાર્ય શ્રી શીલગુણસૂરિ અને તેમના શિષ્ય શ્રી દેવચંદ્ર-સૂરિજીની સીધી દેખરેખ નીચે વીત્યું હતું. આમ વનરાજના જીવનઘડતરમાં આ. મ. શ્રી શીલગુણસૂરિજીનો મહત્વનો ફાળો હતો. માતા રૂપમુંદરીએ જંગલમાં આ વનરાજને આચાર્યશ્રીને સોંપી દીધો હતો. વનરાજ આચાર્યશ્રીની પવિત્ર છાયામાં ઉછર્યો હતો. આ બધું ઉત્તરદાયિત્ય વનરાજ ભુલ્યો ન હતો. ન્યારે એ પાટણની રાજગાદીએ બેઠો ત્યારે પેલી ઉપકારની ભાવનાને વશ થઈ ચૈત્યવાસને રાન્યાગ્રિત બનાવ્યો અને રાન્યના ફરમાનમાં બહેર ક્યું કે- 'ચૈત્યવાસી સાધુ સિવાય પાટણમાં બીજા કોઈ પણ સુવિહિતોને સ્થાન નથી' આમ પૂરેપૂરી કિલ્લેબંધી થઈ ચૂકી હતી.

આ પછી વિક્રમના ૧૧ મા શતકમાં પાટણમાં દુર્લભરાજનું શાસન હતું ત્યારે પણ આ ફરમાનનું પાલન ચાલુ હતું. એ અરસામાં થનારા આચાર્ય શ્રી વર્ધમાનસૂરિજી ચૈત્યવાસી હતા. ૮૪ ચૈત્યો (મઠ) તેમના હાથ નીચે હતા. પરંતુ પાછળથી એક દિવસે આચાર્ય પોતાના જીવનમાંથી ચૈત્યવાસની પરંપરાને તિલાંજલી આપી દીધી. ચૈત્યોનું આધિપત્ય તેમણે છોડી દીધું, અને સુવિહિત માર્ગના બીજામાં જીવનના સુવર્ણરસને ઢાળવાનું નક્કી કર્યું. પોતે ચૈત્યવાસની બદીઓથી તો વાકેફ હતા જ, તેથી તેમણે એનાથી બીજાને અચાવવાનો નિચાર કર્યો.

એક દિવસ પોતાના વિદ્વાન શિષ્ય આ. શ્રી જિનેશ્વરસૂરિ અને શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિને પાટણ મોકલવાનું નક્કી કર્યું અને તેઓ પાટણમાં આવ્યા.

પણ ત્યાં તો તેમણે બીજું જ હવા બેઠું ! પાટણની વણસેલી ધાર્મિક પરિસ્થિતિ અંગે તેમણે જરૂર સાંભળ્યું હતું પણ જે દેખાતું હતું એવી કલ્પના તો તેમણે નહોતી કરી.

કારણ ત્યાં ઉસા રહેવાની મનાઈ હતી, ઉતરવાનું કોઈ સ્થાન ન હતું, ક્યાંય આદર ન હતો, સન્માન ન હતું, ચારેય તરફ બંધારો હતો.

પાટણના ચૈત્યવાસીઓના એકહથ્થુ સામ્રાજ્યથી બધા ભાગતા હતા, તેના સીમાડામાં પણ મુકવાની હામ કોઈ સંવેગીએ ભીડી ન હતી. પહેલવહેલો એ પ્રસંગ હતો, એક સંવેગી-યુગલનો એ પહેલો જ પ્રવેશ હતો.

વાતાવરણ ગંભીર હતું. આવવાનો ઉદ્દેશ સફળ થાય એવા એંધાણ જરા પણ દેખાતાં

ન હતો. છતાં આગળ સંવેગીઓની શ્રદ્ધા અટકી હતી. લીધેલ ધ્યેયની તેમાં પ્રગટાઈ હતી. સાધનાનું અમીર તેમના શિશુશરમમાં ઉછાળા મારતું હતું.

સોમેશ્વર રાજપુરોહિત હતો. ધર્મે શૈવધર્મી હતો. છતાં સત્યધર્મનો જ પક્ષ પાળતો. અન્યાયને તે જરાપણ સંખી શકે તેમ ન હતો. સોમેશ્વર તેની ન્યાયનિષ્ઠા માટે લોકપ્રિય હતો. સંવેગીયુગલ આ પુરોહિતને ત્યાં ગયું. યુગલ સમયસર હતું. તેણે દ્વારમં પેસતા જ વેદોચ્ચાર કર્યો. એ સાલગતાં જ પુરોહિતે એ યુગલને આવકાર આપ્યો. પુરોહિત આ અવધૂતોની જ્ઞાનપ્રતિભા જોઈ ખુશ થઈ ગયો. તેને તો એ યુગલ વેદ-ઉપનિષદ-સ્મૃતિ આગમોની બધે જીવંત પ્રતિમાઓ રેખાઈ !!

પુરોહિત સોમેશ્વર રાજના વફાદાર માણસ હતા, પરંતુ આજ તે રાજના કાનૂનનું ઉલ્લંઘન કરી રહ્યા હતા. પરંતુ તેમને તેનો ખ્યાલ ન હતો. અને હોય તો તેને કોઈની બીજી ન હતી. એ નીકર હતા.

આ બાતમી બ્યારે ચૈત્યવાસીઓને મળી, ત્યારે તેઓ સીધા જ પુરોહિતના નિવાસે આવ્યા અને ઘણી કડકાઈથી કીધું કે—“આ સંવેગી સાધુને તમે અહિં નહિ રાખી શકો અને રાજઆદામી વિરુદ્ધ તમે તેમને જે આશ્રય આપ્યો છે તે બદલ તમે હવે રાજના શુનેગાર છો....”

ચૈત્યવાસીની આ ધમકીથી તે જરાય ન ડગ્યા. પુરોહિતે ઘણા જ ઠંડા હૈયાથી જવાબ આપ્યો:—“આનો નિર્ણય રાજસભામાં લેવાશે અને એ હું શુનેગાર કરીશ તો તેનો કંઈ હું ભોગવી લઉં....”

યુગલે રાજસભામાં આવવાનો હતો. સામસામા અને પક્ષ મજબૂત હતા. બંનેએ વાતની રજૂઆત કરી. વનરાજના સમયથી પાટણમાં સ્થપાયેલી ચૈત્યવાસીઓની સાર્વભૌમ સત્તાને ડગાવવાનો આ પહેલો જ પ્રયત્ન ને પ્રયત્ન હતો. ચૈત્યવાસીઓ આથી ખળભળી ઊઠ્યા. તેમણે ખૂબ જ શોર મચાવ્યો. ખૂબ હોહા કરી. એ વિરોધમાં સત્તા હતી પરંતુ શાણપણ ન હતું. કાયદો હતો પણ કુનેહ ન હતી.

સોમેશ્વર સંવેગી સાધુઓનો પ્રતિનિધિ બન્યો. આ લડતમાં તેની પાસે માત્ર સત્યનિષ્ઠા જ હતી. તેમાં તેનો શુણનુરાગ હતો. ખોટી પરંપરામાં એ માનનારો ન હતો. સત્યનો આત્મા ધવાય તે પહેલાં જ પોતાનો આત્મા પડે એમ ઇચ્છનાર હતો.

ફલંભરાજ પણ કંઈક આવા સ્વભાવનો હતો. તેણે કેંસલો આપતાં કહ્યું:—“પુરોહિત સોમેશ્વરજી નિર્દોષ છે. સંયમી પુરુષોને આશ્રય આપવો એ કંઈ શુનો નથી પણ ફરજ છે. બ્યાં ફરજ બે શુનાથી મૂલવાલી હોય તો એ દેશ આબાદ નથી. એ આઝાદ નથી. તે પરત્વે છે. બરબાદ છે. સામ્રાજ્યિક બેહુકમી આમ, નગર, દેશ બધાય માટે લાંછનરૂપ છે. પાટણ આજથી દરેક શુણવાનોનો સત્કાર કરશે. સૌ તેને સન્માનિત કરશે.”

સભામાં ઉપસ્થિત શૈવદર્શની મહાત્મા ‘જ્ઞાનદેવે’ આ વાતને ઝીલી લીધી. અને તેમણે

અરિત્રનાયક શિષ્ય પરિવાર અને સદ્ગૃહસ્થો

શ્રી આપ પદ્મરાજ

સંવેગીઓના નિવાસ માટે જમીન અર્પણ કરી દીધી. આ રીતે વરસો બાદ પાટણમાં સંવેગી સાધુઓના પગલાં પડવા શરૂ થયાં.

સોલંકી યુગમાં પાટણની જાહોજલાલી ચરમ સીમાએ હતી. એના એંધાણ આ ભૂમિકામાં જોવા મળે છે. એ તકનો લાભ કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય મં ૦ સાહેબે સારો ઉઠાવ્યો હતો. ભાવિ હંમેશા પુણ્યાત્માઓ માટે પૂર્વભૂમિકા તૈયાર કરતી જ રહે છે. તેનું આ એક ઉજળું ઉદાહરણ છે.

વિક્રમના ૧૧ મા શતકનો જ એક બીજો પ્રસંગ છે. ચૈત્યવાસીની શિથિલતાનો એ પૂરે-પૂરો ચિતાર આપે છે.^૧

સેઠી નદીના કિનારે સ્તંભનપુર (ખાંભણ) માં શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથનું નૂતન જિનાલય બંધાવવા માટે રકમ ભેગી કરવામાં આવી હતી. આ. મ. શ્રી મહાદેવસૂરિના શિષ્ય આત્રેશ્વર શિલ્પશાસ્ત્રમાં ત્યારે નિપુણ મનાતા હતા. આથી ચૈત્યના કર્મધ્યક્ષ તરીકે તેમની નિમણૂક કરવામાં આવી. આત્રેશ્વરે કામ શરૂ કર્યું. સંઘે તેમને વેતનમાં દરરોજનો એક દ્રમ અને લોજન આપવાનું નક્કી કર્યું. આ ખતાવે છે કે આત્રેશ્વર ચૈત્યવાસી જ હતા. પણ આત્રેશ્વરે લિદ્ધા માંગીને મળતાં દ્રમનો સંગ્રહ કર્યો. લોજન-પાણીમાં કરકસર કરી અને તે કરકસરમાંથી ભેગી ધથેલી રકમમાંથી તેમણે તે ચૈત્યમાં જ પોતાના નામની એક દેવકુલિકા (દેહરી) બંધાવી. આ વસ્તુ સાક્ષ ને સ્પષ્ટ વાત જણાવે છે કે ત્યારે સાધુઓ પણ ગૃહસ્થની જેમ ધનના ખદલામાં કામ કરતા થઈ ગયા હતા.

આ પરંપરા ઓછેવતે સ્વરૂપે ૧૩ મા સૈકામાં પણ કાયમ રહી. વિ. સં. ૧૨૬૫ માં વાયડગચ્છીય શ્રી જિનદત્તસૂરિજીના શિષ્ય શ્રી જીવદેવસૂરિજી એક પ્રભાવક ને ચમત્કારિક સાધુ થઈ ગયા. તે સમયે ચૈત્યવાસીઓનું પ્રાણલય ખૂબ જ હતું.

આચાર્ય શ્રી જીવદેવસૂરિની પરંપરામાં થનાર નૂતન આચાર્યના પદપ્રદાન પ્રસંગે આચાર્યને સુવર્ણની યજ્ઞોપવિત (જનોઈ) આપવામાં આવી હતી. તથા એ પ્રસંગ નિમિત્તે પ્રજ્ઞાના મંદિરમાં અભિષેક કરાવવામાં આવતો હતો.^૨ આ રિવાજ ચૈત્યવાસીઓની ત્યારે કેવી ભારે પકડ હતી તે કહી જાય છે. તે સમયે આચાર્યના અનેક ચમત્કારોથી ઘણા પ્રાણીઓ તેમની નજદીક આવ્યા, અને જૈનો તેમજ પ્રાણીઓ વિચ્છે અકચ સ્થપાયું. આની એક ઉદાહરણ અસર એ પડી કે તેથી એક અનિચ્છનીય રિવાજ દાખલ થઈ ગયો.

આ પ્રસંગો જોતાં આપણે એમ કહી શકીએ કે ચૈત્યવાસમાં આવેલી શિથિલતા વધારે પડતી છતાંય એકાંશી હતી. સાધુજીવનના ઉત્તરણો એથી ભૂલાતા ગયા. પણ તેનાં મૂળ ગુણો તો સચવાઈ જ રહ્યા. ઉપરાંત તેમણે તીર્થ (ચૈત્ય) સંરક્ષણ તથા ચમત્કાર દ્વારા શાસન-પ્રભાવના આદિનું પણ કાર્ય ઉપાડી લીધું. આમ ઠેક વિક્રમની પાંચમી સદીથી માંડીને લગભગ અઠારમા સૈકા સુધી આ પ્રવૃત્તિ ચાલતી રહી.

૧. જુઓ, પ્રભાવક ચરિત્ર, અલયદેવસૂરિ પ્રબંધ ગાથા ૧૬૧ થી ૧૬૪.

૨. જુઓ, પ્રભાવકચરિત્ર, જીવદેવસૂરિ પ્રબંધ ગાથા ૧૬૮.

સમનના વમનમા કોઈ પણ વસ્તુ એકચરૂપે ટટી શકતી નથી એક પ્રથા ઉત્તરિ શિખરે પહોંચતી હોય છે ત્યારે બીજી પ્રથા પગલાવી હોય છે પતન ને ઉત્થાનનું હું મેંશા ધૂમનું જ રહે છે

ઘણીવાર આ ચૈત્યવાસ સામે વિરોધ ઉગવવામા આવ્યો આ માટે, આ બદીને ના કરવા ક્રિયોદાર પ્રચારમા આવ્યો સમય જતા એની જુગેશથી તેઓની જડ ને મગ પકડ લીની પડતી ગઈ પાછગથી એ ચૈત્યવાસની પરપરા યતિ અને શ્રી પૂજ્યમા રૂપા પાત્રી દિગ્બરસમાજમા આવે જ ભટ્ટારક વગેરે બેઠો થયો આમ એ ઉઠિ આવ જ આથી આવી

ઇતિહાસ કહે છે કે યતિપરપરામા જે વસ્તુ આકર્ષણ હતું તે ચમત્કાર હતો શાસ સેવાની જે ઉત્કટ ભાવના હતી તે હતું પરંતુ સમય વીતતા તે આકર્ષણ ઓછુ થયું કાન તેમની એ ભાવના મોગી પડવા માડી યતિના પરિધાનમા તેઓ સસારીજીવનનું અનુકર કરવા લાગ્યા કલ્પન-કામિનીના તેઓ લાવચુ બન્યા, ત્યારથી તેઓ સમાજમા તેમનું સ્થ બોધ બેઠા

બીજી બાજુ ક્રિયોદાર દ્વારા સવેગની-વૈરાગ્યની હવા ભરદાર કુકાઈ રટી હતી આ તેઓએ યતિવર્ગની અમરોદ છુછા સામે ભારે જેહાદ લગાવી આથી સમાજની અ યતિવર્ગ પરથી ઓછી થવા લાગી અને સમય પાકતા સવેગના આકર્ષણે યતિઓના શિથિલ થારને મરણોત્થાન દુકે માથો

ક્રિયોદાર તે વખતે ધાર્મિક ક્રાંતિ લેખાતી હતી સઘે પણ આ ક્રાંતિને વધાવી લીધી અને ક્રિયોદારકને સમનજ, મુધારક અને સયમી આત્મા તરીકે ગિરદાવવામા આવ્યો

ક્રિયોદારના ઇતિહાસમા આચાર્ય શ્રી વિજયસિંહચૂરિનું નામ ખૂબ જ આગળ પડતું છે આ આચાર્ય અઘર્યાખ્યુટ વસના હતા અને તેમનો સત્તાસમય લગભગ વિક્રમની દશમી સુધીનો માનવામા આવે છે આ શ્રી વિજયસિંહચૂરિનું જીવન અનેક ઐતિહાસિક પ્રસંગો સાથે સંકળાયેલું છે આ આચાર્યશ્રીએ ક્રિયોદાર-સયમોદાર કયો હતો અને ત્યારબાદ તેમણે શત્રુજય, ગિરનાર, ભૂગુકચ્છ (ભરૂચ) આદિ તીર્થોનો ઉદ્ધાર કયો હતો કહેવાય કે આચાર્યશ્રી પર શ્રી અંબિકાદેવી પ્રસન્ન હતી અને આ દેવીએ આચાર્યશ્રીને સિદ્ધગુટિકા આપી હતી આ ગુટિકાના પ્રભાવથી આચાર્યશ્રીએ રૂ. ૫૦૦૦)ની રકમ ભેગી કરીને ભરૂચના શ્રીમુનિસુવત્સ્વામી ચૈત્યનો ઉદ્ધાર કયો હતો આચાર્યશ્રી સંપૂર્ણતયા સવેગી અને સયમના અર્થી હોઈ દ્રવ્યથી તદ્દન નિરપેક્ષ હતા આ રીતે તત્કાલીન ચૈત્ય વાસની વ્યાપક અસરથી આચાર્યશ્રી જળકમગની જેમ તદ્દન નિવેંપ રહ્યા હતા તે સમયમા તેમણે મેળવેલી સિદ્ધિ ખરેખર મહાન હતી

આ પછી વિક્રમના ૧૬મા સૈકાથી ૨૦મા શતક સુધીનો ઇતિહાસ આ હોયમા ઉજળુ ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે વિ સ ૧૫૮૨મા તપગરજ સપ્રદાયમા પેસી ગયેલા શિથિલાચારને

આં શ્રી આનંદવિમલસૂરિજીએ ક્રિયોદ્ધાર કરી હડસેલી કાઢ્યો. ૧૪ વરસ સુધી સતત વિહાર કરી અનેક જગાએ ધર્મજગૃતિ આણી, અને ઘણી નવી જગાએ વિહાર માટે ખુદી મૂકી. જેસલમેરનો વિહાર જે જલરેલની હોનારતના કાશ્વે બંધ હતો એ તેમણે ફરીથી શરૂ કર્યો.

આ પછી ૧૮ માં શતકમાં ૫૦ શ્રી સત્યવિજયજી ગણિએ ક્રિયોદ્ધાર કર્યો. તેનાથી મેવાડ તથા મારવાડમાં ચાલતું મૂર્તિવિરોધીઓનું જોર નરમ પડ્યું. આના ચિહ્ન તરીકે પ્રતિમા ઉત્થાપક વર્ગથી અલગ ઓળખાણ માટે તપગચ્છ મૂર્તિપૂજક પરંપરામાં રંગીન (પીળા) વસ્ત્રપરિધાનની પ્રથા અમલમાં આવી.

વીસમી સદીનો પ્રથમ દસકો એટલે સંવેગી સાધુતાની ઉગતી તવારીખ. એ વેળાના સંવેગી સાધુઓ તુંબડીમાંના કાંકરા બરાબર હતા. યતિઓની સંવેગીઓ ઉપર ચાલતી નેહુ-કમી તેમજ તેમના એકછત્રી સામ્રાજ્યનો અસ્તકાળ હવે આવી પહોંચ્યો હતો. સંવેગીઓના સૂર્યોદયના આછાં કિરણો હવે પથરાઈ રહ્યાં હતાં.

વિ. સં. ૧૬૦૨ માં પંજાબી ત્રિપુટી કે જે મૂળે સ્થાનકવાસી હતી, પરંતુ પાછળથી સ્વેચ્છાએ મંદિરમાર્ગી થયેલી તે ત્રિપુટી ગુજરાતમાં આવી. એ ત્રિપુટીના અગ્રીમ શ્રી યુદ્ધરાયજી (યુદ્ધિવિજયજી) હતા. સાથે એમના પુણ્યસ્થોત્રી જે શિષ્યો શ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજી અને શ્રી મૂલચંદ્રજી હતા. સં. ૧૬૧૨ માં ત્રણે અમદાવાદ આવ્યા, ત્યાં બિરાજમાન શ્રી મણિવિજયજીદાદા પાસે આવી સંવેગી દીક્ષા અંગીકાર કરી.

આ પછી ૧૬૩૨ માં કાંતંદર્શી શ્રી આત્મારામજી મહારાજ તેમના સમુદાય સાથે હાસ થતી સાધુતાને ઉગારી લેવા અમદાવાદ આવી પહોંચ્યા. ત્યાં તેમણે શ્રી યુદ્ધરાયજી પાસે દીક્ષા લીધી. સાથેનો સમુદાય પણ તેમના પગલે અનુસર્યો.

આમ ગુજરાતે સાધુતાને પુનર્જીવન આપ્યું. એમાંય તે કાંતિકારી પરિવર્તન માટે તે એ કેન્દ્ર જ રહ્યું. પછી તે ગુજરાત, કાઠિયાવાડ અને પંજાબમાં પણ સંવેગી સાધુઓ વિહાર કરવા લાગ્યા. આથી ત્રણેય પ્રાંત જગી ઉઠ્યા. સંવેગીઓએ યતિવર્ગ સામે જેહાદ ઉઠાવી, યતિવર્ગ આથી ઘુલ બહ્યો અને સમય જતાં તેમની નાગચૂડ ઢીલી બનતી ચાલી. આ રીતે સાધુતાને સતત વેગ મળતો જ રહ્યો. અને એણે શિથિલાચારના ગંદવાડને લગ-લગ ઉલેચી નાખ્યો.

સમયિગત પ્રયત્નોની જેમ ક્રિયોદ્ધારના વ્યક્તિગત પ્રયત્નો પણ થયા. તેમાં શ્રી રાજેન્દ્રસૂરિજી અને ખીજા આપણા ચરિત્રનાયક શ્રી મોહનલાલજી બંને આત્મા યતિ-શ્રીપૂજ્યોની મર્યાદાઓ વટાવી સંવેગિતાના સોપાને આવીને ઉભા રહે છે. એમના જીવનની એ છેલ્લી સિદ્ધિ હતી.

તેમાં સુનિશ્ચી મોહનલાલજી વિ. સં. ૧૬૩૦ માં અજમેર મુકામે સંઘ સમક્ષ ક્રિયોદ્ધાર કરી સંવેગી બન્યા હતા. યતિજીવનની લાખોની જાયદાદ-મિલકત, સ્વેચ્છાએ તેમણે ત્યજી

દીધેલી આ પહેલા તેમજ જ્યારે કવચતામા નવેગીજીવનનો નકલ કરેલો ત્યારે પણ રાધબહાદુર આતુરી જત્રીલાગી તેમજ બાબુશ્રી ધનપત્રસિંહજીને બોલાવી યતિશ્રી મોહન લાલજીએ જણાવ્યું કે—“મારી ઈચ્છા હવે આ જીવ ત્યાગવાની છે હું ધનના અંધનથી આત્માને જકડી ગણવા માગતો નથી તો આ મારી દશમાર લાજની રોકડ રકમનો ઉપયોગ બનાવ સ તથા આસપાનના ક્ષેત્રોમા દેગસગના છૂટોદારના કાર્યમા યથાયોગ્ય કરી દેવો ” આ સાબળી અને શુદ્ધો યતિશ્રીની આ નિરીક્ષતાને વદી રહ્યા અને મનોમન બોલી ઉઠ્યા.

ધન્ય ત્યાગ ! ! ધન્ય આત્મા ! ! !

મોહ ઉપર ત્યાગના વિજયનો એ પુનિત પ્રસંગ હતો. સ્વેચ્છાએ કાચગી છોડીને વાત્યા જતા સ્વપ્ને તમે કરી ભોલો છો ? તો આ પ્રસંગ સમજવો જરાવ મુશ્કેલ નથી યતિશ્રીએ પણ એ જ બહાથી નિર્મોલ્ય શા એ ધનને છોડતા જગતે વાર ન લગાડી અને પોતાની પામે રહેલા અંદાજ ધનની મમતા ધરીના છૂટા ભાગમા ત્યજી દીધી યતિવરની ત્યાગભાવના એ ધનના હમવાથી કરીએ હકાઈ ન હતી અને એ ભાવનામા જ એમના આ પરિવર્તિત જીવનના બીજા શોધાયેલા હતા.

પણ આ માત્ર ધનનો જ ત્યાગ નહોતો કેવળ ધનથી જ દૂર થવાની વાત ન હતી ત્યારે ?

એ દ્રવ્યત્યાગની પાછળ ભાવત્યાગનું પીકબળ હતું યતિશ્રી સાધુવેવના જ નહિ પણ સાચી સાધુતાના ઈચ્છક હતા.

મમતાની મુક્તિમા શ્રમજીવ તો છે પરંતુ એ મુક્તિ દ્રવ્ય અને ભાવ વિના અધુરી રહે છે દ્રવ્ય-ભાવ બનેથી મમત્વત્યાગ એ જ સાચું શ્રમજીવ ! એ જ સાચી નિર્મલ્યતા ! નિર્મલ્યતા એ તો સાધુતાનો ગ્રાણ છે એ વિનાની દીક્ષા નાનકે જેવી બની રહે છે યતિશ્રી વિચારપરિવર્તનના એનીકરણમા માનનારા હતા, હલ એમને પસંદ ન હતો, વિસવાસથી એ હંનર ગાઉ દૂર ભાગનાર હતા.

તેમની ક્રિયોદારની ક્રિયા એ વાસ્તવમા ત્યાગ સાથે જીવનના સમન્વયની પ્રક્રિયા હતી નવેગની સરવાળીનું એ ઉદ્ભવગ્રાહ્ય હતું આ પછી એમણે યતિનો ભાગ ત્યજી દીધો હતો, આમર, નિયામ હકા, વગેરે અધો જ અસમાજ દુઝાવી દીધો રાજશાહીમા અપત્તુ એ શ્રીપૂજ્યત્વ તેમને ન રુચ્યું તેમને એ રાજશાહી ને શ્રીપૂજ્યત્વ જરૂર મમતા હતા પ પણ

એમણે સાચી રાજશાહી અને શ્રીપૂજ્યતા સાચી સાધુતામા ભેડી જીવનની નિરીક્ષતામા એ બધાનું દર્શન થયું એમનો અવસ્થામા જાગી ઉઠ્યો અને પછી તો એ આત્મ જ્યોતથી અનેક જીવનદીપ જગમગી ઉઠ્યા ! !

ક્રિયોદાર પછી મુનિશ્રી જરતરગચ્છની સવેગી પરપરામા આવનાર આચાર્યશ્રી જિન સુખસૂરિના શિષ્ય વરીકે અસિદ્ધ થયા.

અલગત, શરૂઆતમા સામાચારી તેમની જરતરગચ્છની રહી પણ તામાવારી કરતા સમ-

યજ્ઞતાનું એમને મન વધુ મૂલ્ય હતું. જગજ-સંપ્રદાયના બંધનો તેમને કદી મુંઝવી શક્યા નથી, આત્માનું આહિત કરનારી વસ્તુથી બચવા જરૂરી બંધનોને તેઓ રાજતા સંમજાણુ-વિવેકપૂર્વકતા બંધનોથી આત્મા મુક્ત બને છે, બ્યારે આગ્રહશીલ બંધનો-રીવાજોથી આત્મા કેદ બને છે. આ સિદ્ધાંત એ તેમનો બધો જીવનમંત્ર હતો.

ક્રિયોદ્ધારની આ લાંબી હરીકત વાસ્તવમાં સંયમજીવનની કટસાધ્યતાને કહી જાય છે. જીવનના નિર્વિવાહ સિદ્ધાંતોને સર્વવ્યાપી બનાવવા, મહાન ત્યાગી ધુરંધર આત્માઓ અગ્રકપણે આવી પહોંચે છે.

ધર્મ, સમાજ અને દેશના દોરને હાથમાં લઈ લે છે. અને તેઓના આગમનથી ધર્મ ફરી નવપલ્લવિત બને છે.

સમાજમાં સંયમનો પ્રાણ ફેંકાય છે. અને દેશની મહાલ બનેલી સંસ્કૃતિ પુનઃ સજીવન બની ઉઠે છે.

॥ સૌથી ખર્ચાળ કાલેજ, સઘ: સાધુ સમાગમ: ॥

[૯]

વિહાર એ સાધુ જીવનનું અનિવાર્ય અંગ છે. ધર્મપ્રચાર અને ઉપદેશનું કાર્ય એનાથી વિશેષ સરળ અને છે. ‘ સદુજ્જનહિતાય સદુજ્જનમુલ્લાય ’ ની પવિત્ર ભાવનાનું દર્શન આમા સ્પષ્ટ થતું જોવાય છે.

આપણા ચરિત્રનાયક પણ એ જ ભાવનાથી પ્રેરાઈને હિંદુસ્તાનમાં ખૂબ ખૂબ વિચરેલા. તેમનું વિહારક્ષેત્ર દક્ષિણમાં સુરત, ગુંબઝ, પૂના; ઉત્તરમાં જોધપુર, જેસલમેર, બીકાનેર, ફલોધી, જયપુર (રાજસ્થાન) તેમજ ગુજરાતમાં અમદાવાદ; પૂર્વમાં કલકત્તા, અણમગંજ, સમેતશિ-ખરણ, લખનૌ, બનારસ અને મધ્યપ્રદેશ. તેમજ પશ્ચિમમાં પોરબંદર, જુનાગઢ સુધી હતું. આ રીતે તેમનું પ્રચારક્ષેત્ર પણ ઘણું જ વિસ્તૃત બની રહ્યું. સૌ પ્રથમ પ્રચાર તેમણે મરુ-ભૂમિમાં કરેલો. સં. ૧૯૩૨ નું વર્ષોવાસ સીરાહીમાં કરેલું. ત્યારનો આ પ્રસંગ છે.

મુનિરાજ ચાર ચાર માસ સુધી બ્યાં સ્થિરવાસ કરે ત્યાં તેમના પવિત્ર આરિન્ધથી વાતાવરણ પણ સ્વાભાવિક રીતે પવિત્રતાની તેમજ ધાર્મિકતાની સુગંધથી મહેકતું જ હોય છે.

મુનિશ્રીએ પોતાની નિઃસ્વાર્થી ભાવનાથી લોકો પર અજબ કામલું કર્યું. મુનિશ્રીની એક માત્ર ખેવના હતી કે લોકો ગમે તે રીતે ધર્મશગી બને, ધર્મના મર્મસ બને, આવી ઉદાત્ત ભાવનાને જો નિત્યવાર્યતા, ત્યાગવૃત્તિ અને પરોપકાર-પરાયણતાનું પીઠબળ ન મળે તો તે ભાવના ભાગ્યે જ પાંગરી શકે છે. મુનિશ્રીમાં એ બધાયનો સુલભ સમન્વય હતો.

લોકો જેમ ધર્મભાવનાના બૂખ્યા હતા તેમ મુનિશ્રી પણ એ બૂખને સંતોષવાના બૂખ્યા હતા, પછી સીરાહીની પ્રજાની ધર્મબૂખ સંતોષવામાં શું બાકી રહે ? સીરાહીની તલવાર જેમ પાણીદાર મનાતી હતી તેમ ત્યાંના લોકો પણ પાણીદાર હતા. પ્રજા જેમ કર્મવીર હતી તેમજ ધર્મવીર પણ હતી.

મુનિશ્રીએ પ્રજાના એ સૌથીશુભનો વળાંક ધર્મક્ષેત્રમાં વળ્યો. સીરાહીની પ્રજા તેમના ધર્મપ્રચારના કાર્યથી ચકિત બની ગઈ. આ રીતે ક્ષતિકળના અમકારા સીરાહીનરેશ કેશરીસિંહજી બહાદુરે (K. C. S. I G. C. I E. Sirohi) પણ જોયા ને તેનાથી

પ્રભાવિત બની તેમણે મુનિશ્રીની મુલાકાત માંગી. તે સમયના રાજવીઓ તેમજ હોદ્દદાર વર્ગ ધર્મતત્ત્વને કેટલો વફાદાર હતો ને તે માટે કેટલો સન્નગ હતો તેનું આ ઉજળું ઉદાહરણ છે.

એક દિવસ સીરાહીનરેશ ને ચરિત્રનાયકની મુલાકાત થાય છે. અને પહેલી જ મુલાકાતે શ્રી નરેશ મુનિશ્રીની જ્ઞાનપ્રતિભાથી એટલા બધા પ્રભાવિત બને છે કે તે રાજ તેમના દર્શનાર્થે જાય છે.

નિઃસ્પૃહી મુનિઓને શું અર્પણ કરી અનુણી થઈ શકાય ? આ પ્રશ્ન સીરાહીનરેશને ઘણીવાર મુંઝવી જતો. આપવા માટે તો નરેશ પાસે અઘળક હતું, પણ મુનિશ્રીને ખપે નહિ તો એ શું કામનું ? છેવટે ગોચરી માટે શ્રી નરેશે વિનંતિ કરી.

જૈનોને સુગમતાથી પ્રાપ્ત થતો આ પુણ્યપ્રસંગ નરેશ જેવા નરેશ માટે અશક્ય નહતો પરંતુ હર્ષભ તો જરૂર હતો. નરેશને મન આ એક મહામૂલો પ્રસંગ હતો, આથી મુનિશ્રીને ગોચરી વહોરાવતાં તેના આનંદની અવધિ નહતી.

પણ મુનિશ્રી સીધી રીતે ગોચરી કેમ વહોરી લે ? કારણ મુનિશ્રીને ગોચરી એ જ અંતિમ નથી હોતું, અને ચરિત્રનાયક તો હીર્ષદ્રષ્ટા હતા. અને એવા દ્રષ્ટાઓની દરેકે દરેક નાની મોટી પ્રવૃત્તિ લક્ષ્યમૂલક હોય છે.

મુનિએ નરેશને કીધું:—“ રાજન્ ! જો મહ્ય પદાર્થ આપ મુજે દેને કે લિયે અપસ્થિત હુએ હૈ વહ તો આપ કે સામને લખે હુએ ગૃહસ્થ લોગ મી આસાની સે દે સકતે હૈં । ઔર લામ પા લેતે હૈં । આપ કો ચાહિયે કિ અચ્છી સે અચ્છી વીજ હમ્ને દે । ઔર અચ્છે સે અચ્છા લામ અુઠાવે । ”

રાજાને મુનિશ્રીની વાતમાં કંઈ સ્પષ્ટ સમજ ન પડી. મુનિશ્રી તે સમજી ગયા. તરત જ તેમણે ફેડ પાડતાં કહ્યું:—“ જો વીજ યે લોગ દે નહિ સકતે યદિ ઐસી વીજ મુજે દી જાય તી ઠીક રહેગા... । ”

“ એના જેવું ફડું ખીળું શું ? આપ જે ફરમાવો તે કરવા હું તૈયાર છું. આપની આજ્ઞા ઉઠાવતાં હું મારી જાતને ધન્ય સમજીશ... ” નરેશે વિનમ્રભાવે જવાબ આપ્યો.

મુનિશ્રીએ રાજાની યોગ્યતા અને ભાવના જોઈ જે વસ્તુની માંગણી કરી એ તેમની હીર્ષદષ્ટિના અભૂતપૂર્વ દાખલો છે.

“ રાજન્ ! ઈસી એકમાત્ર વીજ હૈ । જીવદવા કા પાલન । આપ રાજ્ય મેં ઐસા ફરમાન કરેં કિ હિસ રાજ્ય મેં હિંસા કરના મના હૈ । ”

અને મહારાજા કેસરીસિંહજીએ રાજ્યભરમાં શ્રાવણ વદ ૧૧ થી ભાદરવા સુદ ૧૧ સુધી અહિંસાવ્રત પળાશે એવી ખાત્રી આપી.

મોગલવંશી સમ્રાટ અકબર જેવા પણ જો અહિંસાને ટેકો આપે તો એક ક્ષત્રિય ફરજંદ એટલી પણ ઉદારતા ન બતાવે એમ બને જ કેમ ? મુનિશ્રીની ભાવનાને શ્રી નરેશે આજ્ઞા સમજી માથે ચઢાવી ને તેનું યોગ્ય પાલન પણ કરાવ્યું.

એવો જ એક ખીજો પ્રસંગ છે મીરાહી પરમજીમાં આવેલું રોહીડા ગામ ત્યારે પ્રાદ્ય લોના વર્ચસ્વ હેઠળ હતું સીરાહી દરજાએ આ ગામ જુદેવોને ભેટ કરેલું આથી એ વર્ગથી વિરુદ્ધ જઈ ત્યાં ઠાં પહોં ધાર્મિક કાર્ય કરાવવું એ નૈનો માટે મુશ્કેલ હતું નૈનો અને પ્રાદ્યલો વચ્ચે વસ્તોથી વેમનન આનુ આવે છે વિક્રમની ૧૪મી મહીના પૂર્વાર્ધમાં દસિ જુની રાત્રીમાં દેવગીરી (હોવાનાબાદ) માં દહેરાસર જીલ્લો કરવા માટે નૈન મની ચેથકશાને ઘણી જ મુશીબતોનો સામનો કરવો પડેલો, એ ઐતિહાસિક ઘટના સર્વવિદિત છે અહીં પહોં એવી જ વિટબજાઓમાંથી પસાર થવાનું હતું

રોહીડા ગામમાં એકાદ જિનમંદિર હોય એવું એવું ત્યાંના સઘને ઘણા વખતથી લાતું હતું પણ ત્યાંની હવામાં એ ઇચ્છા બર આવે તેમ ન હતી

મીરાહીના આનુભાસ બાદ મુનિશ્રી મોહનવાવળ રોહીડા પધાર્યા ત્યારે શ્રી યે તેમને આ વાત કરી

મુનિશ્રીના આગમન પછી વાતાવરણમાં કંઈક કાયાપવનના એ ધાણ વર્તાવા લાગ્યા એથી આશા બધાં મુનિશ્રીએ પહોં એ ભાવના પૂરી કરાવવાની ખાતરી આપી આથી સઘ તે રાત્રીના રેડ થઈ ગયો

મુનિશ્રીના નિસ્વાયે શુભની પરાગ સીરાહીનરેશના હૃદયજમરને આકર્ષીતો તે હતી જ અને એને સીધે મહારાજને અવારનવાર મુનિશ્રીના દર્શનનો લાભ મળ્યા કરતો હતો

મુનિશ્રીએ મહારાજને બધી વાત સમજાવી અને જ્યારે મહારાજએ જાણ્યું કે આ કાર્ય માત્ર પ્રાદ્યલોના વિમ્મસતોષને લઈને જ અંગી રહ્યું છે ત્યારે તેમનું ધર્મજનૂન ઉકળી ઊઠ્યું તેઓ મનોમન અસહિષ્ણુ વર્ગ સામે ઝડપી ઊઠ્યા એ અન્યાય ને હમન જોવા એ તૈનાર ન હતા, તેમણે મુનિશ્રીને નક્કજાવે કીધું — “શુરહેવ ! આપ એ માટે જરાય ચિંતા ન કરશો એ કામ જરૂર થઈ જશે, અને એ માટે હું મારી જગ્યા આપને અર્પણ કરું છું”

અને માનશો ? જ્યાં એક નાનું સરખું મંદિર જીલ્લો કરવાની મુશ્કેલી હતી ત્યાં આજે ત્રણ ત્રણ ગગનચુબી જિનાવયો ઊભા છે આ ભવ્ય ને ઉગાત ભાવનાની અસર બહુ દૂર દૂર સુધી પડી પ્રાદ્યલો એથી નૈનોના વિદેષી મહી પ્રશસક બન્યા

આ પછી પ્રાદ્યલોવાડામાં (બામણવાડાતીથ) આવેલું પ્રાચીન નૈનમંદિર કે જે નૈન સઘની માલિનીનું ગણાય છતાંય તે બીજાના હાથમાં હતું વિરોધત પ્રાદ્યલો જ ત્યાં વસતા હોઈ તે ગામનું નામ પણ ‘પ્રાદ્યલોવાડા’ (આનુ બામણવાડાતીથ) તરીકે પ્રસિદ્ધ પામેલું છે સૌજાગ્યે સત્તાની એ સાકમારી વધુ સમય ન ટકી મીરાહીનરેશે તુરત જ એ ગામ પણ સઘને અર્પણ કરી જિનમંદિરની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા સ્થાનિક શ્રીસઘને સુખત કરી,

રાજસ્થાનની એ જૂનિ આજા તેજોમય આત્માથી અમકી હકી, ત્યાંની પ્રજા હજી પણ તેમને કૃતજ્ઞતાવે યાદ કરે છે

ત્યારની જ આ વાત છે વિહારમાં શ્રીમદ્ આત્મારામજી સીરાહી પધારેલા ત્યારે

ચરિત્રનાયકના અરબકત સીરોહીનરેશ કેશરીસિંહજી બહાદુર

૨૧ શ્રીકૃષ્ણ નન્દીનગદ કપૂરચંદ જાવેરી

૨૨ શ્રી નગીનગાલજી મેઘાભાઈ જાવેરી

૨૩ શ્રીકૃષ્ણ હીરાચંદ મોલીચંદ જાવેરી

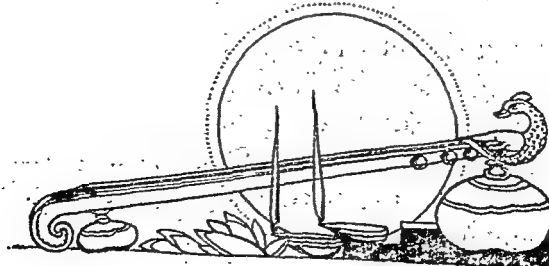
૨૪ શ્રી અષ્ટકોટીજી

ચરિત્રનાયક ત્યાં નહિ હતા. સાંજનું પ્રતિક્રમણ શ્રી આત્મારામજી મ. ની નિશ્રામાં થયું. પ્રતિક્રમણની પૂર્ણાહુતિ પછી બધા જય બોલ્યા ત્યારે એ-‘જય બોલો શ્રી મુનિ મોહનલાલજી કી’ એમ બોલી ઉઠ્યા હતા. આ જયથી શ્રી આત્મારામજી મહારાજને આશ્ચર્ય થયું. કારણ જેમની નિશ્રામાં પ્રતિક્રમણ થાય તેમની સ્વાભાવિક રીતે જય બોલાય છે. આ અંગે જ્યારે ખુલાસો થયો ત્યારે સંઘે કીધું:—

મહારાજ સાહવ ! આપકા કહના ઠીક હૈ કિતુ જિસ મહાપુરુષને હમૈં માર્ગદર્શન કરાયા અુનકા ક્રમ હમ કૈસે મૂલ સકતે હૈં ?

આ ઉત્તર સ્પષ્ટ છતાં વિવેકપૂર્ણ હતો. શ્રી આત્મારામજી મહારાજને આ જવાબથી કંઈ અનુગતું કે સ્વમાનભંગ ન લાગ્યો. ઉદાર, દરીયાવ દિલના મહારાજે તે પછી જવાબ આપ્યો. તેનો સાર લઈ આજના તબક્કે જીવનમાં ઉતારવાની પૂરેપૂરી જરૂર છે. શ્રી આત્મારામજી મહારાજના કથનનો સાર આ પ્રમાણે હતો:—“કૃતજ્ઞતા એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ગુણ છે. જો માણસ એ ભૂલી જાય તો પછી એના જીવનમાં બાકી શું રહ્યું ? “કૃતમ્નસ્ય નાસ્તિ નિષ્કૃતિઃ” તમારા બધામાં આ ગુણ જોઈને હું ખરેખર ખૂબ જ ખુશ થયો છું.”

આ સંવાદ ખૂબ જ અસરકારક હતો. સીરાહીની પ્રજા જેમ મુનિશ્રી મોહનલાલજીને નથી ભુલી શકી તેમ શ્રી આત્મારામજી મહારાજને પણ નથી ભુલી શકી. આ બંને મહાયુરુષો આજે આપણી સામે નથી તો પણ એમની યશોગાથાને સાંભળવા તો સૌ કોઈ વ્યક્તિ એટલી જ ઉત્સુક છે જેટલી કોઈ વ્યક્તિ પોતાના ઉપકારી વડીલ કે સ્વજનને ભેટવા આતુર હોય !

[૧૦]

હા, મરુભૂમિ એ કે કુળદૂષ તે નથી જ, પણ એની ધરતી પર જે મહામૂલા ખડેરો પથરાયેલા છે તે તેના ભવ્ય ને મહાન ઇતિહાસની યાદ આપી ભય છે. ત્યાં તો એક વખત ગગનચુંબી મહાલયો ને દેવસ્થાનો હતા. અને તેના શ્રવણકાંડારો તો આજે પણ શાનપિપાસુના હૈયાને ઝલુઝલાવી નાંખે છે.

પાક્કી અને સાદડીના સંઘ ચરિત્રનાયકને ત્યાં ચાનુમાંસ કરવાની આમ્રહભરી વિનંતિ કરી, અને તેઓશ્રીએ સંઘની ભાવનાને માન આપ્યું. સંવત ૧૬૩૩ નું ચોમાસું તેઓશ્રીએ ત્યાં પાક્કી ને સાદડીમાં કર્યું. અને એ ચાર માસમાં એમણે જે શાનગંગા વહાવી તેથી તો મરુભૂમિ બધે મરુભૂમિ મટી ગઈ. ત્યાં ભાવના ને આદર્શ, આધ્યાત્મિકતા ને જ્ઞાનનાં મહાવૃક્ષો ઉગી નીકળ્યાં.

ઇતિહાસ કહે છે-ઇ. સ. ૧૪૨૭ માં શ્રી રાવ લોધાજીએ તે નગરો વસાવેલાં ત્યારે ત્યાં જૈનોનું સામ્રાજ્ય હતું. તેમનો વેપારધંધો ત્યારે પૂરબહારમાં ચાલતો હતો. રાજકીય ક્ષેત્રે પણ તેઓ સૌની આગળ હતા. પ....ણ....સમય બદલાઈ ગયો. આજ એ સ્થિતિ નથી.

પરંતુ જોધપુરનો સંઘ ખાનદાન હતો. ખાનદાની બધે તેમના લોહીમાં ઉતરી ગઈ હતી. આથી ધર્મભાવનાને જરાયે આંચ ન આવી. તેમની ધર્મજિજ્ઞાસા ખૂબ જ તીવ્ર હતી અને એ જિજ્ઞાસા સંતોષાવી પણ હતી. જ્યારે ચરિત્રનાયકે ત્યાં ચોમાસું કર્યું ત્યારે તો જોધપુરના સંઘની જિજ્ઞાસા સંતોષ બની ગઈ અને એ દિવ્યાત્મા પાસેથી એ ચાર મહિનામાં પૂરેપૂરો સંતોષ લઈ લીધો. એ ચાર મહિના બધે ઉત્સવના ગયા. એ ધાર્મિક ઉત્સવો તેમના માટે પુણ્યના પ્રસંગો બની ગયા.

ચરિત્રનાયક નિયમિત વ્યાખ્યાન વાંચતા, ચર્ચાઓ કરતા, પ્રશ્નકારોને ખુલાસાવાર સંતોષકારક જવાબ આપતા અને વિરોધ બ્યાં ઉઠતો ત્યાં તેઓ નીડરપણે કડક જવાબ પણ આપતા. છતાંય તેઓશ્રી ક્યારે પણ કડવા નહોતા બન્યા. સમાધાન માટે તો સૌ તેમને

માદરલાવ ને અહોભાવથી જોતું હતું. તેમના પ્રચાર ને 'સાનપ્રકાશથી ઘણા જૈનોની જિંદગી પુધરી ગઈ. તેમના અનેક ખોટા ખ્યાલો નીકળી ગયા. રૂઢિચુસ્ત રીવાજો પણ ઢીલા પડી ગયા. અને માનશે ? પાંચસો જેટલા તો તેમણે નવા જૈનો બનાવ્યા. “ સર્વે છવ કરું પ્રાસનરસી ” એ ભાવના ત્યાં ખૂબ ખૂબ સાકાર બની. ખરેખર એ માટે એ આતુમાંસ યાદગાર બની રહેશે.

આલમચંદણ એ જોધપુરની બાણીતી અને અગ્રીમ વ્યક્તિ હતી. તેઓ ત્યાંના દીવાન હતા. એ દીવાનગીરી હોવા છતાં ધાર્મિકક્ષેત્રે પણ આગળ ને આગળ જ રહેતા હતા. કહેવાય છે કે તેઓ સ્વરાઘ્ય પણ બાણીતા હતા. આમ તો અધ્યાત્મ અને વ્યવહારનો સુમેળ બહુ જોઈએ જોવા મળે છે. પણ આલમચંદણએ તે બંનેનો સુમેળ સાધ્યો હતો.

આલમચંદણ પણ આપણા ચરિત્રનાયકના પરિચયમાં આવ્યા. પહેલા જ પરિચયે આલમચંદણ ખૂશ થઈ ગયા. તેમને જોઈતું બધું ત્યાં મળી ગયું. પછી તો પરિચય રોજ વધતો જ ગયો. અને એટલી હદ સુધી વધ્યો કે ઘરસંસાર ફગાવી સંન્યાસ લેવા એ તયાર થઈ ગયા. વૈરાગ્યની ભાવના પ્રબળ બનવા લાગી, અને લોકો તો કહેતા પણ થઈ ગયા કે આલમચંદણ તો મુનિશ્રીના ભાવિ શિષ્ય છે.

ચોમાસું પૂરું થયું. મુનિશ્રી અજમેર વિહાર કરી ગયા. ફરી ૧૯૩૬ નું ચોમાસું પણ ત્યાં જ થયું. એ વચલા ગાળામાં તો આલમચંદણએ ખૂબ ખૂબ તૈયારી કરી લીધી હતી. અને એ જ પ્રસંગ પર તો મુનિશ્રી ત્યાં પધાર્યા હતા. ફરીને પોતાના કૃપાળુને જોઈ સંઘ ઘેલો બની ગયો ને તેમાંય દીવાનની દીક્ષાને ઉત્સવ ! સોનામાં સુગંધ લગી ગઈ !!....

વિ. સં. ૧૯૩૭ ના અષાઢ સુદ ૧૦ ના રોજ આલમચંદણ દેવ, શુર ને સંઘની સાક્ષીએ દીક્ષિત બન્યા. સંસારનાં ચીર ફાટી ગયાં, અને વૈરાગ્યના વાઘા પરિધાન કરી લીધાં. આલમચંદણ હવે આણુંદમુનિ-આણુંદચંદ્રણ તરીકે જોળખાવા લાગ્યા. આ આણુંદચંદ્રણ એ આપણા ચરિત્રનાયકના પ્રથમ ધર્મસંતાન હતા.

ત્યાં એક બીજો પણ અનેરો પ્રસંગ બન્યો. મુનિશ્રીના વ્યક્તિત્વ પાછળ રાગી બનેલા ને તેમના આરિચથી પ્રભાવિત બનેલા જોધપુરના વતની જેઠમલણ દીક્ષા માટે આવ્યા.

તેમની દીક્ષા ખરેખર અનેરી હતી, કારણ તેઓ સ્થાનકવાસી હતા. સ્થાનકની ઉપાસના એ તેમને કુળસંસ્કાર હતો. પરંતુ એક વખત શિખરણની યાત્રાએ બ્યારે તેઓ ગયા હતા ત્યારે મૂર્તિના દર્શનથી એવા પ્રભાવિત બન્યા હતા કે તે સમયની ઊર્મિઓ, ભાવનાઓ ને લાગણીઓ સદાય તેમને યાદ આવ્યા કરતી હતી. તેઓ મૂર્તિને ન ભૂલી શક્યા. વીતરાગની પ્રતિમા તેમનાં હૈયામાં જડાઈ ગઈ. પછી તો તેઓ સાચા મૂર્તિપૂજક બની રહ્યા.

માએ તેમને ખૂબ સમજાવ્યા. ખૂબ દલીલો કરી. લાગણીથી પણ ખૂબ ઢંઢાળી જોયા. પરંતુ ભાવના આગળ લાગણી થાકી ગઈ. મા સમજી ગઈ. માને જેઠમલણની વાત ગળે

ઉતરી ગઇ. ને એક દિવસ જેનો વિરોધ કરતી હતી તે વિરોધ ભૂલી દીકરાને મૂર્તિપૂજના મહાશુરને ચરણે ધરી દીધી.

વિ. સં. ૧૯૪૦ ના જેઠ સુદ પાંચમના રોજ શ્રી જેઠમલજીની દીક્ષા થઇ. તેનો યોગ્ય સમારોહ થયો. ખૂબ જ ધામધૂમ થઇ અને ધર્મના અનેરા વાતાવરણમાં જેઠમલજી સંસારી મટી શ્રમણ બની ગયા.

મુનિશ્રી પછી એ શિષ્યબેલડી સાથે વિહાર કરી ગયા.

વાહરે! શું સંયોગ છે! ને શું મુનિશ્રીનું ચારિત્ર્ય છે!! આબ્યા ત્યારે એકલા હતા. ગયા ત્યારે એ ત્રિપુટીમાં હતા!!!....

શ્રી શાશભાઈ દસપતભાઈ

ચિકાગો વિશ્વવિદ્યાલયના ફેન પ્રતિ
શ્રી વીરચંદ દાસપત્ર અધી

મંગા શેઠાણી

શ્રી ગોવિંદભાઈ સુળચંદ

શુભના પક્ષપાતી છીએ, તેના રાગી ને પૂજારી છીએ તો આ સિદ્ધાંતનો—ગુણાઃ પૂજાસ્યાન ગુણિયુ ન ચ લિઙ્ગં ન ચ વયઃ—સ્વીકાર કરવો જ રહ્યો. જૈનશાસન આ સિદ્ધાંતમાં શ્રદ્ધા ધરાવે છે અને એ તો હકિકત છે કે વ્યક્તિનું મહત્ત્વ તેના ગુણોને જ આભારી છે. ગુણ ને ગુણી બંને અવિશાલ્ય છે—અવિનાશાવી છે. ગુણ જતાં ગુણીની પૂજા જડ બની જાય છે. ક્યારેક વ્યક્તિ માટે એથી વિખવાદ બંધે છે અને ખરેખર એ કમનસીબી છે કે હવે, માનવમાત્ર દિદિરાગી બનતો બંધ છે ને તેનું અંતિમ “દદિદાગસ્તુ પાપીયાનં દુરુચ્છેદઃ સતા-મવિ” માં પરિણમે છે. દિદિરાગની પકડ એ નાગચૂડ જેવી છે. શુભદિદિનો મારુડી મંત્ર જો ન મળે તો એ નાગચૂડ ક્યારેક માનવીને ખતમ કરી નાંખે છે.

સફલાગ્રે પાટણનો સંઘ આવ્યા એકલા દિદિરાગથી ફર હતો. ઉદ્ધાસ, ભક્તિ, કર્તવ્ય ને ભાવના સંઘમાં ખૂબ જ હતાં. સંઘે એ બધાથી મુનિશ્રીનું સ્વાગત કયું. સંઘ સાથે મુનિશ્રી પ્રથમ પંચામ્બરા શ્રી પાર્થનાથજીના દર્શનાર્થે ગયા. ત્યાંથી આવી સાગરગચ્છના ઉપા-શ્રયે ઉતર્યા. મુનિશ્રીનો ત્યારે તો ખૂબ જ વિકાસ થયો હતો. તેમનું તેજસ્વી વદન ને તે પર રમતી નિદોષતા ને નિખાલસતાની સરળ રેખાઓ જોનારને ખરેખર નમન કરાવે તેવી હતી. ત્યારે તો તેમના જીવનમાં બહુ ખૂબ જ સહજપણે મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય ને માધ્ય-સ્થની ભાવના વણાઈ ગઈ હતી. પરંતુ સૌથી વધુ તો ધ્યાન ખેંચે તેવી તેમની સહિષ્ણુતા હતી. રાગ-દ્વેષના પ્રસંગોમાં રહેવી તેમની નિર્વેપતા હતી. તેમના વચનોમાંથી એક જ સૂર નીકળતો હતો—“કપાયમુક્તિઃ કિલ મુક્તિરેવ”.

પાટણને આવી વિભૂતિ પહેલી જ મળી હતી. સંઘ તો તેમની વિચાર, વાણી અને વર્તનની ત્રિપુટીના એકરસથી ખૂશ ખૂશ થઈ ગયો. પહેલા જો કે તેમણે મુનિશ્રી વિષે માત્ર સામળ્યું જ હતું, પણ આ નજરે જોઈને તો સંઘ તેમની પાછળ ગાડો જ થઈ ગયો!

દીક્ષા પછીનું એ પ્રથમ આગમન હતું. પાટણના સંઘ માટે તો એ નવીન જ હતાં-પરંતુ સંઘ અને તેમની વચ્ચેનો વ્યવહાર એ સાબીત કરતો હતો કે ‘વિદ્વાન્ સર્વત્ર પૂજ્યતે’ તો છે જ પણ તેથી ચે વિશેષ તો ‘સયમી સર્વત્ર પૂજ્યતે’ છે.

જો કે મુનિશ્રી તો વિહાર કરતા કરતા જ આવ્યા હતા ને હજુ આગળ, વધુ આગળ વિહાર કરવાના હતા પરંતુ સંઘ એ નહોતો ઇચ્છતો કે મુનિશ્રી પાટણમાં એક યોમાસું ક્યાં વિતા જાય. આથી સંઘે મુનિશ્રીને ચાતુર્માસ માટે આશ્રયલરી વિનંતિ કરી, અને એ વિનંતિનો સ્વીકાર કરાવીને જ શાંતિનો આસ વૂંચ્યો.

સં. ૧૯૪૧ ડું ચોમાસુ મુનિશ્રીએ આમ પાટણ સાગરગચ્છના ઉપાશ્રયે કયું. આ ચાર માસમાં સંઘે તેમનો ખૂબ ખૂબ લાભ લીધો. છતાંય સંઘનું દિલ માનતું ન હતું. તેને તો એમ જ લાગતું હતું કે આ દિવ્યાત્મા વિભૂતિનો આપણે જસગર લાભ ઉઠાવી શકતા નથી. કારણ મુનિશ્રી સંઘની સામાચારીથી ભુદા હતા. આગ્રેય શુભરાતમાં તપાગચ્છની યોદ્ધાઓ હતા ને ઠેકઠેકાણે તેની જ વિશેષતા હતી. પાટણ પણ તેમની બકાત ન હતું. તપાગચ્છમાં એ પર્વ આસ્થા ધરાવતું હતું. જ્યારે મુનિશ્રીની સામાચારી અતરંગચ્છની હતી.

સંઘે ન્યારે આ મુંઝવણ મુનિશ્રીને દીધી ત્યારે મુનિશ્રી આજુ મલપતું હસ્યા અને એ વાતથી ન તો એ હાંપી ઘયા કે ન તો એ ઉઠેલી ઉઠ્યા. ઘણી જ સ્વસ્થતાથી તેમણે આ વિષે પોતાનો અભિપ્રાય કહ્યો:—

મહાનુભાવ ! હું આપની મુંઝવણ સમજું છું અને તમે એ અનુભવો એ પણ ઠીક છે. પરંતુ મારું તો પહેલથી જ એ ધ્યેય રહ્યું છે કે કોઈપણ રીતે સર્વત્ર કલ્યાણ થાય, અને એમ કરવામાં જો કોઈ વિઘ્ન નહતું હોય તો તેને દૂર કરવાનું હું મારું કર્તવ્ય સમજું છું. અને ભાઈઓ ! ગરબ અને સામાચારી તો બાહ્ય પ્રતિક છે અને ન્યારે આપણે તેના મૂળમાં ઉઠા ઉતરીને તપાસશું તો સમજશે કે આ બહારના લોહનું કશું જ મૂલ્ય નથી. વ્યયહાર પણ નિશ્ચય માટે છે. ન્યારે કોઈ આત્મદષ્ટિ શુભાવીને માત્ર ઉપલક્ષ અને છીછરી નજરથી જ જોઈને આ વસ્તુને સ્વીકાર કરે તો તેના હાથમાં કંઈ જ આવતું નથી.

અને એ તો ઉઘાડી વાત છે કે દ્રવ્ય અને પદાર્થ, સહ્યતા અને સંસ્કૃતિ એ બધાં એવાં તો સાપેક્ષ છે કે એક-બીજા વિના કોઈનું અસ્તિત્વ જ ન રહે. પોતાની સાથે બીજાનું પણ કલ્યાણ થાય અને તેમ કરવાવાળાને સાથ આપવો અને તેવી પ્રવૃત્તિ માટે સક્રિય બનવું એ વિચારધારાને હું મારી સંસ્કૃતિ માનું છું. અને જો બાહ્ય સહ્યતા-ક્રિયાકાંડની પ્રજ્ઞાલિકા-સંસ્કૃતિની સાથે મેળ ખાતી હોય તો એ ઉપાદેય છે, શાહ્ય છે એમ પણ હું માનું છું.

બીજું, આપણે માની લીધેલા અને સ્વીકાર કરેલા ગરબ કે ફિરકામાં જ શ્રમણત્વ સમાઈ જતું નથી. શ્રમણત્વ એ કંઈ એ કોઈ એકાદ ગરબ કે ફિરકા એકલાનો જ હક્ક નથી.

ચતિધર્મનું પાલન, સાધુના સત્તાવીસ શુભાનું જીવનમાં અચલન આ બધું શ્રમણજીવન માટે અનિવાર્ય છે. આ જો સંસ્કૃતિ ભૂલી જશે તો સંસ્કૃતિ સંસ્કૃતિ નહિ રહે અને એ વિકૃતિ બની જશે.

હું પોતે કોઈ એવા અંધ આગ્રહમાં માનતો નથી. શાસ્ત્રના પણ એમ જ કહે છે—

તમ્હા સઘ્વાણના સઘ્વનિસેહો ય પવપણે નતિય ।

આર્ય વર્ય તુલેજ્જા લાહાકંચિવ્વ વાણિયઓ ॥

“ નફે અને નુકશાન સમજીને જ કોઈ પણ કાર્ય કરવું જોઈએ. આ વાતમાં પણ આ વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખી તેનો નિર્ણય કરવો જોઈએ....”

સંઘ તો મુનિશ્રીની આ ઉદારતા ને વિશાળતા જોઈ મોંમાં આંગળાં જ નાંખી ગયો. અને મુનિશ્રીએ એક સવારે વ્યાખ્યાનમાં જાહેર કર્યું કે—“ સામાચારી માટે મારે કોઈ જ એકાંગી આગ્રહ નથી.”

સંઘે તેમની આ દરિયાવહીલીને વધાવી લીધી અને એ તો આજે પણ જોઈ શકાય છે કે પૂ. સહારાજીના હાથે શુભરાત્રે અને તેમાં પણ સુરત-મુંબઈમાં શાસનોત્તતિનાં જ યશસ્વી કાર્ય થયાં છે; તેનો યશ આ ઘટનાને કાળે બચે છે.

શુણના પક્ષપાતી છીએ, તેના રાગી ને ખૂબરી છીએ તો આ ત્રિદાંતનો—ગુણાઃ પૂજાસ્થાનં
 ગુણિયુ ન ચ દ્વિજં ન ચ વયઃ—સ્વીકાર કરવો જ રહ્યો. જૈનશાસન આ સિદ્ધાંતમાં શ્રદ્ધા
 ધરાવે છે અને એ તો હકિકત છે કે વ્યક્તિયું મહત્ત્વ તેના શુણોને જ આભારી છે. શુણ
 ને શુણી બંને અવિભાજ્ય છે—અવિનાશાવી છે. શુણ જતાં શુણીની પૂજા જડ બની જાય છે.
 ક્યારેક વ્યક્તિ માટે એથી વિખવાદ બાજે છે અને ખરેખર એ કમનસીબી છે કે હવે,
 માનવમાત્ર દદિરાગી બનતો જાય છે ને તેનું અંતિમ “દદિરાગસ્તુ પાપીયાન્ દુઃસ્થેદઃ સજા-
 મયિ” માં પરિણમે છે. દદિરાગની પકડ એ નાગચૂડ જેવી છે. શુણદિને ગારુડી મંત્ર બો-
 ન મળે તો એ નાગચૂડ ક્યારેક માનવીને ખતમ કરી નાંખે છે.

સહસ્રાબ્દે પાટણને સંઘ આવા એકલા દદિરાગથી દૂર હતો. ઉદ્યાસ, ભક્તિ, કર્તવ્ય ને
 ભાવના સંઘમાં ખૂબ જ હતાં. સંઘે એ બધાથી મુનિશ્રીનું સ્વાગત કયું. સંઘ સાથે મુનિશ્રી
 પ્રથમ ‘પંચાસરા શ્રી પાર્શ્વનાથજીના દર્શનાર્થે’ ગયા. ત્યાંથી આવી સાગરગચ્છના ઉપા-
 શ્રયે ઉતર્યા. મુનિશ્રીનો ત્યારે તો ખૂબ જ વિકાસ થયો હતો. તેમનું તેજસ્વી વદન ને તે
 પર રમતી નિહોંપતા ને નિખાલસતાની સરળ રેખાઓ જોનારને ખરેખર નમન કરાવે તેવી
 હતી. ત્યારે તો તેમના જીવનમાં બહુ ખૂબ જ સહજપણે મૈત્રી, પ્રેમ, કારુણ્ય ને માધ્ય-
 મ્યની ભાવના વણાઈ ગઈ હતી. પરંતુ સૌથી વધુ તો ધ્યાન એજ તેવી તેમની સહિષ્ણુતા
 હતી. રાગ-દ્વેષના પ્રસંગોમાં રહેલી તેમની નિર્વેપતા હતી. તેમના વચનોમાંથી એક જ સૂર
 નીકળતો હતો:—‘કપાયમુક્તિઃ કિલ મુક્તિરેવ’.

પાટણને આવી વિભૂતિ પહેલી જ મળી હતી. મંથ તો તેમની વિચાર, વાણી અને
 વર્તનની ત્રિપુટીના એકરસથી ખૂશ ખૂશ થઈ ગયો. પહેલાં જો કે તેમણે મુનિશ્રી વિષે માત્ર
 સાલગ્રયું જ હતું, પણ આ નજરે જોઈને તો સંઘ તેમની પાછળ ગાંઠો જ થઈ ગયો!

દીક્ષા પછીનું એ પ્રથમ આગમન હતું. પાટણના સંઘ માટે તો એ નવીન જ હતા-
 પરંતુ સંઘ અને તેમની વચ્ચેનો વ્યવહાર એ સાબીત કરતો હતો કે ‘વિદ્યાન્ સર્વં વૃણે’
 તો છે જ પણ તેથી થે વિશેષ તો ‘સંયમી સર્વં વૃણે’ છે.

જો કે મુનિશ્રી તો વિહાર કરતા કરતા જ આવ્યા હતા ને હજુ આગળ, વધુ આગળ
 વિહાર કરવાના હતા. પરંતુ સંઘ એ નહોતો ઇચ્છતો કે મુનિશ્રી પાટણમાં એક ચોમાસું
 કયાં વિતા જાય. આથી સંઘે મુનિશ્રીને ચાતુર્માસ માટે આશ્રહલરી વિનંતિ કરી, અને એ
 વિનંતિનો સ્વીકાર કરાવીને જ શાંતિનો શ્વાસ ઘૂંઓ.

સં. ૧૯૪૧ નું ચોમાસું મુનિશ્રીએ આમ પાટણ સાગરગચ્છના ઉપાશ્રયે કયું. આ ચાર
 ‘યે તેમનો ખૂબ ખૂબ લાભ લીધો. છતાંય સંઘનું દિલ માનવું ન હતું. તેને તો
 કે આ દિવ્યાત્મા વિભૂતિનો આપણે અરાખર લાલ ઉડાવી શકતા નથી.
 જુદા હતા. આમેય શુભરાતમાં તપાગચ્છની બેલબેલા
 પાટણ પણ તેમાંથી બાકાત ન હતું. તપાગચ્છમાં
 સામાચારી ખરતરગચ્છની હતી.

સંઘે જ્યારે આ મુંઝવણ મુનિશ્રીને કીધી ત્યારે મુનિશ્રી આજુ મલપતું હસ્યા અને એ વાતથી ન તો એ હાંપી થયા કે ન તો એ ઉકળી ઉઠ્યા. ઘણી જ સ્વસ્થતાથી તેમણે આ વિષે પોતાનો અભિપ્રાય કહ્યો:—

મહાનુભાવ ! હું આપની મુંઝવણ સમજું છું અને તમે એ અનુભવો એ પણ હીક છે પરંતુ મારું તો પહેલથી જ એ ધ્યેય રહ્યું છે કે કોઈપણ રીતે સર્વતું કલ્યાણ થાય, અને એમ કરવામાં જો કોઈ વિઘ્ન નડતું હોય તો તેને દૂર કરવાનું હું મારું કર્તવ્ય સમજું છું અને ભાઈઓ ! ગરબ અને સામાયારી તો બાહ્ય પ્રતિક છે અને જ્યારે આપણે તેના મૂળમ ઉંડા ઉતરીને તપાસશું તો સમજશે કે આ બહારનો ભેદનું કશું જ મૂલ્ય નથી. વ્યવહાર પણ નિશ્ચય માટે છે. જ્યારે કોઈ આત્મદષ્ટિ શુભાવીને માત્ર ઉપલક્ષ અને છીછરી નજરથી ન જોઈને આ વસ્તુનો સ્વીકાર કરે તો તેના હાથમાં કંઈ જ આવતું નથી.

અને એ તો ઉઘાડી વાત છે કે દ્રવ્ય અને પર્ચાય, સભ્યતા અને સંસ્કૃતિ એ બધે એવાં તો સાપેક્ષ છે કે એક-બીજા વિના કોઈનું અસ્તિત્વ જ ન રહે. પોતાની સાથે બીજા પણ કલ્યાણ થાય અને તેમ કરવાવાળાને સાથ આપવો અને તેવી પ્રવૃત્તિ માટે સક્રિય બનવો એ વિચારધારાને હું મારી સંસ્કૃતિ માનું છું અને જો બાહ્ય સભ્યતા-ક્રિયાકાંડની પ્રણાલિક સંસ્કૃતિની સાથે મેળ ખાતી હોય તો એ ઉપાદેય છે, ગ્રાહ્ય છે એમ પણ હું માનું છું.

બીજું, આપણે માની લીધેલા અને સ્વીકાર કરેલા ગરબ કે ફિરકામાં જ શ્રમણત્વ સમાઈ જતું નથી. શ્રમણત્વ એ કંઈ એ કોઈ એકાદ ગરબ કે ફિરકા એકલાનો જ હોઈ નથી

યતિધર્મનું પાલન, સાધુના સત્તાવીસ ગુણોનું જીવનમાં અચલન આ બધું શ્રમણજીવન માટે અનિવાર્ય છે. આ જો સંસ્કૃતિ ભૂલી જશે તો સંસ્કૃતિ સંસ્કૃતિ નહિ રહે અને એ વિકૃતિ બની જશે.

હું પોતે કોઈ એવા અર્ધ આગ્રહમાં માનતો નથી. શાસ્ત્રાજ્ઞા પણ એમ જ કહે છે—

તમ્હા સવ્વાણુજ્ઞા સવ્વનિસેહો ય પવંયણે નત્થિ ।

આર્યં વયં તુલેજ્ઞા લાહાકંઠિવ્વ વાણિયઓ ॥

“ નફે અને નુકશાન સમજીને જ કોઈ પણ કાર્ય કરવું જોઈએ. આ વાતમાં પણ આ વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખી તેનો નિર્ણય કરવો જોઈએ....”

સંઘ તો મુનિશ્રીની આ ઉદારતા ને વિશાળતા જોઈ મોંમાં આંગળા જ નાંખી ગયો. અને મુનિશ્રીએ એક સવારે વ્યાખ્યાનમાં બહાર કહ્યું કે—“ સામાયારી માટે મારા કોઈ જ એકાંગી આગ્રહ નથી. ”

સંઘે તેમની આ દરિયાવદીલીને વધાવી લીધી અને એ તો આજે પણ જોઈ શકાય છે કે પૂ. મહારાજશ્રીના હાથે શુજરાતદેસે અને તેમાં પણ સુરત-મુંબઈમાં શાસનોત્થતિનાં જે યશસ્વી કાર્ય થયાં છે, તેનો યશ આ ઘટનાને દ્રષ્ટે બધે છે.

પરંતુ જ અમજી જાદગરો જાણાયે સીક ન કયો. તે જાગે ઘણો જ વિરોધ દર્શો.
શિશ્યવનુ જ ને જ-છમા સજી નિવા. જાણે મુજ ની જોન મે-મુસ્ત તો! મુજ જ દર્શી દી.

ત ૧૬૬૦ ના મુનિશ્રી મુજા હન તે જ નામા શ્રી જૈન મ્વેનાજા દોન્દ-
રન્દનુ અધિવેરન ચે ચ્ચુ શ્રી મવજહાદુર બદ્રીદાસજી અધ્યક્ષ બન્ધા તે મ્વને કલ
કતા. અવુરુ જાલિયર, એધુરુ, ફોધી વમેરે અનેક મ્વોજેથી ઘણા ધર્મ અધિવે
રના ભા. હેવા આયા. નર્વ શ્રી બાણુ બદ્રીદાસજી, શ્રી નયમલજી મુદેચ્છા, શ્રી
દોનમલજી પન્ધા અદિ આચેવ ન રૂઢમ્વો. પણ અધિવેરના ઉપસિત ધર્મા હતા અને
આ જુથ મુનિશ્રીના નામ રાજીપન્થનન મ્વે નર જ હતું તે માટે તેઓને ભારે રજ
ને રજ હતુ. તેઓ મુનિશ્રીને નન્ધા ને આ પતિવર્દન માટે પૂજા વા. ધારો કરી, પણ
મુનિશ્રી મુનિશ્રી હન તેમ્વે જરવ હેચુ ન મુમાનુ પૂજા રાતિ ને ધીન્ધી તેમને ઉક
વ નામની લીધા ને ધણી ઘણી જ રાતિ ને સ્વસ્થાથી તત્તિવક ફરીકોથી આખી વસ્તુને
દમજીને તેઓને ને પણ હા. નુ કે એ પન્થનન ન તો જરાયે દિવાળીચુ હતુ કે
ન તો એ એ. હનુ

એ જાન ને એ જાનિવન એજી જાતુ જાણક હતું કે મુનિશ્રી વહેજ પછુ ચૂકે તે
 જ્યારે વિદાય-વગીઝ જાને તેમ હતું કે તુ જહીં જાતે મુનિશ્રીની પ્રતિતનો દાનો પદિ-
 નાથ મો છે તેઓ ખૂબ જ મધ્યસ્થાવે વાત કરે ॥ ને લણી જ લીધુ વિવેકપાણિ
 વાપરે ॥ ના મહી દિલે મેને કહેવ જાં એતો આ પ્રકરણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જ જાગાવે છે

તેમણે ૨૬ રોને ૨૫ કર્કા એકત્રિત કરી નહિ પણ તેમના શિબિરમાં બનાવેલા
વિના વૈમલમ્બને પણ ૨૫ કર્કા

પોતે તે: સામાન્યીકૃત ધર્મિકર્મનું, પરંતુ તેમણે એવો આશંક વ્યક્ત ન કર્યો: કે
ના: શિષ્યો: પણ હું જે લેનચી પણ તેનેજ અનુવરે. એમા તેઓ મધ્યસ્થ રહ્યા
અને તપા-અન્ન ની મુ: સંભાળવા પોતાના શિષ્ય શ્રી ૫ હર્ષનિજ તથા ૫ શ્રી
વ્યાસનિજને પોતે અનુમતિ આપી.

આ નિબંધમાં તે દેવા દાન હતા તે તેમના મઠની આવેલા નીચેના પત્રો પ થી જણી
સકાય છે —

॥ श्री ॥

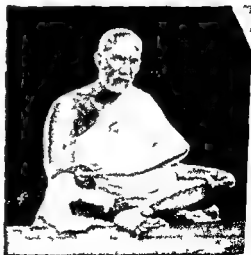
“ॐ नमः” । ‘ह । लि । मो । लो । ए । ज । ङ । व व । ङ । तत्र पत्र
देना तथा सतरांग में आज इस कोइ समादरी करो बल्य है नहिं सो तुन करो तो
बच्छा है । इन यणि है । इनरी लुं स बज्जा लिह है । जय नमः पत्र देन

सद्वत् १९६० मि अ । व । ११ ॥

१. कवयः । त्रिकुणः । गोपनीयः । व-गोपः । व-गोपः ।
उ-गोपः । उ-गोपः । व-गोपः । व-गोपः ।

૧૫ શ્રી હરિપુનિષ મહારાજ

૧૬ શ્રી હરિપુનિષ મહારાજ

॥ ઐ ॥

લિ. મમ્મદે,

વાગોદ (રાજસ્થાન.) ઐ નત્વા લિ. મોહન. । પમ્યાસ જસ મુનિ લોગ અનુવં । વં. । અવ્ર સવ્ર પવ્ર તુનારા આયા. કાતિ. મુદ ૩ શનિવાર કે દિન અનુરાધા નક્ષત્ર હૈ સો સસ દિન સે સવ રીત ચરતરગચ્છ ફી કરના । હ્યાં વેર વેર કાગદ ભેજણે કા કામ નહિં હૈ । ઝીર અમી નો મારવાડ મેં હી ચિચરણા ટીક હૈ । ગુજરાત મેં ક્યા હૈ ? કચ્છ મેં જાના હોય તો તેરી તુર્યા અવ્ર લાયક કાર્ય હોય સો લિલ્લના. હમોરા ફરીર અમી તો ટીક હૈ । જાદા શુમં.

સંવત ૧૯૬૩. મિતી. કા. વ. ૭.

અદેખર મુનિશ્રીએ આ પ્રસંગમાં જે ધીરતા, વીરતા ને સમયજ્ઞતા બતાવી છે તે મુનિશ્રીની પ્રતિભાને વધુ તેજ્યવંતી બનાવે છે.

અને તેમણે જે રક્ષક સામાચારીના આચરણે જતો કરી જે નીરુદ્ધતાથી અને હિંમતથી લોકલેખાણની ભાવનાને જ નજર સમક્ષ રાખી; પોતાની વાસ્ત્વા પરંપરાગત અસ્તરગચ્છીય સામાચારી બદલીને તપાગચ્છીય સામાચારીનો સ્વીકાર કરી એક વિરાટ પગલું લઈું હતું. તેમણે એ સર્વોદ્ધિતાર્થી સોપાન શ્રમણ ઇતિહાસમાં ચિરચ્ચંદિત બની રહેશે.

ભૂગર્ભના ભાગ્ય ઉઘડે છે

[૧૨]

ઓ

સિંધા રાજ્યાનની પ્રાચીન વીર્ધભૂમિ છે. ઓસવાળોની તે એ જન્મભૂમિ છે. ઓસવાલ ભતિનો જન્મ અહીં જ થયેલો. આમ જોતા ઓસવાલ અને ઓસિયાનો સંબંધ ઘણો જુનો છે. આમ તો તેનો ઇતિહાસ લગભગ બે હજાર વરસથી પણ પૂગણો છે.

વીર સંવત ૩૧૨૨ (વિક્રમ સંવત ૪૦૦ વર્ષ પૂર્વે) ની આ વાત છે. ત્યારે ભ. શ્રી પાર્શ્વનાથજીના સંતાનીય શ્રી રત્નપ્રભસૂરિએ અનેક રાજવી તથા સત્રિયોને પ્રાણવાન પ્રેરણા પાડીને તેમજ અસરકારક ઉપદેશ આપીને ઘણાને જૈનો બનાવ્યા અને ઉપકેશનગરના નામથી તેઓ બધા ઓસવાલ તરીકે પ્રસિદ્ધિમા આવ્યા. ત્યાંના વિનાશકરો પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ શ્રી રત્નપ્રભસૂરિજીના પુણ્યહસ્તે થયો હતો. આમ એક વીર્ધ અને બીજી નવિન જ્ઞાતિના ઉદય-જન્મને લીધે આ ઓસિયાનું મહત્ત્વ વિશેષ છે.

અને આ જ પુણ્યપાતીત પુણ્યભૂમિ ત્રાયે આપણા અસ્તિત્વાયકનું એક પુણ્યસસ્મરણ બાળતા તેનું મહત્ત્વ તો વિશેષ વધી જાય છે.

સ. ૧૬૩૬ મા ૫૦ મહારાજશ્રી ઓસિયા પધાર્યા, એ સમયની વાત છે. સવારનો સમય હતો, હુયાને પવિત્ર કરે તેવી શુભાળી હવા વાઈ રહી હતી. મુનિશ્રી મ્હડિલ માટે જઈ રહ્યા હતા.

મનમા નવકારનો ભાવ હતો, હૈયામા વીતરાગની મૂર્તિનું ધ્યાન હતું, આખોમાં ભાવનાની સિનાશ હતી અને તેઓ હળવે પગલે દૂર જઈ રહ્યા હતા. ત્યા તેમની નજર એકાએક સ્થિર બની ગઈ.

નજરની સામે રેતીનો મોટો ઢગલો હતો. રેતડેકરી જ સમજી લ્યો ને ? પવનના આછા તોફાનથી રેત સરલી હતી. રેત એવી સરલી હતી કે સહેજે જીવનની નિશ્ચિન્તાનો વિચાર આવી જાય. પણ અહિં મુનિશ્રી જીવનની ક્ષણિકતા નહોતા વિચારતા. એમની નજર કંઈક જડુ, જડુ જોઈ રહી હતી.

સ્થંડિલ જવાનો વિચાર મૂકી એ રેતટેકરીની નજદીક ગયા. સરતી રેતીને એ બેઠે જ રહ્યા. એ કશુંક બેઠેને નક્કી કરી રહ્યા હતા, પણ મન કળૂલ નહોતું કરતું.

એમની નજરમાં એ રેતટેકરીમાં જૈનસંસ્કૃતિનું મહામૂલું પ્રતીક દેખાતું હતું. એ વીતરાગત્વની જયગાથા ગાતો શિખરનો સુવર્ણકળશ બેઠે રહ્યા હતા. નજર દગો તો નથી દેતી ને ? એમણે ઢાંઢો હાથમાં પકડી તેના આગળના ભાગને એ રેતટેકરીમાં ખોસ્વો.

અને આશ્ચર્ય ! એક વેંત બેટલો ઢાંઢો હાથમાં ખાકી રહેતાં એ કશાકને અથડાયો. ત્યાંથી તે આગળ ન જ ગયો. નક્કી ! આ રેતટેકરી જ માત્ર નથી ત્યાં જરૂર કોઈ ઇતિહાસ દર્શાયો છે. ખરેખર એ રેતી જ રેતી નથી ત્યાં તો ઇતિહાસની કોઈ અમર યાદ છૂપાયી છે.

અને તેમનું હૈયું તો ભેર ભેરથી કહી રહ્યું હતું : ‘અહીં એક જિનાલય છે, વીતરાગનું મંદિર છે અહીં તો.’ હૈયાના ધબકારાને તેમણે સાચો કરવા એ રેતટેકરી ખસેડવા સંઘમાં વાત કરી.

અને એ વાતે કામ શરૂ કર્યું. રેતટેકરી પાતળી બની ગઈ. ધીમે ધીમે તો રેત બધી જ સાફ થઈ ગઈ. અને જ્યાં ગઈ કાલે એકમાત્ર રેતટેકરી હતી, ત્યાં તો એક ભવ્ય જિનાલય જણાઈ આવ્યું. કોણ બળે કેટલાય વરસોથી એ ભૂગર્ભવાસમાં હશે ? મુનિશ્રીએ તેના જીર્ણોદ્ધાર માટે હાકલ કરી. અને હાકલ વધુ ભેરવાર બને તે પહેલાં તો તેમના એક જ અવાજે બેઠપુર તથા ફલોધીના સંઘે એ પુણ્યકામ ઉપાડી લીધું.

કહેવાય છે કે કેટલાક કામ તો અસુક વ્યક્તિની રાહ બેઠેને જ ખેડા હોય છે. એ વ્યક્તિ આવે, એના હાથનો એ કામને સ્પર્શ થાય કે નજર પડે કે તરત જ એ કામ બની જાય. અટવાયેલું ને થંભેલું કામ પણ પાર પડી જાય. તો શું એસિયાનું એ દટાયેલું દેરાસર મુનિશ્રીની જ વાટ બેતું હતું ? હા. ઇતિહાસ તો કંઈક એવું જ કહે છે. કારણ મુનિશ્રીના ત્યાં પગલા પડ્યા પછી એ તીર્થભૂમિની બહોળલાલી ખૂબ જ વધી ગઈ.^૧

એ જ અરસામાં એક બીજો પણ મહત્વનો પ્રસંગ બની ગયો.

એક મુસુલ્લુ ગુરુની શોધમાં હતો. આમ તો ગુરુ તેને ઘણા મળતા હતા, પણ તેનું મન નહોતું માનતું. એ તો એવા ગુરુની શોધમાં હતો કે જે તેના હૈયાને સમજી શકે. તેના જીવનને ઉર્ધ્વગામી બનાવી શકે. આ માટે તેણે ઘણાનો સાથ કર્યો, ઘણાનો પરિચય પણ કર્યો, દિવસો અને મહિનાઓ અનેકની સાથે એ રહ્યા. પણ જે ભૂખ માટે વરસોથી અંતર તડપતું હતું, તે ભૂખ તેની ક્યાંય ન શમી, ક્યાંય ન શમી.

૧. શ્રી મણીલાલ ન્યાયચંદ આ પ્રસંગની નોંધ લેતાં પોતાનાં ‘પ્રગટપ્રભાવી શ્રી પાર્શ્વનાથ’ નામક પુસ્તકમાં લખે છે. :—

“એસિયા દેરાસરના જીર્ણોદ્ધારનું કાર્ય સં. ૧૯૩૬ માં મુનિ મહારાજ. શ્રી મોહનલાલજીના ઉપદેશથી થયું...” પૃ. ૩૪૦

શુભની યોધમાં ભટકતા-ભટકતા એને આપણા મુનિશ્રીનો આણુ-ખરેડી મુકામે લેટો થઈ ગયો. પહેલી જ નજર હતી, પ્રથમ જ મુલાકાત હતી, કોઈ કોઈને ઓળખતું ન હતું. મુનિશ્રીને એ વ્યક્તિ જેવી નવીન હતી, તેવી જ એ વ્યક્તિને એ સાધુપ્રતિમા નવીન હતી.

છતાંય દિલનાં ખેંચાણ છે ને? પહેલી નજરે પ્રીત થઈ ગઈ!! બંને બંને એકબીજાની રાહમાં જ હોય એમ લાગ્યું. એક જ પગમાં ને એક જ નજરમાં બંને બંને એકબીજાને સુયોધી ઓળખતા હોય તેમ લાગ્યું. આવનાર વ્યક્તિ તો મુનિશ્રીને એક આનંદથી પુલકિત બની ગઈ!!

મુમુક્ષુએ પોતાનો પરિચય આપ્યો, પોતાના દિલની આરમૂ કહી, અને અંતમાં કીધું:—

“આહ! હું જેવા શુભની યોધમાં હોતો તેવા જ, બડકે તેથી વધે એવા સુયોગ્ય શુભ મને મળી ગયા છે. મહારાજશ્રી! આપ જ હવે તો મારા શુભ છો. આપ મારે સ્વીકાર કરો અને મારે ઉદ્ધાર કરો.”

અને સંવત ૧૯૪૪ ના ચત્ર સુદ આઠમના રોજ એ હરખચંદ શ્રી હર્ષમુનિજી બેળી ગયા. મુનિશ્રીએ તેમને દીક્ષા આપી. એ મુમુક્ષુનો જીવનભરનો સાથ કરી લીધો.

જો કે કોઈ કોઈનું કષ્ટ ચૂકતે નથી કરી શકતું અને તેમાંય માળાપ અને શુભનું તો નહિ જ. મુનિશ્રી, શ્રી હર્ષમુનિજીના શુભ હતા. તે તેમના સાધુ-સંતાન હતા. આથી તેમના પર શ્રી હર્ષમુનિજીનું ઘણું જ કષ્ટ હતું. આ કષ્ટ કેમ કરીને ચૂકતે કરવું તેનો તેઓ સદાય વિચાર કરતા હતા.

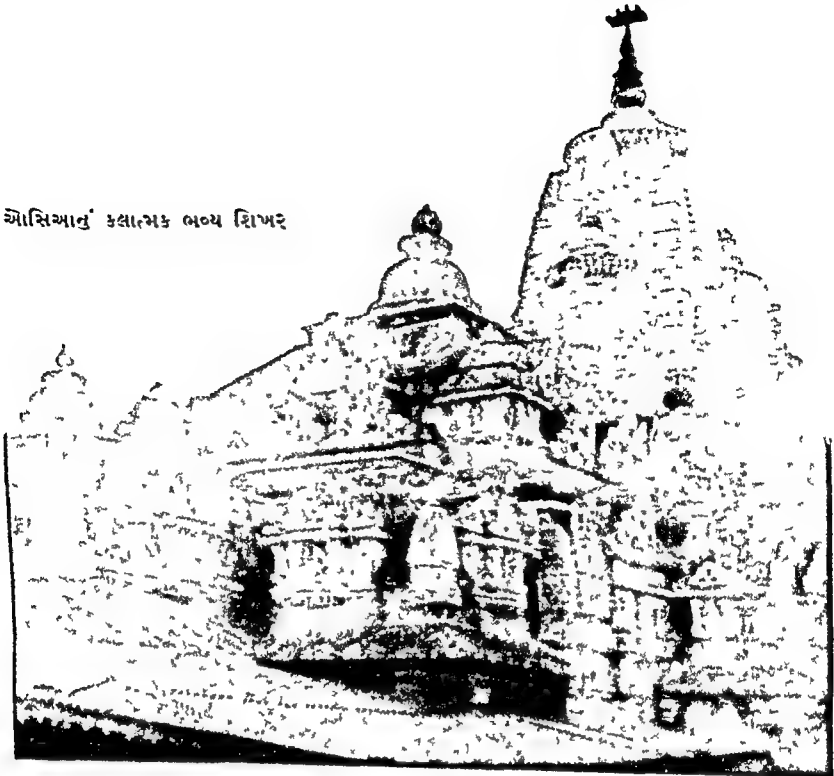
અને તેમણે એ વિચારને આખરે મૂત્ત કયો. અંબઈના મધ્યલતામાં એક સારું એવું પુસ્તકાલય થાય તે માટે તેમણે પ્રેરણા કરી અને એ પ્રેરણાને પરિણામે માધવબાગ, ભૂલેશ્વરમાં એક એવું મોટું પુસ્તકાલય ઉભું પલ્લ થયું. શુભનું કષ્ટ ચૂકવવા આ સાધુ-સંતાને આ પુસ્તકાલય સાથે મુનિશ્રીનું નામ બેસી દીધું. આજ પછી એ ‘શ્રી મોહનલાલ જૈન સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી તથા સંસ્કૃત પાઠશાળા’ દિવંગત વિમૂતિની યાદ આપણને આપી બાય છે અને તેમના અનેક સંસ્મરણોને જગાડી બાય છે.

આ દીક્ષા પછી ત્યાંથી મુનિશ્રી નવશિષ્ય પરિવાર સાથે વિહાર કરતા કરતા શુભશતની રાજનગરીમાં આવી પહોંચ્યા. મુનિશ્રી અહીં થોડો સમય રોકાયા. એ દિવસોમાં ત્યાં ધર્મનો એક મહોત્સવ વર્તી રહ્યો. અવનવા ધર્મકાર્યોથી વાતાવરણ ચૂંછ ડડ્યું.

ત્યાંથી પછી તેઓ પાલીતાણા તરફ વિહાર કરી ગયા, અને સં. ૧૯૪૫ નું ચૈત્રમાસું ત્યાં જ-પાલીતાણામાં કયું. આ ચૈત્રમાસામાં સુરતનો સંઘ તેમને વંદન કરવા માટે આવ્યો. અને આગામી ચૈત્રમાસુ સુરતમાં જ કરવાની આગ્રહભરી વિનંતિ કરી.

જો કે સુરતના સંઘની ભાવના તો પૂજ્ય શ્રી આત્મારામજી મહારાજને ત્યાં સુરત રોકવાની હતી. કારણ ત્યારે તેઓશ્રી-સુરતમાં હતા, સુરતના સંઘ તેમની જે પ્રજા-પ્રતિભા અને પકડદ વ્યક્તિત્વ જોવા હતા, તેથી સંઘની તો ભાવના એ જ હતી કે આ સાલનું ચૈત્રમાસું પૂજ્ય આત્મારામજી મહારાજ સુરતમાં કરે.

આસિઆનું કલાત્મક ભવ્ય શિખર

શુદ્ધભૂતિ (આશિઆ)
(સં. ૧૯૬૪)

૧૦૦૦ વર્ષ પ્રાચીન ખૂણનાથક ચતુર્ભુજીકર્તે શ્રીમહાવીરકૃપામી એસિયા (રાજકપાન)

(૩૯૧ વર્ષમાન લેન વિદ્યાલય એસિયાના સૌખ્યથી)

પરંતુ મહારાજશ્રીથી કોઈ રીતે-શકાય તેમ નહતું. તેમને આગળ ગયા સિવાય છુટકો જ ન હતો. એક ખાબુ કર્તવ્ય હતું, ખીજી ખાબુ ભાવના હતી, કોને પસંદગી પ્રથમ આપવી ? આમ ધર્મસંકટ હતું. ત્યાં તેમને આપણા ચરિત્રનાયકની યાદ આવી ગઈ, તેમને ખબર પડી હતી કે તેઓ પાલીતાણામાં છે. અને યસ, તેમનું સંકટ સહીસલામત પાર ઉતરી ગયું.

તેમણે સંધને કહ્યું:—“ સ્પષ્ટિત મહાત્માવ ! આપ તનિક મી ચિંતા ન કરે. યદિ હમ વિહાર કરકે ચંલે જાયેંગે તો મી આપકા કાર્ય નહિ રુકેગા. ચહ આપ નિશ્ચિત સમજીયે. તો આપ એસા કિર્તીયે:—મુનિશ્રી મોહનલાલજી મહારાજ અમી સિદ્ધક્ષેત્રમેં વિરાજમાન હૈ. ચે વડે વચનસિદ્ધ પુરુષ હૈ, અન્હોંસે આપ વિનંતિ કરે. મેં ચકિનસે કહતા હું, આપ લોગ જવ અન્હેં દેહેંગે તવ આપ સવ લોગ મુઝે મૂલ જાયેંગે...”

જો કે કોઈ કોઈને ભૂલતું નથી. સંધ તેમને ભૂલી ન શક્યો. એ જ્ઞાનપ્રતિભા તેમના દિલમાં વસી રહી અને ન્યારે આ સંધે મુનિશ્રીને જોયા ત્યારે સૌને લાગ્યું કે ના, કંઈ ગુમાવવા જેવું નથી, જેવી અમારે જોઈએ છે તેવી જ તો આ વિભૂતિ છે.

સંધે વંદના કરી. સુરત ચોમાસા માટે પધારવા વિનંતિ કરી અને પૂઠ આત્મારામજી મહારાજે જ આપનું નામ સૂચવ્યું છે એ વિગત પણ અસરશઃ કહી.

પ્રસંગ ને વાત તો દિલને નશો ચઢાવે તેવા હતા. તે સમયના પ્રખરને પ્રકાંડ પડિત અને તત્ત્વજ્ઞ ગણાતા એક મુનિશ્રી ખીજા મુનિશ્રી માટે આવી શ્રદ્ધા ધરાવે એ કંઈ ઓછાં ગૌરવની વાત નહતી. સામાન્ય માનવી તો આવા અભિમાનથી એક વેંત ઉંચો ચાલે, પણ આપણા ચરિત્રનાયક કંઈ સામાન્ય નહતા. એઓ તો ઉચ્ચકોટીના આત્મા હતા. તેમણે તો ત્યાંની વાત ને વિનંતિ સાંભળી, એટલે યુગદંષ્ટિથી જોઈને હા ભણી દીધી.

ખરેખર એમની નજર યુગોને જોતી હતી. ભાવિનાં એંધાણ એ અગાઉથી પારખી શકતા હતા. સુરતમાં એવું જ એક ઉજમાળું કામ બની ગયું.

કહેવત છે કે કાશીનું મરણ અને સુરતનું જમણ. મુનિશ્રીએ એનો ખૂબ ખૂબ અનુભવ કર્યો. તેમની ઉપદેશધારાથી અનેક સાધર્મિક વાતસલ્લો થયાં અને જમણ સાથે કર્મનાં મરણ પણ થયાં. એ સિવાય ન્યારે ભાઈશ્રી ઉજમભાઈ મહેસાણાવાળા તેમજ મહિદપુરના શ્રી રાજમલભાઈની દીક્ષાઓ થઈ, ત્યારે તો સુરત સંધે ખૂબ જ ધામધુમ કરી અને દીક્ષાર્થીઓનું પણ ખાદશાહી બહુમાન કર્યું.

ચોમાસું તો જોતજોતામાં પૂરું થઈ ગયું. દિવસો ચાલ્યા અને ચાલ્યા ગયા. પણ એ વિદાયમાં અનેક સંસ્મરણો કાયમ રહી ગયાં.

મુનિશ્રી માટે તો સુરત યાદગાર બની ગયું. કારણ એમણે ન્યારે સુરતથી આગળ પંથે પ્રયાણ કર્યું ત્યારે તેઓ સાત સાધુસંતાનના પુણ્યપિતા બન્યા હતા.

આ સાતે ચે ન્યારે સુરત છોડ્યું, ત્યારે કોક બોલી બેઠ્યું :— “ જુઓ ! અવનિતજના આ જીવંત સમર્પિઓ ચાલ્યા બય !....”

[૧૩]

મુંબઈ ત્યારે વિકાસની, પા પા પગલી ભરતું હતું, ત્યારે તો મુંબઈ યૈશવ અવસ્થામાં હતું. ત્યાં અનેક નાનાં શહેરો ને ગામડાઓની વસતી આવીને વધે જતી હતી. અનેક નદીઓ કલવાઈને જેમ સાગરને સમૃદ્ધ બનાવે છે, તેમ મુંબઈ અનેક જાત ને જ્ઞાતના લોકોની ભરતીથી સમૃદ્ધ બને જતું હતું.

મુંબઈનો સૂર્ય આમ ધીમે ધીમે પ્રકાશ પામરતો જતો હતો ત્યારે તેનાથી થોડે દૂર ઉત્તરમાં મુરતનો સૂર્ય અસ્ત લાવી ઢળી રહ્યો હતો. અને મુરત, કાળના ઘસારે એવું તો લાંબી પડ્યું કે સૂર્યે કવિઓએ કરેલું એ સૂર્યપુરતું શોભાવર્ણન તો આજ માત્ર પુસ્તકોમાં જ સચવાઈ રહ્યું છે.

મુંબઈની જાહોજલાલી ને સમૃદ્ધિ દિવસે ન વધે તેટલી રાતે વધતી હતી, અને રાતે ન વધે તેટલી દિવસે વધતી હતી. છતાંય ધર્મીજનો માટે મુંબઈ એ મલેઓનું શહેર ગણાતું. તેઓ મુંબઈને નરક જ સમજતા હતા. કારણ ભારતીય સંસ્કૃતિનાં દર્શન ત્યાં બહુ ઓછા થતા હતા. ઘણા ખરા જૈનો તો એમ જ સમજતા હતા કે અહીં જૈનત્વ ટકી જ ન શકે. અને કદાચ શ્રાવકધર્મ આદ્યજાતિથી સાચવી શકાય, પરંતુ શ્રમણત્વ તો જરાય જાળવી ન શકાય. સાધુ-જૈનદીક્ષિત ત્યાં જાય તો એની દીક્ષા તૂટી જાય, એની સાધુતા ઘડીના છૂટા ભાગમાં ખાખ થઈ જાય. લોકોની ત્યારે આ માન્યતા હતી—‘મૂડી તાપી તો થયા પાપી.’

હા. પશ્ચિમી સંસ્કૃતિના પથરંગી સંસ્કારો એવા તો ઘાડા ને ઘટ્ટ બની મુંબઈમાં લગી ગયા હતા કે ભારતીય કે જૈનસંસ્કૃતિનો રંગ પણ ઓળખવો ત્યાં મુશ્કેલ બની જાય.

મુંબઈમાં ત્યારે પણ જૈનો હતા, થોડા પ્રમાણમાં તેઓની વસતી હતી, તેમનો ધીકતો વેપાર હતો, ઘરના બંગલા-ગોદરો હતી, અને ચાલીઓમાં રૂમો પણ હતી અને જન્મના સંસ્કાર જાળવી રાખવા તેઓએ પાયધુની, લાથખાલા, માંકવીબંદર, કેટ વગેરે સ્થળો પર

લવ્ય એવાં જિનાલયો પશુ ઊભાં કર્યાં હતાં, ઉપાશ્રયો પણ બંધાવ્યા હતા. પરંતુ એ ઉપાશ્રયોમાં પ્રાણુ ન હતા. ઉપાશ્રયોના દેવો ત્યાં ન હતા. ઉપાશ્રયો હતા, જિનાલયો હતા, પણ તેને પવિત્ર કરે એવા શ્રમણો ન હતા.

અને શ્રમણો આવે પણ કેવી રીતે ? એક તો મોહન સાધુતાના પતનનું જ મહાસંકટ હતું. એ સાથે વિહારની પણ મોટી તકલીફ. વળી અત્યાર સુધીમાં મુંબઈમાં કોઈ શ્રમણ ગયા ન હતા. આથી એવી પહેલ કોણ કરે ?

મુંબઈના શ્રાવકો તો આતુર હતા કે જો કોઈ એવું સાહસ કરે તો તેમને બધી જ સગવડ કરી આપવી અને તેઓએ પ્રથમ પૂ. શ્રી આત્મારામજી મહારાજને મુંબઈ આવવા વિનંતિ કરી. પણ તેઓ દૂર દૂર પંબજમાં હતા અને તેમની હાજરી ત્યાં અત્યાવશ્યક હતી. મુંબઈનો સંઘ આથી વિચારમાં પડી ગયો. તો હવે કોને વિનંતિ કરવી ?

અનેક પૂ. આચાર્ય લગવંતો ને મુનિરાજોનાં નામ યાદ કરી જોયાં. આપણા ચરિત્રનાયકને પણ તેઓએ સંભાર્યા. અને એમની યાદ આવતા જ મુંબઈના શ્રાવકોએ નક્કી કરી લીધું, બસ, એ વચનસિદ્ધ મહાત્માને જ મુંબઈ લઈ આવવા.

ત્યારે સંવત ૧૯૪૬ ની સાલ હતી. મુનિશ્રી સુરતમાં હતા. પાટણવાળા બાબુશ્રી પન્નાલાલ પૂર્ણચંદ વડા ચૌટાના ઉપાશ્રયે વંદનાથે આવ્યા. અને મુંબઈ પધારવા વિનંતિ કરી. ત્યારે તો મુનિશ્રીએ ‘વર્તમાનલેખ’ કહી વાત કાઢી નાંખી. ત્યારપછી મુનિશ્રી તેમના શિષ્ય-પરિવાર સાથે દમણ આવ્યા. ત્યારે મુંબઈથી સર્વશ્રી નવલચંદ ઉદેચંદ, શ્રી નગીનદાસ કેપૂરચંદ અને શ્રી પાનાચંદ તારાચંદ તેમજ બીજા પણ શ્રાવકો મુંબઈ આતુરોંસ માટે વિનંતિ લઈને આવ્યા. તેઓ સૌએ ખૂબ જ આગ્રહ રાખ્યો અને ગળગળા અવાજે સૌએ મુંબઈ પધારવાની વિનવણી કરી. મુનિશ્રી હવે ના ન પાડી શક્યા. તેમણે મુંબઈ આતુરોંસ માટે હા પાડી. મુંબઈથી આવેલા શ્રાવકોએ તો તેમની લાવના સાકાર બની સાંભળી ઘણા જ જયનાદથી મુનિશ્રીને વધાવી લીધા.

ખૂશી સમાચાર લઈ શ્રાવકો મુંબઈ પાછા ફર્યા. અને પાયધુની, શાંતિનાથના ઉપાશ્રયમાં શેકશ્રી બાબુ પન્નાલાલ પૂર્ણચંદની અધ્યક્ષતામાં સંઘ લેજો થયો. ‘મુનિશ્રી મોહનલાલજી મહારાજ મુંબઈ પધારે છે’ એવી વધામણી આપી. સંઘે તેને સહર્ષ વધાવી લીધી અને મુનિશ્રીના જયનાદો કર્યા. સંઘે આ માટે વિહારની સગવડોની તૈયારી કરી. રેલ્વે કંપનીની રજા મેળવી આ માટે તેમણે ઘણા જ લાંબો પત્રવ્યવહાર કર્યો.^૧

૧. મુંબઈ તરફના વિહારમાં રેલ્વેપુલ પરથી પસાર થતા માટે રેલ્વે કંપનીની મંજૂરી લેવી પડતી હતી. આ અંગે શ્રી નરોત્તમદાસ ભવાનદાસે મી બી. સી. આર્થ. રેલ્વે સાથે પત્રવ્યવહાર કર્યો હતો તે—

“Correspondance re: permission for issuing permits to Jain priests for crossing Railway Iron Bridges on Bombay Baroda and Central India Railway.” ના નામથી પુસ્તિકાદર્ષે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

એક બાળુ જ્યારે મુનિશ્રી મુંબઈની વિનંતિને માન્ય રાખી ત્યારે બીજી બાળુ વિરોધ બગી ઉઠ્યો. રૂઢિચુસ્ત સમાજ મુનિશ્રીના આ પગલાથી ખળભળી ઉઠ્યો. જમાનાને નહિ બળુનાર, યુગના એ ધાણુને નહિ એળખનાર બધા મુનિશ્રીના આ કાર્યથી ઉઠગી ઉઠ્યા અને ત્યારે એક એવી કહુપિત હવા ફેલાઈ ગઈ કે કાચો પોચો માનવી તો લીધેલો નિર્ણય જ છોડી દે ! અરે ! મંજિલ લાણી અધુરું ચાલી નાખ્યું હોય તો પણ ત્યાંથી પાછો ફરી જાય ! ! !....

લોકો બોલવા લાગ્યા:—“ જૈન સાધુ અને મુંબઈ તરફ વિહાર કરે છે ? ત્યાં જઈ એ ચાતુંમાંસ કરવાના છે ? અરે ! એ જશે તો તેમની સાધુતા નિષ્પ્રભ થઈ જશે !....”

“ મુંબઈ તો મ્લેચ્છોની ભૂમિ છે, મ્લેચ્છોની ! ! સાધુથી તો ત્યાં કદી ન જવાય....”

“ એ ત્યાં જશે તો ધર્મ રક્ષાતળ જશે....”

“ કલિયુગ છે ભાઈ ! કલિયુગ ! આ યુગમાં જેટલું ન થાય તેટલું જોઈ છે....”

આમ દરેક જણ પોતપોતાનાં મંતવ્યો રજુ કરતાં હતાં અને પોતાની હેયાવરાળ બહાર કાઢતા હતા. પણ સમગ્ર જૈનસમાજ ને અમણસંઘ બધો જ કંઈ મુનિશ્રીના વિરોધમાં ન હતો. તેમાં કેટલાક એવા પણ હતા કે જે મુનિશ્રીના આ કાર્યને, ચોક્કસ પણ સમજતા હતા. તેમના આ પગલાંની પ્રશંસા પણ કરતા હતા. આમ મુનિશ્રીની સામે વિરોધ અને વધામણાં બંને હતાં.

પણ મુનિશ્રી તો સમભાવી હતા. તેમને ન તો વિરોધ અકળાવતો હતો કે ન તો વધામણાં તેમને પાનો ચડાવતાં હતાં. તે તો સમયસર આંખે બંધુ ભેટા હતા. કારણ તેમણે એર ને અમૃત બંને પચાવી ભર્યાં હતાં. આથી જ તો-તેઓ પોતાના નિર્ધારિત મ્યેયમાંથી જરા પણ ડગ્યા નહિ, અને મક્કમ બની ‘સવિ જીવ કરું શાસનરસી’ નો આદર્શમંત્ર ધૂંટતા ધૂંટતા એમણે વિ. સં. ૧૯૪૭ માં મુંબઈ તરફ દરમજલ શરૂ કરી.

મુંબઈ તરફના વિહારમાં નવસારીના સંઘને સ્થાનિક જીવ હેરાસરના ઉદ્ધાર માટે પ્રેરણા કરી અને કહ્યું:—“ મૂળનાયકને ગાદી પરથી ઉત્થાપશે નહિ....”

રસ્તામાં જ્યાં જ્યાં નાનુ-મોટું રોકાણ થયું ત્યાં ત્યાં જ્ઞાનમુદ્રા વરસાવી. બગવાડા અને હોલો વગેરેમાં તો તેમના આગમનથી નવબગીચાં આવી. અનેકના જીવનેનાં પુનરુત્થાન થયું. જૈનો જૈનધર્મમાં વધુ દૃઢ બન્યા. જેનેતર કુટુંબો પણ જૈનધર્મી બન્યા.

આમ વિહાર કરતા કરતા એક દિવસ તો એ મુંબઈના પ્રાંગણમાં આવીને ઊભા રહી ગયા ! ! !....

(૧) આપણા ચરિત્રનાયકના મુંબઈ તરફના વિહારથી જૈન-જેનેતર કુટુંબોમાં કેવા ધર્મસંસ્કાર રોપાયા હતા તેનો અનુભવ અમને સં. ૨૦૧૭ માં સુરતથી મુંબઈમાં વિહાર-દરમ્યાન થયો.

વાણુગામમાં થી સાજદાસ શોક્તિ વાડીમાં અમે ઉતર્યા હતા. ત્યાં વરના એક ભાંડો પરિચય થયો. એ ભાંડનું નામ પરમેષ્વરમંદાસ છે. જાતે વૈષ્ણવ છે, ને ચૌચળના એ વતની છે. તેમણે જણાવ્યું કે—સં. ૧૯૪૭ માં જ્યારે મુનિશ્રી, મુંબઈ તરફના વિહારમાં અગ્રે પધારેલા ત્યારે તેમના પરિચયમાં આવતા પોતે જૈનધર્મ પાળે છે અને આજે પણ તેમનું કુટુંબ જૈન મુનિઓ માટે અદા-સકિત ધરાવે છે.

દાનવીર રોડ શ્રી દેવકરજી મૂળજી

પ્રસંગ આ હતો. આજે તો એ નામને ઘણા યાદ કરે છે તેના નામ સાથે જોડાયેલી મોટી મોટી મહેવાતો જીએ છે તેના ધીકતા ધધાની બહોજલાવી સાબળે છે, તે ત્યારે તો એક મામાન્ય માનવી હતો. રસ્તા પર એ ટોપીની ફેરી કરતો હતો.

એક દિવસ ખત, દેવકરણે મુનિશ્રીના દર્શન કર્યા હાથ જોડી તેણે પ્રણામ કર્યા મુનિશ્રીએ 'ધર્મલાલ'ના આશિષ દીધા એ આશિષમા એણે એવો રણકાર સાબળ્યો કે તેને ફરી ફરી સાબળવાનું દિવ થઈ આવ્યું આ માટે તે રોજ ઉપાશ્રયે જવા લાગ્યો, તેમની લક્ષિત કરવા લાગ્યો, અને રોજ પેલો "ધર્મલાલ"નો રણકાર સાબળી ખૂશ રહેવા લાગ્યો.

મુનિશ્રીએ તેની વીતકકથા સાબળી લીધી એ કે તે સાબળતા અગાઉ જ તેમને તેમા બાવિના દાનેશ્વરી દેવકરણના દર્શન થતા હતા ત્યારે તો એ દેવકરણ રોજ કમાઈ રોજ ખાનારો હતો. પણ એ તો પારસમણિનો સ્પર્શ નહોતો થયો ને ?

અને એક દિવસે એ પણ સ્પર્શ થઈ ગયો. મુનિશ્રીએ દેવકરણને અમુક શુભ વાકીએ બોલાવ્યો અને કહ્યું — "દેવકરણ ! તારું કથ્યાણુ થઈ જશે."

અને એ શબ્દો ખરેખર સાકાર બની ગયા. દેવકરણનું સાચું જ કટલાણુ થઈ ગયું ! ! એની ગરીબાઈ દૂર જાગી ગઈ અમીરી હવે બારણા ખગખટાવા લાગી અને એક દિવસ જે બાદશાહી માત્ર કપના હતી, વિચારસ્તરગ હતી, તે કદમ ચૂમતી આવીને બેઠી વાધા ને સાધન બદવાયા, પણ દેવકરણ તો દેવકરણ જ રહ્યો એનામા જરાયે શ્રીમતાઈનું પરિવર્તન ન આવ્યું એ તો ઉંટો ઉંઠાર બન્યો અને તેની ઉંઠારતાએ એવી મુગધ પાથરી કે કે લોકો તેને તે મુગનો કણ્ઠ માનવા લાગ્યા.

મુખઈએ આ ચમત્કાર સાબળ્યો, નજરે લેયો. પછી પૂછવાનું શું રહે ? મુખઈ એથી તો વધુ ને વધુ મોહનચેતુ બનતું ગયું. પણ મુનિશ્રીએ માત્ર એકનો જ જીવનઉદ્ધાર ન કર્યો, અનેકના જીવનને તેમણે બેઠા કર્યા.

આ ચાતુર્માસ દરમિયાન સિદ્ધિતપ, અદ્ધમહાસિદ્ધિ, કર્મસૂક્ત જેવા વિવિધ તપો થયા અને આ તપ નિમિત્તે નદીશરદ્વીપ, પાવાપુરી જવમહિર વગેરે અનેક આકર્ષક એવી સ્થાનો પણ કરવામા આવી ધર્મકાર્યોની એવી તો ભરતી આવી હતી કે બધે ધર્મનું એક મહાપર્વ ચાલતું હોય એમ લાગતું હતું.

જેમ મુખઈમા એક સંવેગી સાધુનું ચાતુર્માસ પ્રથમ હતું તેમજ મુખઈના આગણે કોઈ જૈનદીક્ષા લે એ પણ પ્રથમ જ અવસર હતો. મુખઈમા ત્યારે બધું જૈન થમણુ સંસ્કૃતિનો અસ્તોદય થઈ રહ્યો હતો.

મુનિશ્રીના વરદહસ્તે એક નહિ બળે દીક્ષાઓ થઈ, અને તે પણ બને પુરુષદીક્ષા ! મુખઈનો સ્વપ્ન તો મુનિશ્રીની આવી અલ્લેક પ્રતિમા બેઠું માડોતૂર બની ગયો. દરેકના હૈયે 'મોહન'-'મોહન' થઈ ગયો.

દિવસો આવ્યા ને ખસાર થઈ ગયા. જોતજોતામાં ચાતમાંય પૂરું થઈ ગયું. મુનિશ્રીએ ટેડ બાંધવાની લેવાડી કરી. મુંબઈ તો તેમને મળીથી જ્યાં દેવા જગમ લેવાર ન હતું. ત્યાંના સૂંચે ફરીના માતૃભોલ માટે વિનવિ કરી. પ....જી....

સુરતનો સૂંચ રોજ મંદસ્વના ધર્મશાય માટે વિનવિ કરીને આવ્યો હતો અને “આપુ તો ચલતા જતા....”

અને એક દિવસ વિરલની પછી આવી હાલી સ્ત્રી. આંખોમાં આંસુ હતું. દેખામાં વિદાયની વેળા હતી. મુંબઈના સૂંચે જાહેરાત પર્ગ મુનિશ્રીને વિદાય આપી.

મુનિશ્રીએ પણ ‘ધર્મલાજ’ની આશિષ આપી અને વિદાય લીધી !!

મુંબઈના આંગણે એ પહેલી જ સાધુપ્રતિમા હતી. મુંબઈ જૈનશ્રમણના દર્શન સૌ પ્રથમ જ કરતું હતું. ત્યાંના સંઘ તો તેમનું આ ભવ્ય મુખારવિંદ જોઈ શુશ્રુણુશાલ થઈ ગયો. બ્રહ્મ-તેજના ચમકારા મારતું એ સૌમ્ય વદન જોઈ સંઘના હૃદયો કેા' અદ્ભુત ભાવનાથી નાચી ઉઠ્યાં. મુનિશ્રીની એ પહેલી ક્રુણા અને પ્રેમળીની નજર મળતાં જ સૌને લાગવા માંડ્યું કે હૈયાના સંતાપ કંઈક શમતા જાય છે. મનની ગડમઘલો ધીમે ધીમે શાંત પડતી જાય છે. હવું તો મુનિશ્રીની માત્ર નજર જ જોઈ છે, આંખોનું જ મિલન થયું છે; સાંભળવાના તો હવું બાકી છે, ત્યાં તો મુંબઈ મોહનધેલું બની ગયું ! !....

ઐત્ર સુદ છકૃતા રોજ મુંબઈના સંઘે તેમનું ભવ્ય ને બાદશાહી સ્વાગત કર્યું. મુંબઈના આંગણે તો એ પહેલો જ અવસર હતો. સંઘે હૈયું ઠાલવીને તેમનું સાર્મયું કર્યું. એ એક એવું જ્ઞાનદાર સ્વાગત હતું કે જે તારના મુંબઈના દૈનિક પત્રોએ પણ તેની નોંધ લીધી અને તેમના આગમનને વધાવી લીધું. પત્રોની નોંધ બતાવે છે કે—ભારતના વાઈસરોય લોર્ડ રીપનના પ્રવેશ સ્વાગત કરતાં પણ ઘણું જ ભવ્ય, ઘણું જ દમાગદાર ને જ્ઞાનદાર એ સ્વાગત હતું. મુંબઈગરાઓએ જે માન-મરતબો રિપનને નહોતો આપ્યો તે માન-મરતબો આપણા ચરિત્રનાયકને મળ્યો હતો. અને આ સ્વાગતમાં માત્ર જૈનો જ ન હતા. અંગ્રેજ અમલદારો, કેર્ટના વધીલો, ન્યાયાધીશો, પારસી સફળહૃદયો, મુસ્લીમ બિશદરો. પ્રતિષ્ઠિત ને આગેવાન હિંદુ કાર્યકર ભાઈ-બહેનો પણ મુનિશ્રીના સ્વાગતમાં જોડાયા હતા.

આ માન ને સન્માન જે મળતા હતા તે કંઈ મુનિશ્રી ખાસે સત્તા હતી એટલે નહોતા મળતા. પરંતુ તે નિઃસ્પૃહી, ત્યાગી અને સિદ્ધપુરુષ હતા એટલે તેમનું બાદશાહી સ્વાગત થયું હતું. એ પ્રસંગ યાદ આવે છે ત્યારે સહેજે કહેવાઈ જાય છે કે—એક સત્તાધીશ કરતાં એક સંતાનું સામ્રાજ્ય વધારે વિશાળ છે. જગત સત્તાને માથું તો નમાવે છે, પણ હૈયું તો એ સંતાને જ નમાવે છે.

એ સાર્મયું મુંબઈના અનેક મુખ્ય લક્ષ્મણોમાં કર્યું, અને અંતે મુંબઈના હાલના લાલ-બાગમાં આવીને થંભી ગયું. મહારાજશ્રીએ અહીંના ઉપાશ્રયમાં પહેલવહેલું વ્યાખ્યાન આપ્યું. અને ત્યાં જ તેમણે ચાતુર્માસ કર્યું.

પછી તો મહારાજશ્રીએ વાણીનો એવો સોત વહાવ્યો કે સાંભળનારને લાગતું કે અહીં કોઈ જીવતું મંજુલ ઝરણું કલકલ સંગીત ગાતું વહી રહ્યું છે. વર્ષોની મધુર ને શીતળ રીમઝીમ જેમ તેમણે રોજ ઉપદેશધારા વહાવે જ રાખી, વહાવે જ રાખી. આ રીમઝીમનો લાલ લેવા જૈનો તેમજ જૈનેતર ભાઈ-બહેનો પણ આવતા હતા. નિયમિત, એક દિવસ પાછા વિના હાજરી આપતા હતા. રાતના પણ ઘણા બિજાસુઓ આવતા. માધવબાગના મહંતો તો તેમની સાથે કલાકો સુધી જ્ઞાનવાર્તા કરતા બેસતા હતા, અને પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવતા હતા.

એ ચાતુર્માસમાં મુનિશ્રીના હાથે એક એવો પ્રસંગ બની ગયો કે તે પ્રસંગથી તો મુંબઈ બરેબર મોહનધેલું બની ગયું.

પ્રસંગ આ હતો. આજે તો એ નામને ઘણા યાદ કરે છે તેના નામ સાથે જોડાયેલી મોટી મોટી મહેલાતો જુએ છે તેના ધીકતા ધધાની બહોજલાની સાબળે છે, તે ત્યારે તો એક સામાન્ય માનવી હતો. સ્ત્રી પર એ ટોપીની ફેરી કરતો હતો.

એક દિવસ બસ, દેવકરણે મુનિશ્રીના દર્શન કર્યા હાથ જોડી તેણે પ્રણામ કર્યા મુનિશ્રીએ 'ધર્મલાભ'ના આશિષ લીધા એ આશિષમા એણે એવો રજુકાર સાબળ્યો કે તેને ફેરી ફેરી સાબળવાનું દિલ થઈ આવ્યું આ માટે તે રોજ ઉપાશ્રયે જવા લાગ્યો, તેમની ભક્તિ કરવા લાગ્યો, અને રોજ પેવો "ધર્મલાભ"નો રજુકાર સાબળી ખૂશ રહેવા લાગ્યો.

મુનિશ્રીએ તેની વીતકકથા સાબળી લીધી એ કે તે સાબળતા અગાઉજ તેમને તેમા બાવિના દાનેશ્વરી દેવકરણના દર્શન થતા હતા ત્યારે તો એ દેવકરણ રોજ કમાઈ રોજ ખાનારો હતો પણ એ તો પારસમણિનો સ્પર્શ નહોતો થયો ને ?

અને એક દિવસે એ પણ સ્પર્શ થઈ ગયો. મુનિશ્રીએ દેવકરણને અમુક શુભ ઘડીએ બોલાવ્યો અને કહ્યું — "દેવકરણ ! તારું કલ્યાણ થઈ જશે "

અને એ શબ્દો ખરેખર સાકાર બની ગયા દેવકરણનું સાચું જ કલ્યાણ થઈ ગયું ! ! એની ગરીબાઈ દૂર ભાગી ગઈ અમીરી હવે ખારણા ખટખટાવા લાગી અને એક દિવસ જે બાદશાહી માન કલ્પના હતી, વિચારતરંગ હતી, તે કદમ ચૂમતી આવીને બેઠી વાધા ને સાધન બદલાયા, પણ દેવકરણ તો દેવકરણ જ રહ્યો એનામા જરાયે શ્રીમતાઈનું પરિવર્તન ન આવ્યું એ તો ઉગ્ર ઉદાર બન્યો અને તેની ઉદારતાએ એવી સુગંધ પાથરી કે કે લોકો તેને તે યુગનો કહ્યું માનવા લાગ્યા.

મુખ્યએ આ અમતકાર સાબળ્યો, નજરે જોયો પછી પૂછવાનું શું રહે ? મુખ્ય એથી તો વધુ ને વધુ મોહનયેતુ બનતું ગયું પણ મુનિશ્રીએ માત્ર એકનો જ જીવનઉદ્ધાર ન કર્યો, અનેકના જીવનને તેમણે બેઠા કર્યા.

આ આતુર્માંસ દરમિયાન સિદ્ધિતપ, અષ્ટમહાસિદ્ધિ, કર્મસૂત્ર જેવા વિવિધ તપો થયા અને આ તપ નિમિત્તે નદીશરદ્વીપ, પાવાપુરી જલમંદિર વગેરે અનેક આકર્ષક એવી સ્થળોએ પણ કરવામા આવી ધર્મકાર્યોની એની તો ભરતી આવી હતી કે બાંહે ધર્મનું એક મહાપર્વ ચાલતું હોય એમ લાગતું હતું.

જેમ મુખ્યમા એક સવેગી સાધુનું આતુર્માંસ પ્રથમ હતું તેમજ મુખ્યના આગળે કેાઈ જૈનદીક્ષા લે એ પણ પ્રથમ જ અવસર હતો. મુખ્યમા ત્યારે બાંહે જૈન શ્રમણ સંસ્કૃતિનો અરણ્યોદય થઈ રહ્યો હતો.

મુનિશ્રીના વરદહરતે એક નહિ બપોળે તીક્ષ્ણ થઈ, અને તે પણ બને પુરવદીક્ષા ! મુખ્યનો સઘ તો મુનિશ્રીની આવી અબેડ પ્રતિમા જોઈ ગાઠાતૂર બની ગયો દરેકના હૃદયે 'મોહન'-'મોહન'નો બપ શરૂ થઈ ગયો.

દિવસો આવ્યા ને પસાર થઈ ગયા. ભેતભેતામાં ચાતુર્માસ પૂરું થઈ ગયું. મુનિશ્રીએ કેડ બાંધવાની તૈયારી કરી. મુંબઈ તો તેમને અડીધી જવા દેવા જરાય તૈયાર ન હતું. ત્યાંના સ'થે ફરીના ચાતુર્માસ માટે વિનંતિ કરી. પ.....ણ.....

સુરતનો સંઘ એક મહત્વના ધર્મકાર્ય માટે વિનંતિ લઈને આવ્યો હતો અને “સાધુ તો ચલતા ભલા....”

અને એક દિવસ વિશ્વની ઘડી આવી લાખી રહી. આંખોમાં આંસુ હતાં, હૃદયમાં વિદાયની વેદના હતી. મુંબઈના સ'થે ભાંગેલા પગે મુનિશ્રીને વિદાય આપી.

મુનિશ્રીએ પણ ‘ધર્મલાભ’ની આશિષ આપી અને વિદાય લીધી !!

ગિરિ લજ્જે ને મુનિ મોહન

[૧૪]

મું બાઈનું શામાયું પૂરું થયું હતું. ધર્મકાયે સતત ચાલુ જ હતા. શ્રમણ નિયમે પૂરા થતા હતા. ત્યાં....

“ ગુરુદેવ ! મત્યએણ વંદામિ....”

“ ધર્મલાલ ! કેણ ?

“ સાહેબ ! હું ધરમચંદ ”

“ સુરતથી આવો છો ?

“ છ હા ”

“ અચાનક જ આવવાનું થયું હશે ?....”

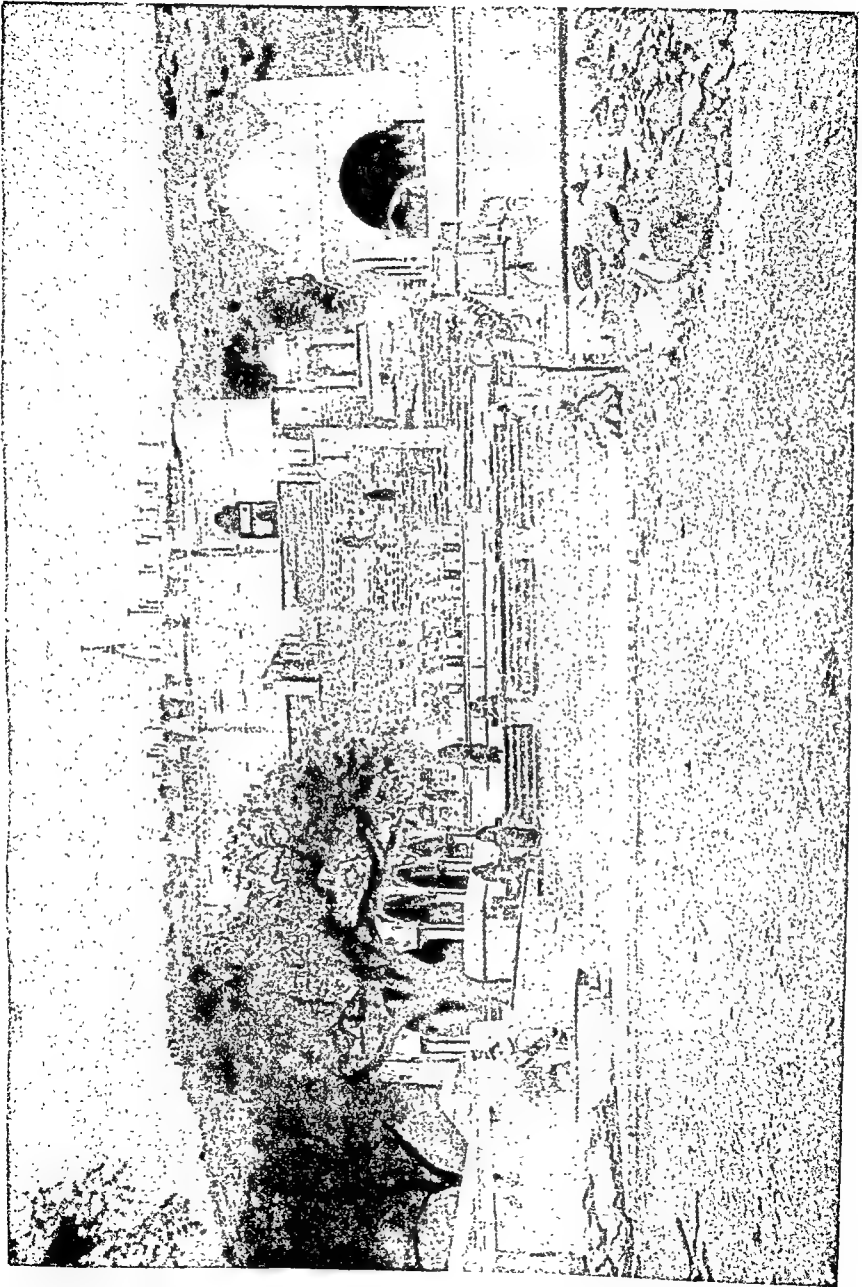
“ ના ગુરુદેવ ! કારણ આમ તો કંઈ ખાસ નથી. આપના દર્શનની ઘણા વખતથી ભાવના હતી, પણ સંસાર છિ ને ? અત્યાર સુધી નીકળી શકાયું જ નહિ પણ આજ તો લાલ મળી ગયો. હું આપની પાસે એક માંગણી કરવા આવ્યો છું અને આપે મારી એ નમ્ર વિનંતિનો સ્વીકાર કરવાનો છે....”

“ પણ ધરમચંદલાઈ ! તમારી વિનંતિ તો કહો....”

“ સાહેબ ! મારી ભાવના શ્રી સિદ્ધાચળજીની પદયાત્રા કરવાની છે....”

“ ઘણી ઉમદા ભાવના છે....”

“ પણ સાહેબ ! હું એમ એકલો જવા નથી માંગતો. મારી ભાવના તો આપને તેમજ ચતુર્વિધ સંઘને પણ સાથે લઈ જવાની છે....”

શ્રી મનવરનીની દે'ક ઉદ્દે આશ્રમ' દહેરાસર, પાલીનાણા

सन्निधौ नित्यं नमः नगरे महाशुभस्थाने मर्त्यगुणोपमा
सायक विराजमान श्रीसुदेयसुगुरुभक्तिकारक सर्गोपसरसा
धान दयावंत मध्यस्थ गुणरागी परहितकारी इत्यादिक आ-
यक्येक एकवीश गुणाद्यकृत पूजनीय समस्त श्रीसय नथा

मकसुरापाद नगरसे लब्धितंग प्रतापसिंहजी राय लछमीपति-
सिंह पनपतिसिंह बाहादुर छपपतिसिंह गणपतिसिंह नरप-
तिसिंह नाहाराज बाहादुर श्रीपतिसिंह सुरपतिसिंह का-
खिदास महिपति सिंह दुमडका प्रणाम योचियेगा.

इहां श्रीजैनधर्मपसायसं कुशल है. आप सर्व सनके कुश-
ल चाहते हैं, और पाखिलाणा नगरे श्रीसिद्धचलतीर्थराजकी नहर
ठी उपर श्रीगुणादिदेव आदिनाथ स्वामीजीको नवीन जिनमंदि-
र धरो हैं. तिनमें श्रीश्री १००८ श्रीपरमपूज्य कृष्णभदेवजी महाराज
प्रमुखकी आशारे एक हजार नवीन जिन विचोफी अंजन निजाक
अर्थात् प्रतिष्ठा संवत् १९४९ भिति माघ सुदि १० शुक्रवारके
दिन शुभ लग्नमें होयगी. इमही विधि शास्त्रानुसार दश दिन
पहिलेमें कुंभस्थापन वगैरे सदनुष्ठान प्रारंभ होयगा नो यह महा
मंगलकारी महोत्सवमें आप सहकुटुंब मित्रोसहित जरूर पधार
कर तीर्थसेवा और मुनिराज महाराज श्रीमोदन जालती प्रमुख
के दर्शनका महोत्साहान मित्रियेगा श्रीसयके पधारनल श्री
नशासनकी उन्नति और हमारे विशेष आनंद होयगा. जादा शुभ ॥

॥ १९४९ मार्गशीर्ष ॥ ला पनपतिमिहारा प्रणाम दयावग. दान पुत्र
सुदि १० शुक्रवार ॥ काजीगडेकी जरकमें यह शुभ काम हो पावे तो फल

“ ધરમચંદલાઈ ! તમારી લાવના ખૂબજ અનુમોદનીય છે, પણ અત્યારે તો વધુ શું કહી શકું ? વર્તમાન ભોગ....જેવી ક્ષેત્રસ્પર્શના....”

“ ના ગુરુદેવ ! ના, એમ કહે નહિ ચાલે. આપને અનુમતિ આપવી જ પડશે. સુરતનેા સંઘ પણ આપના દર્શન માટે આતુર છે અને ગુરુદેવ ! સાથે સાથે ખીજી પણ એક વાત કહું ? જ્યાં સુધી હું આ લાવના પૂરી ન કરી શકું ત્યાં સુધી ગળપણ માત્ર ખાવાનો મેં ત્યાગ કર્યો છે....”

મુનિશ્રી તો આ લાવુકે આત્માને ભેઈ અને સાંભળીને વિચારમાં પડી ગયા. “ હાં તો ધરમચંદલાઈ ! તમે એક કામ કરશો ? ”

“ ગુરુદેવ ! શું કહો છો ? તમે કહો અને હું કામ ન કરું ? ફરમાવો, આપની આજ્ઞા માટે આ સેવક તૈયાર છે. ”

“ ધરમચંદલાઈ ! અમારે સાધુઓને ખાસ ખીજાં તો શું કામ હોય ? પણ તમે મુંબઈના સંઘને મનાવો....”

અને ધરમચંદલાઈએ એ કામ માથે લીધું.

લોકકલ્યાણ કાજે સમર્પી દીધેલું જીવન ક્ષુદ્ર સ્વાર્થમાં રાચી શકે ખરું ? મહારાજશ્રી તો વિશ્વકલ્યાણના ચાહક હતા. વળી તેમને કેઈ પ્રતિબંધ ન હતો. કેઈ અંગત સ્વાર્થ પણ ન હતો. સંઘનું ભલું અને કલ્યાણ થાય, તેમાં જ તેઓ રાજી હતા અને પ્રવૃત્ત પણ.

મુંબઈના સંઘની પ્રબળ લાવના હતી અને તેમણે વિનંતિ પણ કરી હતી કે ખીજું આતુર્માંસ પણ મુનિશ્રી મુંબઈમાં જ કરે. આમ જો મુનિશ્રી વિહાર કરે તો મુંબઈના સંઘની લાગણી ફુલાતી હતી. પરંતુ સંઘ આખર સંઘ છે. એકબીજાના શુભકાર્ય માટે એ હંમેશા તયાર હોય છે, અને તેમ રહેવું જ ભેઈએ. તો જ શાસનપ્રલાવના સારી રીતે થઈ શકે, વળી સંઘ અને શાસન કંઈ જુદા નથી, એકનું અસ્તિત્વ બીજા પર નિર્ભર છે. તીર્થયાત્રા પણ એ શાસનનું જ કામ છે, તો પછી મુંબઈના સંઘ ધરમચંદલાઈની માંગણીને કેવી રીતે નકારી કાઢી શકે ? અને રહતા હોયે તેમણે પોતાનો આગ્રહ દીલો કર્યો અને આંસુભીની આંખે મુંબઈના સંઘે મુનિશ્રીને લાવણીની વિદાય આપી ! !....

સંવત ૧૯૪૮ માં મુનિશ્રી સુરત પધાર્યા. ત્યાં આવી વડાચૌદાના શ્રી સીમંધરસ્વામિના જિનાલયનેા જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. વૈશાખ સુદ દશમના રોજ વરદ હસ્તે પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ શરૂ થયો એ સાથે સાથે કતારગામના દેરાસરના જીર્ણોદ્ધારની વાતો પણ થઈ, અને સં. ૧૯૫૫માં એ કાર્ય પણ થયું.

મુનિશ્રી ખાસ તો આ વખતે પાલીતાણાના સંઘ માટે જ આવ્યા હતા. આથી સં. ૧૯૪૯ ના પોષ વદ પાંચમના મંગળ સુદ્ધર્તે સુરતથી પ્રસ્થાન શરૂ કર્યું. આ સંઘમાં ચૌદસો યાત્રાળુઓ ભેડાયા હતા. સંઘ ખંભાત અને વલ્લભીપુરના રસ્તે દિનપ્રતિદિન આગળ વધતો ગયો. પ્રવાસ પગપાળા હતો અને લાંબો પણ હતો. છતાંય સંઘની વ્યવસ્થા એવી સુંદર

અને સગવડભરી હતી કે યાત્રાળુઓ ઘણા જ ઉમંગ અને ઉત્સાહથી ભાવનાભર્યાં હોયે આગળ વધે જતા હતા. માર્ગમાં દેવાણેનો આરો આવ્યો અને તેને પેલે પાર પહોંચતા સંઘ કસોટીમા મુકાઈ ગયો. પણ મુનિશ્રીના પુણ્યપ્રતાપે અને શ્રી આદીશ્વરદાદાના સતત સંસ્મરણે સંઘ હેમખેમ પાર ઉતરી ગયો. એ કે સંઘને થોડું ઘણું નુકશાન તો થયું જ, પણ ધરમચંદલાઈ ફરજ ચૂકે તેમ ન હતા. તેમણે બહોર કયું કે યાત્રાળુઓએ પોતાના નુકશાનની જરાય ચિંતા ન કરવી. જેનું જેટલું નુકશાન થયું હોય તેઓએ તે આવીને મારી પાસેથી લઈ જહું. પ.....ણ.....કોઈ જ તે માટે આવ્યું નહિ ! ! ઉદારતા આગળ ભીખ હારી ગઈ ! ! !

બરાબર સવામહિને મંઘ પાલીતાણા હેમખેમ આવી પહોંચ્યો. પાલીતાણાના ઠાકેરસાહેબ સંઘનું સામેયું કરવા સામે આવ્યા. શ્રી આજુદજી કટયાણજી પેલી તથા સ્થાનિક જૈનસંઘ વગેરે પણ તેઓનું બહુમાન કરવા દોડી આવ્યા. સંઘભક્ત ખૂબજ કરવામાં આવી, અને બધા યાત્રાળુઓએ દાદાની યાત્રા પણ ઘણા જ ભાવથી કરી. આ નિમિત્તે તીર્થમાળ, શાંતિ-સ્નાત્ર આદિ પુણ્યકાર્યો પણ ઘણીજ ધામધુમથી ઉજવવામા આવ્યાં.

મંજિલ પૂરી થઈ હતી. સંઘના માણસો હવે વિદાય લઈ રહ્યા હતા. મુનિશ્રી પણ કઈ-ખગિરિ, તળાબ, ઘોઘા વગેરેની યાત્રા માટે પાલીતાણાથી વિહાર કરી ગયા.

મુનિશ્રી વિહાર તો કરી ગયા પણ ત્યારે એમને શી ખબર કે ફરી પાછા એ જ પાલીતાણામાં પાછા ફર્યું પડશે ? ખરેખર ભાવિના ભીતરને કોઈ નથી બળી શકતું.

ન્યારે મુનિશ્રી સંઘ સાથે પાલીતાણા પધારેલા, ત્યારે તે જ અરસામાં સંઘથી અલગ શ્રી રાવબહાદુર ધનપતસિંહજી તથા તેમના ધર્મપત્ની શ્રીમતી મેનાકુમારી પણ પોતાના રસાલા સાથે યાત્રાએ અહીં પાલીતાણા આવ્યા હતા.

આ ધનપતસિંહજી બંગાળના પ્રસિદ્ધ ધર્મવીર અને દાનવીર રાવબહાદુર પ્રતાપસિંહજીના પુત્ર થાય. તેમની માતાનું નામ શ્રીમતી મહેતાબકુવરી હતું. તેઓ ખૂબ જ ધર્મિક હતા. તેમણે નવપદ તથા વીરશ્યાનક તપ વિધિપૂર્વક પૂર્ણ કર્યો હતો. અને કહેવાય છે કે તેમણે ન્યારે માસક્રમણનું પાસ્યું કયું ત્યારે શ્રી સીમંધરદેવની શાસનદેવી પદ્માગુડીએ હાજરાહજૂર થઈ તેમની શાતા પૂછી હતી.

આ માતાની એક અદ્ભુત ઝંખના હતી કે પવિત્ર તીર્થોધિરાજ શ્રી યત્રુજ્ય પર એક ભવ્ય જિનાલય બંધાવવું. પણ ઘણા લાખા સમય મુખી એ ઝંખના કંઈ પૂર્ણ ન થઈ શકી. પરંતુ જીવતાં ભડે પોતાના હાથે ન બન્યું તે મર્વા પછી બીજાના હાથે પણ થવું જોઈએ એ ભાવના તો કાયમ રહી. આથી ન્યારે એમણે એણું કે હવે પોતે ઝાઝા દિવસ કાઢી શકે તેમ નથી, તેથી તેમણે પોતાના દીકરા ધનપતિને બોલાવ્યો અને કહ્યું :— “ બેટા ! તારા પિતાજીએ એક નાજીક દહેરાસર શ્રી સિદ્ધાચળ તીર્થે ખરતરવસહિમાં બંધાવ્યું છે, મને ઘણી ઇચ્છા હતી કે હું પણ એક ભવ્ય દેરાસર ત્યાં બંધાવું, પણ મારા જીવતાં તો હું એ

ન કરી શકી. તો ખેટા ! મારી એ ભાવનાને તું પૂરી કરજો. ત્યાં એક ભવ્ય જિનાલય બંધાવી ધામધૂમથી તેને શ્રી આદીશ્વર ભગવાનને અર્પણ કરી દેજો....”

મા તો ગઈ, પણ ભાવના મૂકી ગઈ ! !

અને ખેટાએ માતું વચન પાળ્યું પણ ખરું. તીર્થરાજની તળેટી પર જગા લઈ સં. ૧૯૪૫ માં દેરાસરનું ખાત-મૂર્ત્ત કર્યું. અને ચાર વર્ષના ટૂંકા ગાળામાં દેરાસર તૈયાર થઈ ગયું. આજે એની પ્રતિષ્ઠા હતી.

ત્યાંના સ્થિરવાસમાં શ્રીમતી મેનાકુમારીને એક શુભ સ્વપ્ન આવ્યું. સ્વપ્નમાં તેમને એવો આદેશ સંભળાયો કે તમે જે બાળનું દેરાસર બંધાવ્યું છે તેની પ્રતિષ્ઠા મુનિશ્રી મોહનલાલજીના હાથે કરાવો. આ આદેશ સાથે એક જ્યોત પણ ઝગમગતી હતી. ત્યાં, એ જ્યોત બુઝાઈ ગઈ. આ જ્યોત બુઝાતાં જ મેનાકુમારીની આંખ ઉઘડી ગઈ.

સવારે શ્રી ધનપતિસિંહજીને આ સ્વપ્નની વાત કરી. અને એ સાંભળીને તુરતજ તેમણે પોતાના સુપુત્ર શ્રી નરપતિસિંહને તે માટે મુનિશ્રી પાસે મોકલ્યો. મુનિશ્રી તે વખતે પાલીતાણાથી થોડે દૂર એવા કોઈક ગામમાં બિરાજતા હતા. નરપતિસિંહજી મુનિશ્રીને મળ્યા. વંદના કરી અને આવવાને હેતુ કહ્યો. સ્વપ્નના આદેશની વાત કરી. અને મુનિશ્રી પુનઃ પાલીતાણા પધાર્યા. ત્યાં તેમણે ‘સં. ૧૯૫૦ ના મહા સુદ દસમના રોજ તળેટી પરની ધનવસહિ ટૂંકના મૂળનાયક શ્રી આદીશ્વર ભગવાનના જિંબની અંજનશલાકા તથા પ્રતિષ્ઠા ઘણી જ ધામધૂમથી કરાવી.

આ ઉપરાંત એક બીજો પણ મહત્વનો પ્રસંગ આ વખતે બની ગયો. રામકુમાર તીર્થયાત્રા કરતા કરતા પાલીતાણા આવ્યા હતા. તેઓ યતિ હતા. આપણા ચરિત્રનાયક જેમ પૂર્વાવસ્થામાં બેચેન હતા અને મંથન અતુલવી રહ્યા હતા તેમ આ યતિશ્રી રામકુમાર પણ હૃદયમંથન અતુલવી રહ્યા હતા. તેમને યતિજીવન કંટાળો આપતું હતું. તે મોહમાયા છોડી સંવેગી બનવા માંગતા હતા. લૌકિક સમૃદ્ધિની બધી સાંકળો તોડીને નિર્ગંથ થવા ઇચ્છતા હતા. શ્રીપૂજ્યોના એ ગાદીવારસ હતા, પરંતુ એ ગાદી હવે તેમને બરબાદી લાગતી હતી. આથી એ ગુરુ તેમજ પોતાના વડીલ બંધુઓને છોડી તીર્થયાત્રાએ નીકળી પડ્યા હતા.

તેઓ જ્યારે પાલીતાણા આવ્યા ત્યારે આપણા ચરિત્રનાયક તેમજ યતિશ્રી હેમચંદ્રજી પણ અહીં જ હતા. પહેલાં એ યતિશ્રીનો પરિચય કરે છે. પરંતુ તેમને જંપ નથી, તે ફેરફાર માંગે છે. જીવનનું પરિવર્તન કરવા એ હવે બેચેન છે. યતિશ્રીને છોડી એ મુનિશ્રીનો સંપર્ક સાધે છે, અને તેમનું સાન્નિધ્ય સેવે છે. અહીં તેમના સંતપ્ત હૈયાને શાતા મળે છે

૧. બાળુના દેરાસરની પ્રતિષ્ઠાની આમંત્રણ-પત્રિકા છપાયેલી છે, તેમાં સં. ૧૯૪૯ ની સાલ છપાયેલી છે. જ્યારે છપાયેલ જીવનચરિત્રમાં સં. ૧૯૫૦ ની સાલમાં પ્રતિષ્ઠા કરીનો ઉલ્લેખ છે. અહિં છપાયેલ જીવનચરિત્રના આધારે ૧૯૫૦ ની સાલ લખી છે. વિશેષ તો તે સમયના અતુલવીઓ કહે તે પ્રમાણશ્રુત ગણાય.

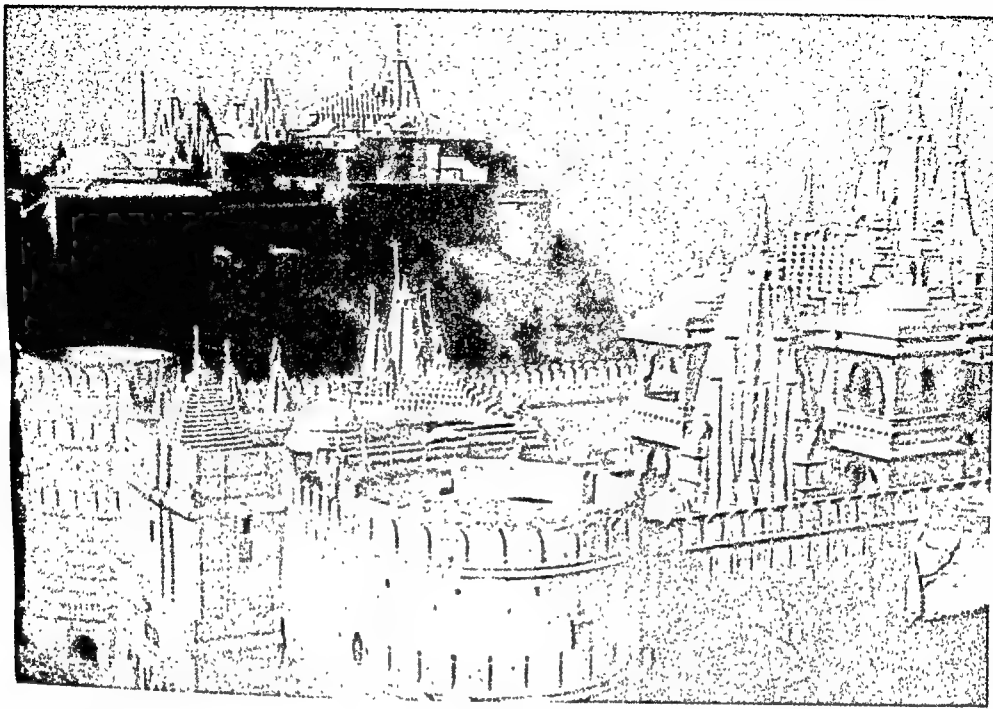
મુનિશ્રીના ઉઠાત વિચારો જાણી તે તેમના પર વારી જાય છે, અને સમકુમાર મુનિશ્રીને પોતે દીક્ષા લેવા માગે છે એની જાણ કરે છે.

મુનિશ્રી પણ આ મુમુક્ષુની તીવ્ર ઝંખના જોઈ ખૂશ થાય છે. સમકુમારનું જીવન અને પ્રમાણ જાણી મુનિશ્રીને પોતાનો જૂતકાળ યાદ આવે છે. આથી પોતાને આવો એક સમ-હૃદયી શિષ્ય મળ્યાથી તે આનંદ અનુભવે છે, અને તેને દીક્ષા આપી પોતાનો ‘ઝડદિમુનિ’ બનાવે છે.

કહેવાય છે કે માનવી મરે છે, પણ એના કાર્ય તો સદાય જીવે છે. અને ક્યારેક માનવી એવા કાર્ય કરી જાય છે કે એ કાર્ય યાદ કરતા જ એ માનવીનું નામ પણ સાંભરી આવે છે. મુનિશ્રી આજ તો આપણી વચ્ચે નથી, પરંતુ જ્યારે જ્યારે એ ધનવસુદિ-જયતળેટીની દૂક જોઈએ છીએ ત્યારે ત્યારે એ પુણ્યાત્મા પુણ્યસ્ત્રોત્રી સંતની યાદ આવી જાય છે. ત્યારે સહેજે કહેવાઈ જાય છે—

“અહીં એક એવા પાવન પગલા થયા છે કે જેની રજની સુવાસ હજી પણ મહેક્યા કરે છે....”

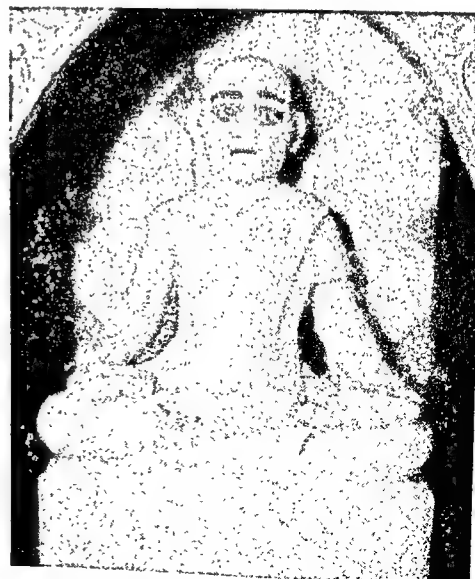

શમ્બુકથના ભવ્ય મંદિરો

પાલીતાણા ધનવશી દેવના મૂળ નાયક આદિશ્વર ભગવાન

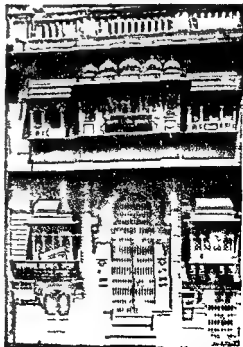

શુદ્ધ મૂર્તિ ધનવસિદેવ પાલીતાણા (૨૦મી સદી)

જુરાનપુરે જેન દરેરાસર
સિદ્ધસાસ નિબળાત આચરે શ્રી સ્થાપિતકર્તાના પ
← વિ સ ૧૦૦૭માં નૈધારે સધુ

શ્રી મોહનજાગણ જેન જ્ઞાનભ દાર નથા શ્રીમતશ્રી સાવજનિક સાવધારી
પીપલી વખરે હોરો (મ પ્ર) →

વૈદી અને યુગ

[૧૫]

મા

નવી ધારે છે ક'ઇક અને થાય છે ક'ઇક. ખરેખર દૈવની આ રચના અકળ જ રહી છે. મુનિશ્રીએ મુંબઈ પહોંચવું છે એમ મનમાં ધારી મુંબઈ તરફ વિહાર કર્યો, પરંતુ વચમાં સુરત આવતાં ત્યાં જ રોકાઈ જવું પડ્યું. મુનિશ્રી સુરતના સંઘને અવગણી ન શક્યા. અને સં. ૧૯૫૦નું ચોમાસું તેમણે સુરતમાં જ કર્યું.

સુરત હવે તેમના માટે અભણ્યું ન હતું. સુરતને પણ મુનિશ્રીનો કંઈ નવીન પરિચય ન હતો. ખંતે એકબીજાને સારી રીતે જાણતા થઈ ગયા હતા. મુનિશ્રીએ સુરતમાં જોયું કે કેળવણીનો પ્રચાર અહીં ખડબ સામાન્ય છે. તેમાં સ્ત્રીકેળવણી તરફ તો સુરતના જૈનોએ ઉપેક્ષા જ બતાવી હતી. સ્ત્રીઓને માત્ર અક્ષરજ્ઞાન આપવામાં આવતું. તેમનું વિશેષ મહત્ત્વ કંઈ જ ન હતું. ઘર પૂરતી જ તેમની જિંદગી હતી. તેમાં સાધારણ-મધ્યમ વર્ગના કુટુંબની બેનોની હાલત તો ખૂબ જ ચિંતાજનક હતી. મુનિશ્રી ઈચ્છતા હતા કે જૈન બેનો સંસ્કારી માતાઓ બને. આ માટે તેમણે આધ્યાત્મિક કેળવણીની જરૂર જોઈ. આમ મુનિશ્રી યુગના એવાણુ વર્તી રહ્યા હતા. સમય જે તેજ ગતિથી આવી રહ્યો હતો, તેનો તે પગરવ સાંભળી રહ્યા હતા.

પણ એ સાંભળીને બેસી જ ન રહ્યા. એ દિશામાં તેમણે સક્રિય કાર્ય પણ શરૂ કરી દીધું. વ્યાખ્યાનની પાટ પરથી સ્ત્રીકેળવણીની તેમણે વાતો શરૂ કરી અને એ માટે એક કન્યાશાળા ઊભી કરવાની જરૂર છે, તે વાત પર ભાર મૂક્યો.

કામ તો નવું હતું. દિશા પણ નવી નવી જ હતી. આવતા જમાનાની તો હજી એ પા પા પગલી જ હતી. પરંતુ મુનિશ્રીનું વચન મિથ્યા જાય તો એ વચનસિદ્ધ સંત શેના ?

એમના બોલને-કન્યાશાળાની માંગને સુરતના શેઠશ્રી હીરાચંદ મોતીચંદ ઝવેરીએ ઝીલી લીધી. શાળાના મકાન માટે તેમણે રૂપિયા પચ્ચીસ હજારની રકમ દાન કરી અને એ કન્યાશાળા સાથે પોતાની ધર્મપત્ની સુશ્રાવિકા જયકુંવરબેનનું નામ જોડી દીધું. ઇ.સ. ૧૯૦૭માં ગોપીપુરા ખાતે “શ્રી જયકુંવર જૈન જ્ઞાન ઉદ્યોગશાળા”ની સ્થાપના કરવામાં આવી. પાંચે તો એવા પુણ્યાત્માના હાથે નખાયો હતો કે આજ તે જ્ઞાન ઉદ્યોગશાળાની નવાપુરા, વડાચૌટા વગેરે સ્થળોએ જુદી જુદી શાખાઓ પણ કામ કરતી બની છે.^૧

૧. આ સંસ્થાનો સુવર્ણ મહોત્સવ તા. ૩-૧૦-૫૭ ના રોજ સુરતમાં ઉજવવામાં આવ્યો હતો.

પણ મુનિશ્રીએ માત્ર કેળવણીના કાર્યોનું જ સંતોષ ન માન્યો. મહારાજશ્રી કંઈ એવા અવસરોનો પણ ન હતા. તેમણે તે પણ એવું કે માન્યોને સ્વસ્તુ ને પૌષ્ટિક ખાવા પણ ભેટ્યો છે. માનવી એ જુઓ હશે તો એ ધર્મ બરાબર નહિ કરી શકે. અને તેમની પ્રેરણા યાત્રા ન યાત્રા તે પહેલાં તો એક જૈન ભોજનાલય ઊભું પણ થઈ ગયું. આજે પણ અનેક માધ્યમિક બંધુઓને લાભ આપતું એ ભોજનાલય આપણને મુનિશ્રીની યાદ આપતું ત્યાં મુરતમાં ઊભું છે.

આમ યુગપ્રવર્તક પ્રવૃત્તિઓ ચાલતી હતી, ત્યાં ચાતુર્માસ પૂરું થયું. ત્યાં મુંગડશ્રી શેઠશ્રી દેવકરણુ મુળજીભાઈ આદિ ગૃહસ્થો મુંગડ માટે વિનવિ લઈને આવ્યા, અને સંવત ૧૯૫૧-૫૨ નું ચાતુર્માસ મુંગડમાં થયું.

લાલબાગ ઉપાશ્રયમાં તેઓ સ્થિર થયા અને અત્રે તેમના શુભ અને પવિત્ર સાક્ષિયમાં ઉપધાનતપ કરાવવામાં આવ્યો. આ ઉસવમાં હાનવીર શ્રી દેવકરણુ મુળજી, શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર, હેમચંદ્ર, શ્રી કસ્તૂરચંદ્ર કલ્યાણચંદ્ર આદિ સર્વગૃહસ્થોએ ખૂબ જ ઉત્સાહથી આજેવાનીભર્યો સક્રિય ભાગ લીધો. આ નિમિત્તે ભવ્ય એવી અનેક રચનાઓ કરવામાં આવી.

ચાતુર્માસની સગત ઉપદેશધારાથી ત્રણ વ્યક્તિઓના જીવનમાં પરિવર્તન આવ્યું. અને એ ત્રિપુટીએ યોમાસા પછી મુનિશ્રીને પોતાની સારી જિંદગી સમર્પણ કરી લીધી. ધાર્મિક ધામધૂમથી તેમનો દીક્ષા મહોત્સવ ઉજવાયો. અને તેમનાં નામ શ્રી જયમુનિજી, શ્રી નયમુનિજી, તથા શ્રી લક્ષ્મીમુનિજી રાખવામાં આવ્યાં. તેમાંના શ્રી જયમુનિજીને તો પાછળથી આચાર્યપદવી બોનાવવા કરવામાં આવી હતી. ત્યારે તેઓ શ્રી જયમુનિજી મટી શ્રી જયસિંહમૂડીશ્વરજી મહારાજ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા.^૧

એ જ અરસામાં મુનિશ્રીની શુભનિશ્ચામાં શ્રી ગોડીજી દહેરાસર અને શુભાતવાડીના શ્રી ચિનામજી પાશ્વનાથના દહેરાસરમાં પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ ઉજવવામાં આવ્યો.

બહારથી આવનાર જૈન ગૃહસ્થોને ઉતરવા માટે મુંગડ ખાતે કોઈ સ્થત ન હતું. એને હાથ ધરી મુરકેલીઓ વેડતી પડતી. આ જરૂરિયાતને પહોંચી વળવા મુનિશ્રીએ પ્રેરણા કરી અને મુરતનિવાસી ગવેરી શ્રી ભાઈચંદ્ર તક્તચંદે રૂ. ૭૫૦૦૦) ની બાદશાહી રકમ જૈન ધર્મશાળાનું નવું મકાન બંધાવવા માટે શ્રી સંઘને અર્પણ કરી.

અને ધાર્મિક વાતાવરણથી મધમધતું લાલબાગનું સ્થલ આજે ભેટ્યો છીએ ત્યારે તો તેનો અધિકારભર્યો ભૂતકાળ ખરેખર આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે.

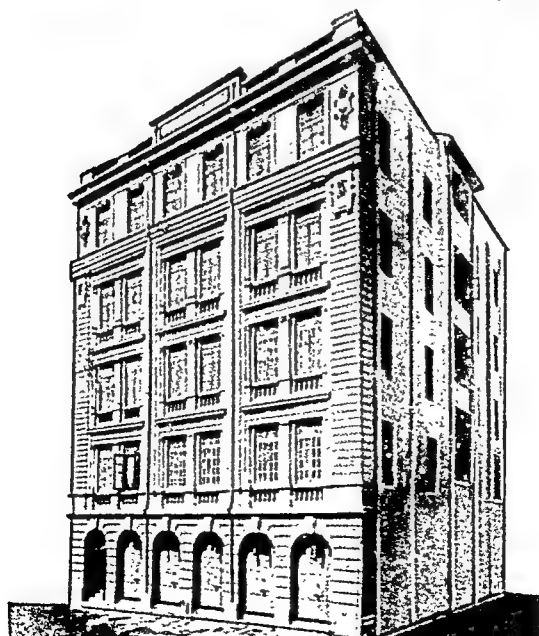
મુનિશ્રી માણેક લખે છે કે—“આ વખતે લાલબાગ એક નાની તબેલા સરખી છાપરાં-વાળી જગા હતી.” અને એ જ લાલબાગ ઉપર રૂ. નવ હજારનું દેવું હતું.

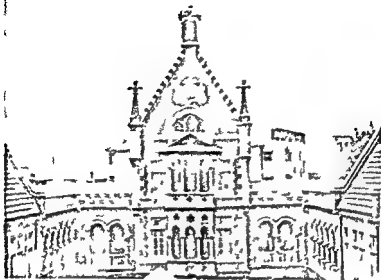
૧. તેઓ શિષ્યસામ્રાજના સમર્થ વિદ્વાન હતા. અને સિરપુર (જ્ઞાનદેશ) જુરાનપુર (મ. પ્ર.) આદિ સ્થળે તેમના ઉપદેશથી અને પોતાની દેખરેખ નીચે દહેરાસરો તૈયાર થયાં છે.

મથાડ (મુનઈ)-જયવ્રજ પાશ્વનાથ દહેરાસરની પ્રતિજ્ઞા પણ સં. ૧૯૭૬ના તેમણે કરાવી છે.

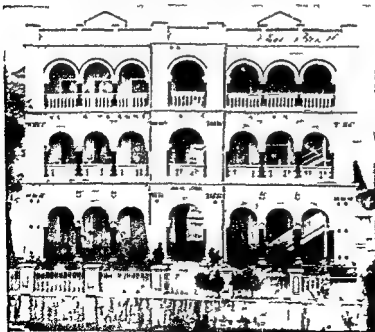

શ્રી મોહનલાલજી જૈન સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરી, માધવપાલ-ભૂલેસ્વર, સુબંધ. (સ્થાપના ઈ. સ. ૧૯૧૦)

ગેઠ ગાંધીનગર જીલ્લાના મેડિકલ કોલેજના મુખ્ય ભાગનો દેશ

શ્રી ગાંધી નગરના મેડિકલ કોલેજના મુખ્ય ભાગનો દેશ

સં. ૧૯૪૭ માં આપણા ચરિત્રનાયકના અહિં પ્રથમ પુનિત ચરણ પડ્યા અને તે પછી મુંબઈએ તેની ધાર્મિકતામાં કદીયે ઝોટ આવતી નથી જોઈ.

સં. ૧૯૫૧-૫૨ ની સાલ તો તેનાં અનેક ધર્મકાર્યોથી અમર બની ગઈ.

લાલબાગ ઉપાશ્રયની ખજાડી ગયેલી ઇમારત પુનઃ નવજીવન માંગતી હતી. આ અંગે ચરિત્રનાયક મુનિશ્રીનો ઉપદેશ થતાં મુશિંદાબાદનિવાસી રાયબહાદુર શ્રી બુદ્ધિસિંહજી દુધેડિયા તરફથી રૂ. ૨૦,૦૦૦) ના ખર્ચે લાલબાગ ઉપાશ્રયનો જીર્ણોદ્ધાર થયો અને તેનું રૂ. ૬૦૦૦) નું દેવું પણ ભરપાઈ કરવામાં આવ્યું.

ધર્મશાળા થઈ, ઉપાશ્રય થયો. પણ હજી એક વસ્તુ ખૂટતી હતી. ભૂદેવરના એટલા વિસ્તૃત એરિયામાં નજીકમાં કેઈ દહેરાસર નહિ. મુનિશ્રીનો આદેશ શું ? લાવના થઈ કે કાર્ય થયું જ સમજો. અને એ જ લાલબાગ ઉપાશ્રયના નીચેના ભાગમાં એક ભવ્ય ગૃહ-જિનાલય તૈયાર થયું.

આજે તો લાલબાગ પાસે બે-બે જિનમંદિરો છે, ઉપાશ્રય છે, ધર્મશાળા છે, લાઈબ્રેરી છે. આમ બધું જ છે, બધી રીતે સમૃદ્ધ છે, અને થતું બધ છે.^૧

ધર્મકાર્યો ત્યારે એટલાં બધાં ને એવી શાનદાર રીતે થતાં હતાં કે મુંબઈ માટેના જુના ખ્યાલો હવે જુના થવા લાગ્યા. મુનિશ્રીએ પણ પોતાના આણીશુદ્ધ, વિશુદ્ધ ચારિત્ર્યથી સાબિત કરી બતાવ્યું કે ના, મુંબઈમાં ધર્મ રસાતળ નથી જતો, સાધુતા ત્યાં નષ્ટબ્રષ્ટ નથી થતી.

ખરેખર, મુનિશ્રીના પાવનપગલાં મુંબઈમાં થયાં ને મુંબઈના ભાગ્ય ઉઘડી ગયાં. સં. ૧૯૪૭ માં મુંબઈનાં દ્વાર ખૂલ્યાં તે ખૂલ્યાં. અને આજે તો અનેક મુનિપુત્રો મુંબઈ પધારી ધર્મ-ઉદ્યોત કરી રહ્યા છે. તેનું શ્રેય આમ એ ચરિત્રનાયકના કાળે જ બધ છે.

સાચે જ સંતનો એક જ સ્પર્શ શલ્યાને અહલ્યા બનાવી દે છે. પારસનો થોડોક જ સંસર્ગ પોલાદને સુવર્ણમાં ફેરવી દે છે. મુંબઈ પણ એક વખતનું શલ્ય જ હતું ને ? સંત મુનિ મોહનનો પાદ-સ્પર્શ થયો ને એ જ મુંબઈ અલબેલી મટી ધર્મનગરી બની ગઈ !....

૧. ગતવર્ષમાં પૂ. આ. ધર્મસચિવ મ. ના ઉપદેશથી ધર્મશાળાનું ખાતમૂહૂર્ત થયું. અને તેની સાથે 'શ્રી મોહનલાલજી જૈન સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી' નું નવું મકાન પણ તૈયાર થનાર છે.

સંઘર્ષ અને સમાધાન

[૧૬]

અ

જથી લગભગ અરધા સૈકા ઉપર મુખર્ધનુ લોકમાનસ આજના

જેવુ ઉદાર ને વિશાળ ન હતું ત્યારે તો મુખર્ધ વિચારોમા ઘણુ જ પડાત હતું આજના પ્રગતિવાદી વિચારો ને આચારો તો હજુ ત્યારે નહિવત્ હતા. તેમાય જૈનત્વ વિષે તો મુખર્ધને ઘણા જ ઉધા ને ખોટા ખાલ હતા જેનેતરો જૈનોને જતુસ કે જતસના વારસદાર માનતા હતા જૈનોની મહાન ને પવિત્ર એવી વીર્યભૂમિ પાવીતાણાને તેઓ પેલેરટાઈન સમજતા હતા કેઈ વળી જૈનધર્મને બૌદ્ધધર્મની જ શાખા સમજતું હતું આમ અનેક બ્રામકે અને જુદી માન્યતાઓ જેનેતરોમા ફેલાયેલી હતી, આ અંગે વ્યવસ્થિત પ્રચાર-કાર્યની જરૂરીયાત સૌને સમજતી હતી, છતાય તે અંગે કશું નહોતું થતું

સન ૧૮૮૩ માં બ્રિટાનો (અમેરિકા) વિશ્વધર્મ પરિષદ Parliament of Religious આકાર લઈ રહી હતી દુનિયાના દરેક ધર્મના અગ્રણીઓ ત્યાં ભેગા મળવાના હતા અને પોતાના ધર્મની વાત કરવાના હતા ભારતમાથી તે માટે બેઠાત ધર્મના પ્રતિનિધિ તરીકે સ્વામિ વિવેકાનંદ ગયા હતા જૈનધર્મને પણ તે પરિષદમા ભાગ લેવા આમત્રણ મળ્યું હતું, અને એ પરિષદના કાર્યવાહકોએ પૂ આચાર્ય શ્રી આત્મારામજી મહારાજ પર પત્ર પણ લખ્યો હતો. આચાર્યશ્રીએ તેના પર ખૂબ જ ગભીર ને પુખ્ત વિચાર કર્યો અને તેમ કરવું ઘણું જરૂરી પણ હતું

કારણ સન ૧૮૫૭ ની સ્વાતંત્ર્ય ક્રાંતિ પછી ભારતીય રાજપદ્ધતિ પટ્ટો લઈ રહી હતી, અને તેને લઈને ધર્મ, શિક્ષણ, સાહિત્ય, વ્યાપાર, ઉદ્યોગ જેવા અનેક ક્ષેત્રોમા પરિવર્તન થઈ રહ્યું હતું આચાર્યશ્રીએ જમાનાની હાકલ ઝીલી લીધી, અને પરિષદમા ભાગ લેવા માટે શ્રી વીરચંદ રાઘવજી ગાંધી (જાર-એટ-લો) ને જૈનધર્મના પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલી આપ્યા

અને શ્રી ગાંધીએ ત્યાં એનું સુદર કામ કરી બતાવ્યું કે પશ્ચિમના લોકોની આખ

ખુલી ગઈ, તેઓને તે પછી ભૂલ સમજાઈ ગઈ કે જૈનધર્મ એ કોઈપણ ધર્મની શાખા નથી. એ એક સ્વતંત્ર જ ધર્મ છે, અને એનું તત્ત્વજ્ઞાન ઘણું સૂક્ષ્મ છે.

પશ્ચિમમાં જૈનધર્મને જન્મ આપી શ્રી ગાંધી મુંબઈ પાછા ફર્યા, ખરેખર તેઓ એક મહાન ને ઉદાત્ત કાર્ય કરીને પાછા આવ્યા હતા. આ માટે તેઓ જરૂર સન્માનને યોગ્ય હતા. પરંતુ મુંબઈના સંઘે તેમને સત્કારવાને બદલે ઉપેક્ષા કરી, તેમના એ કાર્યને નિંદી નાંખ્યું. અરે ! તેટલાથી જ પરિતૃપ્ત ન બનતાં તેમને સમાજમાંથી હાંકી કાઢવાની વાતો કરી.

સંઘ આનું કરે તે સ્વાભાવિક હતું. કારણ સંઘ હજી રૂઢિને પૂજારી હતો, તેનો તે ભક્ત હતો, તેની દૃઢ માન્યતા હતી કે ધર્મકાર્ય માટે પરદેશ ને તે પશ્ચિમના દેશોમાં તો જવાય જ નહિ. વેપાર, કે શિક્ષણ જેવા કાર્ય માટે ત્યાં જાય એ વાત અલગ છે. અને કદાચ એ હજી ક્ષમ્ય છે. વળી આ માન્યતાને યંથેનો ટેકો પણ મળતો હતો, યંથો કહેતા:-

“ द्विकस्याव्यौ तु नौयातुः शोधितस्याप्यसङ्ग्रहः । ”—કોઈપણ સંજોગમાં કરેલું સમુદ્ર-બ્રમણ અસ્પૃશ્ય છે, ત્યાજ્ય છે. જળમાર્ગે ગયેલો ગમે તેટલો વિશુદ્ધ બની આવે તો પણ તે મલિન જ છે, ગંદો છે. એવા બ્રહ્મ માણસને તો સમાજમાં ખેસાડાય જ નહિ. અને તેમાંય શ્રી ગાંધી તો ધર્મ માટે સમુદ્ર-બ્રમણ કરી આવ્યા હતા ! એમને તો સમાજમાં લેવાય જ કેમ ?

અને રૂઢિચુસ્ત લોકોએ એ માટે પોતાનાથી થાય તેટલો વિરોધ કર્યો. એકાદ ઠેકાણે તેમને સત્કારવા સભા ભરવામાં આવી. ત્યાં પણ જઈ તેમણે ધાંધલ મચાવ્યું, ખુરશીઓ ઊછાળી, મોટા અવાજ કર્યા અને ‘ ગાંધીને સંઘ બહાર મૂકો ’ એવાં સૂત્રો પોકાર્યાં. એ સાથે સાથે તેમણે શ્રી ગાંધીની બહિષ્કાર પત્રિકા બહાર પાડી.

પત્રિકા આ પ્રમાણે હતી.

મુંબઈ,

તા. ૯ મી જુલાઈ ૧૮૯૩

જાહેર ખબર

સર્વે ધર્માભિલાષી જૈનોને વિનયપૂર્વક સૂચવવામાં આવે છે કે અમેરિકા ખંડ મધ્યે ચિકાગોની પરિષદમાં સંઘના નામથી જૈન એસોશીએશને પ્રતિનિધિઓ મોકલવા વિષે જૈનોની સંમતિ લીધા વિના ઠરાવ્યું છે. તેના વિરુદ્ધમાં જાણવા જેવી જાણતો હાલમાં બહાર આવી છે અને તેથી ઘણા લોકો નાખૂશ છે. આ વાત હવે એટલી બધી પ્રસિદ્ધ છે કે તેનું વધારે વિવેચન કરવા હવે દરકાર રહેતી નથી. અને અમે આ નીચે સહી કરનારાઓ ખુદ્દી રીતે જણાવીએ છીએ કે જે જે પ્રતિનિધિઓ ચિકાગો મોકલવાનું ઠરાવ્યું છે તે અમેને તદ્દન પસંદ નથી. તેથી અમે તેને રદ કરીએ છીએ, અને એ જાણતમાં અમારા જૈની લોકોની સંમતિ નથી.”

આ પત્રિકાથી તો વાતાવરણ ખૂબ જ તંગ બન્યું. શ્રી ગાંધીની તરફેણ કરનારો વર્ગ નાનો હતો, જ્યારે તેમનો વિરોધીવર્ગ તો ઘણો જ મોટો હતો. છતાંય બંનેએ સામનો

૧. આ પત્રિકા નિચે ૧૩૭ સહીઓ કરવામાં આવી હતી ને નીચે લખ્યું હતું કે વધારે લખાણ અંધ જવાથી માત્ર જુજ જ સહીઓ છપાવી છે.

કયોં એથી તો ત ગરીવી ખૂબ જ વધી જવા પામી હવા એટલી બધી કયુપિત બની ગઈ કે પ્રસંગને જતો કરવામા શાલુપણ જણાતું હતું છેવટ સયે અખાલા, પૂન શ્રી આત્મા-રામજી મહારાજને આ બધી વાતોથી વાકેફ કરતો પત્ર લખ્યો અને આ અંગે શું કરવું તેનું માર્ગદર્શન માગ્યું

શ્રી આત્મારામજી મહારાજે તુરત જ વળતો જવાબ આપ્યો, અને જણાવ્યું કે—“શ્રી સદ્ગની આસાથી શ્રી ગાંધી શત્રુજય વીર્યની યાત્રા કરી લે” આ ઉપરાંત વધુ માર્ગદર્શન માટે તેમણે લખ્યું —

વિશેષતઃ શ્વેતઓમેં મુનિરાજ શ્રી મોહનલાલજી વિરાજમાન હૈં શે મી ભવમીહ ઔર શ્રી જિતાજા કે મગ સે હરનેગાલે હૈં. ઇસ વાસ્તે હનકી સમતિ લેની વાહિયે ઔર ફોદ અન્ય ગીતા થંસે પૂઝ લેના અત્ર મેં વહુત મન્નતા સે. ‘ઓ સચ સે કિનતિ કરતા હુ કિ જો કુઝ જિતાજા વિરુદ્ધ અવોય લડાળ કરા હોવે સો સર્વમી સચ મુજકો માફ કરેં’ ઇતિશ્રી કથ્યાળ હોવે સકલ સચકો

૬ વહ્નલવિજય

સહી આત્મારામજી મહારાજ^૧

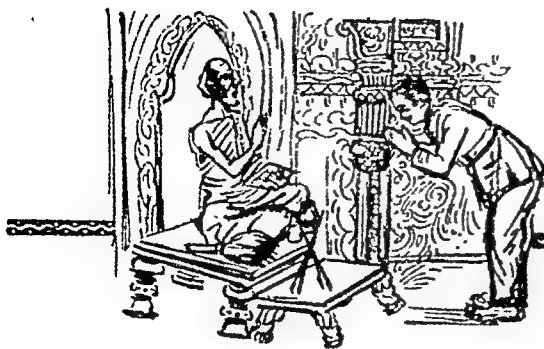
મુનિશ્રી તો આ બધી દિધામા પડી ગયા પૂન આત્મારામજી મહારાજે તેમને માર્ગ દર્શન આપવા જણાવ્યું હતું અને પોતે તો આ પ્રસંગમા માધ્યસ્થ ભાવ રાખતા હતા. વગી શ્રી ગાંધી મુનિશ્રીના વ્યક્તિત્વથી પ્રભાવિત બનેલા હતા, અને અવરનવર તેમની સાથે જ્ઞાનચર્ચા પણ ગોઠવતા હતા. જ્યારે શ્રી સદ્ગ તો શ્રી ગાંધી જો ઉપાશ્રયમા પગ મૂકે તો તેમને કોઈના બારણા બતાવવા મુખી ઉકળેવો હતો. સદ્ગ કોઈ પણ હિસાબે શ્રી ગાંધીનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર ન હતા.

મુનિશ્રીએ સમયની નાઠ પારખી લીધી. સમાજના રોષનુ માપ પણ તેમણે કાઢી લીધું અને સમયને અદબ ભરી ખાનગીમા શ્રી ગાંધીને કહેવડાવી દીધું કે “હમણા અત્રે આવડું હિતાવહ નથી, કાળક્ષેપ કરવો.”

એક બાળુ ખાનગીમા સદેશો મોકલ્યો ને બહારે બ્યાખ્યાનમા ખૂબ જ તટવ્યતા બજાવીને “સમય ઝોળખો” વિષય પર સતત ઉપદેશધારા વહાવી. ઉત્સર્ગ^૨ ને અપવાદની તર્કબદ્ધ છણાવટ કરી રાગ-દ્વેષના પ્રસંગોથી દૂર રહેવાની વાતો સમજાવી.

સમય સરતો ગયો. કાળના થર બદલતા ગયા. વિરોધનો ઉઠેવ વટોગ પણ ધીમે ધીમે શમતો ગયો. કયુપિત હવા ધીરે ધીરે સ્વચ્છ બનતી ગઈ અને એક દિવસ એવો આવીને ઊભો રહ્યો કે બાણે કશું જ બન્યું નથી એ પ્રકરણ તો મધરાતનું એક લયાનક સ્વપ્ન જ બની ગયું !^૧

૧ ‘આચાર્ય’ શ્રી વિજયનંદભટ્ટરિ રમારક મ્રથ’ ના પૃ ૭૬ થી ૪૦ પર આ પત્ર આપ્યો પ્રગટ થયો છે. અમે તેમાંથી આપણા ચરિત્રનાયકના સળધની જ વિગત લીધી છે. જિગ્મસુઓને તે પત્ર તે મ્રથમ થી વાચી લેવો.

પુરુષ હિંદુ પરવાસ જાતી

[૧૭]

મું બધ તો હંબુ ધર્મપ્રચારના શ્રી ગણેશ કરતું હતું, ત્યારે રાજનગર—
અમદાવાદ તો જૈનધર્મનું મુખ્ય કેન્દ્ર બની ચૂક્યું હતું. જૈન-
ધર્મની પ્રવૃત્તિ અને પર્વોથી એ ધમધમી રહ્યું હતું, અને અમદાવાદનું આંગણું તો અનેક
સમર્થ ને પ્રતિભાવંત શ્રમણ ભગવંતોએ પાવન કર્યું હતું. અનેક સંપ્રદાયના શ્રમણો ત્યાં
આવતા અને જ્ઞાનધારા વહેવડાવતા. અમદાવાદના શ્રાવકોએ મુનિશ્રીની ખ્યાતિ સાંભળી.
મુંબઈમાં તેમણે આણેલી ધર્મજગૃતિની વાતો સાંભળી, તેમના ત્યાંનાં કાર્યો અને તેમની
ચારિત્ર્યસુવાસ જાણી. પછી અમદાવાદનો સંઘ બેસી રહે તો એ અમદાવાદનો સંઘ શેનો ?
અને એ વિચાર ઘોળાતા હતા તે પહેલાં તો ત્યાંના સંઘના અગ્રીમો સર્વશ્રી લાલભાઈ
દલપતભાઈ, શેઠશ્રી જમનાભાઈ ભગુભાઈ, શેઠશ્રી મનસુખભાઈ ભગુભાઈ વગેરે
મુંબઈ આવી પહોંચ્યા.

સૌએ મુનિશ્રીને વંદના કરી, અને સુખશાતા પૂછી.

“ સાહેબ ! આપ તો જાણે અમારા અમદાવાદને સાવ ભૂલી ગયા હાગો છો ? ” કોકે
વાતની શરૂઆત કરી.

“ ના, મહાનુભાવો ના. એ ધર્મનગરીને તો કેવી રીતે ભૂલી જવાય ? ન્યાં પુરંધર
આચાર્ય ભગવંતો વિરાજતા હોય અને જે ધરતીએ શ્રી શાંતિદાસ, શ્રી પ્રેમાભાઈ જેવા
તેજસ્વી અને અણમોહ એવા શ્રાદ્ધ શ્રાવકરત્નો આખ્યાં હોય, એ ધરતીને કયો માનવી ભૂલી
શકે ? ખરેખર, મહાનુભાવો ! ત્યાંનો ભૂતકાળ તો ખૂબ જ ગૌરવવંતો છે....”

“ પણ સાહેબ ! એ ભૂતકાળને ઘડનાર તો વર્તમાનકાળ જ છે ને ? અમદાવાદની ભાવિ
આબાદી અને સમૃદ્ધિ આપ જેવા નિઃસ્વૃદ્ધી, ત્યાગી સાધુ ભગવંતો પર તો સલામત છે....”

મુનિશ્રી શ્રાવકોનો ભાવ કળી ગયા. એથી તુરત જ તેમણે સીધો જ સવાલ હસતાં
હસતાં કરી નાંખ્યો:—

“ જોએ એમ કહોને કે તમે અમદાવાદ આવવાની વિનંતિ કરવા આવ્યા છો, કેમ ખરું ને ? ”

“ છ હા, સાહેબ ! અમે આપને અમદાવાદ પધારવાની વિનંતિ કરવા જ આવે આવ્યા છીએ, અને અમને શ્રદ્ધા છે કે આપ અમને નિરાશ નહિજ કરા ”

મુનિશ્રી શું બોલે ? ત્યાં તો ઘોડી જ વારમા “ મુનિ મોહનવાલજી મહારાજની જય ” બધા બોલી બેઠ્યા

મતલ ૧૯૩૫ નું ચાતુર્માસ અમદાવાદ થયું ત્યારે મુનિશ્રી સાથે સત્તર ઠાળા હતા તેમનું જ્યારે સ્વાગત કરવામા આવ્યું ત્યારે એવો તો ઠાક ને હમામ રાખવામા આવ્યો હતો કે જોનારને સહેજે મુમ્મતમા થયેવ સ્વામીતની સરખામતી કરવાનું દિવ થઈ આવે !

અમદાવાદ પહેલેથી શ્રમજોનું પૂજારી છે શ્રમજો પ્રત્યે તેમને પૂજા જ ભક્તિભાવ રહ્યો છે અને શ્રમજોના કામ માટે તે સદાય ઉત્સાહી રહ્યું છે આથી જ તે અનેક શ્રમજુ બગવતો અહીં જ્ઞાનસાધના માટે, તપસાધના માટે, ધર્મકાર્યો માટે અહીં આવીને ચાતુર્માસ કરે છે અને અહીંથી જ મેળવે છે, જેટલું પામે છે, તેના બેવડા બદલા વાગી આપે છે અનેક મુનિ-મહારાજો અહીં પન્થાસ બન્થા છે, ઘણા પન્થાસજી મહારાજો ઉપાધ્યાય થયા છે, અને અમદાવાદે ઘણાની આચાર્યપદવીઓ જોનાયત થતી જોઈ છે મુનિશ્રી ઘણા વખતથી વિચારતા હતા કે શ્રી જયમુનિજી ને શ્રી હર્ષમુનિજી યોગોદ્ધતન માટે યોગ્ય થયા છે અને તેમને તે કરાવવા જોઈએ પણ ક્યાંય મુમેળ જામતો ન હતો, અને બધી બાબતોના વિચાર કરતા એ વિચાર અમલમા આવતો જ ન હતો

અહીં તેમજો જોયું કે સાધન છે, સગવડ છે, સમય છે, સાથ પણ છે આથી એ વિચારને તેમજો અહીં મૂર્તસ્વરૂપ આપ્યું ૫૦ ૫૦ શ્રી આનંદવિજયજીની શુભનિશામા એ જે શિષ્યોને મૂક્યા, અને યોગોદ્ધતન કરાવ્યા આ ૫૦ ૫૦ શ્રી આનંદવિજયજી મહારાજ પૂજ્ય વૃદ્ધિચ દ્રજી મહારાજના શિષ્ય હતા, તેમજો મન મૂકીને તેમને તે યોગ કરાવવા શરૂ પણ કરી

શિષ્યોને આમ પ્રગતિનું એક સોપાન વધુ ચડાવ્યા તે જ અરસામા બીજી પણ એક ચાલગાર ઘટના બની

૫૦ રવિસાનરજી મહારાજના સમુદાયના ૫૦ સાધ્વીજી મહારાજ શ્રી શિવશ્રીજી મુનિ શ્રીના સમુદાયમા આવવા ઇચ્છતા હતા મુનિશ્રીની આજ્ઞામા તેમને રહેવું હતું મુનિશ્રીએ આ બાબતનો ગંભીર વિચાર કર્યો આ માટે ફેરફાર કરવા માગે છે એની સમ્મતી બજાવણ કરી પરંતુ એવું કંઈ જ અઘટિત ન હતું માત્ર તેમની પ્રતિભાથી અનુભવે જ તે તેમની આજ્ઞામા આવવા માગતા હતા મુનિશ્રીએ તેમને પોતાના સમુદાયમા લઈ લીધા આમ અમદાવાદમા મુનિશ્રીના સાધ્વી પરિવારની ગજોત્રી શરૂ થઈ

આ ઉપરાંત શેકશ્રી લાલભાઈ દલપતભાઈના માતૃશ્રી ગંગાબાઈએ મુનિશ્રી પાસે શ્રાવિકા-ધર્મના ખારમતના પચ્ચદ્ધાણ લીધા

આમ શાસનપ્રભાવનાનાં અનેક કાર્ય થતાં થતાંમાં તો આતુર્માંસ પૂરું થઈ ગયું. અને અમદાવાદમાં પોતાની પવિત્ર સુવાસ મૂકી તેઓ એક શુભ યોગદીયે વિહાર કરી ગયા.

અમદાવાદથી થોડે દૂર ભોંયણી એ જૈનોનું પ્રાચીન તીર્થ છે. દર વરસે હજારો યાત્રા-જીઓ ત્યાં આવી ભગવાન મહિનાથના દર્શન કરી પોતાના આત્માને પાવન કરે છે. અમદા-વાદ સુધી તો મુનિશ્રી આવી ગયા હતા. હવે ભોંયણીની યાત્રા ન કરે તો તળાવે આવીને તરસ્યા જવા જેવું થાય. મુનિશ્રી તો પ્રભુપ્રેમના તૃપિત હતા. એ એવું શા માટે કરે ? અને તેઓ પરિવાર સહ પેઢાપુર, રાંધેબ, કડી વગેરે થઈ ભોંયણી પધાર્યા. પ્રભુના દર્શન કર્યાં ને પાવન બન્યા.

ત્યાં તેમને સમાચાર મળ્યાં કે પૂજ્યશ્રી રવિસાગરજી મહારાજ મહેસાણામાં બિરાબે છે. આ સમાચાર સાંભળી મુનિશ્રીનો શુભાતુરાગ ઉછળી આવ્યો. તેમનું હૈયું એ પુણ્ય વિભૂતિને મળવા અધીર બની બેઠ્યું. અને ત્યાંથી વિહાર કરી તેઓ સૌ મહેસાણા આવી પહોંચ્યા.

પૂ. રવિસાગરજી મહારાજનું નામ શુરતમાં ત્યારે દરેકની જાણે લેવાતું હતું. અણિ-શુદ્ધ ક્રિયા અને વિશુદ્ધ તેમજ ઉત્કટ ચારિત્ર્યપાલન માટે સૌ તેમની એકજાલે પ્રશંસા કરતું હતું. તે સમયના શ્રમણવર્ગમાં તેમનું એક આગવું વ્યક્તિત્વ હતું. એક અનોખી જ પ્રતિભા તેમની હતી.

આ જો પરમ વિભૂતિઓના મિલનની નોંધ લખતાં કમંથોગી, અધ્યાત્મજ્ઞાન દિવાકર શ્રીમદ્ આચાર્યદેવેશ શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિ મહારાજ લખે છે કે:—“ પૂ. મોહનલાલજી મહારાજની સંગતિ મને સં. ૧૯૫૭ ની સાલમાં સુરતમાં થઈ હતી. તેમના સંબંધમાં આવતાં તેમનાં ઉત્તમ શુભોચ્ચે પૂજ્યતાનો આલ કરાવ્યો હતો. આ મહાત્મા અમારા શુરના શુરશ્રી મહારાજનાં દર્શન કરવા મહેસાણા પધાર્યા હતા, અને દર્શન કરી પરમ આનંદ પામ્યા હતા. અને તેઓશ્રી કહેતા હતા કે—“ મહામુનિરાજશ્રી રવિસાગરજી જેવા કોઈ હાલના કાળમાં ચારિત્રિક્રિયા પાળવામાં ઉત્તમ નથી. ” સુરતના સમાગમમાં પણ તેઓશ્રીએ પરમ-શુરશ્રી રવિસાગરજી મહારાજની ઘણી પ્રશંસા કરી હતી. ”

આ પ્રસંગની અહીં નોંધ લઈએ છીએ અને શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીનું નામ લીધું છે ત્યારે તેમની સાથે સંકળાયેલો અગાઉનો એક પ્રસંગ પણ યાદ આવી જાય છે. સંવત ૧૯૫૭ નું જો વરસ હતું. આપણા ચરિત્રનાયક મુનિશ્રી ત્યારે સુરતમાં હતા, તે જ વરસમાં અને તે જ સુરતમાં ત્યારે શ્રી સુખસાગરજી મહારાજ સાહેબ તેમના શિષ્ય પરિવાર સાથે શ્રી નગી-નચંદ મેળાપચંદની વાડીએ હતા. અહીં જ શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજી મહારાજને આપણા ચરિત્રનાયકને પ્રથમ પરિચય થયેલો. ત્યારે તેઓ આચાર્ય ન હતા. મુનિરાજશ્રી બુદ્ધિસાગ-રજી જ હતા. પ્રથમ જ પરિચયે તેઓ મુનિશ્રીની મોહક ને સૌમ્ય પ્રતિભાથી પ્રભાવિત બન્યા. તેમની નિઃસ્પૃહી દશા જોઈ તેમને તેમના તરફ આકર્ષણ થયું, આકર્ષણમાંથી પ્રેમ

જન્મ્યો, અને પ્રેમમાંથી મુલાકાતો શરૂ થઈ. શ્રી બુદ્ધિસાગરજી મહારાજ અવરનવર મુનિશ્રી પાસે આવવા લાગ્યા. તેમની સાથે જ્ઞાનચર્ચા કરવા. લાગ્યા તેમની બક્ષિત અને સેવા પણ કરવા લાગ્યા, તેમજ મુનિશ્રીના અનેકવિધ કાર્યોમાં ભાગ પણ લેવા લાગ્યા.

એક સાગરગચ્છના સાધુ આમ એક અન્ય ગચ્છના સાધુના ઉપાશ્રયે અવરનવર જાય, ત્યાં કલાકો સુધી બેસે, તેમના કાર્યોમાં ભાગ પણ લે, એ બધું જ બધાં ક'ઈ-યોડું' સહન કરી લે ? કારણ માનવીના મન ક'ઈ બધાનાં સરખાં થોડાં હોય છે ? સુરતમાં અમુક વર્ગ સંકુચિત માનસવાળો પણ હતો. તે વર્ગને આ બધું ન ગમ્યું. થોડા દિવસો સુધી તો અંદ-શાઅંદર અડબડ ક'યો કરી, છેવટે તેની હદ વટતાં તેમણે શ્રી બુદ્ધિસાગરજીને પણ વાત કરી અને તેઓ જે કરી રહ્યા છે તે 'યોડું' કરી રહ્યા છે, તે સમજાવ્યું.

પરંતુ શ્રી બુદ્ધિસાગરજી મહારાજે તેમને જે પ્રેમ અને દલીલોથી પોતાના કાર્યની સમજ આપી, તે સાંભળીને તો એ વર્ગ દંગ જ થઈ ગયો. તેમને પોતાની સંકુચિતતાની શરમ આવવા લાગી, તેઓ તેમને નમી પડ્યા.

એ પ્રસંગ પછી એક મહારવની ઘટના બની ગઈ, જે ઘટનાએ બંનેના સંબંધો વચ્ચે સારો એવો પ્રકાશ પાડ્યો, અને ભાવિના સંબંધોનો તેથી મજબૂત પાયો નાખાયો.

સુરતમાં ખ્રિસ્તી મિશનરીઓ ખ્રિસ્તીધર્મનો પ્રચાર કરી રહ્યા હતા. અને આ પ્રચાર માટે તેઓ પત્રિકાઓ પ્રગટ કરતા હતા, અને ઠેકઠેકાણે પ્રવચનો કરતા હતા. મિશનરીઓમાં એક જયમલ પદ્મર્મીંગ ખ્રિસ્તી પાદરી હતો. આ જયમલ અગાઉ જૈન હતો, જૈનકુળમાં તે જન્મ્યો હતો, જૈનતપના સારા સ્વરૂપ પણ ધરાવતો હતો. પાછળથી તેણે દીક્ષા પણ લીધી હતી, અને આપણા અસ્તિનાયકનો તે શિષ્ય બન્યો હતો. ઘણા સમય સુધી તે મુનિશ્રી સાથે રહ્યો. એક દિવસ તે અધ્યાત્મિક દીક્ષા છોડી ચાલ્યો ગયો, ત્યારપછી તે ખ્રિસ્તી મિશનમાં જોડાયો અને ત્યારથી તે ખ્રિસ્તીધર્મનો પ્રચાર કરવા લાગ્યો.

અહીં સુરતમાં પોતાના એક વખતના ગુરુને ભેળે તે બેશમાં આવી ગયો, અને ખ્રિસ્તી-ધર્મનો પ્રચાર ભેરશોરથી કરવા લાગ્યો. પોતાના પ્રવચનોમાં એ જૈનધર્મને ઉતારી પાડવા લાગ્યો. 'ઇસુ કરતાં મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન મોટું છે' એવું પ્રતિપાદન કરવા લાગ્યો.

બંને મુનિઓને આથી ઘણું જ દુઃખ થયું. આવી વ્યક્તિઓને તો મૂળમાંથી જ ઉખેડી નાંખવી ભેળેએ, અને આ તો ધર્મ સામે પડકાર હતો. શૂંપ કેમ બેસી રહેવાય ? શ્રી બુદ્ધિ-સાગરજી કાગળ અને કલમ લઈ બેસી ગયા. જયમલના આક્ષેપોનો સચોટ જવાબ આપતું એક સળંગ પુસ્તક ભેતભેતામાં લખી નાંખ્યું, પુસ્તક પૂરું થતાં જ તેથી મૂળ પ્રત તેમણે મુનિશ્રીને વંચાવી, મુનિશ્રી એ પ્રત ધ્યાનપૂર્વક વાંચી ગયા. પ્રતના એક એક શબ્દ અને દલીલ પર તે ખૂશ ખૂશ થઈ ગયા. અને વ્યાખ્યાન પાટ પરથી તેમણે શ્રી બુદ્ધિસાગરજી અને તેમના એ પુસ્તકની ભારેભાર અભ્યુદયના કરી, અને એ પુસ્તક પ્રગટ કરવા માટે સૂચના કરી.

આ સૂચના થતાં જ જૈન ફ્રેન્ડલી સોસાયટીએ 'જૈનધર્મ અને ખ્રિસ્તીધર્મનો

સુકામલો' પુસ્તક પ્રગટ કરવાનું કામ ઉપાડી લીધું. સાથે સાથે વ્યાખ્યાન બાદ તેમણે શ્રી નગીનચંદ કપૂરચંદ ગવેરીને લલામણ કરી કે—“મુનિરાજશ્રી બુદ્ધિસાગરજીના પંડિતજીનો પગાર તેઓ અભ્યાસ કરે ત્યાં સુધી ચાલુ જ રાખવો....”

આ પ્રસંગથી તો વિરોધીઓ છક જ થઈ ગયા. ખંને વચ્ચેનો આવો નિર્મમ અને નિર્દોષ સ્નેહસંબંધ બેઠે બધા વિરોધીઓ તો મોંમાં આંગળા જ નાંખી ગયા, આજે પણ આ બે ગરજો વચ્ચે જે કંઈ સુમેળ ને સંપ છે તે આ પ્રસંગને જ આલારી છે.

મુનિશ્રીએ ૧૯૫૩ નું સુરતનું ચોમાસું પૂરું કરી પાટણ પધાર્યા. સંવત ૧૯૪૧ માં તેઓ પધાર્યા હતા. તે ફરી તેર વરસના ઘણા લાંબા સમય પછી ૧૯૫૪ માં પાટણ આવ્યા અને આ સાલનું ચોમાસું તેમણે અહીં પાટણમાં જ કર્યું.

આ ચાતુર્માસ દરમિયાન તેમણે ત્રણ કાર્ય મહત્ત્વનાં કર્યાં, અને બીજા ધાર્મિક અનુષ્ઠાન કરાવ્યાં તે જુદાં....

સૌ પ્રથમ તેમણે પેથાપુરના રહીશ, સુસુહુ શ્રી કેશવલાલને અહીં પાટણમાં દીક્ષા આપી અને તેમનું નામ કેલ્યાણસુનિજી રાખ્યું.

બીજું કામ તેમણે જ્ઞાનોદ્ધારનું કર્યું. તેમણે કરાવેલું કામ તો યાદગાર રહેશે. પાટણના અંધલંકારીના સંરક્ષણની તેમણે જરૂરિયાત બેઠે અને આ માટે તેમણે પ્રેરણા કરી. અને આ પ્રેરણાથી તે કાર્ય માટે રૂ. ૨૨૦૦૦) ની રકમ લેગી થઈ ગઈ.

ત્રીજું કરેલું કાર્ય તે જીર્ણોદ્ધારનું હતું. યુગપ્રધાન આચાર્યશ્રી જિનદત્તસૂરિજી તથા આચાર્ય ભગવંત શ્રી જિનકુશળસૂરિજી મહારાજની ચરણપાડકાની દહેરી, સમારકામ અને યોગ્ય માવજત માંગતી હતી, તે એવી તો જીર્ણ અને લગભગ ખંડેર જેવી બની ગઈ હતી કે, ત્યાં ખૂણ જ આશાતના થતી હતી. મુનિશ્રીએ આ કાર્યને પણ હાથ પર લીધું. શ્રી પત્રાલાલ પૂરણચંદને આ માટે વાત કરી અને તેમણે તે કાર્ય સહયોગ વધાવી લીધું. આથી પીતાંબર તળાવ પરથી તે દહેરી ખસેડીને બેગીવાડાના શામળા પાર્શ્વનાથના બગીચામાં તે બંધાવી અને તેની પુનઃ સ્થાપના કરાવી. એ આજ દાદાવાડીના નામથી ઓળખાય છે.

ચોમાસું પૂરું થયા પછી ૧૯૫૫ માં મુનિશ્રીની પુનિત છાયામાં શેઠશ્રી નગીનદાસ સાંકેળચંદલાઈએ શ્રી શંખેશ્વર તીર્થના છંદો પાળતો સંઘ કાઢ્યો. આ સંઘે માગશર વદ દસમના શુભ પ્રયાણ કર્યું. આ સંઘમાં ઘણા ભાવિક યાત્રાળુઓએ ભાગ લીધો હતો.

ત્યારપછી તેઓ ચાતુર્માસ માટે સુરત પધાર્યા. આ સાલ તેઓ શ્રી પ્રેમચંદ રાયચંદની ધર્મશાળામાં બિરાજ્યા હતા. આ સાલ તેમણે કરાવેલી વિવિધ પ્રતિષ્ઠાઓ માટે યાદ રહેશે.

સૌ પ્રથમ તેમણે ગોપીપુરા, મેઘનરોડ પર આવેલાં શ્રી કેશુનાથજીના દેરાસરમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી. બીજી પ્રતિષ્ઠા ઓસવાલ મહોદ્વામાં આવેલા શ્રી મનમોહન પાર્શ્વનાથ જિનાલયની કરાવી. તેમના વર્ષદહેરો થયેલું ત્રીજું પ્રતિષ્ઠાપન હાથીવાળા જિનમંદિરમાં શ્રી સૂરજમંડન પાર્શ્વનાથનું છે.

આ પ્રતિષ્ઠાએ ઉપરાંત તેમણે કતારનામના હરેરાસરનાં અર્ચોદારનું પણ બધું કામ
કતારગામ આમ તો હિંદુઓની તીર્થભૂમિ છે. પરંતુ મુનિશ્રીના હાથે થયેલ અર્ચો-
દાર પડી તે જૈનોનું પણ તીર્થધામ બન્યું છે અહીં પાલીતાણાના કુંજર પરના ઘરે
તાદરથ કરવામા આવ્યા છે પાલીતાણાની જેમ જ સામસામા જિનાલયો છે. એક બાજુ
શ્રી આદીશ્વરનું હરેરાસર છે, અને તેની જ બરાબર સામે પુકરીક ગણધરનું હરેરાસર બાધેતું
છે. હાલના હરેરાસર પાછળ રાયજીના પગલાં પણ છે. મેદાનની અત્યુગતા હોય હરેરાસરની
બાજુમા જ એક આદીશાન ધર્મશાળા બાધવામા આવી છે. દર વરસે કારતક સુદ પૂનમના
રાત્ર સુરતનો સંધ અહીં યાત્રાથે આવે છે ને તેની વરસગાંઠ નિમિત્તે પ્રતિવરે સાધર્મિક
વાત્સલ્ય થાય છે.

આ શત્રુજયાવતાર તીર્થની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૯૫૫ ના વૈશાખ સુદ તેરસ ને મંગલવારના
રાત્ર મુનિશ્રીના વરદહસ્તે થઈ. શેકશ્રી નગીનચંદ કપૂરચંદ ઝવેરીએ મૂળનાયકને
ગાદી પર બેસાડવાને સાબ લીધો હતો. અને હેરાસરના બોજમા સામ સામી બાજુ પ્રભુ
પ્રતિમાઓની પણ સ્થાપના કરવામા આવી હતી. આ પ્રતિમાઓ શ્રી ઝવેરી તક્ષકચંદ
બેળાપચંદ તથા ઝવેરી મૂળચંદ આલોકચંદ બેસાડી હતી. કહેવાય છે કે આ પ્રસંગે

૧ સુરત-કતારનામના કતુજયાવતાર હરેરાસરની પ્રશસ્તિ —

॥ શ્રી પાર્શ્વનાથાય નમઃ ॥

સૂરતવતનનિવાસી મેષ્ઠોવરો મૂષ્ણાડમિષ પૂર્વઃ ।
કતારમામેડસ્મિન્ નિર્માણયદ્ આદિજિનચૈત્યમ્ ॥૧॥

શારણન્દ્રમેષ્ઠી.....

શ્રી પુઠરિકચૈત્ય ઘરચક્રન્ સ્વાતમગુરૂચર્યમ્ ॥૨॥

ચૈત્યયુગ્મ તન્ સમમૂલ્ . કાઠેન મૂલસા જીર્ણમ્ ।

મોમદ્ મોદનમુનયો વિહરન્ત તન્ન ચાડડગ્મુઃ ॥૩॥

મત્વા ત્રિનેન્દ્રચિન્ત્ર નિરીદ્ય ચૈત્યં ચ જીર્ણમિતિ ।

સ્મૃત્તોદ્ધારકલ્લ લે મનસીત્વં માયગામામુ ॥૪॥

ધ્યાત્વેતિ સૂરતે લેડધ્યાજમ્ સત્ત્વા શ્રાવકસપ્તેન ।

જીર્ણોદ્ધારાયં ત સંપ પ્રવોમયન્ બદ્ધધા ॥૫॥

તદયોષી તતશ્ચ સપ્ સન્નસ્તે ચૈત્યકાર્યગુણ ।

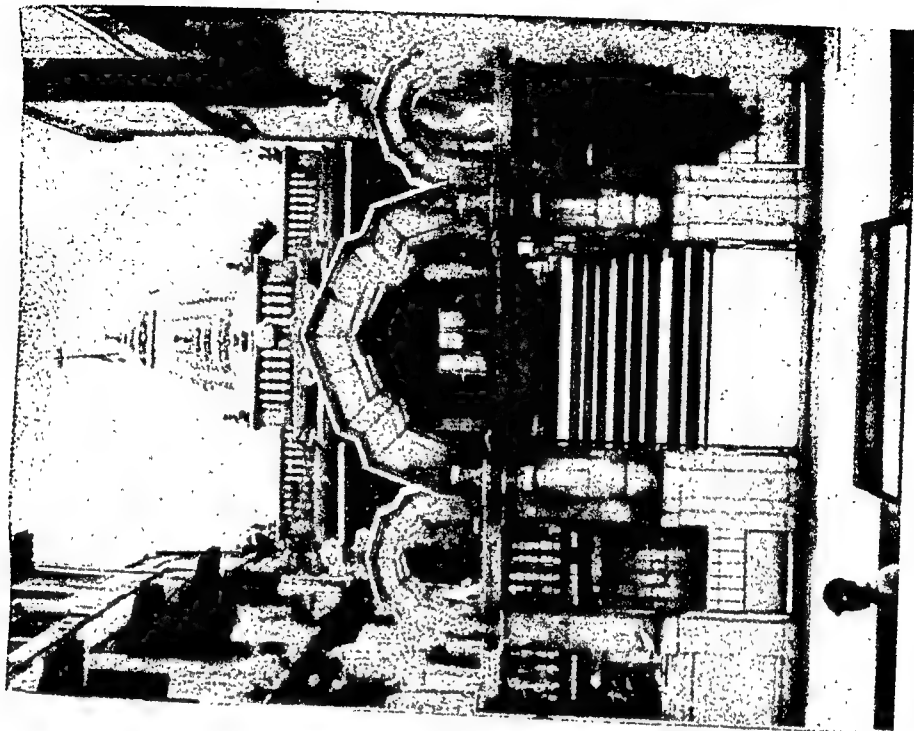
..... ॥૬॥

મૂલેયુનદમૂમિત [૧૯૫૫] થયે શ્રી ચિત્રમાર્ગસમયે ગતે ।

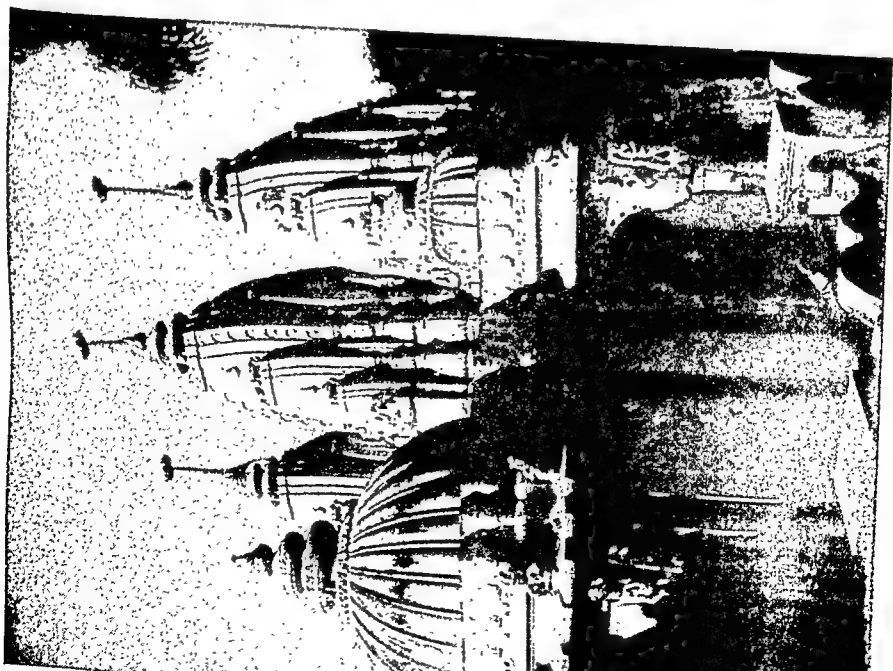
વૈશાલે સિતપદ્મે ત્રયોદશી મોમવાસરે ॥૭॥

તત્પ્રાસશ્રોત્રવનેડસ્મિન્ પ્રતિમા શ્રી જામિનદનારીનામ્ ।

શ્રીમન્મોહનમુનિમિ જયન્તુ સંસ્થાપિતા સતતમ્ ॥૮॥

મ (સુરત) નું શરૂઆતનાર દરિયાકાંઠે - પ્રતિષ્ઠા. (સં. ૧૯૧૧)

શ્રી પુનામલ દરિયાકાંઠે - પ્રતિષ્ઠા. (સં. ૧૯૧૧)

ચિંતન સ્મૃતિ

[૧૮]

તે

સમયની આ વાત છે. ત્યારે પદવી એ ભારે જવાબદારી મનાતી હતી. શ્રમજીવન પોતે જ આ પદવી માટે ઘણો સભાગ રહેતો હતો, તે પદ મેળવવા માટે તે ભારે સાધના કરતો અને જ્યારે તેને ખૂદ લાગતું કે ના, હવે કંઈ વાંધો નથી; પોતે એ પદવીનું ગૌરવ સાચવી અને વધારી શકશે ત્યારે જ તે સંઘની વિનંતિ અને આશરે માન આપી એ પદનો સ્વીકાર કરતો. આમ થવાથી સંઘ પણ એવા પદવીધારી સાધુઓને ઉચ્ચ આદર અને સન્માનથી સન્ધારતો હતો, અને તેમનો પગો ઘોલ એક અવાજે ઝીલતો હતો.

સંવત ૧૯૫૬ માં મુનિશ્રી અમદાવાદમાં સ્થિર હતા, ત્યારે શ્રી હર્ષમુનિજીના વડીલ શુભધુ મુનિરાજ શ્રી જશમુનિજીએ તપાગચ્છની વિભક્ત સાખાના પંચાસ શ્રી દયાવિ-મલજી મહારાજની પુનિત છાયામાં શ્રી ભગવતીસૂત્રના યોગોદ્દહન કર્યા હતાં. આ પ્રસંગ અમદાવાદના સંઘે ઘણી જ ધામધુમથી ઉજવ્યો હતો. આ ઉત્સવમાં શેઠશ્રી લાલભાઈ દલપતભાઈ, શેઠશ્રી મનમુખભાઈ ભગુભાઈ આદિ ગૃહસ્થોએ ખૂબજ સક્રિયરસ લઈ આ ઉત્સવને અનુપમ બનાવ્યો હતો.

ત્યાર પછી પંચાસમવરે શ્રી જશમુનિજી, શ્રી હર્ષમુનિજી સપરિવાર સુરત પધાર્યા, ત્યારે ચરિત્રનાયક સુરતમાં જ ગિરાજમાન હતા. અહીં સુરતમાં મુનિશ્રી હર્ષમુનિજીએ, પં. પ્ર. શ્રી જશમુનિજીના શુભ સાન્નિધ્યમાં શ્રી ભગવતીસૂત્રના યોગોદ્દહન શરૂ કર્યાં.

જ્યારે જ્યારે અને જ્યાં જ્યાં કોઈપણ શ્રમજી ભગવંતને કોઈપણ પદવી એનાયત કરવામાં આવતી ત્યારે ત્યારે ત્યાં ત્યાં ઘણી જ ધામધુમથી કરવામાં આવતી. સંઘજમણો થતાં, અમૂલ્યમહોત્સવ થતો, પૂજારી ભણાવતી, પ્રભાવનાઓ થતી, આકર્ષક અંગરચનાઓ થતી, સુરતમાં પણ જ્યારે શ્રી સિદ્ધિમુનિજીને, પંચાસપદવી આપવામાં આવી હતી ત્યારે એ બધું જ કરવામાં આવ્યું હતું.

શ્રી હર્ષમુનિજી હવે પંચાસ પદવી માટે યોગ્ય બન્યા હતા. સુરતનો સંઘ પણ હવે તેમને પંચાસ બેવાને ઉત્સુક હતો, અને પદવી આપવામાં આવે ત્યારે કંઈક ને કંઈક સમા-

રોહ તો કરવો જ જોઈએ. સુરંતનો સંઘ પણ એ માટે કંઈક કરવાનો વિચાર કરતો હતો, પરંતુ ત્યાંના સંઘને નવીનતાનો શોખ હતો. આ સમારોહમાં તેમને એક જુદી ભાત પાડવી હતી. માત્ર થોડાક જ દિવસ સમારંભની યાદ રહે તેમાં તેમને સંતોષ ન હતો. તેમને તો ચિરંતન સ્મૃતિ જળવાઈ રહે તેમ કરવું હતું.

સુરત સંઘના આંગેવાન કાર્યકરો લેગા થયા. તેમાં સર્વશ્રી ધરમચંદ ઉદયચંદ, તેમના સુપુત્ર શ્રી જીવણચંદ તથા શ્રી લલ્લુભાઈ, શ્રી નગીનચંદ કંપૂરચંદ ગવેરી, શ્રી કુલચંદ કેસ્તુરચંદ અને ખીલ પણ વિચારણા માટે બેઠા હતા. વાતની શરૂઆત કરતાં શ્રી ધરમચંદભાઈએ કહ્યું:—“જુઓ ભાઈઓ ! પ્રાચીન સ્થાપત્યના સંરક્ષણનો કાયદો હવે આવી રહ્યો છે. આપણે બધા બે સમયસર નહિ જાગીએ તો કાયદો કહેશે તેમ આપણે કામ કરવું પડશે અને ત્યારે આપણે એટલા મોડા પડ્યા હોઈશું કે એ કામ આપણને ત્યારે એક વેઠ કરવા જેવું લાગશે. ખીલું ચુરોપીઓના માઉન્ટ આણુના દેરાસરો ઉપર ગીધનજરે બેઠે રહ્યા છે. આ સાથે એ પણ મારા જાણવામાં આવ્યું છે કે લોર્ડ કેઝલે પણ એ બેનમૂન કલાત્મક દેરાસરો જોવા માટે આવનાર છે. તો એ બધું બને તે અગાઉ જ એવું કંઈક નક્કર કરીને રાખીએ કે જેથી તેઓને લાગે કે અમે અમારા દેરાસરોની સંભાળ રાખી શકીએ છીએ. આ સિવાય આપણા સુરતમાં જ કેટલાક દેરાસરો જીર્ણોદ્ધારની રાહ જોતાં બેઠાં છે. સુનિશ્ચી મોહનલાલજી મહારાજજીએ પણ મને આ અંગે એક વખત ટકોર કરેલી. આઠ વરસ ઉપર તેમણે મને કીધેલું:—“ભાઈ ! ધરમચંદ, આ જીર્ણોદ્ધાર માટે હવે કંઈક કરો અને તેમને પડતાં બચાવી લો....”

તો મારું તમને સૌને આ નમ્ર સૂચન છે કે “આપણે આ પદવીપ્રદાન સમારંભમાં, ખૂબ પ્રભાવના અને રચનાઓ ઉપરાંત એક જીર્ણોદ્ધાર ફંડ કરીએ અને આ સમારોહને ચિરંતન કરીએ....”

સૂચન ઘણું જ સમયસરનું હતું. સૌએ તેને સહર્ષ વધાવી લીધું. અને તે જ સમયે શેઠશ્રી ધરમચંદભાઈએ એ ફંડમાં રૂ. ૨૫૦૦૦) ની રકમ લખાવી દીધી. બધાએ તેમની ઉદારતા અને હેાંશ જોઈ એ ફંડ સાથે તેમનું નામ જોડી દીધું. ત્યારથી એ ફંડ “શેઠશ્રી ધરમચંદભાઈ ઉદયચંદ જીર્ણોદ્ધાર ફંડ”ના નામથી ઝોળખાય છે. રકમ ભરાતાં તુરત પછીનો વિધિ કરવામાં આવ્યો. તે ફંડનું એક વ્યવસ્થિત ટ્રસ્ટ કરવામાં આવ્યું. તેના મેનેજર ત્રસ્ટી નીમવામાં આવ્યા. એ જગા પર તેમના જ સુપુત્ર શ્રી જીવણચંદભાઈ (હાલમાં સુનિશ્ચી જિનભદ્રવિજયજી મહારાજ)ની નિમણૂક કરવામાં આવી. કાર્ય એવી શુભ પળે શરૂ થયું હતું કે થોડા જ સમયમાં તે ફંડ સવા લાખ રૂપિયા સુધી પહોંચી ગયું. આ સાથે આણુના દેરાસરોના જીર્ણોદ્ધાર માટે શ્રી જીવણચંદ તથા લલ્લુભાઈની કંપનીએ રૂ. ૧૫૦૦૦) ની ઉદાર સખાવત કરી. મળેલ વિગતો પ્રમાણે સં. ૧૯૮૨ સુધીમાં આ ફંડમાંથી સુરત અને તેની આસપાસના દેરાસરોના જીર્ણોદ્ધાર માટે રૂ. ૪૦૦૦૦) ની જગી રકમ ખર્ચવામાં આવી હતી.

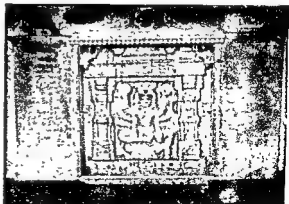
ગનાધક શ્રી આદિકાર ભગવાન, કતારમામ દહેરામર

સુરમૂર્તિ - કતારમામ

વૈનયમંશાળા, કતારમામ

દહેરામરનો વિવાલેખ, કતારમામ

પુણ્ય હજી પરવારું નથી

એકલા દેવદ્રવ્યમાં જ રૂ. ૩૫૦૦૦ ની ઉપજ થવા પામી હતી. આ પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ એવી અનેરી શાનથી ઉજવવામાં આવ્યો હતો કે સુરતના ઇતિહાસમાં તે અભૂતપૂર્વ બની ગયો.

આ જ પ્રસંગે એક ચમત્કારિક ઘટના બની ગઈ.

કેઈ વિદ્યસંતોષીએ ત્યાંના ગોરા કલેક્ટરને એવી વાત કરી કે આ પ્રસંગમાં માણસોની ભરચક ભીડ રહે છે. ક્રીડીયારાની જેમ રોજ માણસો ઉભરાય છે. અને આખો દિવસ ધૂમ ગીર્દી રહે છે. જો તાત્કાલિક કેઈ યોગ્ય પગલાં ભરવામાં નહિ આવે તો ડર છે કે કેઈ મહારોગ ફાટી પણ નીકળે ! !....

કહે છે ને સારા કામમાં સો વિઘન નહે. સંઘને આ વાતની જાણ થઈ. સંઘ તો ચિંતામાં પડી ગયો. હવે શું થશે ? શું મહારોગ ફાટી નીકળશે ? અને એવું જો બને તો ? ? કલેક્ટર આવશે તો ? શું આ કાર્ય નિર્વિઘને પાર નહિ જ પડે ? આ ને આવા અનેક સવાલો સંઘને ફેરી ખાવા લાગ્યા.

પણ સંતનું પુણ્ય તપતું હતું. મુનિશ્રીના નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યનું તેજ આવનાર આંધીના ઓળાઓને છિન્નભિન્ન કરી રહ્યું હતું. કલેક્ટર આવ્યો તો ખરો. પણ મુનિશ્રીની પુણ્યપ્રભા જોઈને જ એ તો ઠરી ગયો. ચારિત્ર્યના શીતળ તેજકીરણ વેરતી એ સૌમ્ય મુખમુદ્રા જોઈ એ શું કરવા આવ્યો હતો તે પણ ઘડીભર ભૂલી ગયો. જો કે એ આવ્યો હતો તો ખીન વિચારથી, પરંતુ મુનિશ્રીના મોહક વ્યક્તિત્વથી અનંત જતા એણે કહ્યું :— “આવા મહાપુરુષ જ્યાં હોય ત્યાં એવું બને જ નહિ. જાન, તમે તમારું કામ ચાલુ રાખો.....”

સંઘનો આનંદનો તો આથી પાર ન રહ્યો. ખેવડા ઉમંગથી પછીનો કાર્યક્રમ પૂરો થયો.

ચિંતન સ્મૃતિ

[૧૮]

તે સમયની આ વાત છે. ત્યારે પદવી એ ભારે જવાબદારી મનાવી હતી. શ્રમણવર્ગ પોતે જ આ પદવી માટે ઘણો સત્તમ રહેતો હતો, તે પદ મેગવવા માટે તે ભારે સાધના કરતો અને જ્યારે તેને ખૂદ લાગતું કે ના, હવે કંઈ વાંધો નથી; પોતે એ પદવીનું ગૌરવ સાચવી અને વધારી શકશે ત્યારે જ તે સંઘની વિનયિત અને આગ્રહને માન આપી એ પદનો સ્વીકાર કરતો. આમ થવાથી સંઘ પણ એવા પદવીધારી સાધુઓને ઉંચા આદર અને સન્માનથી સત્કારતો હતો, અને તેમનો પડ્યો બોલ એક અવાજે ઝીલતો હતો.

સંવત ૧૬૫૬ માં મુનિશ્રી અમદાવાદમાં સ્થિર હતા, ત્યારે શ્રી હર્ષમુનિજીના વડીલ શુરભંધુ મુનિરાજ શ્રી જશમુનિજીએ તપાસવળની વિમલ શાખાના પંચાસ શ્રી દયાવિ-મલજી મહારાજની પુનિત છાયામાં શ્રી ભગવતીસૂત્રનાં યોગોદ્દહન કર્યાં હતાં. આ પ્રસંગ અમદાવાદના સંઘે ઘણી જ ધામધુમથી ઉજવ્યો હતો. આ ઉત્સવમાં ચેક્રી લાલભાઈ દલપતભાઈ, ચેક્રી મનસુખભાઈ ભગુભાઈ આદિ ગૃહસ્થોએ જૂજજ સક્રિયરસ લઈ આ ઉત્સવને અનુપમ બનાવ્યો હતો.

ત્યાર પછી પંચાસપ્રવર શ્રી જશમુનિજી, શ્રી હર્ષમુનિજી સપરિવાર સુરત પધાયા, ત્યારે ચરિત્રનાયક સુરતમા જ બિરાજમાન હતા. અહીં સુરતમાં મુનિશ્રી હર્ષમુનિજીએ, પં. પ્ર. શ્રી જશમુનિજીના શુભ સાન્નિધ્યમાં શ્રી ભગવતીસૂત્રના યોગોદ્દહન શરૂ કર્યાં.

જ્યારે જ્યારે અને જ્યાં જ્યાં કોઈપણ શ્રમણ ભગવંતને કોઈપણ પદવી એનાયત કરવામાં આવતી ત્યારે ત્યારે ત્યાં ત્યાં ઘણી જ ધામધુમથી કરવામાં આવતી. સંઘજમણો થતાં, અઘાઈમહોત્સવ થતો, પૂજાઓ ભણાવાતી, પ્રભાવનાઓ થતી, આકર્ષક અંગરચનાઓ થતી, સુરતમાં પણ જ્યારે શ્રી સિદ્ધિમુનિજીને પંચાસપદવી આપવામાં આવી હતી ત્યારે એ બધું જ કરવામાં આવ્યું હતું.

શ્રી હર્ષમુનિજી હવે પંચાસ પદવી માટે યોગ્ય બન્યા હતા. સુરતનો સંઘ પણ હવે તેમને પંચાસ ભોવાને ઉત્સુક હતો, અને પદવી આપવામાં આવે ત્યારે કંઈક ને કંઈક સમા-

શહ તો કરવો જ જોઈએ. સુરતનો સંઘ પણ એ માટે કંઈક કરવાનો વિચાર કરતો હતો, પરંતુ ત્યાંના સંઘને નવીનતાનો શોખ હતો. આ સમારોહમાં તેમને એક જુદી ભાત પાડવી હતી. માત્ર થોડાક જ દિવસ સમારંભની યાદ રહે તેમાં તેમને સંતોષ ન હતો. તેમને તો ચિરંતન સ્મૃતિ જળવાઈ રહે તેમ કરવું હતું.

સુરત સંઘના આગેવાન કાર્યકરો ભેગા થયા. તેમાં સર્વશ્રી ધરમચંદ ઉદયચંદ, તેમના સુપુત્ર શ્રી જીવણચંદ તથા શ્રી લલ્લુભાઈ, શ્રી નગીનચંદ કપૂરચંદ ગવેરી, શ્રી કુંડલચંદ કેસ્તુરચંદ અને બીજા પણ વિચારણા માટે બેઠા હતા. વાતની શરૂઆત કરતાં શ્રી ધરમચંદભાઈએ કહ્યું:—“જુઓ ભાઈઓ ! પ્રાચીન સ્થાપત્યના સંરક્ષણનો કાયદો હવે આવી રહ્યો છે. આપણે બધા જો સમયસર નહિ જાગીએ તો કાયદો કહેશે તેમ આપણે કામ કરવું પડશે અને ત્યારે આપણે એટલા મોડા પડ્યા હોઈશું કે એ કામ આપણને ત્યારે એક વેક કરવા જેવું લાગશે. બીજું યુરોપીઅનો માઉન્ટ આયુના દેરાસરો ઉપર ગીધનજરે જોઈ રહ્યા છે. આ સાથે એ પણ મારા જાણવામાં આવ્યું છે કે લોર્ડ કૉર્નિન પણ એ બેનમૂત કલાત્મક દેરાસરો જોવા માટે આવનાર છે. તો એ બધું બને તે અગાઉ જ એવું કંઈક નક્કર કરીને રાખીએ કે જેથી તેઓને લાગે કે અમે અમારા દેરાસરોની સંભાળ રાખી શકીએ છીએ. આ સિવાય આપણા સુરતમાં જ કેટલાક દેરાસરો જીર્ણોદ્ધારની રાહ જોતાં બેઠાં છે. મુનિશ્રી મોહનલાલજી મહારાજજીએ પણ મને આ અંગે એક વખત ટકોર કરેલી. આઠ વરસ ઉપર તેમણે મને કીધેલું:—“ભાઈ ! ધરમચંદ, આ જીર્ણ દેરાસરો માટે હવે કંઈક કરો અને તેમને પડતાં બચાવી લો....”

તો મારું તમને સૌને આ નમ્ર સૂચન છે કે “આપણે આ પદવીપ્રદાન સમારંભમાં, પૂજા પ્રસાવના અને રચનાઓ ઉપરાંત એક જીર્ણોદ્ધાર ફંડ કરીએ અને આ સમારોહને ચિરંતન કરીએ....”

સૂચન ઘણું જ સમયસરનું હતું. સૌએ તેને સહર્ષ વધાવી લીધું. અને તે જ સમયે શેઠશ્રી ધરમચંદભાઈએ એ ફંડમાં રૂ. ૨૫૦૦૦) ની રકમ લખાવી દીધી. બધાએ તેમની ઉદારતા અને હોંશ જોઈ એ ફંડ સાથે તેમનું નામ જોડી દીધું. ત્યારથી એ ફંડ “શેઠશ્રી ધરમચંદભાઈ ઉદયચંદ જીર્ણોદ્ધાર ફંડ”ના નામથી ઓળખાય છે. રકમ ભરાતાં તુરત પછીનો વિધિ કરવામાં આવ્યો. તે ફંડનું એક વ્યવસ્થિત ટ્રસ્ટ કરવામાં આવ્યું. તેના મેનેજર ટ્રસ્ટી નીમવામાં આવ્યા. એ જગા પર તેમના જ સુપુત્ર શ્રી જીવણચંદભાઈ (હાલમાં મુનિશ્રી જિનલદ્રવિજયજી મહારાજ)ની નિમણૂક કરવામાં આવી. કાર્ય એવી શુભ પળે શરૂ થયું હતું કે થોડા જ સમયમાં તે ફંડ સવા લાખ રૂપિયા સુધી પહોંચી ગયું. આ સાથે આયુના દેરાસરોના જીર્ણોદ્ધાર માટે શ્રી જીવણચંદ તથા લલ્લુભાઈની કંપનીએ રૂ. ૧૫૦૦૦) ની ઉદાર સખાવત કરી. મળેલ વિગતો પ્રમાણે સં. ૧૯૮૨ સુધીમાં આ ફંડમાંથી સુરત અને તેની આસપાસના દેરાસરોના જીર્ણોદ્ધાર માટે રૂ. ૪૦૦૦૦) ની જંગી રકમ ખર્ચવામાં આવી હતી.

મુનિશ્રીએ આ ‘શ્રી ધરમચંદ ઉદયચંદ છર્ણોદ્ધાર કુંડ’ને મંગલ આશીર્વા આપ્યા અને જાહેરમાં તેની ભારે અનુમોદના પણ કરી. આ કુંડ સુરતમાં થયુ, અને તેના ખર્ચનું મંગલાચરણ પણ સુરતમાં જ થયુ. સુરતના છર્ણુ થયેલા દેરાસરોમાં આ કુંડની મદદ મળવાથી નવી જ ભાજક ને ચમકે આવી.

આ કુંડ તો શ્રી હર્ષમુનિજીની પંચાસ પદવી નિમિત્તે થયું હતું. પરંતુ એનો સમારોહ મુંબઈમાં ઉજવવામાં આવ્યો.

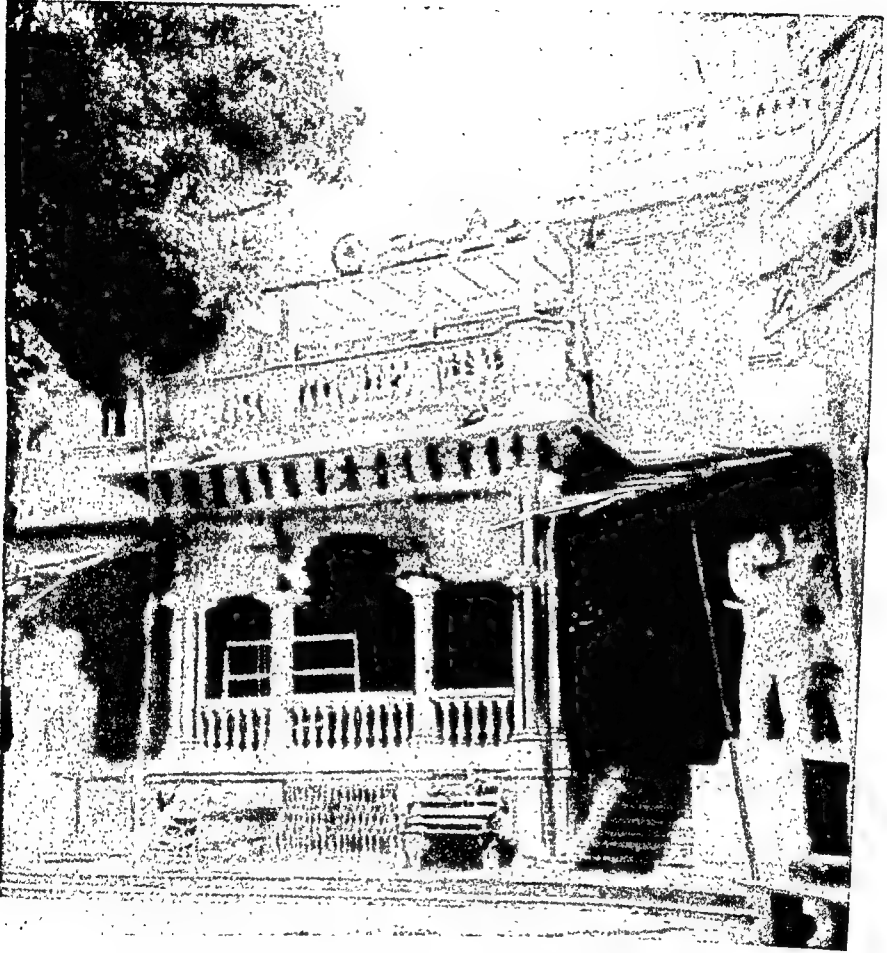
સં. ૧૯૫૮ માં મુનિશ્રી મુંબઈ હતા, અને આ સાક્ષના ચાતુર્માસમાં જ, માધવભાગના વિશાળ ચોગાનમાં અપાઠ સુદ છંદના રાજ શ્રી હર્ષમુનિજી મહારાજને ‘પંચાસપદવી આપવામાં આવી. ત્યારપછીના ચાર ચોમાસા ૧૯૬૨ સુધી મુનિશ્રીએ મુંબઈમાં જ ગાળ્યાં.

સં. ૧૯૬૦ માં આવકોની વિજ્ઞાસાને માન્ય રાણી મહારાજશ્રીએ શ્રી ભગવતી સૂત્રનું વાંચન શરૂ કર્યું. આ સૂત્રના દર શતકે શ્રી દેવકરણુ મુળજી, શ્રી પ્રેમચંદ રાયચંદ આદિ ગૃહસ્થો સોનાની ગીની મૂકી તેનું પૂજન કરતા હતા. આ ત્રણ વરસના સમયમાં મુનિશ્રીએ સાત મુમુક્ષુઓને દીક્ષા આપી.

આ જ સાક્ષમાં (૧૯૬૦) એક ચમત્કારિક પ્રતિષ્ઠા થવા પામી. બાળુ અમીચંદ પન્નાસાક્ષ, વાલકેશ્વર ઉપર જિનમંદિર બંધાવી રહ્યા હતા. દેરાસર તૈયાર થઈ ગયું હતું. અને મૂળનાયકે કથા ભગવાનને પધરાવવા તેની ચેકશ્રી તપાસ કરતા હતા. આ તપાસ ચાલતી હતી તેવામાં એક રાત્રે બાળુસાહેબના ધર્મપત્ની કુંવરબાઈને એક સ્વપ્ન આવ્યું. એ સ્વપ્નમાં એક અહીંકિક વીતરાગની પ્રતિમા દેખાઈ. શ્રીમતી કુંવરબાઈ તો આ મૂર્તિ જોતાં જ ભાવથી “નમો જિણુણુ” બોલી બેઠા. પણ આંખ ઉઘડી ત્યારે તો કશું જ ન હતું. એ તો એક શુભ સ્વપ્ન જ હતું. પણ એ મૂર્તિ કયા ભગવાનની હતી ? કયા જિનાસપમાં હતી ? કયા આમમાં હતી ? એનો કેાણ જવાબ આપે ? એ તો માત્ર એક શુભ સ્વપ્ન જ હતું.

મવારે બને, બાળુસાહેબ અને તેમના ધર્મપત્ની મુનિશ્રીને વંદન કરવા માટે આવ્યા. મુખશાસ્ત્ર પૂછી વંદના કરી અને આવેલ સ્વપ્નની વાત કરી. મુનિશ્રીએ એ વાત સાંભળી ઘડી આંખ મીચી કશાકત્રુ ધ્યાન ધર્યું, અને પછી કીધું:—“બાળુસાહેબ ! તમે આને જ સીધા અહીંથી ખંભાત પ્રયાણ કરો....”

મહારાજશ્રીની આજ્ઞા માથે અડાવીને તેઓ જને ખંભાત તરફ જવા ઉપડી ગયા. ત્યાં જઈ ત્યાંના પ્રાચીન ભવ્ય દેરાસરોની જત્રા શરૂ કરી. યાત્રા કરતાં કરતાં તેઓ ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ દેરાસરના ભોંયરામાં ઉતરી. ત્યાંના આદીશ્વર ભગવાનનાં દર્શન કર્યો. કુંવરબાઈએ એ પ્રતિમાને ધારી ધારીને જોઈ. તેમને લાગ્યું કે આ એ જ પ્રતિમા છે જે મેં સ્વપ્નમાં જોઈ હતી, તેમણે બાળુસાહેબને વાત કરી કે મારા સ્વપ્નની પ્રતિમા જોરાબર આવી જ હતી. મને તો આ એ જ મૂર્તિ લાગે છે.

બાણ અમીચંદપનાલાલ શ્રીઆદિત્યવર જૈન મંદિર, વાલકેશ્વર, મુંબઈ

લેખ :-

[સં. ૧૯૬૦ માગસર સુદિ ૬ દિને લુધવાસરે શ્રી સુલસૂરિગિણ્ય
મોહનમુનિના શ્રીગોમુખચક્ષમૂર્તિઃ પ્રતિષ્ઠિતા, જ્ઞવેરી અમીચંદ
પનાલાલજીને કારાપિતા ॥]

મુનિશ્રીએ આ ‘શ્રી ધરમચંદ ઉદયચંદ જીવોદ્ધાર કુંડ’ને મંગલ આશીષ આપ્યાં અને જાહેરમાં તેની ભારે અનુમોદના પથ્થુ કરી. આ કુંડ સુરતમાં થયું, અને તેના અર્ચનું મંગલાચરણ પથ્થુ સુરતમાં જ થયું. સુરતના જીવું થયેલા દેરાસરોમાં આ કુંડની મદદ મળવાથી નવી જ લલક ને ચમક આવી.

આ કુંડ તો શ્રી હર્ષમુનિજીની પંચાસ પદવી નિમિત્તે થયું હતું. પરંતુ એનો સમારોહ મુંબઈમાં ઉજવવામાં આવ્યો.

સં. ૧૯૫૮ માં મુનિશ્રી મુંબઈ હતા, અને આ સાલના ચાતુર્માસમાં જ, માધવભાગના વિશાળ યોગાનમાં અપાઠ સુદ છકના રોજ શ્રી હર્ષમુનિજી મહારાજને પંચાસપદવી આપવામાં આવી. ત્યારપછીના ચાર ચોમાસા ૧૯૬૨ સુધી મુનિશ્રીએ મુંબઈમાં જ ગાળ્યાં.

સં. ૧૯૬૦ માં ધાવડેની વિજ્ઞાસાને માન્ય રાખી મહારાજશ્રીએ શ્રી ભગવતી સૂત્રનું વાંચન શરૂ કર્યું. આ સૂત્રના દર શતકે શ્રી દેવકરણુ મુળજી, શ્રી મૈત્રચંદ રાયચંદ આદિ ગૃહસ્થો સોનાની ગીની મૂકી તેનું પૂજન કરતા હતા. આ ત્રણ વરસના સમયમાં મુનિશ્રીએ સાત મુમુક્ષુઓને દીક્ષા આપી.

આ જ સાલમાં (૧૯૬૦) એક ચમત્કારિક પ્રતિષ્ઠા થવા પામી. બાળુ અમીચંદ પન્નાક્ષાલ, વાલકેશ્વર ઉપર બિનમંદિર ખંધાવી રહ્યા હતા. દેરાસર તૈયાર થઈ ગયું હતું. અને મૂળાત્મક કથા ભગવાનને પધરાવવા તેની ચેકશ્રી તપાસ કરતા હતા. આ તપાસ ચાલતી હતી તેવામાં એક રાત્રે બાળુસાહેબના ધર્મપત્ની કુંવરબાઈને એક સ્વપ્ન આવ્યું. એ સ્વપ્નમાં એક અલૌકિક વીતરાગની પ્રતિમા દેખાઈ. શ્રીમતી કુંવરબાઈ તો આ મૂર્તિ જોતાં જ ભાવથી “નમો જિણાણુ” ગોલી લેવા. પણ આંખ ઉઘડી ત્યારે તો કશું જ ન હતું. એ તો એક શુભ સ્વપ્ન જ હતું. પણ એ મૂર્તિ કયા ભગવાનની હતી ? કયા જિનાલયમાં હતી ? કયા ગામમાં હતી ? એનો કોણ જવાબ આપે ? એ તો માત્ર એક શુભ સ્વપ્ન જ હતું.

સવારે બંને, બાળુસાહેબ અને તેમના ધર્મપત્ની મુનિશ્રીને વંદન કરવા માટે આવ્યા. મુખશાતા પૂછી વંદના કરી અને આવેલ સ્વપ્નની વાત કરી. મુનિશ્રીએ એ વાત સાંભળી ઘડી આંખ મીચી કશાકેનું ધ્યાન ધર્યું, અને પછી કીધું:—“બાળુસાહેબ ! તમે આવે જ સીધા અહીંથી ખંભાત પ્રયાણ કરો....”

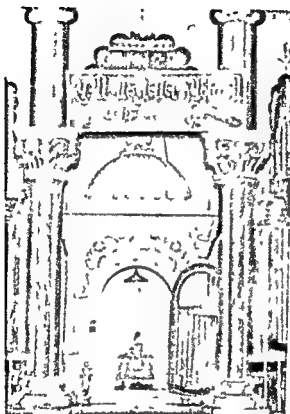
મહારાજશ્રીની આજ્ઞા માથે ચઢાવીને તેઓ જને ખંભાત તરફ જવા ઉપડી ગયા. ત્યાં જઈ ત્યાંના પ્રાચીન લવ્ય દેરાસરોની જાત્રા શરૂ કરી. યાત્રા કરતાં કરતાં તેઓ ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ દેરાસરના ભોંયરામાં ઉતર્યા. ત્યાંના આદીશ્વર ભગવાનનાં દર્શન થયાં. કુંવરબાઈએ એ પ્રતિમાને ધારી ધારીને જોઈ. તેમને લાગ્યું કે આ જો જ પ્રતિમા છે જે મેં સ્વપ્નમાં જોઈ હતી, તેમણે બાળુસાહેબને વાત કરી કે મારા સ્વપ્નની પ્રતિમા બરાબર આવી જ હતી. અને તો આ જો જ મૂર્તિ લાગે છે.

બાળુસાહેબે તરત જ તે દેરાસરના દ્રુટીઓને આ બધી વાત કરી. પોતે એ પ્રતિમા સુંબઈ લઈ જવા માંગે છે ને આ પ્રતિમા પાછળનો સ્વપ્ન ઇતિહાસ તેમજ મુનિશ્રીના આદેશની વાત કરી, દ્રુટીઓએ બધી વાત સમજીને તે પ્રતિમા લઈ જવાની સંમતિ આપી.

અને ૧૯૬૦ ના માગશર સુદ છઠે ના રોજ મુનિશ્રીએ આદીશ્વર ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા વાલકેશ્વરના દેરાસરમાં કરાવી. આ દેરાસર માટે બાળુસાહેબે રૂા. ૨૫૦૦૦) ની રકમ જીતી કાઢી. આ સાથે જ દેરાસરની બાબતમાં એક ઉપાશ્રય પણ બાંધવામાં આવ્યો.

૧૯૬૦ ની સાલ આમ મુનિશ્રીના વચનસિદ્ધિના પ્રસંગ માટે યાદ રહેશે. ૧૯૬૧નું આતુર્ભાસ પણ મુનિશ્રીએ સુંબઈમાં જ કર્યું હતું.

આ આતુર્ભાસમાં બાળે ઉપધાન સમારોહ ઉજવવામાં આવ્યા. પહેલાં ઉપધાન શ્રી દેવકરણ મૂળાના સુપુત્રી શ્રી હવીબેને (વિહયાબહેને) કરાવ્યાં, આ ઉપધાન સમારોહ માધવબાગ, ભૂલેશ્વરમાં ઉજવવામાં આવ્યો. ત્યારપછીના ઉપધાન વાલકેશ્વરમાં થયાં. આ સમારોહનું પુણ્યબર્ગ બાળુ પત્રાલાલ ખૂરજીદે ઉપાડી લીધું હતું. આમ સંવત ૧૯૬૧ની સાલ તપની યવિત્ર હવાથી પાવન બની ગઈ !!

श्रीमोहनमुनीन्द्राणामिदं धरण्योर्गुणम् ।
 दद्यादभ्यर्च्यमानं सद्-आनन्दं भविता सदा ॥१॥
 ये पालयन्ति मुनि-भूमिमितं प्रमेदं
 यानं भगवत्पदपङ्क्तयः सलसयम् ते ।
 पारिवर्त्ममुनिगणेन निपेयमानं
 धर्मोन्नतिं विदधताममला चिराय ॥२॥
 नयन्तेन्द्रियनन्दोर्षी [१८५२] मिले वैष्णवत्सरे ।
 देववर्णमूलचन्द्रोदयिभ्यां स्थापितं हि अदं ॥३॥

નનો લાલ લઈ શકાય. આ મહાન મુનિશ્રીના ઉપદેશથી સુરતમાં થોડા વખતમાં જ જ્ઞાન-મંદિર શ્રાવિકાશાળા વગેરેની શરૂઆત થવા લાગી છે.

હવે આ મુનિરાજના સંબંધમાં તેમનું કાયમી સ્મરણ કરવાની જરૂર છે, અને એ માટે મુંબઈ સ્થળ પસંદ કરવું જોઈએ. આવા સ્મરણ તરીકે જો આ સમયમાં કરવા જેવું હોય તો મુંબઈ ખાતે જૈન સેનેટોરિયમ, લાઈબ્રેરી કે જાહેર વ્યાખ્યાન હોલ કરવાની જરૂર છે. વળી બોલવાના આ યુગમાં મુંબઈ જેવા શહેરમાં હજારો જૈનો વસે છે પણ તેમને માટે જાહેર વ્યાખ્યાનો કે બીજા કોઈ સમારંભો માટે એવું એકે સ્થળ નથી અને તેટલા માટે આવો એકાદ હોલ જો ભૂલેશ્વર કે પાયધૂની લત્તા પર હોય તો ઘણો જ લાભ થાય.

દૂકમાં આ પવિત્ર મુનિરાજ ઘણા વરસ દીર્ઘાયુષી રહ્યા ! અને જે કરવા જેવું છે તે કાલ ઉપર મુલતવી ન રાખતાં તુરત જ આ મહાત્માના સ્મરણ માટે કંઈક કરવું જોઈએ.

આ પવિત્ર મુનિરાજ પાસે ઘણાં જ અમૂલ્ય પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે. એ પુસ્તક ભંડારના લખાણોનો ખર્ચ લગભગ રૂ. ૭૫૦૦૦) આંકવામાં આવે છે, તે બધાં વ્યવસ્થિત સચવાઈ રહે તે માટે શેઠ શ્રી નગીનદાસ કપૂરચંદ અવેરીએ એક પથ્થરનું મકાન બંધાવી આપવા માથે લીધું છે. તે સ્તુત્ય પગલું છે. અને આ સાથે આ પુસ્તકો ખીજને ઉપયોગમાં આવે તે માટે તેની ખાસ સૂચી છપાવી મુનિરાજને આપવાની જરૂર છે. જે કાર્ય પણ અમારી સમજ પ્રમાણે જરૂર થશે.

અમે ન ભૂલતાં હોઈએ તો આ પવિત્ર મુનિરાજની ઇચ્છા એકવાર સિદ્ધગિરિ જવાની છે. અને તે ઇચ્છા પાર પડે તેવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા તેઓશ્રી તપોબળના પ્રભાવે શક્તિમાન થાય એવું અમે ઇચ્છીએ છીએ.

છેવટે આજે આપણે તેમની ૭૬ મી સાલગીરી જેવા ભાગ્યશાળી બન્યા છીએ તો આવતા વરસે આ પવિત્ર મુનિરાજની ૮૦ મી સાલગીરી જેવા પણ નસીબવંત થઈશું એમ અમે પ્રાર્થીએ છીએ....”

સં. ૧૯૬૨ નું ચોમાસું પૂરું થયું ત્યારે મુનિશ્રીનો જીવનદીપ અગારા મારી રહ્યો હતો. જીવનજ્યોત એવી તો અગમગી રહી હતી કે જોનારને ઘડી શંકા આવી જાય કે શું યુગાતા દીપની તો આ આકર્ષમાળ નથી ને ?

દીપકમાં તેલ ખૂટ્યું હતું, અને જ્યોત છેલ્લા અમકારા મારી રહી હતી. મુનિશ્રીની તબિયત વધુ ને વધુ નરમ બને જતી હતી, પણ એ તો દેહની નિર્બળતા હતી, આત્મ-જ્યોત તો એવી જ સ્થિર ને તેજસ્વી હતી. આત્માને તો ખસ એક જ અંબના હતી કે આ દેહ પડે તે પહેલાં શત્રુજયની યાત્રા કરી લેવી.

ભાવના એવી પ્રબળ હતી કે મુંબઈના સંઘે મહામુશીબતે તેમને સ્વીકૃતિ આપી, અને મુનિશ્રી વિહાર કરી સં. ૧૯૬૩ માં સુરત પધાર્યા.

ત્યારે કોને ખબર હતી કે આ સુરત જ તેમનું છેવટનું વિરામસ્થાન બની જશે ? નાદુરસ્ત તબીયત છતાંય ઉપદેશ અને પ્રેરણા કાર્ય તો ચાલુ જ હતાં. મુનિશ્રીની પ્રેરણા થતાં શેઠ

[૧૬]

Death's stamp gives value to the Coin of life, Making it possible to buy with life what is truly precious.

મહારાજશ્રીએ બ્યારે પોણી સદી ઉપગત થોડાં વરસ પસાર કર્યાં ત્યારે તેમની આમણાએથી (૭૬) મી વરસગાંઠ નિમિત્તે શ્રદ્ધાંજલિ અર્પણ કરનાં ‘જૈન’ આપ્તાહિકે પોતાના તા. ૫ મી મે, ૧૯૦૭ ના અંકમાં લખ્યું:—

“આપણા પવિત્ર મુનિરાજ શ્રી શ્રી શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી મોહનલાલજી મહારાજે મુંબઈમાં આવી સાધુ-મુનિ મહારાજે માટે મુંબઈ જેવા તથ્યોમાં વિચરવાનો મહાન માર્ગ મોકળો કરી આપ્યો છે. તેઓશ્રીએ ગયા અડવાડિયામાં પોતાના ૭૮ વરસ પૂરાં કરી ૭૬ મા વરસમાં પ્રવેશ કર્યો છે. જેમણે આ મહાન મુનિરાજની મુખમુદ્રા નિહાળી છે તે જોતાં જ કહી શકે છે કે તેઓશ્રી કોઈ અહીંકિક પુરુષ છે. આમ હોવાનું કારણ તેમનું પવિત્ર ચારિત્ર અને અખંડ પ્રસથાવીપણું છે.

આ મુનિરાજે પોતાના લગભગ પંદર વરસના મુંબઈના વિહાર દરમિયાન જૈન ડોમ ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે. તેમના પવિત્ર ઉપદેશથી અને ઘણાં નવાં ખાતાં સ્થપાયાં છે. અનેક ધાર્મિક ઉત્સવો થયા છે, અને તેમના રૂઝ નામથી અનેક સ્થળોએ જુદી જુદી સુસ્થાઓ આજે ચાલે છે.

આજ હજી કેટલાક માસ થયા, આપણા આ પવિત્ર મહાન ઉપકારી સાધુ-મુનિરાજની તબિયત લયડવા માંડી છે. કોઈ કોઈ વખત તેમની માંદગીના સમાચાર મળતાં અનેકોને તારથી ખતર મંઠાવવા પડે છે અને આવો જનાવ જત અડવાડિયામાં જન્યો હતો. હાલમાં બાહીને સતોષ થાય છે કે આ પવિત્ર મુનિરાજની તબિયત હવે સહજ સુધારા પર છે. અમો ઇન્ડીએ છીએ કે આ મુનિરાજ વીજ ૮૦ વરસ કાઢે. પણ દુઃખદ રીતે કહેવું પડે છે કે આ પવિત્ર મુનિરાજની તબિયત દિવસે દિવસે લયડતી જાય છે. તેઓશ્રીનું આખ્યાન સાંભળવું તે તો હવે તેમની વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે અશક્ય છે. માત્ર તેમની મુખમુદ્રાનાં દર્શ-

લાલ લઈ શકાય. આ મહાન મુનિશ્રીના ઉપદેશથી સુરતમાં થોડા વખતમાં જ મીન-દેર શ્રાવિકાશાળા વગેરેની શરૂઆત થવા લાગી છે.

હવે આ મુનિરાજના સંબંધમાં તેમનું કાયમી સ્મરણ કરવાની જરૂર છે, અને એ માટે ઇચ્છા સ્થળ પસંદ કરવું જોઈએ. આવા સ્મરણ તરીકે ને આ સમયમાં કરવા જેવું હોય મુંબઈ ખાતે નૈન સેન્ટ્રાલિયમ, લાઇબ્રેરી કે બહેર વ્યાખ્યાન હોલ કરવાની જરૂર છે. બીજાલાવાના આ યુગમાં મુંબઈ જેવા શહેરમાં હજારો નૈનો વસે છે પણ તેમને માટે હેર વ્યાખ્યાનો કે બીજા કોઈ સમારંભો માટે એવું એકે સ્થળ નથી અને તેટલા માટે જો એકાદ હોલ ને ભૂલેશ્વર કે પાયધૂની લત્તા પર હોય તો ઘણું જ લાલ થાય.

દુકમાં આ પવિત્ર મુનિરાજ ઘણા વરસ દીઘાયુષી રહ્યા ! અને જે કરવા જેવું છે તે ક ઉપર મુલતવી ન રાખતાં તુરત જ આ મહાત્માના સ્મરણ માટે કંઈક કરવું જોઈએ.

આ પવિત્ર મુનિરાજ પાસે ઘણું જ અમૂલ્ય પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે. એ પુસ્તક ભંડારના ખાણુનો ખર્ચ લગભગ રૂ. ૭૫૦૦૦) આંકવામાં આવે છે, તે બધાં વ્યવસ્થિત સચવાઈ ક તે માટે શ્રી નગીનદાસ કેપૂરચંદ ઝવેરીએ એક પથ્થરનું મકાન બંધાવી માપવા માથે લીધું છે. તે સ્તુત્ય પગલું છે. અને આ સાથે આ પુસ્તકો બીજાને ઉપયોગમાં આવે તે માટે તેની ખાસ સૂચી છપાવી મુનિરાજને આપવાની જરૂર છે. જે કાર્ય પણ મારી સમજ પ્રમાણે જરૂર થશે.

અમે ન ભૂલતાં હોઈએ તો આ પવિત્ર મુનિરાજની ઇચ્છા એકવાર સિદ્ધગિરિ જવાની છે. અને તે ઇચ્છા પાર પડે તેવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા તેઓશ્રી તપોબળના પ્રભાવે શક્તિમાન રાય એવું અમે ઇચ્છીએ છીએ.

છેવટે આજે આપણે તેમની ૭૯ મી સાલગીરી જેવા ભાગ્યશાળી બન્યા છીએ તો આવતા વરસે આ પવિત્ર મુનિરાજની ૮૦ મી સાલગીરી જેવા પણ નસીબવંત થઈશું એમ અમે પ્રાર્થીએ છીએ....”

સં. ૧૯૬૨ નું ચોમાસું પૂરું થયું ત્યારે મુનિશ્રીનો જીવનદીપ અગારા મારી રહ્યો હતો. જીવનજ્યોત એવી તો અગમગી રહી હતી કે જોનારને ઘડી શંકા આવી બધ કે શું બુઝાતા દીપની તો આ આક્રમ્ભોળ નથી ને ?

દીપકમાં તેલ ખૂટ્યું હતું, અને જ્યોત છેલ્લા ચમકારા મારી રહી હતી. મુનિશ્રીની તળિયત વધુ ને વધુ નરમ અને જતી હતી, પણ એ તો દેહની નિર્જાતા હતી, આત્મ-જ્યોત તો એવી જ સ્થિર ને તેજસ્વી હતી. આત્માને તો ખસ એક જ અંખના હતી કે આ દેહ પડે તે પહેલાં શત્રુજયની યાત્રા કરી લેવી.

ભાવના એવી પ્રબળ હતી કે મુંબઈના સંઘે મહાસુશીળતે તેમને સ્વીકૃતિ આપી, અને મુનિશ્રી વિહાર કરી સં. ૧૯૬૩ માં સુરત પધાર્યા.

ત્યારે કોને ખબર હતી કે આ સુરત જ તેમનું છેવટનું વિરામસ્થાન બની જશે ? નાદુરસ્ત તબીયત છતાંય ઉપદેશ અને પ્રેરણા કાર્ય તો ચાલુ જ હતાં. મુનિશ્રીની પ્રેરણા થતાં શેર

રૂપચંદ લક્ષ્મીભાઈએ મુસ્ત પાસેના કનારગામમાં આવેલા હોસાસરની વર્ષગાંઠ નિમિત્તે સાધર્મિક વાત્સલ્ય માટે રૂ. ૨૧૦૦૦) ની સખાવત કરી. મુસ્તના સંધિ જોયું કે તબિયત હવે વધુ કામ આપે તેમ નથી. આથી મુનિશ્રીને હવાફેર માટે લાઇ-સમાં લઇ જવામાં આવ્યા. ત્યાં કંઈક ફેરફાર જણાયો. અહીં પણ તેઓ નિવૃત્ત તો ન જ બેસી રહ્યા. શ્રી નગીનદાસ ઝવેરચંદને શ્રી સમેતશિખરજી ઉપર કિંદો-મદ બંધાવવાની પ્રેરણા કરી. તબિયત થોડી કંઈક ઠીક થતા પોતાની જ સ્મૃતિમાં બિમા થયેલા ગોપીપુરાના "શ્રી મોહનલાલજી જેન ઉપાશય"માં તેઓ સ્થિર થયા.

૫૦ મહારાજશ્રીનો આત્મોપયોગ અજબનો હતો. આવી બગડેલ હાલતમાં પણ આત્મ-જગૃતિ તેઓ ચૂક્યા ન હતા. નવકારમંત્રનું રટણ સતત ચાલુ જ હતું. જીવનભર સમાધિ અને શાંતિની સાધના કરનારને આજ સમાધિ સહજ બની હતી.

ચૈત્ર સુદ અગિયારશ્વને એ દિવસ હતો. સ્વરોહિણી પ્રખર અભ્યાસી બેવા આ મુનિરાજે પોતાની ચિરવિદાય જોઇ લીધી. પાસે ઉભેલા અતેવાસી વર્ગ તરફ તેમણે એક સૌમ્ય નજર કરી. પોતાના શિષ્યોને ઇશારાથી બોલાવ્યા અને હિતચિન્તાના બે શબ્દો કીધા. જીવનમાં સમતાબાવ કેળવવા માટે ખાસ ભાર મૂક્યો.

તે સમયે તેમની પાસે તેમના પૂર્વ પરિચિત એક ચતિશ્રી હાજર હોય છે. તેમને તેઓશ્રી ઇશારાથી બોલાવે છે અને કહે છે:—

“જાવ મારા અગ્નિદાહ માટે જુમિશુદ્ધ કરી આવો....”

મુનિશ્રી એવી સહજ અને સરળ રીતે સીલા સંકેતી રહ્યા હતા કે જાણે કેાક સુસાદર સ્થળાંતર માટે આનંદથી પૂર્વ તૈયારી ન કરી રહ્યો હોય !!

આ ઘટનાની નોંધ લેતા મુસ્તનિવાસી શેઠ શ્રી જીવજીયંદ સાકરચંદ ઝવેરી જુનાગઢ-હિલપુરાથી તા. ૨૩-૪-૫૭ ના પત્રમાં લખે છે:—

“કાળધર્મના દિવસે હું મુસ્તમાં જ હતો. પૂ. ગુરુદેવને શારીરિક વ્યાધિ છતાં પણ જે દોષ આવે જાય તેને ધર્મમાર્ગે દહ કરવાનો ઉપદેશ અને સ્વની આત્મસાધનાનો ઉપયોગ ચાલુ જ હતો.

વિશેષ આત્મજગૃતિ તો એ હતી કે પોતાનો દેહ મધ્યાહ્ને પડશે એવી ખાત્રી પોતાને ચોક્કસ થતા સવારના જ દેવમુરજાચળના એક ચતિશ્રીને (ઘણું કરીને શ્રી નેમકુશાળજીને) પાસે બોલાવીને કહ્યું કે—“દેહકા અગ્નિદાહે ઢિયે વાહિર જા કે મૂર્મિ દેલ્લ કર મુદ્દ કર આજો” આ પછી ચતિશ્રી જરા ગ્લાન વદને આનાકાની કરતાં મહારાજના વચનને માન્ય રાખી તાપી તટે નદીના પૂલ પાસેની જગ્યા પસંદ કરી મહારાજશ્રીની સેવામાં આવી ઉભા રહ્યા....”

ચૈત્ર વદ બારસ !!!

૧. કેટલાક આત્માઓ એવી ઉચ્ચ કક્ષીના હોય છે કે તેઓ પોતાના જીવનને પહેલેથી આવતું જોઈ શકે છે. આ કંઈ કલ્પનાની વાત નથી. ઇતિહાસમાં એવા જનારો એવા મળે છે.

ઘડીઆળે બપોરના બારના ડંકા વગાડ્યા. મુનિશ્રીએ જોઈ લીધું કે હવે વિદાયની ઘડી વળે પળો ખાકી છે. તેઓએ જીવનની શેષ એક એક પળનું ગણિત કરી લીધું અને સૌની ક્ષમાપના માંગી લીધી. પાસે બેઠેલા પંચાસજી શ્રી હર્ષમુનિજી તથા પં. શ્રી જશમુનિજીને પોતાના ઉત્તરાધિકારી તરીકે જાહેર કર્યા. તે વખતે પં. શ્રી જશમુનિજી બે કે તેમની પાસે ન હતા, પરંતુ તેમને પણ તે ભાર સોંપવાની વાત કરી અને આટલું કરી એ આત્મધ્યાનમાં લીન થઈ ગયા.

કહે છે સાડા બારનો સમય એ વિજયનો સમય છે. વિજયસુહૃત્ તરીકે એ ન્યાતિષ શાસ્ત્રમાં જાણીતો સમય છે. આ સમયમાં કરેલું પ્રસ્થાન વિજયને અપાવે છે.

સાડા બારનો ટકોરો પડ્યો !!

અને મુનિશ્રીએ આ સંસારમાંથી પ્રસ્થાન કર્યું !!

ખૂણે ખૂણે થતો હીપક અંતે ખુઝાઈ ગયો. !!

સંઘ પરથી જાણે તેજનો એક અગનગોળો ગાયબ થઈ ગયો !! ઘડી તો ઘોર અંધકાર ફરી વળ્યો. અનેક હૈયાએ મુનિશ્રીના દેહગમનના સમાચાર ભારે વ્યથાથી સાંભળ્યાં. એ એક એવો આઘાત હતો કે તે દિવસે કલકત્તા, મુંબઈ, સુરત આદિ સ્થળોએ બજારો બંધ રહ્યા. સંસારની ધમાલ એક દિવસ માટે સ્થગિત થઈ ગઈ. મુંબઈ મોતીના ધરમના કાંટા તરફથી ગરીબોને મીઠાઈ વહેંચવામાં આવી. આ ઉપરાંત સ્વર્ગસ્થની અંતિમ અવસ્થામાં તેમની આંખ મીચવાની તૈયારીમાં હતી તે ઘડીમાં બેથી અઢીલાખનું એક સ્મારક ફંડ ઉભું કરવામાં આવ્યું. શ્રી નગીનદાસ ઝવેરીએ તરફથી એક લાખ રૂપિયા, શેઠ શ્રી નગીનદાસ કેપૂરચંદ ઝવેરીએ જીવલેલા ફંડમાં એક લાખ રૂપિયાનું દાન કર્યું, તેમજ શેઠશ્રી દેવકરજી મૂળજીએ રૂ. ૧૧૦૦૧) શ્રી મોહનલાલજી જૈન સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી માટે જાહેર કર્યા. અને ખાકીની રકમ સુરતના સંઘ તરફથી મળતાં એ ફંડ લગભગ અઢી લાખ રૂપિયાનું થયું હતું, અને તે ફંડનું નામ “શ્રી મોહનલાલજી સ્મારક ફંડ” રાખવામાં આવ્યું.

મળતી નોંધો પ્રમાણે તેમની સ્મશાનયાત્રા ખૂબ જ દખદખાપૂર્વક નીકળી હતી. અઢારે

ગુજરાતના નવાલકાનરેશ શ્રી ધૂમકેતુ એ અંગેનો પોતાનો અનુભવ ‘કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય’ પુસ્તકમાં લખે છે:...

“હું ‘હેમચંદ્ર’ નું પુસ્તક લખતો હતો. એ પૂરું થવા આવેલું ને એમાં હેમચંદ્રે પોતાના મૃત્યુનું બાવિ જ મહિના અગાઉ લાખ્યાની વાત લખતાં મેં નીચે ટીપ્પણ કરેલું કે -“ મોટા પુરુષોનો મહિમા વધારવા આવી વાતો ચાલતી હશે...” તે પછી મારા પિતાશ્રીની માંદગીના ખચ મળ્યા. હું ગોંડલ ગયો. ત્યાં ખચ પડી કે એમણે પોતાનું મૃત્યુ બરાબર પંદર દિવસ પર લાખ્યું હતું. દવા ઉપચારની ના કહી દીધી હતી. સૌને મળવા બોલાવી લીધા હતા. ને પછી લાખેલા દિવસે એમણે મારા હાથનું પાણી પીધું. પીને પડ્યું ફેરવી ગયાં. ફરી એ જગ્યા નહિ. મેં ગોંડલથી પાછા આવીને ‘હેમચંદ્ર’ નાં કંપોઝ થઈ ગયેલા પ્રદેશમાંથી પેલી મારી ટીપ્પણ-ટીકા કાઢી નાંખી...”

રૂપચંદ લલિતભાઈએ સુસ્ત પાસેના કતારગામમાં આવેલા દહેરાસરની વર્ધગાઠ નિમિત્તે સાધર્મિક વાત્સલ્ય માટે રૂ. ૨૧૦૦૦) ની સખાવત કરી. સુસ્તના સંધે જોયું કે તબિયત હવે વધુ કામ આપે તેમ નથી. આથી મુનિશ્રીને હવાફેર માટે લાઈન્સમાં લઈ જવામાં આવ્યા. ત્યાં કંઈક ફેરફાર જણાયો. અહીં પણ તેઓ નિવૃત્ત તો ન જ બેસી રહ્યા. શ્રી નગીનદાસ ઝવેરચંદને શ્રી સમેતશિખરજી ઉપર કિંગ્ડોમ-ગઢ બંધાવવાની પ્રેરણા કરી. તબિયત થોડી કંઈક ઠીક થતા પોતાની જ સ્મૃતિમાં લિખા થયેલા ગોપીપુરાના “શ્રી મોહનલાલજી જૈન ઉપાસ્ય”માં તેઓ સ્થિર થયા.

૫૦ મહારાજશ્રીનો આત્મોપયોગ અજબનો હતો. આવી ખગડેલ હાલતમાં પણ આત્મ-જાગૃતિ તેઓ ચૂક્યા ન હતા. નવકારમંત્રનું રટણ સતત ચાલુ જ હતું. જીવનભર સમાધિ અને શાંતિની સાધના કરનારને આજ સમાધિ સહજ બની હતી.

ચૈત્ર સુદ અગિયારસનો એ દિવસ હતો. સ્વસૌક્યના પ્રખર અભ્યાસી એવા આ મુનિરાજે પોતાની ચિરવિદ્યા જોઈ લીધી. પાસે ઉભેલા અતેવાસી વર્ગ વરફ તેમણે એક સૌમ્ય નજર કરી. પોતાના શિષ્યોને ઇશ્વારાથી બોલાવ્યા અને હિતશિક્ષાના બે શબ્દો કીધા. જીવનમાં સમતાલાવ કેળવવા માટે ખાસ ભાર મૂક્યો.

તે સમયે તેમની પાસે તેમના પૂર્વ પરિચિત એક યતિશ્રી હાજર હોય છે. તેમને તેઓશ્રી ઇશ્વારાથી બોલાવે છે અને કહે છે—

“જલ માશ અમિદાહ માટે ભૂમિશુદ્ધ કરી આવો....”

મુનિશ્રી એવી સહજ અને સરળ રીતે લીલા સંકેતી રહ્યા હતા કે જાણે કેકે સુસાદર સ્થળાતર માટે આનંદથી પૂર્વ તૈયારી ન કરી રહ્યો હોય !!

આ ઘટનાની નોંધ લેતા સુરતનિવાસી ચેક શ્રી જીવજીવંત સાકરચંદ ઝવેરી જુનાગઢ-દિલ્હીશુશ્રી તા. ૨૩-૪-૫૭ ના પત્રમાં લખે છે—

“કાળધર્મના દિવસે હું સુસ્તમાં જ હતો. પૂ. ગુરુદેવને શારીરિક વ્યાધિ છતાં પણ જે કોઈ આવે જાય તેને ધર્મમાર્ગે દંડ કરવાનો ઉપદેશ અને સ્વની આત્મસાધનાનો ઉપયોગ ચાલુ જ હતો.

વિશેષ આત્મજાગૃતિ તો એ હતી કે પોતાનો દેહ મધ્યાહને પડ્યો એવી ખાત્રી પોતાને ચાક્કસ થતા સવારના જ દેવમુરજગ્નના એક યતિશ્રીને (ઘણું કરીને શ્રી નેમકુશળજીને) પાસે બોલાવીને કહ્યું કે—“દેહકા અગ્નિશબ્દે છિયે બાહિર જા કે ભૂમિ દેશ કર શુદ્ધ કર આજો” આ પછી યતિશ્રી જરા ગ્લાન વદને આનાકાની કરતા મહારાજના વચનને માન્ય રાખી તાપી તટે નદીના પૂત્ર પાસેની જગ્યા પસંદ કરી મહારાજશ્રીની સેવામાં આવી ઉભા રહ્યા....”

ચૈત્ર વદ ખારસ !!!

૧. કેટલાક આત્માઓ એવી ઉચ્ચ પ્રેરીના હોય છે કે તેઓ પોતાના શત્રુને પડેનેથી આનંદ જોઈ શકે છે. આ કંઈ કલ્પનાની વાત નથી. ઇતિહાસમાં એવા બનાવો બેસા મળે છે.

સન્દર્ભ-ગ્રંથોની સૂચિ

(સંસ્કૃત-પ્રાકૃત)

- (૧) મોહન ચરિત્રમ્. (પં. દામોદરશર્મા એવં રમાપતિ શાસ્ત્રી)
 (૨) હર્ષહૃદય દર્પણ —બુદ્ધિસાગર મુનિ
 (૩) સ્વરત્તરગચ્છ પટ્ટાવલી. —ઉપાં. ક્ષમાકલ્યાણજી
 (૪) અપભ્રંશ-કાવ્યત્રયી—
 (૫) પ્રભાવક ચરિત્ર
 (૬) તત્ત્વાર્થસૂત્ર—હારિભદ્રીય ટીકા.

(ગુજરાતી)

- (૭) મુનિશ્રી મોહનલાલજી —માવજી દામજી શાહ.
 (૮) ચરિત્રમાળા —માણેકમુનિ
 (૯) “મુનિશ્રી મોહનલાલજી મં ૦ તું જીવનચરિત્ર” (લે. લલ્લુભાઈ કાલીદાસ રાણા)
 (૧૦) “પૂં મોહનલાલજીનું મુંબઈમાં પધારતું તથા શત્રુજય માહાત્મ્ય આદિ સંગ્રહ”
 (પ્ર—અમરચંદ પરમાર)
 (૧૧) શ્રીમાન્ મુનિમહારાજ શ્રી મોહનલાલજી જૈન સેન્દ્રલ લાઇબ્રેરી તથા સંસ્કૃત પાઠશાળા
 (મુંબઈ)નો રીપોર્ટ (વિ. સં. ૧૯૬૮)
 (૧૨) શ્રીમાન્ મોહનલાલજી જૈન પ્રવે. જ્ઞાનભંડાર. (સુરત)ના ગ્રંથોનું સૂચિપત્ર. (સૂર્યપુર
 ભાંડાગાર દર્શિકા સૂચિમાં ઉપર્યુક્ત હકિકત છે.)
 (૧૩) સૂર્યપુરનો સુવર્ણચુગ.
 (૧૪) સુરત ચૈત્ય પરિપાટી.
 (૧૫) પ્રગટ પ્રભાવી પાર્શ્વનાથ. (લે. મણીલાલ ન્યાલચંદ)
 (૧૬) જૈનતીર્થ-સર્વ-સંગ્રહ ભાગ- ૧-૨-૩. લે. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ

આલમની પ્રજા આંસુભીની આંખે એ અતિમયાત્રામાં ભેડાઈ હતી. સુસ્તની સરકારી ફોજ પણ તેમાં સામેલ થઈ હતી. આ યાત્રા શહેરના દરેક મુખ્ય સ્થળે ફરી અશ્વીનીકુમારે પહોંચી. સ્મશાનવિધિની ઉછામણીમાં રૂા. ૮૦૦૦) ની ઉપજ થઈ હતી. એ સમાધિ પર એક સ્તૂપ પણ બંધાવવામા આવ્યો છે.

દેહની છેલ્લી રજકલો બળીને રાખ થઈ ગઈ ત્યારે સકલ સંઘ પાછો ફર્યો, જતાં તે બલે જઈ નાંખ્યું હતું પણ પાછા ફરતાં સૌના પગ ભારે લાગવા માંડ્યા. બલે એ સ્મશાનમાં સૌ કંઈક એકું મૂકીને આવ્યા હતા કે જીવન હવે સૂનું લાગતું હતું.

ચૈત્ર વદ ૧૨ નો એ દિવસ યુનિશ્રી મોહનલાલજીના જીવનનો પૂરો હિસાબ ભેઈ સંતોષનો શ્વાસ ઘૂંટી આથમી ગયો.....ત્યારે રાત્રિ નિઃશ્વાસ અને દર્દભર્યા હૈયે આંસુ સારતી આંખે કહી રહી હતી....

“આજ એક એવા મહાપુરુષે જગતમાંથી-વિદાય લીધી કે-જેણે પોતાના જીવનનું અર્થ શાસનને ચરણે ધરી દીધું હતું. આજે એ આપણી વચ્ચે નથી પણ તેમનો યશો-કેહ આ સંસારમાંથી કદી નહિ ભૂંસાય. એ અજર અને અમર રહેવા સર્જાયેલો છે.”

સન્દર્ભ-ગ્રંથોની સૂચિ

(સંસ્કૃત-પ્રાકૃત)

- (૧) મોહન ચરિત્રમ્. (પં. દામોદરશર્મા એવં રમાપતિ શાસ્ત્રી)
 (૨) હર્ષહૃદય દર્પણ —બુદ્ધિસાગર મુનિ
 (૩) સ્વરતરંગચ્છ પદ્યાવલી. —ડપાં ક્ષમાકલ્યાણજી
 (૪) અપભ્રંશ-કાવ્યત્રયી—
 (૫) પ્રભાવક ચરિત્ર
 (૬) તત્ત્વાર્થસૂત્ર—હારિભદ્રીય ટીકા.

(ગુજરાતી)

- (૭) મુનિશ્રી મોહનલાલજી —ભાવજી દામજી શાહ.
 (૮) ચરિત્રમાળા —માણેકમુનિ
 (૯) “મુનિશ્રી મોહનલાલજી મં નું જીવનચરિત્ર” (લે. લલ્લુભાઈ કાલીદાસ રાણા)
 (૧૦) “પૂં મોહનલાલજીનું મુંબઈમાં પધારલું તથા શત્રુજય માહાત્મ્ય આદિ સંગ્રહ” (પ્ર—અમરચંદ પરમાર)
 (૧૧) શ્રીમાન્ મુનિમહારાજ શ્રી મોહનલાલજી જૈન સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરી તથા સંસ્કૃત પાઠશાળા (મુંબઈ)નો રીપોર્ટ (વિ. સં. ૧૯૬૮)
 (૧૨) શ્રીમન્ મોહનલાલજી જૈન પ્રવે. જ્ઞાનભંડાર. (સુરત)ના ગ્રંથોનું સૂચિપત્ર. (સૂર્યપુર ભાંડાગાર દર્શિકા સૂચિમાં ઉપર્યુક્ત હકિકત છે.)
 (૧૩) સૂર્યપુરનો સુવર્ણયુગ.
 (૧૪) સુરત ચૈત્ય પરિપાટી.
 (૧૫) પ્રગટ પ્રભાવી પાર્શ્વનાથ. (લે. મણીલાલ ન્યાલચંદ)
 (૧૬) જૈનતીર્થ-સર્વ-સંગ્રહ ભાગ-૧-૨-૩. લે. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ

- (૧૭) જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ. (ત્રિપુટી)
- (૧૮) શ્રી મહેતાજીમારી જિનેન્દ્રપ્રાસાદ વર્ણન.
- (૧૯) આ. જિનકુદિમૂરિની જીવનપ્રવા. લે. કુલચંદ હરિચંદ દોશી (મહુવાકર)
- (૨૦) મહાન્ કિથોદારક શ્રી આનંદવિમલમૂરિનું વિશિષ્ટ જીવન-ચરિત્ર (લે. કનકવિમાળ)
- (૨૧) કર્મવીર શેઠ દેવકરજી સુગ્રજ.
- (૨૨) શેઠ ધરમચંદ ઉદયેન્દ્રના જીવનચરિત્રની હસ્તલિખિત નોટ. (અપકટ)
- (૨૩) બાબુ પનાસાત પૂરણચંદ જૈન હાઈસ્કૂલ. (મુંબઈ) મુવર્ણમહોત્સવ અન્ધ.
- (૨૪) યોગનિષ્ઠ આચાર્ય શ્રીમદ્ જુદિસાગરમૂરિજી. (લે. જયભિખુ અને પાદશાકર)
- (૨૫) શ્રી આત્મારામજી જન્મ શતાબ્દી સ્મારક અન્ધ.
- (૨૬) આચાર્ય વિજયવલ્લભમૂરિ સ્મારક અન્ધ
- (૨૭) જૈન સાહિત્યનો મંક્ષિત ઇતિહાસ. લે. મોહનલાલ દલીપંદ દેસાઈ
- (૨૮) હલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય. લે. ધર્મકેતુ
- (૨૯) સ્વામિ વિવેકાનંદ.
- (૩૦) "જૈન" પત્રની કાર્યલ (સને ૧૯૦૭)
- (૩૧) મુંબઈ સમાચાર કાર્યલ. (સને ૧૮૯૧-૯૨-૯૩)

(હિન્દી)

- (૩૨) મોહનસંજીવની. —શ્રી રૂપચન્દ્ર મળશાસ્ત્રી.

(અંગ્રેજી)

- (૩૩) Correspondence re, permission for issuing permits to Jain priests for Crossing railway iron bridges on Bombay-Baroda and Central India railway (1921) By, Shah Narottamdas Bhawandas
- (૩૪) Muni Maharaj Shri Mohanlalji Jain Central Library and Sanskrit Pathshala (Bombay) Trust Deed.

શ્રી દેવકરણુ મુજાજી જગવલ્લભ પાર્શ્વનાથ મંદિર, મલાડ, ગુજરાત

શ્રી શ્રી દેવકરજી મૂળજી જમવાસન જામીનાથ મંદિરના મૂળનાથ મથા (કુ. ૧૮)
(પ્રતિમા - નિ. ૧૭) શ્રી જયસિદ્ધાર્થના ઉપદેશથી હલેરામર નૈવા- ધયુ)

સુરમૂર્તિ
શ્રી મોહનવાવણ મહારાજ
(મથા હલેરામર)

ઓલતી તારીખ

[૧]

સૂરજ ડૂબે છે રોજ રોજ, ને અંદ્ર પાણુ;
નહિ ડૂબે, નહિ ડૂબે, સ્મૃતિ સંત તારા સંન્યાસની.

[પૂં મુનિશ્રી મોહનલાલજી મહારાજના જીવનમાં અનેલી મહત્વની ઘટનાઓની ટૂંક નોંધ, સાલવાર અત્રે રજૂ કરીએ છીએ. —સંપાદકો]

૧. વિ. સંવત ૧૮૮૭.

- ૦ મથુરા પાસે આંદપુર ગામમાં જન્મ. (વૈશાખ સુદ છકું)
- ૦ મોહનકુમાર નામ.
- ૦ આંદપુરમાં જ પ્રાથમિક શિક્ષણ.

૨. વિ. સંવત ૧૮૯૫.

- ૦ યતિશ્રી રૂપચંદ્રજીની પૂનિત. છાયામાં જીવન સમર્પણ.

૩. વિ. સંવત ૧૯૦૩

- ૦ મરીજી તીર્થમાં, આ. મ. શ્રીમહેન્દ્ર-સૂરિજીના હાથે યતિદીક્ષા.
- ૦ યતિશ્રી. મોહનલાલજી.

૪. વિ. સંવત ૧૯૧૦.

- ૦ શુરુશ્રી યતિ રૂપચંદ્રજીની ચિરવિદાય.

૫. વિ. સંવત ૧૯૧૪.

- ૦ આ. મ. શ્રી મહેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.નું સ્વર્ગગમન.

૬. વિ. સંવત ૧૯૧૬.

- ૦ શ્રી બાણુ છુટ્ટનમલજીએ કાઢેલા શ્રી સિદ્ધગિરિના સંઘમાં સહગમન.

૭. વિ. સંવત ૧૯૨૯.

- ૦ કલકત્તામાં સંવેગી દીક્ષાનો નિર્ણય.

૮. વિ. સંવત ૧૯૩૦.

- ૦ અજમેરમાં સંઘસમક્ષ શ્રમણુત્વનો સ્વીકાર.

૯. વિ. સંવત ૧૯૩૧.

- ૦ પાલી (રાજસ્થાન)માં પ્રથમ આતુર્માંસ.

૧૦. વિ. સંવત ૧૯૩૨.

- ૦ શીરોહીમાં આતુર્માંસ.
- ૦ શીરોહી નરેશને પ્રતિબોધ.
- ૦ રોહીડામાં જિનમંદિર બંધાવવાનો ઉપ-દેશ ને પ્રેરણા (આજે ત્યાં ઉ દેરાસર છે.)
- ૦ ગ્રાહણો અને જૈનો વચ્ચેના સંઘર્ષનું સમાધાન અને જૈનમંદિરનો લીધેલો કબ્જો.

૧૧. વિ. સંવત ૧૯૩૬.

- ૦ ઓસિયા તીર્થનો પુનરુદ્ધાર.
- ૦ જોધપુરમાં આતુર્માંસ.

૧૨. વિ. સંવત ૧૯૩૮.

- ૦ આલમચંદ્રજીની દીક્ષા. (આ તેમના સૌ પ્રથમ શિષ્ય હતા.)
- ૦ લગભગ ૫૦૦ જેટલા સ્થાનકવાસીઓએ સ્વીકારેલો શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક ધર્મ.

૧૩. વિ. સંવત ૧૯૪૦.

- ૦ જેઠમલજીની દીક્ષા જોધપુર. (શ્રી જશસુ-

નિજ પાછળથી તેઓ આચાર્યશ્રી બન્યા હતા શ્રી જિનયશ સૂરિ)

૧૪. વિ. મંવત ૧૯૬૪.

- ૦ આબુ-ખરેડીમા શ્રી હર્ષમુનિજીની દીક્ષા (સ્વ પ પ્ર શ્રી હર્ષમુનિજી)

૧૫. વિ. મંવત ૧૯૬૬.

- ૦ મુસ્તમા ચાતુર્માસ
- ૦ શેઠ નેમચંદ મેઘાપચંદની વાડીનું ઉપાશ્રયમા રૂપાતર

૧૬. વિ. મંવત ૧૯૬૭.

- ૦ મુસ્ત, વડાચૌગ નગરશેઠની યોગમા આવેલ શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથ દેરાસરમાના પિત્તાગના સમવસરજીની પ્રતિષ્ઠા (આ સમવસરજી શેઠશ્રી મેઘાપચંદ આલુદયદ જેઓ મીરોડી (મારવાઠ)ના દીવાન હતા તેઓ મીરોડી તાલેના અઝરી ગામના શ્રી મહાવીરમ્વામિના દેરાસરમાથી નકરો બરીને લાવેલા)

- ૦ મુમળનો પ્રથમ વિહાર અને સૌ પ્રથમ સવેગી સાધુનું મુમળજે કરેલુ અભૂતપૂર્વ પ્રવેશ-સ્વાગત

- ૦ મુમળમા ચાતુર્માસ

૧૭. વિ. મંવત ૧૯૬૮.

- ૦ મુસ્તમા ચાતુર્માસ
- ૦ વડાચૌગ, શ્રી મીમધર સ્વામિના દેરાસરનો છોડોદાર તથા પ્રતિષ્ઠા

૧૮. વિ. મંવત ૧૯૬૯.

- ૦ પાટીનાણામા ચાતુર્માસ
- ૦ શ્રી ઋદિમુનિજીની દીક્ષા (સ્વ આ તા શ્રી જિનઋદિસૂરીશ્વરજી)

- ૦ શેઠશ્રી ધરમચંદ દેવચંદે મુસ્તથી છ'રી' પાગતો પાટીનાણાનો સઘ કાઢ્યો

૧૯. વિ. મંવત ૧૯૫૦

- ૦ પાલીતાણા જનતળેદીપર શ્રી ધનવસહિદુકની પ્રતિષ્ઠા તથા અજનશવાકા
- ૦ મુસ્તમા ચાતુર્માસ
- ૦ ગોપીપુરામા, ઝવેરી શ્રી હીરાચંદ મોતીચંદ તરફથી શ્રી જયકુંવર જૈન જ્ઞાન ઉદ્યોગ શાળાની સ્થાપના

૨૦. વિ. મંવત ૧૯૫૧-૫૨.

- ૦ મુમળમા ચાતુર્માસ
- ૦ રાવબહાદુર બાબુ બુદ્ધિસિંહજીએ રૂ. ૨૦,૦૦૦)ની સખાવત કરી લાવબાગ ઉપાશ્રયનો કરાવેલો છોડોદાર
- ૦ લાલબાગના ઉપાશ્રયમા (નીચે) ગૃહ-દહેરાસર તૈયાર થયુ
- ૦ ભૂવેશ્વર, -મોતીયા શેઠની જગામા ઝવેરી બાઇચંદ તલકચંદની રૂ. ૭૫,૦૦૦)ની ઉદાર સખાવતથી જૈન ધર્મશાળાનું નવું મકાન તૈયાર થયુ

- ૦ શ્રી જયમુનિજી (સ્વ આ શ્રી જયસિંહસૂરિ)ની દીક્ષા
- ૦ શ્રી ચિંતામણિજી (શુભાલવાડી) તથા શ્રી મોડીજી દહેરાસરમા પ્રતિષ્ઠા

૨૧. વિ. મંવત ૧૯૫૩.

- ૦ અમદાવાદમા ચાતુર્માસ
- ૦ શ્રી જયમુનિજી (સ્વ આ મ શ્રી જિનયશ સૂરીશ્વરજી મ)ની ગણિ તથા પન્થાસપત્ની સમારોહ
- ૦ શેઠશ્રી લાલબાહ દલપતભાઈના માનુશ્રી ગગા ચેડાળીએ આરમળના પચ્ચરૂખાળ લીધા

૨૨. વિ. મંવત ૧૯૫૪.

- ૦ પાટણમા ચાતુર્માસ

૦ પ્રાચીન હસ્તલિખિત જ્ઞાનભંડારોનો
છણોદ્ધાર.

૦ શ્રી બાબુ પન્નાલાલ પૂરણચંદ તરફથી
દાદાવાડીનો છણોદ્ધાર.

૦ શ્રી કલ્યાણમુનિજી (સ્વ. પ્રવર્તક શ્રી
કલ્યાણમુનિજી)ની દીક્ષા.

૦ શેઠશ્રી નગીનચંદ સાકરચંદ તરફથી શ્રી
શંખેશ્વરજી તીર્થનો 'હારી' પાળતો સંઘ.

૦ મહેસાણામાં પૂ. પ્રભાવક શ્રી રવિસાગર-
જીનું મિલન.

૨૩. વિ. સંવત ૧૯૫૫.

૦ સુરતમાં ચાતુર્માસ.

૦ કતારગામ-શત્રુજયાવતાર તીર્થનો છણો-
દ્ધાર તથા પ્રતિષ્ઠા.

૦ શત્રુજયાવતારની બાજુમાં જ જૈનધર્મ
શાળાનું આલીશાન મકાન તૈયાર થયું.

૦ ગોપીપુરા, માળી કળીયા, શ્રી આદિનાથ
જૈન દેરાસર (કાંકરીયા)ની પ્રતિષ્ઠા.

૦ ગોપીપુરા, ઓસવાલ મહોદ્ધામાં આવેલ
શ્રી મનમોહન પાર્શ્વનાથ દેરાસરની પ્રતિષ્ઠા.

૨૪. વિ. સંવત ૧૯૫૬.

૦ સુરતમાં ચાતુર્માસ.

૦ શ્રી પદ્મમુનિજીની દીક્ષા. (કા. સુ. ૫)

૦ હાથીવાડાના ખાંચામાં, સુરત શ્રી સૂરજ-
મંડન પાર્શ્વનાથ દેરાસરની પ્રતિષ્ઠા.

૨૫ વિ. સંવત ૧૯૫૭.

૦ સુરતમાં ચાતુર્માસ.

૦ ગોપીપુરા, મેઈન રોડ, સુરતમાં શ્રી કુંથુ-
નાથજી દેરાસરની પ્રતિષ્ઠા.

૨૬. વિ. સંવત ૧૯૫૮.

૦ મુનિશ્રી હર્ષમુનિજી મ. ની ગણિપદ પદવી
પ્રસંગ નિમિત્તે, સુરતમાં “શ્રી ધરમચંદ
ઉદયચંદ જૈન છણોદ્ધાર કંડ”ની સ્થાપના.

૨૭. વિ. સંવત ૧૯૬૦.

૦ મુંબઈ ચાતુર્માસ.

૦ રીજ રોડ, વાલકેશ્વર દહેરાસરની બાબુ
અમીચંદ પન્નાલાલે મહારાજશ્રીના હાથે
પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

૨૮. વિ. સંવત ૧૯૬૧.

૦ મુંબઈ ચાતુર્માસ.

૦ શેઠશ્રી દેવકરજી મૂળજીની સુપુત્રી શ્રીમતી
વિજયાકુમારી તથા બાબુ પન્નાલાલ પૂર-
ણચંદ તરફથી થયેલ ઉપધાન તપ.

૨૯. વિ. સંવત ૧૯૬૨.

૦ મુંબઈમાં ચાતુર્માસ.

૦ શ્રી બાબુ પન્નાલાલ પૂરણચંદ જૈન હાથ-
રકુલવું વાસ્તુ (તા. ૧૦-૧-૧૯૦૬)

૦ શ્રી આદીશ્વર જૈન દેરાસર (થાણા) ની
પ્રતિષ્ઠા.

૩૦. વિ. સંવત ૧૯૬૩.

૦ સિદ્ધાચલજીની યાત્રા માટે વિહાર.

૦ સુરતમાં તેમની જ સ્મૃતિમાં ઉભા કરા-
યેલ “શ્રી મોહનલાલજી જૈન ઉપાશ્રય”
(નવી ધર્મશાળા) માં પુનિત-પ્રવેશ.

૦ ચૈત્ર વદ બારસના વિજય સુદૃત્ (સ્ટા.
ટા. ૧૨.-૩૦ ક.)

અં...તિ...મ...શ...ય...ન...

સ્મૃતિ-કાર્યો

મં. ૧૯૬૩

૫૦ મહારાજશ્રીની સ્મૃતિમા અપાયેલું રૂા. અઢી લાખનું “શ્રી મોહન-લાલજી સ્મારક કુંડ.”

૧૯૬૪

૬૩ શ્રી નગીનચંદ કૃષ્ણચંદ અવેરી તરફથી રૂા. (૧૦૦૦૦) ના ખર્ચે યુરન-ગ્રામીયુગ ખાતે નિર્ધાર કરેલો “શ્રી મોહનલાલજી જૈન સ્વેનામજર જ્ઞાન-ભંડાર.”

૧૯૬૬

૬૩ શ્રી દેવજીભાઈ મુળજી તથા સાલ જલ્દચંદ કૃષ્ણચંદ તરફથી રૂા. (૮૦૦૦૦) માં ૫૦ પંચાસ શ્રી હર્ષમુનિજી સ્મિતના ઉપરોક્ત મુળ-સત્ત્વામ, જુલેપર ખાતે સ્થપાયેલી “શ્રી મોહનલાલજી જૈન મેન્દસ ગ્રાહ્યદેવી અને સંસ્કૃત જાદરાવા.”

‘કચ્છના જંગલો અને દે’

[૨]

પથર પાણુ ગારો,

જયગાથા સુનિ મોહનની...

[૫૦ મુનિશ્રી મોહનલાલજી મહારાજે જે જે ગામમાં જીર્ણોદ્ધાર તેમજ પ્રતિષ્ઠાઓ કરી હતી, તે તે ગામ અને દહેરાસર તેમજ એ પ્રતિષ્ઠા કોણે કરાવી તેની સ્થળ તેમજ સાલવાર નોંધ અમે અત્રે રજુ કરીએ છીએ. —સંપાદકો.]

સુરત

૫ વિ. સં. ૧૯૫૫ (વૈશાખ સુદ ૧૩)

૧ વિ. સં. ૧૯૪૭ (માગશર સુદ ૩)

વડાચૌટા, નગરશેઠની પોળ, સુરત

શ્રી ગોડીજી પાર્શ્વનાથ દેરાસરમાં ધાતુનું સમવસરણુ. શીરોહીના દીવાન શેઠશ્રી મેળાપચંદ આણુંદચંદ

શ્રી શત્રુજયાવતાર આદીશ્વર જિન ચૈત્ય, કતારગામ, સુરત.

શેઠશ્રી નગીનચંદ કપૂરચંદ ઝવેરી.

૬ વિ. સં. ૧૯૫૬ (માગશર સુદ ૬ શુક્રવાર)

૨ વિ. સં. ૧૯૪૮

શ્રી સીમંધરસ્વામિ વડાચૌટા, તળાવ-પોળ, સુરત.

શેઠશ્રી ધરમચંદ ઉદયચંદ.

શ્રી સીમંધરસ્વામી. નાનપુરા, સુરત.

શેઠશ્રી રાલભાઈ રતનચંદની ધર્મપત્ની શ્રીમતી ઇચ્છાબેન.

૭ વિ. સં. ૧૯૫૬

૩ વિ. સં. ૧૯૫૪

શ્રી આદીશ્વરનું દેરાસર (કાંકરીયા) ગોપી-પુરા, માળી કૃષ્ણીયા, સુરત.

શેઠશ્રી ઘેલાભાઈ લાલભાઈના ધર્મપત્ની શ્રીમતી કંકુબેન.

શ્રી સૂરજ મંડન પાર્શ્વનાથ હાથીવાડાનો ખાંચો, ગોપીપુરા, સુરત.

શેઠશ્રી જીવણચંદ ધરમચંદ તથા ખાલુભાઈ મૂલચંદ.

૮ વિ. સં. ૧૯૫૭

૪ વિ. સં. ૧૯૫૫ (વૈશાખ સુદ ૬)

શ્રી મનમોહન પાર્શ્વનાથ ગોપીપુરા, ચોસવાલ મહોલો. સુરત.

શેઠશ્રી રૂપચંદ લલ્લુભાઈ.

શ્રી કુંથુનાથજી જૈન દેરાસર. ગોપીપુરા, મેઈનરોડ. સુરત.

શેઠશ્રી રૂપચંદ લલ્લુભાઈ.

૯ વિ. સં. ૧૯૬૩

શ્રી સમવસરણુ દેરાસર. નાણાવટ સુરત.

શ્રી ઓહનુલાકલ અર્ધશતાબ્દી પ્રથમ

મુંબઈ

૧૩ વિ. સં. ૧૯૬૨ (વૈશાખ સુદ ૬)

શ્રી આદીશ્વર જૈન હોરાસર. ધાણા, મુંબઈ.

ઓસિયા

૧૪ વિ. સં. ૧૯૩૬

ઓસિયા (સજ્જથાન) તીર્થનેા જીર્ણોદ્ધાર.

પાલીતાણુ

૧૫ વિ. સં. ૧૯૫૦ (મહા સુદ ૧૦)

જ્યતિગેટી પર ધનવસહિ હુંક.

(બાણુ હોરાસર)

૧૦ વિ. સં. ૧૯૫૨ (ફાગણ સુદ ૩)

શ્રી ચિતામણિ પાર્શ્વનાથની આસપાસની
પ્રતિમાઓ. શુલાલવાડી, મુંબઈ.

૧૧ વિ. સં. ૧૯૫૨ (ફાગણ સુદ ૪)

શ્રી ગોડીજી જૈન હોરાસર, શ્રી શામળા
પાર્શ્વનાથ. પાયધુની, મુંબઈ.

૧૨ વિ. સં. ૧૯૬૦ (માગસર સુદ ૬)

શ્રી વાલકેશ્વર જૈન હોરાસર. વાલકેશ્વર,
રીજરાડ, મુંબઈ શ્રી બાણુ અમીચંદ
પત્રાલાલ.

“.....ની

પુણ્ય સ્મૃતિમાં....”

[૩]

“અમન એના એવાં કે,
એ પુણ્ય પાત્ર પૂજ્ય છે.”

[પૂ. મુનિયા મોદનાપણ મદારાજને અદર્શીય માર્ગે કળા નવા મર્મો ભેટનાં રમારો
(મરમરિર) વિભા હરવામાં આવ્યા છે, તેની સાવધારી મોંઘ અદિ રજુ કરીએ છીએ —અ'પાદક]

ક્રમાંક	સ્થાન	શં (૧)	અવધાન નવન	વિશેષ વિગત
૧	ભાવપાયા (મુંગર)	મુનિ-પાદુકા	૧૯૪૨	કો. બા. રેવકલ્પ નવજનન મુદ્ધમરિર ભાવપાયા મુનિ પુરવારી.
૨	મખાડ (મુંગર)	મુનિ	...	આ. શ્રી રત્નમુદીશરણ મદારાજના ઉપદેશથી.
૩	પાવપુત્રી (મુંગર)	મુનિ-પાદુકા	..	પા. રાજાજી રસમી જેન દેરાસર. આ. શ્રી વિનમરિમુદીશરણના ઉપદેશથી.
૪	મોરિયા (રાજાપાન)	મુનિ	૧૯૬૪	
૫	પાવીનાનુ	મુનિ	૧૯૬૬	તંત્રી પદ આવેલા પાવપુત્રા દેરાસરમાં આ મુનિ પૂ. મખાડે શ્રી કાયામુનિજના ઉપદેશથી ૨૦૧૧ ૧૦ ના મેઝ પડવાથી.
૬	પાવીનાનુ	મુનિ	..	મખાડમાં મુનિપાત્ર દેરાસર, પૂ. મખમુનિજના ઉપદેશથી.
૭	દેવેલી (રાજાપાન)	મુનિ	૧૯૭૨	શ્રી કાવિતાપણ દેરાસર, પૂ. શ્રી રત્નમુનિજના ઉપદેશથી.
૮	અમદાવાદ	મુનિ	૧૯૮૦	દાદાવારી, ખુરજરની ખવડી, આંગણી શાળા, પૂ. મખમુનિજના ઉપદેશથી.
૯	નવમિયા (મં. પ્ર.)	પાદુકા	૧૯૮૨	પૂ. આ. શ્રી વિનમરિમુદીશરણના ઉપદેશથી.
૧૦	કોર (મુનિ)	પાદુકા	૧૯૯૩	સાવજી નિવાસી શ્રી પાલાચંદ નાનચંદ્રાસરને પાદુકા પડવાથી.
૧૧	મુરત	મુનિ-પાદુકા	...	ઝોળિપુત્રા-આટાપદક દેરાસર. પૂ. શ્રી મખ-મુનિજ માના ઉપદેશથી.
૧૨	મુરત	પાદુકા	...	દરિપુત્રા-દાદાવારી.
૧૩	મહીરપુર (મં. પ્ર.)	પાદુકા	૨૦૦૧	આ. શ્રી રત્નમુદીશરણ મદારાજના ઉપદેશથી.
૧૪	માંડવી (મં. પ્ર.)	પાદુકા	૨૦૧૪	ઉપા. શ્રી લલિધમુનિજના ઉપદેશથી.
૧૫	ખીવાળી (મારવાડ)	મુનિ	...	આદીશરણ જેન દેરાસર. પૂ. આ. શ્રી કાવિ-મુદીશરણના ઉપદેશથી.
૧૬	ચીહરા	પાદુકા	...	દાદાવારી.

પુણ્ય-ભૂમિ

[૪]

ચૂંચા છે ચરણ સતોના

એ ધરતીના

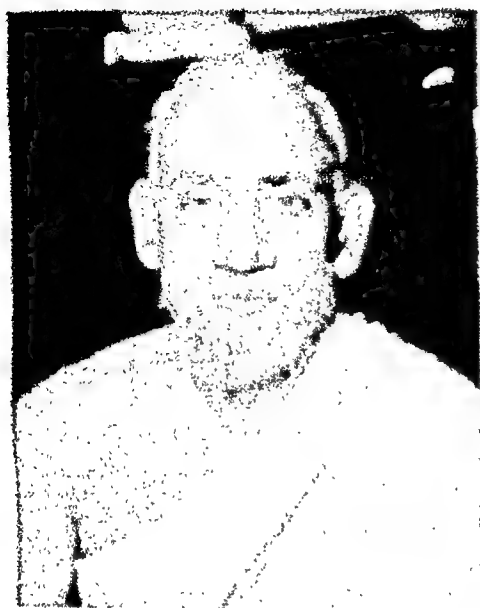
કણેકણમાં એક મંદિર છે...

[મુનિશ્રી મોહનલાલજી મહારાજ સાહેબે જ્યાં જ્યાં ચાતુર્માસ કર્યા છે, તે તે ગામેની સ્થાનવાર નોંધ અમે અહીં આપીએ છીએ. —સંપાદકો.]

અનુક્રમ નંબર	સ્થળ	સંવત	કુલ ચાતુર્માસ કેટલા
૧	મુંબઈ	૧૯૪૭, '૫૧, '૫૨, '૫૮, '૫૬, '૬૦, '૬૧, '૬૨.	૮,
૨	સુરત	૧૯૪૬, '૪૮, '૫૦, '૫૫, '૫૬, '૫૭.	૬
૩	પાટી	૧૯૩૧, '૩૩, '૩૭.	૩
૪	શીશાહી	૧૯૩૨, '૩૬.	૨
૫	ભેધપુર	૧૯૩૫, '૩૮.	૨
૬	અજમેર	૧૯૩૬, '૪૦.	૨
૭	પાટણ	૧૯૪૧, '૫૪.	૨
૮	અમદાવાદ	૧૯૪૪, '૪૯.	૨
૯	પાલીતાણા	૧૯૪૫, '૫૩	૨
૧૦	સાદડી	૧૯૩૪	૧
૧૧	પાલનપુર	૧૯૪૨	૧
૧૨	ફલોધી	૧૯૪૩	૧

श्री मोहनलालजी अर्धशताब्दी
स्मारक ग्रंथ

लेख विभाग

Dr. Charles E. Smith, President, American Academy of Religion

Dr. Charles E. Smith, President, American Academy of Religion

મેળના મુતના આગેવાન હશે ત્યાં ત્યાં અને મોહનલાલજી મહાગજને મુક્ત પદ્ધતિ વાંચી વિનંતિ કરી પ્રત્યુત્તરમાં શ્રી મોહનલાલજી મહારાજે કહ્યું કે—મેં જવું હું પ્રદર્શન આગ્રહ કરું છું ।

શ્રીમદ્ આત્મા ભજી મહારાજ નાહેજ માત્રાડ તરફ વિહાર કરતા ધોલેનના પધારેલા તેજ અન્તામાં શ્રી મોહનલાલજી મહાગજ ત્યાં આવવાના છે એવા સમાચાર બાઈને શ્રી આત્મા ભજી મહારાજે ધોલેનના સઘને ખાસ પ્રેરણા કરીને શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ ધામધુમપૂર્વકે સામેયું કરાવ્યું અને તેમને લેવા માટે ઉપાધ્યાય શ્રી વી વિજયજી, પ્રવર્તક શ્રી કાલિવિજયજી તથા શ્રી હરવિજયજી મહાગજ આદિને સામા પછી મોકલવા તેમજ અન્યાન્યને વાનવ્યવહાર પણ બગડ્યો હતો ।

અને વિષયગર કરીને પણ તે સમયે બની રહેવા લીધે ધનને જીવવાની રીત લાગે છે શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ ધોલેનથી શ્રી આત્મારામજી મહારાજથી જુદા પડીને પછીનાં પદ્ધતિ પદ્ધતિ અને પૂજા હર્ષપૂર્વકે સિદ્ધિગિરિજીની યાત્રા કરી તે અરસામાં તેમના સાલગવામાં આવીને તેમને લાવવા રમા અન્તરે શ્રીમાન્ વૃદ્ધિવદ્રજી મહારાજ પૂજા બિમાર છે તે ખબર બહુતી શ્રી મોહનલાલજી મહારાજે, શ્રી વૃદ્ધિવદ્રજી મહારાજને મળવાના ઇરાદાથી લાવનગર તરફ વિહાર કર્યો એ ખબર શ્રી વૃદ્ધિવદ્રજી મહારાજને મળતા તેમણે ત્યાં સઘના આગેવાનોને ખાસ સૂચના કરીને શ્રી મોહનલાલજી મહારાજનું પૂજા ધામધુમપૂર્વકે સામેયું કરાવ્યું અને તેની સાથે પન્થાસ શ્રી ગણેશવિજયજી આદિ મુનિઓને લેવા માટે સામા મોકલ્યા એ રીતે તે કાળના બન્ને મહાપુરોએ એક-બીજાને આનંદપૂર્વકે કોઈપણ બાવના સંકેત વિના મળ્યા આ બંધી ધનનાઓમાંથી તે મહાપુરોની એક-બીજા પ્રત્યેની ઉદાર દષ્ટિ ગમ્મના મમતથી રહિતપણું અને નિર્દોષ સરળતા તેમના પ્રત્યેક વ્યવહારમાં જણાઈ આવે છે તેમની આવી મહત્તાથી જ આજે સમગ્ર જૈનસમાજને તેમના પ્રત્યે અપૂર્વ માન છે કેમકે તેમનામાં મારા-તારાપણું કરતા શાહનની ઠાઠ અને સમાન મહાપુરોની સાથે મળનાપણું-સૌજન્ય એ મુખ્યત્વે જોઈ શકાય છે ।

શ્રીમદ્ આત્મારામજી મહારાજની આગાથી અમેરિકાની સર્વધર્મ પરિષદમાં હાજરી આપીને ત્યાં જૈનધર્મને મુર પ્રચાર કરીને ૨૦ શ્રી વીરચંદ્ર રાઘવજી ગાધી મુન્નામાં જ પાલ ફરેલા તે વખતના મુગર્જા માનવ અત્યારના કરતા તત્તલ જુદા જ પ્રકારનું હતું અર્થાત્ જમે તે કાલે પણ યુરોપ જનાર ધર્મથી બ્રહ્મ યજ્ઞ જનાર એવી માન્યતાના મૂળ હિંદુ ગણા હતા અને તેથી શ્રી વી ચંદ્રના નામ યુરોપમંથન માટે લોકોમાં પૂજા ઉદાપોહ થઈ રહ્યો હતો સૌ પોતપોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવતા હતા એક દરે તે વખતનું મુગર્જા વાતાવરણ ઉકળાઈ જાયું હતું તે સમયે શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ મુગર્જા હતા ।

શ્રી આત્મારામજી મહારાજને બ્યારે આવ્યા હતા વાતાવરણની ખબર પડી ત્યારે તેમણે મુગ ના સઘના આગેવાનોને કહેવરાવ્યું કે શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ આ વિષે

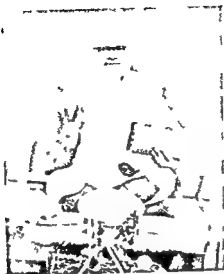
જેમ કહે તેમ માર્ગ કાઢવો. આથી તે વળતના સંઘના આગેવાનો શેઠ વીરચંદ દીપચંદ તથા શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદ વગેરે સામાન્ય જનતાને કાળમાં રાખીને શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ પાસે આવ્યા અને હવે આ સંઘમાં શું કરવું તે પૂછ્યું. પ્રત્યુત્તરમાં મહારાજશ્રીએ કહ્યું કે ‘દરિયાપાર જવા માટે શ્રી વીરચંદ ગાંધીએ જિનેન્દ્ર-પ્રભુની એક સ્નાત્રપૂજા લાણાવવી.’ સૌએ આ ફેંસલાને વધાવી લીધો અને એ રીતે ઉચ વાતાવરણ શાંત પડ્યું.

સંવત ૧૯૫૩ ના જેઠ વદી ૮ ના પ્રભાતે શ્રી આત્મારામજી મહારાજના સ્વર્ગ-ગમનના સમાચાર આરે તરફ ફેરી વળ્યા. આ દુઃખદ ખબરથી દરેક ગામેના શ્રીસંઘમાં શોક અને વ્હાનિની કાલિમા છવાઈ ગઈ. તે સમયે શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ વાલકે-શ્વર (મુંબઈ) ઉપર શ્રી ચુનીલાલ સાંકળચંદના ખંડલામાં બિરાજતા હતા. તેમણે જ્યારે આ ખેડજનક સમાચાર સાંભળ્યા, ત્યારે ગદગદિત કંઠે કહ્યું કે—“જૈનશાસનનો એક મહાન સ્થંભ આજે આપણી વચ્ચેથી અદૃશ્યમાન થયો છે, મારી જમણી ભૂલ ગઈ હોય તેવું મને લાગે છે.” એ કહેતાંની સાથે જ તેમણે મંડળીને કહ્યું કે—“આહારપાણી પછી કરાગે પાણુ પહેલાં શ્રી આત્મારામજી મહારાજના સ્વર્ગગમનના દેવ વાંદીઓ....” એ ક્રિયા સમાપ્ત થયા પછી તારથી ખબર મળ્યા કે ‘વિરોધીઓએ શ્રી આત્મારામજી મહારાજ માટે જોડી અફવા ફેલાવી હતી અને તેના પરિણામે તપાસ કરવા માટે તેમના દેહની રથીને સરકારી અમલદારોએ અટકાવેલ છે.’ આ ખબર મળતાં શ્રી મોહનલાલજી મહારાજે આગેવાન ગૃહસ્થોને લેગા કર્યા અને તત્કાળ તે કાર્યના નિવારણ અર્થે એક ફંડ કરાવ્યું. જેમાં તે જ વળતે ૫-૭ આગેવાનોમાંથી લગભગ રૂ. ૩૦૦૦૦) થઈ ગયા. તે ફંડ કરવાની સાથે મુંબઈમાંથી મોટા પ્રમાણમાં પંતળના આગેવાન સરકારી અફસર ઉપર શ્રી આત્મારામજી મહારાજની નિર્દોષતા બહાર કરતા હબરો તારો કરાવ્યા. છેવટે વિરોધીઓનું કંઈ પાણુ આલ્યું નહિ અને તે પ્રસંગ શાંતિથી ઉકલી ગયો.

આ મહાયુરોધનું અરસપરસ આલું ઉચ્ચ વર્તન બે દષ્ટિ સન્મુખ રાખીને વર્તવામાં આવે તો આજે જૈનસમાજમાં આવી રહેલ અનેક અગાડાઓ એક ફાણુ પાણુ ટકી શકે ખરા કે ?

[શ્રી આત્મારામજી જન્મસન્મહાદી સ્મારક ગ્રંથમાંથી ઉધૃત.]

૧. શ્રીમતી ભાનુભાઈ મહારાજ

શ્રીમતી ૧. ૪ શ્રીમતી ભાનુભાઈ મહારાજ

૩. શ્રીમતી ભાનુભાઈ મહારાજ

શ્રી આત્મારામજી મહારાજ

અને

શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ

સંવત : ૨૫૦ પંચામશવત્રે શ્રી ત્રિલોકનિઠ મહારાજ.

આત્મારી સમગ્ર અર્ધી ગતી પૂર્વે લેનગણતમાં જે મહાપુરુષો પોતપોતાની સાથે-
જિન દશે શામનની ઉમરિયા મચને કાચે ને રાત્રી હુમલો રજા રજા. જન્મે કોઈ જ
શામનના સમકાલીન મહાપુરુષો રજા. તેમના પુણ્યકોષ નામોથી લેનમગણમાં જાણ્યે ન
કોઈ અપરિચિત હશે. ને મહાપુરુષો ને અન્ય કોઈ તરીકે પણ શ્રીમદ્ આત્મારામજી
મહારાજ સાદેજ અને શ્રીમાન્ મોહનલાલજી મહારાજ.

મહાન પુરુષોની મહત્તા તેમની સરજતામાં અને અન્યને મોટા બનાવવામાં લેાય
છે. તેઓ કદી પણ અપા-મનના ક્રુદ્ધ અમરજોમાં જોવાતા નથી. શ્રી આત્મારામજી
મહારાજ અને શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ અન્ને કોયે ન સ્વર અને અરખસિત પ્રેમ-
ભાવ રતો, તે દર્શાવનારા અનેક પ્રમણો બનેલા છે. પરંતુ અર્ધી તો જે પ્રમણો નજરે
લેવાયેલ છે તેનો જ ઉલ્લેખ કરેલ છે. આમાં જે કે લેનસમાજ આ પુણ્યસંભારણું
વાંચીને પોતાના ચધાર્ય કર્તવ્યપથે પડે. અનુ !

આત્મારામજી મહારાજ સુરતમાં રામાનું રજા રજા. આતુર્મોસ પાનું યથા જાદ
મહારાજશ્રીએ વિદારની તપાદી કરી ત્યારે ત્યાંના સંઘના આગેવાનોએ શ્રી આત્મારામજી
મહારાજને પૂછ્યું:—“સાહેબ ! આપ તો પધારો છો પરંતુ આપના જેવા ખીન્ન કોઈ
મહાન પુરુષ વર્તમાનમાં વિચમાન છે ખરા કે જેને અને અમારા આંગણે લાવીને શાસ-
નની પ્રભાવના કરીએ....”

જવાબમાં મહારાજશ્રીએ કીધું:—“શ્રીમાન્ મોહનલાલજી મહારાજ નામના એક
મહાપુરુષ અત્યારે મારવાડની બુધિમાં વિચરે છે, તેમને જોશો તો અને પણ જૂઠ્ઠી જશે.
અર્ધો તેઓ પણ મહાન વિદાન્ અને જિનશાસનનો ઉચોત કરનાર છે.”

આ પ્રમાણે શ્રી મોહનલાલજી મહારાજની ગેરહાજરીમાં શ્રી આત્મારામજી મહારાજે
મોહનલાલજીની શ્રીર્નિરૂપ સુગંધને ફેલાવી. ત્યારબાદ સુરતમાં જ સુરતના સંઘે શ્રીશેઠીના
દીવાન શ્રી મેળાપચંદ્રભાઈ કે જેઓ સુરતના વતની હતા, તેમને પૂછ્યું કે શ્રી મોહન-
લાલજી મહારાજ હાલમાં કયાં છે ? જવાબમાં મહારાજશ્રી શ્રીશેઠીમાં છે એવા ખબર

મગના સુરતના આગેવાન શુદ્ધરવો ત્યા ગયા અને મોહનવાવજી મહારાજને મુન્ન પધારવા વિનંતિ કરી. પ્રચુતરમા શ્રી મોહનવાવજી મહારાજે કહ્યું કે—મ્મં જવ જુમ પ્રદેશમેં આજૂગા તમ દેમૂગા ।

શ્રીમદ્ આત્મારામજી મહારાજ ગાહેમ મારવાડ તરફ વિહાર કરતા ધોવેરામાં પધારેલા તેજ અરસામા શ્રી મોહનવાવજી મહારાજ ત્યા આવવાના છે એવા સમાચાર જાણીને શ્રી આત્મારામજી મહારાજે ધોવેરાના સંધને ખાસ રેરજા કરીને શ્રી મોહનવાવજી મહારાજનુ ધામધૂમપૂર્વક સામેયુ કરાવ્યુ અને તેમને લેવા માટે ઉપાધ્યાય શ્રી વીન્વિજયજી, પ્રવર્તક શ્રી કાતિવિજયજી તથા શ્રી હસવિજયજી મહારાજ આદિને સામા પણ મોકલ્યા. તેમજ અન્યાન્યનો વહનવ્યવહાર પણ જાગ્યો હતો.

અને વિષયાતર કરીને પણ તે સમયે જની ગયેવ બીજી ધનનાને જણાવવી યોગ્ય લાગે છે શ્રી મોહનવાવજી મહારાજ ધોવેરાથી શ્રી આત્મારામજી મહારાજથી જુદા પડીને પાલીતાણે પધાર્યા અને ખૂબ હર્ષપૂર્વક સિદ્ધગિરિજીની યાત્રા કરી તે અરસામા તેમના સાલગવામા આવ્યું કે ભાવનગરમા અત્યારે શ્રીમાન્ વૃદ્ધિયદ્રજી મહારાજ ખૂબ ખિમાર છે તે ખબર જાણતા શ્રી મોહનવાવજી મહારાજે, શ્રી વૃદ્ધિયદ્રજી મહારાજને મગવાના ઇરાદાથી ભાવનગર તરફ વિહાર કર્યો એ ખબર શ્રી વૃદ્ધિયદ્રજી મહારાજને મગતા તેમણે ત્યાના સઘના આગેવાનોને ખાસ સૂચના કરીને શ્રી મોહનવાવજી મહારાજનુ ખૂબ ધામધૂમપૂર્વક સામેયુ કરાવ્યુ અને તેની તાલે પન્થાસ શ્રી ગભીરવિજયજી આદિ મુનિઓને લેવા માટે સામા મોકલ્યા. એ રીતે તે કાળમા બન્ને મહાપુરુષો એક-બીજાને આનંદપૂર્વક કોઈપણ જાનના સંકાય વિના મત્યા આ બધી ઘટનાઓમાથી તે મહાપુરુષોની એક-બીજા પ્રત્યેની ઉઠાર ઈદિ, ગવળના મમત્વથી સહિતપણુ અને નિર્દોષ સરગતા તેમના પ્રત્યેક વ્યવહારમા જણાઈ આવે છે તેમની આવી મહત્તાથી જ આજે સમગ્ર જૈનસમાજને તેમના પ્રત્યે અપૂર્વ માન છે કેમકે તેમનામા મારા-તારાપણુ કરતા શાસનની હાજ અને સમાન મહાનપુરુષોની સાથે મગતાપણુ-સૌજન્ય એ મુખ્યત્વે જોઈ શકાય છે.

શ્રીમદ્ આત્મારામજી મહારાજની આજ્ઞાથી અમેરિકાની સર્વધર્મ પરિષદમા હાજરી આપીને ત્યા જૈનધર્મનો સુદર પ્રચાર કરીને ૧૯૦ શ્રી વીરચંદ્ર રાયવજી ગાધી સુરતમાજ પાછા ફરેલા તે વખતના મુગર્થનુ માનસ અત્યારના કરતા તદ્દન જુદા જ પ્રકારનુ હતું, અર્થાત્ ગમે તે કાલે પણ યુરોપ જનાર ધર્મથી ગ્રજ થઈ જ નહ, એવી માન્યતાના મૂળ જોડા ગયા હતા. અને તેથી શ્રી વીરચંદ્રના યુરોપગમન માટે લોકોમા ખૂબ ઉઠાપોહ થઈ રહ્યો હતો. સૌ પોતપોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવતા હતા એકદરે તે વખતનુ મુગર્થનુ વાતાવરણ ઉકળાટ ભરેલુ હતું તે સમયે શ્રી મોહનવાવજી મહારાજ મુગર્થમા હતા.

શ્રી આત્મારામજી મહારાજને બ્યારે આવ્યા ઉઝ વાતાવરણની ખબર પડી ત્યારે તેમણે મુગર્થના સઘના આગેવાનોને કહેવરાવ્યુ કે શ્રી મોહનવાવજી મહારાજ આ વિષે

જેમ કહે તેમ માર્ગ કાઢવો. આથી તે વખતના સંઘના આગેવાનો શેઠ વીરચંદ દીપચંદ તથા શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદ વગેરે સામાન્ય જનતાને કાળુમાં રાખીને શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ પાસે આવ્યા અને હંમે આ સંબંધમાં શું કરવું તે પૂછ્યું. પ્રત્યુત્તરમાં મહારાજશ્રીએ કહ્યું કે ‘દરિયાપાર જવા માટે શ્રી વીરચંદ ગાંધીએ જિનેન્દ્ર-પ્રભુની એક સ્નાત્રપૂજા લાણાવવી.’ સૌએ આ ફેંસલાને વધાવી લીધો અને એ રીતે ઉચ વાતાવરણ શાંત પડ્યું.

સંવત ૧૯૫૩ ના જેઠ વદી ૮ ના પ્રભાતે શ્રી આત્મારામજી મહારાજના સ્વર્ગ-ગમનના સમાચાર ચારે તરફ ફરી વળ્યા. આ હુઝાદ જાળરથી દરેક ગામોના શ્રીસંઘમાં શોક અને ગ્લાનિની કાલિમા છવાઈ ગઈ. તે સમયે શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ વાલકે-શ્વર (મુંબઈ) ઉપર શ્રી ચુનીલાલ સાંકળચંદના ખંડલામાં ખિરાજતા હતા. તેમણે બ્યારે આ ખેદજનક સમાચાર સાંભળ્યા, ત્યારે ગદગદિત કંઠે કહ્યું કે:—“જૈનશાસનનો એક મહાન સ્થંભ આજે આપણી વચ્ચેથી અદૃશ્યમાન થયો છે, મારી જમણી ભૂળ ગઈ હોય તેવું મને લાગે છે.” એ કહેતાંની સાથે જ તેમણે મંડળીને કહ્યું કે—“આહારપાણી પછી કરાશે પણ પહેલાં શ્રી આત્મારામજી મહારાજના સ્વર્ગગમનના દેવ વાંદીએ....” એ ક્રિયા સમાપ્ત થયા પછી તારથી જાળર મળ્યા કે ‘વિરોધીઓએ શ્રી આત્મારામજી મહારાજ માટે જોટી અફવા ફેલાવી હતી અને તેના પરિણામે તપાસ કરવા માટે તેમના દેહની રથીને સરકારી અમલદારોએ અટકાવેલ છે.’ આ જાળર મળતાં શ્રી મોહનલાલજી મહારાજે આગેવાન ગૃહસ્થોને લેગા કર્યા અને તત્કાળ તે કાર્યના નિવારણ અર્થે એક ફંડ કરાવ્યું. જેમાં તે જ વખતે ૫-૭ આગેવાનોમાંથી લગભગ રૂ. ૩૦૦૦૦) થઈ ગયા. તે ફંડ કરવાની સાથે મુંબઈમાંથી મોટા પ્રમાણમાં પંજાબના આગેવાન સરકારી અફસર ઉપર શ્રી આત્મારામજી મહારાજની નિર્દોષતા બહાર કરતા હબરો તારો કરાવ્યા. છેવટે વિરોધીઓનું કંઈ પણ આદ્યું નહિ અને તે પ્રસંગ શાંતિથી ઉકલી ગયો.

આ મહાપુરુષોનું અરસપરસ આવું ઉચ્ચ વર્તન જો દષ્ટિ સન્મુખ રાખીને વર્તવામાં આવે તો આજે જૈનસમાજમાં ચાલી રહેલ અનેક ઝગડાઓ એક ક્ષણ પણ ટકી શકે ખરા કે ?

[શ્રી આત્મારામજી જન્મશતાબ્દી સ્મારક ગ્રંથમાંથી ઉધૃત.]

સ્વર્ગસ્થ પુણ્યાત્મા શ્રીમાન્ મુનિ મહારાજ શ્રી મોહનલાલજી

લેખક : શ્રી મોહનલાલ દલ્વીચંદ દશાઈ. (બી. એ. એન. એન. બી.)

રાગ—સોહણી.

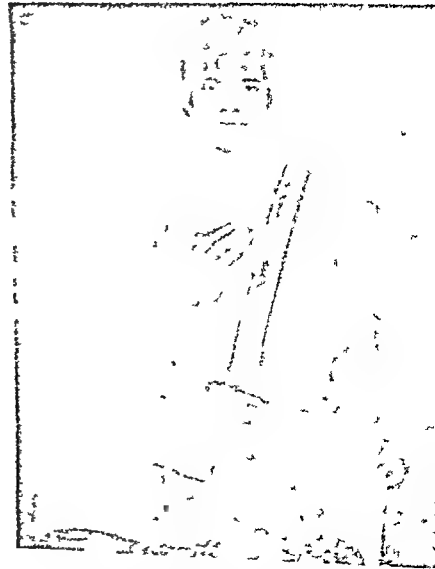
અંતર ભરે છે ઉસરા, ક્યાં આપ, ને ક્યાં જઈ શમું !
દેહાભિમાનીને થતા, ક્યાં આપ, ને ક્યાં જઈ શમું ?
શુભ ને અબાધિત ધામમાં, શાન્તિ અનુપમ લોગવા,
સંસાર છોળો મારતા તોફાની દરિયામાં ભમું. અંતર૦
યમ દમ અને ઉપશમનો ઉપદેશ સાધુ ક્યાં મુણ ?
દુઃખમુક્તિસાધન એ વિના દુઃખમાંથી ક્યાંથી વિરમું ? અંતર૦

[૧]

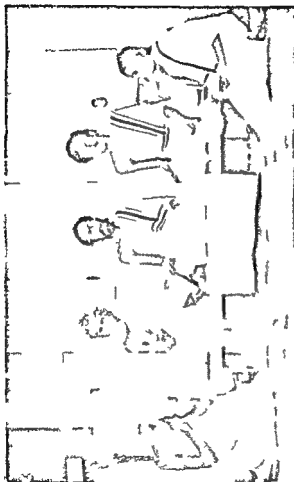
જીવનભૂમિકા:—શ્રીમાન્નો જન્મ પ્રાણજીના કુલમાં મારવાડના ગામમાં ચાંદપોરમાં સંવત ૧૮૮૫ ના ચૈત્ર વદ ૬ ને દિને થયો. પિતાનું નામ બાહરમલજી હતું અને માતાનું નામ મુંદરી હતું. તેમણે યતિદીક્ષા સંવત ૧૯૦૩ માં લીધી. ૨૪ વર્ષ યતિ તરીકે રહી સંવત ૧૯૨૭ માં સંવેગી સાધુની દીક્ષા કલકત્તાના દેશસરમાં લીધી. યતિ-ત્વને પરિત્યજી સાધુત્વ સ્વીકાર્યું. ત્યારપછી કેટલાએક સ્થાનોમાં વિકાર કર્યો. મુંબઈ અનાય દેશ કહેવાતો, તેથી ઘણા લાંબા કાલ સુધી મુંબઈ નગરી પવિત્ર મુનિશ્રીના પૂજ્ય પગલાંથી પાવન થવાથી અભાગી રહી; મુંબઈની પ્રજા કેવળ ધનસંચય કરવામાં તત્પર રહેતી તેથી ઉદરભરીનું નામ અન્યજનોએ પાડ્યું. આનો પ્રતિકાર કરવાનો સમય પ્રાપ્ત કરવાને તે પ્રયત્નવતી ખનતી ગઈ. આ પ્રયત્નો પ્રાપ્તે પ્રતિક્ષિત થયા. શ્રીમાન્ મોહનલાલજીનું આવાગમન સંવત ૧૯૪૭ માં થયું. અત્યારસુધી સાધુઓ દક્ષિણમાં દમણ સુધી વિકાર કરી વિરમી જતા. દમણ પછી રહેલો કેટલો કોઈપણ ભેદી શકવાને સમર્થ થયા ન હતા. પરંતુ મુંબઈના સહજાએ શ્રીમાન્ મોહનલાલજી દમણ કેટલીરીને એટલે મુંબઈનો માર્ગ ખુલ્લો કરી મોહમયીની મોહધનતૃષ્ણા નિવારવા પધાર્યા. મુંબઈની ઉત્કેષ જેન પ્રભાએ મહારાજશ્રીને વધાવી લીધા અને જિનશાસનની ઉન્નતિનો પ્રસાર ધીરે ધીરે અને દં-પણે થતો ગયો. તે વર્ષ પછી મુંબઈમાં શ્રીમાને સંવત ૧૯૫૪ માં બીજી વખત અને સંવત ૧૯૫૮ માં ત્રીજી વખત પોતાનાં પનોતાં પગલાં કર્યાં. છેલ્લી વખતે તો પોતે કેટલાક

ગુનિશ્રી ચિદાનંદનિઃ

બાલચુનિરાજ શ્રી કીર્તિચેતનચુનિઃ

૧૫૫ ના નામી પ્રથમ વર્ગના શિક્ષકની વિદ્યાર્થીનીઓની સાથે
(૨૫ ૨૦૧૮ના સંસ્કરણ માટે અનુક્રમે પ્રથમ)

વર્ષ લગોલગ રહ્યા. આ વખતે તેમની વૃદ્ધાવસ્થા હોવાથી શાંતિ અને એકાંતનિવાસની જરૂર હતી. છતાં પોતાનો વાણીરૂપી અમૃતપ્રવાહ સતત ચાલુ હતો, કંઈ પૂર્વ જોવો વેગવાન નહોતો, છતાં ધ્વનિ એવો હતો કે દરેક શ્રોતાના મર્મભાગમાં પહોંચી વળતો. મુંબઈમાં ગાળેલા વર્ષોમાં તેમણે સમગ્ર જૈન પ્રભુપર અતીવ સ્થાયી ઉપકારો કરેલા છે; સખાવત અને ઉદારતાનો ઝરો વહેવરાવ્યો છે. શ્રીમંતોથી તે રંક સુધી, વિદ્વાનથી તે અનક્ષર સુધી કોઈપણ તેમના અક્ષરોને, આજ્ઞાને શિરપર ચડાવતા. આ જ પ્રકટ રીતે દર્શાવે છે કે તેઓ મહાન્ વીર હોઈ પોતાની અદ્ભુત અસર ઉપજાવી શક્યા હતા.

તેમના જીવનકાલનાં છેલ્લાં વર્ષોમાં જ તેમના વીરત્વનું પ્રાકટ્ય થયું હતું. આ છેલ્લા વર્ષની શરૂઆતમાં તેમનું મુંબઈમાં પહેલું આગમન-એટલે સંવત્ ૧૯૪૭ છે; સંવત્ ૧૯૪૭ થી તે સંવત્ ૧૯૬૩ સુધી એટલે ૧૬ વર્ષની વહેંચણી કરીશું તો સ્પષ્ટ જણાશે છે કે તેના ત્રણ યુગો પાડી શકાશે. પહેલો મુંબઈનિવાસ, બીજો અન્ય સ્થલે વિહાર અને ત્રીજો-સુરતનિવાસ. પહેલો અને ત્રીજો સુખ્ય યુગો હતા. કારણ કે તે અરસામાં તેઓશ્રી સારું અને ચશસ્ત્રી કાર્ય બજાવી શક્યા છે અને બીજો યુગ તે બે વચ્ચેનો-આંતરિક યુગ હતો. આમાં પણ તેઓશ્રીએ ઠીક કાર્યો કર્યાં છે. સુખ્ય યુગો દરમ્યાન લાખોની સખાવતનો પ્રવાહ ચાલુ કર્યો છે. ઉત્સવ, પ્રતિષ્ઠા, ઉપધાનાદિ ક્રિયા વગેરે અનેક કરી અતિશય પુણ્ય ઉપાર્જન કરી પુણ્યલાલ આપ્યો છે. આંતરિક યુગમાં અમદાવાદ આદિ સ્થલોએ વિહાર કરી અનેક જિન-શાસન પ્રસાવક વીરોને ઉત્સાહિત કર્યાં છે. તે જૈનપુરીની શ્રદ્ધા પણ પોતાનામાં જગાવી છે. સુરતનિવાસથી પોતાના જિનસીમ ભક્તો અને અચલ આજ્ઞાનુસારી લગભગ સર્વ સુરતવાસીઓને બનાવ્યા છે. શ્રીમાન્નો એક શબ્દ રાજ્યથી તંત્રિત થયેલા ધારા-કાયદા (Law) સમાન હતો. સુરતમાં મુંબઈ આવ્યા પછી બીજા જ વર્ષમાં એટલે સં. ૧૯૪૮ પહેલીવાર ગયા. બીજીવાર સંવત્ ૧૯૫૧ માં અને, ત્રીજી વખત સંવત્ ૧૯૫૫ માં ગયા હતા. ત્રીજી વખત તેઓ ત્રણ વર્ષ (સં. ૧૯૫૫, ૧૯૫૬, અને ૧૯૫૭ સુધી) રહ્યા. અહીં લઘ્ય દેશસરની પ્રતિષ્ઠા, ઓચ્છવ (ઉત્સવ) વગેરે પાછળ લાખો રૂપીઆ ખર્ચાયા, ને તે શ્રીમાન્શ્રીના સુપસાયને લઈને જ. ૧૯૫૭ પછી તેઓશ્રીએ મુંબઈ ઘણા વર્ષ સુધી રહેવા વિહાર કર્યો પણ અંતિમ ઇચ્છા એ થઈ હતી કે સુરતમાં મારો અંતકાળ ગાળવો. આયુષ્યની મર્યાદા મપાઈ ગઈ હતી. તેથી પોતાના મૃત્યુ પહેલાં તેઓ ત્યાંજ (ચોથીવાર) વિહાર કરી ગયા; અને ત્યાંજ મૃત્યુ થયું.

આંતરિક યુગ દ્વિતી બે વર્ષનો હતો. સુરતથી સંવત્ ૧૯૪૫ માં સંઘ સાથે પાલી-તાણા ગયા ત્યાંથી સંવત્ ૧૯૪૬ માં અહમદાવાદ (જૈનપુરીમાં) વિહાર કર્યો.

શ્રીમાન્ના પ્રથમ આગમનથી સાધુઓ માટે મુંબઈ માર્ગ ખુલ્લો થયો એ ઉપર કહ્યું. આથી અત્યાર સુધીમાં અનેક મુનિ મહારાજો આવ્યા. આ સર્વના સુપ્રસાવથી મુંબઈના વિવિધ લતાઓમાં જૈનપુરીનું ચિત્ર ખડું થતું હોય એમ લાગે છે. વિધવિધ વસ્ત્રાલંકારથી સજ્જ થઈ પ્રમદાઓ મદ તણ, પુરુષો પ્રમાદ તણ, તરૂણ કુમારો ઉચ્છૃંખલતાનો

કરી અને કુમારિકાઓ બાતિયબાવ છોડી એમ સમયે ગુરુ મહાનાથશ્રીની ઉપદેશ વાતી શ્રદ્ધાપૂર્વક થવજી કરવા તમુદાયમા એકઠા થયેલા જોડે ત્યારે કોના હૃદયમા આશ્વાસ પ્રાપ્ત અને વ્યાપ્ત ન થાય ! આ તે જૈનમતમાંની શ્રદ્ધાનું કે મુનિમંદરાજના આકર્ષણનું ફવ ? જે માને તે પશુ એ તો નિશ્ચય છે કે અપૂર્વ ચિત્ત દષ્ટિગોચર થતું અને તે નયનમનોહર અને હૃદયમતોડક હોવાથી આનંદ પ્રાપ્ત કરાવતું

વિશેષ શ્રીમાનના છેના વડી દરમ્યાન જૈનોના વર્તમાન ઇતિહાસ પર બીજી અનેક પ્રમથ મુધારણાની અનર ધર્મ જૈન પદની ઉપત્તિ ન બચાવના હમ્તથી ધર્મ જૈન પ્રવેનાબર મેન્દર-મ દેવી પ્રમથ પામી પેતાના અનેક પૂજની એવે ઉપાસક પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ થ અર્વાચીન વર્તમાન પ્રયોજે પણ જૈન વિચાર, સાહિત્ય, અને સમુદાય ચર્ચાના તરવો આને / કરી નવજી ગુરુ વાતાવજી ઉપનયુ, વિચાર વધારા, વિચારનુસાર કૃતિઓ રૂવિત થક, તેથી અનેક જૈન સમ્પ્રદાયો જેવી કે પુત્તકાલયો, કન્યાશાળા, જૈન શાળા, વાચનાલયો, ઔષધાલયો, હાથરુકવ વગેરે જન્મ પામી આથી જૈન મમુદાય પર ગુરુ સન્મારી રેખાઓ અકિત થઈ આ સન્માર અને સ્ત્રયો ! માથે શ્રીમાનશ્રીના ઉપદેશ તેમના ભાવો અને પ્રવ્રનોના ફવ મલે તો પડી શું પૂછવાનું ? મુવર્ણ અને મુગન્ધ સાથે

સ્વર્ગસ્થ મુનિ મહાત્મા શ્રી મોહનવાસજીનું સમન જીવનવૃત્તાત હુ આપવાનું ઉચિત ધાર્તો નથી કારણ કે તે વૃત્તાત વધારે પરિચિત વિદ્વાનને હમ્તેથી જખારો એમ મનો વાહના છે ઉન્ન મુનિશ્રીના જીવનમાથી થતું થલ બાવવા મને છે, તે કમ કમે યથાશક્તિ તપાસીશું

આવા પ્રગાપી વીર, સમાનનીય સફળતા પ્રુદગપીયુવભરિત આત્માની કાવવશતા મુ તમા-નિ સીમખન્ત મુરતવાસીઓમા સવત્ ૧૮૬૩ ના વેર વહિ દ્વાદશી દિને ૭૮ વર્ષની વયે ધર્મ આથી સમમ જૈનમત એટ-પૂર્ણ છે

શ્રીમાનને મુનિ શિષ્ય-વર્ગ ળહોગે છે, તેમના શિષ્યો ૩૫ અને ગુરુણીજી ૬૫ છે બારી તેમના મૃદુસ્થાથમી ભખો અનેક છે

મુખમુદ્રા — શ્રીમાનની મુખમુદ્રા શાતિજન્ય તેજથી જળહરીત અને દેહીખમાન હતી આકૃતિ બચ, નયન મનોહર, અને સાથે સયોપસમથી મુચિન્હિત હોવાથી દ્રષ્ટા કે શ્રોતા ઉપર અપૂર્વ ભાવ અને હાપ પાડતી હતી હું તેમના દર્શન કરવાને ભાગ્યશાળી થયો ॥ એક વખત તેમને જોયા ત્યારે અપૂર્વ ભાવના હૃદયમા પ્રમથ થઈ હતી અને સાથે ‘કલાપી’ ની નીચેની કડીઓ સ્મરણમા આવી હતી

“ આ ત્યાગીના નયન ફરીથી જોઇ લે એકવાર,
શુ તેમાં ના સતત વહતી પ્રેમની એક ધાર ?
હા ! તૈયાગી સહુ અરપવા ત્યાગમા એ નથી શુ ?
બીજના કે’ હુ ખથી ગળી એ નેત્ર બારે નહોં શુ ? ”

આ પ્રમાણે આપણે વીચિ કે વીચિસમૂહથી અબાધિત અધિધના બાહ્યભાવમાં અપૂર્વ ગંભીરતા પ્રકટપણે થયેલી જોઈ.

[૨]

ગુણપ્રદેશ:—ઉપરોક્ત ગંભીરતામાં સંસારી સ્રોતાન્વેષીનાં કલક, ધેર, લોભ વગેરે અશુભવૃત્તિ અને પરિણામો કૃપી જતાં જોઈશું અને તે માટે ગુણપ્રદેશના વિસ્તારમાં જરા અચ્ચુપાત કરીશું તો હંસ જેમ અચ્ચુથી શુદ્ધ મોતી ચરે છે તેમ શુદ્ધ મોતી જ પ્રાપ્ત કરીશું.

શ્રીમાન્નું વિચારગાંભીર્ય પળેપળે પ્રકટ હતું; વચન વિચારાનુસાર હતાં; વચનમાં તામસ ગુણ કદીપણ અપ્રકટપણે પણ બહાર ન આવતો. તેમ શ્રીમાન્ વાક્યતુર હોઈ સામાને લોભાવી પોતાના પક્ષમાં સહેલાઈથી લઈ શકતા. તદ્દનુસાર વિચાર પણ તામસ ગુણથી નિરાળા જ પ્રતીત થાય છે. તેમ વચનાનુસાર તેમની કૃતિ (ચારિત્ર્ય-આચાર) હતી.

આચારમાં સંયમ, દમ, અને શમમાં પ્રવૃત્ત હતા. આપણા સાધુના આચાર અતિ-શય કઠિન, અને શરીરની પૂર્ણ કસોટી કરાવનાર છે. આત્મનિશ્ચય વગર ઇન્દ્રિયદમન નથી, ઇન્દ્રિયદમન વગર શાન્તિ નથી. ચિન્તના રોધથી થયેલી શાન્તિ પાસે મનના પછાડા બીલકુલ કાર્યસાધક નથી. મનની અપૂર્ણ છત કરનાર મહાત્મા કહેવાય છે. આવી રીતે મોક્ષસાધનત્રયમાંનું એક સાધન સમ્યગ્ આચાર ઉક્ત મહાત્મામાં મૂર્તિમાન થયું.

હવે જ્ઞાન વિષયે વદતાં કહેવું પડશે કે જ્ઞાનપ્રદેશ મર્યાદિત હતો, જ્ઞાનમાં એકા-સર્વ પ્રવીણ કહી શકાય નહિ, છતાં મર્યાદિત જ્ઞાન એવું ઓપતું હતું કે તે કેટલાક પ્રસંગો પર પ્રબલ પ્રકાશ પાડ્યા વગર રહેતું નહોતું. શ્રીમાન્ને વાંચન પર બહુ જ પ્રેમ હતો; અવકાશ સમયે પુસ્તક વાંચવામાં મગ્ન માલૂમ પડતા અને તેથી પુસ્તકોનો ભંડાર પુષ્કળ રાખતા.

દર્શનમાં આસ્તિક્યતા, નિર્વેદ, અનુકંપા આદિનો હૃદયમાં વાસ રાખી તેમણે અનેકને જૈનધર્મમાં શ્રદ્ધાવંત કર્યા છે; અન્ય દર્શનીઓને પણ જૈનધર્મના અભિવંદનીય આચાર-નિયમોનું પાલન કરાવ્યું છે. ત્રતાદિ લેવરાવ્યાં છે. જિનશાસનનો ઉચોત્ત થાય તેમ કરવામાં કશી ખામી રાખી નથી. જિનમંદિરોની પ્રતિષ્ઠા કરી અનેક ઉત્સવાદિમાં સહાય-ભૂત બદકે નિમિત્તભૂત થયા છે. અણુજ-અજ્ઞાનીનાં નયનપડળ જ્ઞાનાંજનશલાકાથી દૂર કર્યાં છે. શહેરવાસી જૈનો કે જે બહુધા વ્યવસાયી અને વેપારીવર્ગ છે તેમને ભક્તિ-માર્ગનો ઉત્તમ પરિચય કરાવી આવશ્યક ક્રિયાઓ કરવામાં મશગૂલ કર્યા છે. વિશેષ અને મહાન ઉપયોગી કાર્યો કરવામાં ધન એ મુખ્ય સાધન છે, તેથી ધનવાન્ જનોને ઉપદેશ આપી તે કાર્યો તરફ તેમણે પ્રબળ પ્રેરણા કરી છે તેથી તેઓ અનેક સખાવતના કારણભૂત થયા છે. તેવાં ધર્મકાર્યોની નોંધ લઈશું તો અપ્રાસંગિક નહિ ગણાય.

અ—મુંબઈમાં બાળુ પનાલાલ પુનમચંદના ખાતાંઓ જૈન હાઈસ્કૂલ અને જૈન ડિસ્પેન્સરી આ કાર્યમાં આવી ગયાં છે.

આ—મુખર્થમા ચેક લાઈચિદલાઈએ લાલખા ।મા ધર્મશાળા કરાવવાનું શરૂ કર્યું છે,
તે હજી ચાલુ છે

ઈ—મુખર્થમા માગરોવ નૈન કન્યાશાળા

ઈ—મુખર્થમા ચેક ધરમચંદ ઉદયચંદ હસ્તક ચાલતું જીર્ણોદ્ધાર ફંડ

ઉ—ચેક નગીનચંદ કપૂરચંદ હસ્તક ચાલતું જીવદયા ફંડ

ઊ—અમદાવાદમા શ્રી મોહનવાલજી નૈન લાઈબ્રેરી

એ—પાલીનાણામા શ્રી મોહનવાલજી નૈન પાઠશાળા

એ—પાલીતાણામા શ્રી મોહનવાલજી નૈન લાઈબ્રેરી

ઓ—સુરનમા રાંઠ માં હીરાચંદ મોનીચંદ નૈન ઉદ્યોગશાળા ઉદ્યાડવાની ૧
વગેરે વગેરે

આ મિલાય ખીજ કેવીક સખાવનો, કેવાક ધર્મકાર્યો તેમના જીવનપરંત અને
જીવન બાદ થયા છે સુરનમા સમેતશિખર ૫૦ કોટ બાંધવાને રાંઠ બંઠ નગીનચંદ
બંધેચંદ એક લાખની સખાવન કરી છે

આરી અનેક સખાવતો જેના ઉપરશયી થાય તે કેવા મહાત્મા હોવા જોઈએ, તેના
ખ્યાલ થશે

આ મહાત્મા વગી નૈન જામકાર્યમા અપૂર્વ ઉત્સાહ લેતા સઘની વિવિધ પ્રવૃત્તિ
ઓનું પૂર્ણ નિરીક્ષણ કરી વિચારપૂર્વક સલાહ આપતા તે સર્વને પસંદ પડતી અને
નમાધાન આપોઆપ થઈ જતું

આવા પુણ્યકર્મોનો સ્વર્ગવાસ થતા તેની ખબર જોમેર પથરાઈ મુખર્થમા ખબર
પડતા બનરો, મોતીના કાના, માર્કેટો વગેરે બધ થઈ હતી ગરીબોને જમણ આપ
વામા આ થુ હતું અને મુખર્થ સિવાય અન્ય કંઈ પણ ધણા ધર્મકાર્યો થયા હતા

[૩]

અનુકરણીય ચરિત્ર પરથી બોધ—

(૧) તેમના અવિરવજીઓની સ્મૃતિ હૃદયમા ચિરંધ્યાથી રાખી નિરંતર તે શુભે
ધ્યાવતા જોઈએ તેથી ઉન્નતતાનો આવિશોવ થતા ઉન્નતવવાનું પ્રકટીકરણ થશે દરેક
જન-અગ્નિ દોષદીન નથી સસાર અન્યત દોષથી પૂર્ણ છે, તેમા પટ્ટકપાયાદિ મહા
રિપુઓ ચક્રવર્તિના જેવું સામાન્ય ભોગવે છે, અને અશુભ કાર્યોમા પણ હ મેશ પ્રવૃત્તિ
થતી જોવામા આવે છે, તો તે સસારમા રવીપચી રહેનાર સસારીઓમા એવું ઘણું-
થોડું અથે હોય તે સ્વાભાવિક છે સર્વ, શુભોમા સમાન નથી એક-એકથી બડે ૧૧ યા
૮૧રે ૧૧ ત્યારે દરેક મનુષ્યે ઉત્તરોત્તર પદ પ્રાપ્ત કરવાને કરવું જોઈતું આવ બન પોતાથી
ઉત્તમ પ્રકારનું હોવું જોઈએ સ્વમાન બૂલી જવું જોઈએ જેમ હુ ખી મનુષ્યો હ અને

માની, દુઃખનું જ હંમેશા ધ્યાન કરી અત્યંત દુઃખમાં પોતાને હોય જ સપડાયેલા રહે છે, પણ જો તેઓ 'દુઃખે દુઃખાધિકં પश्य' એ સૂત્રાન્વયે ચાલે તો તુર્ત જ મનનું સમાધાન થાય છે. પોતાનું દુઃખ હળવું થાય છે, તેથી દુઃખાભાસ દૂર થતાં મનમાં આનંદ-વૃત્તિ આવે છે એટલે સુખનાં કિરણો સ્વતઃ ફૂટે છે. તેમ પોતે શુણ્ણવાન્ છે એવું મનમાં રાખવાથી પોતે શીખી શકે તો નથી પરંતુ માનને લઈ પોતાનામાં રહેલું છે તે પણ ધીમે ધીમે નષ્ટ થતું જાય છે. શ્રીમાન્ મુનિશ્રી મોહનલાલજીમાં અનુકરણીય, ઉદ્વૃષ્ટ, અને ઉન્નવલ શુણ્ણો જનવલ્લભ હતા. દેહાલિમાન ત્યજી તપશ્ચર્યાથી તેમણે શરીર કૃશ કર્યું હતું, પરંતુ શરીર અને સુખની કાન્તિ આછી ત્વચામાંથી મનોવેધક રીતે પ્રકાશતી દિગ્ધોચર થયા વગર રહેતી નહિ.

(૨) ઉપદેશની અસર કેવી હતી, તે આપણે ઉપર વર્ણવી ગયા છીએ. ભક્તિ અને ભાવ જૈનપ્રજામાં પ્રગટાવ્યાં. સખાવત-ઝરાનું વહન કરાવ્યું અને જૈનશાસનની પ્રભાવના કરાવી વિખ્યાતિ મેળવી, આવા ઉપદેશકોની જરૂર છે અને આવા ઉપદેશકોને પૂર્ણ માન, આદરભાવ, અને પ્રેમ અર્પવાની જરૂર છે. વિનયથી ઉપદેશ લેવાનું કહ્યું છે. આમ થતાં અનેક પુણ્યનું ઉપાર્જન કરીશું અને સાથે અનેક કર્મોનો ક્ષય કરવાનું પણ સાધી શકીશું. વર્તમાન સાધુઓએ શ્રીમાનનો દાખલો ઉપદેશક્રિયામાં લેવા યોગ્ય છે.

(૩) કર્તવ્ય—આવા પુણ્યવાન્ પુરુષોનો ઉપકાર વિસ્મરણીય નથી. આપણે મુંબઈ-સુરત-અમદાવાદવાસીઓ વગેરે જે કોઈ તેમના સમાગમમાં આવ્યા હોય ત્યાં તેમના કાર્યનું ફલ ભોગવતા હોય, તે સૌ તેમના ઋણમાં દબાયેલા છીએ. આ ઋણમાંથી ક્રિચ્છિદશે પણ સુક્ત થવાને ઉમંગભેર પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. A country does not know its great men એટલે 'દરેક દેશ પોતાના મહાન્ નરોને જાણતો નથી' એ કહેતી અનુસાર ન થવું જોઈએ. દેશના મહાન નરોમાં કેટલાક પ્રચ્છન્ન છે, કેટલાક પ્રકટ લાવે છે, જે આપણે દિગ્દિશી જોઈએ છીએ, જેની મહત્તા સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે, તેમના પ્રતિનાં કર્તવ્યો આપણે શા માટે ભૂલી જવા જોઈએ? તેમ થયે તો 'નગુણા' એ પદને શબ્દશઃ યોગ્ય થયું. ઉક્ત ઋણમાંથી સુક્ત થવાના માર્ગો અનેક છે. અનેક પ્રકારે રહેશે. ને 'કરીએ તેટલું આપું' એ વાક્યની શ્રીમંત શેઠીઆઓએ અગત્યતા સ્વીકારી નિરક્ષરોને જ્ઞાન અર્પવું જોઈએ. અને જૈન પ્રજામાંનાં અક્રિયન અને અનાથોને સહાય આપવી જોઈએ. 'કુલ નહિ તો કુલની પાંખડી' એમ ધારી દરેકે યથાશક્તિ કંઈક કરવું જોઈએ. 'ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય' એ અનુસાર સર્વેએ એકત્ર થઈ ચિરકાલ સુધી નભી શકે તેવી સંસ્થા અગર સંસ્થાઓ સુવ્યવસ્થાપૂર્વક કાઢવી જોઈએ, આ સંસ્થાઓનું સૂચન સૌ યથામતિ નીચે પ્રમાણે કરશે. જૈન અનાથાલય, જૈન બાલરક્ષક વિદ્યાલય, જૈન પુસ્તકાલય, જૈન આરોગ્યલવન (Sanitarium) વગેરે સંસ્થાઓ સ્થાપનીય છે. પરંતુ મારા અધીન મત પ્રમાણે તો ઉત્તમ માર્ગ સ્વર્ગસ્થ મહાત્માનું નામ ચિરસ્થાયી રહે તેવું એક જગજ્ઞ વિશાળ જ્ઞાનાલય એટલે પુસ્તકાલય કરવું. આ પુસ્તકાલયમાં બૃના અપ્રકટ સર્વજ્ઞનસાહિત્ય ગ્રંથોનો સંગ્રહ કરવો. એક ઉત્તમ પુસ્તક બીજે મળે અને અહીં ન મળે એમ ન થતાં આથી

બીજે ન મગે અને અહીં મગે એમ થવું જોઈએ સાધુઓ અને શ્રાવકોને પુત્તક મેળવતા પડતી અનેક મુશ્કેલીઓ દૂર થયે, જ્ઞાનમાર્ગ મહેલો થયે અને અજ્ઞાનરૂપી અધકાર દૂર જશે વર્તમાન યુગમાં મુશિક્ષિત જૈનોની સખ્યા ધીમે ધીમે મુલાખે વધતી જાય છે પરંતુ અદ્વૈતોત્તર એ છે કે બધે આપણા દોષથી એમ થાય છે કે તેઓએ જ્યારે ઇન્દ્રિય વિદ્યામાં ઉત્તમ ડિપ્લોમા મેળવ્યા હશે તો પણ જૈનધર્મનું જ્ઞાન યથાન્વિત હોતું નથી કારણ જોઈશું તો ડિપ્લોમા મેળવી વ્યવસાયમાં પડે છે, આ વ્યવસાયમાં ક્યારે કટકે થોડો થોડો અવકાશ મળતો જાય છે, અને તે અવકાશમાં પુસ્તકોની સહાયતા વગર ધર્મજ્ઞાન ક્યાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકે ? શુભશ્રી પાસે જતા સમજતા કેવોઈક વખત જોઈએ વગી આથી જડવાનો પ્રસાર થતો મૂળથી અધિકારે જડવાદ એ ભયકર શસ્ત્ર છે તો તેની ઉપેક્ષા કરવી જોઈતી નથી આ મારો મત છે તે જણાવી સૌને યથામતિ વિચારવાનું સોંપું છું કાચું કે મુઠું મુઠું મરિમિત્તા

આ વિષયે આવું કહી શ્રી ‘કવાપી’નું કવન વિચારવા વિનંતિ કરું છું

“ કે મમારી ! નિમિષભર તું કે કળે દષ્ટિ આહો,
આ દષ્ટિનું અનુકરણ કે રાખ મંસાર માહો;
ભોળા ! ત્હારી ઘડમથવમાં શાન્ત થા શાન્ત થા કે,
સ્થિતિની તું ઉપર ચડી જો ત્યાગની દષ્ટિ આહો.”

[૪]

મક્ષિપ્ત અવલોકન—શ્રીમાન્ મોહનવાવણના નામની માહિતી ન ધરાવનાર જૈન પ્રવેનામર ભાગ્યે જ કોઈ નીકળશે તે મહાત્માને ગત થયા હજુ ત્રણ માસ પૂરા નથી થયા, તેથી તેમની મૃતિ કાયમ રહેતેમાં આશ્ચર્ય નથી, પરંતુ કહેવું પડશે કે કેટલાક વયે વીની જશે તો પણ તેમની વિભવ કીર્તિ મૃતિહારક કાલના સપાટામાંથી અબાધિત અચલ રહેશે ગત મહાત્માઓના ચરિત્ર અને શુભો પર કેવોઈક કથાકાર કથા કરશે, પુગલિક પુરાણો લખશે, કવિ કાવ્ય રચશે, સ્ત્રીઓ ગાણા ગાયે અને ચિતારા તેમનું નિર કાદશે તથા પા પર રગશે આભાવવૃદ્ધ જૈન શ્રી-પુરુષ તેમની વાર્તા પ્રેમપૂર્વક એકમેકને કહેશે

આ પુણ્યપુરુષનું મગવ ચરિત્ર બોધપ્રદ છે, પણ તેનું જોટવું ગૌરવ કરવું જોઈએ તેનું કરવાનું છે, અને તે ચરિત્ર પરથી મળતો બોધ લેવાનો છે

આમની દષ્ટિ પર અહંકારનું પડક આવી ન હોતું, અત કરણ મંડળ બન્યું નહોતું આવું સંઘ અત કરણ ઉત્તમ, મધ્યમ વા કનિષ્ઠ એવે કોઈ પણ ગિતિમાના લોક પર નૈસર્ગિક તેજ પાળ્યા વગર કદી રહેતું નથી

આપણા આવાયો—સતો અને પાત્રિમાત્ર સતોમાં અતર છે, તે દર્શાવીએ આપણા સતો જિનભક્તિમાં સપૂર્ણ રહી અન્યને તેમ રાખી જિનશાસનનો ઉલ્લેખ કરવા અહિંસા—

ધર્મને હૃદયમાં વજ્રરોપ સમાન સ્થાપી ઉપદેશપ્રીયૂષનું પાન કરાવે છે. આપણા પૂર્વાચાર્યો તત્ત્વજ્ઞાન, ન્યાય આદિ અદ્ભૂત ગ્રંથો રચી પરમજોષદાતા થઈ મંગલ અને પરલવ અર્થે કલ્યાણકારી નીવડ્યા છે, પરંતુ તે સર્વ જિનપ્રવચન વાણીને સંગત, એકમત રહીને જ. આપણી સંતમાલિકામાં પાશ્ચિમાત્ય સંતોમાં દ્વિગોચર થતું વિલક્ષણ વચિત્ર્ય નથી. પાશ્ચિમાત્ય દેશના ઉદારશ્રી મહાન્ સંતોએ આત્મા સમર્પણ કરી સ્વજનોના તેમજ ઇતર લોકોનાં દુઃખ વિહારવા માટે અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કર્યા છે.

તુરંગમાના કેદીઓની સ્થિતિ સુધારનાર, મહારોગશ્રત્ત લોકોમાં વસી આત્માસન આપી ઔપધ આપનાર અને તેથી કદાચ પોતે પણ મહારોગી થનાર, પોપમહારાજના ઢોંગનું પરિસ્ફોટન કરનાર, સમરભૂમિ પર જળમી સનિકોની શુશ્રૂષા કરનાર અનાથ અર્લોકોને સહાય મેળવી આપનાર, આવા અનેક પ્રકારના સંતોની માલિકા પશ્ચિમમાં બનાવી શકીશું. આપણા સાધુઓએ સંસાર કે વ્યવહારમાં કંઈ પણ અંશે પરવાનું નથી તેથી તેઓ ઉપદેશરૂપે લક્ષિત, જ્ઞાન અને સદાચારનો જોધ આપી હૃદયમાં સન્નિષ્ઠા અને ધર્મ ધારી એક જ ચીલે ચાલ્યા જાય છે. વળી પાશ્ચિમાત્ય સંતોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ઐહિક છે, ન્યારે આપણા સંતોનો ઉદ્દેશ પારગામી પારલૌકિક છે કારણ કે પશ્ચિમ પ્રવૃત્તિમય છે. પૂર્વ નિવૃત્તિમય છે. પ્રવૃત્તિમાં રહી ઐહિક કલ્યાણ શોધવું તેના કરતાં નિવૃત્તિમાં રહી બીજાઓને પણ નિવૃત્તિ શીખવી અને નિવૃત્તિમય બનાવી પારલૌકિક પરમકલ્યાણ શોધવું એ કોટ્યવધિ ઉચ્ચતર છે.

[૫]

મનોવાંછા:—આપણે સૌ એક હૃદયથી એવું ઇચ્છી વિરમીશું કે ઉક્ત મહાત્માની અમૃતકણિકા (આત્મા) અક્ષયધામમાં વાસ કરી શાન્તિ સર્વકાળ લોગવો.

સ્મારક:—તેની સાથે સૌ સાહિત્યપ્રેમી અંતઃકરણો ઇચ્છશે કે ઉક્ત મહાત્માના સ્મરણાર્થે વિશાલ જૈનસાહિત્ય ગ્રંથાલય સ્થાપવા તેમના અનુયાયી અને પ્રશંસકો બનકે સૌ જૈનો શ્રદ્ધાવાન, પ્રયત્નવાન અને કાર્યવાહી બનો કે જેથી એટલું તો સ્મરણમાં રહે કે—

" But it is in all tender hearts

That this good sage, who was all feeling

Has raised eternal monument of his soul "

સુંબઈ

આપાઠ શુદ્ધિ દિતીયા સંવત ૧૯૬૩

જૈન પતાકા ફે. માર્ચ ૧૯૦૮

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ
બી. એ.

“ અર્ધશતાબ્દીનાયકની જન્મકુંડલી. ”

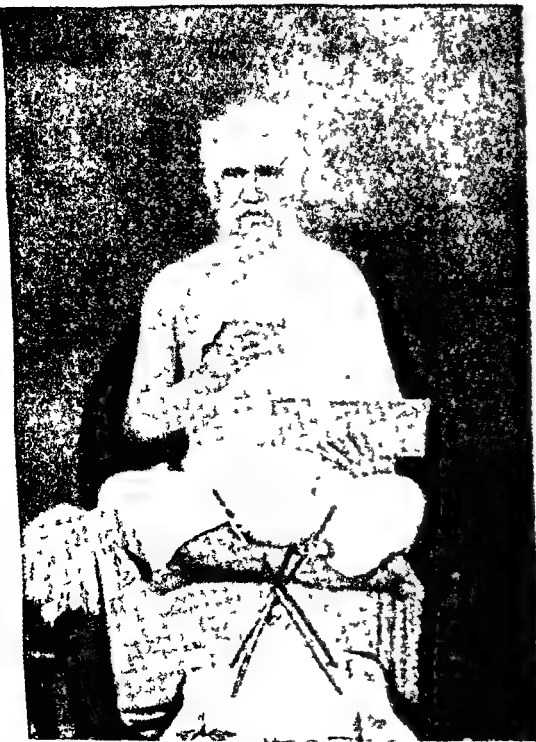
લેખક - શ્રી મનસુખલાલ તારાવંક મહેતા-મુબઈ.

સફળતા પ્રાપ્ત સ્મરણીય મોહનલાલજી મહારાજનો જન્મ સંવત ૧૮૮૭ ના વૈશાખ શુદ્ધ છઠ્ઠના દિવસે સિંહ રાશિમાં થયો હતો.

સિંહ રાશિમાં જન્મેલાં માણસોના શરીર માટે ભાગે મજબૂત, લબ્ધ અને પ્રતિભા-શાળી હોય છે. પ્રકૃતિએ તેઓ વિશ્વાસુ અને ઊંડી લાગણી ધરાવતા હોય છે. ધર્મગ્રંથો અને યોગમાર્ગના તેઓ અભ્યાસી હોય છે. સ્વભાવના માયાળુ પણ જરા અતડા હોય છે. બીજાઓની સાથે તેઓ જલદીથી ભળી શકતા નથી, પરંતુ એક વખત વિશ્વાસ બેઠા પછી, તેઓ કોઈ પણ પ્રકારનું કામ કરી આપવામાં પાછા પડતા નથી. પ્રપંચ, ખટપટ અને દગાનાં કાર્યો પ્રત્યે તેઓ ભારે તિરસ્કાર ધરાવતા હોય છે. પરિણામની દરકાર કયો વિના જ્યાં આવો અનુભવ તેમને થાય છે ત્યાંથી તે દૂર હઠી જાય છે. તેઓના વિચારો શુદ્ધ અને પવિત્ર હોય છે, અને હલકા કાર્યને તેઓ ધિક્કારે છે.

આ રાશિમાં જન્મ લેનારી વ્યક્તિઓ કોઈની રોહ કે શરમમાં કદી પણ દબાતી નથી. ભારતના એક સુપ્રસિદ્ધ જ્યોતિષશાસ્ત્રી આ રાશિમાં જન્મ લેનાર સ્ત્રીઓને લગ્નથી દૂર રહી કોઈ સામાજિક સેવાના કાર્યને અપનાવવાની સલાહ આપે છે. આવી સ્ત્રીઓના માટે તેના યોગ્ય પાત્ર ભેગવવું ભારે કઠિન છે, કારણ કે અસત્ય અને ભૂઠાણા પ્રત્યે તેઓ ભારે તિરસ્કાર ધરાવે છે અને પોતાના પતિદેવોને પણ સાચી વાત કરી દેવામાં શરમ અનુભવતી નથી. સિંહ રાશિમાં જન્મ લેનાર વ્યક્તિ હાજરજવાબી અને કેટલીક ગૃહ અલૌકિક શક્તિ ધરાવનાર હોય છે. માણસને પારખવાની તેનામાં કુદરતી રીતે જ શક્તિ હોય છે, અને તેના અનુમાન ભાગ્યે જ ખોટા પડે છે. મોટા ભાગે તેઓ ગંભીર અને

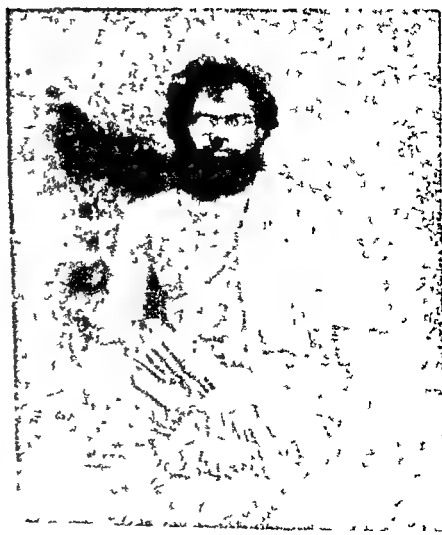
મુનિશ્રી સિદ્ધિમુનિજી મહારાજ

આચાર્ય શ્રી જ્ઞાનિસૂરિજી મહારાજ

પં. શ્રી કીર્તીમુનિજી મહારાજ

ન્યા. વ્યા. કાવ્યતીર્થ પ્રતાપમુનિજી મહારાજ

૫. ૫. શ્રી ધરમુનિ મહારાજ

૨૧. ૧૯૫૬ શ્રી દેવમુનિ મહારાજ

૨૨. આચાર્ય શ્રી કમલચંદ્રમુનિ મહારાજ

૨૩. શ્રી વીરમુનિ મહારાજ

સંયમયુક્ત હોય છે, અને ભાગ્યે જ માંદા પડે છે. તેમને જરા પણ છંદેડવામાં આવે તો એકદમ ગુસ્સે થઈ જાય છે, પરંતુ તેમને ગુસ્સો ક્ષણિક હોય છે; તેઓ જલદીથી શાંત બની જાય છે અને સામેની વ્યક્તિનો દોષ પણ ભૂલી જાય છે.

આપણે ત્યાં નામરાશિ એટલે કે જન્મ વખતે ચંદ્ર જે રાશિમાં હોય તે રાશિને આધારે ભવિષ્યકથન કહેવાય છે, ત્યારે અંગ્રેજી પદ્ધતિ મુજબ જન્મ વખતના સૂર્યની રાશિના આધારે ભવિષ્યકથન કહેવામાં આવે છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે મહત્તા તો જન્મરાશિ અર્થાત્ લગ્નની રાશિ એટલે કે પ્રથમભાવમાં જે રાશિ હોય છે તેની જ ગણતરી ભેદભેદે.

પ્રથમભાવ અર્થાત્ લગ્નની રાશિના આધારે ભત્રકનું રૂપ, પ્રકૃતિ, સુખ-દુઃખ, પ્રતિભા, પ્રતિષ્ઠા, દેખાવ, સ્વભાવ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તંદુરસ્તી, તેમજ કયા અને કેવા સંજોગોમાં તેણે જન્મ લીધો છે, તે બધું બતાવે છે. મનુષ્યની કાર્યશક્તિ, વ્યક્તિત્વનો વિકાસ, અને આયુષ્યનો સમય પણ લગ્નની રાશિ પરથી નક્કી થઈ શકે છે. આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે જન્મલગ્ન એ કુંડળીનો પાયો છે. ઇમારત મોટી હોય પણ પાયો નબળો હોય તો ઇમારતનું જેમ બહુ મૂલ્ય નથી, તેમ કુંડળીમાં બધા ગ્રહો મજબૂત હોય પણ જન્મ-લગ્ન-પ્રથમભાવ જો નબળું હોય તો કુંડળી છવ વિનાની ગણાય છે.

સ્વર્ગસ્થ મોહનલાલજી મહારાજની કુંડળીમાં લગ્નેશ અર્થાત્ લગ્નરાશિનો અધિપતિ સૂર્ય ઉચ્ચનો છે. પરંતુ માત્ર સૂર્ય ઉચ્ચ હોવાના કારણે લગ્નેશ મજબૂત છે, એમ કહેવું તે વ્યાજબી નથી. સૂર્યના બળનો આધાર તેની દેખાતી રાશિના આધારે નહીં, પરંતુ તે જે રાશિમાં હોય છે તેના સ્વામીના બળ ઉપર રહે છે. આ કુંડળીમાં સૂર્ય ભાગ્યસ્થાનમાં મેષ રાશિનો છે, અને તેના સ્વામી એટલે ભાગ્યાધિપતિ મંગળ પણ તેની સાથે જ પડેલો છે. આ એક મહાન રાજયોગ છે. કેન્દ્ર અને ત્રિકોણના સ્વામીની યુતિ થઈ છે એટલું જ નથી, પણ લગ્નેશ ઉચ્ચનાની સામે સ્વચ્છાદી ભાગ્યેશની યુતિ થઈ છે, જે યોગ ભાગ્યે જ લાખમાંથી એકાદ કુંડળીમાં જોવાનો મળે.

ન્યોતિપશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે જે કુંડળીમાં સૂર્ય બળવાન હોય તેને પ્રતાપી કુંડળી કહેવાય છે, કારણ કે સૂર્ય એ તો કુંડળીનો આત્મા છે. સફળત સર પ્રભાશંકર પટ્ટણીની કુંડળીમાં મેષનો સૂર્ય બીજા સ્થાને છે, અને તેના સ્વામી મંગળ લાભસ્થાનમાં ઉચ્ચનો છે. સર પટ્ટણીએ ભાવનગરના દીવાનપદને કેવું શોભાવ્યું તે તો બધાં જ જાણે છે. જગ-વિખ્યાત અને ભારતની એક મહાન વિભૂતિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની જન્મકુંડળીમાં મેષનો સૂર્ય બીજા સ્થાને છે, અને મેષનો સ્વામી મંગળ વૃષભ રાશિમાં છે, અને વૃષભનો સ્વામી શુક્ર સૂર્યની સાથે છે. આ રીતે, મંગળ અને શુક્રના પરિવર્તનના કારણે શુક્રની સાથે સૂર્ય પણ અત્યંત ઉચ્ચનું બળ પ્રાપ્ત કરે છે. આપણા દેશના સુપ્રસિદ્ધ ઉદ્યોગપતિ શ્રી ઘનશ્યામદાસ બિરલાની કુંડળીમાં પણ મેષનો સૂર્ય છે, અને મેષનો સ્વામી મંગળ મકર રાશિનો એટલે કે ઉચ્ચનો છે. જગતભરમાં એક મહાન ઉદ્યોગપતિ અને મહાન વેપારી તરીકે જેનું નામ મશહૂર છે, તે ઘનશ્યામદાસની પ્રખ્યાતિ તે બિરલા કુટુંબના

નશીબ છે એટલા માત્રથી નથી, પરંતુ તેનું કારણ તો તેની જન્મકુળીમાં સૂચના સ્થાનને આભારી છે. ગૌતમબુદ્ધની જન્મકુળીમાં પણ મેઘ શશિમા જ સૂચ્ય અને મગજની યુતિ છે.^૧

લગ્નેશ પર મગજની દૃષ્ટિ કે યુતિ જાતકને નીકર, મક્કમ, સાહસી અને ઉત્સાહી બનાવે છે. સ્વ મોહનલાલજી મહારાજે સયમ-ત્યાગ-તાપનો માર્ગ શ્રદ્ધા કરી ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક માર્ગે જનતાને જે પ્રકાશ આપ્યો છે, અને વિધવિધ ધાર્મિક કાર્યો કર્યા છે તે બધા પ્રતાપ ઉચ્ચના સૂચ્યને તેમજ તે સાથેના મગજને આભારી છે.

લક્ષ્મી શશિ પછી, મહત્ત્વની શશિ એ ભાગ્યની શશિ છે. 'પ્રારબ્ધ પાસે પુરુષાર્થ પાણી બારે છે' એમ જે કહેવાય છે, તે તરન સાચુ છે. હિન્દુશાસ્ત્ર, મુસોલિની, અને નેપોલીયનની જીવન કારકિર્દી પરથી આ વસ્તુ સમજી શકાય છે. આ ત્રણે વ્યક્તિઓ, પોતાપોતાના જમાનાની મહાન શક્તિશાળી અને બહાદુર વ્યક્તિઓ હોવા છતાં તેઓને કઠણ રીતે મરણને શરણ થકુ પડ્યું હતું. આ બધું ભાગ્યને આધીન છે, અને તેથી જ દરેકે દરેક કુળીમાં ભાગ્યસ્થાનનું બારે મહત્ત્વ છે. જ્યોતિષશાસ્ત્ર પ્રારબ્ધને મુખ્ય માની પુરુષાર્થને ગૌણ માને છે. એમ કહેવું તે વ્યાજગી નથી. પરંતુ સાચી હકીકત તો એ છે કે પુરુષાર્થમાં નિષ્ફળ જતી વ્યક્તિઓને જ્યોતિષશાસ્ત્ર આશ્વાસન આપી કહે છે-હે ભાઈ! તારા પુરુષાર્થમાં ખામી ન હોવા છતાં તને જે નિષ્ફળતા મળી છે, તેમાં તારો દોષ નથી, પરંતુ તારા પ્રારબ્ધ-પૂર્વે સચિત કરેલા કર્મના કારણે આમ બન્યું છે, માટે નિરાશ ન થા. નહીં જેવો પુરુષાર્થ કરવા છતાં એક વ્યક્તિ કરોડો રૂપિયા મેળવે છે, અને બીજો દિવસ-રાત મજૂરી કરવા છતાં પૈ/પુરતું પણ કમાતો નથી, આ પરિસ્થિતિને આપણે પ્રારબ્ધ નહીં કહીએ તો શું કહેશું?

મનુષ્યના પ્રારબ્ધના પાસા સમજવા માટે આપણે જન્મકુળીના નવમા સ્થાન પર નજર નાખવી પડે છે. નવનો આક જેટલો મહત્ત્વનો છે, તેટલો જ જન્મકુળીમાં પણ તે કિંમતી છે. કુળીમાં નવમા સ્થાનને ભાગ્યસ્થાન કહેવામાં આવે છે. નવમા સ્થાનેથી ભાગ્ય ઉપરાંત ધર્મ-ઈશ્વરનિષ્ઠા-નૈતિક તત્ત્વો-ધર્મ અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ તત્ત્વજ્ઞાન-દી યદિ-ભક્તિ-દયા-અનુકંપા-મત્ર-તાનિક વિદ્યા-વીર્યધાના-મનની વૃત્તિઓ-સદાચરણ-આદિ-યોગ ઇ સબધમાં જોવાય છે. નવમું સ્થાન મજબુત, સારામહોની દૃષ્ટિવાળું હોય તો જ માનવજીવનમાં સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. જગતની મહાન વ્યક્તિઓની કુળીઓમાંથી પણ આજ વસ્તુ પૂરવાર થાય છે. મહારાજ સાહેબની કુળીમાં લક્ષ્મી અધિપતિ ઉચ્ચનો ધર્મ, ભાગ્યાધિપતિ મગજ સાથે ભાગ્યમાં જ જોવામાં આવે છે. આવા જાતકના ભાગ્યમાં અનેક વીર્યધાનાઓ-મદિરપ્રતિષ્ઠાઓ અને ધાર્મિક ઉત્સવો સ્વાભાવિક રીતે જ થાય છે.

ત્રીજા ભાવમાં, પરાક્રમસ્થાને રાહુ રહેલો છે, આવો જાતક મહાન કાર્યો આરંભે છે, અને અહિં રહેલો રાહુ તે કાર્યોને સફળ બનાવે છે. આવા જાતકના કાર્યો કદી અપૂરા ન રહે,

તે તો તેના જીવન દરમિયાન પૂર્ણ થવા સક્ત્યેલાં હોય છે. શનિ એ લાલસ્થાનમાં તત્ત્વ-જ્ઞાનનો લાલ આપે છે. સાતમે શુક્ર કુંભનો છે એટલે મિત્રના ઘરનો છે. પંચમસ્થાનનો માલિક શુરુ ધનસ્થાનમાં છે. શુરુ નાનકની કુંડળીમાં પણ તેનો જન્મ સિંહરાશિમાં થયેલો જોઈ શકાય છે, અને તે કુંડળીમાં પણ મહારાજ સાહેબની માફક ધનસ્થાનમાં કન્યાનો શુરુ છે. શિવાજી મહારાજનો જન્મ પણ સિંહરાશિમાં થયો હતો.

આ કુંડલીની ખાસ મહત્તા તો એટલા માટે છે કે-તેમાં સૂર્ય ઉચ્ચનો છે અને વળી તે જ લગ્નેશ છે, આ સિવાય સુખસ્થાન અને લાગ્યસ્થાનનો માલીક. મંગળ, લાગ્યસ્થાનમાં સ્વચ્છી છે, કન્યારાશિમાં શુરુ છે, ન્યારે શુરુની રાશિ મીનમાં ખુદ છે. ખુદ એ કન્યારાશિનો માલિક છે, એટલે આ ખંને ગ્રહો વચ્ચે પરિવર્તન થતું હોવાના કારણે આ ખંને ગ્રહો પણ પરમ ઉચ્ચનું ખળ પ્રાપ્ત કરે છે. ગ્રહોના સ્પષ્ટ અંશો વિ. ની માહિતી મારી પાસે નથી, પણ મને લાગે છે કે ચલિત કુંડળીમાં શુક્ર કુંભરાશિમાંથી મીનરાશિમાં જતો હોવો જોઈએ, અને એ રીતે શુક્ર પણ ઉચ્ચનો થતો હશે. આ દ્રષ્ટિએ આ કુંડળીમાં સૂર્ય-શુક્ર ઉચ્ચના, મંગળ સ્વચ્છી અને ખુદ-શુરુ પરિવર્તનના કારણે પરમ ઉચ્ચનું ખળ પ્રાપ્ત કરે છે.

આ કુંડળીનો અભ્યાસ કરતાં તે એક જીવનસુખ વ્યક્તિની કુંડળી હોય એ સમગ્ર રીતે છાપ પડે છે.

વચનસિદ્ધ વિભૂતિ

લેખક શા કૃતેન્દ્રચંદ્ર ઝવેરભાઈ-મુળક

[૪]

આ વિશ્વમા કેઈક જોવા ઉત્તમ કોટિના માનવો જન્મે છે કે તેના જન્મથી માનવ સમાજ આનંદવિભોર બને છે ત્યારે જોવા કેઈક કમનસીબ માનવો હોય છે કે જેના મૃત્યુ પછી બે આસુ સારવામા દુનિયા લથુતા અનુભવે છે, છતાં વિશ્વનો એ અનિવાર્ય ક્રમ છે કે—ભૌતિક પરિબળોનું નિવારણ કરવા, અને અધ્યાત્મભવાદનો પવિત્ર પ્રકાશ પાથરવા યુગે યુગે જગતને મહાપુરુષોની દેવી ભેટ મળતી રહી છે

ભગવાન મહાવીરપ્રભુનું શાસન એકવીસ હજાર વર્ષ પર્વન્ત રહેવાનું છે એ દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો પણ જૈનશાસનના રક્ષણ માટે તથા સઘની ઉન્નતિ માટે મહાન પુરુષો પ્રકટવા જોઈએ

વિશ્વના ઉત્થાનમા મહાપુરુષોનો અસાધારણ (Extra Ordinary) ફાળો છે સૌ જન્મે છે, જીવે છે અને મૃત્યુ પામે છે, પણ મહાપુરુષોની વિશિષ્ટતા એ છે કે તેમના જીવનની દરેકે દરેક ક્ષણનો ઉપયોગ, વિશ્વના ઉદ્ધાર કાળે થયેલો હોય છે જેથી તેમના જન્મ, જીવન અને મૃત્યુ ત્રણે આશ્ચર્યજનક હોય છે

સ્વ પ્રચાતમૂર્તિ શ્રીમદ્ મોહનવાવજી મં જેઓ એક મહાન વિભૂતિરૂપ હતા મુળકમા બ્યારે કોઈપણ સમદાયના જૈન મુનિનું નામ-નિશાન ન હતું ત્યારે અનેક પ્રતિ કૃણતાઓનો સામનો કરી મુળકમા સવેગી સાધુ તરીકે પ્રથમ પ્રવેશ કરનાર અધનાયક 'મુનિશ્રી મોહનવાવજી' હતા તેઓશ્રીનો જન્મ મધુરા પાસેના આદ્યપુરગામમા એક બ્રાહ્મણ કુટુંબને ત્યાં સ ૧૮૮૭ વે સુ ૬ ના રોજ થયો હતો

સ્વમના સંકેત અનુસાર તેમના માતા પિતા પોતાના પુત્ર 'મોહન' ને શ્રીમદ્ રૂપયદ્રજીને ભેટ ધરે છે અને સ ૧૯૦૩ મા મગ્નીજી મુકામે મોહનની યતિ-દીક્ષા યાય છે તે પછી તેમના જીવનમા સવેગી જીવન માટે તાત્કાલેવી બને છે અને સ ૧૯૩૦ મા અજમેરમા શ્રી તલબનાથજીપ્રભુની પ્રતિમા સમક્ષ, સઘ સાક્ષીએ મવેગીપદ્મ ધારણ કરી કિરોદ્ધારની કાંતિ કરે છે સઘથી જીવનમા પાણીતાણા, ઓસિયા, મુરત, મુજક, આદિ અનેક સ્થાનોમા પ્રતિષ્ઠાઓ, જીરોદ્ધારોના કાર્યો તેમના યુગ હસ્તે યાય છે

સં. ૧૯૪૭, ચૈત્ર સુદ ૭ મુંબઈમાં સંવેગીમુનિ તરીકે શ્રી મોહનલાલજી પધારેલા. અને ફરી ન્યારે સં. ૧૯૫૮ માં મુંબઈ પધાર્યા ત્યારે શ્રી લગવતી સૂત્રના વ્યાખ્યાન સાથે લાલનાગમાં પાંચ આતુર્માંસો થયાં. તા. ૧૦-૧-૧૯૦૬ “બાળુ પનાલાલ પૂરણચંદ જૈન હાઈસ્કૂલ” ના વાસ્તુ પ્રસંગે મહારાજશ્રીએ ત્યાં પધારી ધાર્મિક શિક્ષણ માટે ઉપદેશ કર્યો હતો. અને આ પ્રસંગે અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ ઉજવ્યો હતો. આ પછી સં. ૧૯૬૦ માં મા. સુ. ૬ ના રોજ વાલકેશ્વરના બાળુ અમીચંદ પનાલાલ જૈન દહેરાસરની પ્રતિષ્ઠા પૂર્વ મહારાજશ્રીના વરદહસ્તે થઈ.

પૂર્વ મહારાજશ્રીના શિષ્યરત્ન પં. શ્રી હર્ષમુનિજીના સદુપદેશથી સન ૧૯૧૦ માં પૂર્વ મહારાજશ્રીની પ્રુણસ્મૃતિમાં મુંબઈ-ભૂલેશ્વર ખાતે “શ્રી મોહનલાલજી જૈન સેન્ટ્રલ હાઈબ્રેરી તથા સંસ્કૃત પાઠશાળા” ની સ્થાપના થઈ. તેનો લાલ જૈન-જૈનેતર સમાજને આજ સુધી મળતો આવ્યો છે.

સુરત ખાતે પણ મહારાજશ્રીના પ્રશિષ્ય શ્રી માણેકમુનિજીના સદુપદેશથી ત્રણ લાખના ખર્ચથી શેઠ નગીનચંદ ઘેલાભાઈ જૈન હાઈસ્કૂલ સ્થપાયેલ છે, તેમજ જૈન બોર્ડીંગ પણ ચાલુ થયેલી છે.

આ ઉપરાંત ગોપીપુરા ખાતે આવેલ “શ્રીમોહનલાલજી ઋ. જૈન જ્ઞાન-ભંડાર, શ્રી મોહનલાલજી જૈન ઉપાશ્રય તથા શ્રી રત્નસાગરજી જૈન સ્કૂલ તથા ‘કેતારગામનું’ ગગનચુંબી શત્રુંજયાવતાર દહેરાસર, ભોજનશાળા, જયકેર કન્યાશાળા આદિ આજે પણ એમની યાદ આપી રહ્યા છે.

આ રીતે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને કેળવણીનાં અનેક ઉત્તમ કાર્યો પૂજ્યશ્રીના હાથે થયા છે. તેઓશ્રી સરળ પ્રકૃતિના હતા. સંયમ અને જ્ઞાનનો પરિપાક તેમનામાં સહજરૂપે જોવા મળતો હતો. તેઓશ્રી એક વચનસિદ્ધ પુરુષ હતા, એમ તેમના માટે આપણે સાંભળીએ છીએ.

સ્વ. ચિદાનંદજી અને આનંદધનજી પણ ચમત્કારિક પુરુષો થઈ ગયા પણ દરેક મહાપુરુષોમાં ચમત્કાર કરતાં આધ્યાત્મિક તત્ત્વ જ વધુ હોય છે, અને ચમત્કારનું મૂલ્ય આપણને જોઈવું હોય છે, તેમ તેઓ માટે હોતું નથી. એમને માટે એ સહજ હોય છે. એમાં કશું આશ્ચર્ય જોઈવું નથી.

સ્વરોદયના બળુકાર ઘણે ભાગે વચનસિદ્ધ હોય છે. આપણા ગ્રન્થનાયક શ્રી મોહન-લાલજી મહારાજ કે જેઓ એક ઓગણીસમી સદીની વચનસિદ્ધ વિભૂતિ હતા. અહિં આપણે કેટલીક ઘટનાઓ પ્રસંગો તરફ દૃષ્ટિપાત કરીએ.

૧. આ દહેરાસરમાં શા. લક્ષ્મીભાઈ હરખચંદભાઈ પહાડીએ પેતાની જાતિ દેખરેખ નીચે સુંદર સેવા આપી હતી. એ વિગત પાછળથી બાળુવા મલી છે.

—સંપાદક

(૧) સુરતના ઝવેરી શેઠ નગીનદાસ કપુરચંદ માટે કહેવાય છે કે તેઓ ન્યારે સુરતથી મુખ્ય જવાના હતા, તે અગાઉ શેઠશ્રી ઉપાશ્રમમાં મહારાજશ્રીને વદન માટે ગયા, પૂતના કપડા પહેરેલા હતા મહારાજશ્રીને કહ્યું કે—હું મુખ્ય જાઉં છું, કંઈ કામ હોય તો ફરમાવો સ્વર-નિમિત્તથી ગુરુદેવે લાવિ લાલ જાણી ઝવેરીને કહ્યું—“મુવદ્ જાતા હૈ તો ફરસે હી ચલે જાઓ પર પર લોટવા નહીં” બસ, પછી તો શેઠ સીધા સ્ટેશને ગયા અને અન્ય સામગ્રી શેઠે ઘરેથી મગાવી લીધી મુખ્યમાં તે પછી શેઠ લાખો રૂપિયા કમાયા તેમણે મહારાજશ્રી પાસે નિમમ લીધેલા કે દર માસે એક હજાર રૂપિયા જ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં વાપરવા સ ૧૯૬૪ માં ઝવેરી નગીનચંદ કપુરચંદ તરફથી રૂ. ૬૦૦૦૦) સાઠ હજારના ખર્ચે “શ્રી મોહનલાલજી જૈન ટ્રસ્ટે જ્ઞાનમંડાર” નું લઘ્ય બિન-ડોંગ તૈયાર થયું તેમાં મહારાજશ્રીનો અનેક પ્રકારનો ગ્રંથ-સંગ્રહ સચવાઈ રહ્યો

(૨) સુરતના વતની ઝવેરી પાનાચંદ તારાચંદ અને તેમના ધર્મપત્ની શ્રાવિકા હીરાકેરબેન મહારાજશ્રીના નિકટના ભક્ત હતા સ ૧૯૪૭ માં મહારાજશ્રી પ્રથમ મુખ્ય પદાયા એ જ વર્ષમાં શ્રી દેવકરજી મુજળને મહારાજશ્રી સાથે પરિચય થયો દેવકરજીભાઈ ત્યારે ટોપીની ફેરી કરે તદ્દન સામાન્ય સ્થિતિના પણ દરરોજ રાત્રે, સાંજે કે સમય મળે ત્યારે મહારાજશ્રી પાસે આવી ભક્તિ કરે એકદર પૂઠ શ્રી તરફ દેવ કરજીની ખૂબ જ અધ્યાગ ભક્તિ હતી શેઠ પાનાચંદ તારાચંદ ઝવેરી તે વખતે કાંઈક વ્યાપારની ખોટમાં હતા શ્રાવિકા હીરાકેરબેનનું વર્ચસ્વ શ્રાવિકા સમાજમાં ખૂબ જ હતું સ્ત્રીસમાજમાં તેઓ એક લીડર ગણાતા એક સમયે મહારાજશ્રીએ પાનાચંદને મુકરર દિવસે સમયસર આવવા સૂચવ્યું કહેવાય છે કે મહારાજશ્રી તેમને કંઈક આપવાના હતા પણ કારણવશાત્ પાનાચંદ આવી શક્યા નહીં, અને રાખેલા મુજળ દેવકરજીભાઈ એ વખતે આવી પહોંચ્યા રાત્રિના અધકારમાં મહારાજશ્રીને ઓગળાણ ન પડી તેમ વિશેષ પૂછપરછ પણ ન થઈ મહારાજશ્રી સમજ્યા કે આવનાર ભાઈ પાનાચંદ જ છે એટલે જે આશીર્વાચન આપવાના હતા તે આપી દીધા બીજે દિવસે આ વાતનો મેટ્રા થયો ત્યારે જણાયું કે રાત્રે દેવકરજીભાઈ હતા પછી તો પરિણામે દેવકરજીભાઈ ખૂબ ખૂબ કમાયા, અને એમનો જીવનદરજો ઉંચો આવ્યો શેઠ દેવકરજી મુજળ તરફથી જીભા ત્યાં સુધી પાનાચંદભાઈને માસિક રૂ. બતો મહારાજશ્રીના કહેવાથી મળતા રહ્યા

(૩) “કર્મવીર શેઠ દેવકરજી મુજળ” નામના પુસ્તકના પાંચમાં પાને જણાવેલ છે કે શેઠ દેવકરજીભાઈની પૂજ્ય મહારાજશ્રી તરફ ખૂબ અનન્ય સેવા હતી તેથી આનંદ પામી મહારાજશ્રીએ આશીર્વાદ આપેલા “વચા તેષા કલ્યાણ હોમા” આ આશીર્વાદના રજુકાર પછી શેઠ દેવકરજી મુજળ આદર્શ શ્રાવક બની ગયા આર્થિક સપત્તિમાં પણ અનેકઘણો વધારો થયો ઉપરાંત દાનવીર પણ બન્યા કહેવાય છે કે—“સાગર તરફથી મળતો પાણીનો જથ્થો જે મીઠાશ આપી શકતો નથી, તે મેઘ તરફથી મળેલ એક બિંદુમાત્ર આપી શકે છે.”

(૪) તાતમાં “ધ્યાની” તરીકે વર્ણવેલા મુનિશ્રી હર્ષવિભવજીએ પોતાની યુવાનવયમાં ત્યારે ૫૦ મહારાજશ્રી મોહનલાલજીના દર્શન કરેલાં, ત્યારે તેમણે આપેલા આશીર્વાદનો સાક્ષાત્કાર આજે તેઓ કરી રહ્યા છે. અને પોતાનો અનુભવ મુનિશ્રીની પોતાના પત્રમાં જે રીતે રજુ કર્યો છે, તે તેમનો પત્ર અક્ષરસાઁ અર્થે રજુ કર્યો છે:—

“સંવત ૧૯૬૨ માં હું સંભારીખણમાં કચ્છ-મૂળની વર્ષો જવા નીકળેલ, વચમાં મુંબઈ લાલબાગમાં પૂજ્યશ્રીના દર્શન બપોરના એ વાગે હું ગયેલ. મેં ઉપર મુનિરાજશ્રી જિદાનજીનાં હાથ. મેં વંદના કરી. ૫૦ મુનિરાજશ્રી અંદરના બાગમાં માથા ફેરવી રહ્યા હતા. મેં દર્શન માટે માગણી કરી. ત્યારે જવાબમાં નેંઆશીએ કહ્યું કે—“વધા ધોત્રી ફેર ફે.” ત્યજબમ એક કલાક થયા આવ્યો છતાં મહારાજશ્રીની રજા ન મળી કોપી હું કંટાળ્યો. મારી ખીરજ ખરી. મેં તેા જવાની તૈયારી કરી. ત્યાં ૫૦ શ્રી બનાર પધાર્યા. અને અને કહ્યું—“વધા હમો તુમ વહુત સંગત મેં વદા દય, હમો સંગત ફરેગા નહી, ભેતોન પીછડી અવસ્થા મેં ફૂલ જીનધર્મ વા કામ કરેગા.” ત્યારે મારી ઉમર ૨૫ વર્ષની હતી. કુટુંબમાં રી-પુત્ર હતો. હમાણાં આજે બપો ઉપરની વાત યાદ આવે છે અને તેમનાં ચરણે નરતક શ્રુતી પડે છે.”

આમ મહારાજશ્રીનું જીવન અનેક મનુષ્યો માટે ઉત્પત્તિકારક અને પ્રેરક નીવડ્યું હતું. એમના મનમાં સૌ માટે વાતસલ્યનો જરો પડેતો હતો. અર્થિકાની આદર્શ માનવ હૃદય ઉપરની અવિચલ આરથા છે. એ આરથા કેવલ પ્રેમ, વાતસલ્ય કે કરુણારૂપે જ અભિવ્યક્ત થાય છે. મહારાજશ્રીનું જીવન આવી આરથામાં નમુનારૂપ હતું. એમની જન્મ-સિદ્ધ સંસ્કાર સમૃદ્ધિ હતી.

સરજતા, મધ્યસ્થતા, નિર્દોષતા, જ્ઞાન, ક્રિયા આદિ અનેક શુભોના વિરલ સુયોગ-વાળા શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ તેમની અમૂલ્ય પ્રતિભાસાક્ષિનવડે બળજબોને જીવન પર્યંત ઉપદેશ આપી સાતસેવમાં અનેક શુભ કાર્યો કરાવી સંયમી જીવન જીવી સ્વપર આત્માનો ઉદ્ધાર કરી મુક્તમાં સં. ૧૯૬૩ માં ચૈત્ર વદ ૧૨ સમાધિપૂર્વક સ્વર્ગવાસી થયા. તેમના જવાધી સમાજને એક ઉત્તમ સામુદાયની ખોટ પડી. તેમની અંતિમ અવસ્થા વળતે સ્વર્ગવાસના આગલા દિવસે શ્રી. અલી લાખનુ’ ફંડ થયું. આ સ્કમ મુનિશ્રીની સ્મૃતિમાં પાઠશાળા, જ્ઞાનભંડાર તથા જીવહયાના ક્ષેત્રમાં વપરાઈ હતી.

કવિ ભવભૂતિ કહે છે તેમ “જયન્તિ તેડધિકં જન્મના જગત્” મહાપુરુષોનાં જન્મથી જગત્ જયવંત પર્તે છે.

૧. તા. ૩૧-૧૨-૬૦ નો લખેલો આ પત્ર સં. ૨૦૧૬ માં ૫૦ મુનિરાજ શ્રી જિદાનજીમુનિજી મહારાજ ઉપર ખંભાત આતુમોસ પ્રસંગે આવેલ. તેનો ઉતારો અર્ધિ આવેલ છે.

પૂજ્ય મહારાજશ્રીના આવા એક સમારકઅંચની વરોધી જરૂર હતી અને એની પૂર્તિ પૂજ્ય મહારાજશ્રીના પ્ર-અશિષ્ય પૂં ૫૦ નિપુલુમુનિજ ગણિવર્ધ, પૂં શ્રી લક્ષ્મિમુનિજ, પૂં શ્રી લલિતમુનિજ, પૂં શ્રી ચિદાનંદમુનિજ, અને તેમના શિષ્યરત્ન પૂં શ્રી મૃગેન્દ્ર મુનિજ મહારાજના પ્રયત્નથી થઈ તે પ્રશસનીય છે અને એ રીતે તેઓશ્રીએ પોતાની જે શુભક્ષિત પ્રદર્શિત કરી છે, તે ખરેખર અનુમોદનીય છે

તા ૨૮-૧૧-૬૨

અલૌકિક જીવન

લેખક : વસંતલાલ કાંતિલાલ ઈશ્વરલાલ ખી. એ.

અલૌકિક જીવન તે શ્રેષ્ઠ સાધુજીવન છે, જે સમાજમાં સાત્ત્વિક જાળનો સંચાર કરનાર એક અખૂટ પુણ્ય ઝરાણું છે. જેનાં જળણિંદુનો સ્પર્શ થતાં કાળર્મીદ પત્થર પણ મીઠું અને માખણ શા મુલાયમ બની જાય છે. પ્રતિસ્પર્ધા કે વિરોધી વ્યક્તિ પણ તેની બની રહે છે.

મહાન પુરુષોના અંતરના સેક્રીટીઓઝીટ વોલ્ટમાં એક અનુપમ ક્રિમતી સુખ પહેલું હોય છે. જેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. કારણ ? સ્વરૂપરમણતાની અનંત સમૃદ્ધિથી તેઓ સભયેલા હોય છે. ‘પ્રશમરતિ’ માં વાચક ઉમાસ્વાતિ ભગવાને કહ્યું છે કે— “ ઇન્દ્ર અને ચક્રવર્તીની તમામ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિને અનંત કોટિવડે શુભીએ તો પણ તે સાધુના સુખની સિદ્ધિના હજારમા ભાગે પણ ન આવે ” “ પ્રશમસુત્ત્વં નિત્યમભયમાત્મરયં ”— “ નિત્ય, અભય અને આત્મસ્થ પ્રશમ-સુખમાં તેઓ ગળાડૂળ ખુટેલાં હોય છે.” આથી મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીએ પણ કહ્યું—

તેજોલેશ્યાચિવૃદ્ધિર્વા સાધોઃ પર્યાયવૃદ્ધિતઃ ।

માપિતા ભગવત્પાદૌ, સેત્વમ્ભૂતસ્ય યુજ્યતે ॥

(જ્ઞાનસાર)

જૈનદર્શનમાં પ્રતિપાદિત આવું અદ્ભુત સુનિપદ જેમને વર્યું છે તેઓ ધન્ય છે.

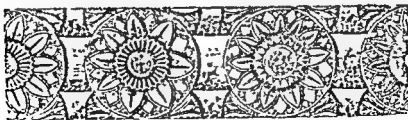
૫૦ પ્રશાંતમૂર્તિ અને વચનસિદ્ધ વિભૂતિ શ્રીમદ્ મોહનલાલજી મહારાજ જેમની સ્મૃતિ સુંગધ ખાતે ચિરંજીવ રહેશે.

વાલકેશ્વર પર જાણુ અમીચંદ પનાલાલના દેરાસરની મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા સં. ૧૯૬૦ માં મહારાજશ્રીના પુણ્ય હસ્તે થઈ. તે પછી આવું સુધી તેનો અનેક ભાવુકોએ દર્શનને લાભ મેળવ્યો છે. સુંગધના દર્શનીય સ્થલોની યાદિમાં આ દેરાસરની નોંધ લેવાઈ છે. માત્ર જોવા આવનાર યુરોપીઓના પ્રભુની પ્રશાંતવાહી મુદ્રા નીરખી બોધિલાલ નહિ મેળવતાં હોય તેમ કેમ કહી શકાય ?

ધર્મશાળા, જીર્ણોદ્ધારો અને શૈક્ષણિક ધામો પણ તેમના ઉપદેશથી થયાં. સમાજમાં ન્યાયે શુભ અને સાત્ત્વિક આંદોલન બળે છે ત્યારે સમજવું કે આનું સમગ્ર શ્રેય આવા આત્મબળદી મહાપુરુષો પર નિર્ભર છે.

જીવન તો અપારભર વહી જાય છે. પાણી કે પવનના વેળા પળ જલદી ! પળ માનવીનું મૂલ્ય તે પાછળ શું મૂકી જાય છે ? તે ઉપર છે.

૫૦ મહાનજીથી આજે આપણી વચ્ચે ક્યાં છે ? પળ તેથી શું ? આજે જોમનો જીવન-વેગ આપણી સદામાં છે. દેરાસરો, જ્ઞાનજંડારો, અને શ્રી ગોકળગમ મૂલ્યદ નીત દોડોને કે શ્રી બાળુ પનાતાત રીત દાઉંદૂત જેવી શિશુ સંરચાઓ જો જોમનાં જીવન સમારકો છે અને જોમની આરિયમુવાસ આજે પળ રહેલી ગઈ છે. આરિય જો વિશ્વનું તારક બન છે, દુનિયાનો ત્રીજી કિમની પદાર્થ છે, દુનિયાની દરિદ્રતા અને શુધાને આરિયશીત બાળિઓ જ બાળી શકે ! આજ આજ પુરુષોના ચરણમાં દુનિયા દરમ મેઘ નનમનક બની રહે છે. ૫૦ મોદનતાત્ત્વ મહારાજના જીવનમાં આવે છે તેમ મુસ્લ-જનાગમામમા એક અલેજ કલેક્ટર અને સીરાદીનરથ જેઓ મહારાજશ્રીના બાળિવશી અજબ રીતે પ્રમાણિત બન્યા, એનું જો પ્રયત્ન ઉદાહરણ ગણી શકાય.

आदर्श जीवन का अपूर्व प्रभाव

लेखक : धर्मानुरागी श्री ऋषभदासजी जैन (मद्रास).

शैले शैले न माणिक्यं, मौक्तिकं न गजे गजे ।

साधवो न हि सर्वत्र, चन्दनं न वने वने ॥ १ ॥

बचपनसे ही परमपूज्य मुनिवर्य श्री मोहनलालजी महाराज साहिब के आदर्श जीवन की यशोगाथा में सुनता आया हूं । लोगों का कथन है कि उन्हीं का सबसे पहिले बम्बई में आगमन हुआ और उस समय शहर की समस्त जैन-जैनतर जनता पर उन्हीं ने अपने चारित्र्यल से जो प्रभाव डाला था वह लेखिनी द्वारा व्यक्त करना अशक्य है ।

जिन के जीवन में संयमशक्ति का साक्षात्कार हो जाता है उन के लिये ऐसा होना स्वाभाविक है । शास्त्रों में लिखा है कि साधुओं को तीन महिने के संयम में स्वर्ग के सुखों को स्वानुभाव होने लगता है और वर्ष पर्याय का संयम तो उस पवित्र आत्मा को उत्तरोत्तर अनुत्तर विमान के सुख का अनुभव कराने लगता है । ' क्रिया कभी निष्फल नहीं जाती ' ऐसा अकाट्य सिद्धान्त है ।

एक अभ्यासी हारमोनियम वादक ' सा रे ग म ' करते करते कुछ दिनों में गाना उतारने लगता है । टाइपराईटर अभ्यास (Practice) करते करते अपने आंखों पर पट्टी बांधकर झडप से अक्षर छापता है तो दिन-रात की संयमसाधना अपना अपूर्व प्रभाव बताये बिना कैसे रह सकती है । संयमसाधना का परिमल तो इतना विपुल है कि मानवसंसारका ही नहीं, परन्तु प्राणीमात्र को भी अपनी पवित्र सुगन्ध का स्वाद चखाये बिना नहीं रह सकता है । तात्पर्य यह है कि प्रत्येक प्राणी को अपने अपने पुण्यानुसार लाभ मिलता है । सम-वसरण में पशु-पक्षि भी आकर्षित होकर उपस्थित होता है यह श्री तीर्थंकर महाप्रभु के जन्म जन्मान्तर के संयम की अनुपम शक्ति का परिचायक है ।

पूज्यवर मुनिवर्य श्री मोहनलालजी महाराज के पवित्र जीवन के प्रभाव के बारे में सुना जाता है कि जो कोई उन के उपदेशाश्रित का पानकर, उन के पास किसी प्रकार का व्रत-नियम लेता था और उस का विधि विधान अनुसार परिपालन करता था तो वह थोड़े ही समय में अपने अभ्युदय का अनुभव किये बिना नहीं रहता था । ऐसे तो अनेक दृष्टान्त शास्त्रों में पढ़ने व सुनने में आये हैं कि किसी भी मूढ़, अज्ञानी और अनाचारी आत्मा भी सद्गुरु के समागम में आ जाता है तो पापाण पल्लव का रूप धारण किये बिना नहीं रहता ।

पारस के सग से लोहा कचन का रूप धारण करता है। उसी प्रकार अपवित्र आत्मा पवित्र बने बिना नहीं रह सकता है। स्वामी विवेकानन्द का प्रवचन है कि मैं ब्राह्मण कुलोत्पन्न और अँगार आदि के समझों से संस्कारित था परन्तु उन से सद्गुरु स्वामी रामकृष्ण परमहंस के ससर्ग में आया तब से अँ के रहस्य का कुछ ओर ही अनुभव हुआ। वैसे ही हमारे आदर्शनीय शासन सेवक बेरीस्टर श्री वीरचंद राघवजी का है। सिक्रे के छ महीने तक परम पूज्य आचार्य भगवन्त श्री विजयानन्दसूरीश्वरजी अपरनाम श्री आत्मारामजी महाराज के सम्पर्क में रहने से ऐसा सत्त्वज्ञान प्राप्त किया कि उन की कृपा से अमेरिका में जाकर जैनधर्म की धूम मचा दी। उस समय के वहाँ के स्थानीय पत्र (Local Paper) से पता लगता है कि अमेरिका में जैन धर्म की धूम सी मच गई थी। स्वयं स्वामी विवेकानन्द ने लिखा है कि 'शिकागो सर्वधर्म परिषद्' (Chicago Parliament of religion) में सत्तार भर के सभी धर्मों के प्रतिनिधि उपस्थित थे, परन्तु अमेरिका की प्रजा पर प्रवचन का विशेष प्रभाव पड़ा था तो वह मेरा और बेरीस्टर वीरचंद गानी का, अन्य का नहीं।

तात्पर्य यह है कि महाशुभावों का तप, जप, संयम का ऐसा अनोखा प्रभाव पड़ता है कि उनके भक्तों का उत्थान हुए बिना रहता नहीं। वैसे ही पूज्यवर श्री मोहनदासजी महाराज साहेब के घारेमें भी मेरे एक घण्टाउद्ध धर्मनिष्ठ च-धु के मूलसे उनके राजानुमथ का हाल सुना है जिससे सयमी पुराणों के प्रति मेरी श्रद्धा पर भक्ति को बड़ा ही प्रोत्साहन मिला है। उक्त धन्युका कथन है की जिस समय करीबन सन्वत् १९१० में मैं पूज्यवर महाराज साहिब मन्मईमें उपस्थित थे और उनसे दर्शनार्थ आये हुए लोगोंकी दिनभर इतनी मीठ लगी रहती थी कि उनसे मिलना अति कठीन था। अर्थात् महाराज साहिबको प्रत्येक व्यक्तिसे मिलना अशक्य था। ऐसे ही समय में मेरे मनमें तीव्र क्लेश हुई कि ऐसे परमपुनित महापुरुष के चरणों के स्पर्श करके मैं अपनी जीवन यात्रा को सफल बनाऊँ। साथ में मेरे मित्र थे। हम दोनों धर्मशाला के बाहर पूज्य महाराज साहिब के साथ बार्तालाप भी करने की आतुरता के साथ इधर उधर घूम रहे थे कि थोड़ी ही दूरमें सद्गमायसे महाराजजी की मेरे पर दृष्टि पड़ी और उन्होंने पूछा कि 'कहो क्या कुछ कहना चाहते हो?' मैं ने आनन्द विभोर होकर जिनयपूर्वक कहा कि आप के दर्शनसे मैं कृतार्थ हो गया हूँ और आप की कृपा हो तो श्रीगुरु से व्रत धारण करना चाहता हूँ।

पूज्य गुरुदेव ने कहा कि क्या व्रत लेना चाहते हो? प्रत्युत्तर में उन भाई ने कहा कि—मैं रजःश्राव सतोष व्रत लेना चाहता हूँ। यह सुनकर गुरुदेव फिर बोले कि क्या खूब सोच समझ कर बात कर रहे हो? तुमको भालुम है कि कयनी और करणी में जमीन और आसमान का अन्तर है। 'तीरना' शब्द मात्र बोलने से नदी पार नहीं कि जा सकती परन्तु दम घोटकर साहस के साथ गहरे पानी में गोता लगाकर बड़े परिश्रम से और धैर्य से तैरनेका प्रयोग करने से नदी पार होती है। इसी यात्री व्रत लेने से व्रतका पालन करने में प्रबल पुरुषार्थ की आवश्यकता है। तरुणावस्थाके आवेश में व्रत लेनेकी आतुरता बताने हो परन्तु साथ में परिपालन का खूब विचार करके व्रत लेना चाहिये।

प्रतपालनकी यह कठिनाता मुनकर उक्त धन्य ने नष्ट भावसे कहा कि मैं इस विषय में खूब गहराई से सोच समझ कर दृढ़ निश्चय कर के आप के पास प्रत ग्रहण करनेकी उत्कंठा से आया हूँ। आप पूज्यवर विश्वास रखें कि मैं यथाशक्ति मन-वचन-काया से प्रतपालन में तत्पर रहूँगा। इस से महाराज साहिब ने फरमाया कि मैं तुम को कुछ वर्षों के लिये ही प्रतिज्ञा करता हूँ तथापि मेरे मित्र ने मनसे ही जीवनभर के लिये प्रतिज्ञा धारण कर ली। वे भाई प्रत लेकर घर आये और दिन-प्रतिदिन बड़े समभाव से एवं सावधानी पूर्वक प्रत पालन करने लगे। और उसका उत्तरोत्तर निरतिचार रूपसे प्रत कैसे पाला जाये तथा उस का साधक, बाधक तथा शोषक, पोषक कारणों पर खूब गंथन, परिशीलन करते रहे और परिशुद्धि के साथ अपनी प्रतिज्ञा निभाने में सावधानी पूर्वक शक्य प्रयत्न करते रहे। परिणाम यह आया कि जीवन में बहुमुखी उन्नति होती गई अर्थात् दिन दुगुनी और रात चौगुनी उत्तरोत्तर वृद्धि को प्राप्त होते गये।

सर्व प्रथम तो उनको अपने आरोग्यवृद्धि में अनूठा लाभ अनुभव हुआ और छोटी बड़ी जो कोई भी आधि-व्याधि उपाधियाँ थी वह स्वाभाविक ही पलायन हो गई। इसके अतिरिक्त व्यावहारिक एवं व्यावसायिक जीवन में भी विशेष अन्तर दृष्टिगोचर हुआ। हजारों से लाखों और लाखों से कोड़ों तक धन प्राप्त हुआ। आज वे क्रोडाधीश हैं तथा जीवनभर के लिये औषधि तथा वैद्य आदि से मुक्ति पा चुके हैं। तात्पर्य यह है कि ७५ वर्ष की आयु में भी उनका अनुकूल स्वास्थ्य है। चरित्रनायक श्री मोहनलालजी महाराज साहिब के मुखारविन्द से लिए हुए प्रत नियम का प्रत्यक्ष प्रभाव है यह इन भाईश्री के दृष्टान्त से स्पष्ट और प्रभावित होता है।

वैसे तो गुरुवर के प्रभाव के बारे में कई पुरुषों के मुख से आश्चर्यजनक बातें सुनी हैं। उदाहरणार्थ सूरत जैसा शहर एक समय में जो जैनसमाज के धनाढ्यों का केन्द्रधाम माना जाता था। वह नगर इतना समृद्धि सम्पन्न होने का मुख्य कारण पूज्यपाद गुरु महाराज श्री मोहनलालजी के प्रति अटल श्रद्धा और भक्ति ही था। जिनपूजा, व्रत, नियम आदि पालने में उन को महाराजश्री से प्रबल प्रेरणा प्राप्त हुई थी। और विधिवत् धर्मानुष्ठान में वहाँ के श्रावक बड़े प्रगतिशील तजर आते थे इसलिये इस नगर में सदा आनन्द मंगल और वैभव की वर्षा होती थी।

संयम की दिव्य शक्ति के बारे में जैसे दशवैकालिक आदि सूत्र-सिद्धान्तों में दर्शाया है कि संयमी पुरुष रंक से राव बनता है। ऐसी शास्त्रीय मान्यता में अपूर्व विश्वास उत्पन्न करानेवाला प्रत्यक्ष उदाहरणरूप श्री गुरुमहाराज का आदर्श जीवन था। जो स्व-पर कल्याण के लिये उपयोगी बना। साथ ही साथ गुरुपद की महिमा और उस की उपासना का प्रत्यक्ष प्रभाव तथा गुरुपद पर समर्पणभाव करने वाले आत्मा को अनुभवसिद्ध उत्थान कैसे भास होता है ऐसे अनेक उपासक एवं आराधकों के जीवन में से मेरे वयोवृद्ध मित्र जिन का जिक्र उपर्युक्त किया जा चुका है उन का उदाहरण भी अवलम्बनभूत है।

आर्य संस्कृति के इतिहास का अवलोकन करने से पता लगता है कि सश के लिये हम आर्यावर्त की प्रजा के महारथी एवं सूत्रधार ऋषि, मुनि महन्मा ही माने गये हैं और यह ऋषि, ऋषि प्रधान भूमि इसलिये (Motherland of religion and Philosophy) धर्म और दर्शन की जन्मभूमि मानी गई है, साफ़ यह है कि सत्त्वज्ञान की उत्पत्ति का भेय भारतवर्ष को ही है। हम देश की समाजव्यवस्था कहिये चाहें राजतंत्र निर्माण कहे सभी जीवन विकास के विषयों में मार्गदर्शन महन्माओं से ही होता था और इसी कारण से प्रजा का जीवन संतोषी, सहायारी और निरोधी था एवं बहुत दिशि शक्ति का साम्राज्य छाया हुआ था।

आज के मौलिक विज्ञान के युग में (external) बाह्य मुख्य सामग्रियों के साधन में बड़ी प्रगति नजर आनी हो परन्तु प्रजा के अन्तःकरण में तो अज्ञान की अग्नि ही प्रज्वलित है। पूर्वकाल में वास्तविक शक्ति का ह्रास्य मैदान दृष्टिगोचर होता था तथापि आज मैदान के स्थान पर वन भूमि का भी अभाव है। एक अनुभवी पुरुष का कथन यह आता है कि पूर्वकाल में जो धाँति भरे मायावी मुख की सामग्रियों नरेन्द्र सम्राटों को उपलब्ध नहीं थी वह मुख सामग्रियों आज के युग के सामान्य से सामान्य व्यक्ति को प्राप्त है परन्तु पूर्वकाल के सामान्य से सामान्य व्यक्ति के पद में जो शक्ति थी वह आज के युग के सम्राट और समृद्धिसम्राज को भी स्वप्न में भी प्राप्त नहीं है। विन्धेय करने से मूल कारण पर पहुँचते हैं तो मालूम होता है कि उस काल में अहिंसा, संयम और तप के निधानरूप वास्तविक पूष पुरुषों की पूजा का प्रजा के हृदयों में जो स्थान था उस स्थान को आज अपूरणों की पूजाने के रस्ता है।

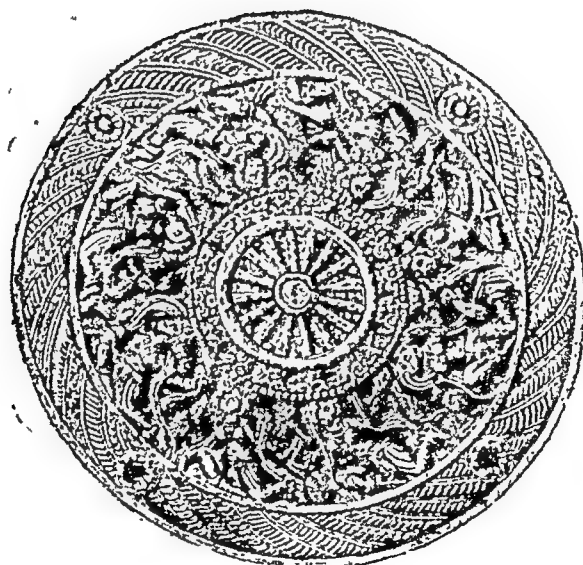
सकल स्वरूप समस्त भारत में ही नहीं परन्तु अखिल विश्व में सर्वत्र अज्ञान के बादल दृष्टिगत होते हैं। किसी भी समस्या को हल करने के लिये उस के मूल कारण के संशोधन किये बिना अन्य जितने भी उपाय किये जाते हैं वे केवल व्यर्थ ही नहीं जाते हैं परन्तु उन उपायों से कभी २ अग्नि को शान्त करने के लिये पृथक् डालने जैसा उद्यम परिणाम आता है। वास्तविक शक्ति का उपाय चाहें आज या कल एक ही है कि अहिंसा, संयम और तप के अवतार रूप पवित्र एवं पूष पुरुषों की पूजा का प्रधान स्थान देना ही पड़ेगा। इस लिये ऐसे पवित्र आन्दोलन का अखिल मूलण्डल में व्यापक बनाने के अमूल्य और अनिवार्य अवसर पर पृथक् पवित्रता के स्रोत समान श्री मोहनदासजी जैसे मुनि भगवन्तो का आदर्श जीवन प्रजा को स्मरण एक सुन्दर से सुन्दर कार्य समझा जाता है। ऐसे प्रसंग पर मैं अपना कर्तव्य समझता हूँ कि उन महापुरुष के पवित्र जीवन की स्मृति में प्रद्वान्त्री स्वरूप उन के चरित्र बल के प्रत्यक्ष प्रभाव का एक आय घटना का वर्णन कहें इस भावना से मेरे बयोद्भूत मित्र के शत्रुत्व को इन स्थान पर उद्घृत किया है।

आज का युग परोक्ष दृष्टान्तों से प्रत्यक्ष दृष्टान्त को विशेष मानता है इस लिये मैंने प्रत्यक्ष दृष्टान्त ही दिया है। जिस से किसी को सन्देह न रहे और अगर किसी को मूल-भूत सन्देह हो तो मुझे लिखे ता कि मैं उन मेरे मित्र महोदय के साथ उन का संपर्क सधाकर हर प्रकार से समाधान करा सकता हूँ। कहा है कि—

अति लिखित झूटी भवत, गुरुर के विचार ।

अपने में ही भावता, सार सार निज सार ॥

धर्मानुरागी “ऋषभ”

मुनिश्री मोहनलालजी

लेखक : महता श्री शिखरचन्द्र कोचर .

(बी. ए. एल्. एल्. बी., आर. एच. जे. एच., सिविल एन्ड ऐरीसन्स लेसन्स जज.)

परम पूज्य प्रातःस्मरणीय श्रीमद् मोहनलालजी महाराज जैनधर्मरूपी प्रासाद के एक सुदृढ़ स्तंभ, जैन-समाजकी आकाश के एक आज्ञास्वमान नक्षत्र, उच्च कोटि के संत, महान् व्यक्तित्व के धारक, अग्रतिम धर्मोपदेशक, बाल-मक्षपाती महात्मा थे, जो अपने अमर सन्देश एवं आदर्श जीवन की अमिट छाप जन-जन के मन-मानस पर छोड़ गए हैं। आचार्य अमितागति द्वारा उल्लिखित निम्नोक्त गुणों का चरमोत्कर्ष ज्ञ में दृष्टिगोचर होता था—

चित्ताद्भुतादि, व्यसनविमुक्तं, शोकतापापनोदि,
यज्ञोत्पादि, श्रवणमुत्तमं, न्यायमार्गानुयायि ।
तथ्यं, पथ्यं, व्यपगतमदं, सार्यकं मुक्तवादं,
यो निर्दोषं रचयति वचस्तं पुनः सन्तमाहुः ॥

अर्थात् जो चित्त को प्रसन्न करनेवाला, व्यसन से विमुक्त, शोक और ताप को शान्त करनेवाला, पूज्यभाव बढ़ाने वाला, कर्णसुखद, न्यायानुकूल, सत्य, हितकर, मानरहित, अर्थ-गर्भित, विवाद-रहित और निर्दोष वचन बोलते हैं, उन्हें ही पुण्य-जन सन्त कहते हैं।

वे समस्त साधु-समाज में भूषण-स्वरूप थे, क्योंकि उन में अपोलिखित गुणों का पूर्ण समावेश था—

तितिक्षणः कारुणिकाः, सुदृढः सर्वदेहिनाम् ।
अज्ञातशत्रवः शान्ताः, साधवः साधु-भूषणाः ॥

अर्थात्—जो साधु-जन तितिक्षु, दयालु, समस्त प्राणियों के हितैषी, शत्रुहीन एवं शान्त स्वभाव होते हैं, वे साधुओं में भूषण-रूप हैं।

केवल जैन-समाज में ही नहीं, अपि तु अन्यान्य समाजों में भी उन के प्रति महान् सम्मान था। उन्होंने ने पारस्परिक मनोमालिन्य को दूर कर समाज में एकता स्थापित करने, समाज में चिर-काल से व्याप्त कुरुद्वियों का निकारण करने, धार्मिक कृत्यों के अवसर पर की जाने वाली क्रियाओं का शास्त्रोक्त विधि से उद्धार करने, विभिन्न मतों में सामंजस्य-साधन करने, व्यसनियों के दुर्व्यसन छुड़ाने, कुमार्गगमियों को सन्मार्ग पर लगाने, मोह-निद्रा में

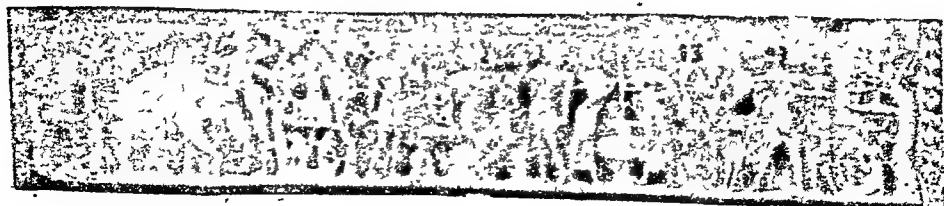
सुप्त समाज के कर्ण-विवर में नव-जागरण का मन्त्र फूंकने, अज्ञान-तिमिराच्छन्न दृष्टि को प्रकाश-दान कर सम्यग्दृष्टि बनाने, लोकोपकारी अनेकानेक संस्थाओं का निर्माण एवं पुनर्जीवन करने, जिन-चैत्यों के जीर्णोद्धार, निर्माण आदि नाना सत्कार्यों में जो अपूर्व योग-दान किया है, वह स्वर्णाक्षरों में अंकित किए जाने योग्य हैं। यद्यपि उन्हें स्वर्गमन किए ५६ वर्ष व्यतीत हो चुके हैं, परन्तु फिर भी उन का यशःकाय विद्यमान है, उन का अमर सन्देश हमारे मार्ग-दर्शन के लिए सदैव पथ-प्रदर्शक का कार्य करता रहेगा। उच्च-कोटि के विद्वान् एवं लब्ध-प्रतिष्ठ महात्मा होते हुए भी उन का जीवन अत्यंत सरल एवं निःस्पृह था, जिस के कारण उन के संपर्क में आए हुए आवाल-वृद्ध पर उन के आदर्श गुणों की अमिट छाप पड़े बिना नहीं रहती थी। भव-व्याधियों से परितप्त जनों को उन का सत्संग ऋतुराज वसंत के समान सुखद प्रतीत होता था। कहा भी है कि:—

शान्ता महान्तो निवसन्ति सन्तो वसन्तवल्लोक्हितं चरन्तः ।

तीर्णाः स्वयं भीमभवार्षवं जनानहेतुनान्यानपि तारयन्तः ॥

अर्थात् इस भयंकर संसार-सागर से तरे हुए शान्त और महान् संतजन निःस्वार्थ बुद्धि से दूसरे लोगों को भी तारते हुए वसंत के समान लोक-हित करते हुए निवास करते हैं।

उनके स्वर्गमन के पश्चात् उनकी पवित्र स्मृति को स्थिर रखने के लिए नाना स्मारक बने, किन्तु वास्तविक स्मारक तो तभी बनेगा, जब हम उन के अधूरे छोड़े हुए कार्य को पूर्ण करने के लिए सन्नद्ध हो जायेंगे, और उन के उत्तमोत्तम सद्गुणों तथा उनकी आदर्श जीवनी से प्रेरणा ग्रहण कर स्वयं को जैनधर्म का सच्चा अनुयायी तथा राष्ट्र का सच्चा नागरिक सिद्ध करेंगे। गुरुदेव की दिवंगत आत्मा से प्रार्थना है कि वह हमें ऐसा करने की शक्ति प्रदान करें।

धन्यास्ते खलु तपोधनाः

लेखक प. दत्तदेव त्रिपाठी एम ए

सौम्या रम्या कनककपिरा तेजसां सारभूता,
श्रुतिर्दिव्या विगतकलुषा शासनोद्धारकर्त्री ।
सिद्धा श्रुद्धा जिनपतिपदाम्मोञ्जलीना विद्दीना,
रागद्वेषैर्जगति जपतां सर्वदा मोहनस्य ॥१॥

अहो सपत्न्या प्रभाव । अगारा च कठणावरुणालयस्यानुकम्पा भगवत श्री जिनपते । यस्य शासने यथाकाल धर्मधुराधारणैकदृशा मयवीचादुरभर्जनसपत्न्या मोहप्ररोद्धतर्पनाजितमहर्षिकक्षा समवतीर्यापिमयांशपरित्राण विदधति सापय । जिनपतिवचनसीयूपपरिधानाय च समुद्बोधयन्ति भविकनिबहम् । अयामेष महर्षिपरम्परायाममाक चरित्रनायक श्रीमन्मोहनछात्रजीविनामा मुनिवराप्रगण्यो वरेण्यो जनिमलमत ।

धन्या सा मधुरातो पाप-यकोणमाश्रिता चन्द्रपुरचरणी यत्र धरित्रीत्रिदशस्य सनक्यकुला वतसस्य श्रीवहादुरमहस्य परमसदाचारत्रिधारसम्पन्नाया मुन्दरीदेव्या धर्मपत्न्या पूर्णचन्द्रनिपेण प्रविष्टो मर्यादाशिरक्षिपुर्जिनधर्ममर्मज्ञ सत्कर्मधर्मघरो मुचनमोहना मोहन सप्ताशीत्युत्तपट्टाशश शततमे वैक्रमे वत्सरे वैशाखगुक्लपक्ष्यामुत्तरायणे रवी मध्येऽङ्कि सिंहलग्ने भूतलमुग्धलयाञ्चकार । सोऽय छात्र्य चार्थ्य विविधशीलालपैरलमतिवाह्य वयस सप्तमे वसन्ते स्वीया कौशलदो मुपी प्रातःकोरयन् प्रासादयथाभ्यापकवृन्तम् । अस्मिन्नेव शुभेऽवसरे योषपुरीयराज्यस्य नागौरनाम्नि नागरे खरतरंगच्छपरम्पराया परमाराधका प्रसिद्धा सिद्धा श्री रूपचन्द्रपतयो न्यवसन् । मग वतो महावीरस्य सप्ततितम पट्टकमल शुगद्धिरेमि स्वप्ने 'दुग्धान्नपूरित कार्तस्वरकलशमूरीजुन न्विवि प्राप्ययन्' कथ्यन मुदयो ह्य । शयनादुत्थाय च स्वप्नकल्पमालोचतोऽस्य मतसि निश्चि काय यन्प्रेनेव कालेन काण्यपुत्रमस्य शिष्यस्य सम्प्राप्तिमवित्रीति । परतश्च चन्द्रपुरे सौख्येन कालमतिवाह्यता वहादुरमह्नेनापि स्वप्न आलोचितो यस्मिन् स्वस्य पुर समर्पिताया स्यात्त्या पुररट्टत दुग्धपक्व केनापि हतमिति फल विविचयास्य च शाय यदात्मन सूनृधारित्र स्वीकरिष्यतीति ।

'मवित्त-यं को नाम विपरिणमयितुमीष्टे' इति सञ्चिन्त्य कमपि गुणप्रकर्षक यतिवरमेव शरणीकरिष्याव एनमात्मन कुलकमलमिति निनिश्चितमविकी पितरौ बालेन सह नागौर यति वरभ्रीरूपचन्द्राणा समाससाधुपागतौ । ऊचतुश्च—

सम्मान्या यतयो । मवच्चरणपोरेतं सुतं निश्चितं,
भक्त्या चाशु समर्प्य सान्द्रविनयादभ्यर्चयामधिरम् ।

वालोऽयं भवतां पदाम्बुजरजोभूर्पङ्कमात्रस्पृहः
सज्ज्ञानामृतपानमानगतिकः स्यात् सर्वथा सुकृती ॥२॥

इत्येवं संश्रुत्योचुर्यतिवराः—

न चिन्तनीयं किमपोह मानसे, सुखस्त्वयं वां नृशमञ्चकं स्थितः ।
गरीयसीं ज्ञानगिरं गुरोर्गृहे, निषीय संस्थास्पति सौख्यसंयुतः ॥३॥

समाकर्ण्य चैतादृशीं पीयूषतुल्यां भारतीं पितरावस्थानन्दनुन्दितामनुभवन्तौ स्वं सदनं
प्रस्थितवन्तौ । मोहनोऽयं यतिवराज्जीवविचार-नवतत्त्व-दण्डकप्रभृतीनि प्रकरणानि अधीते स्म ।
विचारितमशृणोच्च यत् 'पोडशे वसन्तेऽस्य (मोहनस्य) जन्मनो यतिदीक्षा दीयेतेति' ।

भूमे गृह्णते यतिभिः सहायं, विहारमाशां प्रति दक्षिणां वै ।
चक्रार मार्गे च जिनालयेषु, व्यधात् सपर्यां भवतर्जनीयाम् ॥४॥

क्रमशश्च पालनपुर-राजनगर-भृगुकच्छ-सूर्यपुर-मोहमयीभ्यो विद्वत्स्य मालवेषु समायाताः ।
वर्षचतुष्कं मालवेषु मालवीयान् श्योपदेशवचोऽमृतैरासिच्य भूयो मोहमयीमुपेताः । एवं पञ्च-
दशवार्षिकं वयो मोहनस्य व्यत्ययान् । सोऽयं नेदीयान् काल आसीदस्य यतिदीक्षाया अपि, परं
श्रीपूज्या एव तत्राधिक्रुयन्ति दीक्षादाने तदिति शास्त्रदेशं परिपालयिषुः इन्द्रौरनगरस्थानां श्रीपूज्य-
महेन्द्रसूरीणां चरणयोरायातः । ततश्च ते मश्नोमारीं प्रति प्रस्थिताः पावनीं दीक्षां चारुमै ददुः ।

दीक्षां गृहीत्वा स्वगुरोरनुज्ञया, यतिः प्रयातः स्वयतीश्वराणाम् ।
पदाब्जयोः पातुमलं मरन्दं, स मोहमय्यां पुनरेव शीघ्रम् ॥५॥

तत्रैनमालोक्य चानितरसाधारणं यतिदीक्षामिपिक्तिसम्प्राप्ततेजस्कं मोहनं श्रीरूपचन्द्रयतयः परां
मुदं भेजिरे । यथानियमं च मालवादिप्रदेशेषु विहारं विहारं दशोत्तरैकोनविंशे वत्सरे सहस्राऽस्वा-
स्थ्यमापद्य चैत्रशुक्लैकादश्यां श्रीरूपचन्द्रयतयो दिवं गताः ।

याते दिवं गुरुवरे यतिवर्य एषः खेदान्यवाप्यापि महेन्द्रसुरैः ।
दिन्द्रया स्थिरः सन्नपि देवलोकं, महेन्द्रसुरैर्गमनाच्चिखेद ॥६॥

खिन्नखिन्नस्यास्य मनसि परिग्रह्यागमावना समुदिता । सिद्धाचलयात्रायै पादलिप्तपुरं प्रति
प्रस्थाय लुट्टनमहोदयस्य सहवेन साकं सिद्धगिरेशात्रा सम्गदिता । वर्षद्वादशकं यावद् लक्ष्मणपुरे
(लाहोर) वासं विधाय कालिकातां प्रयातास्तत्र चैकदा ध्यानस्थावस्थायां समक्षमागतवन्तं कृष्णं
भुजगराजमवलोकयत । चिन्तयित्वा चास्य फलं भगवतः श्री पार्श्वनाथस्य साक्षात् धरणेन्द्रेणैव
दर्शनानि प्रदत्तानि, कालस्य हूसिमानं चावबुध्य भगवतः श्री सम्भवनाथस्य पुरः सर्वपरिमहं विमृश्य
क्रियोद्धारभावनाशीलतामङ्गीचकार ।

मुनिश्रीमोहनलालाभिधाः कालिकातातो विहरन्तो नादियाप्रभृतिग्रामेषु देशनादानपूर्वकं काशी-

मुपेता । चतुरो मासान् गमयित्वा च तत् आवश्यकयोष्यो सविधि यात्रे वृत्ते । परतश्च हस्तिनापुरछत्रपुरयोर्विहरन्तो जयपुरराज्यमुत्र प्रविष्टाः ।

एकदा विहारकाले मार्ग एव गमस्तिमालिनोऽस्त गमनदैक्योत्तान एव निशावास आचरितः । निर्जने तस्मिन् बने कञ्चन व्याघ्र पुच्छमुच्छालयन्मुपेतस्तमबलोक्य च मुनिवरैर्जिनादेशानुसारं कायोत्सर्गं कृत्वा शरीरं प्रति सर्वथा समत्वमपादृतम् । तादृशीमचला ध्याननिष्ठां विलोक्य व्याघ्रोऽपि वैशाखी वृत्तिं परित्यज्य वृष्टपाद् बभूव ।

त्रिशदुत्तरैकोनविंशतितमे सबत्सरे जयपुरे वर्षावास विधायजयमेरु (अजमेर) मुपेतास्तत्र च श्री सम्भवरायमगवत् समक्ष सखेतिव्य प्रचार्यं त्रिविधं आचरितम् । ततो महभुवि पालीनगरे धावकानामामहेण वर्षावास विधाय सिरेहीनगर्यामुपेता यत्रोपदेशमृतं पातु तत्रत्या भूपाला अपि समागतम् । पुनः परावृत्त्य पाली-कटपुर (सादडी) बोधपुरजयमेरुषु विहृत्याजयमेरो योधपुर चक्षुःस्फुरणमभूत् । पञ्च च तस्य 'कञ्चन आलमचन्द्रान्मो जनस्य चारित्र्येणैकैकैक सन्माव्य शुभे मुहूर्ते तस्मै दीक्षा प्रदत्ता' इत्यभूत् । पश्चाद् बोधपुरादिषु विहृत्य वर्षत्रितया नन्तरं भूयोऽप्यजयमेरुपत्तने ज्येष्ठनामक भावको दीक्षितः । अत्र परं यात्रारुतुक्रमैरेतैः सिद्धा चक्षुः प्रति प्रस्थितम् । पृथि समागतानां तीर्थं वरणा रपरेना सम्पाद्य पट्टणादिषु श्रीसङ्गानामामहाद् यथाकालं चातुर्मासान् व्यत्यापयन्तो श्रीसानगर्यां महादुरमहाय दीक्षामभूत् । क्रमशश्चावृत्तिर्यै-पञ्च तीर्थानां यात्रा सम्पाद्यन्तो बोधपुर-कलोधि जेसलमेर पञ्चवीर्येन्दुनावल-सिद्धाचलादितीर्थैर-शना विधाय स्वसङ्कल्पितो नवनवतियात्राणां मनोरथं पूरितः । अस्याभ्यन्तरिके काले एव मुनि-वैचचारिणे सुमुक्षुषे रसगडीमामे एकस्मै अनाथ दीक्षाऽपि हर्षमुनेर्नाम्ना च स व्यवहृतः । ततश्च-

यस्यो व्याप्तं श्रुत्वा दिशि दिशि जना मोहनमुनेः,
सुधावाचः पातुं सुरतनगरस्था उपगताः ।
विजोवपाल मक्तिं तदनु सङ्गुपेता रविपुर,
प्रदत्ता दीक्षाऽत्राऽपरणदत्ता सुविनिना ॥

इतः परं मोहनमया श्रीसङ्गस्थान्धर्मान्मूर्तिरूपं तत्र गता । भूपसी शासनोन्नतिज्ञात्र सम्पाद्य नागविधानि धर्मकृत्यानि समाचर्य च देशनाप्रमावितान् सुमुक्षुन् दीक्षितान् विधाय 'पञ्च' पालनपूरकं चतुर्विधसंघेन सह सिद्धाचलयात्रायै प्रतिज्ञातम् । यत्र तत्र जीर्णोद्धार-दीक्षादान-चातुर्मासयापनाञ्जनशलाकमहोदयविविधप्रतिषर्गैर्धर्मध्वजमुभयन्तो लक्षशो मुद्रा विविधं भक्तार्पितारतत्तत्कर्मसु सम्प्रयोजयन्तो गूर्नरपदेशे मरुपदेशे च विहारं अभवन् । अनेके शिष्याः पन्थासपदवी गणिपदं च प्रापिताः । एव शिष्यप्रशिष्यैरविविधमाराधिता अनेकत्र देवालयदिनिर्माणाः पक्वा श्रीमोहनकालमहाराजा भरतभूतल पावयन्तं कदाचिन्मोहनमया कदाचन सूर्यपुरे मध्ये मध्ये धर्मप्रधानेषु नगरेषु च नानाविधानि धर्मकर्मणि कारयामासुः । प्रान्ते जराजर्जरमिदं कलेवरं जिह्वासव इव श्रीमुनिराजा सूर्यपुरमभ्युपेता । अत्र चान्तिम कालं विचार्य गुरुणा प्रायः सार्धं द्वि-लक्षमुद्राणां धर्मरूपं प्रविष्टातम् । दुर्दैवशतं द्वापष्टयुत्तरैकोनविंशतितमे वत्सरे चैत्रकृष्णद्वन्द्व्या जैनधर्मस्य प्रतिभाभासुरोऽयमपूर्वो भास्वरः सहस्रास्तमगात् ।

धन्यास्ते अस्तु तर्थाधिनः ।

अथ तन्त्रेण कथेचरेण निरहिता अपि भेदभावं पुरो लक्ष्यो मन्थनाणां ह्यमेन मन्त्र-
पूजायां धर्मशास्त्रां कर्मणा च यतोभिन्निर विराजन्त एवेति मन्त्रा नेनां स्मृतिमहोपायमाकलयाम
एवमहो नः गोभागम् ।

स्थाने स्थाने जिनेशालय-पटनगृहच्छात्रसंघान्शालाः,
माध्वाचार्यान्धिक्किन्नालय-भवनचरान् संन्यायाः सुदीक्षाः ।
दिक्षा-ग्रन्थालय-भविक्किता भूरिपुस्तकाः प्रयुज्य,
भूलोकं पात्रयित्वा जिनमुनितिलको मोहनः स्वर्गतोऽभूत् ॥८॥

चकार यो वै जिनशासनम्,
समुप्राति भूरिपुस्तकेण ।
भवन्तु तस्मै ननयोऽस्मदीयाः,
सुभक्तियुता मुनिमोहनाय ॥९॥

શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ અને ક્રિયોદ્ધાર

ઉપાધ્યાય ધ્રુ. શ્રી લલિતમુનિજી મહારાજ

ક્રિયોદ્ધાર તે સમયે સમયે થતા રહ્યા છે આના ક્રિય દારના અનેક દાખવાઓ શાસ્ત્રમાં મળી આવે છે કેટલાક સંવિદ્યા પદ્ધતિ (વ્યવસ્થા પત્રકો) પણ જોવામાં આવે છે જે એક પ્રકારના ક્રિયોદ્ધારનું જ રૂપ ગણી શકાય.

થોડા સમય પહેલાં રિચમન આચાર્યશ્રી રિજપ્રેમશ્રીજીજી મહારાજે પોતાના સમુદાયની એકતા માટે જે અગિયાર નિયમો બહાર ટૂંકના છે તેને પણ એક જાતનો ક્રિયોદ્ધાર જ કહી શકાય. આવા નિયમો-ક્રિયોદ્ધારો સાધુઓને સાધુત્વમાં વધુ દલગર બનાવના માટે જ હોય છે તેમજ સમુદાયમાં પ્રવર્તતી નાની મોટી સિધ્ધિઓને દૂર કરવા જે નિયમો ઘડાય છે તે એટલા માટે કે-સાધુ સમુદાય સ્થિતિનાં દુષ્કાર પ્રવર્તી શકે કે શ્રીમદ્ મોહનલાલજી મહારાજે તે સમયે સાધુ સમુદાયમાં પ્રવર્તતી સિધ્ધિઓને દૂર કરવા ક્રિયાદાન કર્યા અને સાધુ તથા યતિ વચ્ચેના જે ને જનતા પારખી શકે તે માટે તેઓએ રિષિ પુરુષર સર્વેશી દ્વારા સ્વીકાર્યું.

જો પ્રથમ શ્રી મોહનલાલજી મહારાજે સ. ૧૯૩૦ માં અજમેર ખાતે સ્વયં ક્રિયોદ્ધાર કર્યા અને શ્રી મુખમાગરજી મહારાજનો સમાગમ થતા તેમની નિશાચા યાત્રો દ્વારા કરી તેમના દ્વારા

૧ અરિત નાશકને આ ક્રિયાદાર જાપજ્જ્વ (અપરાધ ચાર) ના આશ્રયે દત્તો એમ મોહન અરિત-સંસ્કૃત કાવ્યમાં જખાવવામાં આવ્યું છે કારણ કે જ્યારે મુનિશ્રીએ કવ્ય ક્ષેત્ર કાગી અને ભાવનો વિચાર કર્યા ત્યારે ક્રિયાદાર માટે દેશ ક્ષેત્ર અનુકૂળ ન જખાવું તેમ છતાં આરિત-પરિણતિની મહત્તા સ્વીકારી અજમેરમાં કાગવાન સંસ્થાનાથ પ્રજુની સંક્ષિપ્તે પ્રથમ સ્વયં ક્રિયોદ્ધાર કર્યો એ વિગત આપણને નિમ્ન-લેખોમાં જોવા મળે છે —

ક્રિયોદ્ધાર વિદ્યાતુ સ દેશકાળાણિ તત્તલ ।

સય દલમ સદગ દગ્ધેક વિના તદા ॥

સગ ૫૧૧૫૧

મુખોત્તમધ્યવસાયો ડય, સદિશનીયનાનુર ।

ત્રિયોદ્ધાર કારિધયા ડડવત્કલ્ય શરણ મય ॥

૫૧૧૫૭

ઈતિ મનસિ વિચિત્ર્ય પ્ર યસયેગભાત

વિમલપરિણતિ ધીમોહન કમલય ॥

વિનુત્તવક્ત્રકામ સમયેષસ્ય પાશ્વે

સ્વધીત સ્વપદિ દલ સ ક્રિયોદ્ધારમયમ ॥

૫૧૧૫૦

ક્રિયોદ્ધાર વિચિત્તાંત સ્મ તે પુન ॥ સગ ૫૧૨૬

—અધ્યાયિ જિનસાધિકમ ૫૧૨૭

મહાવ્રતપરાસ્તે ડય સચિન્મા મોહનધય ।

સતોપસ્થાપન તથ વિધાયાય વ્રતસિચરે ॥

૫૧૨૮

(મોહનચરિત્ર સંસ્કૃત કાવ્ય)

ક્રિયોદારનો વાસક્ષેપ લીધો. તેમ ક્ષેપી (રાજસ્થાન) માં શ્રી સુખસાગરજી મહારાજ સાથે શ્રી મોહનલાલજીએ પ્રથમ ચાતુર્માસ કર્યું. ત્યારે તેમની પાસે માંડલીઆ જોગ કર્યા અને તે જ વર્ષે ઉપધાન તપની આરાધના પણ તેમણે કરાવી.

શ્રી સુખસાગરજી કે જેઓ ૨૦ મી શતાબ્દીના પ્રારંભમાં ઉપાધ્યાય શ્રી કામા કલ્યાણજીની પરંપરામાં આવનાર આગ્રિપાત્ર મહાપુરુષ હતા. યોગી ચિદાનંદજીના વડી દીક્ષાના ગુરુ પણ શ્રી સુખસાગરજી જ હતા જેમનો ઉલ્લેખ “સ્વાદ્વાદાનુભવ રતનાકર”માં ચિદાનંદજીએ પોતે કર્યો છે. સં. ૧૯૪૦ લગભગ સુખસાગરજી દેવલોક ગયા. (૧)

અર્ધિ એક વાતનો ખુલાસો કરી દેવો જોઈએ કે— ચરિત્ર નાયક શ્રી સુખસાગરજીના હાથનો વાસક્ષેપ લીધો ખરો પણ તે પોતાના દીક્ષાગુરુ શ્રી રૂપચંદજીના નામનોજ લીધો આજે પણ ઘણા પદવીધર મુનિગણે અન્ય સમુદાયના નવા દીક્ષાર્થીઓને દીક્ષા આપે છે પરંતુ તે દીક્ષાર્થીઓના ગુરુતો ખીમ હોય છે. આમ દીક્ષા આપવા છતાં તે તેમના ગુરુ જનતા નથી. એજ હકીકત આપણા ચરિત્ર નાયક વિશે સમજવાની છે. હકીકતમાં તેમણે ગુરુને ગુરુસ્થાને કાયમ રાખ્યા. છતાં શ્રી સુખસાગરજીને શ્રી મોહનલાલજીના ઉપકારી અને વડીદીક્ષાના ગુરુ તરીકે કદી શકાય.

ગન્યું એવું કે આપણા ચરિત્ર નાયકની ઈચ્છા તો એમના કાકાગુરુ શ્રી સાહેબચંદજી પાસેથી વાસક્ષેપ લઈ ક્રિયોદાર કરવાની હતી. સાહેબચંદજી પોતે વિદ્વાન અને ક્રિયાપાત્ર હતા. તેમની સાધુમર્વાદા ઘણી અત્યુકત હતી પણ તેઓ અલ્પાસુધી હોઇ તેમનો ટૂંકા ગાળામાં જ સ્વર્ગવાસ થઈ ગયો અને શ્રી મોહનલાલજી મહારાજની ઈચ્છા મનમાં જ રહી ગઇ. સાહેબચંદજી પણ સ્વયં શ્રી મોહનલાલજીની આ ભાવના સંપૂર્ણ પણે જાગૃતા હતા. સાહેબચંદજીના સ્વર્ગવાસ પછી તેમની ઇચ્છાને ગોચ્ય શ્રી સુખસાગરજી તેમને જણાયા, અને સુખસાગરજીના હાથે વાસક્ષેપ લેવાનો ચરિત્ર નાયકે નિશ્ચય કર્યો.

સાહેબચંદજીને શિષ્ય પરિવાર તેમના સ્વર્ગવાસ પછી લાંબો ન ચાલ્યો. પરંતુ સાધ્વી સમુદાયમાં શ્રી રંભાશ્રી, શ્રીરદારશ્રી આદિ હતાં. તેઓને સાહેબચંદજીએ પોતે પોતાની વિદ્યમાન અવસ્થામાં કહી દીધું કે તમે સૌ મારા પછી શ્રી મોહનલાલજીની આજ્ઞામાં રહેજો શ્રી મોહનલાલજી માટે સાહેબચંદજીને કેટલું માન હતું તે આ હકીકતથી જણાઇ આવે છે.

૫. શ્રી જશમુનિજી તથા શ્રી હર્ષ મુનિજી વગેરે ક્યારેક અંદર અંદર વાતો કરતા તે સમયે હું નવ દિક્ષિત હતો અને તેઓ ન્યારે ગુરુ, દાદા ગુરુની, તેમના ઉચ્ચ ચારિત્રની, તેમના ક્રિયોદારની અને તેઓશ્રીના શાસનના સમુદાર માટેની વાતો કરતાં હતાં—એ આજે પણ મને યાદ છે. અને એ યાદ તેમના પ્રતિ વિશેષ ખબર લાવ જગાડે છે. તેઓ અમને કહેતાં કે—શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ કે જેઓ ગીતાર્થ, ભવભીર, અને ઉચ્ચ કાદીના હતા. તેમણે દરેક આચરણ શાસ્ત્રસંમત હતું. આજના સાધુ સમુદાયની દૈનિક ક્રિયાઓ જોતાં તો તેઓ ખરેખર, ઉદાત્ત અને ઉચ્ચ ચારિત્રને વહન કરનારાં હતા. આજે પણ એમના ચારિત્ર જીવનની સુવાસ ભૂંસાઈ નથી. તેથીજ સુરત, મુંબઈ જેવાં ક્ષેત્રોમાં એમનો ઉપકાર દૃષ્ટિ ગોચર થઇ રહ્યો છે.”

(૧) વિશેષ વિગત માટે જુઓ આ ગ્રંથના હિન્દી વિભાગમાં “જૈન યોગી શ્રી ચિદાનંદજી વાંચકે મંથ” નામનો લેખ.

क्रियो'वान्ना व्यापकः अर्थः अने तेना प्रचार

છૂટી મયથી-અસા-વગ્ન થઈ મયથી સાધુ જીવનની મર્ષાને પુનઃ અદ્યક્ષ સ્વીકાર કરીને એ સેવના સમ્યક્ પ્રકારે પાલન કરી તનુ નામ કિનાદાર

અધુનિક મુનિવર્ગમા જેમ દિગ્ગજિગ્ગા કિષાધારી ત્વાગી, ગ્રમજાનમા રહેનારા, અને પાસત્યાદિક પશુ દોષ છ તેજ રીતે તે ગ્રમજાન વતિવર્ગમા ત્વાગી તપગી વેગગી કિષાધાર અને સાતુમવાદામા રહી જીવનવાપન કરનારા આત્માઓ પશુ દત્તા શ્રીમદ્ દેવવન્દ્યજી, શ્રી સાહેબ ચદજી તથા ઉપાડ કામા વદ્યાવદ્યજી વગેરે સર્વેમ સત્તા ઝીનનાં એવો ત્વાગી વર્ગ વતિઓમા પશુ દતેજ તેમજ એ વર્ગમા પાસત્યાદિક પશુ દત્તા ત્વાગી વર્ગ તે સર્વેમપક્ષ ભણુવો તેઓ પાસત્યાપશુ નો ત્વાગ કગીને સર્વેમપક્ષમા પ્રવેશ કરનારા દત્તા એટલેકે સહુપ્રમવાદામા રહી તેઓ આત્મસ્વાધુમા સતત સાવધાન રહેતા દત્તા. પરિણામે આવો વર્ગ સર્વેમપક્ષ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા અને બીજો વર્ગ પતિવર્ગ તરીકે રહ્યો. લગભગ બધા મનુષ્યમા આવો ત્વાગીવર્ગ તેમ વતિવર્ગ બને દત્તા આ એકને બીજો કરવા તપગ-જ અને અરતગ-જના ત્વાગી વર્ગે પંચા વગ્નનું પરિધાન પ્રચલિત થયું.

આનીનકાજમા નૌવાસત્. તરીકે જોજાયાતા સ ૧૯૫૦ સુધી અધાવ મ-હામા કિયોદાન કરી
 ફરીને સર્વેશ પક્ષમા પ્રવેશ કરીજા દ્વારતા મળી આવે છે કા અગત્યમહમા જિનકૃપાવન્દ્યુનિ,
 તપમ-હમા નાપકથિય-પલ, રાનવિજયજી આદિ ચતિએ પાશ્વ-કોવ-હમા આનુચકજી તેમજ
 અ અધમહમા ડીનમમાગ-જી આદિ-કિમાદારકોએ પોતાની જે મુર પર પરા હતી તેજ વાતુ રાખી
 પોતે જેમના સિધ્ધ દોષ-જેમના સતાન દોષ કે જે પર પરામા જન્મ્યા તે પ્રધાને તેઓએ ઠકારી રાખી
 છ-તે તે મુર પર પરાને અડિત થવા દીધી નહિ.

આગમના ક્રિયોદ્ધાર

ક્રિષ્ણદાસની દલીલને શેઠ તિલક દૃષ્ટિએ વિવાદીએ તો ખલુ શ્રી મોહનલાલજી મદદારને કર્યો.
ક્રિષ્ણદાસ સાંભાનુસાર જ હતો-એમ કહી રમ્ય.

श्रीमद्भानुशंकरभट्टाचार्य 'सततं नृणां सुखपरवराकृताम् इत्यनुतिमुदपरवरा कृती मे व' ५।१०। प्रथमे।
 इत्यादि श्रीमद्भगवद्गीतायां ॥ १३—

૧. એક બે કે ત્રણ પટપટ મગથી કૂટીલપણે આન્ય આગળ દોવ છતાં પણ સાધુ સમાચારી મર્વયા નહીં થતી નથી. તથી જાં કોઈ કિંનદાર કરે તો સામાનિક કાપુએ એટલે કે પગપર માણી વ્યવહાર વાગી સાધુએ પસંદગી માનિતના ઉપયોગ પદાવરૂં (વાસ્તવેષ લઈ) કિંનદાર કરી શકે અને આ નિર્દોષ (ઉપયોગ પદાવરૂં) અર્થે જ—જાનકિ નિમિષ સુચિતિત સાચી આચાર્યકિક પાતે જઈ તેમની નિશ્ચય રચીકારી.)

प्र०—“मत्तु नुदपरवराकुवाले इन्-नुदपरवराकुतोले य” इति श्रीमहामिथोवृत्तीना
 ध्ययनप्रारम्भप्रस्तावेऽमहीय ?

ब— सततं भुवनेष्वपराधमूर्तेः “ ह्यस्य विकल्पद्वयप्रतिपादनादसम्बन्धीयते यत् एक द्वि-वि भूष
परत्वादाय भूषोक्त्यर्थे सत्र साधुभावाभारा सर्वबोधिप्राप्तं न भवति, नन यदि कश्चिन् विमोक्षार्थं करोति
तदा ३२७ सामाधिकारिभ्यश्चार्थोपसम्पदद्वयं विनापितरति, अनुसन्दिग्वप्यस्य भूषमात्रे भू
क्षामेदिद्व्यादिभ्यश्चार्थोपसम्पदद्वयं नदीर्घं विमोक्षार्थं करोति न—यथेति ॥ ३२७ पाठः.

આચાર્ય શ્રી જિનસુખસૂરિ (સુખપ્રીતિ) ભ. મહાતીર પ્રભુથી ખરતર ગચ્છની સંવેગી પરંપરામાં ૬૬ મી પાટે આવનાર પ્રભાવશાલી આચાર્ય હતા અને તેમની ૭૦ મી પાટે શ્રી જિનહર્ષ સૂરિ થયાં, અને રૂપચન્દ્રજીએ એમની પાસે દીક્ષા લીધી. આમ આપણા ચરિત્રનાયક આં જિનસુખ સૂરિની પરંપરામાં આવનાર પ્રભાવક પુરુષ હતા એ નિર્વિવાદ હકીકત છે. પણ જિનસુખસૂરિથી એક યતિ-પરંપરાની શરૂઆત થયેલી. અને રૂપચન્દ્ર કે જેઓ તેમનાથી પાંચમી પેઢીએ આવ્યા હતાં, અને આ વંશાવલિ મુજબ આપણા ચરિત્રનાયક, રૂપચન્દ્રજી પછી આવતાં હતાં.

શ્રી મહાનિશીય સૂત્રના પાઠાનુસાર વિચારીએ તો- ત્રણ પાટથી વધુ સમયથી ચાલી આવતી શિથિલતાને દૂર કરવા ક્રિયાઉધ્ધાર કરનાર વ્યક્તિએ ઉપસંપદા લેવી જોઈએ એમ ફક્ત થાય છે. તો આમ પાટ પરંપરાની ગણતરીની દૃષ્ટિએ શ્રી મોહનલાલજીએ તેમના સમકાલીન શ્રી સુખસાગરજી પાસે ઉપસંપદાહસ્તપૂર્વક વાસક્ષેપ લઈ ક્રિયા-ઉધ્ધાર કર્યો તે મજબૂર વિધાનને અનુરૂપ ગણાવું જોઈએ.

ચરિત્રનાયકના જીવન વિશે ફેટલીક જે બ્રામક માન્યતાઓ, અફવાઓ ફેલાયેલી છે. તેનું સમાધાન આટલી રૂપજતા પછી લગલગ થઈ જાય છે એમ મારે કહી દેવું જોઈએ.

૧ ‘સુખસૂરિ’ ના નામોદ્ભવવાળો એક શિલાલેખ મુંબઈ-વાલકેશ્વરના બાણ અમીચંદ પનાલાલના દેશસરમાં જોવા મળે છે. લેખ આ પ્રમાણે છે:-

“સં ૧૧૬૦ માગસર સુદિ ૬ દિને વૃષ્ઠવાસરે શ્રી સુખસૂરિશિષ્યમોહનમુનિના શ્રીગોમુખયજ્ઞ મૂર્તિઃ પ્રતિષ્ઠિતા । ક્ષવેરી જમીચંદ પનાલાલેન કારાપિતા ॥”

આ શિલા લેખ મુજબ વિચારીએ તો તેમાં ઉલ્લિખિત સુખસૂરિ તે જિનસુખસૂરિજ સમ-જનાં અને ‘શિષ્ય મોહનમુનિના’ ઉપરથી એ ફક્ત થાય છે કે-શ્રી મોહનલાલજી શ્રી જિનસુખસૂરિના ખાસ શિષ્ય નહિં-પણ તેમની પરંપરામાં આવનાર વ્યક્તિ, તેમના ધર્મ સંતાન કે દૂરના એક શિષ્ય હતાં. ‘શિષ્ય’ શબ્દથી સમુદાયગત, પરંપરાગત, કે સંતાનીયા એવો અર્થ અહિં અભિપ્રેત છે. એ દૃષ્ટિએ શ્રી મોહનલાલજી મ. પોતાને શ્રી જિનસુખસૂરિના શિષ્ય તરીકે ઝાળખાવે તેમાં કશું અનુચિત જેવું જણાવું નથી

—સંપાદક.

પૂ. ઉપાં શ્રી લગ્નિધુનિજી મ. નો પત્ર કચ્છ-માંડરીથી અમારી ઉપર આવેલ. તે અત્યંત ઉપયોગી માહિતી પૂરી પાડતો હોય તેમની સંમતિથી અહિં લેખ રૂપે ઉષ્કૃત કર્યો છે. તેમાં લખાણનો સળંગ ક્રમ, ભાષાશુદ્ધિ, ફેટલીક જરૂરી ઉમેરો, ટિપ્પણ આદિ સુધારો-વધારો મેં તેમની અનુમતિ મળતાં કર્યો છે.

સ્મૃતિગ્રંથના ઘડવૈયા

લેખક પૂ. ભક્તિમુનિજી મહારાજ.

પ્રાતઃપ્રાર્થના, પૂજાપાઠ ૨૦૦૮ શ્રીમદ્ મોહનલાલજી મહારાજનો સ્મૃતિગ્રંથ જૈન સનાતન સમક્ષ મૂકતા જમને જાનેરો આનંદ થાય છે

"કારણ જોગે કારણ નીપજી"-આ નિયમાનુસાર આ ગ્રંથના પ્રકાશનમાં કયા કયા કારણોએ ભાગ ભજવ્યો છે અને 'જાગ્યા દાષ રણિયામણા' જો ન્યાયે આ સ્મૃતિગ્રંથના ઘડવૈયા કોણ કોણ છે તેની દૃષ્ટી નોધ અને તેનો પૂર્વ ઇતિહાસ આપવાનું અદિ અરથાને નિદેશ મણુાય

જો યુદ્ધ-પુરુષનો સ્વર્ગવાસ બાળથી ૫૦ થી વધારે વર્ષો પહેલાં થયો હતો છતાં તેઓશ્રીને યુદ્ધ-પ્રતાપ બાળે પણ તેટલો જ છવત છે સુરત, મુળધ અને તેવા અનેક સ્થળોએ તેમના ઉપદેશથી થયેલા સાસન પ્રભાવનાના કાર્યો અને તેમના સમારકો બાળે પણ જૈન જગતમાં પ્રેરણા અર્પતા શોભી રહ્યા છે

બાળથી અર્ધા સિકા પહેલાં તેા જોગ વિદ્યાસથી ભરપૂર મોહનલાલ-મુળધ નગરીમાં કોઈ પણ જૈન સંવેગી સાધુ-પુરુષના દર્શન પશુ દુર્લભ હતા ત્યારે પ્રતિજ્ઞતાઓનો સામનો કરી, જોગના ભવ કાં તોફાન રહામે ત્યાગનું તેજસ્વી શસ્ત્ર ધરણુ કરી દીર્ઘદ્રષ્ટા ગ્રીત થઈ ચાલી શ્રીમાન મોહનલાલજી મહારાજ મુળધની ધરતી ઉપર-વિ સ ૧૯૪૭ માં પધારે છે સત-ત્યાગીના દર્શન જ ખતી મુળધની જૈન પ્રજા ત્યાગ ભાવના, દાનના તેજસ્વી રંગ રમાય છે અને આ રીત જૈન જગતને લાગનો ધર્મ ભાવનાનો રંગ આજ દિન અવિરત વધતો રહ્યો છે એ એક નિર્નિવાદ હકીકત છે બાળે મુળધમાં જૈન સમાજમાં સમયે સમયે ધર્મ પ્રભાવનાના સમારભો થાય છે. સમાજ ઉત્થાન માટે નવનવી સંસ્થાઓ સ્થપાય છે, ધાર્મિક શિક્ષણ પણ વૃદ્ધિ પામતું જાય છે અને આજ જૈન-જૈનેનર સમાજના હૈરાને હયમથાવે તેરી ધર્મભાવના પ્રસ્વસિત બનતી જાય છે એ અરેખર આનંદપ્રેરક વસ્તુ છે અને આવા સુદર વાતાવરણના સર્જનારા આપણા ચરિત્રનાયકના ચરણે આપણુ મરતક સુધી પડે

વિ સ ૨૦૦૮ ના જોડ માસમાં અમાર મુળધ આગમન થયું અને ૨૫ ૫ ચરિત્ર નાયકના ચરણપદ્મથી પાવન બનેલી જમિમાં ઘણો આલ્હાદ અનુભવો તેમાંયે કુદરતે પાવન ચાતુર્મય કરવતો અમને પ્રસન્ન સાપડયો પ્રથમ ચામાસ પાવનુની શ્રી નમિનાથજી જૈન હિપાગ્રયમાં આ વિજયાશુત્તરજી સાથે થતા જમને શ્રી ભગવતી સુત્ર આદિના મોજોલકનનો લાભ મળ્યો તેમજ 'શ્રી દર્શન-રત્ન રતનાકર' ગ્રંથનું મદ્રણુ કાર્ય 'જૈન સાહિત્ય વર્ષિક સભા' તરફથી શરૂ કરવા માં આનંદુ' તે પછી સ. ૨૦૧૦ ના ચૈાશ્વત-ઓસવાળ ભવનના ચોમાસા પછી જુઝાવાળા સા પુખ્તગજ રીખવડાસ

સંઘનીની ઉપધાન કરાવવાની ભાવના જાગી અને પરિણામે ઘાટકોપર ખાતે ધર્મનિષ્ઠ શ્રી વાલીલાલ ચતુર્જનના વિશાળ રોડમાં ભવ્ય મંડપ બાંધી ઉપધાન તપ શરૂ થયાં. એજ સાલમાં સુરતમાં આચાર્ય વિજય સમુદયરિષ્ઠ તથા આચાર્ય શ્રી દનકચંદ્રચરિષ્ઠની નિશ્રમાં વડા ચોટા ખાતે ડા. વ. ડ ના રોડ શ્રી નિપુણમુનિજીનો પન્થાસ-પદાર્પણ મહોત્સવ ઉજવાયો, અને પન્થાસશ્રી નિપુણમુનિજી ગણિવર, મુનિશ્રી ચિદાનંદ મુનિજી, મુનિશ્રી મૃગેન્દ્ર મુનિજી આદિ ડા. ડ સુરતથી વિદાર કરી મુંબઈ-ઘાટકોપર ઉપધાન પ્રસંગે પધાર્યા.

સં. ૨૦૧૩ ના ચેત્ર વદ-૧૨ ના દિવસ દિને શ્રીમાન મોહનલાલજી મહારાજનો ૫૦ મો સ્વર્ગ-રોહણ દિન આવતો હોય ભવ્ય સમારોહપૂર્વક એ સ્વર્ગ-તિથિ ઉજવવાની ભાવના જાગી. અને પરિણામે સ્વર્ગારોહણઅર્ચનાગદી મહોત્સવ મુંબઈના કેન્દ્ર ગણ્યાતાં જુલેધર-જાલગાગના ઉપાશ્રયમાં ઉજવવાનું નક્કી થયું. આ ઉત્સવને યશસ્વી બનાવવા માટે એક વગદાર વ્યવસ્થાપક સમિતિની નીમણૂક કરવામાં આવી. જેમાં નીચે મુજબ સુચાપક સદસ્યદરેકોના સમાવેશ થાય છે.

૧ શ્રી ભાઈચંદ નગીનચંદ ઝવેરી	૮ શ્રી તલકચંદ કાનજી કપાસી
૨ શ્રી રતનચંદ ચુનીલાલ દાલીયા	૯ શ્રી દાલીદાસ મુંદરજી કપાસી
૩ શ્રી ઝવેરચંદ કેશરીચંદ ઝવેરી	૧૦ શ્રી જે. એસ. કોહારી
૪ શ્રી અમીચંદ નગીનચંદ ઝવેરી	૧૧ શ્રી હીરાલાલ મંછાલાલ સોલીચીટર
૫ શ્રી મંગનભાઈ મળચંદ	(શ્રી મોહનલાલજી જૈન સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરીના
૬ શ્રી કેશરીચંદ હીરાચંદ ઝવેરી	ટ્રસ્ટી તેમજ સેક્રેટરી)
૭ શ્રી માણેકલાલ હરખચંદ માસ્તર	૧૨ શ્રી જાણુભાઈ સાકરચંદ

આ સમિતિએ ઉત્સવના કામકાજ અંગેની દરેક જવાબદારી ઉપાડી લીધી. ખાસ કરીને શ્રી દાલીદાસ મુંદરજી કપાસી, શા, માણેકલાલ હરખચંદ, જે. એસ. કોહારી તથા કેશરીચંદ હીરાચંદ ઝવેરીએ ઉત્સવની તડામાર તૈયારીઓ શરૂ કરી દીધી. જૈન જનતાના અમાપ ઉત્સાહ વચ્ચે ૫ શુક્રદેવશ્રીને ૫૦ મો સ્વર્ગારોહણ દિન આવી પહોંચ્યો. સાલગાગ ઉપાશ્રયના વિશાળ ફોલમાં જાહેર ગુણાનુવાદ સભા ભરવામાં આવી. મુંબઈ અને પરાના ભાષ-બહેનોએ એ પ્રસંગે દાગરી આપી. મુંબઈના ઉપાશ્રયને શ્રમણ વર્ગ અને સાધ્વીજગણ પણ ત્યાં પધાર્યાં પ. શ્રીમદ મોહનલાલજી મહારાજના મુંબઈ ક્ષેત્ર ઉપરના ઉપકારના અનેક વિદ્વાનો અને મુનિશાસ્ત્રીઓ ગુણગાન ગાયાં. આ પ્રસંગે શાંતિરનામ સાથે અઢાઇ મહોત્સવ પણ ઉજવાયો. જેમાં શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપશી, શેઠ માણેકલાલ ચુનીલાલ, શેઠ ભોગીલાલ બહેરચંદ, શેઠ રમણલાલ દલસુખભાઈ, તથા શેઠ મણીલાલ મોહનલાલ ઝવેરી વિગેરે સદસ્યદરેકોએ લાલ લીધો હતો. આમ અર્ધ શતાબ્દી મહોત્સવ ખુબ જ યાદગાર રીતે ઉજવાઈ ગયો. પણ એ સ્મૃતિને ચિરસ્મરણીય અને ચિરંતન બનાવવા માટે પ. શ્રીમદ મોહનલાલજી મહારાજનું નાનું સરખું પણ એકાદ સાંગેપાંગ જીવન-ચરિત્ર તૈયાર કરી તેને પ્રકાશિત કરાવ-એવું ભાવનાત્મક સુચન ત્યારે સુચાપક જીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરી તરફથી મળ્યું ત્યારે એ વાત પણ અમને સમયોચિત જણાઈ અને તેનો આરંભ પણ પ. પ. શ્રી નિપુણ મુનિજી મ. તરફથી કરવામાં આવ્યો. આ દરમ્યાન પન્થાસશ્રીના શિષ્ય મુનિશ્રી મૃગેન્દ્ર મુનિજી તરફથી અમને એક નવી ચંચના મળી. આ પ્રકાશનની યોજનાને માત્ર જીવન-ચરિત્ર સુધીજ સીમિત ન રાખતાં તેને એક સ્મૃતિશ્રધ્ધનું રૂપ આપાય અને અદ્યતન દૃષ્ટિએ આ પ્રકાશન લોકભોગ્ય બનવા સાથે વિદ્વદ્ભોગ્ય પણ બને તે જરૂરનું છે. અને ચરિત્રનું આવેબન પણ

મુદર, હલ્લ મથ અને રોચક મેલીયા થતું જોઈએ એ પડી જશે. પણ એ વિચારમાં સહમત નહોતા અને ચરિત્રાનેખનથી માઠી સ્મારકોપચોથી તમામ જરૂરી સાધનો મેળવવાનું કાર્ય મુનિશ્રી શ્રીમદ્મુનિજીને સોંપવામાં આવ્યું અને તેમણે ગુરુ-અકિની સાવનાથી પ્રેરણા અને સાહિત્યોપાસનાની હિંમતી સહયોગી રીતે લીધું.

અને તે પડી તેમણે ચરિત્રનું રોચક રીતીમાં આવેખન લેખ-સામગ્રી, કલાત્મક ફોટોગ્રાફ, અને ચરિત્ર નાયક સખથી માલિકી એકત્રિત કરવી વિચારે કાર્ય જે ખતથી તેમણે કહ્યું છે-તે ખરેખર અનુભવનીય ॥ અને તેના પરિણામેજ આવે. હજાર સુંદર સ્મૃતિપ્રથ જહાર પડી સક્યા છીએ.

સ. ૨૦૧૭ નું ચોમાસુ જાવજલા કરી સ. ૨૦૧૮ નું પ. શ્રી નિપુણમુનિજી આદિ ડા. કે નુ ચાતુર્માસ લાલચામ-(શ્રમેશ્વર)માં થયું ત્યારે સ્મારક મથના પ્રકાશનની કાર્યવાહી અંગે શ્રી મોહનલાલજી અધ્યાત્મનાટકી પ્રમાણેક અથ પ્રકાશન સમિતિ' ની સ્થાપના કરવામાં આવી જેના સભ્યો નીચે પ્રમાણે છે-

માનાઈ મતી - શા. જ્યોતિષલાલ રતનચંદ બી. કેમ

” શા. મનમુખલાલ તારાચંદ મહેતા

શા. રૂતેદુચંદ અવેરભાઈ

શા. માણેકલાલ હરખચંદ

શા. કેશરીચંદ હીરાચંદ અવેરી

મથના પ્રાકીની આવેથી રકમ સમિતિને સુવરત કરવામાં આવી તેમજ મથમાં થનારો જર્જને દિસાળ સમિતિ હસ્તકારિખવામાં આવ્યો. અગ્રગણ મથના પ્રકાશનમાં પછી દીન થઈ છે તે. પણ આને મથ આપ સોની સમક્ષ પૂરક રહ્યો છે તેથી તેના દરેક ધર્મચામોની મહેનત સફળ થઈ છે એમ કુ માનુ છું.

અતમા ઉપકારી ગુરુદેવશ્રીની સ્મૃતિમાં જહાર પડે. આ મથ યોગે વાચે અને તે દ્વારા જીવનને વૈશ્વમાર્ગી બનાવે એજ શુભેચ્છા.

મોહમયીના ભાગ્ય જગ્યા

લે. શ્રી ભાગ્યંદભાગ નગીનદાસ ઝવેરી

જૈન શાસનના શિરોમણી, જગતના સાધુ સમાજમાં સુપ્રસિદ્ધ, તપ, ત્યાગ અને સંયમની મૂલ્યવાન મુનિ મહારાજના ભારતભરના વિધવિધ પ્રદેશોમાં પદયાત્રા કરી વિચરી રહ્યા છે. પંજાબ-ભારત-મેવાડ ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્ર-કચ્છ આદિ પ્રદેશોમાં આમાનું આમ વિહારો કરતા કરતા ધર્મ પ્રભાવના કરી રહ્યા છે. મુંબઈ શહેર નાનકડા બેટમાંથી વધતાં વધતાં મુદ્દ મશહૂર સમૃદ્ધ શહેર બન્યું. હજારો-લાખો લોકો માત્રોમ ને કુટુંબીજનોને છોડીને રાજ-રાણીને ધંધાથે આવવા લાગ્યા. હવેલીઓ-હવેલીઓ-મહેસો-મહેસો-દુકાનો-મંદરો-ફેક્ટરીઓ-ટ્રેનો અને ગોદામો બંધાવા લાગ્યા.

જૈન સમાજના ગૃહસ્થો પણ ખૂણે ખૂણેથી આવી રહ્યા અને વ્યાપાર-ઉદ્યોગ રોજગાર નો કમીને પોતાનું સ્થાન જમાવતા ગયા. કેટલાક બજારો તો જૈન સમાજના સાહસીઓએ હાથ કર્યા.

જૈન સમાજમાં ધર્મની ભાવનાઓ ગળથુથીમાં હોય છે. પુણ્ય, દેવદર્શન, સામાયિક, પ્રતિકૃષ્ણ આદિ માટે દહેરાસર અને ઉપાશ્રયોની જરૂર લાગી અને મુંબઈના દાનવીરોએ અને સમાજના નાના મોટા ભાગીઓએ જગ્યાએ જગ્યાએ દહેરાસર અને ઉપાશ્રયો ઉભા કર્યા. ધર્મ પ્રભાવના થવા લાગી. પણ આ મોહમયી મુંબઈમાં સાધુ મુનિરાજોના દર્શન દુર્લભ હતાં. પધુ પર્વમાં પણ મુનિ મહારાજો વિના ચલાવવું પડતું. સાધુના આચારો બહુજ આકરા. પુદ્ગા ? ઝોળંગીને ચાલવાની બંધી. દરિયા પાર સાધુઓને આવી શકાય ખરું !

પણ ધર્મભાવનાને પ્રદીપ્ત રાખવા, પધુપણ પર્વોમાં ધર્મક્રિયાઓ કરવા, તપશ્રયા આદિ પ્રેરણા આપવા અને કલ્પસુત્ર જેવા મહાત્મલા ગ્રંથ રતનને સાંભળવા મુનિ મહારાજોની ખોટ સાબીતી. હજારો કુટુંબો આ ધર્મભાવનાથી વચિત રહી જતા હતા. મુંબઈના ધર્મનિષ્ઠ આગેવાનો ઘણા ઘણા મુનિવરોને મુંબઈ પધારવા વિનંતીઓ કરી જોઈ પણ આ મોહમયીમાં આવવા મુનિરાજ સાહસ કરતા નહોતા. સ્વનામ ધન્યશ્રીમોહનલાલજી મહારાજ પુણ્યરાશિ હતા. તેઓ સુરતમાં બિરાજતા હતા. મુંબઈના આગેવાનોએ વારંવાર વિનંતીઓ કરી. મુંબઈના વિહાર તમામ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરવા નિર્ણય દર્શાવ્યો. પૂણે ઝોળંગવા માટેની સરકારી પરવાનગી લેવ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો. પૂણ્ય શ્રી મોહનલાલજી મહારાજશ્રીએ આજથી ૭૨ વર્ષ પહેલાં મુંબઈમાં પોતાના પુનિત પગલાં કર્યા અને મુંબઈના ભાગ્ય જગ્યા. હજારો કુટુંબોમાં ધર્મની જાગૃતિ આવી. ધર્મના ઉદ્યોત માટે દાનના ઝરણાઓ વહેવા લાગ્યાં. દહેરાસરો, ઉપાશ્રયો, દાનમંદિરો, શાળા પાઠશાળાઓમાં આ મહામુનિવરના આશીર્વાદો ઉતર્યા અને આજે મુંબઈમાં ધર્મશ્રદ્ધા, ધર્મભાવ, ધર્મપ્રેમ અને ધર્મપ્રભાવના જોવામાં આવે છે તેના મૂળ પ્રાણપ્રેરક શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ હતા.

૧૩ દાયકા પહેલાં આજથી ૧૩૨ વર્ષ પહેલાં આ મહાપુરુષને જન્મ મથુરા પાસેના ચાંદપુર એક બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં થયો. માતા પિતાના આનંદનો પાર નહોતો. પણ એ ક્યાં જાણતા હતા કે

બાપ જૈન જગતનો એક મહાન તેજસ્વી મિત્રારો થયો. ને જૈન ધર્મનો જડો મોહમમી મહા નગરી મુબમ્બા ફરકાવયો.

પુણ્ય ચોએ માતા પિતાએ એક બનિને પોતાના બાળ મોહનને વિદ્યાન જનાવવા સોંપ્યો. યતિશ્રીએ એ મોહનને એવો તો આશ્પર્શ લીધો કે મોહન તેનો સિખ્મ જની રચો. માતા પિતા ને મોહનદી ગયો. માતા પિતા પણ પોતાના પ્યારા પુત્રને ગાદીપતિ અને વિદ્યાન જનતો જોઈને સતોષ પામવા લાગ્યા.

યતિએ મોહનની વિદ્યાતા અને ગુરુશક્તિ જોઈને વિદ્યાનો ને ધર્મવૈજયનો વારસો આપ્યો.

કુવાન યતિને આ વૈજય વસમો યર્ષ પડયો સાથ કાયગી છોડે તેમ આ ગાદી અને વૈજયનો ત્યાગ કર્યો. પોતાની સમૃદ્ધિ જનતાના કલ્યાણ માટે આપી દીધી. સર્વેથી સાધુ ધર્મ સ્વીકારી શ્રી મોહન લાલજી બન્યા. સિખ્મ પરંપરા વધવા લાગી દેશભરના જુદા જુદા પ્રદેશોમાં વિદ્યારો કર્યા. જગ્યાએ જગ્યાએ જૈન ધર્મની પ્રભાવના કરી નીચવાનાએ પ્રતિજ્ઞાઓ, અજનલસલાહો, ઉપદાનો, સંધો, શાળા પાઠશાળાઓ અને યાન મંદિરો માટે સુધામય પ્રવચનો આપ્યા. વચનસિદ્ધ પુસ્તક તરીકે સુપ્રસિદ્ધ થયા મુબમ્બા પગલા કર્યા અને મુબમ્બાના ભાગ્ય જગમી ફરવા. મુબમ્બા થેરથેર ને દુકાને દુકાને પુણ્યશ્રીના શ્રોતાઓના દર્શન થવા લાગ્યા.

મુબમ્બા અને સુરત આ જાને શહેરોને પૂજ્યશ્રીના પ્રવચનો ને ધર્મસાવનાનો ધણો ધણો લાભ મળ્યો છે.

પૂજ્યશ્રીની પ્રેરણાને અમારા કુટુંબનો એક પ્રેરક પ્રસંગ પણ જણવા જોઈ છે. ધર્મપૂર સુરત તો સોનાની સુરત ગણાય છે આ સુરતમાં ચાર સદિકના પ્રતિમાજી હતા. એ ત્રણથી આખ્યા હશે તેનો ઇતિહાસ મળતો નથી પણ આ માટે પ્રતિમાજીઓની અજનલસલાહો શેઠ મંજુલાખના વડવા શેઠ મુળચંદ વધમાને નિ. સ. ૧૬૮૩ માં જેઠ મુદ ૩ ને દિવસે અમદાવાદમાં જન્મદિવસે શ્રીમદ્ વિજય દીરમ્બીશ્વરજી મહારાજના પદ્મર પુણ્ય પ્રભાવક થી ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ વિજય સેન સર્વિશ્વરજીના હાથે કરારી હતી અને સુરત ગોપીપુરા મોટા રસ્તા પર આવેલ પોતાના ઘર દહેરાસરમાં અલૌકિક નિભોની રચાવના કરી હતી. શેઠ મુળચંદભાઈ, તેમના પુત્ર ભાઈચંદભાઈ તેમના પુત્ર તલચંદભાઈ અને તેમના પુત્ર જવેરી મધુભાઈએ પણ વલયર પરજો નિ. સ. ૧૬૩૦ સુધી પોતાના ઘર દહેરાસરમાં આ નિભોની પૂજન-શક્તિ કરી હતી. સં. ૧૬૩૦ માં ઘર વેચવાને પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે આ ઘર દહેરાસરની ચાર પ્રતિમાઓને ગોપીપુરા આવેલ શ્રી ધર્મનાથજી ભગવાનના દહેરાસરજીમાં પરાણા લાખલ પધરાવ્યા હતા.

સ. ૧૬૪૭માં બાળ અજમારી મુનિગજ શ્રી મોહન લાલજી મહારાજ સુગતમાં પધાર્યા તેઓશ્રી આ અલૌકિક ચમત્કારી સદિક રત્નના પ્રતિમાજીના દર્શન કરી પણાજ આનંદ પામ્યા.

તેઓશ્રીની નિશામાં જ્યારે જ્યારે દીક્ષા-વડી દીક્ષા વગેરે કિંવાઓ થતી ત્યારે નાજ મંડારી તેમાં આ ચોમુખજી પધરાવતા.

મહારાજશ્રી શેઠશ્રી મંજુલાખને વારવાર ઉપદેશ આપતા કે આવા અલૌકિક ચમત્કારી સદિક રત્નના પ્રતિમાજીને માટે સુદર દહેરાસર થવું જોઈએ અને આ પ્રતિમાજીની પ્રતિષ્ઠા થાય તો તમારા સુરતના લાભ તો જાગી જાય પણ તમારા આત્માનું કલ્યાણ યર્ષ જાય આ ઉપદેશની શેઠ મંજુલાખને સારી અસર થઈ અને ગોપીપુરામાં મોટી પોળ (જુની ૩૩ ધણીની પોળ)ના નામે પોતાના રહેવાના ઘણી સામેની મિલકતો ખરીદી લીધી. એ જગ્યાએ સુદર દહેરાસર બનાવવાનું નક્કી થયું. પણ દહેરાસર જોવાનું પોતાના ભાગ્યમાં નહિ હોય એટલે સં. ૧૬૬૧ના માસર વદ, ૧૧ના

દિવસે તેઓ મુંબઈમાં અવસાન પામ્યા શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ આ વખતે મુંબઈમાં બિરાજમાન હતા. તેઓશ્રીએ તેમને ઘેર જઈને શેઠશ્રીને અંત સમયે ધર્મ સંભળાવ્યો હતો. મહુમ શેઠશ્રી મંછુભાઈની ભાવનાનુસાર તેમના ધર્મપત્ની શ્રી હીરાકુવરબાઈ તથા જ મુપુત્રો ઝવેરી નગીનભાઈ, સુનિભાઈ, બાણુભાઈ, જગનભાઈ, મગનભાઈ તથા હીરાભાઈ વગેરે કુટુંબીજનોએ દહેરાસર બંધાવવાનું કામ શરૂ કર્યું અને એક રમણીય જિનાલય એ વર્ષમાં પૂર્ણ થઈ ગયું. સં. ૧૯૬૩ ના જેઠ સુદ ૨ ને ગુરવારના શુભ સુક્રતે પ્રાતઃ સ્મરણીય શાંત મૃતિ બાલશ્રદ્ધાચારી પૂ શ્રી મોહનલાલજી મહારાજના પટ્ટધર પત્ન્યાસર્થી હર્ષમુનિજીના શુંભ હરતે આ ચાર રતનની પ્રતિમાજીઓ તથા બીજા સાત ચારસના બિંબોની પ્રતિષ્ઠા થઈ. આ અગીયાર પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા શેઠ મંછુભાઈના પુત્રો-પુત્ર વધુઓ ને આપ્તજનોએ કરી. આ પ્રતિષ્ઠા નિમિત્તે અઢાઈ મહોત્સવ, શાંતિ રનાત્ર અતિ આનંદ-ઉત્સાસપૂર્વક કરવામાં આવ્યા હતા. પ્રતિષ્ઠા શાંતિ રનાત્ર આદિ ક્રિયા કરાવવા માટે અમદાવાદ જૈન વિદ્યાશાળાવાળા મુશ્રાવક છોટાલાલ લલ્લુભાઈ ઝવેરી આવ્યા હતા. પ્રતિષ્ઠાના દિવસે શ્રી શકલ સંઘનું સાધર્મિક વાત્સલ્ય કરવામાં આવ્યું હતું.

હજી દર વર્ષે વર્ષગાંઠ નિમિત્તે ઉત્સવ થાય છે. શેઠ શ્રી મંછુભાઈના પોત્રો તથા કુટુંબ પરિવાર એકત્ર મળી ભક્તિ-પૂજા-પ્રભાવના કરે છે.

સં. ૧૯૬૩થી સં. ૧૯૯૮ સુધી આ દહેરાસરની વર્ષગાંઠ જેઠ સુદ ૨ના દિવસે સંઘ જમણ થતા હતાં. સં. ૧૯૯૯ થી આજસુધી વરસોવરસ તે દિવસે શેઠશ્રી મંછુભાઈના કુટુંબીજનો તથા પૂજામાં આવનારાઓનું સાધર્મિક વાત્સલ્ય કરવામાં આવે છે.

સં. ૧૯૯૫માં મૂળનાયક શ્રી સંભવનાથજી ભગવાનને હીરા તથા માણેકપાનાને ઝવેરાતનેા મુગટ કરવામાં આવ્યો છે જે સેઠ નગીનભાઈ મંછુભાઈના મુપુત્રી જ્ઞેન રમણજીનેના પુત્ર ભાઈ રમણીકલાલ મુળચંદ નકરો આપીને ચઢાવ્યો હતો. આ ઝવેરાતનેા મુગટ સુરતના પ્રખ્યાત પગચીગર ભાઈ રતનલાલ પાસે બનાવવામાં આવ્યો હતો. તે મુદર બનાવવા માટે ભાઈ રતનલાલને નગરશેઠ શ્રી બાણુભાઈ શુભાચલાઈના હાથે માનપત્ર તથા ચાંદીનું કારકેટ આપવામાં આવ્યાં હતાં આગમોદ્ધારક પ્રભુપાદ સાગરાનંદ સૂરીશ્વરજીની પ્રેરણાથી આ દહેરાસરજી માટે એક બંધારણ ઘડાયું હતું અને તે મુજબ શેઠ મંછુભાઈ તલકચંદના કુટુંમના પાંચ સભ્યો તથા બીજા શ્રી વીસા ઓસવાલ ગાંધીમાંથી ચાર અકિન મળી કુલે નવ વહીવટદારો તેના વહીવટ આજ દિન સુધી કરે છે.

સં. ૨૦૧૩ ના જેઠ સુદ ૨ ને ૩૧-૫-૫૭ ના દિને આ દહેરાસરજીને પચાસ વર્ષ પૂર્ણ થયાં તે નિમિત્તે ટૂંટીઓ તથા શેઠ મંછુભાઈ તલકચંદના કુટુંમીજનોએ સુવર્ણ મહોત્સવ-ઉજવ્યો હતો અને તે નિમિત્તે અઢાઈ મહોત્સવ, શાંતિ રનાત્ર આદિ થયાં હતાં. આપણા રવનામ બંધ ગુરદેવ શ્રી મોહનલાલજી મહારાજની પ્રેરણાથી આ દહેરાસર થયું અને આ ચાર અનૌકિક પ્રતિમાજી સુરત શહેરને સમૃદ્ધ બનાવી રહેલ છે. ૫૬ વર્ષ પહેલાં સુરતમાં પુણ્ય શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ સ્વર્ગવાસ પામ્યા. જૈન જગતમાં મહા પ્રભાવશાળી, પુણ્યશાસિ, વચન સિદ્ધ સાધુ પુરૂષની ખોટ પડી ગઈ.

એ મહા પુરૂષને પગલે પગલે આજે તો આચાર્ય પ્રવરો પદરથો, સાધુ મુનિરાજો તેમજ સાધનીજી મહારાજો મુંબઈના આંગણે આવતા રહ્યા છે અને મુંબઈમાં જૈન ધર્મની જ્યોત જળાહતી રહી છે, તેના વશ આપણા પુણ્યપાદ મુનિ રત્ન શ્રી મોહનલાલજી મહારાજને છે.

MUNI MAHARAJA SHRI MOHANLALJI

SHRI MOHANLAL BHAGWANDAS JHAVERY

B. A. (Hons) LL. B. Solicitor

Sri Mohanlalji was born at Chandpur in Marwad of Brahmana parents Badaramalji and Sunder on Caitra Vad 6th 1885 Vikrama era. He was initiated as 'Yati' in 1903 by Sri Mahendrasuri and was made a pupil of Sri Rupacandji himself a pupil of Sri Mahendrasuri and became a Samvegi (Reformist) Sadhu in 1931. In those times Bombay was not considered sufficiently holy for visit or stay of Sadhus. Sadhus used to come only upto Daman and never proceeded southwards beyond Daman. Sri Mohanlalji considered it his duty to preach Jain doctrines to the Bombayites also and make them follow the path of religion. As a Samvegi Sadhu he visited Bombay for the first time in 1947 then again in 1951, 1952 and 1957. When in Bombay he so much impressed Jains as well as non-Jains by his simple holy life that he earned great respect and regard of all Bombayites without distinction of caste and creed whether rich or poor whether literate or illiterate. What impressed the people most was his pure and simple ascetic life. His unassuming nature and his preaching founded on the basic principles of all religions appealed to the heart of every one of his hearers. His speech seemed more to be the speech of a saintly soul rather than of a mere scholar. His hearers were impressed and convinced because his discourse appeared to be specially meant for every one of his hearers and suit them inspite of their divergent tastes. It always appeared to be a heart to heart talk. His manners were charming by their very simplicity. He seemed always to be frankly disclosing whatever passed in his mind. Although religious-minded he had sympathy and love for the worldly minded and used always to guide them to better ways and simpler but higher sphere of life. By his holy life and saintly thoughts directed towards the welfare of every creature and his concentration on the ideal of Ahimsa, he had so to say created a very holy and peaceful atmosphere around him and whosoever came in contact with his hallowed personality, enjoyed real peace of mind and many times such occasion became the

turning point of his life. The writer though then very young had the privilege of hearing his very impressive discourses and he still retains the highest regard for his simple unassuming but truly humane, holy and ideally ascetic life. Without his asking any one specially, people spent lacs of rupees for religious and charitable purposes. The richest used to wait upon him daily to learn even by mere word or hint of his pupils what would meet with his remotest desires and used to tie each other to carry out the same. The period of his life prior to 1947 was really the preparatory ground of his immense popularity in his later life which went on increasing till he died at Surat on Chaiter Vad 12th 1963 Vikrama era. During the period of 16 years from 1947 to 1963 he spent monsoon at Surat in 1948 and 1950 and at Bombay in 1951 and 1952 and stayed at Surat during the monsoons of 1955 and 1956 and again stayed in Bombay from 1957 to Magha 1963 and visited Surat last in 1963 when he departed this life. During the year 1947 he went with a sangha on pilgrimage to Satrunjaya in Palitana and stayed there during the monsoon of that year. The monsoon of 1953 he spent at Ahmedabad and that of 1954 at Patan. As a result of his preachings several Libraries and schools for religious secular education and charitable funds were started at Bombay, Surat, Palitana and Ahmedabad. An Industrial school also imparting religious education named Rao Saheb Hirachand Motichand Jhavery and A. S. Jayakore Udyogasala was started at Surat. There is a library and Sanskrits Pathasala established in his memory at Bombay which is even now rendering very useful services to the Jains as well as non-Jains.

We have already described the charming personality of Sri Mohanlalji. Advertising to his Mantric powers, we apprehend that to describe particular incidents would involve mention of names of contemporaries so we would say generally that he was believed to posses Vacanasiddhi-miraculous power by which whatever he said came to pass. In or about 1930 when he was on the overskirts of Jaipur city and had to pass a night in a Jungle near a Vav (a stepwell) a tiger approached him. He thereupon stood in meditation in Kayotsarga-pose The tiger thereupon nodded his head and went away. In or about 1945 when he was at a place near Kaira, probably Matar about the month of Chaitra, a buffalo was about to be sacrificed during Navratra in the temple of a Hindu goddess. When pressed by the Jain Sa-

to do something to save the buffalo he got charmed powder (vasa) dropped on the buffalo and it immediately became wild and turbulent and escaped Thenceforward the animal sacrifice was discontinued there He had much influence with the king of Sirohi and obtained permission from him for Jains to construct a temple with a turret at Rohida which was being objected to by local Brahmins and others

Many have experienced what may be described in yaugie terms his Anugraha Sakti. Whosoever he blessed became prosperous in every respect People of Surat held him and even now hold his memory in high regard, all attributing there prosperity to the blessings of the Guru Maharaja Sri Mohanlalji¹ His photoes are to be seen in much greater number in the houses and shops of the Jains than of any other Jain sadhu His name is remembered in the morning by Jains as they remember the name of Sri Gautama Once when Sri Mohanlalji was in Bombay the rain was delayed for a very long time and people became very anxious and a Rathayatra i.e. Procession with the idol of Shri Jina installed in a chariot was taken out under his directions and the rain poured down immediately

¹ *Comparative and critical study of Mantrashastra*

सुरते श्रावका अस्य धनिनोऽ भवताक्षिपः ।
विषदन्तो त्रिव्य सत्त्वा, कूर्चै रूर्वेऽपि नक्षत्रम् ॥

સ્તવન ૧ હું.

સિરપુર નગમ્મા ચોક્ષતા રે, અતરીક્ષ પ્રભુ પાસ,
 દક્ષિણ દેશ વરાડમા રે, બીચમે લિયો તુમે વાસ
 હો બિનજી ! ભક્તિ હૃદયમાં ધારણે રે, ૧
 અતર વેરીને વારણે રે, તારણે દીન દયાલ હો ૧
 પહોડ પર્વત ઉઠધીરા રે, ઝાડી જંગી અતિ ફૂર,
 તુજ દરશન કરવા ભણી રે, આ યો હું ઇતની દૂર હો ૨
 વામાનદન વદીએ રે, અશ્વસેન કુવ ચક્ર,
 સમક્ષે કરી ચોક્ષતા રે, સેવે મુર નર ઇન્દ્ર હો ૩
 રથામ વરણ સોહામણો રે, અશ્વત્થ બિંબ ઉતાર,
 તરણ તારણ ત્રિનેશ્વર રે, આવાગમન નિવાર રે હો ૪
 ધરત્રીથી ઊંચા વસો રે, નયણે નિરખ્યા તો પ્રભાણ,
 બિરહ બઠો છે રાગનો રે, સાહિબ અતુર મુબલ હો ૫
 સવત જોગણીસ તિથાસીમે (૧૯૦૩) રે, માધવવદિ મુખકાર,
 તિથિ દશમી યાત્રા કરી રે, આનંદ હરખ અપાર રે હો ૬
 પ્રભુ ભેંશા ધણા ભાવમુ રે, સાથે સખલ પરિવાર,
 મોહન મુનિ કહે માહરી રે, કીજે તુમ પ્રતિપાલ હો ૭

સ્તવન ૨ છું.

મુલેવામે શિખલ દેવ મુખકારી, મે તો વારી બર્ડ વાર હબરી
 નાભિરાય મઝદેવીકે નદન, કેલ ઇક્વાકુ ઉબત્રી, ૧
 પાંચ ધનુષ થત કચન કાયા, જુગવ ધર્મ નિવારી
 દેશ મેવાડી વિકટ પહોડી, અતિ હી સાગર ધન ભારી, ૨
 ખાખર ભાખર બિંબ બિરાળે, મહિર બન્યો મનોહારી
 ચોસક ઇન્દ્ર કહે બાકી સેવા, હીવ મિલ બહુ નરનારી, ૩
 ભે ધ્યાવે તો હી ફલ પાવે, કેા કહે મહેમ તિહારી
 જોગણીસે સતરે (૧૯૧૭) શ્રાવણ સુદ દિન નિયિયા શુકરવારી, ૪
 કાગી, લખનડ, પુરચાહ સચે, ભે ચરણ હિતકારી
 ચિતા ચૂલ, આશા પૂણ, કલ્પવૃક્ષ અવતારી, ૫
 મોહન મુનિ કહે મુજને હોભે, તુમ દરસ સેવાકારી

સ્તવન ૩ જી.

ચિંતામણી સ્વામિ આપ ણિરાજો, મરુધર દેશમેં.
 મરુધર દેશ સોહામણો સરે, છહાં જેથાણો ધામ;
 અરિહંત દેહરાં દીપતાં સરે, કાંઈ ભવિક છવ વિદ્યામ. ૧
 દૂર દેશ હમ ઉપને સરે, વિકટ પંથ અતિ ભારી;
 મિથ્યાકુલ અજ્ઞાન બહોત હે, કહાં મિલે ઉપકારી. ૨
 ચૌરાશીમેં મેં સદા સરે, દુઃખ અનંતાં કાલ;
 દેવલોકમેં ઉપનો સરે, કુલમાળ કરમાય. ૩
 દશ દયાંતે દોહલો સરે, પાયો નરભવ સાર;
 સુશુર વાસ્થ જળ સુણિયો, પાયો તુજ આધાર. ૪
 તુજ મુદ્રા મુજ મન વસી સરે, કાપ કરમદી કાસ;
 કેવળજ્ઞાન કૃપા કરકે, દીને મુક્તિ પુરીમેં વાસ. ૫
 ઉપાદાન ચોર નિમિત્ત હે સરે, તુજ આગમ અનુસાર;
 મોહન પ્રભુ અરછ મુજો સરે, મત મૂકો વિસાર. ૬

સ્તવન ૪ થું.

નવપદ ધ્યાન સદા જયકારી,
 અરિહંત, સિદ્ધ, આચારજ પાઠક;
 સાધુ દેવો શુભ રૂપ ઉદારી....નવપદ....જયકારી
 સદા હિતકારી. ૧
 દરશન જ્ઞાન ચારિત્ર કે ઉત્તમ,
 તપ દોષ ભેદે હૃદય વિચારી....નવપદ....જયકારી
 સદા હિતકારી. ૨
 મંત્ર જડી ચોર તંત્ર ઘણેરાં,
 ઉન સળકું હમ દૂર વિસારી....નવપદ....જયકારી
 સદા હિતકારી. ૩
 બહોત છવ ભવજલસે તારે,
 શુભ ગાવત હે બહુ નરનારી....નવપદ....જયકારી
 સદા હિતકારી. ૪
 શ્રી જિનભક્ત મોહન મુનિ વંદન,
 દિન દિન ચડત હરખ અપારી....નવપદ....જયકારી
 સદા હિતકારી. ૫

સ્તવન ૧ છં.

સિરપુર નગરમાં ચોક્કસ રે, અંતરીક્ષ પ્રભુ પાસ,
 દક્ષિણ દેશ વરાડમાં રે, ખીચમેં લિયો તુમે વાસ.
 હો જિનંદો ! ભક્તિ હૃદયમાં ધારણે રે, ... હો ૧
 અંતર વેરીને વારણે રે; તારણે દીન દયાલ ... હો ૧
 પહાડ પર્વત ઉલ્લસીયા રે, આડી જંગી અતિ દૂર;
 તુજ દરશન કરવા લાગી રે, આન્યો હું ઇંતની દૂર. હો ૨
 વામાનંદન વંદીએ રે, અશ્વસેન કુલ ચંદ્ર,
 સમક્ષે કરી ચોક્કસ રે, સેવે સુર નર ઇન્દ્ર. હો ૩
 શ્યામ વરણ સોહામણો રે, અફૂલત બિંબ ઉદાર,
 તરણ તારણ જિનેશ્વર રે, આવાગમન નિવાર રે. હો ૪
 ધરણીથી ઊંચા વસો રે, નયણે નિરખ્યા સો પ્રમાણ,
 બિરુદ બડો છે રાજનો રે, સાહિબ ચતુર સુબળ. હો ૫
 સંવત જોગણીસ તિયાસીમેં (૧૯૦૩) રે, માધવવદિ સુખકાર,
 તિથિ દેશમી યાત્રા કરી રે, આનંદ હરખ અપાર રે. હો ૬
 પ્રભુ ભેટ્યા ઘણા ભાવસું રે, સાથે સખલ પરિવાર,
 મોહન સુનિ કહે માહરી રે, કીજે તુમ પ્રતિપાલ. હો ૭

સ્તવન ૨ છં.

ધુલેવામેં રિખલ દેવ સુખકારી, મેં તો વારી જાઉં વાર હાજરી.
 નાભિરાય મરૂદેવીકે નંદન, કુલ ઇક્વાકુ ઉભવી,
 પાંચ ધતુષ શત કંચન કાયા, જુગલ ધર્મે નિવારી. ૧
 દેશ મેવાડી વિકટ પહાડી, અતિ હી સાગર ઘન ભારી,
 ખાખર ભાખર બિચ બિરાજે, મદિર બન્યો મનોહારી. ૨
 ચોસક ઇન્દ્ર કરે જાકી સેવા, હીલ મિલ જહુ નરનારી,
 ને ધ્યાવે સો હી ફલ પાવે, કો કહે મહેમ તિહારી. ૩
 જોગણીશે સત્તરે (૧૯૧૭) આવણ સુદ દિન તિથિયા શુકરવારી,
 કાશી, લખનઉ, પુરશાહ સઘે, ભેટ ચરણ હિતકારી. ૪
 ચિતા રૂરણ, આશા પૂરણ, કલ્પવૃક્ષ અવતારી,
 મોહન સુનિ કહે મુજને હોળે, તુમ દરસ સેવાકારી. ૫

પૂજ્ય પાદ્મશ્રીની પાંચ પદ્યકૃતિઓ

લે. સંપાદકીય.

કાવ્ય એ તો સંવેદનાનું આંસુ છે. દરેક દેશે, દરેક સંસ્કૃતિએ એની દૂધલાષામાં પોતાનાં આંસુ સાર્યાં છે.

શ્રમણસંસ્કૃતિએ તો એવાં ઘણાં આંસુ સાર્યાં છે. પરંતુ એનાં આંસુ વેદનાનાં નથી. એ આંસુ તો ઉમળકાનાં છે. લક્ષિતના આવેગનાં એ તો હર્ષખિન્નુઓ છે.

જેન સાહિત્યે ઘણાં જ લક્ષિતકાવ્યો આપ્યાં છે. સંપ્રદાય એને 'સ્તવન'ના નામથી ઓળખે છે. પરંતુ સાહિત્ય તો એ 'સ્તવન'ને લક્ષિતકાવ્યથી જ ઓળખશે.

મુનિશ્રી મોહનલાલજી મહારાજે પણ એવાં કેટલાંક લક્ષિતકાવ્યો (સ્તવન) લખ્યાં છે. તેમનું સમગ્ર જીવન જોતાં તો સાહિત્યની આ પ્રવૃત્તિ જૂજ જ લેવા મળે છે. તેમની માત્ર પાંચ જ કૃતિઓ આસ્વાદ માટે મળી શકી છે. તેમણે એ સિવાય બીજાં સ્તવનો લખ્યાં હશે કે આટલા જ લખ્યાં હશે એ એક સવાલ છે. અને એ સવાલ સંશોધન માંગી લે છે. પરંતુ એ સ્તવન ઉપરથી એટલું તો જરૂર ફલિત થાય છે કે મુનિશ્રીમાં કવિત્વ-શક્તિ પણ હતી. કાવ્યને યોગ્ય એવું ભિમિલ ને સંવેદનશીલ હૈયું પણ હતું.

શ્રીમદ્ આનંદધનજી કે ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી જેવી કાવ્યપ્રતિભા ભલે તેમની રચનામાં લેવા ન મળે પણ જ્યારે તેમનો સ્મારક ગ્રંથ બહાર પડે છે અને તેમનું સળંગ વિસ્તૃત જીવન પણ તેમાં સામેલ કરવામાં આવે છે ત્યારે તેમની આ એક પ્રવૃત્તિની નોંધ લેવી જરૂરી બની જાય છે. એ ઉદ્દેશથી અમે તેમની ઉપલબ્ધ કૃતિઓનું આશુ વિશ્લેષણ કરીએ છીએ.

તેમની પાંચ કૃતિઓમાંથી ચાર લક્ષિતકાવ્ય (સ્તવન) છે. અને એક રૂપક કાવ્ય (સન્ન્યાય) છે. એ ચાર સ્તવનોમાંથી બે સ્તવન શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ પર રચાયેલાં છે. તેમાં એક રાજસ્થાનમાં આવેલ જેશાણો ગામના શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ ભગવાન પર છે. જ્યારે બીજું સ્તવન દક્ષિણ ભારતના વરાહ પ્રાંતમાં આવેલ શીરપુરના શ્રી અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ પર લખાયેલ છે. ત્રીજું સ્તવન છે તે ધુલેવા (કેશરીયાજી)ના શ્રી આદીશ્વર ભગવાન પર છે અને છેલ્લી કૃતિ નવપદ્મ પર સંકલિત થયેલી છે.

શુણક ને સાહિત્યના ગજથી એ પ્રતિજ્ઞા તપાસીએ તો એ પાંચ કૃતિઓમાં 'સન્ન્યાય' એ તેમની કીર્તિદા બની રહે

પહેલાં તેમના સ્તવ

અંતમાં

આય નેકશુ....

પૂજ્ય પાદશ્રીની પાંચ પદકૃતિઓ

લે. સંપાદકીય.

કાવ્ય એ તો સંવેદનાનું આંસુ છે. દરેક દેશે, દરેક સંસ્કૃતિએ એની હૃદયભાષામાં પોતાનાં આંસુ સાર્યાં છે.

શ્રમણસંસ્કૃતિએ તો એવાં ઘણાં આંસુ સાર્યાં છે. પરંતુ એનાં આંસુ વેદનાનાં નથી. એ આંસુ તો ઉમળકાનાં છે. ભક્તિના આવેગનાં એ તો હર્ષખિંદુઓ છે.

જૈન સાહિત્યે ઘણા જ ભક્તિકાવ્યો આપ્યાં છે. સંપ્રદાય એને ‘સ્તવન’ના નામથી ઓળખે છે. પરંતુ સાહિત્ય તો એ ‘સ્તવન’ને ભક્તિકાવ્યથી જ ઓળખશે.

મુનિશ્રી મોહનલાલજી મહારાજે પણ એવાં કેટલાંક ભક્તિકાવ્યો (સ્તવન) લખ્યાં છે. તેમનું સમગ્ર જીવન ભેતાં તો સાહિત્યની આ પ્રવૃત્તિ જૂજ જ ભેવા મળે છે. તેમની માત્ર પાંચ જ કૃતિઓ આસ્વાદ માટે મળી શકી છે. તેમણે એ સિવાય ‘બીજા’ સ્તવનો લખ્યાં હશે કે આટલા જ લખ્યાં હશે એ એક સવાલ છે. અને એ સવાલ સંશોધન માંગી લે છે. પરંતુ એ સ્તવન ઉપરથી એટલું તો જરૂર ફલિત થાય છે કે મુનિશ્રીમાં કવિત્વ-શક્તિ પણ હતી. કાવ્યને યોગ્ય એવું ભર્મિલ ને સંવેદનશીલ હૃદય પણ હતું.

શ્રીમદ્ આનંદધનજી કે ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી જેવી કાવ્યપ્રતિભા ભલે તેમની રચનામાં ભેવા ન મળે પણ ન્યારે તેમનો સ્મારક ગ્રંથ બહાર પડે છે અને તેમનું સળંગ વિસ્તૃત જીવન પણ તેમાં સામેલ કરવામાં આવે છે ત્યારે તેમની આ એક પ્રવૃત્તિની નોંધ લેવી જરૂરી બની જાય છે. એ ઉદ્દેશથી અમે તેમની ઉપલબ્ધ કૃતિઓનું આજુ વિશ્લેષણ કરીએ છીએ.

તેમની પાંચ કૃતિઓમાંથી ચાર ભક્તિકાવ્ય (સ્તવન) છે. અને એક રૂપક કાવ્ય (સન્ન્યાય) છે. એ ચાર સ્તવનોમાંથી બે સ્તવન શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ પર રચાયેલાં છે. તેમાં એક રાજસ્થાનમાં આવેલ જેશાણો ગામના શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ ભગવાન પર છે. ન્યારે બીજું સ્તવન દક્ષિણ ભારતના વરાહ પ્રાંતમાં આવેલ શીરપુરના શ્રી અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ પર લખાયેલ છે. ત્રીજું સ્તવન છે તે ધુલેવા (કેશરીયાજી)ના શ્રી આદીશ્વર ભગવાન પર છે અને છેલ્લી કૃતિ નંવપદજી પર સંકલિત થયેલી છે.

ગુણાંક ને સાહિત્યના ગજથી એ કૃતિઓ તપાસીએ તો એ પાંચ કૃતિઓમાં ‘સન્ન્યાય’ એ તેમની કીર્તિદા બની રહે છે.

પહેલાં તેમના સ્તવનો પર વિશ્લેષણ કરીશું ને અંતમાં તેમની સન્ન્યાય બેઠશું....

સ્તાવન ૧ હું.

સિરપુર નગરમાં શોભતા રે, અંતરીક્ષ પ્રભુ પાસ;
 દક્ષિણ દેશ વરાડમાં રે, બીચમે લિયો તુમે વાસ.
 હો જિનજી ! ભક્તિ હૃદયમાં ધારણે રે, ૧૦૦
 અંતર વેરીને વારણે રે; તારણે દીન દયાલ.... હો ૧
 પહાડ પર્વત ઉલ્લંઘીયા રે, આડી જંગી અતિ કૂર,
 તુજ દરશન કરવા ભણી રે, આળ્યો હું ઇતની દૂર. હો ૨
 વામાનંદન વંદીજો રે, અશ્વસેન કુલ ચંદ્ર;
 સમક્ષે કરી શોભતાં રે, સેવે મુર નર ઇન્દ્ર. હો ૩
 શ્યામ વરણ સોહામણો રે, અશ્વત્થ બિંબ ઉદાર,
 તરણ તારણ જિનેશ્વર રે, આવાગમન નિવાર રે. હો ૪
 ધરણીથી ઊંચા વસો રે, નયણે નિરખ્યા સો પ્રભાવ;
 બિરુદ બહો છે રાજનો રે, સાહિબ ચતુર મુખજી. હો ૫
 સંવત ઓગણીસ તિથાસીમે (૧૯૦૩) રે, માધવવદિ મુખજી;
 તિથિ દેશમી યાત્રા કરી રે, આનંદ હરખ અપાર રે. હો ૬
 પ્રભુ લેખ્યા ઘણા ભાવસું રે, સાથે સખલ પરિવાર;
 મોહન મુનિ કહે માહરી રે, દીને તુમ પ્રતિપાલ. હો ૭

સ્તાવન ૨ હું.

ધુલેવામે રિખલ દેવ મુખજારી, મેં તો વારી બાઉ વાર હંજારી.
 નાભિરાય મહાદેવીકે નંદન, કુલ ઇક્વાકે ઉબગી;
 પાચ ધનુષ શત કંચન કાયા, ભુગલ ધર્મ નિવારી. ૧
 દેશ મેવાડી વિકટ પહાડી, અતિ હી સાગર ઘન ભારી;
 ખાખર ભાખર બિચ બિસળે, મંદિર બન્યો મનોહારી. ૨
 ચોસક ઇન્દ્ર કરે જાકી સેવા, હીલ મિલ બહુ નરનારી;
 જો ધ્યાવે સો હી કલ પાવે, કો કહે મહેમ તિહારી. ૩
 ઓગણીસે સત્તરે (૧૯૧૭) આવણ સુદ દિન તિથિયા શુકરવારી;
 કાશી, લખનઉ, પુરગાહ સંઘે, ભેટ ચરણ હિતકારી. ૪
 ચિંતા ચૂરણ, આશા પૂરણ, કેવલજી અવતારી;
 મોહન મુનિ કહે મુજને હોળે, તુમ દરસ સેવાકારી. ૫

સ્તવન ૩ જી.

ચિંતામણી સ્વામિ આપ ખિરાજે, મરુધર દેશમે.
 મરુધર દેશ સોહામણો સરે, જીહાં જેશાણો ધામ;
 અરિહંત દેહરાં દીપતાં સરે, કાંઈ ભવિક જીવ વિશ્રામ. ૧
 દૂર દેશ હમ ઉપને સરે, વિકટ પંથ અતિ ભારી;
 મિથ્યાકુલ અજ્ઞાન ખડોત હે, કહાં મિલે ઉપકારી. ૨
 ચૌરાશીમે મેં સહા સરે, દુઃખ અનંતાં કાલ;
 દેવલોકમે ઉપનો સરે, કુલમાળ કરમાય. ૩
 દશ દયાંતે દોહલો સરે, પાયો નરભવ સાર;
 સુશુર વાક્ય જળ સુણિયો, પાયો તુજ આધાર. ૪
 તુજ મુદ્રા મુજ મન વસી સરે, કાપ કરમક્રી કાસ;
 કેવળજ્ઞાન કૃપા કરકે, દીજે મુક્તિ પુરીમે વાસ. ૫
 ઉપાદાન ઓર નિમિત્ત હે સરે, તુજ આગમ અતુસાર;
 મોહન પ્રભુ અરજી સુણો સરે, મત મૂકો વિસાર. ૬

સ્તવન ૪ થી.

નવપદ ધ્યાન સદા જયકારી,
 અરિહંત, સિદ્ધ, આચારજી પાઠક;
 સાધુ દેખો ગુણ રૂપ ઉદારી....નવપદ....જયકારી
 સદા હિતકારી. ૧
 દરશન જ્ઞાન ચારિત્ર કે ઉત્તમ,
 તપ દોષ ભેદે હૃદય વિચારી....નવપદ....જયકારી
 સદા હિતકારી. ૨
 મંત્ર જડી ઓર તંત્ર ઘણેરાં,
 ઉન સળકું હમ દૂર વિસારી....નવપદ....જયકારી
 સદા હિતકારી. ૩
 ખડોત જીવ ભવજલસે તારે,
 ગુણ ગાવંત હે ખડું નરનારી....નવપદ....જયકારી
 સદા હિતકારી. ૪
 શ્રી જિનભક્ત મોહન મુનિ વંદન,
 દિન દિન ચક્રત હરખ અપારી....નવપદ....જયકારી
 સદા હિતકારી. ૫

આ ચાર સ્તવનોમાંથી જે સ્તવન ક્યારે લખાયાં તેની વિનત તો આપણને તે તે સ્તવનમાંથી જ મળી રહે છે. પહેલું સ્તવન તેમજે સં. ૧૬૦૩ ના મઠા વદ ૧૦ ના લખ્યું છે. બીજું સ્તવન સં. ૧૬૧૭ ના સાવણ શુક્ર પૂનમના શુક્રવારે લખ્યું છે. આ આ સ્તવનો તે તે ધામોની યાત્રા કરતાં લખાયાં હશે એમ સ્તવન વાંચવાથી સ્પષ્ટ જ આવે છે.

આ ચારેય સ્તવનો એવા સરળ ને મુખ્યમ શબ્દોમાં લખાયેલ છે કે તેનો ભાવ ને અર્થ સમજવામાં આપણને જરાય શ્રમ પડતો નથી.

કાલ્પને અનુરૂપ એ સ્તવનોમાં પ્રાસ કેડ મુખી જગત્રાઈ રહ્યો છે. અત્રંકારનો પશુ થોડો ઉપયોગ કયો છે; ચિના-ચૂરણ, આશા-પૂરણ વ. તેમજ પ્રકૃતિનું વર્ણન કરવાનું પણ મુનિશ્રી ચૂક્યા નથી. હા. તા—

“પહાડ પર્વત ઉજ્જંધીયા રે, આડી જંગી અતિ ફૂર.” [સ્ત્રો ૧]

“દેશ મેવાડી વિકટ પહાડી, અતિ દી સાગર ધન ભારી.” [સ્ત્રો ૨]

આ વર્ણનથી મુનિશ્રીએ પ્રકૃતિ અને પરમાત્માનું સાચુજ્જ સાધવાનો પ્રયાસ કયો છે.

આ સ્તવનોમાં હિમિઓના ઉછાળા કે લાગણીઓના ધોધ નથી પરંતુ તે એક શાંત ને મંથર ગતિએ પોતાનામાં જ મસ્ત બની જેમ અસ્તુ ધીમું સુજન કરતું સાગરમાં ભળી બાથ ઠે તેવી જ રીતે આ સ્તવનચરણોએ પ્રમુખા પ્રેમસાગરમાં ઝરઝર નાદ કરતાં ભળી બાથ છે.

જૈન સાહિત્યમાં સ્તવન એક આત્મનું અંગ છે, ને તે પ્રકાર થવાએ ખેડીને સમૃદ્ધ બનાવ્યો છે, ને તેમાંથી એવના એ તો જૈન સ્તવનોની વિચિત્રતા છે. ‘કોઈપણ સ્તવન તમે ગાઈ શકો એવી રીતે તેની રચના થયેલી છે. શ્રીમદ્ આનંદધનજી, લ. યશોવિજયજી, શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી આદિની ધોતીથી વાંચતા આપણને એનો ખ્યાલ આવે છે.

સરળ શબ્દો પ્રાસાનુપ્રાસ અને શાંત રસથી તેમજ તેમાંની કેટલીક તાત્પર્ય સૂચાવણીથી એ બધા જ સ્તવનો એક બન્યાં છે.

આ ઉપરાંત આ ચારેય સ્તવનોમાંથી છેલ્લા નવપદજીના સ્તવનમાં એક ધ્યાન ખેંચે તેવી વિગત આપી છે.

મુનિશ્રીએ જે સ્તવનમાં પોતાના જીવનની એક વાત કહી છે, અને એ તો સ્વાભાવિક છે કે સર્જક બ્યારે સર્જના કરે છે ત્યારે પોતાની સંવેદનાને પણ વણી લે છે અને બ્યારે એવી વણેલી સર્જના આપણા હાથમાં આવે છે ત્યારે એ ચોક્કસ આપણા હૃદયાના તારને ઝબૂકાવી બાથ છે.

મુનિશ્રીએ જે સ્તવનમાં વાચકના હિમિ તંત્રને જગાડવાનો જરાય પ્રયત્ન નથી કયો પરંતુ હૃદયાના ભાવનો વ્યવસ્થાર તો જરૂર કહેશે કે મુનિશ્રીએ પોતાના સંવેદનને અહીં વણી લીધું છે.

૧૯૩૦ ની એ સંવત હતી. મુનિશ્રી ત્યારે કલકત્તામાં હતા, ઉપાધ્યયમાં એક ભાઈએ આવીને ‘ ઇન્દ્રામિ ખમાસમણે ’ કહી વંદન કર્યું. તે જ પછે તેમના હંયામાં એક ભાઈ ગડમચલ શરૂ થઈ અને આતે એ ગડમચલ એક સવાલ પર આવીને ઉભી રહી. યતિ રહું કે સંવેગી બનું ? એક બાલુ ભૌતિક સંપત્તિ ચળકતી હતી, બીજી બાલુ આધ્યાત્મિક સમૃદ્ધિ હતી, એક બાલુ આભાસિક મુખ હતું ત્યારે બીજી બાલુ સ્વાભાવિક ને શાશ્વત મુખ હતું. મુનિશ્રી વિમાસમણમાં હતા, ઘડી આ બાલુ મન જતું હતું ને ઘડી તે બાલુ જતું હતું. આમ પ્રસંગીનું ત્રાજુ હાલમડોલ હતું, પરંતુ આખર છત તો સંવેગની જ થઈ. તેનું પલ્લું નમી ગયું. મુનિશ્રીએ યતિહવનને હંમેશ માટે કારગતિ આપી દીધી. એ હવનના તમામ અવશેષોને નષ્ટ કરી નાંખ્યા.

એ પ્રસંગની યાદ આવતા મુનિશ્રી બોલી હશે છે:—

મંત્ર જડી જોર તંત્ર ઘણેરાં;
 દન સળકું હમ ફર વિસારી,
 નવપદ ધ્યાન સદા જ્યક્ષારી, સદા હિતકારી,

આ પંક્તિથી મુનિશ્રીના હવનનું એક અનૂતપૂર્વ પાસુ જોઈ શકાય છે. કારણ યતિ-હવનની સંપત્તિ, સાદાંબી ને સરિલેખ ત્યાગીને જ તેમણે પરિવૃત્તિ માળી નહિ; વાર-સાગત મળેલા અનેક મંત્ર, તંત્ર, વિદ્યા અને જડીબુટ્ટીઓને પણ તેમણે ભુલાવી દીધી.

આમ આ કહી તેમના હવન પર પ્રકાશ પાડવાને માટે નોંધપાત્ર બની રહી છે. હવે તેમની કીર્તિદા ધૃતિ સન્નિધાય જોઈએ.

સન્નિધાય.

તુમ માલ ખરીદો, ત્રિશલાનંદનકી ખુલી દુકાન હે,
 સૂત્ર રૂપસે બરી પેટીયાં, મુનિવર બન્યા વ્યાપારી;
 તરહ તરહ કા માલ ખતાવે, અપના મન રાહુ છ,
 તુમ માલ ખરીદો, ત્રિશલા નંદનકી ખુલી દુકાન હે.
 જિનવાણીકો ગજ હું ભારી, જરા ફરક નહીં જન;
 નાપ નાપ કર દેવે, સફગુરુ કરે મન અપના રાહુ છ.
 તુમ માલ ખરીદો, ત્રિશલાનંદનકી ખુલી દુકાન હે,
 હવદયા કી મલમલ ભારી, શુદ્ધ મન મિસરુ લીજે;
 ડબલ બીજુ સમૃતા લધે, થાં રે. આવે સો માલ લીજે છ.
 તુમ માલ ખરીદો, ત્રિશલાનંદનકી ખુલી દુકાન હે.
 તપસ્યા કા બન્દાગલ ભારી, સાડી લે સંતોષ;
 અંસા વ્યાપાર કરો જિનવરસે; એતન! પાયો મોક્ષછ.
 તુમ માલ ખરીદો, ત્રિશલાનંદનકી ખુલી દુકાન હે.

ખૂશી હોય તો સૌદા કરના, નહીં જળરીકા કામ;
 યારે ચાવે સો માલ લે બબો, જે માંત્ર નહિ દામ.
 તુમ માલ ખરીદો, ત્રિશલાનંદનદ્રી ખુલી દુકાન હે,
 માલ બિકે હે થોડો જિણ્ણુ, ખરચ પૂરો નહિ ચાલે;
 ભયો ખબના કબલું ન ખૂટે, સફરુરે ધીરો હાથલ.
 તુમ માલ ખરીદો, ત્રિશલાનંદનદ્રી ખુલી દુકાન હે.
 સંવત્ ઓગણીસસો સાલ સાત-ચાલીશ મુંબઈ ચીમસો;
 મુનિ મોહન ઉપદેશ મુલાવે, મોલ બવલુરી વારીલ.
 તુમ માલ ખરીદો, ત્રિશલાનંદનદ્રી ખુલી દુકાન હે.

ક્રી

‘સન્ન્યાય’ આ પણ જૈન કાવ્ય સાહિત્યનું એક વિશિષ્ટ અંગ છે. ‘સન્ન્યાય’ શબ્દ આમ તો સ્વાધ્યાયનો અર્થ સૂચવે છે. પરંતુ કાવ્યમાં જ્યારે એ આવે ત્યારે એ ‘સન્ન્યાય’ સ્વાધ્યાય ન બનતા ક્યારેક એ કથાગીત બની બધ છે, તો ક્યારેક એ ઉપદેશકાવ્ય બની રહે છે.

સાહિત્યની પરિભાષામાં આ ‘સન્ન્યાય’ને ઓગળવી હોય તો એને આપણે ‘રૂપક-કાવ્ય’ (Allegory) ના નામથી ઓગળી શકીએ. કારણ ઘણી સન્ન્યાયો રૂપકનો આધાર લઈને કવિના આદર્શ, ભાવના અને સંદેશને વ્યક્ત કરે છે.

જૈન શ્રમણોએ એવા રૂપકોનો આધાર લઈને જૈન સિદ્ધાંતોનો ખૂબ જ પ્રચાર કર્યો છે, અને એ ઉપરાંત ‘સન્ન્યાય’ના માધ્યમ દ્વારા કંઈક પ્રભાવિક પુરુષોના જીવન પણ ગાયાં છે. દા. ત:—

‘અરણિક મુનિવર આલ્યા ગોચરી....’

‘નામ ઇલાપુત બણીએ, ધનદત્ત ચેકનો પુત....’

લઘુ નવલિકાની જેમ એ થોડી જ કહીએમાં એક આખા ય પાત્રનો અને તેના પ્રસંગનો ચિતાર આપણને કરાવી બધ છે. પરંતુ મુનિશ્રીએ તેમની ‘સન્ન્યાય’ વડે એવી કોઈ જીવનગાથા ગાઈ નથી.

આખી ય સન્ન્યાય વાંચતા એમ લાગે છે કે મુનિશ્રીને વાચકના દિલની સારી એવી સમજ હતી. કારણ વાચકને જ્યારે પોતાના જ અનુભવની વાત બલુવા ને વાંચવા મળે છે ત્યારે એ કાવ્ય કે કૃતિનો ભાવ જટલીથી સમજી બધ છે. અને તેમાંય રોજના સહવાસની વાતનો આધાર લઈને જ્યારે એ કૃતિ વાચકના હાથમાં આવે ત્યારે તો એ કૃતિ વાચકના દિલ પર ધારી અસર કરી બધ છે.

મુનિશ્રીએ આ સન્ન્યાયમાં સર્વવ્યાપક એવા વ્યાપાર ને વેચાણનું રૂપક લઈ પોતાના ચેતન (આત્મા) સાથે વાત કરી છે.

પોતાને એ કાપડના વેપારી માને છે ને પોતાને ત્યાં ઝો માલ મળે છે ને એ માલની કીંમત શું છે તે જણાવે છે.

૧-૨-૩-૪ કડીમાં આમ ભૂમિકા બાંધી ૫-૬ કડીમાં એ પોતાની વેદના કહે છે કે માલ એટલો બધો ઝોછો વેચાય છે ને ઘરાકી પણ એવી મંદ છે કે બરચ પણ પૂરો થતો નથી.

છતાંય મુનિશ્રી નિરાશ થતા નથી અને આશાલયાં સૂરે કહે છે: કંઈ નહિ, ભલે ખર્ચ ખૂટે પણ આપવાથી એ (આધ્યાત્મિક) ખલનો તો ખૂટવાનો નથી.

આમ આશાનો એક સરોહ છોડીને છેલ્લે એ સન્ન્યાય સં. ૧૯૪૭ માં સુંબઈમાં લખી છે એની નોંધ લઈ, પોતાની મુક્તિપુરીમાં જવાની અલિલાપા જણાવીને એ 'સન્ન્યાય'નું પૂર્ણ વિરામ મૂકે છે.

સન્ન્યાય'માં રૂપકો એવાં સ્પષ્ટ ને સુરેખ મૂક્યાં છે કે જેથી વાચકને એનો ભાવ ને હાઈ સમજતા વાર નથી લાગતી. એ સીધે સીધું જ એ કાવ્યને માણી શકે છે.

સન્ન્યાયની શરૂઆત એવી સરળ, સુગમ તેમજ નાટ્ય હળે થઈ છે કે 'તુમ માલ ખરીદો ત્રિશલાનંદનદ્રી ખુદી દુકાન હૈ' આ પંક્તિ વાંચતા જ જાણે એક વેપારી બજારમાં પોતાના માલના વેચાણ માટે મોટેથી ખૂમ પાડી રહ્યો હોય એવો અનુભવ થાય છે. નાટકનો એકાદ આડ પ્રસંગ હોય ને તેનું પાત્ર જે રીતે બોલતું હોય એવી જ હબથી જાણે બધા શબ્દો ગોઠવાઈ ગયા છે.

‘ખુશી હોય તો સોદા કરના નહીં જબરીકા કામ;
થાંરે આવે સો માલ લે જાઓ, મેં માંગૂં નહિ દામ.’

આ પંક્તિઓ વાંચતાં તો એ દશ્ય જાણે સજીવ જેવું બની જાય છે.

સન્ન્યાયનો પ્રારંભ જે શીઘ્ર ગતિથી થયો છે એ ગતિ અંત સુધી જળવાઈ રહે છે. અને પહેલા જ જણાવી ગયા છે કે આ રૂપક કાવ્ય છે. એ પ્રમાણે દરેક પંક્તિમાં રૂપકો બેવા મળે છે ને એ રૂપકો પણ ઘણા જ સુયોગ્ય રીતે સંકલિત થયા છે, દા. ત. :-
‘જિન વાણીકો ગજ હૈ’ આ ગજને બે અરિહંતની સ્યાદાદ વાણીના બદલે બીજા સાથે સરખાવવામાં આવે તો મુનિશ્રી જે ભાવ એથી સ્પષ્ટ કરવા માંગે છે તે ભાવ જ મરી જવા સંભવે છે. આમ પાંચેય કૃતિઓમાંથી અલંકાર ને કથનની દૃષ્ટિએ આ સન્ન્યાય આગવી તરી આવે છે.

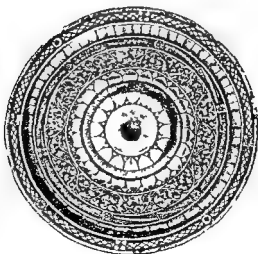
શબ્દોની સંકલના પણ ખૂબજ ચીવટાઈથી કરેલી હોય એમ લાગે છે. દરેક કડીના અંતમાં આવતાં ‘છ’ થી સન્ન્યાય છવંત બની રહી છે તેમજ ‘તરહ તરહ’ ‘નાપ નાપ’ ના બેવડા સંયોજનથી ભાવને ખૂબ જ સુંદર રીતે અભિવ્યક્ત કર્યો છે. ને તેમાંય મારવાડની તળપદી ભાષાના ઉપયોગથી આ ‘સન્ન્યાય’ ફરી ફરીને ગાવી ગમે તેવી બને છે.

ત્યારે વેપારના રૂપકનો આશ્રય લઈને આ ‘સન્ન્યાય’ આવે છે ત્યારે શ્રીમ
આનંદધનજીનું તેવા જ રૂપકવાળું એક પદ યાદ આવે છે

“ મૂલડો થોડો ભાઈ વ્યાજડો ઘણો રે,
કેમ કરી દીધો રે જાય,
તલપદ પૂછ મે આપી સઘળી રે,
તોયે વ્યાજ પૂર નહિ ધાય ”

આ સાથે સાથે નરસિંહ મહેતાની પણ યાદ આવી જાય છે એ એક ઠેકાણે
ગાય છે —

“ અમે તો વહેવારિયા શમનામના રે,
વેપારી આવે છે જધા ગામગામના રે ”

“જ્ઞાન અને ભાવના”

લેખક : પૂ. પં. યાસ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર

“ભાવનાનુગતસ્ય જ્ઞાનસ્ય તત્ત્વતો જ્ઞાનત્વાદિતિ”

‘ધર્મ’ગિન્દુ’ અધ્ય. ૬-૩૦

જ્ઞાન એ વસ્તુતંત્ર છે, ભાવના એ પુરુષતંત્ર છે. જ્ઞાન જ્ઞેયને અનુસરે છે, ભાવના પુરુષના આશયને અનુસરે છે. જે પુરુષ પોતાના આત્માને શિશ્નપણે કર્મથી મૂકાવવા ઇચ્છે છે, તે પુરુષ તેના ઉપાયરૂપ જ્ઞાનને માટે જેમ ઉદ્યમ કરે છે, તેમ તેના ઉપાયભૂત ભાવના માટે પણ સદા પરિશ્રમ કરે છે. જ્ઞાનથી આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને જાણી શકાય છે. ભાવનાથી આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પામી શકાય છે. જ્ઞાન થયા પછી પણ આત્મસ્વરૂપને પામવા માટેની ભાવનાનો આશ્રય ન લેવાય તો જાણેલું જ્ઞાન ફળહીન બને છે.

જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે. વિરતિ સમતાસ્વરૂપ છે. સમતા સકળ સત્ત્વના હિતાશયરૂપ છે. સકળ સત્ત્વહિતાશય ભાવનાથી લભ્ય છે. સર્વ જીવ પ્રત્યે આત્મતુલ્યભાવ આધ્યા વિના, આત્મતુલ્ય સ્નેહ જગાડ્યા વિના, મૈત્રી, પ્રેમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થભાવ લાવ્યા વિના હિતાશય ટકતો નથી. તે વિના સમતા ટકતી નથી. સમતા વિના વિરતિ ફળતી નથી. વિરતિ વિના જ્ઞાન વંધ્ય બને છે.

જ્ઞાનનો વિષય એ જ્ઞેય છે. ભાવનાનો વિષય એ ધ્યેય છે. સર્વ જીવરાશિ અને તેમના સુખ-દુઃખ પણ છે, જે સુખ પોતાને અલીપ્ટ છે, તે સુખ સર્વને મળે અને જે દુઃખ પોતાને અનિષ્ટ છે, તે કોઈને થ ન મળે, એ ભૂતિનો ભાવ-જગ્યા વિના પુરુષની શુદ્ધિ કેવી રીતે થાય ? ઈર્ષ્યા-અસૂયાદિ ચિત્તના મળો કેવી રીતે નાશ પામે ? પરમાત્માની ભક્તિમાં નડતા વિદ્યોપો કેવી રીતે દૂર થાય ? સમસ્ત પ્રદેશે કર્મના ભારથી ભરેલો આત્મા હલકો કેવી રીતે બને ? વાસનાના જોરથી પરાભૂત થયેલો વાસનાનિર્મુક્ત કેવી રીતે થાય ? માટે જ્ઞાનના સ્થાને જ્ઞાનનું જેટલું માહાત્મ્ય છે, તેટલું જ ભાવનાના સ્થળે ભાવનાનું માહાત્મ્ય છે. અને તેટલું જ ચારિત્ર, વિરતિ કે સર્વ સાવધના ત્યાગના સ્થાને તેના પ્રત્યાખ્યાન અને પાલનનું માહાત્મ્ય છે. એક-બીજાના સ્થાને એક-બીજાની નિરુપયોગિતા લહે હો પણ પોતપોતાના સ્થાને એક-બીજાનું એકસરખું મહત્ત્વ છે. અજ્ઞાની ભવ કેવી રીતે તરશે ? એ જેમ પ્રશ્ન છે, તેમ ભાવનાહીન કે વિરતિશૂન્ય પણ કેવી રીતે ભવને તરશે ? એ પણ તેટલો જ મહત્ત્વનો પ્રશ્ન છે. જ્ઞાન કે વિરતિ ક્વચિત્ કદાચિત્ સર્વસુલભ ન હોય તો પણ વિવેકયુક્ત માનવજન્મમાં ભાવના તો સર્વસુલભ છે.

શ્રી જિનાગમમાં નમસ્કાર મહામંત્રને પ્રથમ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. તેનું કારણ પણ હવે સમજાયે. નમસ્કાર મહામંત્ર માત્ર જ્ઞાનનો વિષય નથી, પણ જ્ઞાનની સાથે ભાવનાનો વિષય છે. મહામંત્રને બાપી લીધા પણ મંત્ર સુગ્રહ ભાવની વિશુદ્ધિ ન થઈ, પરમેષ્ઠિઓનો જેવો ભાવ છે, તેવો ભાવ પોતાને ન સ્પર્શે, તો તે મંત્ર કેવી રીતે ફળે! મંત્રમાં 'ત્રેય' અને 'ધ્યેય'ની યથાર્થતા ઉપરાંત 'જ્ઞાતા' અને 'ધ્યાતા'ની વિશુદ્ધિ પણ આવશ્યક છે. ધ્યાતાની વિશુદ્ધિ ભાવનાના બગ ઉપર આધાર રાખે છે. જ્ઞાન ન મળવાથી જેમ અજ્ઞાનતાનો અંધકાર વ્યાપે છે, તેમ ભાવના ન વધતાં કર્તવ્યહીનતાનો, કર્તવ્યજ્ઞતાનો ડોષ આવે છે. ધર્મામાત્રનું કર્તવ્ય છે કે તેની ભાવના સર્વં જીવના હિતવિષયક હોવી જોઈએ. તેમા જેટલી કયાશ તેટલી તેના ધર્મપિણામાં કયાશ. કર્તવ્યહીન ધર્માં બચવા માટે સર્વજીવવિષયક હિતની ભાવના અને એ ભાવના-પૂર્વક યથાયથ વર્તનની અપેક્ષા છે. વર્તનમાં ઝોછા-વધનાપાત્ર આલોચનાદિથી શુદ્ધ થઈ શકે. ભાવનામાં ન્યૂનતા માટે ભાવનાની પૂર્ણતા સિવાય બીજી કોઈ આલોચના નથી. બીજું કોઈ પ્રાયશ્ચિત નથી. લૌકિકમાં જેમ કૃતમીને કૃતસતા સિવાય શુદ્ધિ માટે બીજું કોઈ પ્રાયશ્ચિત માન્યું નથી, તેમ લોકોત્તરમાં નમસ્કારભાવ વિના, સર્વં જીવોના હિતાયથ વિના, સર્વં જીવો પ્રત્યે સ્નેહભાવ વિકસાવ્યા કે અનુભોધા વિના બીજું કોઈ પ્રાયશ્ચિત નથી, શુદ્ધિકરણનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી.

જ્ઞાન બીજને બાળુવા માટે છે, ભાવના પોતાને સુધારવા માટે છે. જગત તમામને બળ્યા પછી પણ પોતાને, પોતાની જાને સુધારવાની ભાવના ન લાગે, તો તેવા જ્ઞાન વડે શું? પોતાની જાને સુધારવા માટે નમસ્કાર ભાવ, સમાપના ભાવ, સકળ સત્વહિતનો કે તેના અનુભોદનનો ભાવ લાભ્યા સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ નથી. તેથી જ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રને સકળ આગમમાં પ્રથમ અને પ્રધાન સ્થાન આપ્યું છે. સૂક્તિકા સહિત તેને મહામંત્રરૂપ કહ્યો છે. પ્રથમ કે પ્રધાન સ્થાન એટલા માટે કે તેમાં ભવ્ય-સ્વપરિપાક કરવાના સધગ સાધનો એક સાથે શુદ્ધી લેવામાં આવ્યાં છે. જીવને કર્મના સંબંધમાં આવવાની અનાદિ ચોખ્ખતારૂપ સહજભાવમગને ઘટાડવા માટે જરૂરી સધગી સામગ્રીનું સેવન એક સાથે તેના વડે થઈ જાય છે.

પાપને પ્રશંસવાથી, ધર્મને નિંદવાથી અને પરમ ઋષિય તથા અનન્યશરણૂત્ત અરિહંતાદિ ચારને નહિ નમવાથી, અનન્યભાવે તેમના શરણે નહિ રહેવાથી અને તેમના સિવાય અશરણૂત્ત એવા સમગ્ર સંસારને ભરોતે-શરણે રહેવાથી, જીવની અપાત્રતા, અયોગ્યતા, ભવજન્મજુશક્તિ વધે છે. તેનાથી વિરુદ્ધ પાપને નિંદવાથી, ધર્મને પ્રશંસવાથી અને અરિહંતાદિ ચારને અનન્યભાવે શરણે રહેવાથી મુક્તિજનનયોગ્યતા વધે છે. સફળ-વિકાસ અને સદાચારનિર્માણ આપોઆપ થવા લાગે છે. શ્રી નવકારમ 'નમો' પદ હુમ્મતગહી અર્થમાં, 'અરિહ' પદ સુકૃતાનુભોદન અર્થમાં અને 'ભગ્વ' પદ શરણુગમન અર્થમાં છે. સૂક્તિકાના પહેલા બે પદ હુમ્મતગહી અર્થમાં અને છેલ્લા બે પદ સુકૃતાનુભોદ અર્થમાં કહ્યા છે.

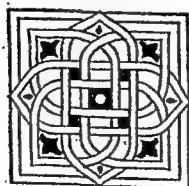
એ રીતે લાનપૂર્વક (Consciously) અને લાવપૂર્વક (Devotionally) નમસ્કારનું સ્મરણ તથા રટણ સતત થતું રહે તો જીવને લાવધર્મની સિદ્ધિ થાય છે, લાવધર્મની સિદ્ધિ માટેના ચાર અંગો આ પ્રકારે છે:—

રત્નત્રયધરેષ્વેકા મક્તિસ્તત્કાર્યકર્મ ચ ।

શુભૈકચિન્તા સંસાર-જુગુપ્સા ચેતિ માત્રના ॥

ત્રિપષ્ટિ શલાકાપુરુષ ચરિત્ર, પ્રથમ પર્વ શ્લો. ૧૫

- (૧) રત્નત્રયધરને વિષે અનન્ય લાક્ષિત.
 - (૨) તેમની સેવા-પરિચર્યા.
 - (૩) સર્વના શુભ માટેની જ એક ચિંતા. તથા
 - (૪) ચતુર્ગતિ અથવા ચાર કષાયરૂપ સંસારની જુગુપ્સા.
- લાવધર્મના એ ચાર અંગો છે. લાવધર્મના આ ચારે અંગો શ્રી નમસ્કાર મહા-મંત્રના આરાધન વડે વિકસે છે, તેથી ધર્મના અર્થી જીવમાત્ર માટે તેનું આરાધન-આલંબન અનિવાર્ય છે. ‘ શુભં ભવતુ સર્વેષામ્ । ’

જૈન શ્વેતામ્બર સંઘના ઇતિહાસનું

એક ભુલાયેલું પ્રકરણ

(અથવા, શત્રુંજય પર્વત પરના એક દ્રુમ શિલાલેખની પ્રાચીન પ્રત)

લેખક : ડૉ. ઉમાકાન્ત પ્રમાનંદ શાહ (પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર, વોદરા)

મહામાતૃ વસ્તુપાલના-તેજપાલના સમયના જે પ્રાચીન શિલાલેખો આજે ઉપલબ્ધ નથી, છતાં જૈનમંડારોમાથી તેમની નકલની પ્રતો મળવાથી આજે આપણે એ શિલાલેખો વિશે નવી શક્યા છીએ. એ જે લેખો તે ઉચ્ચપ્રભાવ સુકૃતકીર્તિક્ષોભિની અને જ્યેષ્ઠસૂરિરચિત વસ્તુપાલ-તેજપાલ પ્રશસ્તિ.^૧ એવી જ રીતે આ જ યુગનો એક ત્રીજો શિલાલેખ તે જિનહર્ષરચિત વસ્તુપાલ-ચરિત્રમાં મળી ડહોઈ પ્રશસ્તિ.^૨ આ ત્રણ લેખો જેમ નાશ પામ્યા હોવા છતાં પ્રાચીન પ્રતોમાંથી ઉદ્ધૃત કરી શકાય તેમજ એક ચોથો લેખ, અને તે આ જ યુગનો, આપણને પ્રાચીન પ્રતમાંથી મળી શકે છે. મૂળ લેખ શત્રુંજય પર્વત પરના એક જૈનમંદિરના દરવાજે હતો, પણ આજે તે મળતો નથી. પણ, પ્રવર્તક શ્રી કાતિવિજયજી મહારાજશ્રીના સંઘમાંથી એક પ્રાચીન હસ્તલિખિત પાનું જડી આવ્યું છે, જેમાં એ લેખની નકલ છે, અને જેમાં એ વિશે સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે. આ પાનું મારા ધ્યાન ઉપર આવ્યું બદલ અને એ પ્રસિદ્ધ કરવાની રજા આપવા બદલ હું આગમપ્રમાકર મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજશ્રીનો ઘણો આભારી છું. સદર પ્રતની એક બાજુના ફોટા આ સાથે ચિત્ર-૧ તથા ચિત્ર-૨ રૂપે રજૂ કર્યો છે. મૂળ લેખની કાગળ ઉપરની આ પ્રાચીન નકલ ઈ. સ. ૫૬૨માં એકાના અંતભાગમાં અથવા સોળમાં એકાના પ્રારંભમાં કરવામાં આવી હોય એવું અનુમાન આપણે સદર પ્રતિ (પાનું) ની લિપિ વગેરેથી કરી શકીએ છીએ.

ઉપર જણાવેલા ત્રણ લેખોની માફક આ લેખ એ કોઈ વંશની કે કોઈ મહાપુરુષની પ્રશસ્તિરૂપે નથી પણ એ તો શ્વેતામ્બર જૈન સંઘના આગેવાન આગાથો અને શ્રાવકોની મળેલી એક અગત્યની કૉન્ફરન્સ અથવા સભાના પસાર કરેલા કરાવો અંગેનો એક અગત્યનો દસ્તાવેજ છે જે સકલ જૈન (શ્વેતાં) સંઘની બધી માટે શિવા ઉપર કોતરાવી શત્રુંજયગિરિ ઉપર મૂકવામાં આવ્યો હતો. એટલે આ એક લેખ અથવા દસ્તાવેજ

૧. આ એક ગાયકવાડ ઓરિએન્ટલ સિરિઝ નં. ૧૦ માં પ્રસિદ્ધ થયેલ દમ્બીરમદમદન-નાટકના પરિચિત નં. ૧ અને ૩ રૂપે છપાય છે. ૨. જુઓ, જો. જ. સહેસરાવૃત, સિદ્ધરની સર્કલ એન્ડ વસ્તુપાલ, (સિંધી જૈન સિરિઝ, ૧૯૫૩), પેજ ૨૧૮.

હતો અને એની નીચે આપેલી નકલ ઉપરથી સ્પષ્ટ થયે કે એને રાજ્યના દફતરમાં, મહામાત્ય તેજપાલની શાસન-પટ્ટિકામાં નોંધી સાચવવામાં આવ્યો હતો. આમ આ લેખ શુન્દરાત અને શ્વેતામ્બર જૈન સંઘના ઇતિહાસમાં એક મહત્વનો પ્રાચીન દસ્તાવેજ છે.

સદર લેખની શરૂઆતમાં જાણાવવામાં આવ્યું છે કે મહારાજાધિરાજ તિલુઆપાલ (ત્રિભુવનપાલ) ના વિજયમાન રાજ્યમાં અબુલિટ્લપાટક નગરમાં મળેલી પરિવેદિ વિ. સં. ૧૨૬૮ (ઈ. સ. ૧૨૪૨) ના ફાગલ વદી ૧૪ ને સવિવારના રોજ સદર હાથ પસાર થયો હતો, એ વખતે મહામાત્ય શ્રી નાતના^૧ હાથમાં શ્રીકરણાદિમુદ્રાવ્યાપારનો^૨ અધિકાર હતો. અને પંચાલ,^૩ ખેટકાધાર, વાલાક, સુરાષ્ટ્ર, ધંધુક, ધવલક, આદિ દેશ રાણાક શ્રી લણપસાજ (શ્રી લવણપ્રસાદ) વડે પદ્મતાથી જૂન્યમાન દત્તા (એટલે કે વિશિષ્ટ પદ્મતા અથવા ફરમાન અથવા દસ્તાવેજથી એઓ આ વિભાગોનું શાસન ચલાવતા હતા.) શ્રી લણપસાજને ગૌરુક્ય કુલના અને મહામંડલેશ્વર કલા છે. આ કાર્ય આ શાસન-પોતે પોતાના પુત્ર મહારાણુક શ્રી વીરમહેવ અને મહામંડલેશ્વર રાણુક શ્રી વીર-લહેવ (મહારાણુક શ્રી વીરધવલહેવના પુત્ર) ની સાથે (સહાયથી) કરતા. વીરધવલને મારે દ્વિતીયત્રયેષ્ઠમુત^૪ એવો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે નોંધપાત્ર છે.

સદર હસ્તલિખિત પ્રતનું લખાણ નીચે મુજબ છે:—

(પ્રતના પાનાની પહેલી બાજુ)

(લીટી ૧) ॥૬॥ સંવત ૧૨૯૮ વર્ષે । વાસ્તુન વદિ ૧૪ રવો । અષ્ટેધ્ધીમદગજિલવાટકે ।
સમસ્તરાજાકલીસમલેદ્ધવનદ્વારાજાધિરાજ ધીનિહુઅળવાલ્લેલ્લકન્યાગવિજયરાજ્યે ।
તન્નિયુક્તમદામાત્યવંદ૦ થીતાતે । ધો ॥

૪ પાટાનુના સંપર્ગકારની 'ઉપદેશકંદલીટ્તિ' ની તાડપત્રીય પ્રતની પૃષ્ઠિકા અનુસાર, વિ. સં. ૧૨૬૬ માં તાત એ મહામાત્ય દંડનાયક દત્તા, જુઓ, જૈન પૂરતક પ્રસારિતસંમદ થો, ૧ પૂ. ૧૨૧

૪ ઉપર જાણાવેલી 'ઉપદેશકંદલીટ્તિ' માં તાત મારે ધી ધંધુકર્યં વરિપન્થવતિ મનિ એમ કહેવામાં આવ્યું છે. જેનો અર્થ અને આ લેખમાં જાણાવેલ ધી ધોષળાદિનુસાધ્યાવાગ્ન વરિપન્થવતિ મનિ નો અર્થ જેટ લગભગ સમાન જ લાગે છે. શ્રી કરણમાં State-Soni, અને અર્થોત્તર સમાઈ જતા દત્તા. મુદ્રાવ્યાપાર એવો એકલો પ્રયોગ રાજમુદ્રા વાપરવાનો અધિકાર, વાણિજ્ય, નાણાંના વિનિમય-વ્યવસ્થા આદિ અંગે થતો હશે. શ્રીકરણ એ સીકે સેક્રેટરીઆટ અથવા રાજ્યની આપક અને નાણાંનું ખાતું હશે. મુદ્રાવ્યાપાર અંગેના જૈન સાહિત્યમાંના ઉલ્લેખો અંગે જૈન સત્યપ્રકાશ વો, ૧૮ માં પં. ૧૧ લાલચંદ બ. ગોંધીના લેખો આવ્યા દત્તા, તે નોંધપાત્ર છે.

૫ પંચાલ એ વીરમગામ અને કાંગ્રાના વચ્ચેનો પ્રદેશ, ખેટકાધાર-ખેટકમંડલ, વાલાક-રાધનપુર અને કુચ વચ્ચેનો વાગડ પ્રદેશ અથવા વળા-વલા (વલગીપુર) આગુઆગુનો પ્રદેશ, સુરાષ્ટ્ર એટલે કાશિવાગનો સોરા પ્રદેશ.

૬ રાજ્યોના પદ્મતા અથવા આદેશ મારે જુઓ લેખપદ્ધતિ (ગાયકવાડ એ. સિરિઝ) પૂ. ૭.

૭ આ ઉલ્લેખ વિચારવા જેવો છે. અને અર્થ કંઈક સંદિગ્ધ રહે છે. છતાં આ અંગેની ચર્ચા આ લખાણમાં આગળ કરી છે.

- (लीटी २) भोऊरणादिमुद्राव्यापारान् परिपश्यति सति । तत्पसात्तान् गूजंरघरापामारघोरैय
चौलुङ्गयशोद्भवमहामहलेधराधिपति राण० खणपसाजदेव तथा सुत महाराणक
भोवीरमदेव तथा द्वितीय ज्येष्ठसुतम्—
- (लीटी ३) हाराण० श्रीवीरधवळदेवायुसुतमहामहलेधराणक श्रीवीरसलदेवैः पंचालदेरा सेटका-
धारदेश बालाकदेश सुराष्ट्रादेरा धवलककदेश-लाटदेराप्रभृतिदेशेषु पत्तल्या मुम्य-
मानेषु । श्रीमदण—
- (लीटी ४) द्विष्टपत्तनमध्ये । श्री सांपावसहीचैत्ये घारापद्रगच्छीय आचार्यभोसज्जदेवसूरि
तथा द्वितीय श्रीपूर्णमद्रसूरि श्रीजरिष्टनेमिचैत्ये ब्रह्माणगच्छीय श्रीशीलगुणसूरि ।
वायव्यसहीचैत्ये श्रीभोवदेवसूरि । पं—
- (लीटी ५) वासराचैत्ये श्रीदेवचंद्रसूरि । जाळिहराचैत्ये श्रीविमलचंद्रसूरि श्रुतवसहिचैत्ये
श्रीआमदेवसूरि । लोलाडराचैत्ये श्रीनागेन्द्रसूरि । संहराचैत्ये श्रीरातिसूरि । तथा
भृगुकच्छेत्य श्रीशकुनिकाविहारचैत्ये श्री—
- (लीटी ६) जयसिंहसूरि । ओसवालचैत्ये श्रीदेवगुणसूरि । तथा द्वितीय श्रीसिद्धसूरि ।
भाबडावाचैत्ये श्रीजिज्जदेवसूरि । मोठवसहीचैत्ये श्रीकेशधरसूरि । महज्जवाचैत्ये
श्रीआणंदसूरि । खड्गवा श्रीजिनेधरसूरि । छत्तणा—
- (लीटी ७) राचैत्ये श्रीदेवचंद्रसूरि । ह्येयराचैत्ये श्रीपजूनसूरि । जाळडराचैत्ये नागावाल
श्रीसिद्धसूरि । चडाडवाचैत्ये कोरटावाल श्रीकचसूरि । तथा आरापत्तं श्रीउदयन-
विहारचैत्ये श्रीदेवसूरि तथा श्री आ—
- (लीटी ८) मदेवसूरि । धवलकके जाळडराचैत्ये श्रीसिंहसूरि । स्वम्भनकश्रीपार्थनायचैत्ये
श्रीमहबादिमूरि । श्रीवटपद्रके कडडीवसहीचैत्ये श्रीगुणसेनसूरि । एवमेतन्नैव्यवासि-
मियाचार्यैः । तथा वसतिवासि—
- (लीटी ९) आचार्य श्रीहरिभद्रसूरिरिण्य श्रीविजयसेनसूरि । मलपारि श्रीनरचन्द्रसूरिरिण्य
श्रीमागिरिचन्द्रसूरि । राजगुड श्रीहेमसूरिसंताने श्रीमेरुधमसूरि । बारीश्रीदेवसूरि-
गच्छे श्रीदेवेन्द्रसूरिरिण्य हेमधम—
- (लीटी १०) सूरि । तथा श्रीअमयदेवसूरिरिण्यश्रीमदनचंद्रसूरि । श्रीदेवभद्रसूरिसंताने श्रीअमर-
चन्द्रसूरि । काठरीठीय श्रीविजयसिंहसूरिरिण्य श्रीचंद्रमानसूरि । श्रीधर्मपोषसूरि-
संताने श्रीआगदसूरि । श्रीनेमिचंद्र—
- (लीटी ११) सूरिरिण्य श्रीमागिरिचन्द्रसूरि । जेन्नावाल श्रीशक्तिमूरिसंताने श्रीयशोदेवसूरि । नवांग-
श्रुतिधारश्रीअमयदेवसूरिसंताने छात्राडवा-श्रीदेवधमसूरिरिण्य श्रीपद्मधमसूरि ।
करादिहट्टिकामध्ये श्रीधर्मपो—
- (लीटी १२) यसूरिरिण्य श्रीचंद्रधमसूरि । तथा श्रीस्वप्नतीर्थे श्रीमुनिचन्द्रसूरिरिण्य श्रीमुनि-
रत्नसूरि । तथा भाळजेत्य श्रीजिनेधरसूरिरिण्य श्रीरत्नधमसूरि । नडियाडप्रभावे
श्रीगोविन्दसूरि । धवलककम्—

(लीटी १३) ध्येत्य श्रीधर्मघोषसूरि श्रीधनेश्वरसूरिशिष्य श्रीपद्मचंद्रसूरि । श्रीधर्मसूरिशिष्य श्री-
धनेश्वरसूरि । श्रीमुनिरत्नसूरिशिष्य श्रीकनकसूरि । श्रीपुरुषोत्तमसूरि । आशापल्यां
श्रीमलयस्वरिसंता—

(लीटी १४) ने श्रीतिलकप्रभसूरि । श्रीवामनस्थल्यां श्रीनेमिसूरि तथा श्रीमाणदेवसूरि । श्रीदेवपत्तने
श्रीधर्मचंद्रसूरि । धंधुकके श्रीचंद्रप्रभसूरि । श्रीवर्द्धमाने श्रीजयसिंहसूरि । श्रीहरि-
भद्रसूरिमंडल्यां श्री—

(लीटी १५) घालचंद्रसरि तथा यशोभद्रसरिप्रभृतिवसतिवासिभिराचार्यैः एवं नागेन्द्रचन्द्रनिवृत्ति-
विद्याधाराभिधानगच्छवतुष्टयप्रतिबद्धैः सर्वैरप्याचार्यैर्मिलित्वा समवायेन श्रीपत्तन-
वास्तव्य महं श्रीरत्नपा—

(लीटी १६) लसुत ठ० श्रीलावणपालण । महं श्रीधणपालसुत महं गुणपाल ठ० श्रीआस-
राजसुत महं श्रीवस्तुपालासुत महं तेजपाल श्रीवस्तुपालसुत महं श्रीजयतसिंह ।
श्रेष्ठ सोमेश्वरदेवसुत ठ० श्री—

(लीटी १७) आसपालदेवसा ठ० श्रीश्रीचंद्रसुत ठ० श्रीराजसाह (अथवा सीह) खडायथा
ज्ञातीय ठ० श्रीआत्हाणसक्त प्रपौत्र ठ० सामंतसीह । श्रे० वर्द्धमानसुत श्रे०
वीरपाल । देशमुख्य श्रे० सहदेवसुत साहु जिणचंद्र भांड—

(लीटी १८) शालिक आसासुत भा० आभड धवलककेय श्रे० भोजासुत श्रे० खेतल श्रे०
महीपालसुत श्रे० रतन श्रे० वीजासुत श्रे० वीकल श्रे० लुण्णिगोत्र श्रे० पद्मचंद्र ।
आशापल्यां श्रे० छाडाउत्र ठ० वीहसुत—

(लीटी १९) भीम श्रे० राजसीहसुत श्रे० महं मदन । रतंभीतीय श्रे० रामदेउत्र श्रे० मयधर
श्रे० वयरसीहउत्र श्रे० जयता श्रे० सं० धीरणसुत सामंत भा० बाहडपुत्रपातासुत
भा० आसपाल भा० जसवीरसुत भा० सोभित

(लीटी २०) भा० धारप्रभृतिसनामसमस्तश्रावकाणां तथा साधुसाध्वीश्रावकश्राविकालक्षणचतुर्विध-
श्रीसंघस्य च समक्षं जैनदर्शनाचारस्य औचित्येन विचारं विधाय कृतनिर्णयो यथा ।
यत् गूर्जरधरायां सुराष्ट्रा—

(लीटी २१) कच्छमरुमंडललाटदेशादिदेशेषु च राजसूक्तौ घृष्टसामंतानां लघुसामंतानां च भुक्तौ
वर्तमानश्रीपत्तनपुरनगराधिष्ठानवेलाकूलग्रामाकरेषु । श्रीशत्रुंजयरैवतकार्दुंदादिगि-
रिशिखरे ।

(प्रतना पाननी थीलु पालु)

(लीटी १) पु च संतिष्ठमानार्हचैत्येषु पूर्वक्रमेण चैत्यवासिनो वसतिवासिनश्च आचार्योपाध्याय-
पंडितादयो ये वर्तन्ते तेषां मध्यात् ये केचिन्निजदुः कर्मदोषेण ब्रह्मचर्यव्रतं विलुप्य
कयापि रीत्या पुत्रपुत्रि—

(लीटी २) कादीन्यपत्यानि जनयंति । तेषां जातापत्यानां तज्जनकैराचार्यपंडितादिभिश्चैत्यवा—

सिभिर्वसतिवासिमिष्य अतीत सं. ९४ वर्षपूर्वं आचार्यपदस्थापना न कार्या न कारयितव्या च अन्यत् त्वम्—

- (लीटी ३) रि आलापितसंवत्सरद्विसादारभ्य सव्येकालं स्वयं परेण वा कृत्वा तेषां विच्छन्नजन्तुपत्त्यानां कदापि दीक्षापि न दातव्या न दापनीया च । आचार्यपदस्थापना न कार्या न कारयितव्या च । अन्यत् तैर्जा—
- (लीटी ४) तापत्यै स्वयमेव जैनयतिवेपो न घरणीयः । एतां वैत्यवासिभिर्वसतिवासिमिष्य गच्छाचार्यैर्जिनशासनस्य औचित्येन विहितव्यवस्थां यः कोपि श्रितिकामति ॥ व्यवस्थालोपकारी भणित्वा संघवा—
- (लीटी ५) ह्योऽप्रांस्तेयश्च सन् सर्वैरप्याचार्यैः भावकैश्च सव्येया वर्जनीयः स्थानकानिर्वासनीयश्च । अन्यन् यो यत्र पत्तननगरप्रामादित्याने एतां विहितव्यवस्थां लुपति तस्य स्थानस्य प्रतिष्ठित आचार्या—
- (लीटी ६) दिना भावकैश्च तस्य तस्य व्यवस्थालोपकारिणोऽभ्यायिनः सपरिभवं स्थानकानिर्वासमानस्य अश्रुपात्य(व्य)तिकारशक्ता स्वमनसि न कार्या । अन्यथायिनो निष्काशयतां तेषां कोपि दो—
- (लीटी ७) यो जनापवादश्च न हि । अयमर्थश्चतुर्विधभीसत्तेन मिलित्वा सर्वेषां समतेन सम्यग्निर्णीतः एवं संघेन विहितव्यवस्था-लोपकारी भणित्वा स्थानकानिर्वासमानः सन् यः कोपि कायप्रतादिकां करोति स—
- (लीटी ८) श्रानगर्हमघाङ्गालो भूत्वा मिष्यते । इमा व्यवस्थां अनुपालयद्भिः सर्वैरपि जिनमत्तानुसारिभिरतथा प्रयतितव्यः । यथा भीसर्वज्ञशासनस्य महती तेजोवृद्धिः सुतरां संपद्यते । भीवस्तुपालानुजतेभवा—
- (लीटी ९) लर्मशोश्चर शासनपट्टिकायां । इमां वृत्तिं संपकृतव्यवस्थामल्लेखयल्लेखगुरुप्रवीणः ॥ १ प्राग्वाटकातीय मर्हं च० अयतासुत ठ० मन्नेन प्रशस्तिपट्टिका लिखिता ॥ सूत्रधार सहदेवउ० मूत्र० बल्लभमु—
- (लीटी १०) त सूत्र० साल्लेखेन प्रशस्तिरियमुत्कीर्णः ॥ मंगलं महाभीः देहि विधां ॥ इय चतुर्विधदर्शनवृत्ता व्यवस्था शोशतृजयमहातीर्थद्वारिचित्तो(ले)व्य जिनानां प्रथम-प्रयेक्षे लिखितास्ति । त्वन आनीय लिखिते
- (लीटी ११) व्यवहारज्ञानार्थमिति ॥

॥ एगुणसट्ठिग्यार गच्छ पुज्जिम वित्थरिउ ।

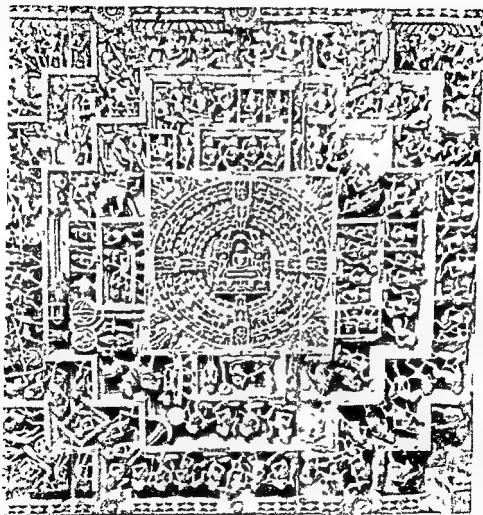
बारचट्ठोतरवरसि गच्छ दरतर परिवरिउ ।

अंचल गच्छ विसाल बारचट्ठोतर जाणउ ।

- (लीटी १२) बारछत्तीसइ गच्छ साधु पूनम्या वराणउं ।

आगमिया संवत बारधुरिपचासइ पुहविइं सरइ ।

विम तपा बारपंच्यासियइ होराणद समुच्चइ ॥१॥

કુબાલીઆંત દરેરાઅરની કલાત્મક કામ

ઉપર પ્રમાણે પ્રતિનો ઉતારો વાંચતાં સમજાશે કે એ પરિપદમાં નીચે મુજબના ચૈત્યવાસી આચાર્યો હાજર હતા:—આણુહિલ્લપદન (પાટણ)માંથી શ્રી સાંપાવસહી ચૈત્યમાં રહેતા ચારાપદ્રીય ગચ્છના શ્રી સર્વદેવસૂરિ અને શ્રી પ્રદ્યુમ્નસૂરિ; અરિષ્ટ-નેમિચૈત્યમાંથી બ્રહ્માણગચ્છના શ્રી શીલગુણસૂરિ; વાયકવસહી ચૈં માંના શ્રી જીવદેવ-સૂરિ; ‘પંચાસરાચૈત્યમાંના શ્રી દેવચંદ્રસૂરિ; જાલિહરચૈત્યમાંના શ્રી વિમલચંદ્રસૂરિ; છૂતવસહિકા ચૈત્યમાંથી શ્રી આમદેવસૂરિ; લોલાઉત્ત્રા ચૈં(?)ના શ્રી નાગેન્દ્રસૂરિ (અને) સંડરા ચૈં ના શ્રી શાંતિસૂરિ, ભૂગુકચ્છ (ભરૂચ)માંથી, શ્રી શકુનિકાવિહાર ચૈં માંથી શ્રી જયસિંહસૂરિ ઓમવાલ ચૈં ના શ્રી દેવગુપ્તસૂરિ અને શ્રી સિદ્ધસૂરિ; ભાવડારા ચૈં ના શ્રી જિનદેવસૂરિ, મોઢવસહી ચૈં ના શ્રી ચક્રેશ્વરસૂરિ, ^{૧૧}ભરૂચમાં ચૈં ના શ્રી આનન્દસૂરિ, ખડાયથા ^{૧૨} શ્રી જિનેશ્વરસૂરિ, લખણુારા ચૈં ના શ્રી દેવચંદ્રસૂરિ, હૈયઉરા ચૈં ના શ્રી પજૂત (પ્રદ્યુમ્ન) સૂં, જાલઉરા ચૈં ના નાણાવાલ શ્રી સિદ્ધસૂરિ, ચડાઉલા ચૈં ના કેરંટાવાલ શ્રી કક્કસૂરિ. આશાપદ્મીમાંથી શ્રી ઉદયન-વિહાર ચૈં માંના શ્રી દેવસૂરિ અને શ્રી આમસૂરિ. ધવલકુક (ધોળકા)માંથી, જાલઉરા ચૈં ના શ્રી સિંહદત્તસૂરિ. સ્તમ્ભનક પાર્શ્વનાથ ચૈંના શ્રી મહાવાહીસૂરિ. ^{૧૩}વટપદ્રકમાંથી કઉડીવસહી ચૈં ના શ્રી ગુણચેનસૂરિ.

આ સભામાં નીચેના વસતિવાસી આચાર્યો હાજર હતા:—શ્રી વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિ, મલધારિ શ્રી નરચંદ્રસૂરિશિષ્ય શ્રી માણિક્યચંદ્રસૂરિ. રાજગુરુ શ્રી હેમસૂરિ (શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય) ની પરંપરામાં શ્રી મેરુપ્રભસૂરિ. વાદિ શ્રી દેવસૂરિગચ્છના શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિના શિષ્ય શ્રી હેમપ્રભસૂરિ. શ્રી અભયદેવસૂરિના શિષ્ય શ્રી

૮. વિ. સં. ૧૨૮૭ માં રચાયેલી ‘સ્વપ્રસન્નતિકા’ના કર્તા આ હોઈ શકે. જુઓ, મો. દ. દેસાઈ, જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ; પૃ. ૩૯૫. આ પરિપદમાં હાજર રહેલા ચૈત્યવાસી આચાર્યો અને સાધુઓ મોટા વિદ્વાન અને જૈનસંઘમાં આગેવાન વ્યક્તિઓ હશે.
૯. પાટણના પંચાસરામંદિરમાં શ્રી દેવચંદ્રસૂરિની એક પ્રતિમા મેં જોઈ હતી. હું ધાડું છું સદર મંદિરનો પુનરુદ્ધાર થયા પછી અત્યારે પણ એ ત્યાં જ હશે.
૧૦. વિ. સં. ૧૩૨૧ માં ચૈત્રગચ્છના આમદેવસૂરિથી પ્રતિષ્ઠિત એક ધાતુપ્રતિમા મેવાડમાં કરહેડાના જૈનમંદિરમાં છે. એ જ આ આમદેવસૂરિ કે આગળ જણાવેલ આશાપદ્મીમાંથી આવેલા આમદેવ-દેવસૂરિ કે બીજા કોઈ તે કહી શકાય નહિ.
૧૧. પાટણના સંઘવી લંડારમાંથી વિ. સં. ૧૩૪૪ની કૃષ્ણસૂત્ર-કાલકકથાની તાડપત્રીય પ્રતની પ્રશ-સ્તિમાં આનન્દસૂરિના શિષ્ય અમરપ્રભસૂરિનો ઉલ્લેખ છે. જુઓ, ‘જૈન પુસ્તક પ્રશસ્તિ સંગ્રહ’ વૉ. ૧, પૃ. ૩૬, આ એ જ આનન્દસૂરિ કે બીજા તે ચોક્કસ કહી શકાય નહિ.
૧૨. ખડાયથા શ્રી જિનેશ્વરસૂરિ એટલે જૂળ ખડાયતા જ્ઞાતિમાં જન્મેલા શ્રી જિનેશ્વરસૂરિ અથવા ખડાયતા જ્ઞાતિના જૈનવર્ણિકાના ગુરુ શ્રી જિનેશ્વરસૂરિ એવો અર્થ ઘટાવી શકાય. અથવા અહિં આ શબ્દપ્રયોગ સ્થળ-નામ સ્પષ્ટ હશે ?
૧૩. વટપદ્રક=હાલનું વડોદરા શહેર.

મહનચંદ્રસૂરિ. શ્રી ૧૪દેવભદ્રસૂરિની પરંપરામાં શ્રી અમરચંદ્રસૂરિ. કાઠવીડીય શ્રી વિજય-
સિંહસૂરિના શિષ્ય શ્રી વર્દમાનસૂરિ. શ્રી ધર્મધોષસૂરિ સંતાનમાં શ્રી આણંદસૂરિ. શ્રી
શ્રી નેમિચંદ્રસૂરિશિષ્ય શ્રી માણિક્યસૂરિ. ચૈત્રાવાલ શ્રી ચાંતિસૂરિની પરંપરામાં શ્રી
યશોદેવસૂરિ. નવાંગવૃત્તિકાર શ્રી અભયદેવસૂરિની પરંપરામાં છત્રાહલા શ્રી દેવપ્રભસૂરિ-
શિષ્ય શ્રી પદ્મપ્રભસૂરિ. કરંડિહંદ્રિકામાંથી (કરહેડા ?) શ્રી ધર્મધોષસૂરિશિષ્ય
શ્રી ચંદ્રપ્રભસૂરિ. તથા શ્રી સ્તંભતીર્થમાંના શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિશિષ્ય શ્રી
મુનિરત્નસૂરિ. તથા ભાલિબ (ભાલેજ) માંથી શ્રી જિનેશ્વરસૂરિશિષ્ય શ્રી-રત્ન-
પ્રભસૂરિ. નડિઆઉદ્ર (નડીઆદ) ગામમાંથી શ્રી ગોવિન્દસૂરિ. ધવલકક (ધોળકા)
માંથી આવેલા શ્રી ધર્મધોષસૂરિ (અને) શ્રી ધનેશ્વરસૂરિશિષ્ય શ્રી પદ્મચંદ્રસૂરિ,
શ્રી ધર્મસૂરિશિષ્ય શ્રી ધનેશ્વરસૂરિ, શ્રી મુનિરત્નસૂરિશિષ્ય શ્રી કનકસૂરિ, શ્રી પુરુષોત્તમસૂરિ.
આશાપટ્ટીમાંથી શ્રી મલયસૂરિસંતાન (પરંપરા) ના શ્રી તિલકપ્રભસૂરિ. શ્રી વામન-
સ્થલી (વંથળી) માંથી શ્રી નેમિસૂરિ તથા શ્રી માણદેવસૂરિ. શ્રી દેવપત્તન (પ્રભાસ-
પાટણ) ના શ્રી ધર્મચંદ્રસૂરિ. ધંધુકકના શ્રી ચંદ્રપ્રભસૂરિ. ૧૫શ્રી વર્દમાન (વઢવાણ)
માંથી શ્રી જયસિંહસૂરિ (અને) શ્રી હરિભદ્રસૂરિ. મંડલી (કાઠિયાવાડમાં) માંથી શ્રી
બાલચંદ્રસૂરિ તથા શ્રી યશોભદ્રસૂરિ^{૧૧} આદિ વસતિવાસી આચાર્યો-આમ નાગેન્દ્ર, ચંદ્ર,
નિર્વૃત્તિ અને વિદ્યાધર નામક આર્ય (પ્રાચીન) ગ્રંથના આચાર્યોએ મળી સમવાધથી,
અને નીચે જણાવેલા સમસ્ત આવકે તથા સાધુ-સાધ્વી, આવકે અને શ્રાવિકાઓના
ચતુર્વિધ શ્રી સંઘની સમક્ષ નૈનદર્શન અને આચારનેા ઔચિત્યની દૃષ્ટિએ વિચાર કરી
નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે નિર્ણય લેવામાં આવ્યો છે.

સદર પરિષદમાં હાજર રહેલા આગેવાન આવકેમાં-શ્રી પત્તન (પાટણ) ના રહેવાસી
મહં (મહંતમ કે મહંતર) શ્રી રત્નપાલસુત ૬૦ (૬૪૨) શ્રી લાખણ પાલણ, મહં
શ્રી ધણપાલના પુત્ર મહં શુણપાલ, ૬૦ શ્રી આસરાજસુત મહં શ્રી વસ્તુપાલના અનુજ
મહં તેજપાલ (મહામાત્ય શ્રી વસ્તુપાલના ભાઈ મહામાત્ય તેજપાલ), શ્રી વસ્તુપાલના
પુત્ર મહં શ્રી જયતસીહ, ચેક (ચેષ્ટિ) સોમેશ્વરદેવસુત ૬૦ શ્રી આસપાલદેવસા, ૬૦ શ્રી
શ્રીચંદ્રપુત્ર ૬૦ શ્રી રાજસાહ (કે રાજસીહ), ખડાયલા સ્થાતિના ૬૦ શ્રી આઠહણના
પ્રપૌત્ર ૬૦ શ્રી સામંતસીહ, ચેક વર્દમાનના પુત્ર ચેક વીરપાલ, દેશમુખ્ય (દેશમુખ)
ચેક સહદેવ પુત્ર સાહુ જિણચંદ્ર, ભાંડશાલિક આસાના પુત્ર ભાં (ભાંડશાલિક) આભડ,
ધવલકકમાંથી આવેલા ચેક ભોળના પુત્ર ચેક ખેતલ, ચેક મહીપાલસુત ચેક રતન, ચેક

૧૪. આ શ્રી દેવભદ્રસૂરિ તે કદારજળ ક્રોધના કર્તા છે.

૧૫. એમો, પ્રભાવક ચરિત્રના કર્તા, રાજઅન્તના પ્રભાવદ્રના યુર ચંદ્રપ્રભસૂરિ હોઈ સો, જુઓ
મો. ૬. દેસાઈ, જી. સા. સં. ઇ. ૫. ૪૧૫.

૧૬. યોવાના મંદિરમાં બે ધાતુપ્રતિમાઓ છે, એક વિ. સં. ૧૩૦૦ ની અને બીજી વિ. સં. ૧૩૧૫ ની, એ
બેઝની પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર ચંદ્રઅન્તના યશોભદ્રસૂરિ છે. એજ આ યશોભદ્રસૂરિ હશે ? યોવાની
પ્રતિમાઓના લેખ માટે જુઓ પૂર્વચંદ નાઠરકૃત નૈન ઇન્ડોલોજી-સ, વૉ. ૧. ૧૭૭૮-૧૭૭૮.

વીજના પુત્ર શેઠ વીકલ, લ્હણિગજોતના શેઠ પદ્મચંદ્ર, આશાપટ્ટીમાંથી શેઠ છાડાઉત્ર (છાડાપુત્ર) ૬૦ વીહૂના પુત્ર ભીમ, શેઠ રાજસીંહના પુત્ર શેઠ મહંમદન, સ્તાંભતીર્યના શેઠ રામદેવઉત્ર (પુત્ર) શેઠ મયધર, શેઠ વયસીહઉત્ર શેઠ જયતા, શેઠ સં. (સંઘની ?) ધીરણના પુત્ર સામંત, ભાંબ વાહડના પુત્ર પાતાના પુત્ર ભાંબ આસપાલ, ભાંબ જસવીર પુત્ર ભાંબ સોભિત, અને ભાંબ ધાર આદિ શ્રાવકો—

કરાવ નીચે મુજબ છે—

શુભજરધરામાં, સુરાજ્ઞ, કચ્છ, મરુમંડલ, લાટદેશ આદિ દેશોમાં, રાજભુક્તિમાં તેમ જ વૃદ્ધ અને લઘુ સામંતો (મોટા તેમ જ નાના બગીરહાર સામંતો) ની ભુક્તિમાં હાલની રાજધાની શ્રીપત્તન (પાટણ) તેમ જ ખીજ વેલાકૂલ (ખંદેરા) તેમ જ આમે આદિમાં (તેમ જ) શ્રી શત્રુજય, રેવતક (ગિરનાર), અર્બુદ આદિ પર્વતો ઉપરના હયાત અર્હત-ચત્યો (જિન-મંદિરો) માં, જે કોઈ ચૈત્યવાસી અથવા વસતિવાસી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પંડિત આદિ હોય તેમાંથી જે કોઈ પોતાના દુષ્ટકર્મના દોષથી પ્રહાયચર્ચનો લોપ કરી, કોઈ રીતે પુત્ર-પુત્રી આદિ સંતાનો ઉત્પન્ન કરે તે (તેવા) જન્મેલા બાળકોની તેમના જનકો (પિતા) એ આચાર્ય કે પંડિત આદિ ચૈત્યવાસીએ અતીત સં. ૯૪ (સં. ૧૨૯૪) આગળ (એટલે સં. ૧૨૯૫ અને તે પછીના વર્ષોમાં) આચાર્યપદે સ્થાપના કરવી નહિ કે કરાવવી નહિ.

વળી ઉપર લખેલા સંવત્સરથી માંડીને કોઈએ આવા દોષથી (વિકૂલવ) ઉત્પન્ન થયેલા સંતાનોને સાધુ અથવા સાધ્વી તરીકેની શિક્ષા આપવી નહિ. તેમ જ એવાની આચાર્યપદે સ્થાપના કરવી કે કરાવવી નહિ, અથવા આવી રીતે જન્મેલા કોઈએ બંતે પણ જૈન સાધુ (કે સાધ્વી) નો વેષ ધારણ કરી લેવો નહિ.

ચૈત્યવાસી તેમ જ વસતિવાસી ગરુડાચાર્યોએ જિનશાસનના ઔચિત્યના વિચારપૂર્વક કરેલી આ વ્યવસ્થાને જે ઉલ્લંઘ તેને વ્યવસ્થાલોપ કરનાર બહોર કરી એને જૈન સંઘ-માંથી બહિષ્કૃત કરવો અને એ અપાંકતેય (જેની સાથે પંક્તિભોજન ના કરી શકાય તેવો) હોવાથી એને સર્વે આચાર્યોએ સદા વર્ત્ય ગણવો અને સ્થાનકોમાંથી કહાડી મૂકવો.

વળી કોઈપણ પત્તન, નગર કે ગામમાં ન્યારે કોઈ આ કરેલી વ્યવસ્થાને લોપ કરે ત્યારે તે સ્થાનના પ્રતિષ્ઠિત આચાર્ય આદિએ તથા શ્રાવકોએ તે તે વ્યવસ્થા-લોપ કરનાર અન્યાથી વ્યક્તિઓને પરિલાવપૂર્વક સ્થાનકમાંથી કાઢી મૂકતાં વ્યતિકર અથવા અશ્લાઘા આદિની શંકા મનમાં આણવી નહિ. (એવા) અન્યાયીઓને કાઢી મૂકવામાં તેઓનો કોઈ દોષ નથી તેમ જ લોકાપવાહ પણ નથી. આ નિર્ણય ચતુર્વિધ સંઘે મળીને સર્વેની સંમતિથી સમ્યક્ રીતે કરેલો છે.

આવી રીતે વ્યવસ્થાલોપ કરનાર છે એમ બહોર કરી સ્થાનકમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવતી વ્યક્તિ બે કોઈ કાયમતાદિ (ઉપવાસ આદિ કોઈપણ પ્રકારનું શારીરિક ત્રાણ) કરે તો તે સ્થાન, ગર્દલ અથવા ચાંડાલ થઈ મરશે (મરીને કૂતરા, ગધેડો કે ચાંડાલ થશે.)

આ વ્યવસ્થાનુ અનુપાવન કરનાર સર્વે જિનમતાનુયાયીઓએ એવી રીતે પ્રવર્તન કરવો કે જેથી શ્રી સર્વજ્ઞના શાસનની મોટી તેજસ્વિદિ સારી રીતે ધાય

આ વ્યવસ્થાને, શ્રી વસ્તુપાવના નાના ભાઈ મત્રીશ્વર અને લેખમા સારી રીતે પ્રવીણ એવા તેજપાલે શાસનપટ્ટિકા (State record-રાજદફતર) મા નોંધાવી પોરવાડ (પ્રાગવાડ) જ્ઞાતિના મહં ૦ જયતાના પુત્ર ૬૦ મંદને પ્રશસ્તિપટ્ટિકા લખી સૂરધાર (સલાટ, શિદ્ધી) સહદેવના પુત્ર સૂત્ર ૦ વહ્ધાના પુત્ર સૂત્રધાર સાદ્દહે એ આ પ્રશસ્તિને (પથ્થર ઉપર) કેાતરી મગસ (હાંમે), મહા શ્રી વિદ્યા અર્પે ૧૭

આ વ્યવસ્થા (નો લેખ), શ્રી શત્રુજય મહાતીર્થમા, જાવીસ લેખબિંબોના જિના લયના પ્રથમ પ્રવેશદ્વાર ઉપર કેાતરેવો તે ઉપરથી વ્યવહારના જ્ઞાન માટે આ (નકલ) લખવામા આવી છે

ઉપર મુજબનો આ લેખ ઘણી રીતે અગત્યનો છે પહેલા તો, તેરમા મેકાના શુજ રાતની અને ખાસ કરીને જૈનોની સામાજિક સ્થિતિ વિષે ધારુ બાણવા માટે છે બીજી, તે સમયના જૈનસંઘ વિષે બાણવા મળે છે શુજરાતમા ચૈત્યવાસીઓ ઘણા હતા નાગેન્દ્ર ગચ્છના શીલશુલ્કસૂરિ જેમણે વનરાજને પાટણની સ્થાપનામા સહાય કરેલી તેઓ ચૈત્ય વાસી સાધુ હતા તે બાણીતું છે એજેલે વિ સ ૮૦૨ (ઈ સ ૭૪૬) આસપાસથી શુજરાતમા ચૈત્યવાસીઓનું જોર કદાચી થકાય છે ચારિત્ર્ય બાબતમા આ સાધુઓમા અવારનવાર દેખાતી ક્ષતિઓ સામે વખતોવખત જૈન આચાર્યોએ ખૂબ વિરોધ કરેલો ખરતરગચ્છના જિનેશ્વરસૂરિ જેઓ અદ્રકુલના વર્ધમાનસૂરિના શિષ્ય હતા તેમણે સોવત્રી રાજા દુર્લભરાજની રાજસભામા ચૈત્યવાસીઓને હરાબ્યા ત્યારથી પાટણમા અને શુજરા તમા ચૈત્યવાસીઓનું જોર ઘટવા માડ્યું લાગે છે કુમારપાવના સમયમા ઉપકેશગચ્છના કલ્કસૂરિએ કેટલાક ચૈત્યવાસીઓને ગચ્છ બહાર કર્યાનું બાણવા મળે છે તેથી લાગે છે કે કુમારપાલના સમયમા પણ ચૈત્યવાસી સાધુઓમા કેટલાક દૂષણો ચાલુ હશે ચૈત્યવાસી ઓમા કેટલાક સમર્થ આચાર્યો અને પડિતો હતા અને એઓનું જૈનસમાજ પર સાધુ એવું પ્રભુત્વ હતું એમ સ્પષ્ટ છે દાખલા તરીકે, બીમદેવ પહેલાના મામા જેઓ પાછળથી દ્રોણાચાર્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ છે તેઓ ચૈત્યવાસી હતા અને એ દ્રોણાચાર્યના શિષ્ય સુરાચાર્ય પાતે સાસા વિદ્વાન અને કવિ હતા તેમણે ધારાનગરીમા લોજની સભામા વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો

આ લેખની નકલ જરી તે પહેલા સામાન્ય માન્યતા એવી હતી કે હેમચ દ્રાચાર્યના સમય પછી તો પાટણ અને શુજરાતમા ચૈત્યવાસીઓનું જોર ઘટ્યું હતું પણ આ લેખનું હસ્તલિખિત પાનું જે વિશ્વસનીય છે તે જોતા સ્પષ્ટ છે કે તેજપાલના સમયમા પણ ચૈત્યવાસીઓનું કીકડીક જોર હતું એજુજ નહિ પણ કેટલાક બાણીતા આચાર્યો ચૈત્યવાસી

હતા અને ઘણા જાણીતા ચૈત્યો પણ એમના કબજામાં હતા. ભરૂચના પ્રખ્યાત શકુનિકા-
વિહારના સુવિખ્યાત આચાર્ય શ્રી જયસિંહસૂરિ જેમને વસ્તુપાલ-તેજપાળ પૂજતા તેઓ
ચૈત્યવાસી હતા એ આ લેખથી સ્પષ્ટ થાય છે. આશાપટ્ટી (હાલના અમદાવાદમાં જમાલપુર
અને કાંકરીઆ તથા આસ્ટોડીઆ આબુખાબુનો ભાગ ?) નું ઉદયનવિહાર ચૈત્ય શ્રી
દેવસૂરિથી અધિષ્ઠિત હતું જે દેવસૂરિ ચૈત્યવાસી હતા. (આ લેખમાં કર્ણાવતીનો ઉલ્લેખ
નથી તે ધ્યાન ખેંચે છે.) વાયટીયગચ્છના જીવદેવસૂરિ ચૈત્યવાસી હતા (પાટણનું) પંચાસરા
પાર્શ્વનાથનું દેરાસર તેજપાલના સમયમાં પણ ચૈત્યવાસીઓના કબજામાં હતું તે આપણને
આ પ્રશસ્તિ લેખની જાણવા મળે છે, એટલું જ નહિ પણ સ્તમ્ભન પાર્શ્વનાથનું ચૈત્ય
પણ મદલવાદીના કબજામાં હતું. અને એ મદલવાદી પણ ચૈત્યવાસી હતા. જિનહર્ષના
વસ્તુપાલ ચરિત્રમાં આ મદલવાદીનો એક પ્રસંગ નોંધ્યો છે:-એક વખત શ્રી મદલવાદીનું
વ્યાખ્યાન સાંભળવા શ્રી વસ્તુપાલ ગયા ત્યારે દરવાજામાં પેસતાં જ એમણે શ્રી મદલવાદીને
એવું કહેતાં સાંભળ્યા કે “ અસ્મિન્નસારે સંસારે સારં સારંજ્જલોચનાઃ ” (આ અસાર સંસારમાં
હરિણાક્ષીઓ (સ્ત્રીઓ) એ (જ) સાર છે) વસ્તુપાલને લાગ્યું કે આ આચાર્યશ્રીના મનમાં સ્ત્રીઓ
રચ્યા કરે છે. એટલે એમણે આચાર્યશ્રીને અભિવાદન કર્યું નહિ. પણ ચતુર આચાર્ય એની
ગયા અને તુરત એમણે ખીજું ચરણ ખનાવી ઉભેયું કે “ વત્સુક્ષિપ્રમવા एते वस्तुपाल ! भवाद्दृष्टाः ”,
(કે જેવી સ્ત્રીઓની દ્રષ્ટે વસ્તુપાલ ! આપના જેવાઓએ જન્મ લીધો છે). વસ્તુપાલે
આ સાંભળી ચકિત થઈ યોગ્ય અભિવાદન કર્યું. આ જ પ્રસંગ, રત્નમંદિરગણિની
ઉપદેશતરંગિણી સુજબ, મદલવાદીને બદલે અમરચંદ્રસૂરિ અને વસ્તુપાલ વચ્ચે બન્યો
હતો. ન્યારે ‘ પુરાતન પ્રબંધસંગ્રહ ’ (પૃ. ૭૬) અનુસાર આ પ્રસંગમાં ભરૂચના શકુનિ-
કાવિહારના બાલહંસસૂરિનું નામ આવે છે. પણ મદલવાદીવાળી વાત વધુ વિશ્વસનીય લાગે
છે કેમકે એ પુરાવો જોવા છે. આપણો આ પ્રશસ્તિલેખ વાંચ્યા પછી ઉપરનો પ્રસંગ વધુ
વિશ્વસનીય બને છે અને રસિક બને છે. ચૈત્યવાસી આચાર્યો આ રીતે સ્ત્રીઓ બાબત
ઉલ્લેખ કરવાની હિંમત કરતા એ માની શકાય છે.

મેરુતુંગના ‘ પ્રબંધચિંતામણિ ’ માં જણાવેલું છે કે કુમારદેવી નામની એક લાવણ્યવતી
વિધવા હરિભદ્રસૂરિના વ્યાખ્યાનમાં ગએલી. ત્યાં વ્યાખ્યાન કરતાં કરતાં આચાર્યની દૃષ્ટિ
વારંધરીએ કુમારદેવી પર ઢળતી. ચતુર અમાત્ય આસરાજ (વસ્તુપાલના પિતા) જેઓ
વ્યાખ્યાનમાં હાજર હતા તેઓ આ જોઈ ગયા અને વ્યાખ્યાન પૂરું થયે એમણે આચાર્ય-
શ્રીને આ વર્તણૂકનો ખૂલાસો પૂછ્યો. આચાર્યશ્રીએ કહ્યું કે આ બાઈની દ્રષ્ટે મહાન-
પુરુષો અવતરશે, અને આ વાત પોતે સામુદ્રિક-લક્ષણશાસ્ત્રના જ્ઞાન વડે જાણી શક્યા છે.
આસરાજે કુમારદેવીને ઉપાડી જઈ એની સાથે લગ્ન કર્યું અને કુમારદેવીની દ્રષ્ટે વસ્તુ-
પાલ તથા તેજપાલ જેવા મહાન પુરુષોએ જન્મ લીધો. હવે આ રીતે લક્ષણશાસ્ત્ર આદિની
મદદથી લવિષ્યકથન કરવું એ જૈનસાધુ માટે નિષિદ્ધ ગણાય કેમકે એ પાપશ્રુત ગણાય.
આ માટે સ્ત્રીના અંગપ્રત્યંગ પર નજર નાંખી અભ્યાસ કરવો એ પણ નિષિદ્ધ જ
લેખાય. છતાં ચૈત્યવાસી સાધુઓ આવું ખુદી રીતે કરતા એ આ પ્રસંગથી સ્પષ્ટ થાય છે.

ઉપરના લખાણમાં પાટણના આઠ ચૈત્યવામી આચાર્યો અને તેમના ચૈત્યોના નામ છે, ભરૂચના અગિઆર આચાર્યો અને દશ ચૈત્યોના નામ છે તદુપરાત આશાપદ્ધી, ધવવક્ત્રક (ધોગકો) ખભાત, વટપદ્રક (વડોદરા) આદિના ચૈત્યવાસી આચાર્યો અને ચૈત્યોના નામ ખાસ નોંધપાત્ર છે એ જ સમયના, પાટણના અગિઆર વસતિવાસી આચાર્યોના નામો નોંધપાત્ર છે જેમાં વસ્તુપાલના શુરુ વિજયસેનસુરિ પણ છે મડગીના બાલચંદ્રસુરિ તે વસતિવાસ મહાકાવ્યના કર્તા છે અને મડવી તે હાલમાં સૌરાષ્ટ્રનું માડલ છે

આ લેખ બતાવે છે કે એ સમયમાં જૈનસંઘમાં ઠીક ઠીક સડો ખાસ કરીને ચૈત્યવામી સાધુસમુદાયમાં-પેરા હતા તે એવે લગી કે ચૈત્યવાસી સાધુઓ સતાન પેદા કરતા અને તેમને મોટા થયે આચાર્યપદવી પણ આપતા પણ, ચૈત્યવાસીઓનું શુજરાતમાં જોર હોવા છતાં અને એમનામાં વિદ્વાન અને સારા આચાર્યો પણ હોવા છતાં, વસતિવાસી આચાર્યોની સખ્યા અને એમનું જોર વધુ હોય એમ લાગે છે કેમકે તેઓ ચૈત્યવાસીઓને સમજાવી એમની પાસે આ ઠરાવમાં મુજબ લઈ શક્યા છે, એ પણ કારણ હોય કે હાજર રહેલા ચૈત્યવાસી આચાર્યો અન્ય ચૈત્યવામી સાધુસમુદાય જેટલા પતિત ના પણ હોય

આ ઠરાવમાં એ જણાવાયું નથી છતાં, મહામાત્ય તેજપાલની હાજરી અને એમના પ્રભાવે આ પરિષદને આ રીતે સફળ કરવામાં ઘણો અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હોય એમ આગે છે આ વ્યવસ્થાએ શુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રમાં ચૈત્યવાસીઓનું જોર તોડવામાં મોટો ભાગ ભજવ્યો લાગે છે આમ આ પરિષદમાં હાજર રહેલા વસતિવામી આચાર્યો મહામાત્ય તેજપાલ તેમ જ અન્ય શ્રાવકોએ જૈનસંઘની એક કિંમતી સેવા બજાવી જે આજ સુધી આપણને અજ્ઞાત હતી

આ લેખ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ અગત્યનો છે આ પ્રતમાં અને એ લખાણમાં અવિશ્વાસ રાખવાનું કાર્ઠ કારણ નથી આ લેખથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે વિ સ ૧૨૯૮ માં ત્રિભુવનપાલનું રાજ્ય હતું વિચારશ્રેણિ પ્રમાણે શ્રીમદેવ બીજાનું મૃત્યુ વિ સ ૧૨૮૮ માં થયું શ્રીમદેવ બીજાના સ ૧૨૯૬ ના દાનપત્ર (જુઓ ઇન્ડિઅન એન્ટિક્વેરી વૉલ ૬, પૃ ૨૦૫) પછીના એમના કાર્ઠ લેખ મળ્યો નહોતો અને વિ સ ૧૨૮૯ પહેલાંના ત્રિભુવનપાલના લેખ મળ્યો નહોતો એવે આમ વિ સ ૧૨૮૬ ના દાનપત્ર વડી ૧૪ ના શરૂ ત્રિભુવનપાલ રાજ્ય કરતા હતા એ આ લેખથી આપણે હવે બાકી રાક્યા છીએ અને આમ ત્રિભુવનપાલે ચાર વર્ષ રાજ્ય કર્યોને જે એક મત છે તે સાચો ઠરે

આ લેખથી આપણે સ્પષ્ટ રીતે બાકી શરીએ છીએ કે લૂણપસાજ (લવણપસાડ) ને બે દીકરા હતા—એક વીરમદેવ અને બીજા વીરધવલ આ વીરધવલને દ્વિતીય જ્યેષ્ઠસુત કહેવાનો મતલબ એ હોઈ શકે? વીરમદેવની મા અને વીરધવલની મા જુદી હોય અને આ બીજી પત્નીના સતાનોમાં વીરધવલ જ્યેષ્ઠ એમ અર્થ હોવા? વીરમદેવને કુલ મહારાણક કહ્યા છે જ્યારે વીરધવલને મહામહાલેખક કહ્યા છે અને આ લેખ વખતે એ

“દેવાયુ” એટલે કે મૃત્યુ પામેલા હતા એમ સૂચવ્યું છે. જેસલમેર કેટલોગ (ગા. જો. સિરિઝમાં પૃ. ૩૫) માં જણાવ્યા પ્રમાણે જેસલમેરની એક તાડપત્રીય પ્રતની પ્રશસ્તિમાં એક વીરમદેવનો ઉલ્લેખ છે. તે મુજબ વિ. સં. ૧૨૯૬ માં વિદ્યુતપુર (વીંતપુર) પર રાણુક વીરમદેવનો અધિકાર હતો. આ વીરમદેવ તે લુણપસાજના પુત્ર રાણુક વીરમદેવ હશે એમ આપણે હવે કહી શકીએ.

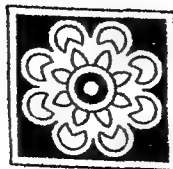
એમ લાગે છે કે વિ. સં. ૧૨૯૮ માં આ ઠરાવ વખતે વીરધવલ તેમ જ વસ્તુપાલ હયાત નહિ હોય.

આ લેખમાં વપરાયેલા કેટલાક શબ્દો, જેવાં કે, મહં, ઠં ઠંકુર, સાહુ, શ્રેષ્ઠિ, લાંડશાલિક વગેરે તો જાણીતા છે, પણ દેશમુખ્ય એ સંજ્ઞા શુજરાતમાં સાહુ જિનચંદ્ર માટે વપરાતો જોઈ વિચાર થાય છે કે પાછળના સમયમાં, મરાઠા રાજ્યમાં જે અધિકાર માટે દેશમુખ શબ્દ વપરાયો તે જ અર્થમાં સોલંકી યુગમાં “દેશમુખ્ય” શબ્દ પ્રયોગ થયો હશે ?

આ હસ્તલિખિત પાનામાં આખા પ્રશસ્તિ લેખને અંતે, જુદા હસ્તાક્ષરમાં કોઈએ પાછળથી જે ઉમેશ કર્યો છે તેમાં જૈનસંઘમાં કેટલાક ગરુદો કચારે શરૂ થયા તેની સાલ આપી છે. આ શ્લોકો હીરાણુદેવનાવ્યા છે. જેમનો સમય ઈ. સ. પંદરમા સૈકા પહેલાનો નથી. આ હીરાણુદેવ તે વસ્તુપાલરાસ (વિ. સં. ૧૪૮૪) અને વિદ્યા-વિલાસ (વિ. સં. ૧૪૮૫) ના દર્તા હોઈ શકે. સદર હસ્તલિખિત પાનું પણ ઈ. સ. ના પંદરમા સૈકાના ઉત્તરાર્ધનું કે વિક્રમના સોળમા સૈકાના પૂર્વાર્ધનું લખાયેલું લાગે છે.

ઉપરોક્ત શ્લોકોમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પૂર્ણિમાગચ્છની ઉત્પત્તિ વિ. સં. ૧૧૫૯ માં ખરતરગચ્છની વિ. સં. ૧૨૦૪ માં, અંચલગચ્છની વિ. સં. ૧૨૧૪ માં, સાધુપૂતમિયા ગચ્છની વિ. સં. ૧૨૩૬ માં આગમિયા ગચ્છની વિ. સં. ૧૨૮૫ માં અને તપાગચ્છની ઉત્પત્તિ વિ. સં. ૧૨૮૫ માં થઈ હતી.

આ લેખ આમ શુજરાત તેમ જ શ્વેતામ્બર સંઘના ઇતિહાસ માટે અગત્યનો છે.

‘ઉવસગ્ગહર’ થીત્ત: એક અધ્યયન

લેખક પ્રો. હીરાસાહે ર. કાપડિયા, એમ. એ.

(ભાષા, નામકરણ, પરિભાષ, મૂળ કૃતિ, પાંચથી વીસે માધ્યા, છંદ, ઉત્પત્તિ, પ્રવૃત્તા, રચનાસમય, ૧૧ વિવરણ, પાઠાંતરો, અર્થવિવિધ, પંચપરમિટીના નામાકર, કવિ, યત્રો, મંત્રો, પાઠપુર્તિ અને પ્રભાષ.)

ભાષા—‘ઉવસગ્ગહરથોત્ત’ના નામથી અત્ર નિર્દેશાયેલી નૈન કૃતિની ભાષા ‘પાઠ્ય’ (પ્રાકૃત) અને તેમાં મુખ્યત્વે કરીને ‘ઝઞ્ઞ મરહટ્ટી’ (નૈન માહારાષ્ટ્રી) છે.

નામકરણ—મુગ્ધ કૃતિને પ્રારંભ “ઉવસગ્ગહર”થી થતો હોવાથી અને એના વિષય મુલ્લાન હોવાથી એનું “ઉવસગ્ગહરથોત્ત” નામ થેત્તયુ છે. આ નામનું સંસ્કૃત સમીકરણ “ઉપસર્ગહરસ્તોત્ર” છે.^૧ આથી આ નામથી તેમ જ “ઉપસર્ગહરસ્તોત્ર” અને “ઉપસર્ગહરસ્તોત્ર” એ બે નામોથી પણ આ કૃતિને ઓળખાવાય છે. આ ઉપરાંત કોઈ કોઈ હાથપોથીમા આનું નામ “ઉપસર્ગહરસ્તોત્ર” લેવાય છે.

આ કૃતિ મુખ્યત્વે કરીને પાર્શ્વનાથની સ્તુતિકૃષ્ણ હોવાથી એને “પાર્શ્વલિન લઘુ-સ્તવન” તેમજ “પાર્શ્વનાથસ્તવન” પણ કહે છે.

પરિભાષ—આ સ્તોત્રની માધ્યાની સંખ્યા વિષે મતભેદ પ્રવર્તે છે

સામાન્ય રીતે એની નીચે મુજબની પાંચ માધ્યા છે —

“ હસગ્ગહરં વાસ વાસં વન્દામિ કમ્પણમુકં ।

વિસદરવિસનિઘાસં મહાલક્ષ્મણધાવાસં ॥૧॥

૧. જુઓ ઉવસગ્ગહરથોત્તની પૂર્વચન્દ્રાચારીકૃત લઘુસ્તુતિનું મંજવાસરણ
૨. જુઓ, *Descriptive Catalogue of the Government Collections of Manuscripts* (Vol. XVII, pt. 3. p. 193.) તેમજ પ્રિયંકરનૃપકથા. (૫. ૨).
૩. જુઓ પ્રિયંકરનૃપકથા. (૫. ૩૪).
૪. જુઓ *DCGCM* (Vol. XVII, pt. 3. p. 182).
૫. એમન (૫. ૧૮૪)
૬. એમન (૫. ૧૮૩).

‘વિસહરફુલિન્ન’મન્તં કળ્થે ઘારેહ જો સયા મણુઓ ।

તસસ ગહરોગમારીદુદ્ધજરા જન્તિ ઉવસામં ॥૨॥

ચિદ્વડ દૂરે મંતો તુજ્ઞ પળામો વિ વહુફલો હોહ ।

નરતિરિણસુ વિ જીવા પાવન્તિ ન દુક્કલદોગચં ॥૩॥

તુહ સમ્મત્તે કલ્લે ચિન્તામણિકપ્પપાયવબ્બહિણ ।

પાવન્તિ અવિગ્ગેણં જીવા અયરામરં ઠાણં ॥૪॥

હય સંથુઓ મહાયસ ! મત્તિવ્વરનિવ્વરેણ હિયણ ।

તા દેવ ! દિજ્જ વોહિં મવે મવે પાસ ! જિણચન્દ ! ॥૫॥”

પાંચ ગાથા—દ્વિજ પાર્શ્વદેવગણિએ આ સ્તોત્રમાં પાંચ ગાથા હોવાનું કહ્યું છે.

છ ગાથા—નિનસૂરે પ્રિયંકરનૃપકથા (પૃ. ૮૨)માં આ સ્તોત્રની પહેલાં છ ગાથા હતી એમ કહ્યું છે. વિશેષમાં એમણે ઉમેર્યું છે કે આ છ ગાથાના સ્તવનનું સ્મરણ કરાતાં ધરણેન્દ્ર પ્રત્યક્ષ જ આવીને કષ્ટ દૂર કરતો હતો. એને આમ ફરી ફરીને આવતું પડતું હોવાથી એણે ભદ્રબાહુસ્વામીને કહ્યું કે મારાથી મારા સ્થાને રહેવાનું નથી, વાસ્તે છઠ્ઠી ગાથા ભંડારમાં સ્થાપિત કરો. પાંચ ગાથા પૂરતા સ્તવનનું ધ્યાન કરનારનું હું અહીં રહીને સાંનિધ્ય કરીશ. એની એ વિશ્વસિ સ્વીકારાઈ. ત્યારથી આ કૃતિ-સ્તવનની પાંચ ગાથા છે.

સાત ગાથા—હર્ષકીર્તિસૂરિએ ઉવસગાહરથોત્તની વૃત્તિ (પૃ. ૧૪)માં કહ્યું છે કે આ સ્મરણની પૂર્વે સાત ગાથા હતી, પરન્તુ એ ગાથા ભદ્રબાહુસ્વામીએ ભંડારમાં સ્થાપિત કરી અને અત્યારે તો પાંચ જ ગાથા પ્રવર્તે છે.

વીસેક ગાથા—કોઈ કોઈ આધુનિક પ્રકાશનમાં આ સ્તોત્રની વીસ કે એકવીસ ગાથા પણ જોવાય છે. આ બન્ને પ્રકારની ગાથાઓ મેં સંપાદિત કરેલ પ્રિયંકરનૃપ-કથા (પૃ. ૪૧-૪૪)માં છે. આ વીસ ગાથા પૈકી પહેલી ત્રણ, ૧૧ મી અને ૧૩ મી એ આજે પ્રચલિત પાંચ ગાથા છે, બ્યારે વીસમી ગાથા એ નમિણિણુથોત્તની અઢારમી ગાથારૂપે જોવાય છે.^૭

મારા નમ્ર મત પ્રમાણે આ સ્તોત્રમાં બહુમાં બહુ સાત ગાથા હોય તો ના નહિ, બાકીની ‘ક્ષેપક’ જણાય છે. છઠ્ઠી તેમજ સાતમી ગાથા કઈ હશે તે વિષે કોઈ પ્રાચીન ગ્રામાણિક ઉલ્લેખ મારા જોવા-જાણવામાં નથી. અર્થકલ્પલતા (પૃ. ૧૦)માં તેમજ

૭. ધૂલિયાથી પ્રકાશિત “ શ્રીમહાવીરઅથમાલા ” માં પુષ્પાંક ૮ તરીકે જે ચત્રો અને મત્રો સહિત ઉવંથોત્ત પ્રસિદ્ધ કરાયું છે તેમાં નવ ગાથા છે. જે ઉપર વીસ ગાથાની મેં નોંધ લીધી છે. તેમાંની પહેલી ત્રણ ગાથા અહીં શક્ષ્યાતમાં અપાઈ છે, બ્યારે એ વીસ ગાથા પૈકી ૧૧ મી, ૧૨ મી, પાંચમી, ચોથી અને છઠ્ઠી ગાથા તે અનુક્રમે ચોથાથી આઠમી છે. આઠમી ગાથામાં “ પળવસહિવં ” છે, બ્યારે મારા સંપાદનમાં “ વિગ્ગનાસય ” છે.

સિદ્ધિચન્દ્રગણિત આ સ્તોત્રની ટીકા (પૃ. ૧૨)માં આ સ્તોત્રમાં ૧૮૫ અક્ષરો હોવાનું-
પાચ જ ગાથા હોવાનું કહ્યું છે.

છંદ—પાચ ગાથા પૂરતી આ કૃતિનાં તમામ પંક્તિ ‘આર્ય’ છંદમાં છે.

ઉત્પત્તિ—આ સ્તોત્રની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં અર્થકટપલતા (પૃ. ૭-૮)માં નીચે મુજબ કથન કરાયું છે:—

“ સંભૂતિવિજયે ભદ્રબાહુ અને વરાહમિહિર નામના બે ભાઈઓને—બ્રાહ્મણોને પ્રતિબોધ પમાડી દીક્ષા આપી. વરાહમિહિર જ્ઞાનાવરણકર્મના ક્ષયોપશમના અભાવને લઈને ચન્દ્રપ્રસન્નિ વગેરે કંઈક શાસ્ત્ર ભણ્યા, ન્યારે ભદ્રબાહુ તો ‘શ્રુતકેવલી’ બન્યા. ‘આચાર્ય’ પદની વરાહમિહિરને અપાર્જ નહિ. એથી એ દીક્ષા છોડીને ફરીથી બ્રાહ્મણ બની ગયા. પહેલાં ચન્દ્રપ્રસન્નિ વગેરે સિદ્ધાન્તોના અર્થ એઓ શીખ્યા હતા તે એમણે ફરી ફરીને યાદ કરી સવા લાખ પ્રલોક જેવડું ન્યોતિ-શાસ્ત્ર રચ્યું. એ ‘વરાહમિહિર’ના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યું એ સિદ્ધાન્તમાંથી ઉદ્ભૂત કરાયેલું હોવાથી પ્રાયઃ સત્ય અર્થવાળું’ બન્યું. ત્યાર બાદ વિપ્રાદિ વડે એનું પઠન કરાતાં પરપરાથી તે આજે પણ છે. ”

વરાહમિહિર ગચ્છમાં બાર વર્ષ રહ્યા હતા. અંગ, ઉપાંગ, પૂર્વ વગેરે સિદ્ધાન્ત એઓ ભણ્યા હોવાથી સમસ્ત ન્યોતિ-શાસ્ત્રના તેમજ વિદ્યા, મન્ત્ર, યોગ, ચુષ્ક વગેરેનાં પણ એઓ જ્ઞાતા બન્યા હતા. આં વાત એમનાથી છેતરાયેલા મિથ્યાદંષ્ટિ વિપ્રો નીચે પ્રમાણે કહે છે —

હે લોકો ! આ વરાહમિહિર “ સકળ શાસ્ત્રોમાં પારંગત, ચૈદ વિદ્યાઓનાં નિધાનરૂપ તેમજ વશીકરણ, પરપુરપ્રવેશ, આકાશગામિની ઇત્યાદિ વિદ્યાઓના સ્થાનરૂપ છે. એઓ વિદ્યાના બગ વડે આકાશમાં ન્યોતિશ્લોકની સાથે બાર વર્ષ મુખી વિદ્યાર્થી અને સૂર્યાદિ શ્રેષ્ઠોના તથા અશ્વિની વગેરે નક્ષત્રોના સંચાર એમણે યથાર્થ રીતે જોયો. પછી એ ફરી રીતે ‘મનમા ધારણ કરી મત્યલોકમાં ક્ષિતરી આવી લોકોના ઉપકારાર્થે’ એમણે આ ન્યોતિશ્લોક રચ્યું આ પ્રસિદ્ધિ હાલમાં પણ એ શાસ્ત્રના અધ્યયનાદિથી વસ્તુ સાચી પકડતી હોવાથી મુકુંદ જનો એમાં ‘મહિમાનો આરોપ કરી ફેલાવે છે, પરંતુ એ જનો જાણતા નથી કે આ તો નૈન આગમનો જ પ્રભાવ છે કે જેથી વરાહમિહિરમાં કહેવું સાચું પ્રટે છે.

“ વરાહમિહિર દંભ વડે મિથ્યાદંષ્ટિઓને છેતરતા અને તેમની પોસેથી દાનાદિ મેળવતા અને પોતાની ખોટી પ્રસિદ્ધિથી આનંદ પામતા. આમ એઓ વખત વીતાવવા લાગ્યા.

એક વેળા સંભૂતિવિજય પોતાના ગચ્છનો ભાર ભદ્રબાહુસ્વામીને સોંપી સ્વર્ગે સંચર્યો. કાલાતરે વરાહમિહિરે અજ્ઞાન-તપ કરેલું હોવાથી એઓ વ્યંતર થયા. પછી વિભંગજ્ઞાન વડે એમણે પોતાનો પૂર્વ ભવ જોયો. સાધુઓ સદા અપ્રમત્ત રહેતા હોવાથી એઓ એમને હેરાન ન કરી શક્યા, એટલે એમણે પ્રમત્ત શ્રાવકોને હેરાન કરવા માગ્યા. વ્યંતર પોતાને ઉપસર્ગો કરે છે એવી એમને જાણ થતાં તેમણે ભદ્રબાહુસ્વામીનો આશ્રય

લીધો. એ ઉપરથી શ્રુતકેવલીએ ઉવસગ્ગહર-સ્તોત્ર રચી સર્વત્ર મોકલ્યું. અને એના પ્રભાવથી સંઘ ઉપદ્રવથી મુક્ત બન્યો.”

આ ઉપરથી નીચે મુજબની તારવણી થઈ શકે:—

- (૧) ઉવસગ્ગહરથોત્તના પ્રણેતા ‘શ્રુતકેવલી’ ભદ્રબાહુ છે.
- (૨) એઓ જન્મે પ્રાણી હતો.
- (૩) એમને વરાહમિહિર નામના ભાઈ હતા.
- (૪) એ વરાહમિહિરે દીક્ષા લઈ બાર વર્ષ પાળી એ છોડી દીધી હતી.
- (૫) એ પૂર્વે એમણે ચન્દ્રપ્રજ્ઞાસિ વગેરેનો અભ્યાસ કર્યો હતો.
- (૬) એમણે ‘વરાહમિહિર’ નામનું સવાલાખ શ્લોક જેવડું પુસ્તક એ અભ્યાસના આધારે યોજ્યું હતું.
- (૭) એ સાચું જ્ઞાન આજે પણ (વિ. સં. ૧૩૬૫ માં) પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન છે.
- (૮) વરાહમિહિર જૈનોના દ્વેષી બન્યા હતા.
- (૯) એનો વ્યન્તર તરીકે ઉત્પન્ન થયા પછી એમણે શ્રાવકોને હેરાન કરવા માંડ્યા.
- (૧૦) એઓ પ્રતિકારાર્થે ‘ઉવસગ્ગહર-સ્તોત્ર’નું નિર્માણ કરાયું.

વરાહમિહિરનો વૃત્તાંત તેમજ પ્રસ્તુત સ્તોત્રની ઉત્પત્તિ એ બે બાબત ચતુર્વિંશતિ-અબન્ધ યાને અબન્ધકોશ (પૃ. ૨-૭)માં અપાઈ છે. હર્ષકીર્તિસૂચિકૃત વૃત્તિ (પૃ. ૧૩-૧૪)માં પણ આ હકીકત છે.

પ્રણેતા—આ ઉપરથી તેમજ જૈન પારંપરિક માન્યતા અનુસાર કહી શકાય કે ઉવસગ્ગહરથોત્તના પ્રણેતા શ્રુતકેવલી અને નિર્ધુક્તિકાર ભદ્રબાહુસ્વામી છે, અને વરાહમિહિર એમના ભાઈ થાય છે. કેટલાક આધુનિક વિદ્વાનોના મતે ‘ભદ્રબાહુ’ નામના બે મુનિવર થયા છે: (૧) વીરસંવત ૧૭૦ માં સ્વર્ગે સંચરનાર ‘શ્રુતકેવલી’ ભદ્રબાહુ અને (૨) નિર્ધુક્તિકાર ભદ્રબાહુ કે જેઓ ઈ. સ. ની પાંચમી સદીમાં થયા છે; આજ-કાલ જે વરાહમિહિરે નિર્મલિખિત કૃતિઓ રચ્યાનું મનાય છે તેઓ શ્રુતકેવલીના સમ-કાલીન સંભવી શકે તેમ નથી.

(૧) પંચસિદ્ધાંતિકા, (૨) “જુહ્વજ્જતક, (૩) “જુહ્વસંહિતા અને (૪) જુહ્વ-

૮. દિગમ્બર આચાર્ય જિનસેને રચેલા આદિપુરાણમાં ભદ્રબાહુ ખીજને ‘મહાપશ્ય’ કહ્યા છે એમ જૈન પારંપરાનો ઇતિહાસ (ભા. ૧ પૃ. ૨૬૨) માં નોંધે છે. પ્રસ્તુત સ્તોત્રની પાંચમી ગાથામાં ‘મહાપશ્ય’ શબ્દ છે. તો શું એ ભદ્રબાહુ ખીજનો વાચક ગણાય ખરા ?

૯. આના અંતમાં વરાહમિહિરે પોતાનો પરિચય આપતાં કહ્યું છે કે અવન્તીના નિવાસી અને આદિત્યદાસના પુત્રે પિતા પાસેથી જ્ઞાન મેળવી કાપિથનગરમાં સૂર્ય પાસે વરદાન મેળવી વરાહ-મિહિરે હોરા રચી.

૧૦. આ કૃતિ વારાહી (ખૂહત) સંહિતાના નામથી પંચ-બલદેવપ્રસાદના હિન્દી અનુવાદ સહિત

યોગમાતા પચમિદ્ધાતિકા શકેસવન ૪૨૭ વિ સ પદર મા રચાયેલી હોવાનું મનાય છે જે સવા લાખ શ્લોક જેવડું અને વરાહમિહિર નામનું પુનઃક વરાહમિહિરે જૈન આગમને આધારે રચાનું જિનપ્રમસૂરિ વગેરે કહે છે તે ઉપરુપ્પ ચાર પુસ્તકો પૈની કોઈ યોગક અથે પણ હોય તો તે જૃહત્સહિતા છે ચતુર્વિગતિપ્રબન્ધ (૫ ૪) મા વરાહમિહિરનાનો ઉલ્લેખ છે તે શું ઉપરુપ્પ જૃહત્સહિતા ગણાય ખરી? એક વરાહમિહિર ઈ સ ૨૦૦મા થયાનું મનાય છે

રચનામય—‘અગ્રકેવલી ભદ્રબાહુએ ઉવસગહરથોત્ત પૂર્વમાથી ઉદ્ભવ કરીનું ચતુર્વિગતિપ્રબન્ધ (૫ ૨) મા કહ્યું છે એ કથન એ સાનું હોય તો આ સ્તોત્ર વીરસવન ૧૭૦ જેટલું તો પ્રાચીન ગણાય જ

જૃહત્સહિતાના પ્રણેતા વરાહમિહિર તે જ પ્રસ્તુત વરાહમિહિર હોય તો આ સ્તોત્ર ઈ સ ની પાંચમી ૮૬૧ સદી જેટલું પ્રાચીન ગણાય અને તેમ પણ આ સ્તોત્ર જૃહત્સહિતા જેટલું-કંઈ નહિ તો લગભગ ૮૦૦ વર્ષ જેટલું તો પ્રાચીન છે જ

વિવરણ—ઉવસગહરથોત્ત પાઈવમા રચાયેલું છે, પરંતુ એના સ્પષ્ટીકરણ એક પણ વિવરણ આ ભાષામાં રચાયેલું નાણુચાલેરામાં આશુ નથી બાપી એના નીચે મુજબના સંસ્કૃત વિવરણો થોભના છે —

(૧) જૃહત્સહિતા—આના કર્તાનું નામ નાણુવામાં નથી એ વિક્રમની બારમી સદી કરતા પહેલાની હોવાનું કહેવાય છે આ નામથી તો આ કૃતિ જિનરત્નકોશ (વિભાગ ૧) મા નોંધાયેલ નથી. અર્થકલ્પલતા (૫ ૧૬) મા એક અવતરણ પૂર્વક જૃહત્સહિતાનો ઉલ્લેખ છે તે આ જ હશે સિદ્ધિચંદ્રગણિતુવ ટીકાના અતમા (૫૦ ૨૪) મા જે જૃહત્સહિતાની ધણેન્દ્ર પદાવલી અને પાર્થ યમને લગતા અર્થ માટે ભદ્રામણ કરાઈ છે તે અર્થકલ્પલતા ન જ હોય તો આ હશે એ આ જૃહત્સહિતા મળી હોય તો એ સત્વર પ્રકાશિત થવી થઈ પૂર્ણચંદ્રસૂરિએ લઘુવૃત્તિના અતમા (૫ ૭૫ મા) જૃહત્સહિતાનો ઉલ્લેખ કરી એમાંથી ચારેક મત્રો આપ્યા છે

(૨) લઘુવૃત્તિ—“નમસ્કૃત્ય પર મત્ર” થી શરૂ થતી આ વૃત્તિના પ્રણેતાનું નામ પૂર્ણચંદ્રસૂરિ છે એમ ઈ સ ૧૬૨૧ મા “શારદાવિજય કવ્યમાતા” મા છપાયેલી આ વૃત્તિમાં દર્શાવાયું છે બ્યારે જૈનસ્તોત્રસ દોહ (ભા ૧, ગ-પરિચિટ) મા જે આ જ વૃત્તિ પ્રકાશિત કરાઈ છે ત્યાં વૃત્તિકારનું નામ ચ દ્રસૂરિ અપાયું છે અને એના અતમાના ૫૨મા કહ્યું છે કે ગુરુ પાતેથી આ સ્તોત્રનું સ્પષ્ટીકરણ બાણીને તેમજ વિદ્યાપ્રવાદનો

શ્રી જેમરાજ કૃષ્ણજી મુખર્જી વિ સ ૨૦૦૬ મા પ્રકાશિત કરી છે એમાં ૧૦૬ અપાય છે આના ઉપર ઉપરે સંસ્કૃતમાં ટીકા રચી છે અને કાળું મૂળનો અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કર્યો છે

ઉપયોગ કરી આ વૃત્તિ રચાઈ છે. ઇ. સ. ૧૯૨૧ની આવૃત્તિમાં ^{૧૧}ચન્દ્રસેન ક્ષમાશ્રમણની સહાયતાથી આ વૃત્તિ રચાયેલો ઉદ્દેશ છે. ^{૧૨}આ લઘુવૃત્તિની એક હાથપોથી લાં. પ્રા. સં. મં. માં છે. તેમાં તો પ્રારંભમાં ‘જાણ’ ને બદલે ‘પાંચ’ છે. અને અંતમાં આ લઘુ-વૃત્તિના પ્રણેતા તરીકે પૂર્ણચન્દ્રસૂરિનો ઉદ્દેશ છે. જિનરત્નકોશ (વિ. ૧ પૃ. ૫૫) માં અમદાવાદની તેમજ સુરતની એકેક હાથપોથીની નોંધ છે તો તે તપાસતાં અંતિમ નિર્ણય થઈ શકે.

આ લઘુવૃત્તિ વિક્રમની બારમી સદીમાં રચાયાનું મનાય છે.

(૩) વૃત્તિ—“ધરણેન્દ્ર નમરકૃત્ય” થી શરૂ થતી આ ^{૧૩}વૃત્તિ દિવજ પાર્શ્વદેવ-ગણિએ રચી છે. આ પ્રિયંકરનૃપકથા ઇત્યાદિની મારી આવૃત્તિમાં અપાયેલી છે. એ દે. લા. જૈ. પુ. સંસ્થા તરફથી અંધાંક ૮૦ તરીકે ઇ. સ. ૧૯૩૨માં પ્રકાશિત કરાયેલી છે. આ વૃત્તિ વિક્રમની ૧૩ મી સદીમાં રચાયાનું મનાય છે.

(૪) અર્થકલ્પલતા—આ વૃત્તિ જિનપ્રભસૂરિએ સાકેતપુરમાં વિ. સં. ૧૩૬૫ માં લગભગ ૨૭૦ શ્લોક જેવડી રચી છે, અને તે મારે હાથે સંપાદિત અનેકાર્થરત્નમં-જૂષા (પૃ. ૭-૧૩) માં છપાવાઈ છે. આ પુસ્તક “દે. લા. જૈ. પુ. સંસ્થા” તરફથી ઇ. સ. ૧૯૩૩ માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.

(૫) વૃત્તિ—આ જયસાગરગણિની રચના છે એમ જિ. ર. કો. (પૃ. ૫૫) જોતાં જણાય છે. ^{૧૪} એમાં $\frac{૨૨૨}{A. 1882-89}$ ક્રમાંકવાળી અને લાં. પ્રા. સં. મં. માં મૂકાયેલી હાથ-પોથીની નોંધ છે. એ D. C. G. C. M. (Vol XVII, pt. 3, pp 185-186) પ્રમાણે તો જિનપ્રભસૂરિદ્વિત અર્થકલ્પલતા છે તેનું કેમ? પ્રબોધટીકા (લા. ૧, પૃ. ૩૭૬) માં જયસાગરકૃત વૃત્તિનો ઉદ્દેશ છે, એટલું જ નહિ, પણ એ વિક્રમની ૧૫ મી સદીની હોવાનું પણ કહ્યું છે.

(૬) ટીકા—આ સાત સ્મરણોની ટીકા પૈકી ઉવ૦ ચોત્તરૂપ સ્મરણની સિદ્ધિચન્દ્ર-ગણિએ રચેલી ટીકા છે અને એ અનેકાર્થરત્નમંજૂષા (પૃ. ૧૨-૨૪) માં છપાયેલી છે. એ વિક્રમની સત્તરમી શતાબ્દીમાં રચાઈ છે. આ ટીકામાં મને ઉપલબ્ધ થયેલાં પાંચ વિવરણો કરતાં સમાસોના વિગ્રહની બાબતમાં અધિક સ્થાન અપાયું છે.

૧૧ જૈનરતોત્રસંદોહ (લા. ૧, પૃ. ૭૧) માં પાછવમાં ચોડુંક લખાણ આ ક્ષમાશ્રમણના કથનથી કરાયાનો ઉદ્દેશ છે.

૧૨. જુઓ જિનરત્નકોશ (વિભાગ ૧, પૃ. ૫૫).

૧૩. આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૯૭ માં લખાયેલી છે.

૧૪. આ ઉદ્દેશ જૈન ગ્રંથાવલી (પૃ. ૨૭૪) ને આધારે કરાયો લાગે છે. ગમે તેમ એ ત્રિચારણીય જણાય છે.

અર્થવિવિધ છે તેનો હું બે ભાગમાં વિચાર કરું છું. પ્રથમ ભાગ પાર્શ્વનાથ સાથે સંબંધ છે.

ઉવસગહર પાસે—‘૨’ ઉપરનું અનુસ્વાર આર્પત્વને લઈને અલાક્ષણિક છે એમ અર્થક્રદપલતા (પૃ. ૧૦) માં કહ્યું છે. સિદ્ધિચન્દ્રગણિએ પોતાની ટીકા (પૃ. ૧૨) માં કહ્યું છે કે અનુસ્વાર પ્રાકૃતત્વને લીધે છે. હર્ષકીર્તિસૂરિએ પોતાની વૃત્તિ (પૃ. ૧૪) માં ણિન્ડુ પ્રાકૃતત્વને લીધે અલાક્ષણિક હોવાનું કહ્યું છે. આમ ત્રણે વિવરણકારો ‘૨’ને અંગેના અનુસ્વારને અલાક્ષણિક માને છે. અને એ રીતે ‘ઉવસગહર પાસ’ ના નીચે-મુજબ અર્થ કરે છે:—

(૧) ઉપસર્ગોને હરનારો પાર્શ્વ (નામનો યક્ષ) છે જેમને એવા.

(૨) ઉપસર્ગોને દૂર કરનારા ધરણેન્દ્ર વગેરે જેમની પાસે-સમીપમાં છે એવા.

(૩) ઉપસર્ગનું નિવારણ કરે એવું જેનું પાર્શ્વ (નિકટપાત્ર) છે એવા.

પહેલા બે અર્થ અર્થક્રદપલતા (પૃ. ૧૦-૧૧) માં, કેવળ પહેલો અર્થ સિદ્ધિચન્દ્રગણિકૃત ટીકા (પૃ. ૧૨) માં અને ત્રણે અર્થ હર્ષકીર્તિસૂરિકૃત વૃત્તિ (પૃ. ૧૪) માં કરાયા છે.

‘ઉવસગહર’ અને ‘પાસ’ ને સિત્ત ગણીને પાર્શ્વનાથને લક્ષીને ‘પાસ’ ના બે અર્થ નીચે મુજબ કરાયા છે:—

(૧) ત્રણે કાળના પદાર્થોના સમૂહને જે જુએ તે ‘પશ્ય’ તેને. પ્રાકૃત વ્યુત્પત્તિને લઈને ‘પાસ’ અને છે.

(૨) જેમની આશા-આકાંક્ષા ગયેલી છે તે ‘પાસ’.

અર્થક્રદપલતા (પૃ. ૧૧) માં આ બે અર્થ અપાયા છે.

આ પૈકી પહેલો અર્થ સિદ્ધિચન્દ્રકૃત ટીકા (પૃ. ૧૨) માં છે ખરો, પણ ત્યાં પશ્ય ને બદલે ‘પાશ’ નો ઉલ્લેખ છે. બીજો અર્થ ઉપર મુજબ આ ટીકા (પૃ. ૧૨) માં છે.

હર્ષકીર્તિસૂરિએ તો પોતાની વૃત્તિ (પૃ. ૧૪) માં બીજો જ અર્થ આપ્યો છે. એમણે આશા એટલે ‘આર્થના-વાંછા’ એમ કહ્યું છે. દિવ પાર્શ્વદેવગણિએ ‘ઉવસગહર’ અને ‘પાસ’ ને સિત્ત ગણવા કે અલિપ્ત એનો નિર્દેશ કર્યો વિના બનનેનો અર્થ કર્યો છે અને ‘પાસ’ થી ‘પાર્શ્વયક્ષ’ અર્થ કર્યો છે.

પૂર્ણચન્દ્રસૂરિકૃત લઘુવૃત્તિ કેવળ અક્ષરાર્થ આપે છે. એમાં “ઉવસગહર પાસ પાસ” ના સંબંધમાં નિમ્નલિખિત કથન છે:—

“ઉપસર્ગહર પાર્શ્વ-પાર્શ્વયક્ષ પાર્શ્વનાથ ચ”

મખોધટીકામાં ઉવસગહર અને ‘પાસ’ને અલગ અને એની પછીના ‘પાસ’ના વિશેષણરૂપ ગણી અર્થ કરાવે છે.

(૭) વૃત્તિ—આ ઉવ૦ ધોત્તરૂપ દ્વિતીય સ્મરણની હર્ષપ્રીતિસૂચિએ રચેલી વૃત્તિ છે. અને એ અનેકાર્યરત્નમંજૂષા (પૃ. ૧૩-૨૪) માં છપાવાઈ છે. આ વિક્રમની સત્તરમી સદીની કૃતિ છે.

(૮) લઘુવૃત્તિ—જૈન ગ્રંથાવલી (પૃ. ૨૭૪) માં એક અજ્ઞાતકર્તૃક અને ૮૫૦ જેવડી કોઈ લઘુવૃત્તિનો ઉલ્લેખ છે.

(૯) ટીકા—આ અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકાની ત્રણ હાથપોથીની નોંધ જિ. ૨. કો. (પૃ. ૫૫) માં છે.

(૧૦) વૃત્તિ—આ કોઈકે રચેલી અને “અયેતિ સ્મરણ” થી શરૂ થતી “વૃત્તિ” છે. એ ભાં. પ્રા. સં. મં. માં છે.

(૧૧) અવચ્યુરિ—“આ અજ્ઞાતકર્તૃક છે. કોનો અંતિમ ભાગ અર્થકલ્પલતા (પૃ. ૨૩) નું સ્મરણ કરાવે છે.

પાઠાંતરો—ઉપસંગગહરધોત્તની પહેલી બે ગાથાઓને અંગે કોઈ પાઠાંતર નથી, ત્રીજી ગાથામાં ‘લોગજ્ઞ’ને બદલે ‘દોહજ્ઞ’^{૧૭}, ચોથી ગાથામાં ‘જ્ઞે’ને બદલે ‘વજ્ઞે’^{૧૮}, અને પાંચમી ગાથામાં ‘મત્તિ-મર’ને બદલે ‘મત્તમર’^{૧૯} તેમજ ‘દિજ્ઞ’ને બદલે ‘દેજ્ઞ’^{૨૦} પાઠ મળે છે.

અર્થવિવિધ્ય—પ્રસ્તુત કૃતિના વિવિધ અર્થ કેવળ પાર્શ્વનાથને લક્ષીને જ ઉલ્લેખતા નથી પરંતુ એમના લીધેના શાસનદેવ પાર્શ્વ વક્ષ, ધરણેન્દ્ર અને એ ઇન્દ્રની પત્ની પદ્માવતી દેવીની પણ આ કૃતિ દ્વારા સ્તુતિ કરાયેલી હોવાથી એ “ત્રણને ઉદ્દેશીને પણ અર્થ” ઉલ્લેખે જોડેલે અર્થકલ્પલતામાં એ રીતે અર્થો અપાયા છે. કોઈ કોઈ પ્રકાશિત વિવરણ પણ પાર્શ્વનાથને અંગે અન્ય અર્થ દર્શાવે છે. આમ જો આ સ્તોત્રનું

૧૫. આનો પરિચય D O G C M (Vol. XVII, pt. 3, 190-191) માં મેં આપ્યો છે. આનો મૂળ (૧) સંહિતાનો અધ્યાય ૧૨૭૫ દર્શાવેલો છે તે યોગ્ય હોય એમ લાગતું નથી.

૧૬. આનો પરિચય D O G C M (Vol. XVII, pt. 3, pp. 191-192) માં મેં આપ્યો છે.

૧૭. જુઓ અર્થકલ્પલતા (પૃ. ૧૮).

૧૮. એજન (પૃ. ૧૯).

૧૯. જુઓ પ્રતિષ્ઠાટીકા (ભા. ૧, પૃ. ૩૫૬).

૨૦. જુઓ અર્થકલ્પલતા (પૃ. ૨૧).

૨૧. પાર્શ્વનાથસંહિતા લઘુવૃત્તિમાં “ઉવચચ” હરનાર પાર્શ્વ વક્ષને અને પાર્શ્વનાથને એમ પ્રારંભમાં કહ્યું છે. “કર્મ-ધનસુખ”, “મંગલકલ્યાણલાસ” અને વિપ્રધર્મવિધિનિર્ણય” એ ત્રણને પાર્શ્વનાથના ત્રિરોપક મળ્યા છે. તેમ કરીને પાર્શ્વ વક્ષને અને પાર્શ્વનાથને હું વદન કરું છું એવો અક્ષરાર્થ અપાયો છે.

સિદ્ધિચન્દ્રગણિએ તેમજ હર્ષકીર્તિસૂરિએ અર્થકલ્પલતાની જેમ જ એ અર્થ દર્શાવ્યા છે. વિશેષમાં એ ગણિએ પ્રાકૃતને લઇને વ્યત્યય છે એમ કહ્યું છે.

૨૪ ‘વિસહરવિસનિજાસ’—અર્થકલ્પલતા (પૃ. ૧૧) માં આના નીચે પ્રમાણે ચાર અર્થ અપાયા છે:—

(૧) વિષધર એટલે અનન્ત, વાસુકિ, તક્ષક, કર્કોટ, પદ્મ, મહાપદ્મ, શંખપાલ, કુલિક, જ્ય અને વિજય એમ દસ જાતનાં નાગકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા નાગો. તેના પાર્થિવાદિ પ્રકારના વિષનો-ઝેરનો નક્કી નાશ કરનાર. એનું કારણ એ છે કે ભગવાનના નામથી યુધિત્ર થયેલા મંત્રના જાપથી સર્વે વિષધરના વિષનો નાશ થાય છે, એ વાત માંત્રિકોને સુપ્રતીત છે.

(૨) વિષ એટલે જળ. અહીં ‘મણિકર્ણિકા’નું જળ સમજવું. તેમાં જેનું ધર છે, નિવાસ છે તે ‘વિષગૃહ’. વારાણસીના નિવાસીઓ મોટે ભાગે ‘પંચાગ્નિ’ તપ મણિકર્ણિકાના તીરે કરતા દેખાય છે. સામર્થ્યથી વિષધર એ કમઠ મુનિ છે. તેનો વૃષ અર્થાત્ ધર્મ જે પંચાગ્નિ-તપશ્ચર્યાંરૂપ છે, તેના વિનાશક. લોકિકોએ એને ધર્મરૂપ ગ્રહણ કરેલા હોવાથી ‘ધર્મ’ કહ્યો છે. પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં બળતા લાકડાની અંદર (બળવાથી) મરતા સર્પના પ્રદર્શનથી માતાના અને લોકોના મનમાં એ (અજ્ઞાન) તપશ્ચર્યા અધર્મરૂપ હોવાનો નિશ્ચય કરાવાયો હોવાથી (તેના વિનાશક).

આથી (પાર્શ્વનાથના) ગૃહસ્થાવસ્થાના વૃત્તાન્તનું સૂચન કરાયું છે, તેમજ કુમાર્ગના વિનાશ દ્વારા એમની પરમ કારુણિકતા (દર્શાવાઈ) છે.

(૩-૪) ‘વિષ’ એટલે મિથ્યાત્વ, કષાય ઇત્યાદિરૂપ ભાવવિષ. એને ધારણ કરનાર તે ‘વિષધર’ અથવા એ વિષના ગૃહના સમાન તે ‘વિષગૃહ’ કે જેઓ મિથ્યાત્વ અને કષાયાદિ દોષથી દૂષિત પ્રાણીઓ છે તેમના ઝેરનો પોતાના વચનામૃતના રસથી નાશ કરનાર.

આ પૈકી પહેલા ત્રણ અર્થ સિદ્ધિચન્દ્રકૃત ટીકા (પૃ. ૧૩) માં અપાયા છે, જ્યારે હર્ષકીર્તિસૂરિકૃત વૃત્તિ (પૃ. ૧૪-૧૫) માં પહેલો અને ત્રીજો એમ બે જ અર્થ છે.

‘મંગલકલ્પલતાઆવાસ’—પાર્શ્વદેવગણિએ પૃ. ૬૬માં ‘મંગલ’ શબ્દની વિવિધ વ્યુત્પત્તિઓ દર્શાવી એ શબ્દ સિદ્ધ કર્યો છે. ત્યારબાદ એમણે ‘કલ્પલતા’ અને ‘આવાસ’ શબ્દની સિદ્ધિ કરી છે. અંતમાં ‘આવાસ’ એટલે ‘નિવાસ-રમણીય સ્થાન-શ્રી પાર્શ્વનાથ જિનાલય’ એમ કહ્યું છે. તેમાં ‘જિનાલય’ વાળું કથન વિચારણીય જણાય છે.

અર્થકલ્પલતા (પૃ. ૧૧) માં મંગલો વિપત્તિના ઉપશમરૂપ છે અને કલ્પલતા સંપત્તિના ઉત્કર્ષરૂપ છે એમ કહ્યું છે. એ બન્નેના આવાસ અર્થાત્ કંડાસ્થાન જેવા એવાને એમ ‘મંગલકલ્પલતાઆવાસ’ નો અર્થ કરાયો છે.

૨૪. આની ત્રણ રીતે છાયા સમજવી: વિષધરવિપત્તિનાશમ્, વિષગૃહવૃત્તિનાશમ્ અને વિષગૃહવિપત્તિનાશમ્ ।

પહેલાં 'વાસંતો' અર્થ 'સમીપ' કરાવે છે તેમાં વાંધા નથી, પરંતુ (પૃ. ૩૬૬ માં) નીચે મુજબનું જે કથન છે તે વિચારણીય છે:—

“ ઉપસર્ગને દૂર કરનાર, ભક્તવત્સલ પાર્શ્વનાથને હું વંદન કરું છું. ભક્તોને સમીપ હોવાનો વાસ્તવિક અર્થ 'ભક્તવત્સલ' થાય છે. ”

પૃ. ૩૭૩ માં કહ્યું છે કે “ પ્રથમ ગાથામાં શ્રી પાર્શ્વનાથપ્રભુને દરેક ભતના ઉપસર્ગો દૂર કરનારા તથા ભક્તજનોની સમીપ રહેનારા દર્શાવવામાં આવ્યા છે. ”

આમ અહીં 'ઉપસર્ગહર' અને 'પાસ' ને એની ખરીના 'વાસંત' નાં વિશેષણો ગણ્યાં છે. તેથી 'ભક્તવત્સલ' જેવો અર્થ ઉપભવેલો પડ્યો છે. વિષમ પરિસ્થિતિ ન હોવા છતાં 'અધ્યાત્મ' નો આશ્રય લેવો પડ્યો^{૨૨} છે, વળી જૈન દષ્ટિએ વાસ્તવિક રીતે કોઈ પણ તીર્થ'કરને 'ભક્તવત્સલ' કહેવાય ખરા ? શું ભક્તવત્સલતા વીતરાગતા સાથે મુસંગત ગણાય ખરી ? એ નો ઔપચારિક રીતે જ સમુચિત ગણાય તેમ હોય તો અર્થ'કંઠપલતા વગેરેમાં આપેલ અર્થોને પ્રાધાન્ય નહિ આપવામાં શું સખળ કારણ છે તે મારા ખ્યાલમાં આવતું નથી.

પાર્શ્વદેવગણિએ પૃ. ૬૮માં 'ઉપસર્ગ' અને 'હર' શબ્દની નિષ્પત્તિ દર્શાવી છે.

અર્થ'કંઠપલતા (પૃ. ૧૦) માં ઉપસર્ગો ચાર પ્રકારના ગણાવાયા છે: (૧) દિવ્ય (દિવ્યકૃત), (૨) માતૃષ (મતૃબ્રુત), (૩) તેરશ્વ (તિર્થ'ચકૃત) અને (૪) આત્મસંવેદનીય. હર્ષકીર્તિસુરિએ પૃ. ૧૪ માં પહેલા ત્રણ જ પ્રકારના ઉપસર્ગો દર્શાવ્યા છે અને ઉત્તર-જગદ્ગણ (અ. ૩૧, ગા. ૫) માં આ ત્રણનો જ ઉલ્લેખ છે.

“કૃમ્મધણુમુક્ત” —પાર્શ્વદેવગણિએ “ કવચિત્ પરનિપાત પશુ હોય છે ” એમ કહી આનો અર્થ “નિમિત્ત-માઠ કર્મથી રહિત” એમ કર્યો છે. આ^{૨૩} અર્થ અર્થ'કંઠપલતા (પૃ. ૧૧) માં અપાયો છે. સાથે સાથે ત્યાં કહ્યું છે કે આર્પત્વને લઈને 'ધન' વિશેષણ હોવા છતાં પરનિપાત કરાયો છે. વિશેષમાં 'ધન' એટલે રીધંકાળની સ્થિતિવાળાં કે બહુ-પ્રદેશવાળાં, કર્મો તે ધાતી કર્મો અને એનાથી મુક્ત એટલે સર્વસં એમ કહ્યું છે.

અર્થ'કંઠપલતા (પૃ. ૧૧) માં આ અર્થ આપવા પૂર્વે નીચે મુજબનો અર્થ કરાયો છે:—

“ મેઘ જેવા કર્મોથી મુક્ત ”

જ્ઞાનાવશીયાદિ આઠ કર્મો જીવરૂપ ચન્દ્રના જ્ઞાનરૂપ કિરણમંડળનું આવછાદન કરતાં હોવાથી 'મેઘ' જેવાં છે. કહ્યું છે કે પ્રકૃતિથી ભાવની શુદ્ધિને લઈને જીવ 'ચન્દ્ર' જેવો છે, વિજ્ઞાન 'ચન્દ્રિકા' જેવું છે અને એનું આવરણ 'મેઘ' જેવું છે.

૨૨. આવું કાંઈ મારી સામેની પાંચે દીકામાંથી એમાં કરાયું નથી કલ્યાણમંદિરસ્તોત્રના ૪૬ માં ૫૪માં 'કુમિત્તવત્સલ' તરીકે પાર્શ્વનાથનું સંબોધન છે પણ એથી કંઈ સરાયતા સ્વરૂપ નથી કેમકે સુખી જનો તરફ કંઈ અસહ્યતા નથી.

૨૩. પ્રભાધરીકામાં આ એક જ અર્થ અપાયો છે.

અર્થકલ્પલતા (પૃ. ૧૫) માં 'ગ્રહો' એટલે ભૂત, પ્રેત, પ્રદારાક્ષસ ઇત્યાદિ અથવા અશુભ ગોચરવર્તી સૂર્યોદિ, 'મારિ' એટલે સર્વવ્યાપક મૃત્યુરૂપ અશિવ, તેમજ દુષ્ટ જ્વરો એટલે એકાંતર, દ્વિતીયાંતર, તૃતીયાંતર, ચાતુર્થિક (ચાથિયો) વગેરે એમ કહ્યું છે.

દુઢ અને જરા ને પૃથગ્ ગણીને પણ અહીં અર્થ કરાયો છે. તેમ કરતી વેળા દુષ્ટો એટલે દુર્જનો અથવા ગુરુસે થયેલા નૃપતિઓ અને જ્વરો એટલે શીતજ્વર વગેરે એમ કહ્યું છે.

'ઉવસામ' ના સંબંધમાં આર્ષત્વને લઈને હસ્તવેનો અભાવ એમ કહ્યું છે અને એના સમર્થનાથે આવરસસયની નિબળુત્તિ (ગા. ૧૧૮) નું ઉદાહરણ આપાયું છે.

સિદ્ધિચન્દ્રગણિએ બીજી ગાથાના અર્થ અર્થકલ્પલતા પ્રમાણે આપ્યા છે. એમણે અઢાર અક્ષરના મંત્ર તરીકે નિમ્નલિખિત મંત્ર દર્શાવ્યો છે:—

“નમિઝ્ઞપાસવિસહરવિ(વ)સહજિણફુલિંગ”

એમણે ૨૮ અક્ષરના મંત્ર તરીકે ઉલ્લેખ તો કર્યો છે, પણ તે સ્પષ્ટ રીતે આપ્યો નથી. એમણે 'રોગ' તરીકે કાસ, શ્વાસ, ભગંદર, કુષ્ટ ઇત્યાદિ એમ કહ્યું છે.

હર્ષકીર્તિસૂરિએ ૧૮ અક્ષરનો મંત્ર ઉપર મુજબનો આપ્યો છે, ન્યારે ૨૮ અક્ષરના મંત્ર તરીકે નીચે મુજબ આપ્યો છે.

“ૐ હ્રીં શ્રીં અહં નમિઝ્ઞ પાસવિસહર વસહ જિણફુલિંગ ૐ હ્રીં શ્રીં અહં નમઃ”

આ મંત્રમાં તો ૨૮ નહિ પણ ૩૦ અક્ષરો છે તેનું કેમ એ વિચારવું ઘટે.

આ સૂરિએ 'ગહ' નો અર્થ ભૂત, પ્રેત, પિશાચ વગેરેનો આવેશ એમ કર્યો છે. સાથે સાથે ગોચરમાં અશુભ એવા સૂર્યોદિ એવા અર્થ પણ કર્યો છે.

વિશિષ્ટ અર્થો—^{૨૮}હર્ષકીર્તિસૂરિએ પૃ. ૧૭ માં “વિસહરફુલિંગમંત્ર” ના નીચે મુજબ જે બે અર્થો કર્યા છે તે અન્યત્ર જણાતા નથી:—

(૧) વિષધર એટલે સર્પ અને સ્ફુલિંગ એટલે અગ્નિનો કણ. સર્પો અને અગ્નિના કણોના અને એના ઉપલક્ષણથી અન્ય ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવોના નિવારકને.

(૨) 'વિસહરસ્ફુલિંગ' નામવાળાને.

આ શબ્દગુચ્છના અર્થનો સંબંધમાં અર્થકલ્પલતા (પૃ. ૧૬) માં કહ્યું છે કે 'વિષધરસ્ફુલિંગ' મંત્ર ભગવાનના નામથી ગર્ભિત છે એટલે એ મંત્ર સ્તુતિરૂપ છે. તેમ છતાં ભગવદ્વાચક 'યુગ્મદ' શબ્દાદિનો અભાવ છે તેનું શું એમ કોઈ કહે તો તેથી ઉપયુક્ત શબ્દગુચ્છના બે વિશિષ્ટ અર્થો અમે દર્શાવીએ છીએ:—

૨૮. એમણે દુષ્ટનો દુર્જનો અને દુરમનો એમ બે અર્થ કર્યા છે.

સિદ્ધિચન્દ્રગણિએ પણ પૃ. ૧૩ માં આ જ પ્રમાણે અર્થ કયો છે. એમણે “મન્ત્ર-
લાનિ પ્રેયાંતિ” એમ કહ્યું છે.

હર્ષકીર્તિમુરિએ ‘મંગલ’ એટલે દુસ્તિનાં ઉપશમન અને કલ્યાણ એટલે નિરાગી-
પણ અથવા સંપત્તિનો ઉત્કર્ષ એમ પૃ. ૧૫ માં કહ્યું છે. આમ એમણે કલ્યાણનો એક
નવો અર્થ દર્શાવ્યો છે.

‘ઉવસગગહારપાસ’ ના ત્રણ અર્થ અને ‘પાસ’ ને પૃથક્ ગણતાં એના બે અર્થ
એમ એકંદર પાલ્ય અર્થો, ‘કમ્બલમુખ’ ના બે અર્થ, ‘વિસહસવિસનિગ્રાસ’ ના ચાર
અર્થો અને ‘મંગલકલ્યાણઆવાસ’ ના બે અર્થો એ બધાનો સમગ્રપણે-સંયોજનની
દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં $૫ \times ૨ \times ૪ \times ૨ = ૮૦$ ભિન્ન ભિન્ન અર્થ થાય.

એ તમામ અર્થ ‘પાસ’ અર્થાત્ પાશનાથના વિશેષસ્વરૂપ છે. એવા વિશેષણોથી
વિભૂષિત પાશ(નાથ)ને હું વંદન કરું છું એમ પહેલી ગાથાના અર્થનું વૈવિધ્ય છે.

બીજી ગાથાની અર્થવિચારણા—પાશદેવગણિએ બીજી ગાથાનો નીચે મુજબ
અર્થ કયો છે—

જે મનુષ્ય ‘વિષધરસ્ફુલિગ’ મંત્રને કંઠમાં સર્વંશ ધારણ કરે છે તેનાં પ્રહો, શેગો,
મારી અને દુષ્ટ જ્વરો વિનાશ પામે છે.

આમ, કહી પ્રહો એટલે સૂર વગેરે ૮૮ પ્રહોની પીડા, શેગો એટલે વાતમય,
પિત્તમય અને કફમય ઈલાહિ (બાધિઓ), મારી એટલે ક્ષુદ્ર વંત્ર, મંત્ર અને યોગિની-
કૃત (પીડા), અને દુષ્ટ જ્વરો એટલે કાઠ-જ્વર, વાત-જ્વર, પિત્ત-જ્વર, વિષમ-જ્વર,
નિત્ય-જ્વર, વેલા-જ્વર અને શુદ્ધ-જ્વર વગેરે એક સ્પષ્ટીકરણ કયું છે.

‘વિષધર-સ્ફુલિગ’ મંત્રના ઉપદ્રવણથી ‘પંચ-નમસ્કાર ચક્ર’-આડ આરાનું આડ વલય-
વાળું ચક્ર સમજવું એમ આ ગણિએ કહ્યું છે.

અર્થકલ્પવૃત્તો (પૃ. ૧૫) માં બીજી ગાથાનો ઉપર મુજબ અર્થ કરાયો છે.
વિશેષમાં એમાં મંત્રના ત્રણ ‘અર્થ’ અને ‘મણિઓ’ ના મનુષ્ય અને ‘૧૭’ માંત્રિક એમ બે
અર્થ કયો છે. આ ઉપરાંત પ્રસ્તુત મંત્ર એટલે ભગવાનેનાં નામથી ગણિત ૧૮ અક્ષર-
વાળો, શરૂઆતમાં ત્રેલોક્ય, લક્ષ્મી અને અહોત્તના બીજ વડે અને અંતમાં તત્ત્વનો
અને પ્રણિપાતના બીજ વડે અક્ષરીય (૨૮) અક્ષરવાળો મંત્ર એમ કહ્યું છે.

૨૫. અને આ ‘દ્યોતી’ વેળા પાશદેવગણિએ તીર્થ કરના કેટલાક અતિથયો અને સમગ્રસરણ વિશે
સંક્ષેપમાં કથન કર્યું છે

૨૬. “મન્ત્રમ્ મનસપ્રાગ્વ્યોગમ્યમન્ત્રમ્ ના જુમમાવગાર્ધ”
અર્થાત્ મનના રક્ષણના યોગથી, મંત્રગ્રાથી તેમજ સુખ આર્ણવથી મંત્ર. એમ અર્થકલ્પવૃત્તો
(પૃ. ૧૫) માં ઉમેળ છે.

૨૭. હર્ષકીર્તિમુરિએ માત્રિકા એટલે પાશનાથના માત્રિકા એમ કહ્યું છે.

અર્થકલ્પલતા. (પૃ. ૧૫) માં ‘ગ્રહો’ એટલે ભૂત, પ્રેત, પ્રહારાક્ષસ ઇત્યાદિ અથવા અશુભ ગોચરસ્વર્તી સૂર્યોદિ, ‘મારિ’ એટલે સર્વવ્યાપક મૃત્યુરૂપ અશિવ, તેમજ હૃદ્ય નવરો એટલે એકાંતર, દ્વિતીયાંતર, તૃતીયાંતર, ચાતુર્થિક (ચાચિયો) વગેરે એમ કહ્યું છે.

દુઢ અને જરા ને પૃથગ્ ગણીને પણ અહીં અર્થ કરાંયો છે. તેમ કરતી વેળા દુધો એટલે દુર્ગનો અથવા ગુસ્સે થયેલા નૃપતિઓ અને નવરો એટલે શીતનવર વગેરે એમ કહ્યું છે.

‘ઉવસામ’ ના સંબંધમાં આર્ષત્વને લઈને હસ્વનો અભાવ એમ કહ્યું છે અને એના સમર્થનાથે આવસ્સયની નિબ્બુત્તિ (ગા. ૧૧૮) નું ઉદાહરણ આપાયું છે.

સિદ્ધિચન્દ્રગણિએ બીજી ગાથાના અર્થ અર્થકલ્પલતા પ્રમાણે આપ્યા છે. એમણે અઠાર અક્ષરના મંત્ર તરીકે નિમ્નલિખિત મંત્ર દર્શાવ્યો છે:—

“નમિઝ્ઞપાસવિસહરવિ(વ)સહજિણફુલિંગ”

એમણે ૨૮ અક્ષરના મંત્ર તરીકે ઉલ્લેખ તો કર્યો છે, પણ તે સ્પષ્ટ રીતે આપ્યો નથી. એમણે ‘રોગ’ તરીકે કાસ, શ્વાસ, લગંદર, કુષ ઇત્યાદિ એમ કહ્યું છે.

હૃષ્ક્રીતિસૂરિએ ૧૮ અક્ષરનો મંત્ર ઉપર મુજબનો આપ્યો છે, ન્યારે ૨૮ અક્ષરના મંત્ર તરીકે નીચે મુજબ આપ્યો છે.

“ૐ હ્રીં શ્રીં અહં નમિઝ્ઞ પાસવિસહર વસહ જિણફુલિંગ ૐ હ્રીં શ્રીં અહં નમઃ”

આ મંત્રમાં તો ૨૮ નહિ પણ ૩૦ અક્ષરો છે તેનું કેમ એ વિચારવું ઘટે.

આ સૂરિએ ‘ગહ’ નો અર્થ ભૂત, પ્રેત, પિશાચ વગેરેનો આવેશ એમ કર્યો છે. સાથે સાથે ગોચરમાં અશુભ એવા સૂર્યોદિ એવો અર્થ પણ કર્યો છે.

વિશિષ્ટ અર્થો—^{૨૮}હૃષ્ક્રીતિસૂરિએ પૃ. ૧૭ માં “વિસહરફુલિંગમંત્ર” ના નીચે મુજબ જે બે અર્થો કર્યા છે તે અન્યત્ર જણાતા નથી:—

(૧) વિષધર એટલે સર્પ અને સ્ફુલિંગ એટલે અગ્નિનો કણ. સર્પો અને અગ્નિના કણોના અને એના ઉપલક્ષણથી અન્ય ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવોના નિવારકને.

(૨) ‘વિસહરસ્ફુલિંગ’ નામવાળાને.

આ શબ્દગુચ્છના અર્થના સંબંધમાં અર્થકલ્પલતા (પૃ. ૧૬) માં કહ્યું છે કે ‘વિષધરસ્ફુલિંગ’ મંત્ર લગવાનના નામથી ગણિત છે એટલે એ મંત્ર સ્તુતિરૂપ છે. તેમ છતાં લગવદ્વાચક ‘યુષ્મદ્’ શબ્દાદિનો અભાવ છે તેનું શું એમ કોઈ કહે તો તેથી ઉપયુક્ત શબ્દગુચ્છના બે વિશિષ્ટ અર્થો અમે દર્શાવીએ છીએ:—

૨૮. એમણે હુદના દુર્ગનો અને દુશ્મનો એમ બે અર્થ કર્યા છે.

સિદ્ધિયન્ત્રગણિએ પણ પૃ. ૧૩ માં આજ પ્રમાણે અર્થ કયો છે એમણે “મજ્જ-
લાનિ મેવાસિ” એમ કહ્યું છે.

હર્ષકીર્તિમૂર્તિએ ‘મગલ’ એવે હસ્તિાનુ ઉપશમન અને કદાચ એટલે નિરોગી
પણ અથવા સંપત્તિનો ઉત્કર્ષ એમ પૃ. ૧૫ માં કહ્યું છે આમ એમણે કદાચનો એક
નવો અર્થ દર્શાવ્યો છે.

‘ઉવસગહાર’માં ‘ના તણ અર્થ’ અને ‘પાસ’ ને પૃથક્ ગણતા એના બે અર્થ
એમ એક દર પાસ અર્થો, ‘કમ્મણ્ણમુક્ક’ ના બે અર્થ, ‘વિસહરવિસનિત્તાસ’ ના ચાર
અર્થો અને ‘મગલકલ્પાણ્ણાવાસ’ ના બે અર્થો એ બધાનો સમગ્રપણે-સંયોજનની
દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા $૫ \times ૨ \times ૪ \times ૨ = ૮૦$ સિત્ત સિત્ત અર્થ થાય.

એ તમામ અર્થ ‘પાસ’ અર્થોત્ પાશ્વેનાથના વિશેષસ્વરૂપ છે એવા વિશેષણથી
વિભૂષિત પાશ્વે(નાથ)ને હું વદન કરું છું એમ પહેલી ગાથાના અર્થનું વૈવિધ્ય છે.

બીજી ગાથાની અર્થવિચારણા—પાશ્વેદેવગણિએ બીજી ગાથાનો નીચે મુજબ
અર્થ કયો છે —

જે મનુષ્ય ‘વિષધરસ્કુલિંગ’ મંત્રને કંઠમાં સર્વદા ધારણ કરે છે તેના શ્રેષ્ઠો, રોગો,
મારી અને દુષ્ટ જ્વરો વિનાશ પામે છે.

આમ કહી શ્રેષ્ઠો એવે સૂર્ય વગેરે ૮૮ શ્રેષ્ઠોની પીડા, રોગો એવે વાનમથ,
પિત્તમર અને કંકમથ ઈલાહિ (બાધિઓ), મારિ એટલે સુદ્ર ચત્ર, મત્ર અને યોગિની
કૃત (પીડા), અને દુષ્ટ જ્વરો એવે દાહ-જ્વર, વાત-જ્વર, પિત્ત-જ્વર, વિષમ-જ્વર,
નિત્ય-જ્વર, વેદા-જ્વર અને મુદ્ગર્ત-જ્વર વગેરે એવું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે.

‘વિષધર-સ્કુલિંગ’ મંત્રના ઉપવસ્થુથી ‘પચ-નમસ્કાર ચક્ર’-આકારના આક વળવ
વાળું ચક્ર સમજવું એમ આ ગણિએ કહ્યું છે.

અર્થકદપત્રતા (પૃ. ૧૫) માં બીજી ગાથાનો ઉપર મુજબ અર્થ કરાયો છે.
વિશેષમાં એમાં મંત્રના ત્રણ ‘અર્થ’ અને ‘મણ્ણો’ ના મનુષ્ય અને ‘માત્રિક’ એમ બે
અર્થ કયા છે આ ઉપરાંત પ્રસ્તુત મંત્ર એવે જનવાનના નામથી ગર્ભિત ૧૮ અક્ષર
વાળો, શરૂઆતમાં ‘ત્રેલોધ્ય, લક્ષ્મી અને અહોત્તા’ બીજ વડે અને અંતમાં તત્ત્વના
અને પ્રણિપાતના બીજ વડે અઠ્ઠાવીસ (૨૮) અક્ષરવાળો મંત્ર એમ કહ્યું છે.

૨૫. આનો અર્થ દર્શાવતી વેળા પાશ્વેદેવગણિએ તીર્થ કરના કેટલાક અતિશયો અને સમરસરણ વિશે
સંક્ષેપમાં કથન કર્યું છે.

૨૬. “મન્ત્રવ મનસાજયેન્ન મન્ત્રણાદ વા ગુણમાવજાદ વા”

અર્થાત્ મનના રક્ષણના ચોક્કસ મન્ત્રથી તેમજ ગુણ ભાવજનક મંત્ર એમ અર્થકદપત્રતા
(પૃ. ૧૫) માં ઉલ્લેખ છે.

૨૭. હર્ષકીર્તિમૂર્તિએ માત્રિકા એવે પાશ્વેનાથના માત્રિકા એમ કહ્યું છે.

જે પ્રાણી લંગવાનને વિશુદ્ધ શ્રદ્ધાપૂર્વક કેવળ નમસ્કાર કરે છે તે સમ્યગ્દેષિ છે. એ દેવ તરીકે જ ઉત્પન્ન થાય છે.

જે એણે આયુષ્ય પહેલાં ખાંધ્યું હોય તો તેથી કે. લવની પરંપરાને લઈને મનુષ્ય કે તિર્થંચ તરીકે એ જન્મે તો પણ દુઃખી ન જાને. દુઃખ શારીરિક અને માનસિક એમ બે પ્રકારનું છે. તિર્થંચ તરીકે સુવર્ણ, રત્ન, ચિન્તામણિ, કલ્પદ્રુમ, પદ્મતુરંગ કે જયકું-જરૂપે ઉત્પન્ન થાય અને એથી સન્માનને પાત્ર બને. ૨૧

હર્ષક્રીત્તિસૂચિવૃત્તિ (પૃં ૧૯) માં ‘નરતિરિએસુ’નો એક વધારાનો અર્થ એ અપાયો છે કે તિર્થંચ જેવા અર્થાત્ પશુપુલ્ક મનુષ્યોમાં. વિશેષમાં અહીં આવા મનુષ્યો તરીકે બાળગોપાળ અને કૃપિવલ (ખેડુત)નો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે. આમ આ ત્રીજી ગાથાના એકંદર બંને પાઠોત્તર પ્રમાણે બંને અર્થ ધાય છે.

એથી ગાથાનો અર્થ—આ ગાથાનો અક્ષરાર્થ એ છે કે તારું ચિન્તામણિ અને કલ્પવૃક્ષથી અધિક (ફળદાયી) સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતાં લેખ્ય છવો અજરામર સ્થાનને અર્થાત્ મોક્ષને નિર્વિઘ્ને પામે છે.

અર્થકલ્પલતા (પૃં ૧૯) માં કહ્યું છે કે—‘સમ્યક્ત્વ’ એટલે વિશિષ્ટ પ્રમાણ કિંવા દેવ, ગુરુ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વોનો નિશ્ચય.^{૨૨} અને ‘ચિન્તામણિ’ એટલે ચિંત-વેલ અર્થ આપનારું અને દેવાધિષ્ઠિત રત્ન. પાર્શ્વદેવગણિકૃત લઘુવૃત્તિ (પૃં ૧૦૯) માં અર્ણવ, વજ્ર, વૈદ્ય, મહાનીલ, કર્કેતન, પદ્મરાગ, મરકત, પુષ્પરાગ, ચન્દ્રકાન્ત, રુચક અને મેચક એમ રત્નોનાં નામ અપાયાં છે.^{૨૩} પૃ. ૧૦૯-૧૧૦માં દશ કલ્પવૃક્ષોને લગતી નવ ગાથા અવતરણરૂપે અપાઈ છે.

પાંચમી ગાથાનો અર્થ—હે માટી (અર્થાત્ ત્રેલોક્યવ્યાપી) શ્રીર્તિવાળા અને સામાન્ય દેવલીઓને વિષે (આહ્વાદકારી હોઈ) ચન્દ્રસમાન પાર્શ્વ ! ભક્તિના (અર્થાત્ આંતરિક પ્રીતિના) ભારથી ભરપૂર હૃદય વડે આ પ્રમાણે (મારા વડે) તું સ્તુતિ કરાવેલો છે તેથી હે દેવ ! (તું મને) લવોલવ બોલિને (એટલે કે રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ અથવા જિન-ધર્મની પ્રાપ્તિ) પામે.

(૧) 'વિસહરકુલિંગ' મંત્રમાં સન્નિવિષ્ટ એવા તને. આ અર્થ 'વિસહર કુલિંગ ગમ' અને 'ત' ને પૃથક્ ગણીને કરાયો છે.

(૨) 'વિસહરકુલિંગ' નામના મંત્રગત એવા તને. આ અર્થ પણ 'ત' ને પૃથક્ ગણીને કરાયો છે. ખરે, પરંતુ એવી પૂર્વના 'વિસહર કુલિંગમ' ને વિવધર કુલિંગમ ના સમીકરણ રૂપે ગણ્યો છે, કેમકે પ્રાકૃતમાં અકારનો લેખ થઈ શકે છે.

ભગવાનને કંઠમાં કેવી રીતે ધારણ કરાય એવો પ્રશ્ન કોઈ કરે તો તેનો ઉત્તર એ અપાયો છે કે પરમેશ્વર પણ મંત્રથી અવિખ્ય રહેલા હોવાથી મંત્રરૂપ છે. આના સમર્થનાથે શુણ્યેખરસુસ્કૃત મંત્રરાજરહસ્યમાંથી અવતરણ અપાયુ છે.

ઉપર્યુક્ત પ્રશ્નો ઉત્તર બીજી રીતે પણ એ અપાયો છે કે 'વિવધરકુલિંગ' મંત્રરૂપ તને. વિધામણિરૂપે કરીને પોતે કંઠમાં ધારણ કરે કે અન્યને કરાવે. પ્રથમ વિકલ્પ 'સ્વાર્થ-સપત્તિ' પદને આશ્રીને છે તો બીજો વિકલ્પ પરાર્થસપત્તિ આશ્રીને છે.

'ઉવસામ' એટલે વિનાશ એવો અર્થ જે ઉપર કરાયો છે. તેથી કોઈ એમ માને કે એ તો અધિકૃત મંત્રનો લખ કરનારનું સ્વાર્થસપત્તિરૂપ કૃષ્ણ હોઈ કુલિંગરૂપ છે, તો પરાર્થસપત્તિના પદમાં પડે એવો અર્થ નીચે મુજબ સૂચવાયો છે.—

૬ એટલે નહીં અને જસામ એટલે આવતાનું અવગમન એટલે વશગત. આ રીતે વિચારતાં અન્ય અકાંઠિ પોતાને વશ છે—પોતે એનું નિરારણ કરી શકે, તેમ છે એમ આ અર્થ છે. આના સમર્થનાથે જૃહ્ણવૃત્તિમાં આ મંત્રથી શાંતિક, પૌષ્ટિક વશ, આકર્ષણ, ઉચ્ચાટન, સ્તંભન, વિદ્વેષણ અને મારણરૂપ કાર્ય થઈ શકે એમ કહ્યું છે તે જણાવ્યું છે.

૧૦ બીજી ગાથાનો પ્રચલિત અર્થ એ છે કે જે મનુષ્ય 'વિસહરકુલિંગ' મંત્રને સર્વદા પોતાના કંઠમાં ધારણ કરે છે તેનાં ગ્રહો, શેખો, મારિ અને દુષ્ટ જ્વરો નાશ પામે છે.

ત્રીજી ગાથાના અર્થ—(પૂર્વોક્ત) મંત્ર દર રહો તંને કરાયેલ (એક) પ્રણામ પણ થઈને કૃગવાળો છે. એવો મનુષ્યોમાં અને તિર્થંત્રોમાં પણ દુષ્ણ અને રોગોગત્યને (હરિદ્રતાને) પામતા નથી. આમ આ ત્રીજી ગાથાનો અશ્વરથ છે.

અર્થકલ્પસત્તા (૫૦ ૧૭) માં કહ્યું છે કે મંત્ર, પુરસ્કરણ, ઉત્તરચરણ, હોમ, તપ, જપ ઇત્યાદિ પ્રક્રિયા વડે સધાય છે, એથી એ કલ્પજન્ય છે.

વિશેષમાં અહીં 'કૃગ' તરીકે સૌભાગ્ય, આરોગ્ય, ધન, ધાન્ય, પત્ની, દ્વિપદ, ચતુષ્પદ, રાજ્ય અને સ્વર્ગનો ઉલ્લેખ કરાયો છે.^{૨૧}

૨૬. મત્રના ત્રણ અર્થને એક ગણતાં વિષ્ણુ મંત્રના જય અર્થ, 'મણ્જો' ના બે, કુદના બે અને 'હરસામ' એના પ્રબોધન દૃષ્ટિએ વિચારતા બે, એમ બીજી ગાથાના ૫૪૨૪૨૪૨=૪૦ અર્થ થાય છે.

૨૭. પાતાતર પ્રમાણે "દીર્ઘાંશને"

૨૮. આવો ઉત્તરો જિહ્વિચ્છદ્યજિહ્વિત ટીકાયા નથી, પરંતુ અર્થકલ્પવત્તાની જેમ હરિદ્રાનિર્મિત રૂપિ (૫ ૧૬) માં છે.

જે પ્રાણી લગવાનને વિશુદ્ધ શ્રદ્ધાપૂર્વક કેવળ નમસ્કાર કરે છે તે સમ્યક્દષ્ટિ છે. એ દેવ તરીકે જ ઉત્પન્ન થાય છે.

જે એણે આયુષ્ય પહેલાં જાંઘ્યું હોય તો તેથી કે લવની પરંપરાને લઈને મનુષ્ય કે તિર્થંચ તરીકે એ જન્મે તો પણ દુઃખી ન બને. દુઃખ શારીરિક અને માનસિક એમ બે પ્રકારનું છે. તિર્થંચ તરીકે સુવર્ણ, રત્ન, ચિન્તામણિ, કલ્પદ્રુમ, પદ્મતુરંગ કે જ્યક્તુ-જરરૂપે ઉત્પન્ન થાય અને એથી સન્માનને પાત્ર બને. ૨૧

હર્ષક્રીત્તિસૂરિકૃત વૃત્તિ (પૃં ૧૯) માં ‘નરતિરિએસુ’નો એક વધારાનો અર્થ એ અપાયો છે કે તિર્થંચ જેવાં અર્થોત્પન્ન મનુષ્યોમાં વિશેષમાં અહીં આવા મનુષ્યો તરીકે જાળગોપાળ અને કૃષિવલ (જેડુત)નો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે. આમ આ ત્રીજી ગાથાના એકંદર બંને પાઠાંતર પ્રમાણે અર્થ થાય છે.

ચોથી ગાથાનો અર્થ—આ ગાથાનો અક્ષરાર્થ એ છે કે તારું ચિન્તામણિ અને કલ્પવૃક્ષથી અધિક (ફળદાયી) સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતાં લભ્ય જીવો અજરામર સ્થાનને અર્થોત્પન્ન મોક્ષને નિર્વિધને પામે છે.

અર્થકલ્પલતા (પૃં ૧૯) માં કહ્યું છે કે-‘સમ્યક્ત્વ’ એટલે વિશિષ્ટ પ્રમાણ ક્રિયા દેવ, ગુરુ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વોનો નિશ્ચય.^{૨૨} અને ‘ચિન્તામણિ’ એટલે ચિંતવેલ અર્થ આપનારું અને દેવાધિષ્ઠિત રત્ન. પાર્શ્વદેવગણિકૃત લઘુવૃત્તિ (પૃં ૧૦૯) માં અર્ણવ, વજ્ર, વૈરૂચ, મહાનીલ, કર્કેતન, પદ્મરાગ, મરકત, પુષ્પરાગ, ચન્દ્રકાન્ત, રચક અને ચેચક એમ રત્નોનાં નામ આપ્યાં છે.^{૨૩} પૃ. ૧૦૯-૧૧૦માં દશ કલ્પવૃક્ષોને લગતી નવ ગાથા અવતરણરૂપે આપાઈ છે.

પાંચમી ગાથાનો અર્થ—હે મોટી (અર્થાત્ ત્રૈલોક્યવ્યાપી) ક્રીત્તિવાળા અને સામાન્ય કેવલીઓને વિષે (આહ્વાદકારી હોઈ) ચન્દ્રસમાન પાર્શ્વ ! ભક્તિના (અર્થોત્પન્ન આંતરિક પ્રીતિના) ભારથી ભરપૂર હૃદય વડે આ પ્રમાણે (મારા વડે) તું સ્તુતિ કરાયેલો છે તેથી હે દેવ ! (તું મને) ભવોભવ બોધિને (એટલે કે રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ અથવા જિન-ધર્મની પ્રાપ્તિ) આપજે.

આ પ્રમાણેનો અર્થ જિનપ્રભસૂરિએ, સિદ્ધિચન્દ્રગણિએ, તેમજ હર્ષક્રીત્તિસૂરિએ પણ આપ્યો છે. કૌંસગત અર્થ એમનાં વિવરણોમાં લેવાય છે.

જિનપ્રભસૂરિએ નીચે મુજબનો જે અધિક અર્થ આપ્યો છે તે સિદ્ધિચન્દ્રગણિએ તેમજ હર્ષક્રીત્તિસૂરિએ પણ આપ્યો નથી:

૩૨. આ ઉલ્લેખ સિદ્ધિચન્દ્રગણિએ તેમજ હર્ષક્રીત્તિસૂરિએ કર્યો છે.
૩૩. આ બે અર્થ સિદ્ધિચન્દ્રગણિએ પણ આપ્યા છે.
૩૪. વરાહમિહિરકૃત બૃહત્સંહિતા (અ. ૮૦, શ્લો. ૪-૫)માં રત્નોનાં નામ નીચે મુજબ આપ્યાં છે:— વજ્ર (હીરા), ઇન્દ્રનીલ, મરકત, કર્કેતન, પદ્મરાગ, રુધિર, વૈરૂચ, પુલક, વિમલક, રાજમણિ, સ્ફટિક, શશિકાન્ત, સોગન્ધિક, ગોમેદક, શંખ, મહાનીલ, પુષ્પરાગ, અક્ષમણિ, બ્યોત્તીરસ, શરયક, મોતી અને પરનાણ. આમ બાવીશ ગણવાયાં છે.

‘અમ’ એટલે રાગ એને હણનાર તે ‘અમહ’ ‘આગસ’ એટલે પાપ, એનો નાશ કરનાર તે ‘આગસ’ અમહ+આગસ=અમહાગસ, એનું સ બોધન તે અમહાગસ ! એનું પાઇય સમીકરણ ‘અમહાગસ’ છે આથી એ અર્થ ઉદ્ભવે છે કે-હો રાગના હણનાર અને પાપના નાશક ! આ અર્થ ‘મહાગસ’ને બદલે એમા અકારનો પ્રસ્થાપ કરીને કરાયો છે

આ રીતે પાચમી ગાથાના બે અર્થ થાય છે

આમ પાર્શ્વનાથને ઉદેશીને પહેલી ગાથાના ૮૦, બીજાના ૪૦, ત્રીજાના પ્રત્યેક પાઠાતર આશ્રીને બબે ચોથીનો એક અને પાચમીના બે અર્થ કરાયા છે આમ ત્રીજી ગાથાના પ્રત્યેક પાઠાતરને આશ્રીને પાચે ગાથાના સંયોજનની દૃષ્ટિએ ૮૦×૪૦×૨×૧×૨=૧૨૮૦૦ અર્થ થાય છે

ઉલ્લેખ—બીજી ગાથામા ‘રાગનો’ ઉલ્લેખ કર્યો બાદ ‘મારિ’ અને ‘જર’નો ઉલ્લેખ એ બન્ને રાગ જ હોવા છતાં કેમ કરાયો છે એ બાબત મારી સામેના પાચે સંસ્કૃત વિવરણમા વિચારાઈ નથી આને અર્થે પ્રબોધટીકા (ભા ૧, પૃ ૩૬૩-૪) મા કહ્યું છે કે-મારિ રાગચાળાના રૂપમા ફાટી નિકળે છે અને વિષમ ભવરો બહુ લય કરે હોય છે એટલે આ બેની પૃથક્ ગણતરી કરાઈ છે

હવે આ સ્તોત્રના બે અર્થ પાર્શ્વ યક્ષ, પદ્માવતી અને ધરણેન્દ્રને ઉદેશીને અર્થકેટપલતામા કરાયા છે, તે હું રજૂ કરું છું —

પ્રથમ ગાથામા અનુક્રમે પાર્શ્વ યક્ષને, પદ્માવતીને અને ધરણેન્દ્રને વંદન કરાયું છે પહેલા બેનું એકેક અને ત્રીજાના બે વિશેષણ છે જેમકે (સમ્યક્દૃષ્ટિઓના) ઉપસર્ગનો નાશ કરનાર એ પાર્શ્વ યક્ષનું ઇચ્છવા યોગ્ય શરીરને લઈને (જોનારને) જોનાથી હર્ષ થાય તેવી એ પદ્માવતીનું (કમઃ અસુરે ઉત્પન્ન કરેલા) વિષધરના અર્થાત્ મેઘના જળનું (પિતાની ફેણરૂપ છત્ર વડે) નિવારણ કરનાર તેમજ મગજ અને કલ્યાણના આવાસરૂપ અથવા મગજ જેવી (શ્રેયસ્કર) (ભગવાનની) આશા વડે-શાસન વડે સમન્તાત્ નિવાસવાળો કિંવા ભાવનાવાળો એમ બે ધરણેન્દ્રના વિશેષણ છે

બીજા ‘પાસ’નો અર્થ વાંમ હાથમાં પાશ ધારણ કરનારી એટલે પ્રસ્તુતમા પદ્માવતી એમ કરાયો છે

પ્રથમ ગાથાની આ પ્રમાણેની^{૩૪} અર્થઘટનાને અનુરૂપ છાયા નીચે મુજબ છે —

૩૫ આ અર્થ કરવા પૂર્વે અર્થકેટપલતા (પૃ ૧૨) મા કહ્યું છે કે-પાર્શ્વનાથનું સાન્નિધ્ય કરનારા પાર્શ્વ યક્ષ પદ્માવતી અને ધરણેન્દ્ર ૬ વડે આ સત્ત્વ અધિકૃત હોવા થો એમને ઉદેશીને પણ વ્યાખ્યા કરાય છે

૩૬ મહાદેવતામા આ અર્થો છે ખરા ?

૩૭ પાર્શ્વ યક્ષને અર્થે ૧, પદ્માવતી પરતે પણ ૧ તેમજ ધરણેન્દ્રના પદ્મમા બે એમ પહેલી ગાથાના બે અર્થ કરાયા છે

ઉપસંગહરં પાર્શ્વ પાશાં વન્દે કામ્યધનમુત્કામ્ ।

વિપધરવિષનિર્નાશં મજ્જલ-કલ્પાળાવાસામ્ (મજ્જલકલ્પાળાવાસમ્) ॥

બીજી ગાથાનો અર્થ—

‘વિસહરકુલિગ’ મંત્રના પાર્શ્વ યક્ષ, પદ્માવતી અને ધરણ ઇન્દ્ર એ ત્રણે અધિકારી હોવાથી બીજી ગાથાનો અર્થ પાર્શ્વનાથને અગે જે સૂચવાયો છે તે જ અહીં સમજી લેવાનો છે એમ અર્થકલ્પલતા (પૃ. ૧૬) માં કહ્યું છે.

ત્રીજી ગાથાનો નીચે મુજબનો અર્થ પાર્શ્વ યક્ષ, પદ્માવતી અને ધરણ ઇન્દ્ર એ ત્રણે અગે એક સરખો છે:—

મંત્ર દર રહો. તારો પ્રણામ પણ ઘણાં ફળવાળો થાય છે. તિર્થંચ જેવા મનુષ્યો કે જે બાળગોપાળ અને કૃપીવલો છે તેમાં પણ જીવો દુઃખ અને દોષગત્યને પામતાં નથી. એ પ્રાયઃ દુઃખી બેવાય છે, પરંતુ તારી કૃપાથી સુખી જ હોય.

ચોથી ગાથાનાં નિમ્નલિખિત ત્રણે અર્થ પણ પાર્શ્વ વગેરે ત્રણેને અગે એક સરખાં છે:—

(૧) ચિન્તામણિ અને કલ્પવૃક્ષ કરતાં (વિશેષ ફળદાયી હોવાથી) અધિક એવી તારી વહ્નલતાને પ્રાપ્ત કરતાં જીવો અનુકૂળ દેવને લઈને રમણીય દ્વીપિવાળા (મોટાં સામ્રાજ્યાદિ રૂપ) પદને નિર્જિતને પામે છે.

આ અર્થ કરતી વેળા ‘સમ્મતે’ ના સંસ્કૃત સમીકરણ તરીકે સામ્મત્યે સમજવાનું છે. સમ્મતનો ભાવ તે સામ્મત્ય એટલે વાહલ્ય યાને વહ્નલતા.

(૨) ચિન્તામણિ જેવાં પાનક અને લોજન માટે અનુકૂળ એવી તારી વહ્નલતાને પામે છે. આ અર્થ “ચિન્તામણિકપ્પપાયવણ્ણહિએ” ને ‘ચિન્તામણિકલ્પપાનવલ્ણહિતે’ સમજીને કરાયો છે. “કપ્પ” (કલ્પ) એટલે સમાન, પાય એટલે પાનક અને વણ્ણ (વલ્ણ) એટલે લોજન અને હિય (હિત) એટલે હિતકારી.

(૩) (કર્કેતનાદિ) મણિઓ અર્થાત્ રત્નો વડે રચાયેલાં પાત્રને વિષે લોજન (મળતું) હોવાથી અથવા તે માટે અનુકૂળ એવી તારી વહ્નલતા પ્રાપ્ત થતાં ચિન્તાથી મુક્ત અર્થાત્ પ્રયત્નરહિત જીવો અનુકૂળ થાય છે.

અહીં ‘ચિન્તામણિકપ્પપાયવણ્ણહિએ’ માં અકારનો પ્રસ્લેષ કરી અને ‘અચિન્તા’ને ‘જીવા’નું વિશેષણ ગણી અર્થ કરાયો છે. વિશેષમાં કપ્પ (કલ્પ) નો અર્થ ‘રચના’ અને પાયનો અર્થ ‘પાત્ર’ કરાયેલ છે. વણ્ણનો અર્થ પહેલાંની જેમ ‘લોજન’ કરાયો છે.

૪૮ પાંચમી ગાથાનો અર્થ પાર્શ્વ યક્ષ વગેરેના સંબંધમાં લિખ્ય લિખ્ય છે. તેમાં પાર્શ્વ યક્ષને લગતો અર્થ નીચે મુજબ છે:—

જેને તીર્થ'કર (જ) આહ્વાદક છે એવા હે પાશ્વ' (યક્ષ) !, મહાયશસ્ત્રી અર્થાત્ પાશ્વ'નાથને વિષે ભક્તિના ભારથી ભરપૂર હૃદય વડે તારી આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરાઈ છે. વાસ્તે હે (અંતર ભક્તિના) દેવ ! તું મને ભવોભવ સમ્યક્ત્વ આપજે.

આ અર્થ કરતી વેળા 'મહાયસ'ને અલગ પદ ન ગણતાં એના પ્રછીના પદ સાથે સંયુક્ત માન્યુ છે, જ્યારે પાસજિજ્ઞાસમાં પાસ અને જિજ્ઞાસ એ બન્નેને પૃથક્ પૃથક્ સંબોધન ગણેલ છે.

આ યક્ષ પાસે બોધિની યાચના કરાઈ તે અનુચિત નથી, કેમકે વંદિતુ મુત્ત (ગા. ૪૬) માં સમ્યક્દષ્ટિ દેવો.એમ પૂર્વાચાર્યોએ પણ કહ્યું છે. એ સમ્યક્દષ્ટિ નથી એમ નહિ, કારણ કે એ પરમાર્હત છે.

પદાવતીને લક્ષીને નીચે મુજબ ૩૯જે અર્થ કરાયા છે.—

(૧) હે અપકીર્તિના ભજનને વિષે અત્યાગ્રહથી પૂર્ણ તેમજ હિતને આપનારી નહિ એવી નહિ એવી (પદાવતી) દેવી ! આ પ્રમાણે તારી સ્તુતિ કરાયેલી છે. તેથી તું ભવોભવ મારા અશુભ સમ્યક્ત્વને પ્રકર્ષણપણે ફેંકી દે-એને દૂર કર. તું વિજયશાળી વર્તાજે, તેમજ (તારા પોતાના માહાત્મ્યથી ચિરંકાળ) હીપતી રહેજે.

(૨) હે આથ એટલે લાભના વિનાશક અર્થાત્ શત્રુઓના ભજનને વિષે...રહેજે.

ધરણ્ય ઇન્દ્રના પક્ષમાં પાંચમી ગાથાના બે અર્થ નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) મહાયશસ્ત્રીની (અર્થાત્ પાશ્વ'નાથની) ભક્તિના યાને સેવાના અતિશયથી જેનું પાપ ઓછું થયું છે એવા તેમજ હૃદય યાને છાતી વડે આલનારાના એટલે કે નાગોના સ્વામી (ધરણ્ય) ! હે (ભવનપતિ નિકાચના) દેવ ! હે (કર્મજ'ધરૂપ) પાશને છતનારાને અર્થાત્ સાધુઓને એમનાં ઉપસંગો દૂર કરવા વડે આહ્વાદ ઉત્પન્ન કરનાર ! આ પ્રમાણે (મારા વડે) તારી સ્તુતિ કરાયેલી ॥ તેથી તું ભવોભવ (મને) બોધિ આપજે.

(૨) મહા.....દેવ ! પાંચ વડે શત્રુઓને છતનારીને અર્થાત્ પદાવતી દેવીને (એના પતિ હોઈ) આહ્વાદ ઉત્પન્ન કરનાર ! આ.....આપજે.

પંચપરમેષ્ઠીના નામાક્ષર—પ્રથમ ગાથાના પ્રારંભમાં 'ઉવ' એમ બે અક્ષરો છે. પદના એક ભાગમાં પદોના સમુદાયનો ઉપચાર કરતાં 'ઉવ' એટલે ઉવજ્ઞાય.

દ્વિતીય ગાથાની શરૂઆતમાં 'વિસ' એમ બે વર્ણ છે. એથી સાધુઓ સમજવા. સર્વ રસાત્મકતાના ઉપદર્શનથી વિષના જેવું વિષ છે. વિષરૂપ સાધુઓ તે તે પાત્રની અપેક્ષાએ તે તે રસને સ્પર્શે છે. દસવેયાલિયની નિઃશ્વસિ પત્ર (૮૩) માં શ્રમણોને વિષના સમાન કહ્યા છે.

૩૬ આ અર્થ કરતી વેળા 'મહાડયવમતિઅતિમરે ! ન દિવદ' ન' અથવા મહાડયવન એમ પૂર્વાર્થનો બે રીતે વિચાર કરનારો ॥ તેમજ ઉત્તરાર્ધ માટે દેવદે ! સુલોહિ એમ પદ્યછેદ કરનારો છે.

તૃતીય ગાથાની આદિમાં જે ‘ચિદ્’ છે તેથી ‘આચાર્ય’ સમજવા. તીર્થંકરો મોક્ષે જાય તો પણ તીર્થ હોય ત્યાં સુધી આચાર્યો રહે છે. આના સમર્થનાથે ઉવસગ્ગહર (ગા. ૧૨) નું પ્રથમ ચરણ અપાયું છે. અથવા ‘સચ્ચિદ્’ એ દ્રવ્ય, શુણ્ણ અને પર્યાયથી અનુયોગસ્વરૂપી છે. તેમાં રહે તે ચિત્ત્વ એટલે કે સૂરિ (આચાર્ય). (‘ચિત્ત્વ’નું પાઠય સમીકરણ ‘ચિદ્’ છે.)

અતુર્થ ગાથાના પ્રારંભમાં ‘તુહ’ એ જે અક્ષર વડે ‘અહંત’ (તીર્થંકર) જાણવા. ચાર ધાતી કર્મનો અથવા સમસ્ત વિધના સંશયોના સંમૂહનો એઓ નાશ કરે છે. એથી ‘તુહ’ છે. વિહરમાણ અને દેવલી બનેલા અરિહંતો છે.

પાંચમી ગાથાની આદિમાં ‘ધય’ (સં. ઇતિ) એ જે અક્ષર ‘સિદ્ધ’ના સૂચક છે. ફરીથી પાછા ન ફરવું પડે એ માટે જેઓ મોક્ષે ગયા તેઓ ‘સિદ્ધ’ છે.

અન્ય અર્થમાં વપરાયેલા પદો પરમેષ્ઠિમંત્રરૂપ છે એમ કહેવું અયુક્ત નથી, કેમકે “એન્દ્રયેવ જ્ઞાસનસ્ય દયતી” ઇત્યાદિમાં બીજાનાં પદો અન્ય અર્થમાં યોજાયેલાં હોવા છતાં મંત્રરૂપતાનું અતિક્રમણ નહિ કરતા હોવાથી તેનો પ્રભાવ ઉપલબ્ધ થાય છે.

જે કે તીર્થંકરોની મુખ્યતા ઉચિત છે તેમ છતાં આ સ્તોત્ર શ્રુતદેવલીએ રચ્યું હોવાથી ‘સૂત્ર’ છે. એનું અધ્યયન ઉપાધ્યાયોએ જ કરાવવું બેઈએ એટલે પ્રારંભમાં ઉપાધ્યાયનો નિર્દેશ કરાયો છે. ઉપાધ્યાયની પાસે શીખનારને સાધુઓ જ સહાય કરે છે. કેમકે તેમનો સહાય કરવાનો અધિકાર છે.

આમ ઉપાધ્યાય પાસે લાણેલ સૂત્રનો અર્થ તો આચાર્યો જ કહે છે એટલે એમનો ઉપન્યાસ કરાયો છે. આચાર્યના ઉપદેશથી અરિહંતનો બોધ થાય છે. અહીં અરિહંત તે આ સ્તોત્રમાં વર્ણવાયેલા ભગવાન પાર્શ્વ છે. એથી આચાર્ય પછી એમનો ઉલ્લેખ છે. આ સ્તોત્રના ભાવપૂર્વકના પાઠથી પરંપરાએ ‘સિદ્ધ’ થવાય. એથી અરિહંત પછી સર્વ શુભ અનુષ્ઠાનના ફળરૂપ સિદ્ધનો ઉલ્લેખ છે.

કલ્પ—લોગસ્સ, નસુત્યુણ્ણ ઇત્યાદિને અંગે જેમ કલ્પ રચાયેલ છે તેમ આ ઉવસગ્ગહરથીત્તને અંગે પણ એક કલ્પ રચાયો છે. એ કલ્પનો ઉપયોગ પાર્શ્વદેવગણિએ ચોતાની સક્ષિપ્તવૃત્તિ રચવામાં કર્યો છે પરંતુ એ અધ્યાપિ મારા બોવામાં આવ્યો નથી.

યત્રો—પૂર્ણચન્દ્રસૂરિકૃત લઘુવૃત્તિમાં પહેલી ગાથાને અંગે નીચે મુજબનાં આઠ યત્રોની વિગતો વૃદ્ધ સંપ્રદાય અનુસાર આપી છે:—

(૧) જગદ્વલ્લભકર, (૨) સૌભાગ્યકર, (૩) લક્ષ્મીવૃદ્ધિકર, (૪) ભૂતાદિનિઘ્રહકર, (૫) ભવરનિઘ્રહકર, (૬) શાકિનીનિઘ્રહકર, (૭) વિષમવિષનિઘ્રહકર અને (૮) વિષમવિષ-શુદ્રોપદ્રવનિર્નાશક.

પાર્શ્વદેવગણિએ પણ કલ્પ અનુસાર પહેલી ગાથાને લગતાં યત્રો અને મત્રો આપ્યાં છે. અર્થકલ્પલતા (પૃ. ૮) માં તો આઠ યત્રોનાં કેવળ નામ જ દર્શાવાયાં છે, જૈન સ્તોત્ર સંદોહ (ભા. ૧) માં આઠ યત્રો પૈકી પહેલાં સાત જ દોરી બતાવાયાં છે.

જેને તીર્થ'કર (૧) આહુલાદક છે એવા હે પાર્થ (૫૬) !, મહાપરશ્વરી અર્થાત્ પાર્થનાથને વિષે ભક્તિના ભારથી ભરપૂર હૃદય વડે તારી આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરાઈ છે. વાસ્તે હે (બંતર ભતિના) દેવ ! તું મને ભવોભવ સમ્યક્ત્વ આપજે.

આ અર્થ કરતી વેળા 'મહાપરશ્વરી' અલગ પદ ન ગણતાં એના પ્રધીના પદ સાથે સંયુક્ત માન્યું છે, જ્યારે પાસચ્છિવ્યંદમાં પાસ અને ચ્છિવ્યંદ એ બન્નેને પૃથક્ પૃથક્ સંબોધન ગણેલ છે.

આ યજ્ઞ પાસે યોધિની યાચના કરાઈ તે અનુચિત નથી, કેમકે વંદિતુ મુક્ત (ગા. ૪૬) માં સમ્યક્ષિ દેવે.....એમ પૂર્વાચાર્યોએ પણ કહ્યું છે. એ સમ્યક્ષિ નથી એમ નહિ, કારણ કે એ પરમાર્થ છે.

પદાવતીને લક્ષીને નીચે મુજબ ૨૨જે અર્થ કરાયા છે—

(૧) હે અપકીર્તિના ભજનને વિષે અત્યાગ્રહથી પૂર્વ તેમજ હિતને આપનારી નહિ એવી નહિ એવી (પદાવતી) દેવી ! આ પ્રમાણે તારી સ્તુતિ કરાયેલી છે. તેથી તું ભવોભવ મારા અગ્રભ સમ્યક્ત્વને પ્રપંચુપણે ફેંકી દે-એને દૂર કર. તું વિજયશાળી વર્તજે, તેમજ (તારા પોતાના માહાત્મથી ચિરઃકાળ) દીપતી રહેજે.

(૨) હે આય એટલે લાભના વિનાશક અર્થાત્ શત્રુઓના ભજનને વિષે....રહેજે. ધરણ ઈન્દ્રના પક્ષમાં પાંચમી ગાથાના બે અર્થ નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) મહાપરશ્વરીની (અર્થાત્ પાર્થનાથની) ભક્તિના યાને સેવાના અતિશયથી જેનું પાપ ઓછું થયું છે એવા તેમજ હૃદય યાને છાતી વડે ચાલનારાના એટલે કે નાભીના સ્વામી (ધરણેન્દ્ર) ! હે (ભવનપતિ નિઝાયના) દેવ ! હે (કર્મબંધરૂપ) પાશને' છતનારાને અર્થાત્ સાધુઓને એમના ઉપસંગો દૂર કરવા વડે આહુલાદ ઉત્પન્ન કરનાર ! આ પ્રમાણે (મારા વડે) તારી સ્તુતિ કરાયેલી છે તેથી તું ભવોભવ (મને) યોધિ આપજે.

(૨) મહા.....દેવ ! પાસ વડે શત્રુઓને છતનારીને અર્થાત્ પદાવતી દેવીને (એના પતિ હોઈ) આહુલાદ ઉત્પન્ન નરનાર ! આ.....આપજે.

પંચપરમેષ્ઠીના નામાક્ષર—પ્રથમ ગાથાના પ્રારંભમાં 'ઉવ' એમ બે અક્ષરો છે. પદના એક ભાગમાં પદોના સમુદાયનો ઉપચાર કરતાં 'ઉવ' એટલે ઉવચ્ચાય.

દ્વિતીય ગાથાની શરૂઆતમાં 'વિસ' એમ બે વર્ણ છે. એથી સાધુઓ સમજવા. સર્વ રસાતમકતાના ઉપદર્શનથી વિષના જેવું વિષ છે. વિપરૂષ સાધુઓ તે તે પાત્રની અપેક્ષાએ તે તે રસને સ્પર્શે છે. દસવેયાલિયની નિબ્જુત્તિ પત્ર (૮૩) માં અમલોને વિષના સમાન કહ્યા છે.

૩૬ આ અર્થ કરતી વેળા 'મહાપરશ્વરી' અલગ પદ ન ગણતાં એના પ્રધીના પદ સાથે સંયુક્ત માન્યું છે, જ્યારે પાસચ્છિવ્યંદમાં પાસ અને ચ્છિવ્યંદ એ બન્નેને પૃથક્ પૃથક્ સંબોધન ગણેલ છે.

ત્રીજી ગાથાને અંગે પૂર્ણચન્દ્રસૂરિએ બે મંત્રો આપ્યા છે.

ચોથી ગાથાના સંબંધમાં પૂર્ણચન્દ્રસૂરિએ કહ્યું છે કે પૂર્વોક્ત જ પૂનમંત્ર ગુરુ પાસેથી જાણી લેવો. પાર્શ્વદેવગણિએ તેમજ જિનપ્રભસૂરિએ પણ આ ગાથાને અંતે કોઈ મંત્ર જણાવ્યો નથી.

પાંચમી ગાથા પરત્વે પૂર્ણચન્દ્રસૂરિએ એક મંત્ર આપ્યો છે. ત્યારબાદ બૃહદ્વૃત્તિમાં કહેલા ચારેક મંત્રો દર્શાવ્યા છે. પાર્શ્વદેવગણિએ પૂનમંત્ર આપ્યો છે. અર્થકંઠપલતા (પૃ. ૯) માં કહ્યું છે કે—આ પાંચમી ગાથામાં દંડિકોત્થાપન, પુરસ્કોલ, ક્ષેમકરણ ઇત્યાદિ કાર્યો સિદ્ધ કરનારાં મંત્રો છે.

અન્દ્રાચાર્યકૃત લઘુવૃત્તિમાં તેમજ પાર્શ્વદેવગણિકૃત વૃત્તિમાંના મંત્રોની મહાં નવસ્મરણ (પૃ. ૧૩૬-૧૪૯) માં નોંધ લેવાઈ છે.

પાદપૂર્તિ—સમગ્ર ઉવસગાહર થોત્તની એટલે એની પાંચે ગાથાના પ્રત્યેક ચરણની પાદપૂર્તિરૂપે તેજ:સાગરે મતિસુરસૂરિની સ્તુતિ કરી છે. આ જ ૦ મં માં રચા-યેલી કૃતિમાં ૨૧ પદો છે. આની વિશેષતા એ છે કે—મૂળ સ્તોત્રના ચરણોને ક્રમાંક પાદપૂર્તિવેળા તે જ રખાયો છે.

પ્રભાવ-ઉવસગાહર થોત્ત અનેક યંત્રો અને મંત્રોથી વિભૂષિત છે તેમજ એની પાર્શ્વનાથ, પદ્માવતી, પાર્શ્વચક્ષુ અને ધરણ્યંદ્ર એમ ચારને ઉદેશીને એના અર્થ થાય છે. આ ઉપરાંત એ ૮૦૦ વર્ષ જેટલું તો પ્રાચીન છે જ. વળી એની ‘સ્મરણ’ તરીકે પણ ગણના કરાઈ છે અને કરાય છે. આને લઈને આ સ્તોત્ર ‘પ્રભાવિક’ જણાય છે. જિનસૂરે વિ. સં. ૧૫૨૦ ની આસપાસમાં સંસ્કૃતમાં રચેલી ‘પ્રિયંકર નૃપકથા’ આ સ્તોત્રનો પ્રભાવ દર્શાવે છે. આ કથાનું સંપાદન મેં કર્યું છે. અને એ “દ. લા. જૈન પુ. સંસ્થા” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૨ માં છપાવાયેલ છે. વિશેષમાં આ કથાનેક શુજરાતી અનુવાદ મહાં સ્મરણ (પૃ. ૧૫૦-૨૨૮) માં છપાવાયો છે.

સાંકડી શેરી, ગોપીપુરા

સુરત

વિ. સં. ૨૦૧૮, જ્ઞાનપંચમી.

૪૧ આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૪૯ માં અને બીજી વિ. સં. ૧૫૪૬ માં લખાયેલી મળે છે. બુએ જનરતનકોશ (વિ. ૧, પૃ. ૫૪).

૪૨ આ સંસ્કૃત કૃતિનો શુજરાતી અનુવાદ મહાં નવસ્મરણ (પૃ. ૧૫૦-૨૨૮) માં છપાવાયો છે.

બીજી ગાથાને અંગે પૂર્ણચન્દ્રસૂરિએ (૧) જૂઠ્ઠાચક્ર અને (૨) ચિન્તામણિચક્ર એ બે યત્રોની વિગત આપી છે. પાર્શ્વદેવગણિએ પણ એમ જ કહ્યું છે. અર્થકંદપલતા (પૃ. ૮) માં તો આ બે યત્રોનાં નામ આપી એ પ્રત્યેકનો પ્રભાવ દર્શાવાયો છે.

ત્રીજી ગાથાને લગતા પાંચ યત્રોની વિગત એ યત્રોના પ્રભાવ સહિત પૂર્ણચન્દ્રસૂરિએ આપી છે. પાર્શ્વદેવગણિએ દસ યત્રોની રચના અને પ્રભાવ અને 'અધોરા' નામની વિદ્યા ઉપર પ્રકાશ પાડ્યો છે. અર્થકંદપલતા (પૃ. ૮) માં છ જનનાં યત્રોનું સૂચન છે.

ચોથી ગાથાને ઉદ્દેશીને પૂર્ણચન્દ્રસૂરિએ ૪૦ લઘુદેવકુલને લગવી હકીકત આપી છે. પાર્શ્વદેવગણિએ આશું કહ્યું કથન કહ્યું નથી. અર્થકંદપલતા (પૃ. ૮) માં કહ્યું છે કે ચોથી ગાથામાં સર્વોર્ધસાધક દેવકુલ અને કંપદુર્ભયત્રના ન્યાસની રચના છે.

પાંચમી ગાથા પરત્વે પૂર્ણચન્દ્રસૂરિએ એક યત્ર તૈયાર કરવાની રીત દર્શાવી એના પૂજન માટે એક મંત્ર આપ્યો છે. પાર્શ્વદેવગણિએ પણ એક યત્રને તૈયાર કરવાની રીત, એ સંબંધી તંત્ર તેમજ પૂજન માટેનો મંત્ર એમ વિવિધ જાણતો રજૂ કરી છે.

અર્થકંદપલતા (પૃ. ૯) માં કહ્યું છે કે-પાંચમી ગાથામાં શાંતિક અને પૌષ્ટિકને તેમજ ભૂત, પ્રેત, શાકિની, ડાકિની, જ્વર ઇત્યાદિના નાશને તેમજ સર્વ રક્ષણને સ્થાન અપાયુ છે.

મહાપ્રાભાવિક નવ રમરણુ (પૃ. ૧૩૫-૧૪૮) માં ચન્દ્રાચાર્યકૃત લઘુવૃત્તિ તેમજ પાર્શ્વદેવગણિકૃત વૃત્તિનાં આધારે ૨૭ (સત્તાવીસ) યત્રો તૈયાર કરવાની રીત દર્શાવાઈ છે, જ્યારે આ મંથના અંતમાં પૃ. ૧૩-૨૭ માં એ સત્તાવીસ યત્રો દોરી ખતાવાયા છે.

ઉવસગ્ગહેષ્ટોત્રની જે નવ ગાથાનો આ પૂર્વે ઉલ્લેખ કરાયો છે. તેના દસ મંત્રા-શ્લોક સિવાયના અક્ષરો જિભા કર્ણવાગા ચારસમાં ૩૩૪ ખાનામાં અને કેટલાક અંક ૩૬ ખાનામાં મધ્યમાં અપાયા છે. એમાં 'ઉ' સૌથી મધ્યમાં છે. એની આસપાસ અઠોની ચૂંથણી છે. આશું એક હસ્તાલિખિત પત્ર "શ્રી મોહનલાલજી જ્ઞાનભંડાર" માં છે, આ પત્રની પ્રતિકૃતિ અન્યત્ર (પૃ.) અવાઈ છે.

મન્ત્રો—પૂર્ણચન્દ્રસૂરિએ પોતાની લઘુવૃત્તિમાં પહેલી ગાથાને અંગે (૧) પૂજમંત્ર, (૨) પાર્શ્વયજ્ઞ-મંત્ર અને (૩) પાર્શ્વયજ્ઞિણી-મંત્ર એમ ત્રણ મન્ત્રો આપ્યા છે. પાર્શ્વદેવગણિએ પાર્શ્વયજ્ઞ-મંત્ર, પાર્શ્વયજ્ઞિણી-મંત્ર અને ઘોણ-મંત્ર, સર્વજ્વર નાશયન ઇત્યાદિ મન્ત્રો આપ્યા છે.

અર્થકંદપલતા (પૃ. ૮) માં તો પાર્શ્વયજ્ઞ-મંત્ર અને પાર્શ્વયજ્ઞિણી-મંત્રનો ઠેવળ નામોદ્લેખ છે.

બીજી ગાથાના સંબંધમાં પૂર્ણચન્દ્રસૂરિએ કેટલાક મન્ત્રો આપ્યા છે અને પૂજન-મંત્ર પહેલાની જેમ જણવો એમ કહ્યું છે.

ત્રીજી ગાથાને અંગે પૂર્ણચન્દ્રસૂરિએ બે મંત્રો આપ્યા છે.

ચોથી ગાથાના સંબંધમાં પૂર્ણચન્દ્રસૂરિએ કહ્યું છે કે પૂર્વોક્ત જ પૂજ્યમંત્ર શુરુ પાસેથી બાણી લેવો. પાર્શ્વદેવગણિએ તેમજ જિનપ્રભસૂરિએ પણ આ ગાથાને અંતે કોઈ મંત્ર જણાવ્યો નથી.

પાંચમી ગાથા પરત્વે પૂર્ણચન્દ્રસૂરિએ એક મંત્ર આપ્યો છે. ત્યારબાદ બૃહદ્વૃત્તિમાં કહેલા ચારેક મંત્રો દર્શાવ્યા છે. પાર્શ્વદેવગણિએ પૂજ્યમંત્ર આપ્યો છે. અર્થકલ્પલતા (પૃ. ૯) માં કહ્યું છે કે—આ પાંચમી ગાથામાં દષ્ટિકોટ્યાપન, પુરસ્કોલ, ક્ષેમકરણ ઇત્યાદિ કાર્યો સિદ્ધ કરનારાં મંત્રો છે.

ચન્દ્રાચાર્યકૃત લઘુવૃત્તિમાં તેમજ પાર્શ્વદેવગણિકૃત વૃત્તિમાંના મંત્રોની મહાં નવસ્મરણ (પૃ. ૧૩૬-૧૪૯) માં નોંધ લેવાઈ છે.

પાદપૂર્તિ—સમગ્ર ઉવસગ્ગહર થોત્તની એટલે એની પાંચે ગાથાના પ્રત્યેક ચરણની પાદપૂર્તિરૂપે તેજ:સાગરે મતિસુરસૂરિની સ્તુતિ કરી છે. આ જ ૦ મં માં રચાયેલી કૃતિમાં ૨૧ પદ્યો છે. આની વિશેષતા એ છે કે—મૂળ સ્તોત્રના ચરણનો ક્રમાંક પાદપૂર્તિવેળા તે જ રખાયો છે.

પ્રભાવ-ઉવસગ્ગહર થોત્ત અને એક યંત્રો અને મંત્રોથી વિભૂષિત છે તેમજ એની પાર્શ્વનાથ, પદ્માવતી, પાર્શ્વચક્ષુ અને ધરણ્યન્દ્ર એમ ચારને ઉદ્દેશીને એના અર્થ થાય છે. આ ઉપરાંત એ ૮૦૦ વર્ષ જેટલું તો પ્રાચીન છે જ. વળી એની ‘સ્મરણ’ તરીકે પણ ગણના કરાઈ છે અને કરાય છે. આને લઈને આ સ્તોત્ર ‘પ્રભાવિક’ જણાય છે. જિનસૂરે વિ. સં. ૧૫૨૦ ની આસપાસમાં સંસ્કૃતમાં રચેલી ‘૪૧ પ્રિયંકર નૃપકથા’^{૪૧} આ સ્તોત્રનો પ્રભાવ દર્શાવે છે. આ કથાનું સંપાદન મેં કર્યું છે. અને એ “દ. લા. જૈન પુ. સંસ્થા” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૨ માં છપાવાયેલ છે. વિશેષમાં આ કથાને શુજરાતી અનુવાદ મહાં નવસ્મરણ (પૃ. ૧૫૦-૨૨૮) માં છપાવાયો છે.

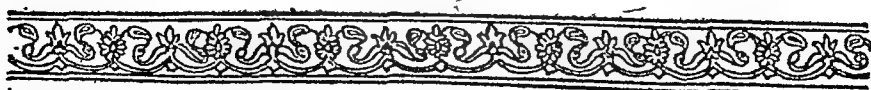
સાંકડી શેરી, ગોપીપુરા

સુરત

વિ. સં. ૨૦૧૮, જ્ઞાનપંચમી.

૪૧ આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૪૬ માં અને બીજી વિ. સં. ૧૫૪૬ માં લખાયેલી મળે છે. બુઝા જિનરત્નકોશ (વિ. ૧, પૃ. ૫૪).

૪૨ આ સંસ્કૃત કૃતિનો શુજરાતી અનુવાદ મહાં નવસ્મરણ (પૃ. ૧૫૦-૨૨૮) માં છપાવાયો છે.

જૈન આગમસાહિત્યમાં ખનિજ તેલનો ઉલ્લેખ.

લેખક : ડૉ. લોગીલાલ જ. સાંતેસરા, એમ એ, પાંચેચ ડી

સામાન્ય રીતે એમ માનવામાં આવે છે કે ભારતમાં ખનિજ તેલનો ઉપયોગ પ્રમાણમાં આધુનિક છે. પરંતુ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત સાહિત્યમાં કેટલાક એવા ઉલ્લેખો છે, જે બતાવે છે કે જૂના સમયમાં પણ ભારતમાં ખનિજ તેલ અસાત નહોતું. કાશ્મીરી કવિ ગિહ્નલણના (ઈ. સ. નો ૧૧ મો સદી) ‘વિક્રમાંકદેવચરિત’ મહાકાવ્યમાનો ઉલ્લેખ તો પ્રમાણમાં બહુતો છે. નાયકનો ચિરહાસિ, જે બરફનાં પાણીથી અથવા ચંદનના શીતલ લેપથી શાન્ત થતો નહોતો તેને એમાં ઇરાની તેલ વડે સળગેલા અગ્નિ—‘પારસીક તેલાગ્નિ’ સાથે સરખાવવામાં આવ્યો છે. ‘વિક્રમાંકદેવચરિત’ નો એ શ્લોક નીચે મુજબ છે:

અચિન્તનીયં તુહિનદ્રવાર્ણાં શ્રીલ્પ્નદ્રવાણી પયસામસાધ્યમ્ ।

અમુચયત્ પત્રિણુ પારસીકતૈલાગ્નિમેતસ્ય કુતે મનોભૂઃ ॥

(સર્ગ ૬, શ્લોક ૨૦.)

ઈ. સ. ૧૨૩૦ આસપાસ રચાયેલી ‘વિક્રમાંકદેવચરિત’ ની એક ટીકા, જેની હસ્તપ્રત જેસલમેરના લંકારમાંથી મળેલી છે તેમાં પારસીકતૈલાગ્નિ શબ્દપ્રયોગને પારસીકવૈરાગ્નિ વદ્મિ એ રીતે સમજાવવામાં આવ્યો છે (‘વિક્રમાંકદેવચરિત’ ની શ્રી મુસારિલાલ નાગરની વાચના, પૃ. ૨૬૦).

દક્ષિણ ભારતમાં આવેલ કલ્યાણીના રાજદરબારમાં રહીને ગિહ્નલણે આ કાવ્ય રચ્યું છે, અને તેમાં કલ્યાણીના ચૌલુક્ય વંશના તટકાલીન રાજકર્તા વિક્રમાદિત્ય આહવમહાનું પ્રશસ્તિમય ચરિત આપ્યું છે. દક્ષિણ ભારતનાં કેટલાયે બહારોએથી ઇરાન અરબસ્તાન અને બીજા દેશો સાથે ધીકતો વેપાર ચાલતો હતો, અને ગિહ્નલણે વર્ણવેલું ‘પારસીક તેલ’ ત્યાં આયાત થતું હોય અને તેથી આ ખનિજ તેલના ગુણોથી કવિ માહિતગાર હોય એ તર્કનું સંભવિત છે. ઈ. સ. ૬૦૦ પૂર્વે રચાયેલા બૌદ્ધ ગ્રંથ ‘આર્થ-મંજુશ્રીમૂલકટપ’માં જેનો ઉલ્લેખ છે તે ‘તુલ્ક તેલ’ (‘તુલ્ક’ અથવા મુસ્લિમ વેપારીઓ મારફત આવતું તેલ ?) કે ‘તુલ્ક દેશનું તેલ ? ’ (ગિહ્નલણે વર્ણવેલા ‘પારસીક તેલ’થી ભિન્ન નથી, એમ ખતાવવાનો પ્રયત્ન શ્રી પી. કે. જોડેએ પોતાના એક લેખમાં કર્યો છે (‘રટ્ટીઝ ઇન ઇન્ડિયન લીટરરી હિસ્ટરી,’ પુ. ૧, પૃ. ૩૨૩-૨૪).

આ તો પરદેશથી આવતા ખનિજ તેલની વાત થઈ. પરંતુ જૈન આગમસાહિત્યમાં એક બહુ મહત્વનો ઉલ્લેખ મળે છે, જે બતાવે છે કે ‘આર્થમંજુશ્રીમૂલકટપ’ અને

‘વિક્રમાંકદેવચરિત’ના સમય પહેલા, નિદાન ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં પણ ભારતમાં ખનિજ તેલ ઉપલબ્ધ હતું અને ખડું દુર્લભ વસ્તુ તરીકે તેની ગણના થતી હતી. ‘જૃહત્ કલ્પસૂત્ર’ ઉપરના સંઘદાસગણિ ક્ષમાશ્રમણના લાખ્યમાં તથા એ જ ગ્રન્થ ઉપરની આત્યાર્થ ક્ષેમકીર્તિની ટીકામાં મળતા ‘મરુતૈલ’ (‘મારવાડના તેલ’) ના ઉલ્લેખની હું અહીં વાત કરું છું. પ્રાકૃત ગાથાઓમાં રચાયેલા આ લાખ્યના કર્તા સંઘદાસગણિ ક્ષમાશ્રમણ ઈ. સ. ના ૬ હા સૈકા આસપાસ થઈ ગયા, અને પાકૃત ગદ્યમાં જૃહત્ કથાગ્રન્થ ‘વસુદેવહિંડી’ રચનાર સંઘદાસગણિ વાચકથી (જેઓ પણ લગભગ એ જ સમયમાં થઈ ગયા) તેઓ લિખ્ત છે.^૧ ક્ષેમકીર્તિની ટીકા સંસ્કૃતમાં છે, અને તેની રચના વિ. સં. ૧૩૩૨=ઈ. સ. ૧૨૭૬ માં પૂરી થયેલી છે. લાખ્ય અને ટીકામાંનો ‘મરુતૈલ’ વિષેનો ઉલ્લેખ નીચે પ્રમાણે છે.^૨—

સયપાગ સહસ્તં વા, સયસહસ્તં વ હંસ-મરુતૈલં ।

દૂરાઓ વિ ‘ય અસદૈ, પરિવાસિજ્ઞા જયં ધીરે ॥ ૬૦૩૧ ॥

શતપાકં નામ તૈલં તદ્ ઉચ્યતે યદ્ ઔપધાનાં શતેન પચ્યતે, યદ્વા એકેનાપ્યૌપધેન શતવારાઃ પચ્ચમ્ । एवं सहस्रपाकं शतसहस्रपाकं च मन्तव्यम् । हंसपाकं नाम हंसेन-औपधसम्भारभूतेन यत् तैलं पच्यते । मरुतैलं-मरुदेशे पर्वतादुत्पद्यते । एवंविधानि दुर्लभद्रव्याणि प्रथमं तद्वैवसिकानि मार्गणीयानि । अथ दिने दिने न लभ्यन्ते ततः पञ्चकपरिहाण्या चतुर्गुरुप्राप्ते दूरादप्यानीय ‘धीरः’ गीतार्थो ‘यत्तनया’ अल्पसागारिके स्थाने मदनचीरेण वेष्टयित्वा परिवાસयेत् ॥ ૬૦૩૧ ॥^૩

લાખ્યમાંનો ‘મરુતૈલ’ (સં. ‘મરુતૈલ’) શબ્દની સમજૂતી આપતાં સંસ્કૃત ટીકાકારે સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું છે કે એ તેલ મારવાડમાં ‘પર્વતમાંથી’ મળે છે. આ ખરેખર તેલ હતું કે તૈલી પદાર્થ હતો એ નિશ્ચિતરૂપે કહેવાનું મુશ્કેલ છે, પણ ઉપર નોંધેલો ઉલ્લેખ એટલું તો કહી નળ્ય છે કે એ પદાર્થ સંભવતઃ તેલને ટીક મળતો હતો અને રાજસ્થાનના દોઈ પહાડી કે ખડકાળ પ્રદેશોમાં તે મળી આવતો હતો.^૪

૧. ‘જૃહત્ કલ્પસૂત્ર’ લાગ ૬માં (ભાવનગર, ૧૯૪૨) એ ગ્રન્થ ઉપરની મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીની પ્રસ્તાવના. પૃ. ૨૦-૨૩.
૨. કેટલાંક વર્ષ પહેલાં, સને ૧૯૪૩ થી ૧૯૫૨ સુધી ગુજરાત વિદ્યાસભા, અમદાવાદના અનુસ્નાતક અને સંશોધન વિભાગના અધ્યાપકમંડળમાં હું હતો ત્યારે જૈન આગમસાહિત્ય પરત્વે કામ કરતાં આ ઉલ્લેખ મેં નોંધ્યો હતો. વિદ્યાસભાના એ સમયના પ્રમુખ અને લોકસભાના અધ્યક્ષ સ્વ. શ્રી ગણેશ વાસુદેવ માવળંકર મારફત ૧૯૫૦માં જ્યોત્સોબિજલ સર્વે ઓફ ઇન્ડિયાને એ ઉલ્લેખ મોકલવામાં આવ્યો હતો, જેમણે એની પહોંચ સાબાર સ્વીકારી હતી.
૩. ‘જૃહત્ કલ્પસૂત્ર’ (સંપાદક-મુનિશ્રી ચતુરવિજયજી અને મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી), પૃ. ૫ (ભાવનગર, ૧૯૩૮), પૃ. ૧૫૯૧.
૪. ખીજા કેટલાક દેશોમાં પણ જમીનની સપાટી ઉપર અમુક પ્રમાણમાં તેલ મળ્યું હોવાનું નોંધાયું છે. ‘કોલ’પસના સમય પહેલાં ઉત્તર અમેરિકામાં પેટ્રોલિયમ જળાશયો હતાં એમ કહેવાનાં પ્રમાણ છે. કેલિફોર્નિયામાં, જ્યાં અત્યારે લોસ એન્જેલિસ શહેર આવેલું છે તેની નજીકના ‘ધી અથવા

જૈન આગમસાહિત્યમાં ખનિજ તેલનો ઉલ્લેખ.

લેખક : ડૉ. લોગીલાલ જી. સાંચલા. એમ. એ., પંચાયતી.

સામાન્ય રીતે જોમ માનવામાં આવે છે કે ભારતમાં ખનિજ તેલનો ઉપયોગ પ્રમાણમાં આધુનિક છે. પરંતુ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત સાહિત્યમાં કેટલાક જોવા ઉલ્લેખો છે, જે બતાવે છે કે જૂના સમયમાં પણ ભારતમાં ખનિજ તેલ અજ્ઞાત નહોતું. કાશ્મીરી કવિ બિહલણના (ઈ. સ. નો ૧૧ મો સદી) 'વિક્રમાંકદેવચરિત' મહાકાવ્યમાંના ઉલ્લેખ તો પ્રમાણમાં જાણીતો છે. નાચકનો વિરહમિત્રિ, જે બરફનાં પાણીથી અથવા ચંદનના શીતલ લેપથી યાત્રા થતો નહોતો તેને જોમાં ઇરાની તેલ વડે સગમેલા અમ્મિ—'પારસીક તેલમિ' સાથે સરખાવવામાં આવ્યો છે. 'વિક્રમાંકદેવચરિત' નો એ શ્લોક નીચે મુજબ છે:

અવિન્તનીયં તુહિનદ્રવાગાં ચીલગ્દવાતી વયસામસાધ્યમ્ ।

અમુચયન્ પત્રિષુ પારસીકલેઝાગ્રિમેતસ્ય કુતૈ મનોમૂઃ ॥

(૪૩૧ ૯, શ્લોક ૨૦.)

ઈ. સ. ૧૨૩૦ આસપાસ રચાયેલી 'વિક્રમાંકદેવચરિત' ની એક ટીકા, જેની હસ્તપ્રત જેસલમેરના ભંડારમાંથી મળેલી છે તેમાં પારસીકલેઝામિ શબ્દપ્રયોગને પારસીકલેઝામિ-લક્ષિમ્ એ રીતે સમજાવવામાં આવ્યો છે ('વિક્રમાંકદેવચરિત' ની શ્રી મુશરિફાલ નાગરની વાચના, પૃ. ૨૬૦).

હસિણ ભારતમાં આવેલ કલ્યાણીના શામ્ભરનારમાં રહીને બિહલણે આ કાવ્ય રચ્યું છે, અને તેમાં કલ્યાણીના ચૈત્રકચ વંશના તત્કાલીન રાજકર્તા વિક્રમાદિત્ય આહવ-મહર્જી પ્રચસ્તિમય ચરિત આપ્યું છે. હસિણ ભારતનાં કેટલાયે બંદેરોએથી ઇરાન અર-અસ્તાન અને બીજા દેશો સાથે ધીકતો વેપાર ચાલતો હતો, અને બિહલણે વર્ણવેલું 'પારસીક તેલ' ત્યાં આવાત થતું હોય અને તેથી આ ખનિજ તેલના ગુણોથી કવિ માહિનગાર હોય એ તર્ક સંભવિત છે. ઈ. સ. ૯૦૦ પૂર્વે રચાયેલા બૌદ્ધ ગ્રંથ 'આય-મંબુશ્રીમૂલકલ્પ'માં જોનો ઉલ્લેખ છે તે 'તુરુક તેલ' ('તુરુક' અથવા મુસ્લિમ વેપારીઓ મારફત આવતું તેલ?) કે 'તુરુક દેશનું તેલ?') બિહલણે વર્ણવેલા 'પારસીક તેલ'થી ભિન્ન નથી, જોમ જતાવવાનો પ્રયત્ન થી પી. કે. ગોડેએ પોતાના એક લેખમાં કર્યો છે ('૧૮મીઝ ઇન ઇન્ડિયન લીટરરી હિસ્ટરી,' પુ. ૧, પૃ. ૩૨૩-૨૪).

આ તો પરદેશથી આવતા ખનિજ તેલની વાત થઈ. પરંતુ જૈન આગમસાહિત્યમાં એક બહુ મહત્વનો ઉલ્લેખ મળે છે, જે બતાવે છે કે 'આયમંબુશ્રીમૂલકલ્પ' અને

‘વિક્રમાંકટેવચ્ચરિત’ના સમય પહેલાં, નિદાન ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં પણ ભારતમાં ખનિજ તેલ ઉપલબ્ધ હતું અને ખડું દુર્લભ વસ્તુ તરીકે તેની ગણના થતી હતી. ‘જૃહત્ કલ્પસૂત્ર’ ઉપરના સંઘદાસગણિ ક્ષમાશ્રમણના ભાષ્યમાં તથા એ જ ગ્રન્થ ઉપરની આચાર્ય ક્ષેમકીર્તિની ટીકામાં મળતાં ‘મરુતૈલ’ (‘મારવાડના તેલ’) ના ઉલ્લેખની હું અહીં વાત કરું છું. પ્રાકૃત ગાથાઓમાં રચાયેલા આ ભાષ્યના કર્તા સંઘદાસગણિ ક્ષમાશ્રમણ ઈ. સ. ના ૬ ઠા સૈકા આસપાસ થઈ ગયા, અને પાકૃત ગદ્યમાં જૃહદ્ કથાગ્રન્થ ‘વસુદેવહિંદી’ રચનાર સંઘદાસગણિ વાચકથી (જેઓ પણ લગભગ એ જ સમયમાં થઈ ગયા) તેઓ ભિન્ન છે. ક્ષેમકીર્તિની ટીકા સંસ્કૃતમાં છે, અને તેની રચના વિ. સં. ૧૩૩૨=ઈ. સ. ૧૨૭૬ માં પૂરી થયેલી છે. ભાષ્ય અને ટીકામાંનો ‘મરુતૈલ’ વિષેનો ઉલ્લેખ નીચે પ્રમાણે છે.^૨—

સયપાગ સહસ્તં વા. સયસહસ્તં ચ હંસ-મરુતૈલ્લં ।

દૂરાઓ વિંય અસર્ફ, પરિવાસિજ્ઞા જયં ધીરે ॥ ૬૦૩? ॥

શતપાકં નામ તૈલં તદ્ ઉચ્યતે ચદ્ ઔપધાનાં શતેન પચ્યતે, ચદ્વા એકનાપ્યૌપવેન શતવારાઃ પચ્ચમ્ । एवं सहस्रपाकं शतसहस्रपाकं च मन्तव्यम् । हंसपाकं नाम हंसेन-औपधसम्भारभृतेन चत् तैलं पच्यते । मरुतैलं-मरुदेशे पर्वतादुत्पद्यते । एवंविधानि दुर्लभद्रव्याणि प्रथमं तद्वैवसिकानि मार्गणीयानि । अथ दिने दिने न लभ्यन्ते ततः पञ्चकपरिहाण्या चतुर्गुरुप्राप्तो दूरादप्यानीय ‘धीरः’ गीतार्थो ‘यत्नया’ अल्पसागारिके स्थाने सदनचीरेण वेष्टयित्वा परिवासयेत् ॥ ६०३१॥^૩

ભાષ્યમાંના ‘મરુતૈલ્લ’ (સં. ‘મરુતૈલ’) શબ્દની સમજૂતી આપતાં સંસ્કૃત ટીકાકારે સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું છે કે એ તેલ મારવાડમાં ‘પર્વતમાંથી’ મળે છે. આ ખરેખર તેલ હતું કે તૈલી પદાર્થ હતો એ નિશ્ચિતરૂપે કહેવાનું મુશ્કેલ છે, પણ ઉપર નોંધેલા ઉલ્લેખ એટલું તો કહી બય છે કે એ પદાર્થ સંભવતઃ તેલને ટીક મળતો હતો અને રાજસ્થાનના કોઈ પહાડી કે ખડકાળ પ્રદેશોમાં તે મળી આવતો હતો.^૪

૧. ‘જૃહત્ કલ્પસૂત્ર’ ભાગ ૬માં (ભાવનગર, ૧૯૮૨) એ ગ્રન્થ ઉપરની સુનિશ્ચિત પુણ્યવિજયજીની પ્રસ્તાવના. પૃ. ૨૦-૨૩.
૨. કેટલાંક વર્ષ પહેલાં, સને ૧૯૪૩ થી ૧૯૫૧ સુધી ગુજરાત વિદ્યાસભા, અમદાવાદના અનુસ્નાતક અને સંશોધન વિભાગના અધ્યાપકમંડળમાં હું હતો ત્યારે જૈન આગમસાહિત્ય પરત્વે કામ કરતાં આ ઉલ્લેખ મેં નોંધ્યો હતો. વિદ્યાસભાના એ સમયના પ્રમુખ અને લોકસભાના અધ્યક્ષ સ્વ. શ્રી ગણેશ વાસુદેવ માવળંકર મારફત ૧૯૫૦માં જ્યોત્સનાબેન સર્વેશ્વર ઓઝા ઇન્ડિયાને એ ઉલ્લેખ મોકલવામાં આવ્યો હતો, જેમણે એની પહેાંચ સાબાર સ્ત્રીકારી હતી.
૩. ‘જૃહત્ કલ્પસૂત્ર’ (સંપાદકો-સુનિશ્ચિત ચતુરવિજયજી અને સુનિશ્ચિત પુણ્યવિજયજી), પુ. ૫ (ભાવનગર, ૧૯૪૮), પૃ. ૧૫૬૧.
૪. ખીજા કેટલાક દેશોમાં પણ જમીનની સપાટી ઉપર અમુક પ્રમાણમાં તેલ મળ્યું હોવાનું નોંધાયું છે. “કાલબસના સમય પહેલાં ઉત્તર અમેરિકામાં પેટ્રોલિયમ બજારમાં હતું એમ કહેવાનાં પ્રમાણ છે. કેવિદેશિનિયામાં, જ્યાં અત્યારે લોસ એન્જેલિસ શહેર આવેલું છે તેની નજીકના ‘ધી અથવા

એ વિદ્વાન જૈન સાધુઓ (જેમાંના એક ૬ ફી સદી આસપાસ અને બીજા ૧૪મી સદીમાં થઈ ગયા.) જેઓ સતત પાદવિકાર કરતા હતા તથા અનેક પ્રદેશોની ભેવા-જાણવા હાયક વાતો પણ પોતાના ગ્રંથમાં નોધતા હતા. તેમની કલમે આ ઉલ્લેખ નોંધાયેલો હોઈ વધારે વિશ્વાસપાત્ર ગણાવેા જોઈએ. 'વિક્રમાદેવચરિત' અને 'આર્યમંજુશ્રી-મૂલકટપ'ના તેમજ 'જૃહત્ કટપસૂત્ર'ના સાખ્ય અને ટીકામાંના ઉલ્લેખોને એક સામટા જોઈએ ત્યારે જણાશે કે—ધર્મનમાંથી આયાત થતું તેમજ અહીં પેદા થતું—ખનિજ તેલ પ્રાચીન ભારતમાં ઠીક જાણીતું હતું અને લકાઈમાં સળગતા બાજુ છોડવામાં તથા કેટલાક શાઓમાં ચોળવા માટેની દવા તરીકે પણ તે વપરાતું હતું ૫

દાર પિટ્સ' નામથી જાણખતા ખાડાઓમાં તે મળતું હતું. ... પેટ્રોલિયમ વિષેની ખીજ જૂની નોંધો ઘટાઝાયા અડેરાલેખા છે જેમાંની કેટલીક ક્રિસ્ટની જેની છે અને કેટલીક પ્રમાણ-જૂત છે. જમીનની સપાટી ઉપર તેજ અને ગેસ ઝમવાની, તેના કુવારાની તથા દારના જગ્યાની વાતો એમાં છે આમાંની કેટલીક વસ્તુઓ અમેરિકાના ઇન્ડિયન આદિવાસીઓને તથા પ્રારંભિકાગત યુરોપીય પ્રવાસીઓને ઠીક જાણીતી હતી તેઓ દવા તરીકે અથવા ગાડાના પૈદાં માટે તેન તરીકે એનો ઉપયોગ કરતા ('વર્લ્ડ' જ્યોગ્રાફી ઓફ પેટ્રોલિયમ, અમેરિકન જ્યોગ્રાફિકલ સોસાયટી, ખાસ પ્રકાશન નં. ૩૧, પ્રિન્ટન યુનિવર્સિટી પ્રેસ, ૧૯૬૦, પૃ ૧૩૦). ૧૬મી સદીના ઉત્તરાર્ધના પ્રારંભમાં સેમ્યુઅલ એમ કોર નામે, દવાના એક સાહસિક અમેરિકન વેપારીએ આના નકામાં તેલની ખાટલીઓ ભરાવી હતી, અને kier's petroleum or Rock oil, Celebrated for its wonderful curative powers એવું નામ આપીને તે દવા તરીકે વેચ્યું હતું (એજ) યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના તેજસશ્રદ્ધ પ્રદેશોમાં ધરના પાળળના વાડાઓમાં જમીનની સપાટી ઉપર તેન ઝમતું હોય એ પ્રકારનું વચ્ચેન કેટલીક અમેરિકન ઐતિહાસિક નવલકથાઓમાં છે.

૫. જેની ઠાઈ નોંધ સચવાઈ નથી એજ નૈસર્ગિક ઘટનાઓને પરિણામે પ્રાચીનોને ખનિજ તેન વિશે કંઈક માહિતી મળી હશે એમ માનવાને પણ કારણ છે કેટલીક નાની વાતો આ મતને અનુમોદન આપે છે. જેની નજીક સમૃદ્ધ તેલક્ષેત્ર જડજી છે એવા, આ કલેશ્વર પાસેના 'તેલવા' ગામના નામની સમજૂતી આપણે ખીજ કહી રીતે આપી શકીયું. પાલમડ ઉપરના 'તેલિયા તળાવ'નું નામ પણ નિરર્થક નહિ હોય એમ માનવાનું મન થાય છે

ત્રણ દેશ આગમિકે શબ્દો

શ્રી હરિવલ્લભ ચુનીલાલ ભાયાણી, એમ. એ., પીએચ. ડી.

પ્રાસ્તાવિક

પ્રાકૃત ભાષાઓમાં પ્રચુર પ્રમાણમાં વપરાયેલા દેશ્ય શબ્દોનો શાસ્ત્રીય અને વ્યવસ્થિત રીતે બહુ ઓછો અભ્યાસ થયો છે. હેમચંદ્રાચાર્ય અને ધનપાલના દેશ્ય કોશો, પ્રાકૃત વ્યાકરણોમાં સંગૃહીત દેશ્ય સામગ્રી અને અર્વાચીન વિદ્વાનોના પ્રાકૃત કોશોમાં દેશ્ય શબ્દો અંગે કેટલુંક કાર્ય થયું છે ખરું. પણ સમગ્ર રીતે દેશ્ય શબ્દોના ઉદ્ભવ, પ્રચાર, પ્રકાર, પ્રયોગ ને મૂળ સ્ત્રોતોની વ્યવસ્થિત વિચારણા બાકી છે; એટલું જ નહીં, એવી વિચારણા હાથ ધરાય, તે પહેલાં દેશ્ય સામગ્રીની દૃષ્ટિએ મહત્વના પ્રાકૃત ગ્રંથોની આલોચના થવી જોઈએ. તે દિશામાં પણ ઘણું ઓછું થયું છે.

પ્રાકૃત સાહિત્યમાં પ્રાચીનતા, પ્રમાણ અને સમૃદ્ધિની દૃષ્ટિએ જૈન આગમોનું સ્થાન અદ્વિતીય છે. દેશ્ય શબ્દોના અભ્યાસ માટે તે અનેક રીતે અમૂલ્ય છે. તેમના પર ભાષ્યાત્મક પુષ્કળ સામગ્રી ઉપલબ્ધ છે, જેમાં શબ્દોના અર્થનિર્ણય માટેનાં પ્રાચીન પરંપરાગત સાધનસામગ્રી જળવાયાં છે. એ ખરું કે અમુક જ આગમગ્રંથોનો શાસ્ત્રીય પદ્ધતિઓ તૈયાર કરેલો, પ્રમાણભૂત પાઠ આપણી પાસે છે. પણ આથી બહુ તો સમય-નિર્ણયની દૃષ્ટિએ કેટલીક મુશ્કેલી ઊભી થાય. પણ અર્થનિર્ણયને માટે એ ખાસ નડતર-રૂપ ન થાય.

અહીં છઠ્ઠા અંગ ‘જ્ઞાતાધર્મકથા’માં પ્રયુક્ત ત્રણ દેશ્ય શબ્દો અંગે થોડોક-ઊંડા-પોહ કયો છે. આ શબ્દો આગમસાહિત્યમાં અન્યત્ર પણ મળે છે. અહીં ‘દેશ્ય’ સંજ્ઞા વિશાળ અર્થમાં-‘સંસ્કૃતેતર, અજ્ઞાત, અલ્પજ્ઞાત કે અસ્પષ્ટ મૂળના શબ્દો’ એ અર્થમાં સમજવી.

૧. ધણિ ‘તુમિ’

ઉદ્યાન કે વનખંડના વર્ણકમાં વૃક્ષોનું વર્ણન કરતાં, અથવા તો પુષ્પોનું વર્ણન કરતાં જે એક વિશેષણ વપરાયું છે, તે છે:

‘મહયા ગંધર્જણિ મુચંતં.’ જ્ઞાતાં ના આઠમા અધ્યયન (‘મદ્ધિ’)માં ‘શ્રીદામ-ગંડ’ (કે ‘શ્રીદામકાંડ’=શોભીતી પુષ્પમાળાઓ ચૂંચી બનાવેલો લટકતો ગજવેડો)ના વર્ણનમાં આ વિશેષણ વપરાયું છે. અન્યત્ર પણ શરૂમાં જણાવેલા સંદર્ભોમાં ‘ઉત્તરાધ્યયન’ (સૂત્ર ૩) વગેરેમાં તેનો પ્રયોગ છે.

શ્રી અભયદેવગુરુજીએ 'ગધદણ્ડિ'ની સન્નિધિમાં 'ગધપ્રાણિ' આપી છે, અને અર્થ 'ગધતૃપ્તિ' એવો કે 'તૃપ્તિકાગ્ક મુખ' એવો કયો છે 'પ્રાકૃત શબ્દ મહાલંકાર'માં આ અર્થ સ્વીકારાયો છે અને ત્વગત રીતે તેમાં 'ધણિ'ના અર્થ 'તૃપ્તિ', 'સતોષ' પણ આપ્યો છે. તત્ત્વ દ્રવ્યના અર્થમાંથી કોશમાં 'ગધદણ્ડિ'ના અર્થ 'ગધનો વચ્ચો, સમૂહ' એવો કયો ॥

અભયદેવગુરુજીની વ્યાખ્યામાં યોગ્ય રીતે જ 'ગધપ્રાણિ'નું વિવરણ 'સુરભિગધશુણ્ણુ તૃપ્તિષ્ટેનુ પુત્રગત્તમૂહ' કયો છે, તેમાંથી કોશે 'ગધસમૂહ' શબ્દો લઈ લીધા 'અભિધાન રાજે દ્ર'માં 'ધણ્ણુ'એ એક શબ્દ 'ઉત્તરાધ્યયન' (૩)માં એવા નિર્દેશ સાથે 'સુભિક્ષ' 'વિભવ' એવા અર્થમાં આપ્યો છે, તે પણ શકા નોનરે તેમ ॥ તે જ કોશમાં 'ધણિ' (હાથા 'ધણિ') તૃપ્તિના અર્થમાં, અને 'રાત્રપ્રકીર' 'જીવાભિગમ'માંથી 'ગધધણિ' (હાથા 'ગધધણિ') ઉપનો શબ્દ 'ધણેદ્રિયની નિર્વૃત્તિ કરનાર ગધદ્રવ્ય' એવા અર્થમાં નોંધ્યો છે, તેમાં 'ધણિ'એ 'ધણિ'ને બંડે અપકાર કે પ્રમાદથી અપાયુ જજ્ઞાન છે પ્રામાણિક શબ્દ-વક્ર 'ધણિ' જ છે

પ્રાકૃત કોશોમાં 'ધણિ' શબ્દનો એક પ્રયોગ 'તૃપ્તિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ' એ અર્થમાં વિશેષાવરણભાષ્યમાંથી પણ નોંધાયો છે

'ધણિ'ની છાયાડપે આપેલો 'ધણિ' સન્નિધિ કોશોમાં નથી નોંધાયો મૂળ ધાતુ 'ધ્રિ' (પ્રાપ્તિ, પ્રતિ, પ્રવૃત્તિ) ધાણિનીય ધાતુપાઠ (૨૨, ૧૧)માં તૃપ્તિ અર્થે આપ્યો ॥ પણ તેના સન્નિધિ સાહિત્યમાંથી કોઈ પ્રયોગ નથી નોંધાયો નૈમદુક (૨, ૧૪) માં આપેલા યનાધિક નિર્ણયક ધાતુઓમાં જે 'પ્રાપ્તિ', 'પ્રતિ', 'પ્રવૃત્તિ' આપ્યા છે, તે ધાતુ પામ્યા તૃપ્તિ અર્થક ધાતુથી જુદો નથી જણાતો

આ 'પ્રા' કે 'ધ્રિ' ઉપરથી 'ધણિ' નામ ('હા' ઉપરથી 'હાનિ' વગેરે જેમ) થાય, તેમ 'પ્રતિ'રૂપ એના 'ધણિ' પણ થયું હોય તે ઉપરથી પ્રાકૃત 'ધણિ' સન્નિધિમાં 'ધ્રિ', 'ધણિ' કે 'ધણિ'ના પ્રયોગ નથી મળ્યો, પણ અપભ્રંશમાંથી અને અર્વાચીન ભાષાઓમાંથી તેમના કે વાચિત શબ્દોના પ્રયોગ ટાપી શકાય તેમ છે

પુષ્પદત્ત કવિના અપભ્રંશ કાવ્ય 'જસહરચરિ'માં 'ધાણ' (-ધરાય, તૃપ્ત ધાય)ને 'ધણિ' (તૃપ્તિ, ધરવ) વપરાયા છે

અણ્ણુત્તિમિ ત્તિમિવત્તિમિ અણ્ણુત્તો કહા ધાણ (૩, ૧૩, ૮)

'એક જણ જમે તેથી બીજે કંઈ રીતે ધરાય ?'

મિમિ ભુક્ષિયય દુક્ષિયય મુક્ષિયય

થાણ છાણ વિહમિ છુ છહમિ ધણિ (૨, ૩૬, ૭)

'(પ્રાતા) હજી જૂની-ડૂળી-હની તેના આચળ મુખયેલા હતા આચળ હું છમથી ચાળતો, પણ મને ધરાવાનો ભાવ ન થતો.'

સ્વયંભૂ કવિના અપભ્રંશ મહાકાવ્ય ‘પઉમચરિઉ’માં ‘ધર’ અને ‘ધવ’ વપરાયા છે:

એતથ વસંતહું છાહિ ધર (૭૫, ૯, ૧૦)

‘અહીં વસનારાઓને (કથો) સુખસંતોષ નથી.’

વહુકાલે પાવઉ ધઉ કિયન્તુ (૭૫, ૧૩, ૩)

‘ઘણે વખતે કૃતાન્ત તૃપ્તિ પામશે-કૃતાન્તને ધરવ થશે.’

જઇ પર હોસઇ અજજ ધવ (૫૭, ૧૩, ૧૦)

‘થશે તો આજે ધરવ થશે.’

અહીં ‘ધઉ’ ઉપર પ્રાચીન ટિપ્પણ ‘તૃપ્તિ’ મળે છે. ‘ધઉ’ના મૂળમાં સંસ્કૃત ‘ધ્રયઃ’ સમજાય છે. ‘ધર’ (ઝી.) ક્રિયાનામ ‘ધ્રા’ ઉપરથી થયો જણાય છે. ‘ધવ’ ને ‘ધય’ અપભ્રંશ ‘દાય’ ને ‘દાવ’ ની જેમ ફવચિત્ મળતી ‘ય’, ‘વ’ ના વિનિમયની પ્રક્રિયાને આભારી હોય.

‘ધર’ હેમચંદ્રના અપભ્રંશ વ્યાકરણમાં આપેલ ઉદાહરણમાં પણ મળે છે:

મઈ જાણિઉ પિયવિરહિયહું

ક-વિ ધર હોઇ વિયાહિ (૮, ૪, ૩૭૭)

‘મેં જાણ્યું કે પ્રિયજનથી વિરહિત લોકોને રાત્રે તો કશી શાંતિ થતી હશે.’

શુજરાતીમાં ‘ધર’ (ઝી.) (=સંતોષ, ધરપત) અને ‘ધરાવું’ સંસ્કૃત ‘ધ્રાતિ’, આકૃત ‘ધ્રાઈ’ ઉપરથી આવ્યા છે. મૂળના શબ્દારણી સંયુક્ત વ્યંજનોને રકાર જાળવી રાખવાનું શુજરાતીનું વલણ છે. ‘ધરાવું’ ઉપરાંત ‘ધરવ’ કે ‘ધવ’ અને ‘ધરપત’ પણ શુજરાતીમાં નામ તરીકે વપરાય છે. ‘ધરવ’નું ઘડતર પ્રેરક ‘ધરાવવું’ ઉપરથી ક્રિયાનામ તરીકે થયું માની શકાય. ‘ખનાવવું’ ઉપરથી ‘ખનાવ’ વગેરેની જેમ. શુજરાતી ‘ધ્રમવું’ રાજસ્થાની ‘ધરપણો’ના મૂળમાં કર્મણિ પ્રેરક અંગ ‘ધ્રમ્મ’ હોય. તે ઉપરથી નામ ‘ધરપત.’ પંજાબી ‘ધરાપના’નો સંબંધ પણ આ શબ્દો સાથે જ છે. અને નેપાલી ‘ધર’ (=શાંતિ, સુખ, સંતોષ) પણ, ટર્નર સૂચવે છે તેમ સં’o ‘ધૃતિ’ માંથી નહીં પણ ‘ધ્રા’ માંથી છે.

૨. પોચ્ચડ-‘પોચુ’; ૩. ચોપ્પડ-‘સ્તિગ્ધ, ખરડેલું’

‘મહિ’ જ્ઞાતમાં અરહન્ટગને જે તાલપિશાય બિવરાવવા આવ્યો તેના વર્ણકમાં એક નીચેનું વિશેષણ છે:

વસ-રહિર-પૂય-મંસ-મલ-મલિણ-પોચ્ચડ-તાણુ

અહીં ‘વસા, રુધિર, પર, માંસ ને મલથી મલિન તણુ એટલે શરીર’ એટલું તો અરોબર છે, પણ જે ‘પોચ્ચડ’ એવો પાઠ છે, તે શુદ્ધ પાઠ જણાતો નથી. અભયદેવસૂરિ

અહીં ‘પોચ્ચડ’ નો અર્થ ‘વિલીન’ (= પીગહેડું) કરે છે, પણ તેને માટે કશો આધાર નથી. ‘પોચ્ચ’, ‘પોચ્ચડ’ આગમસાહિત્યમાંથી તેમજ અન્ય પ્રાકૃત સાહિત્યમાંથી ભળીતા છે. ત્રીજે ‘ફૂમ’ શાતમાં જ ‘પોચ્ચડ’ વપરાયો છે. દેવના ઈકાને વારંવાર હલાવ્યુ-ખખ-ડાવ્યું તેથી તે ‘પોચ્ચડ’ થઈ ગયું. અહીં અભયદેવસૂરિ તેનો અર્થ ‘અસાર’ કહે છે. પણ તે ભાવાર્થ છે. હેમચંદ્રે દેશીનામમાલા (૬, ૬૦) માં ‘પોચ્ચ’ શબ્દ સુકુમાર’ અર્થમાં નોંધ્યો છે. શુજરાતીમાં ‘પોચુ’ શબ્દ આમાંથી જ સધાયો છે. એટલે ‘પોચ્ચ’, ‘પોચ્ચડ’ એટલે ‘પોચુ’, ‘નરમ’ ‘ફૂલું’ ઈકું વારંવાર હલાવ્યાથી ‘પોચુ’ પડી ગયું, પરિણામે અસાર થઈ ગયું. ‘પોચ્ચડ’ નો આ જ અર્થ છે. પ્રાકૃત કૌશમાં ‘પોચ્ચડ’ ના બીજા બે અર્થ ‘મલિન’ અને ‘અતિનિબિડ’ નોંધાયા છે, તેનો આગળ વિચાર કરીશું.

હવે આરંભમાં આપેલા શ્લોકાધર્મકથાના ટાંચણમાં ‘પોચ્ચડ’ નો અર્થ ‘પોચુ’ લેતાં એ વિશેષણ-સમાસનો કશો સંતોષકર અર્થ યતો નથી. વિચાર કરતાં લાગે છે કે અહીં પાઠ ‘પોચ્ચડ’ નહીં પણ ‘ચોપ્પડ’ ભેઈએ. ‘ચોપ્પડ’ નો અત્યય થઈ કોઈ કારણે પ્રમાદથી અહીં ‘પોચ્ચડ’ થઈ ગયું છે. ‘ચોપ્પડ’ ધાતુને હેમચંદ્રાચાર્યે ‘મૂળ’ (= સ્ત્રીપદ્મ, ચોપડવું, ખરડવું) અર્થમાં નોંધ્યો છે (સિદ્ધહેમ-૮, ૪, ૧૬૧; તથા ‘દેશીનામમાલા’ ૩, ૧૯ ઉપરની વૃત્તિમાં). પ્રાકૃત કૌશીએ પણ ‘ચોપ્પડિઅ’=‘ચોપ્પડેલું’ અને ‘ચોપ્પડ’=સ્ત્રી, તેલ જેવો સ્નિગ્ધ પદાર્થ એ પ્રયોગો નોંધ્યા છે. એટલે અહીં ‘પોચ્ચડ’ ને બદલે ‘ચોપ્પડ’ પાઠની અટકળ કરતાં અર્થ યશે.

‘ચરથી, લોહી, પડ, માંસના બંધવાડથી મલિન અને ખરડાયેલા શરીરવાળો’.

આનું ઔચિત્ય ઉઘાડું છે.

આવી જ પરિસ્થિતિ પ્રશ્નચાકરણના એક સંદર્ભમાં છે. પ્રાકૃત કૌશીમાં ‘પોચ્ચડ’ નો એક અર્થ ‘અતિનિબિડ’ આપેલો છે. આનો આધાર ૬ પ્રશ્નચાકરણમાંનો એક પ્રયોગ અને અભયદેવસૂરિએ કરેલો તેનો અર્થ. સંદર્ભ પ્રાણિવધ કરનારાઓ જે નરકમાં પીડા લોગાવે છે, તે નરકના વર્ણનમાં છે. એ નરકોના એક વિશેષણમાં નીચેના શબ્દો છે:

મેઘ-વસા-મંસપકલ-પોચ્ચડ-પૂમ-રહિરુક્કણ્ણ-વિલીલુ-ચિઠ્ઠલુ-રસિય...

અહીં અભયદેવસૂરિની વૃત્તિમાં ‘પોચ્ચડ’ નો અર્થ ‘અતિનિબિડ’ ‘ઉક્ષિણ’ નો અર્થ ‘મિશ્રિત’ અને ‘વિલીલુ’ નો અર્થ ‘જુગુપ્સિત’ આપેલો છે. આથી સમગ્રનો અર્થ સંતોષકારક નથી યતો. અહીં પણ ‘પોચ્ચડ’ ને બદલે ‘ચોપ્પડ’ સમજીએ અને ‘ઉક્ષિણ’ નો અર્થ ‘ઉત્કલિત’ (= ‘ભીનું’, ‘લદબદતું’) અને ‘વિલીલુ’ નો અર્થ ‘ચોટેલું’ કે ‘જોગળતું’ લઈએ તો સમાસનો અર્થ નીચે પ્રમાણે યશે.

“ મેઘ, વસા ને માંસના ચરથી ખરડાયેલાં, પડ ને લોહીથી લદબદતાં, જોગળતાં ને ચીકણા વસવાળાં...”

આમાં વર્ણનની સુવિલક્ષતા તરત જ જણાઈ આવશે.

‘પોચ્ચડ’ નો ચોથો અર્થ ‘મલિન’ કોશમાં નિશીથચૂર્ણિ (૧૧ ઉ.) માંથી નોંધાયો છે. આ સંદર્ભ હું ભેદ શક્યો નથી. પણ ખાકીના પ્રયોગો ભેતાં. અને ‘સાતાધર્મ’ વાળા સંદર્ભમાં ‘મલિણ’ ને ‘પોચ્ચડ’ સાથે છે તે ભેતાં, ત્યાં પણ ‘ચોપ્પડ’ મૂળપાઠ હોવાની ઘણી શક્યતા છે.

પછીની પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, પ્રાચીન ગુજરાતી અને અર્વાચીન લાપાઓમાં ‘ચોપ્પડ’ કે સાધિત શબ્દોનો બહોળો પ્રયોગ થયેલો છે.

સુપાસણાહચરિય (૧૨ મી શતાબ્દી) માં ‘કણ્ણચોપ્પડાધય’ (દાણા, ઘી, તેલ વગેરે) છે. અપભ્રંશ કાવ્ય ‘જસ્ટરચરિ’ માં કડ્ડઉ ચોપ્પડુ પુગ્ગ મઈ કડધ (૨, ૨૪, ૩). ‘વળી બળ્યું ઘી તેલ મને બાળે છે’ એવો પ્રયોગ છે,

સ્વયંભૂતા ‘પઉમચરિ’ નામક અપભ્રંશ મહાકાવ્યમાં ‘ચોપ્પડય’ ઘીના અર્થમાં વપરાયો છે. રણસંગ્રામને લોજનનું રૂપક આપતાં ‘ચક’ ને ‘ઘીની ધાર’ કહી છે.

મુક્કેક-ચક્ક-ચોપ્પડય-ધાર (૫૮, ૬, ૪) ‘જેમાં એક ચકરૂપી ઘીની ધાર છોડવામાં આવે છે.’

‘યોગપ્રદીપ’ ની પ્રાચીન ગુજરાતી ટીકામાં ‘ઘી જેવા સ્નિગ્ધ પદાર્થ’ ના અર્થમાં ‘ચોપડ’ વપરાયો છે.

‘અનધ જેહ ચોપઃ આનંદરૂપીઉ’ અમૃત, તેણુઈ કરીનધ ચોપઃ પૂરીધ’ (શ્લોક ૪૩ ઉપરની ટીકા) દીવામાં ઘી પૂરવાની અહીં વાત છે.

ગુજરાતીમાં ‘ચોપડવું’, ‘ચોપડ’ (=ઘી, લાકડા વગેરેને લગાડવાનો રોગાન), ને ‘ચોપડું’ (=ચીકણ) છે. હિંદી ‘ચીકની ચુપડી બાતે’ જણીતું છે. નેપાળીમાં ‘ચુપાવું’, થંબળીમાં ‘ચુપડાઉણા’ મરાઠીમાં ‘ચોપડ’ (=સ્નિગ્ધ પદાર્થ) વગેરે અર્વાચીન લાપાના પ્રયોગો છે (નેપાલીકોશ, ‘ચુપાવું’ અને ‘ચોપ’ શબ્દ પરનાં ટિપ્પણ). ‘ચોપ્પડના’ મૂળમાં ‘ચુપ્પ’ (દેશી નામમાલા ૩, ૧૫) = ‘સરનેહ’ એટલે કે ‘સ્નિગ્ધ’ છે. નેપાળીનો ‘ચોપ’ = ‘શુંદર’, ‘લાઈ’ આમાંથી આવ્યો છે.

દેશી નામમાળા (૩, ૧૭) માં નોંધેલા ‘ચુપ્પલિચ’ = ‘નવું રંગેલું વસ્ત્ર’ એ શબ્દને આ ‘ચુપ્પ’ કે ‘ચોપ્પડ’ સાથે કશો સંબંધ હશે કે કેમ એ ચોક્કસ કહી શકાતું નથી. ‘ચુપ્પ’ જેવા જ અર્થમાં ‘તુપ્પ’ શબ્દ (દે. ના. ૫, ૨૨) પરથી ‘તુપ્પલિચ’ = ઘૂતલિચ થયું છે. તે સમાન્તર ઘડતરના ઉદાહરણ તરીકે ટાંકી શકાય તેમ છે.

આણુ-દેહવાડાના જૈનમંદિરોની શિલ્પસમૃદ્ધિ

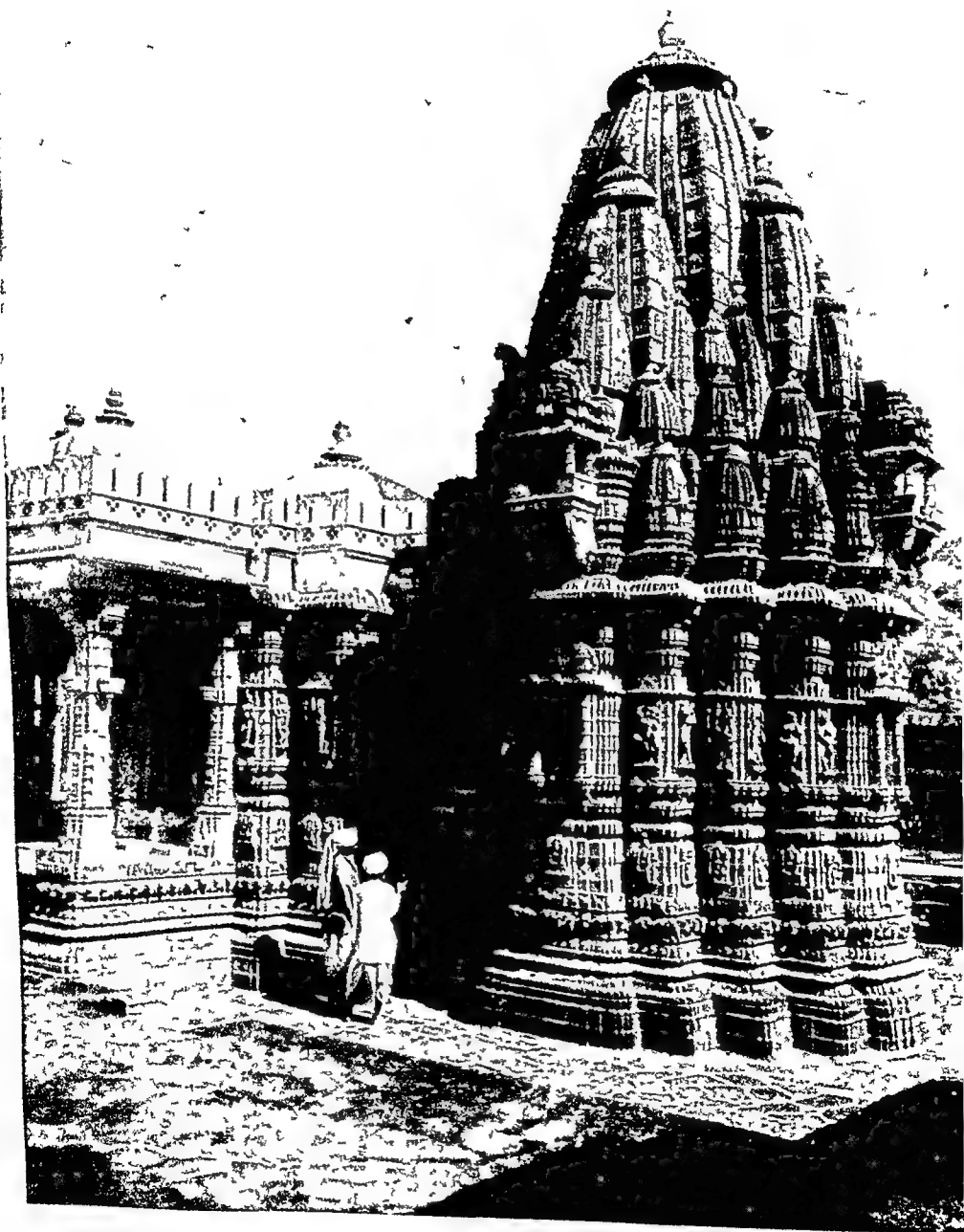
લેખક . શ્રી સવિરાગર રાવળ

શુજરાતે શૂનકાગમાં કળા અને શિલ્પનો સમાવેશ કરતાં ધર્મતત્ત્વ સાથે તેનો મંગલ સંયોગ યોજવામાં કેવી ઉચ્ચ સંસ્કારિતા પ્રગટ કરી છે અને કેટલી લખણ દોહલ વેરી છે? તે આણુગિરિ પર આવેલાં દેહવાડાનાં જૈનમંદિરો પ્રત્યક્ષ કરાવે છે. ગિરિરાજ ઉપરની એક મુંદર માળીમાં આવેલું આ મંદિરનું મુખ્ય કળાના નાનકડા નેસડા જેવું લાગે છે પણ તેની અંદરનો શિલ્પવૈભવ જગતની અપ્રતિમ કળાકૃતિઓની હથેળમાં ગૌરવયુક્ત સ્થાન પામ્યો છે. કુશાગમાં કુશાગ કારિગરોને સ્વબ્ધ કરી નાખે એવી કામગીરી બરી દોહલથી એવાં આંખો તૃપ્તિથી ઘાડી બાવ, પણ એવાનું ખૂટે નહીં એટલી સમૃદ્ધિ ત્યાંના એક એક કુખમટમાં જોને થી રીતે સ્વિરાગર જની હથે તેની કલ્પનાથી દિગ્ધર્ષ જવાય.

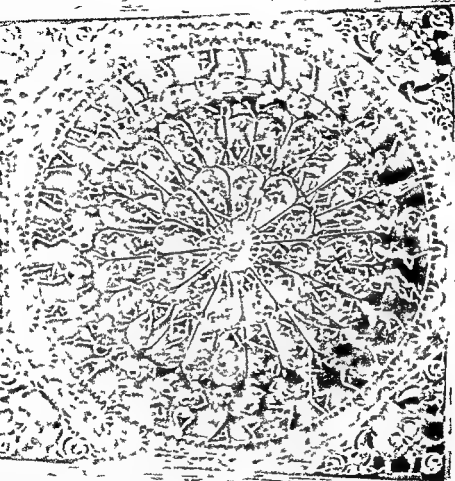
મીણમાં પણ કરેલું અર્ધ ધર્મ પદે એવું કામ ત્યાં આરસમાં લટકતું એક એક ધીજે ત્યારે આ મુગની કળાની સંપ્રાપ્તિ શત્રુ જની જની લાગે છે. નાની ચોક્કી ક્ષિપર તોળા થેલા કુખમટ માત્ર છ ફુટ જેટલી ચોરસ પહોળાઈના હથે. પણ તેની અંદરની આકૃતિઓ પત્થરની જડના ઓડી બણે સજીવ ભાવની સ્વતંત્રતા માણી રહી છે એમ લાગે. નીચે કિમેલો માણુત માણુ, મોં અને મરદાને ચારે બાજુ કસરત આપીને નીરજે છે ત્યારે ચારે તરફથી પુગળીઓમાં એક-બીજાથી જુદા અંગમયોડ અને ભાવલીલા સુરેખ અને સમનોદ્ધ ભવાં દેખાયો.

જૈનધર્મના આદિ પુરુષ ભગવાન શ્રી ઋષભદેવનો જન્મ પૂર્વભારતની અયોધ્યામાં થયો હતો, છતાં તેમના ઉપદેશનો પ્રભાવ પશ્ચિમ ભારતમાં પ્રસાર પામ્યો અને કળા-સંસ્કૃતિમાં પ્રગટ થયો છે, એટલો બીજો કયાંઈ થયો નથી. પુરાણકાળના જ્ઞાણો અને સિદ્ધી તપસ્યા માટે પવંતો અને નિસર્ગના રમણીય પ્રાંતોમાં વાસ કરના તે પરંપરાને અનુસરી જૈન સાધુઓએ પણ ગિરિ-ગિરિયા ઉપર સાધનાસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી તેને એક વીરધંધાન તરીકે પ્રતિષ્ઠા આપી છે. આજે પણ ત્યાં અનેક વીરો હોડોને આડે છે.

શુજરાતમાં આણુગિરિ, ગિરનાર અને શત્રુજય તેના ઉત્તમ ઉદાહરણો છે. આણુ પર્વત હિમાલય અને નીલગિરિ વચ્ચે શુજરાતની ઉત્તરે મરુભૂમિમાં ઉભા થયેલા એક દિવ્યા ભેટ જેવો છે. તેથી તેને ગિરિરાજ કહ્યો છે. ‘શ્રીકા આજ આણુગિરિરાજ એવો’ તેની કિંચાડ ૪૦૦૦ ફુટથી કિંચા મુરશિજરની ૬૦૦૦ ફુટ જેટલી છે. અત્યારે તેની લંબાઈ બાર માઈલ અને પહોળાઈ ત્રણ માઈલની છે.

જૈન મંદિર, બીરપુર (સીદ્ધાપી)

કચ્છના જન વિમળવસતી, દેવચાલ (આશુ)

(આદિઆલોકન સર્વે આદિ કનિ પાના લોકલક્ષી)

આણું પ્રાચીન નામ નરિવર્ધન અથવા સ્વર્ગમિત્ર છે. રામાયણે મેના નરિવર્ધન નામના પુત્રને સ્વર્ગદ મર્ષ ઉપર ત્યાં અગ્ની-સિંધર કથો ત્યારથી આ સ્વર્ગદમર્ષ છે. મરિને પરણું કૃષ્ણ છે તેથી આણું ઉપર વખતો વખત પરતીકપના આંચકા આવે છે. વાસ્તવિક રીતે તે આણું-પર્વત અથાગતુખાની સ્થિતિમાં આવેલા કાગમર્દિ પથ્થરનો ગણાય છે. તેથી ત્યાં પરતીકપના આંચકા મરજ સ્વતુજની મકાય છે. તે કાગે તેમાં રૂપક તરીકે આ પુરાણ દર્શાવે છે.

આણું-રેલ રેલમથી પર્વત ઉપર અથાગ ૧૮ માઈલના રસ્તા ઉપર અનુપમ ગિરપથમાં પ્રવાસ થયેલા સૈન્યમંદિરોની યાત્રીનું ધ્યેયું દેલવાડા આમ છે. અહીં અનુ સૈન્ય અને પુરાણના દેવદર્શનો મોવાથી તેનું પ્રાચીન નામ દેવકુલવટક અથવા દેવલવટ પડ્યું હતું. તેમાંથી દેલવાડા નામ પ્રચાર પામ્યું.

દેલવાડા ગામની એકાદેક ઉંચી ટેકરી ઉપર જીનથી આવરેલા વિશાળ વિસ્તારમાં અંધારાખર કોનોનાં પાંચ મંદિરો આવેલાં છે.

- (૧) વિમળાદ મંત્રીએ બંધાવેલું વિમલવસલી.
- (૨) મહામંત્રી વસ્તુપાળના નાનાબાઈ તેજપાળે બંધાવેલું હાલવસલી.
- (૩) બીમાલાદે બંધાવેલું પિત્તલકર.
- (૪) સૌમ્યજીનું અરતરવસલી.
- (૫) મહાવીરસ્વામીનું.

આ પાંચ મંદિરોમાંથી પહેલા બન્ને મંદિરોમાં આરસપાણની કોતરણીથી બરપૂર શિલ્પકામ છે. ત્રીજા મંદિરમાં પિત્તલની ૧૦૦ મણની પંચનીર્ધીના પરિકરવાળી મૂળનાથજીની મનોહર મૂર્તિ છે. મંદિર એટલે અગિયારની યાજ્ઞગનો અને બન્ને તરફનો અલંકારપૂર્ણ નકશીવાળો બાગ. મૂળનાથજી એટલે મંદિરની મુખ્ય પ્રતિમા. આણું મંદિર મૂળ અબારો અને ગાદે બાણની દિવાલોમાં નકશીવાળું અને વળુ માણનું ઉંચું મોવાથી તેની રચના દર્શનીય લાગે છે. મહાવીરસ્વામીનું મંદિર છેલ્લા ૨૦૦-૨૫૦ વર્ષનું અર્ધાંગીન લાગે છે. પહેલા આર મંદિરો એક જ વિસ્તારમાં બાંધેલા છે, પાંચમું સૌમ્યજીના દરવાજાની બાજુમાં એક જુદા વડામાં છે.

મંદિરોને બહારથી જોતાં તેની અંદરની શિલ્પ-સમૃદ્ધિનો ખીલકલ ખાલ આવતો નથી. વિમાનનું શિખર પાનુ નીચું અને કદમું છે. આ મંદિરો કદમાં ખાસ નીચા રાખવામાં આવ્યા છે. તેના કારણે તરીકે પ્રમદેષાઓની નજરમાં આકર્ષણરૂપ ન બને અથવા એકવાર ક્રિયા કરેલા શિખરો પરતીકપના આંચકાથી પડી જતાં ફરી એવાં ન કરવાનો શિલ્પીઓનો નિર્ધાર લાય તેથી બહારનો બંધવ ન વધારતાં અંદરના બાગમાં કજાની વાડીઓ વિકસાવી કૃતાર્થતા માની.

ઈ. સ. ૧૦૨૦ માં મહમદગઝનીએ સોમનાથ પર ગડાઈ કરી સોમનાથનું મંદિર અને

બીજાં અનેક ધર્મસ્થાનોના વિનાશ કયો હતો. પરન્તુ તેણે પુક ફેરવી કે તરત હિન્દુધર્મ સંજોગે સોમપુરા શિલ્પીઓનાં ટાંકણાં પ્રતાપી જૈનમંત્રીઓ અને શ્રીમન્તોના આશ્રયે આપુ, ગિરનાર અને શત્રુજય ઉપર માનતાં થઈ ગયાં. ૧૦ થી ૧૬ માં ચૈકા સુધીના સમય જૈનધર્મના પ્રભાવ અને કલાસંસ્કૃતિનો એક ઉત્કૃષ્ટ અને જ્વલંત ઇતિહાસ બની રહ્યો છે.

સં. ૧૦૮૮ માં પાટણના દંડનાયક સેનાપતિ વિમલચાહે જૈનમંદિરો બંધાવ્યા તે વખતે ત્યાં જૈનમંદિરો નહોતા પણ ગ્રાચીન ઉત્કલેષો પરથી જણાય છે કે ત્યાં પૂર્વકાલમાં મંદિરો હતાં પણ કાળજળે નષ્ટ થયેલા તે મંદિરોનો ઉદ્ધાર કરવાનો શ્રી ધર્મધોષસૂરિ મહારાજે તેમના શિષ્ય દંડનાયક વિમલચાહને આદેશ આપ્યો હોય એમ લાગે છે.

વિમલમંત્રી ચૌકચરાજ ભીમદેવ પહેલાના મહામંત્રી હતા. તેઓ અત્યંત કાર્ય-દક્ષ, શૂરવીર અને ઉત્સાહી હતા તેથી મહારાજ ભીમદેવે તેમને સેનાપતિ બનાવ્યા. તેમણે ઘણી લડાઈઓમાં પરાક્રમ બતાવી વિજય પ્રાપ્ત કયો હતો.

આણુની પૂર્વની તળેટીમાં ચંદ્રાવતી માટી નગરી હતી. ત્યાંનો પરમાર રાજા ધંધુક તે પાટણનો સામંત હતો પણ તેણે માધુ ઉચકયું ત્યારે મોટા સૈન્ય સાથે સેનાપતિ વિમલમંત્રીએ તેને વશ કયો. તે પછી ચંદ્રાવતી પ્રદેશના દંડનાયક તરીકે તેનું રક્ષણ કરવાનું કાર્ય રાજા ભીમદેવે વિમલમંત્રીને સોંપ્યું. ચંદ્રાવતીમાં તે કાળે આરસપાણના ઘણા દેવસ્થાનો હતાં. અને આજે તેનાં ભગવશેષોમાં જે શિલ્પકામ જોવા મળે છે તેની અખંડ પ્રતિકૃતિઓ દેલવાડાનાં જૈનમંદિરોમાં જોવા મળે છે એટલે તે કાળે અનેક શિલ્પવિદ્યારહે દેશમાં ઠેર ઠેર હશે એમ લાગે છે.

વિમલમંત્રીને પુત્ર ન હતો. કદા એવી જાહે-પુત્ર માટે તેમણે અંબિકાદેવીની આરાધના કરી. દેવીએ સ્વપ્નામાં તેને વરદાન માંગવાનું કહ્યું, ત્યારે તેણે પુત્ર માંગ્યો અને ગુરુઆજ્ઞા પ્રમાણે આણુ ઉપર એક જૈનમંદિર બાંધવાનું માંગ્યું. દેવીએ કહ્યું કે “જે વરદાન આપી શકાય નહીં, એક જ પસંદ કરી લે.” તે પરથી. તેણે પોતાની પત્નીને પૂછીને નિર્ણય કરીને કહેવાનું કહ્યું. તેની પત્નીએ કહ્યું કે પુત્રથી કોનાં નામ ચિરકાળ અમર રહ્યાં છે. પુત્ર કરતાં મંદિર બંધાવી પુણ્ય પ્રાપ્ત કરવું ઈષ્ટ છે. દેવીએ સ્વપ્નમાં ફરી દર્શન આપ્યું ત્યારે વિમલમંત્રીએ મંદિરના સ્થાન માટે સંકેત માંગ્યો અને દેવીના આદેશ પ્રમાણે એક ચંપાના ઝાડ નીચે કંકુના સાથીયાનું ચિહ્ન જોઈ ત્યાં જોડાવતાં તીર્થંકર ભગવાનની મૂર્તિ નિકળી તે પરથી ત્યાં ગ્રાચીન જૈનતીર્થ હતું એવી સાબિતી મળી.

આજે ઉલેગા મંદિરના પાયામાં આણુના કાળા પાણાણોની પીડ બાંધેલી જણાય છે. તે જમીન ઉપર વિમલમંત્રીએ અપૂર્વ કોરણીવાળા આરસ પત્થરોથી મૂળ ગભારો, ત્રૂદ મંડપ, નવ ચોકીઓ, રંજમંડપ અને જાવન જિનાલેષો બંધાવી. તેનું નામ વિમલ-વસહી આપ્યું. તેમાં કાંચનમિશ્રિત ૧૮ ભાગ પીત્તળની ૫૧ આંગળીની પ્રમાણવાળી શ્રી આદીશ્વર ભગવાનની સ્પષ્ટિકર મનોહરમૂર્તિ કરી મૂળનાયક તરીકે સ્થાપના કરી. તે હાલ

નથી. પાછળથી છલોદાર ઘતાં શ્રી ઋષભદેવની પાપાણની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા થયેલી જણાય છે.

વિમળવસહીના મંદિરની બહાર સામે જ એક સુંદર હસ્તિશાળા છે. તેના દરવાજાના મુખ્ય ભાગમાં ઘોડેસ્વારીમાં વિમળમંત્રીની પ્રતિમા છે. તેની બંને બાજુએ આગળ-પાછળ કુલ ૧૦ હાથીઓ છે. તેના ઉપર મંદિરનો વિસ્તાર અને છલોદાર કરનાર વંશપરિવારના લેખો છે.

વિ. સં. ૧૦૮૮ માં વિમળમંત્રીએ આ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા શ્રી વર્ધમાનસૂરિજી પાસે કરાવી હતી. તે સમયમાં મુખ્યમંદિર અને નૃત્યમંડપ બંધાયા હોય એવું શિલ્પશાસ્ત્રીઓનું માનવું છે. તેની ચોપાસની દેરીઓ અને મંદિરનો બહારનો બલાણકમંડપ (પ્રવેશમંડપ) તથા હસ્તિશાળા વગેરે પાછળથી ૧૨૦૧-૨ ની આસપાસ બંધાયા છે.

મુખ્ય નૃત્યમંડપની ઉત્તર બાજુની વચ્ચેની ચોકીની છતમાં સરસ્વતીદેવીની મૂર્તિની બંને બાજુ સૂર્યધાર દેલા અને લોચણની મૂર્તિઓ છે. આ શિલ્પીઓએ પાછળના ભાગે બાંધ્યા હશે. દુકામાં વિમલશાહનું મંદિર એક સાથે આખું બંધાયું નહોતું કકડે કકડે પૂરું થયું છે, એવું ખીલ લેખો ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે. વખતો વખત મંદિરના છલોદારનું કામ ચાલ્યા કયું છે. તેમ, સિરોહી, સિદ્ધપુર, પાટણ અને પાલનપુર એ ચાર નગરોના કારીગરોના નામ મળે છે. ૧૮૨૧ ના લેખમાં બેરચંદજી, આશકરણજી અને માણિકચંદજી દેખરેખ રાખે છે. કારીગરો લાલો, રેખો, કનો, ખીમો, હરખચંદ, હાચો, લાચો, હરનોળ, કેસર, રામો, ગંગારામ વાંચે તેને રામ-રામ બતાવે છે. આ લેખ હસ્તિશાળાના મંડપમાં છે.

વિમલવસહીના મંદિરમાં પ્રધાનમૂર્તિ શ્રી ઋષભદેવ ૭૦ ની છે. તેમાં પ્રકાશ માત્ર સામેના દ્વારમાંથી મળે છે તેની સામે મુખ્ય મંડપ છે. જેની ખીલ ત્રણે બાજુ પરસાળો કે ચોકીઓ છે. આ મંદિરના ૧૪૦ ફૂટ લાંબા ૯૦ ફૂટ પહોળા ચોગાનની ભીંતોને અડતી સ્તંભોવાળી લાંબી પરસાળોમાં કે તખતીમાં બુદ્ધવિહારે જેવી દેરીઓ છે, તે દરેકમાં પદ્માસનવાળી પ્રતિમાઓ છે. મંડપના સ્તંભો પર પાટડાઓ ચડાવેલ છે, તે પર ધુમ્મટની છત ટેકાવેલી છે. તેમાં અનેક વતુંલોના કંદોરા પાડી દરેકમાં વેલો, ચક્રો, હાથીઓ વગેરે કોતરેલાં છે. અને છતમાંથી ઝુલતા ફૂલતોરાઓની આરસમાં ઉતારેલી કોમળ પાંખડીઓ વિશ્વનું આશ્રય બની છે. પાટડા ટેકવતી કમાનો કે તોરણો જૈન-મંદિરોનું એક કલાત્મક સુચોચિત તત્ત્વ છે.

વિમલવસહી મંદિર આગ્રીન મંદિરની કાળા પથ્થરની પીઠ ઉપર ચઢાયેલું છે. તે બધા આખુના પહોડમાંથી કાઢેલા જણાય છે. વિમલશાહે નવા મંદિર માટે આરસનો પથ્થર અંખાજ પાસેની ઝરીવાવની ખાણોમાંથી કાઢીને મંગાવેલો છે. બુના વખતમાં આખુ ઉપર જવાનો માર્ગ અચળગઢ તરફથી ગાડા રસ્તાનો પણ હતો, પણ પથ્થરો હાથીની પીઠ ઉપર બાંધીને પર્વત ઉપર લાવવામાં આવ્યા હશે એવી માન્યતા છે.

વિમલવસહીની પડખામાં જ લગભગ બેસો વર્ષે ફરી પાટણના મંત્રીમંડળના પરિવારમાંથી પ્રભાવી મહાનુભાવોએ વિમળશાહની ધર્મપ્રિયતાનું દર્શન કરાવ્યું.

પ્રતાપી ગુજરાતના સિદ્ધરાજ જયસિંહના મંત્રીમંડળમાં પોરવાડ જ્ઞાતિના સોમસિંહ નામના મંત્રી હતા તેનો પુત્ર અશ્વરાજ (આસરાજ) ઠાંઈ કારણસર પાટણ છોડી પાસેના 'સુંહાલક' ગામમાં જઈ વસ્યા હતા. તેની મહાપતિવતા ધર્મપત્ની કુમારદેવીના ચાર પુત્રો લુણિગ, મહાદેવ, વસ્તુપાળ અને તેજપાળ હતા. અને બુદ્ધિશાલી ધર્મસ્ત્રી સાત પુત્રીઓ હતી.

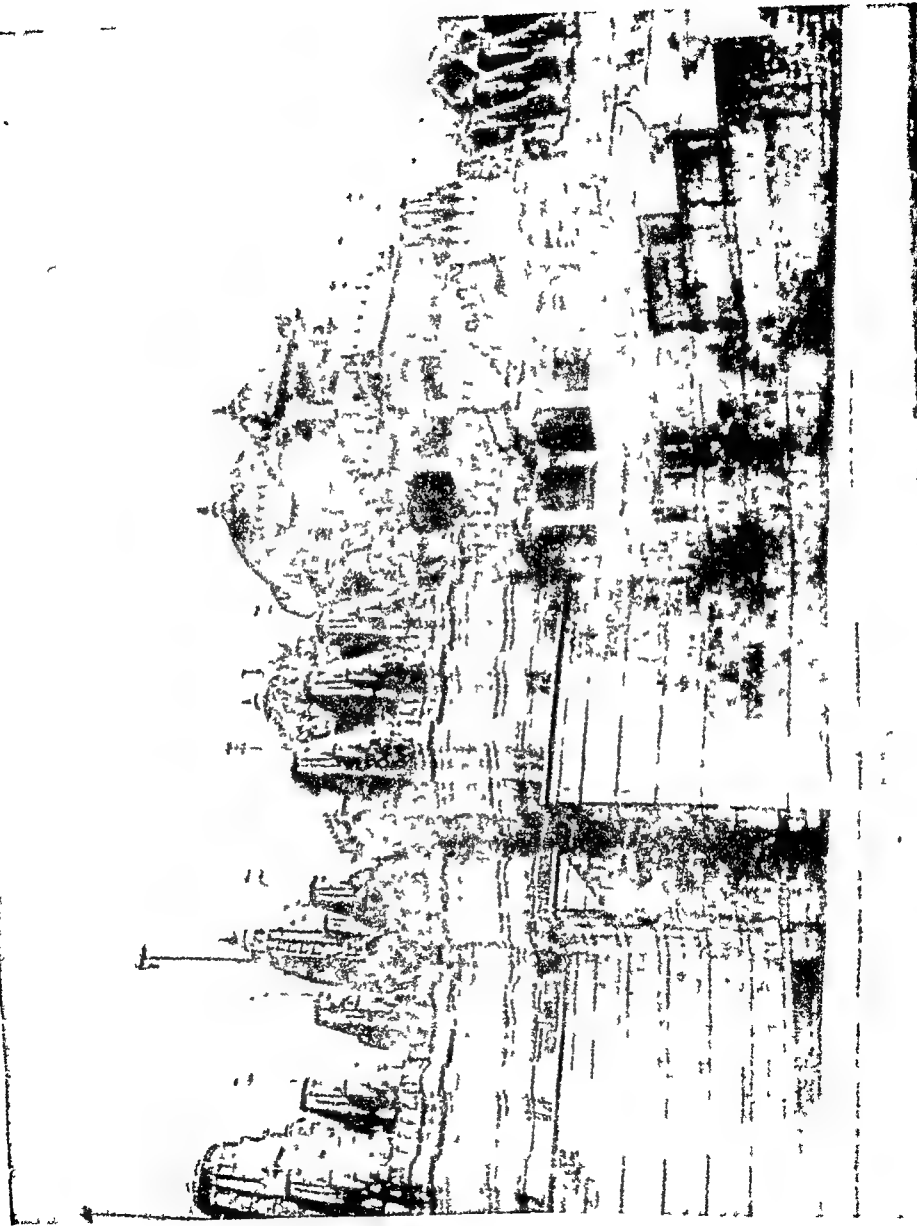
પિતાના દેહવિલય પછી વસ્તુપાળ અને તેજપાળ સુંહાલક છોડી મંડળી (હાલનું માંડલ) ગામે જઈને રહ્યા. સફારત સૂરીશ્વરના ઉપદેશથી તે બંનેએ શત્રુજય અને ગિરનારનો સંઘ આડંબરપૂર્વક ઠંડાવ્યો હતો.

તે સમયે ધવલકપુર (ધોળકા) માં મહામંડલેશ્વર અર્જુનરાજના પુત્ર લવણપ્રસાદ વાઘેલા રાજા ગુજરાતના મુખ્ય સામંત હતા. તેમનો પુત્ર વીરધવલ મહાપરાક્રમી હતો, મહારાજા બીમદેવે (બીજા) લવણપ્રસાદને રાજ્યની સીમા સંભાળવાનું કામ સોંપ્યું, અને વીરધવલને પોતાનો સુવશાળ બનાવ્યો. વીરધવલે બાહ્યેશ મંત્રી માટે રોષ કરતાં તેમાંથી વસ્તુપાળ અને તેજપાળને બોલાવી મહામંત્રી બનાવ્યા. મંત્રી તેજપાળને ધોળકા અને અંબાતને અધિકાર સોંપ્યો અને મંત્રી વસ્તુપાળને આખા રાજ્યનું મહામંત્રીપદ આપ્યું.

વસ્તુપાળ-તેજપાળે ઘણી લડાઈઓ કરી છતાં તેઓ કદી ન્યાય અને નીતિથી વિમુખ થયા નહોતા. તેમણે પોતાના અને કુટુંબીઓના, અને પ્રજાના કલ્યાણ માટે મંદિરો, ઉપાશયો, ધર્મશાળાઓ, જ્ઞાનશાળાઓ, હિન્દુમંદિરો, મસીદો, ધરણો, વાવકુવા, ઘાટો, જોવા લોકોપયોગી ઘણા કામો કરાવ્યાં તેમાં લુણવસહી સૌથી મુખ્ય છે. વસ્તુપાળના નાનાભાઈ તેજપાળે પોતાની ધર્મપત્ની અનુપમાદેવીના પુત્ર લાવણ્યસિંહના કલ્યાણ માટે સોલંકીરાજ બીમદેવ બીજાની તથા આણુના પરમાર રાજા સોમસિંહની અનુમતિ લઈને દેવવાડામાં વિમલવસહીની બેઠે લુણવસહી નામનું શ્રી નેમિનાથનું ભવ્યમંદિર બંધાવ્યું. તેમાં મૂળ ગભારો, ત્ર્યંબક, નવ ચોડીઓ, રંગમંડપ, બલ્લાનક, ખનીકો (ગોખલા) જગતી, ભમતી, હસ્તીચાળા વગેરે વિમલ-વસહી જેવા જ કરાવ્યાં.

નવ ચોડીમાં બે ગોખલા છે. તેને લોકો દેરાણી-જેઠાણીના ગોખલા કહે છે. તે બંને મંત્રી તેજપાળે પોતાની બીજી પત્ની સુંહાદેવીના કલ્યાણ માટે કરાવ્યા છે અને ભમતીની દેરીઓમાં પોતાના કુટુંબીજનોના કલ્યાણ લેખે કરાવ્યા છે. મોટી દેરીઓ બીજા વેવાઈઓ અને બીજા સંબંધીઓની કરાવી છે. દેરાણી-જેઠાણીના ગોખલામાં એટલું બધું બારીક કામ છે કે તેમાં સાદું કામ થયા પછી વધુ બારીક કરવાને જે ભૂકો નીકળે તેની બાદોભાર ચાલી આવવામાં આવી હતી પણ તે કિંમત જોઈ ગંજાય. સોનું આપ્યું હોત તો વાત જુદી હતી. અત્યારે પણ જીર્ણોદ્ધાર માટે જે કોતરકામ થાય છે તેમાં ભૂકાના ભાર કરતાં દોઢી ચાંદી જેટલું ખર્ચ થાય છે. કામની ઝડપ વધારવા કારીગરોની સરભરા માટે રમોયા, નોકરો અને ચાંપી કરનારા રાખ્યા હતા, એમ કહેવાય છે.

ગાંધીપુર, શ્રવણવિહાર તહેરોગર

બુદ્ધવસહિમાં દિવાલો, દરવાજા, લીંતો, તોરણો અને છતના ઘુમટો વગેરેમાં કુલગાડ, વેલખુટ્ટા, હાંડી, ઝુમ્મર એવી ખીજ અનેક ચેતન વસ્તુઓની કોરણી કરેલી છે, તે ઉપરાંત હાથી, ઘોડા, ઉટ, વાઘ, સિંહ, માછલી, પક્ષિઓ, મનુષ્યો, દેવદેવીઓ, જુદી જુદી અનેક પ્રકારની આકૃતિઓની સાથે મનુષ્યજીવનના અનેક પ્રસંગો જેવાં કે-રાજદરબાર, સવારીઓ, વરઘોડા, જાન, વિવાહની ચોરી, નાટક, સંગીત, રણસંગ્રામ, પશુપાલકો, સાધુઓ અને શ્રાવકોની ધર્મક્રિયાઓ અને તીર્થંકરના જીવન એવા સુંદર અને સુવાચ્ય-રૂપે કોતરેલાં છે કે તે બધાનું બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કરતાં દિવસોના દિવસો પૂરા ન થાય અને વર્ષનથી પુસ્તકો ભરાય.

આ બે મંદિરોમાંથી કેને શ્રેષ્ઠ ગણવું તેનો મોટો વાદ કરી શકાય. દરેક જણુ પોતાની મેળે રુચિ પ્રમાણે ગમે તેને શ્રેષ્ઠ ગણુ આપી શકે. કોતરણીની શ્રેષ્ઠતામાં વિમળ-વસહિ ચડી જાય તો બુદ્ધ-વસહિમાં કોરણીનો વિસ્તાર અને બારીકી અને સુંદરતા વધે. વિમળ-વસહિમાં મનુષ્ય જીવનના પ્રસંગો વધારે છે. બુદ્ધવસહિની દરેક નાની ચોક્કસ છતમાં લિપ્ત લિપ્ત પ્રકારની રચનાઓ છે. તેમાંથી ગાલીચાની અનેક ભાતો ઉપજવી શકાય. અનેક ઘુમ્મટમાં ૧૦૦૦ પુતળીઓ છે તે બેઈ આટલે ઉચે આટલા નાના કદની અનેક આકૃતિઓ કારીગરે શી રીતે કોરી શક્યા હશે તેનો વિસ્મય થાય છે. વિમળ-વસહિના કેટલાક ઘુમ્મટમાં પુરાણના પ્રસંગો મહાકુશળતા પૂર્વક રજૂ થયા છે. કાલીયદમન અને હિરણ્યકશ્યપ વધ વગેરે યોગબાધ છે.

બુદ્ધવસહિનો બાંધનાર શોભનદેવ નામનો શિલ્પાચાર્ય હતો. શિલાલેખો તેમજ અન્ય સાહિત્યમાં તેનો ઉલ્લેખ છે.

अहो शोभनदेवस्य सूत्रधारशिरोमणिः ।

तच्चैत्यरचनाशिल्पं नाम लेभे ययार्थताम् ॥

આશ્ચર્ય છે કે આ મંદિરની ઉત્તમ રચનાવાળા જ્ઞાનથી સૂત્રધારોમાં શિરોમણિ શોભનદેવનું નામ યથાર્થ ગુણવાળું છે.

ઈ. સ. ૧૩૬૮ માં અલાઉદ્દીન ખીલજીના સૈન્યોએ દેશને ધમરોળી નાખ્યો હતો. તેમાં આ મંદિરોના ગભારા, ગૃહ મંડપો અને મૂર્તિઓ તેમજ બન્ને હસ્તિશાળાઓની ઘણી પ્રતિમાઓનો નાશ કરી નાખ્યો હતો તે પછી અનેક પ્રકારે તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરનારાઓના પ્રયત્નો છતાં તેનું પૂર્વનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ મળ્યું નહોતું.

૧૯૫૦ ના યોગસ્ટની ૧૫ મી તારીખે આ મંદિરોના જીર્ણોદ્ધારનું કામ સમસ્ત ભારતના પ્રવેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈનોની પ્રતિનિધિ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફથી હાથ ધરવામાં આવ્યું છે અને હવે લગભગ પૂરું થઈ ગયું છે.

મોટા ભાગના માણસો એમજ માનતા હતા કે આ જમાનામાં આવું કામ કરી શકે તેવા માણસો મળી શકે નહીં અને આ કામનું સમારકામ થઈ શકે નહિ. પરંતુ

શ્રી અમૃતલાલ ત્રિવેદી જેવા નિષ્ણાત સોમપુરા શિદ્ધીની દેખરેખ નીચે અંદાજેલી ક્રિમતમાં હજાર વર્ષ પહેલાની ધારીનું કામ કરી આપે તે રીતે કારીગરોને તાલીમ આપવામાં આવી. તુટેલા ખડોને બહુ હિસાબથી બારીકીપૂર્વક ચેતવી દેવામાં આવ્યા છે, અને લગભગ બધી જ પ્રતિમાઓ તથા આકૃતિઓને અખંડ રૂપ આપી પત્થરનો રંગ ઘાટ જરા પણ ભુલો ન પડે એવી મરામત થઈ ગઈ છે. કેટલાક પાટકાઓ પણ બદલી નવા નાખવા પડ્યા છે. કેટલાક ખડો નવા બહાર આવ્યા છે. જે બૂના આકારો મળ્યા છે, તેમાના કેટલાક મથુરાના શિલ્પને મળતા છે. સંશોધકો માટે તે એક નવું પૃષ્ઠ બને છે.

આ કાર્ય માટે આજે શિદ્ધી પરિવારમાંથી ચોગ્ય જનો મળી આવ્યા તેઓ ધન્ય-વાદના અધિકારી બન્યા છે. દેલવાડાની વસ્તીને દૂર ખસેડી મંદિરોનું જુમજુમ ચોગમથી ખુલ્લું મુકવાનો નિર્ણય લેવાય તો તે આવકાર પાત્ર છે.

માનવસંસારની આટલી બધી લીલા નીરખ્યા પછી તેને અમર કરનાર શિદ્ધીઓ આજ અનેક વર્ષો પછી આપણા હૃદયમાં ઊર્મિભર્યા સન્માન પામે છે.

દેલવાડાના આ બે જૈન દેવાલયો ભારતવર્ષના સર્વોત્તમ નમૂના ગણાય છે. એ દેવમંદિરો એકલા જૈનસમાજની સંસ્કૃતિ નથી પણ શુજરાતની અમાપ શક્તિની પ્રતિભા અને પ્રતિષ્ઠાનાં પ્રતીકો છે. એને મૂર્તસ્વરૂપ આપવાનું કાર્ય ગુહિનિધાન બે મહાન જૈનમંત્રીશ્વરોએ કયું છે, એ જૈનોને માટે ગૌરવનો વિષય છે.

પાટણના જૈનમંદિરોમાં કાષ્ઠશિલ્પો

લેખક : શ્રી કનૈયાલાલ લાઈશંકર દવે

ઉપક્રમ

સૃષ્ટિનાં સર્જન સાથે કલાનો પ્રાદુર્ભાવ કુદરતી તત્ત્વોમાંથી થયો. જેમ જેમ પ્રજા તેને પિછાનવા લાગી તેમ તેમ તેનાં તાત્ત્વિક સ્વરૂપો માનવહૃદયને આકર્ષિત કરતાં, તેના પ્રત્યે આનંદની અલીપ્સા જગાડવા લાગ્યાં. આમ કલાનો જન્મ વિશ્વ કલાકારની અદ્ભૂત નિર્માણકલામાંથી થયો, જેની અનુકૃતિ કરી માનવો-કલાકારો, જુદા જુદા સ્વરૂપે સમાજની સમક્ષ તેનાં પ્રતિકો રજુ કરવા લાગ્યા. આવા નૈઋર્ગિક કલાપ્રતિકોમાં કલાકારની જેટલી તત્ત્વમયતા, તેટલી જ તેની કલાકૃતિની વિશિષ્ટતા. કલાના વિવિધ ભેદોમાં શિલ્પ, સંગીત, અને ચિત્રકલાનું સ્થાન મૂર્ધન્ય ગણાય. જે કે શાસ્ત્રમાં તો કલાના ચોસક ભેદો નિરૂપ્યા છે. પરંતુ આ ત્રણ મુખ્ય કલાઓએ સારાએ વિશ્વમાં રંગબેરંગી સ્વરૂપે, ખૂબ વિકાસ સાધ્યો. હોવાથી, બધી કલાઓમાં તેનું સ્થાન મોખરે છે. ભારતમાં આ ત્રણે કલાઓનો સાર્વત્રિક પ્રચાર થતાં જુદા જુદા યુગોમાં તેનું વૈવિધ્ય અવનવી રીતે પ્રકાશમાન થયું છે. રાજમહારાજઓથી આરંભી સામાન્ય આદિવાસીઓ સુધીની પ્રજાએ, તેને પોતા-પોતાની રીતે અપનાવી છે, પૂજી છે અને સન્માની છે. આ પૈકી શિલ્પકલા એ વિશ્વકર્મનું ગહન શાસ્ત્ર છે. વિશ્વની દરેક પ્રજાએ શિલ્પનો સ્વીકાર ઓછો-વત્તે અંશે કરેલો જ છે. શિલ્પકલા પાપાણમાં મુખ્યતઃ આજે જોવામાં આવે છે, પરંતુ તેના સિવાય કાષ્ઠ, ધાતુ, મૃત્તિકા, અને ખીલ અનેક દ્રવ્યોમાં ઉતારવાના પ્રયાસો તેના તદ્દવિદોએ કર્યા છે. આવાં કલાસર્જનો અતિપ્રાચીનકાળથી તેના કલાકારોએ બનાવી, અર્પૂર્વ કલાસાધનાનાં અમર પ્રતિકો પ્રજા સમક્ષ રજુ કર્યા છે.

ગુજરાતમાં કાષ્ઠ શિલ્પકલા

આજે સામાન્યતઃ મંદિરો, મહાલયો, પ્રાસાદો, ગૃહો અને કિલ્લાઓ પાપાણ, ઇંટ, ચુનો કે સીમેન્ટકોંક્રીટના બનાવવાની પ્રથા પ્રચલિત છે. પરંતુ પ્રાચીન કાળમાં આ બધાનું સ્થાન મુખ્યતઃ કાષ્ઠ-મજબુત લાકડાએ લીધું હતું. પાટલીપુત્રનો રાજમહેલ, તથા પ્રાકાર કાષ્ઠનો હોવાનું મૌર્યોના ઇતિહાસ દ્વારા જાણી શકાય છે. આ સિવાય રાજમહારાજોના પ્રાચીન રાજમહેલો કાષ્ઠશિલ્પ અને તેની અદ્ભૂત કલાકૃતિઓ દ્વારા જ શણગારવામાં આવતા હતા. નેપાળમાં તો દેવમંદિરો અને રાજમહાલયો, કાષ્ઠનાં હોવાનું આજે પણ જાણવા મળે છે. રાજસ્થાન અને મેવાડના કેટલાંક પ્રાચીન રાજપ્રાસાદોમાં કાષ્ઠ કલાકૃતિના અનન્ય ફલકો હજી પણ સંગ્રહાયેલા છે. તે પૈકીના કેટલાંક અવશેષો, જુદા જુદા પ્રાંતોના પ્રદર્શનોમાંથી પણ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. ગુજરાતમાં તો કાષ્ઠકલાએ અર્પૂર્વ વિકાસ સાધ્યો હતો. પ્રસાસપાટણમાં આવેલું સોમનાથનું પ્રાચીન મંદિર, પહેલાં કાષ્ઠનું જ બના-

વેલુ ત્યાર બાદ ચૌકુચ ભીમદેવે તેને પાપાણનું બનાવ્યાનો ઉલ્લેખ, ઇતિહાસના પાને નોંધાયો છે. આ સિવાય શત્રુજય અને બીજા અનેક તીર્થસ્થાનો પર કાદના પ્રાચીન મંદિરો હતાં. ગુજરાતમાં તો પ્રત્યેક મકાનની અંદર, કાદશિલ્પના નાનાં મોટા અલંકરણો મુકવાની સર્વ સામાન્ય પરંપરા પ્રચલિત હતી. પછી જલે તે સામાન્ય મનુષ્યનું હોય કે ધનાઢ્ય શ્રેષ્ઠનું મકાન હોય પણ દરેક પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે કાદકલાના અલંકરણો કમાડ, દ્વાર, શાખા સ્તંભો, ભારવટો, ગોખલાઓ, આળીયાં, બજીઓ, કબાટો અને સામાન્ય ઉપકરણો પતંગ, કોચ, ટેબલ તથા વિરામાસનો વગેરેમાં કરાવતા. આજે પણ કેટલાંકે શહેરો અને ગામડાઓના મકાનોમાંથી તેના અવશેષો જોવા મળે છે.

પાટણની કાદકલા સમૃદ્ધિ

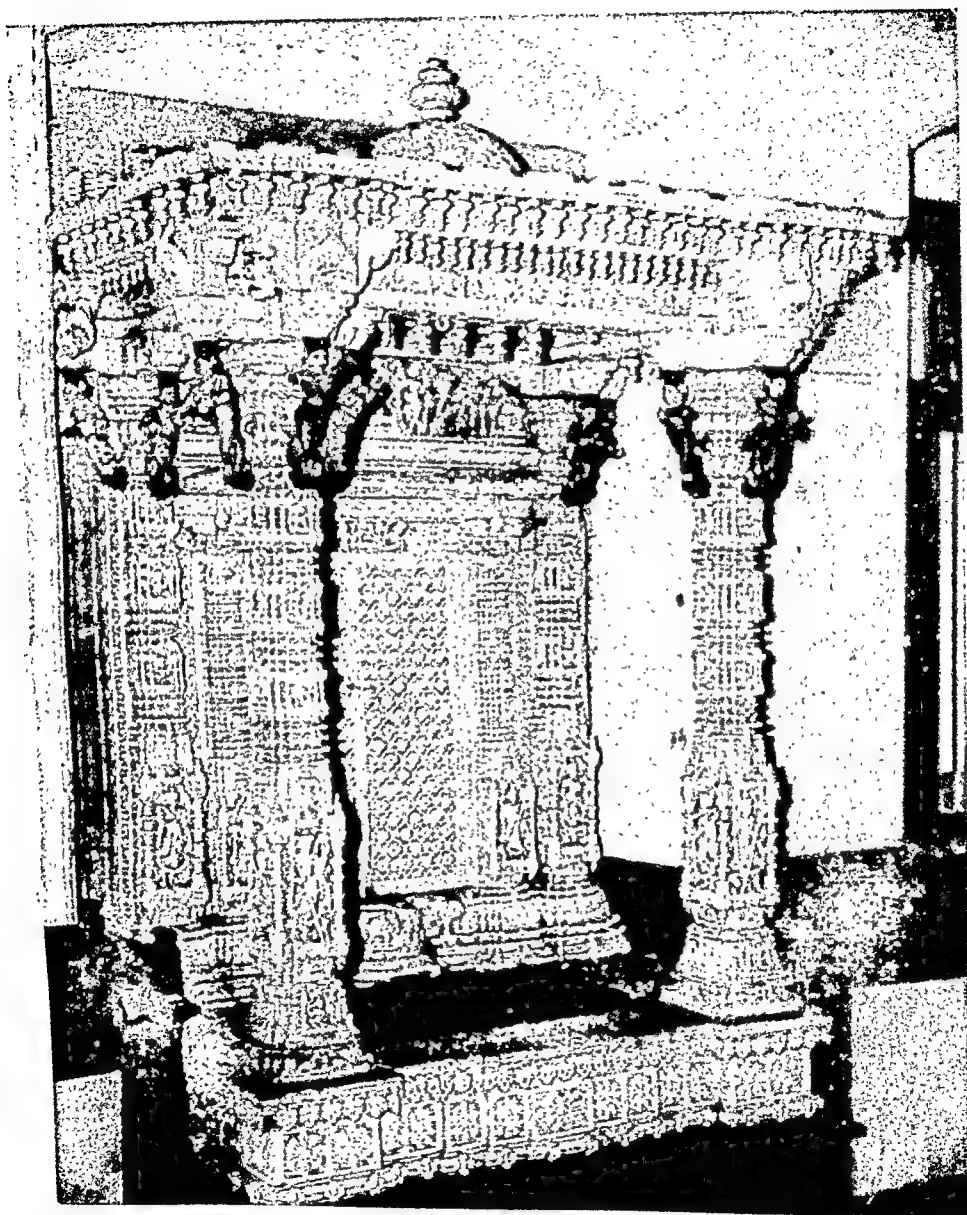
પાટણ એ પ્રાચીન રાજધાનીનું નગર હોઈ ત્યાંની પ્રજાએ પણ કાદકલાને સારો એવો આનંદ આપ્યો હોવાનું જાણવા મળે છે. કેટલાંકે પ્રાચીન મકાનોના ગરબાઓ, બજીઓ, કમાડો, ગોખલાઓ, અને નવ ખાનાઓના કબાટોની અદ્વિતીય કલામય કોતરણીના વિવિધ પ્રતિકો હમણાં સુધી જોવા મળ્યાં હતાં. હિંદુ અને વહોરાઓના પ્રાચીન મકાનોમાંથી આવા ઘણાં કાદશિલ્પો મળતાં, જે પુરાણી વસ્તુ વેચનારા દલાલો પાણીના મૂક્યે વેચાતા લઈ પરદેશ મોકલતાં અને હજુ પણ મોકલે છે. વખારના પાડામાં એક શેઠનું મકાન હતું, જે અદ્વિતીય કાદકલાની કોતરણીવાળું હોવાનું ડૉ. બજેસે પોતાના “આર્કાઈવ્સ ઓફ ઇન્ડિયન ગુજરાત” નામના ગ્રંથમાં રજુ કરી તેનું ચિત્ર પણ આપ્યું છે.

આ સિવાય ખારાકોટડીના પાડાના ખારોટ કાનજી ઉમેદસીંગજીના મકાનનો ઉલ્લેખ આપી તેનો પણ ફોટો મુકેલ છે. વિશેષમાં કેટલાક પ્રાચીન હિંદુ મંદિરો પણ કાદશિલ્પથી અલંકૃત પાટણમાં હતાં જેની વિસ્તૃત સમાવેશના કરતા આ નિબંધનું કલેવર વધી જાય તેમ હોવાથી અહીં આટલો જ ઉલ્લેખ કરી ચલાવશું.

કાદશિલ્પકલાને વધુ ઉત્તેજન, પાટણના જૈનશ્રેષ્ઠિઓ તરફથી સાઈ જોઈ મળ્યું હતું. તેઓએ પોતાના મકાનોમાં તો તેના અપૂર્વ શિલ્પો કંડાયાં હતા. તેટલું જ નહિ પણ પોતાના ગૃહમંદિરોમાં નિજ સેવા કરવાના શ્યામને અજ્ઞાત કલાકૃતિઓથી શણગારતા. જેના અનેક પ્રતિકો આજે પણ ઘણા ખરા ઘરોમાંથી જોવા મળે છે આથી પણ વિશેષ કાદશિલ્પોની કુંદર કલા તેઓએ મંદિરોમાં અવતારી છે. પાટણમાં જૈનાશ્રિત કાદશિલ્પકલાનાં, આવાં કમનીય ફલકો આજે કેટલાંકે મંદિરોમાં વિરમાન છે. જેને જોતાં કલાપ્રેમી મનુષ્ય મુગ્ધ બની પ્રાચીન કલાકૃતિઓ પ્રત્યે પ્રશંસાના પુષ્પ વેરે છે. આવા વિશ્વ કાદકલાના ફલકોની ધોડીક ઝાંખી અને અહીં રજુ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

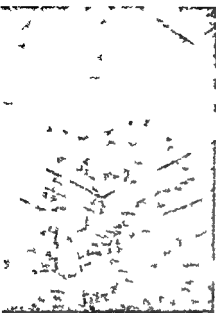
જૈનાશ્રિત કાદશિલ્પો

પાટણના જૈનમંદિરો પૂર્વકાળમાં મોટે ભાજે કાદના જ બનાવેલા હોવાનું અનુમાન છે. જો કે દિવાલો અને અગ્રાણી પુરતા, બાજો ઈંટ, પથ્થર કે સુનાના બનાવના, પરંતુ

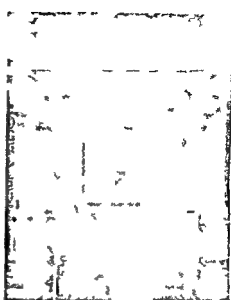

(હાલ : શ્રીયશાવિચયજી જૈન ગ્રંથકલ્પ, પાટીનાણા)

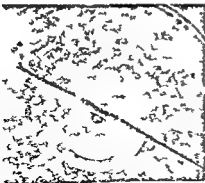
બધા જિન ક્રમ

1 મંગળ (મંગળ ગ્રહ નીચેના રંગ)

2 મંગળ
(મંગળ ગ્રહ નીચેના રંગ)

3 જીવન ક્રમ
પ્રથમ પાંચમી નીચેના રંગ ક્રમ

મંગળ

સ્તંભો, મહેરાઓ, ઘુંમટો અને દ્વારો વગેરે કાષ્ઠનાં બનાવી તેમાં કાષ્ઠકલાકૃતિઓનાં અભિ-
નવ સુશોભનો ખાસ કરી રજુ કરતાં ઝવેરીવાડાના મહોદ્ધામાં આવેલ વાડીપાર્શ્વનાથના
મંદિરનો મંડપ તો, કાષ્ઠકલાકૃતિનો અદ્ભૂત નમુનો ગણાતો. તે મંદિર સંવત ૧૬૫૨
લગભગ બ'ધાયું હોવાનો શિલાલેખ છે. જેના આધારે તે મંદિર વિક્રમના સત્તરમા સૈકાનું
ગણાય. આ મંદિરનો રંગમંડપ કાષ્ઠમય બનાવ્યો હતો, જેમાં તેના કલાકારે પાપાણની
માફક અભિનવ કલાને કાષ્ઠમાં ઉતારી હતી. આ મંડપનો ઘુંમટ ૧૧૬ ફૂટ ઊંચો બનાવ્યો
હોય, તેમાં વિતાનોની કલા પાપાણના મંડપોને અનુરૂપ રજુ કરતાં, મધ્યમાં પદ્મકંબક
બનાવ્યો હતો. ઘુંમટના દરેક વિતાન (પટ્ટાઓ) માં ઝીણી ઝીણી કલામય કોતરણી
બનાવી જૈન તીર્થંકરોના જીવનમાંથી કેટલાક લાવો કોતર્યા હતા. તેમાં ફરતી આઠ
સંગીત વિદ્યાધરીઓ સુદી, તે દરેકના હાથમાં સંગીતના ઉપકરણો-વાદ્યો મુકવામાં આવેલાં.
આ પૈકી કેટલીક તો નૃત્ય કરતી હોય તેવી મુદ્રાઓ પણ તેમાંથી વ્યક્ત થતી. દરેકના
પગ પાસે બે પારિપર્થકો, વાદ્યો સાથે બેઠેલા મુક્યા હતા. નીચે આઠ દિક્પાલો, ઇંદ્ર, અગ્નિ
વગેરેને તેઓની નિયત કરેલી દિશા પરત્વે સ્થાપન કરેલા જણાતા હતા. આ દરેક દિક્-
પાલોના પગ પાસે તેઓના વાહનો મુકવામાં આવેલાં. આ મંડપની ચારે દિશામાં તોરણો
ચુક્ત ચાર નાનાં નાનાં દ્વારો હતા. આ દ્વારો ઉપર અને તેની ભીંતોમાં ચારે બાજુ નૃત્યાંગ-
નાઓ નૃત્ય કરતી, તેમજ વાદ્યો વગાડતી રજુ કરી તેના ઉપરના પટ્ટાઓમાં હંસાવલી-
હંસની લાંબી લાઇનો તેમજ ખીજ આલંકારિક સુંદર સુશોભનો કોતર્યા હતાં. દરેક દ્વાર
ઉપર ગજલક્ષ્મી તેની બન્ને બાજુ વાદ્ય વગાડતાં સંગીતકારો, અને અભિવાદન કરતાં
શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનાં કલાપૂર્ણ ચિત્રો કોતરવામાં આવ્યાં હતાં. આખો મંડપ કાષ્ઠમય
હોવા છતાં, બધું પાપાણુનો જ બનાવ્યો ન હોય ! તેવું સુંદર કલામય કામ તેમાં કંડાયું
હતું. આ મંદિરના સુંદર ફ્રોટોગ્રાફો ડૉ. બર્નેસે “ આર્કીટાઇગલ સર્વે ” ઓફ નૉર્થન
ગુજરાત ” પુસ્તકની પ્લેટ નં. ૪-૨૦-૨૧ માં રજુ કર્યા છે.

આજે તો નવીન મંદિરો બ'ધાતાં, આ અદ્ભૂત કાષ્ઠકલાકૃતિનો વિરલ નમુનો દૂર
કરાયો છે. તેના વ્યવસ્થાપકોએ તે મંડપનું શું કર્યું, તે ક્યાં છે, તે સંબંધી કાંઈ હકીકત
મળતી નથી.

પાટણના પંચાસરા પાર્શ્વનાથનું મંદિર આજે તો એક લગ્ન ગુર્જરકલા નિકેતનના
અનુપમ પ્રાસાદ સ્વરૂપે બન્યું છે, અને હજી તેનું કામ ચાલુ જ છે. પરંતુ તેના પ્રાચીન
મંદિરનો મધ્ય મંડપ, કાષ્ઠનો જ હતો તે મંડપ હમણાં સુધી નવીન હેમચંદ્રાચાર્ય
જ્ઞાનમંદિર ઉપરની ગેલેરીમાં મુક્યો હતો. આ મંડપમાં પણ, વાડીપાર્શ્વનાથના મંદિરની
માફક નૃત્યાંગનાઓ, વાદ્યવાદકો, પાર્શ્વનાથ વગેરે તીર્થંકરની પ્રતિમાઓ, નેમિનાથ
ભગવાનનો લગ્નોત્સવ, તેમનું જીવન, નવગ્રહો, અષ્ટ દિક્પાલો વગેરેના અભિનવ સ્વરૂપો
મુકેલાં હતાં. તદુપરાંત ઘુંમટના વિતાનો-પટ્ટાઓ બનાવી, તેમાં ખારીક કલાકોતરણીથી
કેટલુંક સૂક્ષ્મ કોતરકામ બનાવવામાં આવ્યું હતું. આ મંડપ પણ હમણાં અહીંથી ખીજ
કોઈ સ્થાને લઈ જવાયો છે.

આવા કવામન મડપો, અને તેના ધુમંગે, કાષ્ટમાથી જ બનાવેલા પાટણના અનેક જૈન મંદિરોમા જોવા મળે છે આ પૈકી કપૂ મહેતાના પાડામા આવેલ મંદિરમા, ઢંગવાડાના એક ગ્રામીન મંદિરમા, ફેડ્ડગીવાવાડામા પોગથી પેસના સામે જણાય છે તે મંદિરમા, વસારવાડાના જૈન મંદિરમાના ધુમંગે કવાની દૃષ્ટિએ અનુપમ કવી શકાય આ દરેક ધુમંગેની પાયાણના ધુમંગે જેવી સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ ગ્વના કરેલી હોઇ તેના વિવિધ વિતાનો, કાષ્ટમા યાત્રીય રીતે ઉગ્યા છે વધુમા તે દરેકના પગવળકો પણ ગુપ્તા ધુમંગે જેવા બનાવી, કાષ્ટમા પાયાણકવાનો આલાસ કરાવ્યો છે તેમા નૃત્યાગનાઓ પારિપાશ્વર્ય, દિક્ષ લો અને વિનાધરોને પણ કેટલાકની અદર મુકેલા છે કોઇ કોઇ ધુમંગેમા તીર્થ કરેના પણ સ્વકપો જોવામા આવે છે જો કે રનરોગાનથી કેટલાક મડપોની આ કલાને ઢાકી દીધી છે છતા કવાકારની અપૂર્વ સજવટના દર્શન તો તેમાથી લમજી શકાન છે પાટણમા આવા કાષ્ટમય કવામડપો, ધુમંગે વગેરે બનાવવાની પરપગ પદરમા એકા પૂર્વથી ઉતગી આવી હોવાન વાડી પાર્શ્વનાથના મડપ ઉપરથી જણી શકાય છે

કાષ્ટશિખનુ અદ્ભૂત કામ, અને દર્શનીય કવાકૃતિઓ, કુભારીયા પાડાના મંદિરમાથી જોવા મળે છે આ મંદિરની રચના પૂર્વકાલીન હોઇ, કદમા પણ જીજ્ઞ મંદિરોના મુકા જૂલે તેનહાનુ ગણાય પરંતુ કાષ્ટકવાકૃતિના એક અભિનવ સ્વરૂપે તેનુ મહત્વ સામાન્ય તો નથી જ આ મંદિરના સ્તભો, ભારવંગે, વિતાનો અને કાષ્ટકલકોમા ભગવાન નેમિ નાથનુ શુવનદર્શન, ભાવવાહિ રીને રજુ કર્યું છે તેમા ભગવાન નેમિનાથનો વરધોડો, તેમનો હમોત્સવ, રાજુવદેવીનો રાજમહેવ, ગિરનાર અને શનુજ્યના પાર્વતીય ચિત્રણો, ત્યા આવેલા દેવમંદિરોનુ અભિનવદર્શન, કાષ્ટના મોટા જિજોમા પ્રસંગાનુગુણ અને ભાવાત્મક રીતે તેના શિખીએ ઉતારી શ્રદ્ધે સમાજનુ ચિત્ત આકર્ષવા પ્રયત્ન કર્યો તેના ધુમંગ જીજ્ઞ કાષ્ટધુમંગના જેવો હોઇ તેની પુનરાવૃત્તિ કરવાની જરૂર નથી પરંતુ આ મંદિરની કાષ્ટકલા, પાટણના જથા મંદિરો કરતા વિશિષ્ટ પ્રકારની હોઇ, તેમાના ચિત્રણો અદ્ભૂત છે, જેમ કહેવામા જરાએ અતિશયોગ્નિ નહિ ગણાય આ જથા કલ કોમા રગપુરણી પણ તેને અનુગુણ બનાવતા, તેના રક્ષણ માટે દરેકની ઉપર પારશ્વક કાથ જડી દીધા હેય છે કલાની દૃષ્ટિએ પાટણના દર્શને આવનારે તો આ કલાકૃતિઓ ખાસ જોવા જેવી છે

એક અભિનવ તીર્થ કાષ્ટપટ્ટ

જૈનમંદિરોમા સમેતશિખર, ગિરનાર, શનુજ્ય વગેરે પવિત્ર તીર્થોના પટો મુક વાની પરપરા અતિ ગ્રામીનકાળથી ઉતગી આવી છે અને તે નિવરે આજે અનેક જૈન મંદિરોમાથી, આવા નાના-મોટા ભવ્ય અને અદ્વિતીય કવાકૃતિઓ રજુ કરતા પટો જોવામા આવે છે આવો એક તીર્થપટ કાષ્ટમા કેતરેલો પાયાણમા કનાયાનાપાડાની અદર, જૈનમંદિરમા મુકેલો છે શિખકલાની દૃષ્ટિએ કાષ્ટકવાજો આ એક વિરલ નમુનો ગણી શકાન તેમાનુ કેતરકામ, ભાવ, અને રચના વિચારતા, તેના શિખીઓએ આ અદ્ભૂત કલાને અજળ રીતે હન્ટગત કરી હતી, જેમ તો જરૂર લાગે છે

આ કાષ્ઠપટ્ટ ડાા કૂટ પહોળો, અને ૭ ફૂટ લાંબો વિશાળ છે. તેમાં ઉપર-નીચે બે કથાનકો વ્યક્ત કરતાં, બન્ને તીર્થોની અનન્ય પિછાન રજુ કરવાનો તેના શિલ્પીએ પ્રયત્ન સાધ્યો છે. ઉપરના વિભાગમાં, વર્તમાન યુગના વીસ તીર્થકરોની નિર્વાણભૂમિ સમેતશિખરનો તાદશ ચિતાર રજુ કર્યો છે. ત્યાં વીસ તીર્થકરો નિર્વાણ પામ્યા હોવાથી તે પર્વતની વીસ ટેકરીયો ઉપર વીસ દેવકુલિકાઓ રજુ કરી છે. આ દરેક મંદિરોમાં, તે તે તીર્થકરોની પ્રતિમાઓ રજુ કરી, તેની આબુખાબુ કાર્યોત્સર્ગ મૂર્તિઓ પણ વ્યક્ત કરી છે. મધ્યમાં ભગવાન પાર્શ્વનાથનું ત્રણ શિખરવાળું મોટું મંદિર બનાવી, તેમાં તેમની પ્રતિમા આબુખાબુના આમરધારી ઇંદ્રો સાથે બતાવી છે, તેની આગળ જલમંદિરનું દશ્ય પણ આબેહૂબ રીતે રજુ કરેલ છે. આ ઉપરાંત તે પર્વતનું હૃદયગમ ચિત્ર કાષ્ઠમાં ઉપસાવતાં તેમાં સરોવરો, કુંડો વૃક્ષો, વનરાજીઓ, નદી, વાવો, તેમાંના જલચરજીવો તપશ્ચર્યા કરતા મુનિઓ, સંતો, ઋષિઓ, તેમજ આ તીર્થની યાત્રાએ જતા આવતા, ચડતા ઉતરતા, અસંખ્ય યાત્રિકોના વૃંદોને સુંદર રીતે આમાં ઉતાર્યો છે. કાષ્ઠમાં બતાવેલ આવો અનુપમ પ્રસંગ, તીર્થદર્શનનો આ પટ્ટ ગુજરાતના કાષ્ઠ શિલ્પોમાં મહામૂલો અને વિરલ કહી શકાય.

આ પટ્ટના બીજા વિભાગમાં અષ્ટાપદ પર્વતનું દશ્ય ચરિતાર્થ કર્યું છે. તેમાં ફરતી ચોવીશ તીર્થકરોની દેવકુલિકાઓ, નાની શિખરબંધ દહેરીઓની કલ્પના રજુ કરે છે. મધ્યભાગની એક કુલિકામાં ભગવાન ઋષભદેવની નિર્વાણભૂમિ તરીકે તેમનો સ્તૂપ વ્યક્ત કર્યો છે. આ મંદિરના ઉપરના ભાગે બન્ને ખાબુ આમરધારી ઇંદ્રો, નીચે મંદિર પાસે સામાસામી દશમુખ રાવણ તથા મંદોદરી તંતુવાદ્ય વડે કીર્તન કરતાં જણાય છે. મંદિરના અધોભાગે સૂર્ય પ્રકાશે છે, જેના પ્રકાશથી ગૌતમસ્વામી યાત્રા કરતા હોય તેવો ભાવ આમાં ઉતારેલ છે, મુનિઓમાં જઘાચારણ અને વિદ્યાચરણ અહીં યાત્રા કરવા આવ્યા હતા તેનું સ્મરણ પટ્ટમાંથી થાય છે. સૌથી નીચે સગરના પુત્રો તીર્થરક્ષા કરવા ખાઈ ખોદતા હોવાનું જણાવેલ છે. જ્યારે સૌથી ઉપર વીશ વિહરમાન જિન-તીર્થકરોની વીસ કુલિકાઓ તેમજ બીજા મંદિરો પણ વ્યક્ત કર્યાં છે. આ ઉપરાંત મુનિઓ, સાધુઓ વગેરેને ધ્યાન, જપ, તપ કરતાં પણ આમાં બતાવેલ છે. શિલ્પકલાની વાસ્તવિક રજુઆત કરતો આ કાષ્ઠપટ્ટ સપ્રમાણ અને પૂરતી ચોકસાઈથી બનાવ્યો છે. આ કાષ્ઠપટ્ટની વ્યવસ્થિત સમાલોચના પૂઠ શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે આચાર્ય વિજયવલ્લભસૂરિ સ્મારક ગ્રંથમાં રજુ કરી છે.

ગૃહમંદિરો :

જૈનમંદિરોની માફક જૈન ગ્રંથોમાં પણ પોતાના ઘરોની અંદર ભગવાન જિનનાં ગૃહમંદિરો બનાવી, કાષ્ઠકલાને સુંદર રીતે આવકારી છે. પાટણ શહેરમાંથી આવા સંખ્યા-અધ ગૃહમંદિરો મળ્યાં છે, જેમાં એક નાનું કાષ્ઠમય મંદિર સ્થાપત્યના નિયમોને અનુસરી બનાવેલ હોય છે. પાટણમાંથી આવા કેટલાંક ગૃહમંદિરો પરદેશ મોકલતા પૂરાણી વસ્તુના દલાલો ને લોકોએ પાણીના મૂલે વેચી નાખ્યાં છે. કારણ આજના નવા યુગમાં કલાની પિછાન સામાન્ય માણસોને હોતી નથી. તેથી જુની કારીગરી પ્રત્યે સુગ ધરા-

વતા લોકો આવા જીના કથાશિ પોને નિર્ધક નહીં નવીન મકાનો બધાવતી વખતે કાઢી નાખે છે સાચી રીતે તો એ આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિનું અણુમોલ પ્રતિક ॥ તે મંદિર બધાવનારે તેના પ્રયે દેવી અભિરચિથી અને પ્રભુ પ્રત્યેની અનન્ય ભાવનાથી ભગવાનને પધારાવવા બના યુ હતું તેનો ખ્યાલ આજના માણસોને આવવો મુશ્કેલ છે

આવા કાષ્ઠમંદિરોમા પાપાણુના મંદિરોની માફક નીચે કુલો કે ખરાનું રેખાકન, ઉપર મધ્યમા દાર, બન્ને બાજુ દારનુ સો, તેમા પ્રતિહારો, ઉપરના ભાગે મારોડીયામા ગજશક્તી, પાને વૃદ્ધાદકો, શાવકો, શાવિકાઓ, તેના ઉપરની કાષ્ઠપટ્ટિકામા નવ ગુહો, તેની છત્રીમા ૧૪ મુખો, ઉપરના ભાગે નોવીશ વીથકરો બન્ને બાજુ ટાડકાઓમા વીથકરોના સ્વરૂપો કે મકરમુખો, સૌથી ઉપર સામન્સ અને કોઈ કોઈમા શિખરબધ દહેરાનું હન કોતરેલું હોય છે આમ ગૃહમંદિરો ઘરના પ્રમાણમા બનાવવામા આવતા હતા મંદિરના આપત્ય પ્રમાણે તેમા યોગ્ય રચનાવિધાન પ્રાચીન શિપશાસ્ત્રીઓ કરતા હતા આવા ધર્મમંદિરો મોગા મંદિરોની નાની આવૃત્તિ જેવા લાગે છે આવા કેટલાક ગૃહમંદિરોમાનુ એક ગૃહમંદિર ક્રોડીનીપાડામા મંદિરની નજીક એક ઘરમા છે બીજું ખડાખોડીના પાડામા ટાગડીયાવાડામા જવાના રસ્તા ઉપર એક મકાનમા છે મણીયાવી પાડામા આવેલ આવુ ગૃહમંદિર તો એક સર્વશ્રેષ્ઠ નમૂનો ગણાવી શકાય તે હાથીદાતના જડતરથી સુખ મુદર કવાકૃતિવાળું બનાવેલ ॥ શીયાના પાડામા પણ એક વૈષ્ણવના ઘરમા આર્જુ સાહુ મંદિર મારા જેવામા આવ્યું હતું હેમચંદ્રાચાર્ય જાનમંદિરમા આવો એક મુદર નમૂનો ૫૦ ૫૦ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રના ચિત્રશૈલકની પીઠિકા તરીકે મૂકયો છે આ સિવાય પાણુમા અનેક નૈનગૃહસ્થાનો ઘરોમા આવા કાષ્ઠશિપ ધરાવના ગૃહ મંદિરો હશે, પરંતુ તે માટેની યોગ્ય પિછાન નહિ હોવાથી તેની નોંધ આપી શકાય નહિ

ઉપમહાર :

પાટણમા નૈનધર્મ અને નૈનસઘની પ્રતિકા પ્રાચીન કાગથી ચાલી આવી છે નૈન સમાજે શિ પ, સગીત અને કવાને ખૂબ ઉત્તેજ છે-આવકારી છે એટલે કાષ્ઠશિલ્પકલામા પણ તેનો ફાળો નાનોમુનો નથી. મંદિરોથી આરબી નાના મકાનો પરંતુ કાષ્ઠશિ પો, ફલકો વગેરે મુશોબનોથી લોકો ગૃહોને શણગારતા જેના કેળાએ અવરોપો આજે ઘેરઘેરથી જોવા મળે છે આ સિવાય મકાનોની કાષ્ઠશિલ્પકલા, હિન્દુમંદિરોના શિલ્પો અને પ્રતિ માઓ વગેરે પણ મળે છે પરંતુ લેખની મર્યાદાને લઈ તે બધાને ન્યાય આપવાનું મુશ્કેલ બન્યું છે અતમા પાટણની કાષ્ઠકલાને બિરદાવતા ગુજરાતના કલાગુરુ શ્રી રવિ શંકર સવળના શબ્દોમા જણાવીશ કે “કાષ્ઠશિપના ઉત્તમોત્તમ નમૂના પાટણના ગૃહમંદિરો કે ઘરદહેરાસરો છે આ અર્પૂ ભારતીય શિપકૃતિઓની નિકાસ કે વેપાર પર અનકાયત મૂકાવી ભોળો મંદિરોના નાના નમૂનાઓ ઉપરાંત કાષ્ઠશિલ્પીઓએ જીના મંદિરોની છતોમા કાષ્ઠપૂતળીઓ, નકશીઓ, પ્રસજો અને નકશીદાર સ્તલો કોતર્યા છે, એ આરસના સ્તલોની પૂરી સ્પર્ધા કરે છે ’

સુપાસનાહચારિયંની હસ્ત લિખિત પોથી માંનાં ૨ં ગી ન ચિત્રો

આગમપ્રભાકર પૂ. મુનિ શ્રીપુણ્યવિજયજી

શ્રી લક્ષ્મણગણિવિરચિત પ્રાકૃત સુપાનાહચારિયંની હસ્તલિખિત પ્રાચીન પ્રતિમાંથી પસંદ કરીને છ સુંદરતમ ચિત્રો આ ગ્રંથમાં આપવામાં આવ્યાં છે. આ પ્રતિ, પાટણના “શ્રીહિમચન્દ્રાચાર્ય” જૈન જ્ઞાનમંદિર” માં ત્યાંના તપાગચ્છીય જૈન સંઘની સમ્મતિથી મુદ્રાયેલા “તપાગચ્છીય જૈન જ્ઞાનમંદાર” ની છે. આ આખી પોથીમાં શ્રી સુપાર્શ્વનાથચરિત્રમાંના વિવિધ પ્રસંગોને દર્શાવતાં બધાં મળીને ૩૭ ચિત્રો છે, જે પૈકી ૩૧ થી ૩૬ સુધીનાં ચિત્રો પ્રતિના માર્જીનને બાદ કરીને આખા પાનામાં આલેખાયેલાં છે અને બાકીનાં ચિત્રો પાનાના અર્ધા કે ત્રીજા ભાગમાં આલેખાયેલાં છે. દરેક ચિત્રની બાજુમાં ચિત્રનો ક્રમાંક અને પરિચય આપવામાં આવ્યો છે, જેનો ક્રમવાર ઉતારો આ ચિત્રપરિચયમાં આપવામાં આવશે. પ્રતિમાંના ૨૦, ૪૩, અને ૩૩૨ એ ત્રણ પાનાં ખોવાઈ જવાને કારણે કે જુલુ થવાને કારણે નવાં લખાયેલાં છે અને તેમાં ચિત્રો પણ આલેખવામાં આવ્યા છે, જે મૂળ ચિત્રક્રમને પહોંચી શકતાં નથી. આ કારણસર પ્રતિમાં ક્રમાંક ૨-૩-૧૫-૧૬ અને ૩૧ એમ પાંચ ચિત્રો નવીન છે, બ્યારે બાકીનાં બધાં જ ચિત્રો પ્રાચીન અને બરાબર સુવ્યવસ્થિત રીતે સચવાયેલાં છે. આખી પ્રતિ લગભગ જુલુદશાએ પહોંચવા છતાં તે આજ સુધી જે રીતે સચવાયેલી છે એ રીતે સચવાશે તો હજુ પણ બીજી બે-ચાર સદીઓ સુધી પ્રતિને કે ચિત્રોને આંચ આવે તેમ નથી.

આ પ્રતિનો નંબર ૧૫૦૬૬ છે અને તેની પત્રસંખ્યા ૪૪૩ છે. પ્રતિની લંબાઈ-પહોળાઈ ૧૧ x ૪૧૧ ઈંચની છે. પાનાની દરેક બાજુ પર બાર લીટીઓ અને દરેક લીટીમાં ૩૨ થી ૩૮ અક્ષરો લખેલા છે. પ્રતિની લિપિ સુંદર અને સચિત્ર સુંદર પોથીમાં શોભે તેવી છે. પ્રતિ વિક્રમ સવત ૧૪૭૬-૮૦માં લખાયેલી છે. તેના અંતમાં નીચે પ્રમાણે લેખનસમયાદિને સૂચવતી પુષ્પિકા છે :

સંવત્ ૧૪૮૦ વર્ષે । શાકે ૧૩૪૫ પ્રવત્તમાને । જ્યેષ્ઠ વદી ૧૦ યુકે બવકરણે ।
મેદપાટદેશે । દેવ કુલવાટકે । રાજાધિરાજરાણામોકલવિજયરાજ્યે । શ્રીમદ્વૃહદ્ગચ્છે । મહાહરીય
મટ્ટારક શ્રીહરિમદ્સૂરિપરિવારભૂષણ પં. ભાવચન્દ્રસ્ય ગિણ્યલેશેન । મુનિ । હીરાણંદેન લિલિહિરે ।
નદે મુની યુગે ચદ્રે ૧૪૭૯ જ્યેષ્ઠમાસે સિતેતરે ।
દગમ્યા લેહયામાસ શુભાય ગ્રન્થપુસ્તકમ્ ॥ ૧ ॥
નદ-મુનિ-વેદ-ચંદ્રે વર્ષે ઔવિકમસ્ય જ્યેષ્ઠશિતે ।
અલિહત્ સુપાર્શ્વચરિતં હીરાણંદો મુનીન્દ્રોગ્યમ્ ॥ ૨ ॥

આ પુષ્પિકામાં એટલું જણાવવામાં આવ્યું છે કે વિ. સં. ૧૪૭૬માં મેદપાટ મેવાડ દેશના દેવકુલવાટક—દેલવાડામાં રાણા શ્રીમોકલના રાજ્યમાં પૃથ્વિગચ્છાંતર્ગત મહાહરીય આચાર્યશ્રી હરિભદ્રસૂરિના શિષ્ય ભાવચંદ્રના શિષ્ય હીરાણંદે આ પ્રતિ લખી છે.

વતા લોકો, આવા જુના કવાશિરૂપોને નિરર્થક ગણી નવીન મકાનો બાંધાવતી વખતે કાઠી નાખે છે સાચી રીતે તો એ આપણી પ્રાચીન સમૃદ્ધિનું અણમોલ પ્રતિક છે તે મંદિર બંધાવનારે તેના પ્રત્યે કેવી અભિરુચિથી અને પ્રભુ પ્રયેની અનન્ય ભાવનાથી ભગવાનને પધારાવવા બનાવ્યું હતું, તેનો ખ્યાલ આજના માણસોને આવેલો મુશ્કેલ છે

આવા કાષ્ટમંદિરોમાં પાપાણના મંદિરોની માફક નીચે કુલો કે ખરાનું રેખાકન, ઉપર મધ્યમાં દ્વાર, બંને બાજુ દ્વારસ્તંભો, તેમાં પ્રતિહારો, ઉપરના ભાગે માદોલીયામાં ગજવક્ત્રી, પાસે વૃદ્ધવાદકો, શ્રાવકો, શ્રાવિકાઓ, તેના ઉપરની કાષ્ટપટ્ટિકામાં નવ ગૃહો, તેની છતીમાં ૧૪ સુપનો, ઉપરના ભાગે ચોવીસ તીર્થ કરો બંને બાજુ ટાડલાઓમાં તીર્થ કરોના સ્વરૂપો કે મકરમુખો, સૌથી ઉપર સામરણ અને કોઈ કોઈમાં શિખરબધ હોરાનું દૃશ્ય કોતરેલું હોય છે આમ ગૃહમંદિરો ઘરના પ્રમાણમાં બનાવવામાં આવતા હતા મંદિરના મધ્યમત્ત્ય પ્રમાણે તેમાં યોગ્ય રચનાવિધાન પ્રાચીન શિલ્પશાસ્ત્રીઓ કરતા હતા આવા ઘરમંદિરો મોગા મંદિરોની નાની આવૃત્તિ જેવા ભાગે છે આવા કેટલાક ગૃહમંદિરોમાં જોકે ગૃહમંદિર ફેફાળીયાપાડામાં મંદિરની નજીક જોકે ઘરમાં છે બીજી ખડાખોટડીના પાડામાં ટાંગડીનાપાડામાં જવાના રસ્તા ઉપર જોકે મકાનમાં છે મણીયાવી પાડામાં આવેલ આર્ચ ગૃહમંદિર તો જોકે સર્વથેષ નમૂના ગણાવી શકાય તે હાથીઠાતના જડતરથી યુક્ત સુદર કલાકૃતિવાળું બનાવેલ છે યીયાના પાડામાં પણ જોકે વૈષ્ણવના ઘરમાં આર્ચ સાદું મંદિર મારા જેવામાં આવ્યું હતું હેમચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિરમાં આવેલ જોકે સુદર નમૂનો ૫૦ પૂઠ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રના ચિત્રશૃંગની પીઠિકા તરીકે મૂક્યો છે આ સિવાય પાટણમાં અનેક જૈનગૃહસ્થોના ઘરોમાં આવા કાષ્ટશિલ્પ ધરાવતા ગૃહમંદિરો હશે, પરંતુ તે માટેની યોગ્ય વિધાન નહિ હોવાથી તેની નોંધ આપી શકાય નહિ

ઉપમંદાર :

પાટણમાં જૈનધર્મ અને જૈનસંઘની પ્રતિષ્ઠા પ્રાચીન કાળથી આવી આવી છે જૈન સમાજે શિવ, સંગીત અને કલાને ખૂબ ઉત્તેજ્ય છે-આવકારી છે એટલે કાષ્ટશિલ્પકલામાં પણ તેનો ફાળો નાનોમુનો નથી મંદિરોથી આરંભી નાના મકાનો પર્યંત કાષ્ટશિલ્પો, ફલકો વગેરે સુશોભનોથી લોકો ગૃહોને શણગારતા જેના કેટલાએ અવશેષો આજે ચેરચેરથી જેવા મળે છે આ સિવાય મકાનોની કાષ્ટશિલ્પકલા, હિન્દુમંદિરોના શિલ્પો અને પ્રતિમાઓ વગેરે પણ મળે છે પરંતુ લેખની મર્યાદાને લઈ તે બધાને ન્યાય આપવાનું મુશ્કેલ બન્યું છે અતમા પાટણની કાષ્ટકલાને બિરદાવતા ગુજરાતના કલાગુરુ શ્રી રવિ શંકર રાવળના શબ્દોમાં જણાવીશ કે “કાષ્ટશિલ્પના ઉત્તમોત્તમ નમૂના પાટણના ગૃહમંદિરો કે ઘરઘોરાસરો છે આ અપૂર્વ ભારતીય શિલ્પકૃતિઓની નિકાસ કે વેપાર પર અટકાયત મૂકાવી જોઈએ મંદિરોના નાના નમૂનાઓ ઉપરાંત કાષ્ટશિલ્પીઓએ જુના મંદિરોની છતોમાં કાષ્ટપૂતળીઓ, નકશીઓ, પ્રસંગો અને નકશીદાર સ્તંભો કોતર્યા છે, એ આરસના સ્તંભોની પૂરી સ્પર્ધા કરે છે ”

पत्र-पृष्ठ	चित्रांक	चित्रपरिचय
२९-१	९.	राजा श्रीदानं ददति स्वप्नपाठकानाम्
३१-१	१०.	राज्ञी पुहमिदेवो प्रसूता ज्येष्ठ उज्ज्वला द्वादशी । सुपाश्वंजन्म
३८-१	डावो बाजूए	११. सुरगिरी द्वंद्व स्नात्रं करोति
३८-१	जमणी बाजूए	१२. सुरा स्नात्रवेलां नानाशब्देन वाद्यतं क्रुद्धते
४२-२	डावो बाजूए	१३. राज्ञी वासभवण
४२-२	जमणी बाजूए	१४. राजा श्रीसुपद्म पुत्रदशनं करणार्थे आगत
४३-२	डावो बाजूए	१५. ...
४३-२	जमणी बाजूए	१६. ...
५०-२		१७. श्रीसुपाश्वं पाणिग्रहण भार्या सोमा सहित
५२-२		१८. राजा श्रीसुपाश्वं सूर्यमंडलं असितं पश्यति प्रतिबुद्ध
६०-१		१९. सहसांबवणे दीक्षां गृह्णयति जगन्नाथ ज्येष्ठ शुदि १३
६२-१		२०. जगन्नाथ परमात्रं पारयति । महिदु पारावयति । महिदगृहे सुवर्णं रत्न पश्चिठ । देव महोत्सव
६४-२	डावो बाजूए	२१. केवलजानं उत्पन्नं सिरीस वृक्षतले फागु व ६
६३-२	जमणी बाजूए	२२. समोसरणु
६८-१		२३. समवसरण । अशोक चेत्यवृक्ष धनु क २४०० । सोमा नामा भार्या पुत्रसहिता वंदनायागता
६९-१		२४. श्रीसुपाश्वंजिन समवरण । विरुद्ध जीव देसणा श्रृण्वंति
७३-१		२५. सोमा नाम पत्नी दीक्षा दीयते । पउत्तिणीपदे स्थापिता । अनेक भव्यजना दीक्षां गृह्णन्ति देशनाप्रतिबुद्धा
७५-२		२६. श्रीनंदवद्वणपुराधिपति राजा श्रीविजयवद्वण प्रतिबुद्ध दीक्षा गृहीता ।
७६-१		२७. श्रीसुपाश्वं देशनां कुरुते । पादपचभ्रमर राजा दान विरति । सम्यक्त्वादि सातीचार द्वादशग्रन्तादि व्याख्यान
७६-२		२८. कुमुदचं उपाध्याय चम्पकमालां पठावयति
१३१-१		२९. कालीकादेवी वीसभुजा । भीमकुमरमित्र । कापालिक रूप । भीमकुमरः शिलां क्षिपति । भीमकुमर रूपः । तत्र हस्त । खड्गं गृह्णाति । कृष्णभुजारूढो आकाशे व्रजति भीमः । महिषारूढा देवी रुंडमालहारा

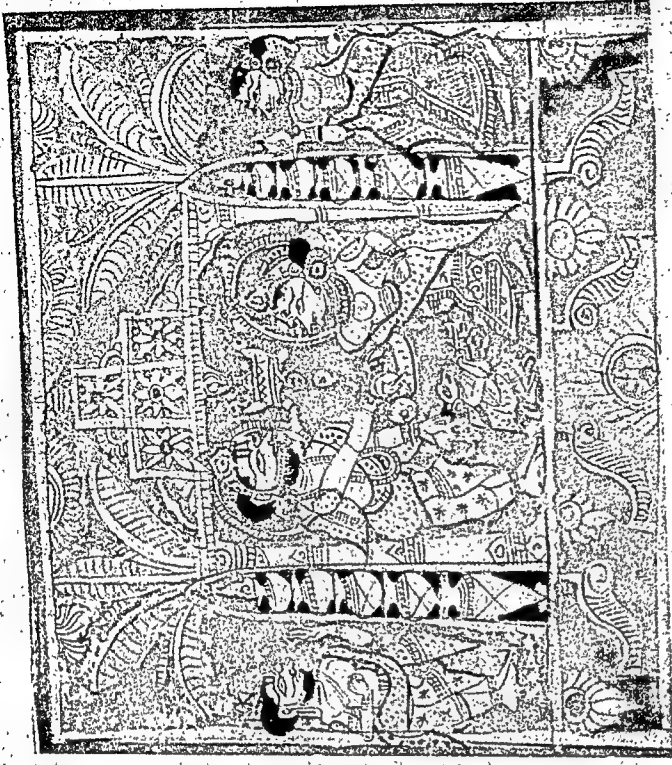
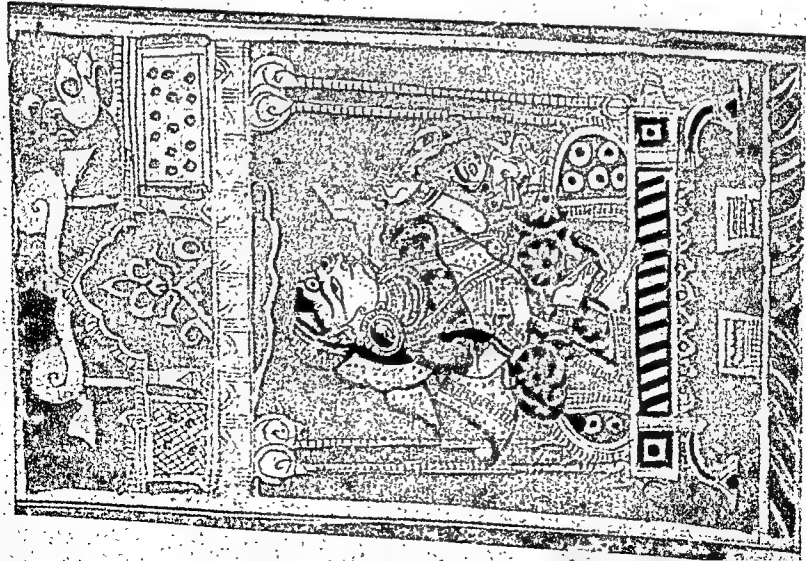
મુપાસનાહચરિયની હસ્તનિખિત પૌથીમાના રંગીન ચિત્રો

પ્રતિની સુષ્પિકામા એ જણાવવામા નથી આવ્યું કે પ્રતિમાના ચિત્રો હીરાણુદ પુનિએ પોતે આલેખેલા છે કે કોઈ નિષ્ણાત ચિત્રકરે ન ખેખેવા છે સમવત હીરાણુદના આલેખેલા ચિત્રો નહિ હોય છતાં એ પ્રશ્ન સામાન્ય રીતે અણઉકેલ્યો જ મળ્યાય

ચિત્રોની લઘાર્ધ પહોળાઈ વધારેમા વધારે ટાંઝાના ઈંચની છે અને ચોછામા ચોછી ડાંઝાના ઈંચ છે મોટા ભાગના ચિત્રો ડાંઝાના ઈંચના છે કોઈ કોઈ ચિત્ર ટાંઝાના ઈંચના પણ છે ચિત્રોમા લાન, લીલો, પીળો, આસમાની, ગુનાળી કાળો, સફેદ, વૈભવી અને ડેપેરી એમ નવ રંગનો ઉપયોગ કરવામા આવ્યો છે ૧ ગોળી બનાવટ અને મથરો અતિશયેક હોઈ પ્રાંત પ્રાચીન અને તે સાથે જુદાં થવા છતાં ૨ ગોળી જમક અને તેનું સૌષ્ઠ્ય આજે પણ આખને આકર્ષે છે આપણે ત્યાં પ્રાચીન કાળથી ઘણા ઘણા ૨ ગોળી નર્માણ અને તેનો ઉપયોગ થતો હતો જેનું જ્ઞાન આપણને પ્રાચીન ગ્રંથોમાના ચિત્રો અને પ્રાચીન ચિત્રપટ્ટિકાઓના દર્શનથી થાય છે આ ૨ ગોળી મુખ્યત્વે વનસ્પતિ માટી અને માતૃઓમાથી બનતા હતા જેને લગતા ઘણા ઘણા ઉપેક્ષા આપણને પ્રાચીન ગ્રંથોમા અને ખાસ કરીને વિપ્રકીર્ણ પ્રાચીન પાનાઓમાથી મળી આવે છે આવા કેટલાક ઉપેક્ષાની નોંધ મેં ભાઈ મારાભાઈ નવાન સંપાદિત 'ચિત્રકલ્પદ્રુમ'માના મારા "ભારતીય જૈન પ્રમણસંસ્કૃતિ અને જૈન લેખનકળા' નામના અતિવિસ્તૃત લેખમા આપી છે તે પછી ખાને લગતા બીજા કેટલાય ઉપેક્ષા મળી આવ્યા છે આથી ચિત્રકળા આદિ માટે ઉપયોગી ૧ ગોળી બનાવવાની કુશળતા આપણે ત્યાં કાંતી અને કેવી હતી તેનો આપણને ખ્યાન આપી શકે છે

પ્રાચીન ચિત્રકળાના નિર્માણ સાથે આજની કેન્દ્રીક વિધવિધ માન્યતા કપના અને તર્કાભ્યંતરો હોના છતાં આ ચિત્રોના નિર્માણમા એક વિશિષ્ટ પરંપરા હતી, એમા તો જરાય શકાને સ્થાન નથી એ નિર્માણ પાછળના કેન્દ્રવાક ખ્યાલો ઠીસરી જવાને કારણે એ ટીકારપદ અને એ કેમ ખાસ વસ્તુ ન મળ્યાય એને પ્રશ્નના ચિત્રોનું નિરીક્ષણ કરનારે અમુક વિશિષ્ટ દિશાએ તેનું અવગતન કરવું એકાએક આ ચિત્રો આપણા પ્રાચીન રીત રિવાજો સંસ્કૃતિ વેષ વિજ્ઞાના આદિ અનેક બાબતો ઉપર વિશિષ્ટ પ્રકાશ પાડે છે, એ એક ખાસ ધ્યાનમા રાખવા જેવી વસ્તુ છે આટલું દૃઢમા જણાવ્યા પછી હવે પ્રતિમા જે કહે ચિત્રો અને તેનો પરિચય નોંધાયેલો છે તેનો ઉત્તારો આ નીચે આપવામા આવે છે

વ્રત વૃષ્ટ	ચિત્રના	ચિત્રનિર્ણય
૧-૨	૧	શ્રીમુલા વર્તન
૨-૧	૨	આસપદવતી દલી
૨-૨	૩	મુદ્ગર્જન
૨૨-૨	૪	વ્રતમ મય । મધ્યવદવરિય શિવેકે મોગ
૫-૧	૫	માદરદ મહાનાટલી મુનિનાન વચવિ
૨૫-૨	૬	કર્મણિ જનુમ મુનિનાન ૧૪
૨૭-૧	૭	રાજા શ્રીમુદ્ગર્જન । રાજા મુનિનાન વચવિ રાત્રી ।
૨૮-૧	૮	મારમમુનિ મુનિફલ વિચારવિ । રાજા મુદ્ગર્જન મુનિ ।

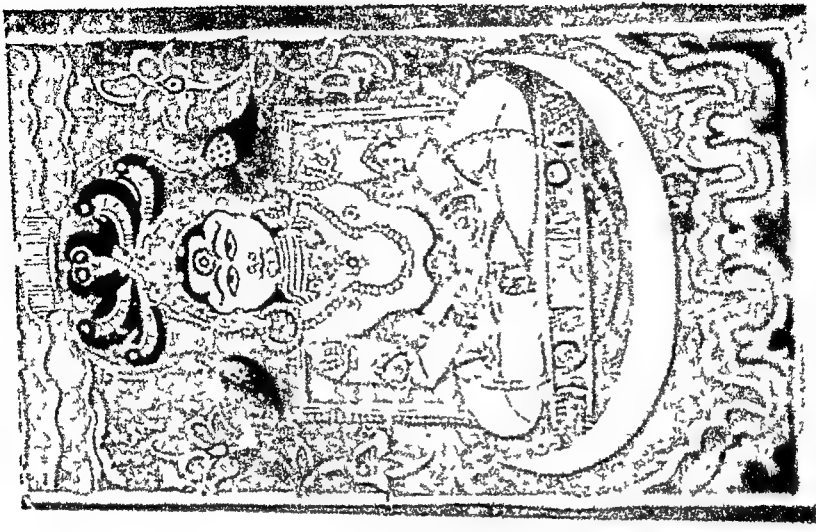
चित्र नं. २. सोमा राजकुमारी साथे भगवान्तुं पाणिग्रहण

← चित्र नं. १. वासभवतमां पृथ्वीमाता साथे भगवान् श्रीसुपार्थनाथ

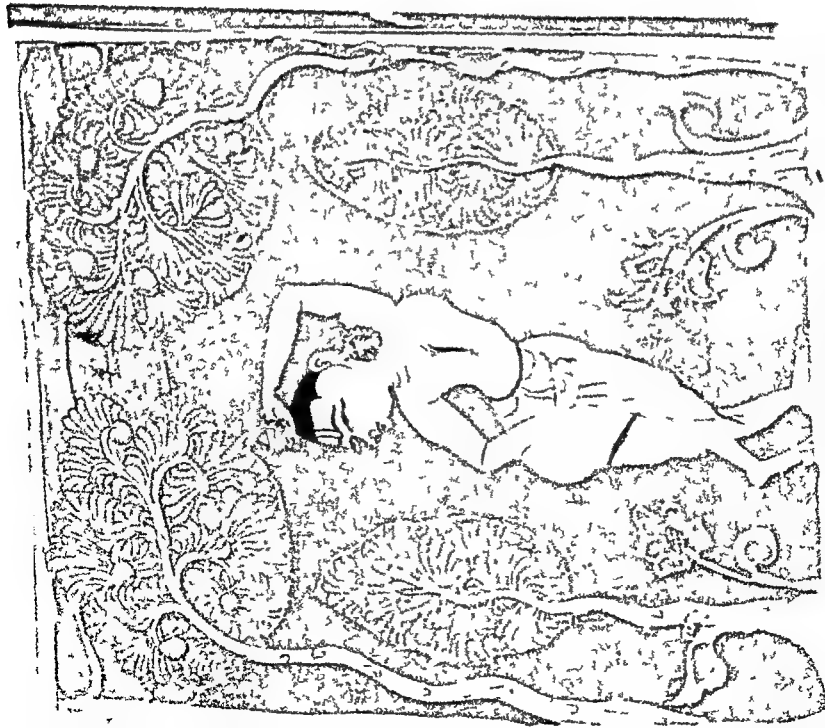
- ૫૩-૫૪ ચિત્રાંક ચિત્રપરિચય
- ૨૬૬-૨ ૩૦ ઉપર—સહકારને શ્રુત્તાનિન મુનિ કીરી નમસ્કરોતિ
નીચે—સ્વિયુવદનરાજાધ પુત્ર* શ્રુત્તા સવાદ કુર્વંતિ
- ૩૧ આઘા પાનામા ચિત્ર છ
ડાંગી વાજૂ—રાત્રમરણે રમશાનમૂમિકાયા વેતાલ નમતિ
જમળી વાજૂ—વગાઠ ઘાનિવિ રમરૂપા
- ૩૨૩-૨ ૩૨ આઘા પાનામા ચિત્ર છ
ડાંગી વાજૂ—રાજા સમાયામુવવિષ્ટઃ । વેતાન*છત્ર ઘરતિ
જમળી વાજૂ—વેતાલ નત્ય કુર્વંતિ । એક તુલાહસ્તો મૂર્ત્યતિ
મૂર્ત્યરૂપ
- ૩૮૬-૧ ૩૩ આઘા પાનામા ચિત્ર છ
ડાંગી વાજૂ—રાજા સમાયા ડરવિષ્ટ । ચિત્રપરાજા
જમળી વાજૂ—આકાશાલ છટક સજ્જધારી વેતાલ ઉત્તરિત
ચનાલ મુદ્ર કરોતિ રાત્ર૧૬૫ સાધમ
- ૩૮૭-૧ ૩૪ આઘા પાનામા ચિત્ર છ
ડાંગી વાજૂ—શલકુમર ચનાલ પ્રતિ ઘાવિતઃ । રાજાન પ્રતિ
ઘદતિ પાદૌ ભવિત્વા
જમળી વાજૂ—વેતાલન્ય મુષ્યવાનમ । અત્ર વદમધ્યે મૂરય
સતિ કેવિન । હૃદ્યા કુમરેન । શાકુખ્યા મિત્રાવક
કુર્વંતિ દ્વૌ પુરુષો
- ૪૩૯-૧ ૩૫ ચનમધ્યે મળધરઃ સમાગત । દિશ્વગ્નધર
- ૪૪૦-૨ ૩૬ આઘા પાનામા ચિત્ર છ
ડાંગી વાજૂ—ધાનુષાર્ધજિન સલસીધ્યાનમાશિત* સમ્મેતશિશ્વરોપરિ
ધચમા—દશા મૂતકચિમાનમુત્પાટયતિ । તીર્થંકરસ્થ ડાલવ
જમળી વાજૂ—ધાનુષાર્ધ જિવદવસ્ય દશા અવતરકાર કુર્વો
સમ્મેતશલોપરિ
- ૪૪૧-૧ ૩૭ શ્રીધાનુષાર્ધજિના મત્તિ પ્રાપ્તા

આ ઉતારો મુખાસનાહચરિયની હસ્તવિખિત પ્રતિમા ચિત્રોની બાબુમા જે ચિત્ર-પરિચય આદિ લખેન છે તેનો અશ્વશ્ચ મૂળમા છે તેનો આપનામા આવ્યો છે એ મુદ્ર સસ્ત્રુત ભાષામા નથી પણ મિશ્રિત ભાષામા છે. છતાં એ પરિચય સસ્ત્રુતપ્રધાન ભાષામા છે એ સ્પષ્ટ દેખાય છે. પ્રસ્તુત સ્મારક અથવા ઉપર નોંધેલા ૩૭ ચિત્રોમાથી ૫૬૬ કરીને સુદર ૧૧ ચિત્રો છાપવામા આવ્યા છે

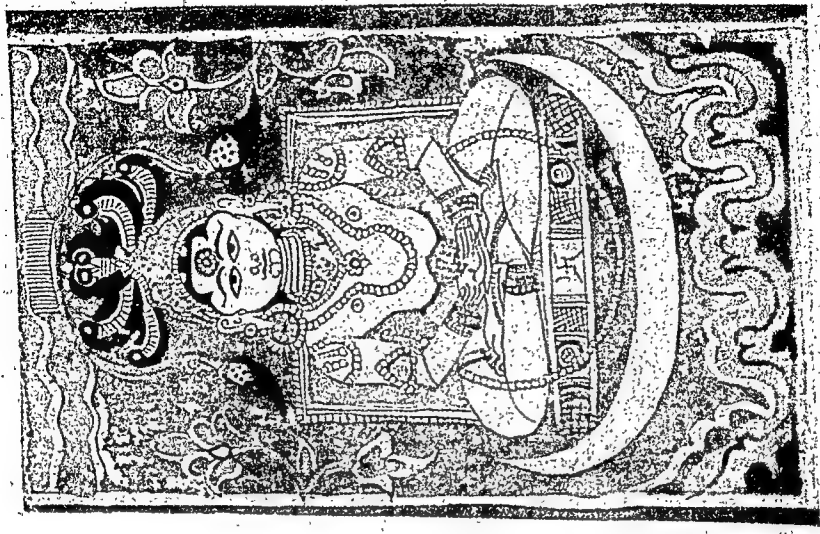
પ્રથમ ચિત્ર પ્રતિમા ૧૩ મુ છે, જેમા સત્રવાન શ્રીધાનુષાર્ધજિનની માતા પોતાના પુત્રને લઇને પારણામા બેઠા છે અને પુત્રને સ્મારી રહ્યા છે.

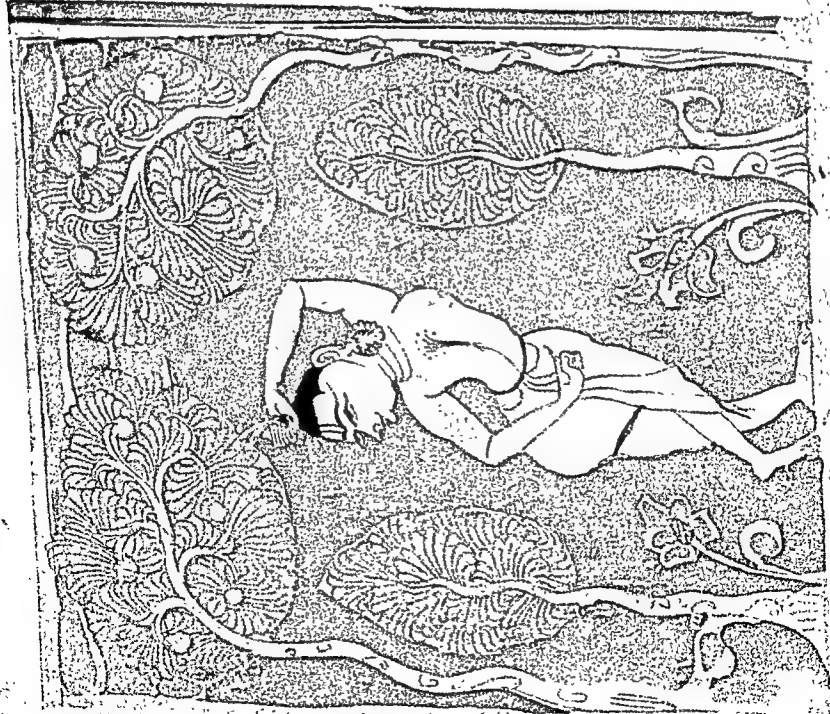
चित्र ५. श्रीसुषार्धनाथ भगवाननी मोक्षप्राप्ति

चित्र नं. ३. सहस्राम्रवन उद्यानभां भगवाननी दीक्षा

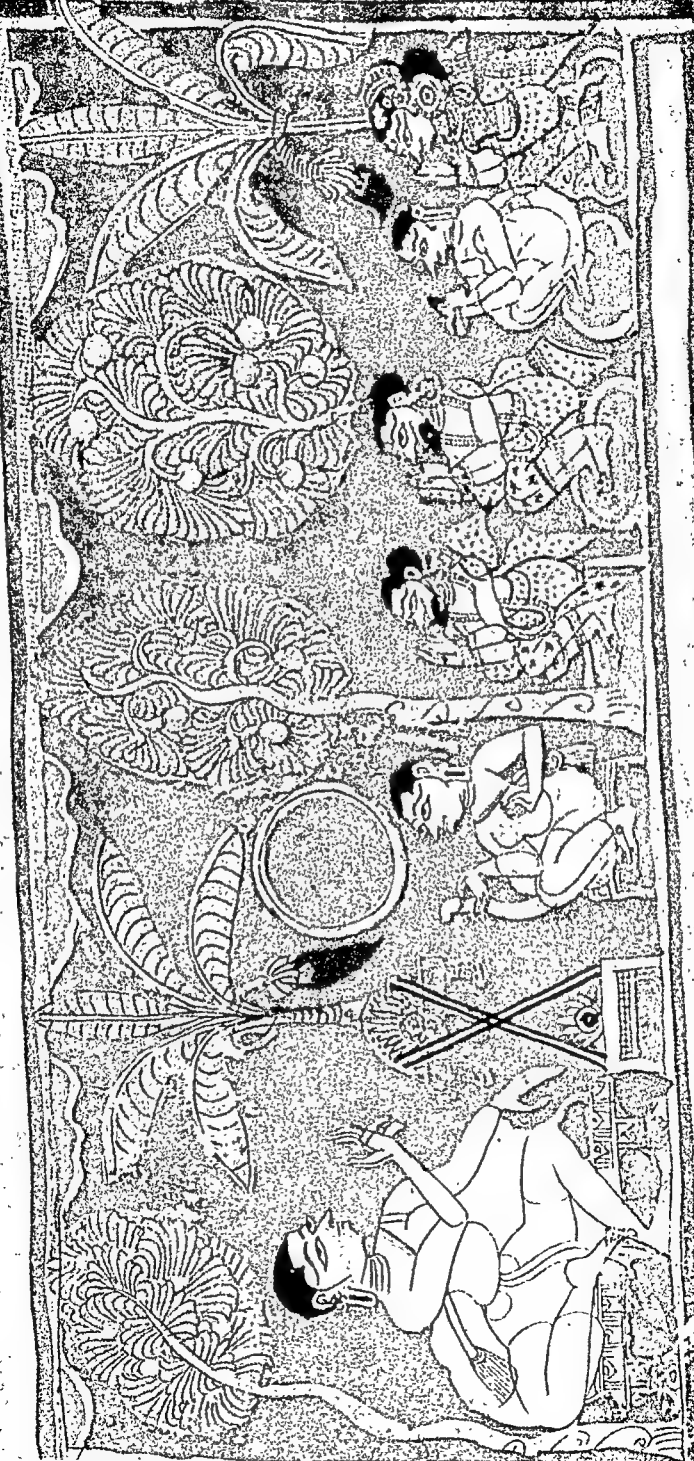

चित्र ५. श्रीसुपार्श्वनाथ भगवान्नी मोक्षप्राप्ति

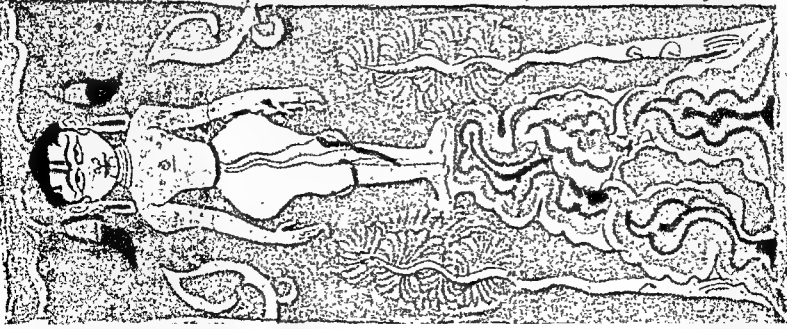

चित्र नं. ३. सहस्रप्रवन उद्यानमां भगवान्नी दीक्षा

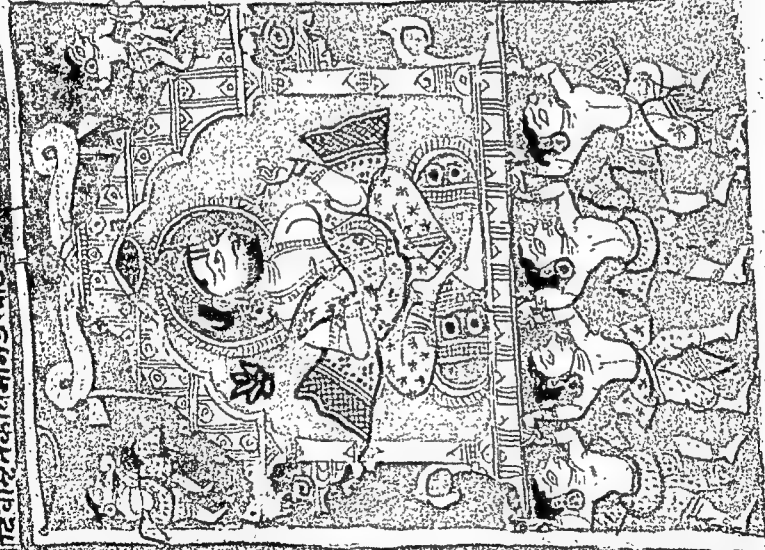
चित्र नं. ४. श्रीसुपार्थनाथ स्वामिना प्रथम दिन गणघरलुं वनमां भागमन अने पर्पदा समस्त धर्मपदेश

पट्टवास्तुनकविमानैजत्साटयति-नीर्धकस्मउम्रव

१

२

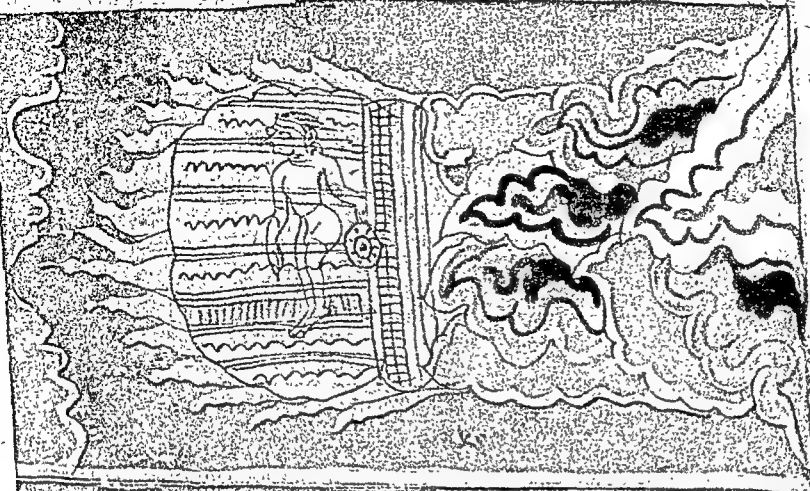
चित्र ६. भगवान् श्रीसुपार्श्वनाथ स्वामीतुं निर्वाणकल्याणक

१ सातमा तीर्थकर श्रीसुपार्श्वनाथ भगवानतुं समेतशिखर गिरि उपर कायोत्सर्ग मुद्रामां निर्वाण

२ भगवान् श्रीसुपार्श्वनाथ स्वामिना देहने शिविकामां पधरावी देवोए उजवेली निर्वाणयात्रा

३ समेतशिखर गिरि उपर भगवानना देहने आनिस्कार

३

બીજું ચિત્ર પ્રતિમાં ૧૭ મું છે. જેમાં સુપાર્થનાથ સોના નામની રાજકુમારીને પસંદી થતા છે તે પ્રસંગનું દર્શન છે. એવું એમાં દેહરીને અને લક્ષ્મણપત્ની પ્રસંગ દેખાડવામાં આવ્યો છે.

ત્રીજું ચિત્ર પ્રતિમાં ૧૮ મું છે. જેમાં ભગવાનના દીપામૃતસંગનું દર્શન છે. એટલે ભગવાનને દેશલુપ્ત કરતા જાતાવવામાં આવ્યા છે. આ ચિત્રમાં મુક્તાને અતિમુંદર રીતે ચીતરવામાં આવ્યાં છે, જેથી ચિત્ર આકર્ષક અને છે.

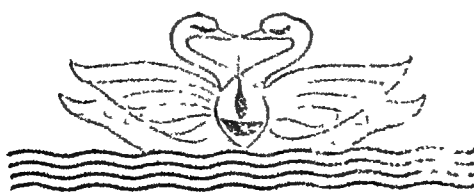
ચોથું ચિત્ર પ્રતિમાં ૨૧ મું છે. જેમાં શ્રીમૃપાર્થનાથસ્વામીના સખ્ય પદ્મભૂષર, જેમનું નામ દિનમગ્નપર છે, તે વનમાં પર્વદા આમે કપરેદા કરી રહ્યા છે. આ ચિત્રમાં વૃદ્ધોનું મુંદર આલેખન અને રુદ્રપર્વદ ઉપરેમને જીવતી પર્વદાનું વિનીત આવશ્યક ચિત્ર દેખાડવામાં આવ્યું છે.

પાંચમું ચિત્ર પ્રતિમાં ૩૬ મું છે તે ને ભગવાનના નિર્વાણ-કાર્યાણુકને લગતા ઉત્સવાદિના પ્રસંગને લગતું છે. આ ચિત્રકારે પ્રભુ વિનાયકમાં આલેખ્યું છે. પ્રથમ વિભાગમાં ભગવાન મુક્તેશચિત્રમિદિ ઉપર શ્રીકૃષ્ણના—અનિગ મગાધ લે છે એ દેખાડેલ છે. વચ્ચેના ચિત્રમાં ભગવાનના હૃદયને શિબિકામાં પધરાવી દેવતાઓને નિર્વાણ-મોહાસ્ત્ર ઉત્તપતા જતાવ્યા છે અને છેવટે ચિત્રમાં ભગવાનના હૃદયને અગ્નિસંસ્કાર દર્શાવ્યો છે. અગ્નિની લપાળાઓની વચ્ચેમાં ભગતા ભગવાનના હૃદયનું દર્શન આમાં સુંદર રીતે આલેખવામાં આવ્યું છે.

છઠું ચિત્ર પ્રતિમાં ૪૭ મું એટલે અનિગ ચિત્ર છે. એમાં ભગવાન શ્રીસુપાર્થ-નાથસ્વામીને સિદ્ધિપદમાં પ્રાપ્ત થવાનું આલેખન છે.

આગ આ ભાવને સ્વપ્નનાં છ ચિત્રો આ રમારક ગ્રંથમાં આપવામાં આવ્યાં છે, જે પ્રાચીન મંથકથ ચિત્રકળાના અપૂર્વ નમૂનારૂપ છે અને રમારકગ્રંથની શોભાનું અનોદ પ્રતીક છે.

(આચાર્ય વિજયવલ્લભચરિ રમારક ગ્રંથમાંથી સાલાર ઉધૂન)

દીર્ઘ તપસ્વી શ્રી જિનઋદ્ધિસૂરિ

કુવચદ હરિચંદ દોગી 'મહુવાક' -

પૂન્યપદ પ્રાત અમરનીય વચનસિદ્ધ પુણ્યપ્રભાવઃ સુનિશ્ચિત મોહનવાચણ મહાનજના પ્રગિધ્ય-
ધાણા તીર્થાંદારક દીર્ઘતપની આચાર્યશ્રી જિનઋદ્ધિસૂરિની જનનકેખાના દર્શન કરીએ

વૈશ્વ સંન્યાસના પ્રસિદ્ધ તીર્થ લોહામરજીની પાનેના ગામમા ગૌબ્રાહ્મણ કુટુંબમા દેવા માન
કુક્ષિએ પૂર્ણિમાના દિવને એક પુત્ર રાતને જન્મ થયો પિતા જેતીનો ધર્મ પ્રતા હતા પુત્રનું ન
ગમકુમાર રાખવામા આશુ રામકુમારને બાળપણથી મધ્યા પ્રભ તરફ પ્રેમ હતો નાનપણથી ન
નવુ બાલુવાની ટેવ પ્રાઈ દેવ-દેવી કે ખીજ પેગબરનું સ્થાન સાચો ત્યા હોલી બધા બધા પા
અમ મારની માગણી કરે રામકુમારને પાતેના સુર ગામે જવાની ભાવના થક એક જૈન મિત્ર સ
માના પિતાની આજ્ઞા મેળવી નડ ગયો

શુરની હુવેનીએ બભર, ભન્ય મદિર, મનોહર મુનિઓ બેઠેનિને રામકુમારના આત્મ
આનંદની અમિઓ Cછગી ગરી

રાજપૂતાનાના બીકાનેર ગામ્થના શુર શહેરમા જુદત ખરતર ગચ્છની મોગી ગાદી હતી અ
ઉપર નકક અને ન્યોતિય વિચાના બાલુકાર પ્રતાપી ચતિવર્યો થયા હતા આ ચતિ પર પગમા
ચીમન ગમજી ગાનીપતિ હતા ચતિ ચીમન રામજીને બાળક રામકુમારની તેજસ્વી મુખાકૃતિ તથ
ધર્મભાવના જોને મમતા બાગી માતા પિતા તે બદ્ધિ હતા મહારાજશ્રીના બકત શ્રી માનમજીએ
તેના માતા પિતાને અમ ત્યા ચતિવર્યે થણુ રામકુમાર તપ અને ત્યાગ દ્વાગ જૈન ધર્મનો ઉધા
મગે તેમ દર્શાવી માતા પિતાની અમનિ મેળવી લીધી રામકુમારના આનંદને પાર નહોતો તે
તો માન્યા મેગ વગ્થા

રામકુમાર અને ઋદ્ધિશરણ બન્ને શુર જા એ એક સાથે Cછર્ચા, સથે બ્રહ્મચર્ય કર્યો અ
જે શિષ્યોને ચતિ દીધા બ્રહ્મચર્યનો વિચાર કર્યો ચ ૧૯૪૮ના ફાગણ સુદિ રના મગળ દિવર
શ્રી સધની હાજરીમા ચતિવર્યે શ્રી ચીમન રામજીએ બન્ને શુર ભાઈઓને ચતિ દીધા આપી થ
અથે બન્નેને આનંદ C વાસથી વખાળ્યા ચતિવર્યોએ મગજ આશીર્વાદ આપ્યા રામકુમારજીને
અન્યાસ વધવા વાગ્યા સવાગમા વહવા પ્રાત કિચાથી પરવારો શ્રદ્ધાશુભનેને માર્ગાવધ ભજનાવતા
ચતિવર્યની સેવા કરતા હતા રામકુમારજીમા ત્યાગ ભાવના વિરૂધ હતી તપવર્ધા તરફ વિશેષ ત

રહેતું. તેઓ ગાદીના વારસ થવાના છે. ગાદીપતિ થવાનો યોગ હોતો પણ ત્યાગ ભાવનાથી રંગાઓલા રામકુમારજી પોતાની ભાવનાની સિદ્ધિ માટે આલીશાન ઉપાશ્રય, ચતિવર્ધની સમૃદ્ધિ, સુખ સાહ્યળી છોડી સુપચાપ ચાલી નીકળ્યા. જીવનદાતા ગુરૂવર્ધ, ગુરૂની પવિત્ર ભૂમિ, મંદિરોને મહાલયોની છેડતી વિદાય લીધી. ત્યાગને યોગતું લાઘુ લઇને ભાગ્ય દોરી બીજા ત્યાં જવા પ્રયાણ કર્યું.

સુસાક્ષરી કરતાં કરતાં આજીવન જીનમુન કલાત્મક મંદિરોનાં દર્શન કર્યાં જીનાગદ આવી ગિરનારની યાત્રા કરી. તીર્થાધિરાજ શત્રુજયની યાત્રાની ભાવનાથી પાલીતાણા આવી પહોંચ્યા. મંદિરોના નગર શત્રુજયની યાત્રા કરી. તીર્થાધિરાજ આદીત્યર દાદાની અનુપમ, ભવ્ય, તેજ તેજના અંબાર અને અસૌક્રિક વ્યોતિર્મથી ચમત્કારી મુનિના દર્શન કરી આનંદ ઉલ્લાસથી આપણા રામકુમારજીનું હૃદય નાચી ઉઠ્યું.

અહીં પાલીતાણામાં ઉત્તમ ક્રિયાપાત્ર-વચન શિદ્ધિવાળા, યશ નામકર્મના ઉદ્યવાળા શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ બિરાજતા હતા. આવા ગુરૂરાજના દર્શન કરીને રામકુમારજીને દીક્ષાની ભાવના ભળી. પૂજ્યશ્રીને પોતાની ભાવના દર્શાવી અને ગુરૂદેવે રામકુમારની દીક્ષા માટે ઉન્નત ભાવના બાણીને સં. ૧૪૪૮ ના આઠ શુદ્ધિ ૬ ના દિવસે તીર્થાધિરાજ શત્રુજયની છાયામાં પાલીતાણામાં અતુર્વધ સંઘની માનવમેદની વચ્ચે ઠાઠમાઠપૂર્વક રામકુમારને દીક્ષા આપી. પોતાના વડીલ શિષ્ય શ્રી યશો મુનિના શિષ્ય તરીકે શ્રી ‘ઋદ્ધિ મુનિ’ નામ સ્થાપન કર્યું.

આપણા ચરિત્ર નાયક અભ્યાસમાં લાગી ગયા. તપશ્ચર્યા તો ચાલુ હતી. આવા પરમ ઉપકારી, પ્રભાવશાળી, વયોવૃદ્ધ, જ્ઞાન પ્રભાસુક્તા, સર્વમાન્ય ગુરૂદેવની સેવાનો લ્હાવો મળ્યો તેથી તેઓ પોતાને ભાગ્યશાળી માનવા લાગ્યા. ગુરૂકૃપાના તેઓ ભાગી બન્યા અને ઋદ્ધિ મુનિમાં સરળતા, સૌમ્યતા, શાંતિ, સેવાભાવના અને લઘુના પ્રગટ્યાં. ગુરૂ સેવા એ પરમ કૃત્યાણકારી છે તેમ અનુભવ થયો.

ગુરૂદેવની સાથે ઘણાં આતુર્ભાસ કર્યાં. સં. ૧૯૬૬ માં પં. શ્રી યશો મુનિએ શ્રી ઋદ્ધિ મુનિને આલીઅર શહેરમાં ધામધુમપૂર્વક પંચાસ પદવીથી વિભૂષિત કર્યાં. આ પ્રસંગે શેઠ નથમલજી ગુરૂદેવજીએ આઠ દિવસનો મહોત્સવ કર્યો હતો.

સાધુજીવનમાં તપશ્ચર્યા એ આત્મ સાક્ષાત્કાર માટે અમોઘ ઉપાય છે. આચાર્યશ્રી જીવનભર તપસ્વી રહ્યા. ૮૧ ૮૧ આયુષિલ, ચાર ચાર માસ ત્રણ ત્રણ માસ એકાંતરે ઉપવાસ અને આયુષિલ વૃદ્ધાવસ્થા હોવા છતાં ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા રૂપ અઠૂમે અઠૂમે પારાણું ચાર ચાર માસ સુધી અઠૂમની તપશ્ચર્યા ચાલુ રાખી ભક્તો અને શિષ્યોને ચક્રિત કરી દીધા હતા.

વર્ષોથી મહાયોગીની જેમ રાત્રિના બેઠે ત્રણ ત્રણ વાગે ઉઠીને ધ્યાનમાં ગેચી જતો અને સવારના માંગલિક સ્તોત્રોનો પાઠ કરતા. તેઓ યોગનિષ્ઠ, વચનસિદ્ધ અને પ્રભાવિષ્ટ હતા.

વતસાદથી મુંઝાઈ મુશીના નાના મોટા શહેરો અને ગામોમાં જિન મંદિરો અને ઉપાશ્રયો કરાવવામાં તેમનો જ ઉપદેશ હતો.

બોરડીમાં લૈન વિધાયી સ્થળ કરાવવામાં આચાર્યે ઝેરણા કરી હતી. જ્યાંએ જ્યાંએ સ્થળોમાં નના મોટા મળબેદો, કુચ પો ગીટાવી શાંતિ સ્થાપન કરી શાસન ઉચીતના કાર્યો કરાવ્યાં હતા. ખબાનમાં દાદાથી જિન કુશળ ચરિણ તથા શ્રી જિન ચંદ્રચરિણની મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી મનોહર દાદા વાડી બનાવરાવી છે. ખંભાતમાં અમરકાન્કિ શ્રી માણીજીની દેગીને હજોડા પશુ કગાઓ હતા.

સુરતમાં શ્રી ધામગા પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. કુચેગમાં લખ પ્રસંગે યત્ન ગાંત્રિ જમણો બધ કગાવ્યા હતા. શ્રીઓ નવામી વાસ્તવમાં જઈ શકતી નહતી વગેરે સુધાન કરાવવામાં આચાર્યશ્રી યશભાગી નીવડયા હતા.

સુરતમાં શ્રી મોહનરાસજી લૈન જ્ઞાન ભડારને સર્વોચ્ચ મુંદર બનાવવામાં શેઠ નગીનદામ કપુરચંદભાઈ તથા શેઠ ફરીંગચંદ તથા મહેતાજી કપુરચંદભાઈ ળવેરીને પ્રેરણા આપનાર પશુ આચાર્યશ્રી હતા.

તપન્વી આચાર્યશ્રીએ ઘણી ઘણી જગ્યાએ ઉપધાન તપના ઉધાપનો કરાવ્યા હતા અને સેકડો બહેન ભાઈઓને તપસ્યાંતુ રહુત્વ સમજાવી ધર્મ ઉચીત કરાવ્યો હતો.

મધવી પ્રદેશમાં હજારો માણોનો ચિકટ વિહાર કરી ધર્મથી વિમુખ યત્ન જતા હજારો ગ્રામવાસીઓને ધર્મનો સચોટ ઉપદેશ આપી ધર્મ નાનંભા વાગવાનું ભગીચ કામ આપણા ચરિત્ર નાયકે કર્યું હતું.

દાદના શ્રી નંદની વિનતીથી પચાસજી મહાનજ દાદર પધાર્યા દાદના પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ મહાયો હજારો ભાઈ બહેનો ઉમટી આવ્યા. ત્રણ સઘજમણ કગામાં આવ્યા. પ્રતિષ્ઠા ધામધુમ પૂર્વક કન્યામાં આવી. પ્રતિષ્ઠાને જિવે આકાશમાંથી વિમાન દ્વારા પુષ્પ વૃષ્ટિ બેદને દાદરના નગરજનો ચક્રિત થઈ ગયા પ્રતિષ્ઠા અને ઉપજ પશુ દહીં સારી થઈ.

ધાણામાં ચતુર્વિંશ સઘની માનવ મેદની વચ્ચે પચાસજીને આચાર્ય પદવીથી વિશ્વૃત કરવામાં આવ્યા આજાલ વૃદ્ધતા દૃઢ્ય આનંદથી નાચી ઉઠ્યા.

જન્મભૂમિ સુડમાં ધર્મનો ઘણો સાગે ઉચીત કર્યો. બીકાનેરમાં ઉપધાન તપની માળારોપણ વિધિ અથ વંશીએ કરાવી અને શાતમર્તિ શ્રી મણિયાતરજી મહારાજને આચાર્યશ્રીની નિશામાં બીકાનેર શ્રી મંથ સનનની હાજરીમાં આચાર્ય પદવીથી વિર્ભાષિત કર્યા ગોનોવાવમાં દહેરાસરજી મટે ઉપદેશ કર્યો અને પ્રરણા ફળી ડા ૨૫૦૦૦] ચર્ચ ગયા અને દહેરાસરજીનું કામ શરૂ થયું

દીર્ઘ તપસ્વી શ્રી જિનકદિશ્વરિ

આચાર્ય શ્રી વિજય વરુણ સુવિના શિષ્ય રત્ન આચાર્ય શ્રી વિજય હસિનસરિ ગોગોડાવમાં
મળ્યા. ખંભાતમાં સુદિ સપ્તમી આચાર્ય શ્રી વિજયનેનિ સુદીનારુ નથા તેમોશ્રીના વિદાન ગિયોના
નિવન મણિર દર્શો.

આચાર્યશ્રીના અનન્ય ભક્ત શ્રી હરિચંદ્રભાઈ માર્કેકર્યંદની વિનવીથી વીરનગર પધાર્યા અને
સીરાઈના મેળામનિ શ્રી વીરચંદ્રભાઈની સામનેવાની વિવિધ ધરચિત્રો જાણી ખુશી મયા. શ્રી
વીરચંદ્રભાઈના પાંચે જાણીતાના વિશાળ પરિવારને મંગલ આશીર્વાદ આપ્યા.

મુંબઈ તરફના વિદારમાં આચાર્યશ્રી દરમિયાન પધાર્યા અને પાતાની મુખામરી વાણીથી ચમત્કાર
મર્ત્યોના વિદારની લેવારી હતી અને આચાર્યશ્રીએ દરમિયાન જેવા મધ્ય રસનમાં ઉપાસ્ય જરૂરી છે
તેમ પ્રસારન કરી અને ચમત્કાર મર્ત્યોના વિદાર જામે રહ્યો-જમીન શ્રી ધનરાજરુ બાકળાએ બેઠ
આપી. બાર દત્તરત્નું દેવ થઈ મળું. દદાદુમાં દરેકાસરુ ને ઉપાસ્ય થયાં અને આચાર્યશ્રીની
આપના ફળી.

મુંબઈમાં શ્રી મોહનજાતરુ જૈન મેનરુ જાઈરેની સમુપ જનાયવા જૈન સમાજના આગેવાનોને
પ્રેરણા આપી મોટું દેવ કરાજુ દત્ત. આચાર્યશ્રી બારબર અચળના આચાર્ય હોવા છતાં જેવા તો
કેદાર રિહતા અને સમાજ કલ્યાણ સામક દત્ત કે તપ અચળતા કે અસ્ય અચળતા બહેન
બાઈએને ને પ્રજા દત્ત. નેએને પયુગજુ પર્વનાં આજ્યાનો સંભળાવવા પોતે જતે જતા અને
શિષ્યોને મોહકત્વની અવરજા કરવા દત્ત.

થાણામાં બારબાર વર્ષનો ફરૂપ મીટાવી ઐક્યતા કરવા આચાર્યશ્રીએ મુખામરી પ્રવચનોથી
ચમત્કાર મર્ત્યો દત્ત. થાણાના કળામય જોનમન જિનાસય માટે આચાર્યશ્રીએ ભારે જહેમત
ડાળી હતી. થાણાની પ્રતિષ્ઠાને બચ મહાત્મવ આજે પણ દત્તરે ભાવિકો થાદ કરે છે આજે થાણા
તો તીર્થધામ બની મળું છે.

આચાર્યશ્રીની મુખામરી વાણી સાંભળી માટુંગાના શ્રી બાણુભાઈ નાગરુ ગણપતને ધર્મ
પ્રજાપતાની આપના જગી આચાર્યશ્રીએ શ્રી ગણવીર રવામીના પાયધુનીના દરેકાસરમાં શ્રી
ધંતાકરુજીની મુર્તિની પ્રતિષ્ઠા માટે પ્રેરણા કરી અને મદામંગલકારી રૂતિ લેવાર કરાવવામાં આપી
અને ૨૦૦૫ના મદાવરી દના રોજ શ્રી બાણુભાઈ પરદેશ ગયેલા હેાઈ તેમની સંમતિથી શ્રી હરિચંદ
ભાઈના પિતાશ્રી શ્રી માહોકર્યંદભાઈએ શ્રી ધંતાકરુજીની મુર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી. આજે જગતી જ્યોત
સમી પ્રતિમાના દત્તરે માનવીઓ દર્શન કરી પાવન થાય છે.

શ્રી વાલકેશ્વરના જૈન સંઘની પ્રાંતિક મહોત્સવ માટેની વિનવિથી આપણા તપોમુર્તિ આચાર્યશ્રી
જિનકદિશ્વરિ વાલકેશ્વર પધાર્યા. પ્રાંતિક નિમિત્તે અહાઈ મહોત્સવ શરૂ થયો. મંગળ સુદર્ત
પાંચ પ્રમુજીની પ્રતિમા પધરાવવાની આચાર્યશ્રીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ઉપજ પણ સારી થઈ. સંઘમાં
આનંદ આનંદ છવાઈ રહ્યો.

પ્રતિષ્ઠા બાદ શ્રી મહાવીર સ્વામીના દહેરાસરે પાંચધુની પધાર્યા. આચાર્યશ્રીના જીવનનો આ છેલ્લો મહોત્સવ બની ગયો.

પાંચધુની આવ્યા ને તળીયત ભગડવા લાગી-ડોક્ટર ને વૈદની દવાની કારી ન લાગી, દર્દ વધતું ચાલુ થયું પોતે તો નાથમા રહેતા હુ અદર્દની યરવા ન હોતી.

મહારીર સ્વામીના દહેરાસરના દૃષ્ટીએ ગુરૂદેવની ખૂબ સેવા શુદ્ધતા કરી ગુરુભક્ત સેવામૂર્તિ શ્રી શુભાબ સુનિ તો ગુરૂદેવની આખરી ઘડીએ ભેષ ભેષને બે અમુ-બિ દુઃખે અટકાવી સેવામા લીન રહેતા હતા જેઠ સુદ ત્રીજનો દિવસ પસાર થઈ ગયો. રાત્રિના તળીયત ભગડી મોત્રો ચાલુ હતા આચાર્યશ્રીનો બપ ચાલુ હતો. સવારના છ વાગે વધારે લાગ્યો તેજ સમયે નાર આઢ્યાના પચ્ચજખાણ કરાવ્યા બરાબર છ ને ચાવીસ મીનીટે હ સભે ઉડી ગયો ગુણક અને પરામા વીજળી વેગે સ્વર્ગવાસના અમાચાર પહોંચી ગયા. પ્રાત કાળથી હબરે સ્ત્રી પુરૂષો દર્શનાર્થે દોડી આવ્યા ભવ સમશાન યાત્રા નીકળી. ગુરુભક્ત શ્રી હરિચંદભાઈએ ડા. ૧૫૦૭ની બેલીથી ગુરૂદેવના દેહને અગ્નિ મરકાર કર્યો.

ગુરૂદેવને શ્રદ્ધાજ્ઞાસિ આપવામા આવી જગ્યાએ જગ્યાએ સભાઓ થઈ. અઢાઈ મહોત્સવો થયા સમાચાર પત્રોમા ગુરૂદેવની જીવન પ્રમાના તેજ ફિરવો આગા હતા.

સ. ૨૦૦૮ ના વદ ૧ના રોજ પાંચધુનીના શ્રી મહાવીર સ્વામીના નિન દહેરાસરમા પૂજ્યપાદ પુણ્ય પ્રભાવક શ્રી મોહનલાલજી મહારાજના પ્રણિધ દીર્ઘ તપસી, યાજ્ઞાના તીર્થોધધારક જૈનાચાર્ય શ્રી જિનશ્રધ્ધિસુરિજી મહારાજની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા નીચેના ગોખમા ગુરૂ ભન શ્રી હરિચંદભાઈ માલિકેન્દ તરફથી કરવામા આવી.

આચાર્યશ્રીની જીવનની પ્રભા, તપશ્ચર્યાનું તેજ, ચેત્ત દખ્ખિની નિર્મળતા, હૃદયની ઉદારતા, વચનની સિદ્ધિ, પ્રેમની સરિતા અને સેવાની ઔરભ પરમ પાવનકારી અને પુ.યોગ્યભવ હતા.

ધન્ય તપશ્ચર્યા! ધન્ય ગુરૂદેવ !

श्री मोहनलालजी ज्ञानभण्डार, सूरत की ताडपत्रीय प्रतियाँ

ले० : श्री अगरचन्द्रजी नादटा तथा श्री भंवरलालजी नादटा

मानव को प्रकृतिने अन्य प्राणियोंकी अपेक्षा अधिक सुविधाएं और शक्तियाँ दी हैं, उनमें मन और बुद्धि प्रधान है। मानसिक शक्ति से वह विचार करता है और बुद्धि के द्वारा उलझनों को सुलझाता है और नये नये आविष्कार करता है। मन की प्रधानता से ही उसका नाम 'मानव' पड़ा। मन ही बंध और मोक्ष इन दोनों का प्रधान कारण है। "मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः।" वाचिक शक्ति यद्यपि अन्य प्राणियों को भी प्राप्त है पर मनुष्यने उसका विकास एवं उपयोग बहुत ही विशिष्टरूप से किया है। भाषा के द्वारा भावाभिप्रेयक्ति जितने परिमाण में मनुष्यने की है अन्य कोई भी प्राणी नहीं कर सका। असंख्य शब्द उसने गढ़े और बहुत ही उच्च श्रेणी के विचार और विविध व्यवहार उसकी वाचा शक्ति के ही परिणाम हैं। यदि मनुष्य अपने भाव दूसरों को बताने नहीं सकता और दूसरों के भावों को स्वयं ग्रहण नहीं कर सकता तो विचारों की सम्पदा जो आज हमें प्राप्त है और दिनों दिन उसके आधार से नये नये विचार उद्भव होते हैं, वह सम्भव नहीं ही पाता। इसी तरह का एक और आविष्कार मानवने किया जिस से विचारों को दीर्घकाल तक सुरक्षित रखा जा सके। जो भी घटनाएं घटती हैं, एक दूसरे को जो कुछ भी कहते सुनते हैं उस सभी को स्थायित्व देने के लिये लिपि-विद्या का आविष्कार किया गया। थोड़े से अंकों और अक्षरों ने अनन्त ज्ञान को समेट रखने में गजब का काम किया है। मनुष्य की प्रत्येक ध्वनि को अक्षरों के सांचे में ढाल देने का यह महान् प्रयत्न वास्तव में ही अद्भुत है।

जैनधर्म, भारत का एक प्राचीन धर्म है। उस धर्म के प्रवर्तक सभी तीर्थंकर इसी भारत में जन्मे। उनकी साधना, उपदेश-कार्य एवं निर्वाणक्षेत्र भी भारत है। जैनधर्म के अनुसार बहुत प्राचीन कालमें प्रथम तीर्थंकर ऋषभदेव हुए। इस अवसर्पिणिकाल के सबसे पहले राजा, भिक्षु और केवलज्ञानी हुए, तथा सभी प्रकार की विद्याओं और कलाओं के भी वे सबसे पहले आविष्कारक थे। पुरुषों की ७२ और स्त्रियों की ६४ कलाएं उन्होंने अपने पुत्र-पुत्रियों और अन्य लोगों को सिखाई। उनको बड़े पुत्र भरत के नाम से ही इस देश का नाम भारत पड़ा। वे सब से पहले चक्रवर्ति सम्राट् थे। भगवान् ऋषभदेव की २ पुत्रियाँ थी-ब्राह्मी और सुन्दरी। जिन को उन्होंने अक्षर और अंक विद्या सिखाई। बड़ी पुत्री ब्राह्मी को लिपि विद्या सिखाई। अतः उसी के नाम से ब्राह्मी लिपि प्रसिद्ध हुई। उस के बाद समय समय पर अन्य कई लिपियाँ प्रकाश में आईं।^१ अब से २॥ हजार वर्ष पहले भगवान् महावीर के समय में १८ प्रकार की लिपियाँ प्रसिद्ध होने का जैनागमों में उल्लेख है।

१ पुस्तकें ५ प्रकार के साक्ष की लिखी जाती थी उनका भी जेनागमों में उल्लेख है।

प्राचीन काल में मनुष्य की स्थिति बहुत तेज थी इसलिए मौखिक परम्परा से ही शिक्षादि व्यवहार होते रहें हैं। लिखने का काम बहुत थोड़ा ही पढ़ता होगा और जो कुछ लिखा जाता, वह भी थोड़े समय टिकनेवाली वस्तुओं पर। इसी से प्राचीन लिखित ग्रंथ आदि अब प्राप्त नहीं हैं। मोहन जो दंड आदि स्थानों में प्राप्त पुरातत्त्व पर जो लिपि सुरी हुई है उस को अभी ठीक से पढ़कर समझी नहीं जा सकी। ब्राह्मी लिपि के उपलब्ध प्राचीन शिलालेखों में शब्द सब से पुराना वीर भगवान् के ८४ वर्ष के उल्लेखवाला अजमेर ग्यु गियमवाला लेख है। उस के बाद अशोक के अनेक शिलालेख और सारवेध आदि के लेख प्राप्त हैं। पर कोई ग्रन्थ उस समयका लिखा हुआ अभी भारत में प्राप्त नहीं हुआ फिर भी 'रायपसेणी' सूत्र में उल्लिखित द्वाविमान की पुस्तक का जो विवरण प्राप्त है, वह बहुत कुछ ताडपत्रीय प्रतियों की छेखन पद्धति से मिलता झुलता है। यद्यपि ताडपत्रीय प्रतियाँ उत्तने प्राचीन समय की अब हम प्राप्त नहीं हैं। जेनागम फुटकर रूप में कुछ पहले लिखे गये हों तो दूसरी बात है पर सामूहिक रूप में उन के लिपिवद्ध होने का समय बीसवीं १८० है। यद्यपि उस समय की भी लिखी हुई कोई प्रति आज उपलब्ध नहीं है। मालूम होता है कि उस समय तक पुस्तकों को अधिक से अधिक समय तक टिकाये रखने की कला का उत्तना विकास नहीं हुआ था। फलतः जो प्रतियाँ लिखी गईं, वे कुछ शताब्दियों में ही नष्ट हो गईं। इस अनुभवसे छाम उठाकर ताडपत्र में कहा के सब से अच्छे और लिखने के उपयुक्त और टिकाऊ है और जिस तरह उन की गुंथाई करके लिखने से कैसे सुन्दर छेखन हो सकता है और वे अधिक समय तक टिक सकते हैं। इसी तरह स्थायी भी किस तरह की बनाने से चमकीली और टिकाऊ बन सकती है इत्यादि बातों पर विचार किया गया होगा। इससे फलस्वरूप इन प्राचीन प्रतियों की अपेक्षा पीछेवाली प्रतियाँ अधिक स्थायी रह सकीं। अबसे १७ वर्ष पूरे जब हम जेसलमेर के भण्डारों का अवलोकन करने गये थे तो उस समय बहुतसी जर्जरित और टूटी हुई प्रतियाँ के ठेमे बहुतसे टुकड़े हमने देखे थे जिनकी लिपि ९ वीं से १० वीं शताब्दी की थी। इससे पहले तो न मालूम ऐसी प्राचीन प्रतियों के कितने टुकड़े इधर उधर बं नष्ट किये जा चुके होंगे। दूसरी बार जाने पर हमारे पहले के देखे हुए वे छोटे छोटे टुकड़े देखने को नहीं मिले और कई प्रतियाँ आदि भी पहली और दूसरी बार जाने पर देखी हुई अब अन्यत्र चली गईं हैं। तैर। अब तो जेसलमेर भण्डार में 'विशेषावश्यक ग्रन्थ' का ताडपत्रीय प्रति ही सबसे पुरानी है जिस का समय मुनिराज पुण्यविजयजी ने १० वीं शताब्दी के करीब माना है। १२ वीं शताब्दी से तो १४ वीं और १६ वीं के प्रारम्भ तक भी करीब १००० ताडपत्रीय प्रतियाँ जेसलमेर, पाटण, खम्मात, वडोदा पूना आदि स्थानों में प्राप्त हैं। अन्य भण्डारों में कहीं कहीं एक-दो प्रतियाँ ही मिलती हैं। जेसलमेर के बड़े भण्डार के अतिरिक्त तपागच्छ भण्डार और खरतर गच्छ के बड़े ठासरे के पचासवीं भण्डार तथा आचार्य शास्त्र के भण्डार की प्रतियाँ हमने

अपनी प्रथम जेसलमेर यात्रा में देखी थी। इनमें से स्वर्गीय चीमनलाल दलाल और पं० लालचन्द गांधी सम्पादित 'जेसलमेर भांडागारीय सूची' में बड़े भण्डार और तपागच्छ भण्डार की ताडपत्रीय प्रतियों का भी विवरण छपा था। बड़े उपासरे के पंचायती भण्डार और आचार्य शाखा भण्डार की ताडपत्रीय प्रतियों की जानकारी हमने सर्वप्रथम प्रकाशित की। पाटण, खम्भात, पूना की प्रतियों का विवरण प्रकाशित हो ही चुका है। दक्षिण भारतमें तो ताडपत्रों पर उत्कीर्ण-टंकित लिपि की लक्षाधिक लक्षाधिक प्रतियाँ सुरक्षित हैं। पर उत्तर भारत में जैन भण्डारों के अतिरिक्त अन्य संग्रहालयों में ताडपत्रीय प्रतियाँ क्वचिन् ही हैं। इसलिये उपर्युक्त प्रसिद्ध जैन भण्डारों के अतिरिक्त अन्य छोटे मोटे जैन भण्डारों में जो भी ताडपत्रीय प्रतियाँ सुरक्षित हैं उन की जानकारी प्रकाश में आना अत्यावश्यक है। उन प्रतियों में बहुतसी ऐसी रचनाएं भी हैं। जिन की अन्य कोई भी प्रति कहीं भी प्राप्त नहीं है। वे तो महत्त्वपूर्ण हैं ही पर प्रसिद्ध ग्रन्थों की भी प्राचीन और शुद्ध प्रतियाँ इन ग्रन्थों के शुद्ध एवं प्राचीन पाठ के निर्णय तथा सम्पादन के लिए बड़े सहत्त्व की हैं।

अभी अभी मेरा सहयोगी भतीजा भंवरलाल सूरत गया तो श्री मोहनलालजी जैन ज्ञानभण्डार में उसे ताडपत्रीय प्रतियाँ देखने को मिली। थोड़े समय में उसका जो भी विवरण वह लिख सका वह उसने मुझे लिख भेजा है और उसे इस लेख में प्रकाशित किया जा रहा है। पूज्य निपुणमुनिजी की कृपा से कुलकादि फुटकर ३४ रचनाओं की एक संग्रह प्रति तो वह अपने साथ कलकत्ते ले गया और केवल ३-४ दिन में ही उस की प्रेस-कोपी उसने स्वयं कर ली, जो अभी हमारे संग्रह में है। अब उन आठों प्रतियाँ का विवरण नीचे दिया जा रहा है—

१ विविध तीर्थकल्प—२. जिनप्रमसूरि, पत्र १३७, संवत् १४४३, पाटण में लिखित। इस प्रति के साथ प्रशस्ति के अनुसार ज्योतिष करण्ड विवृति एवं चैत्यवन्दनचूर्णि की प्रति भी लिखी गई थी, पर पता नहीं वे अब किसी अन्य भण्डार में हैं या नष्ट हो गई। त्रुटित प्रशस्ति इसी प्रकार है:—

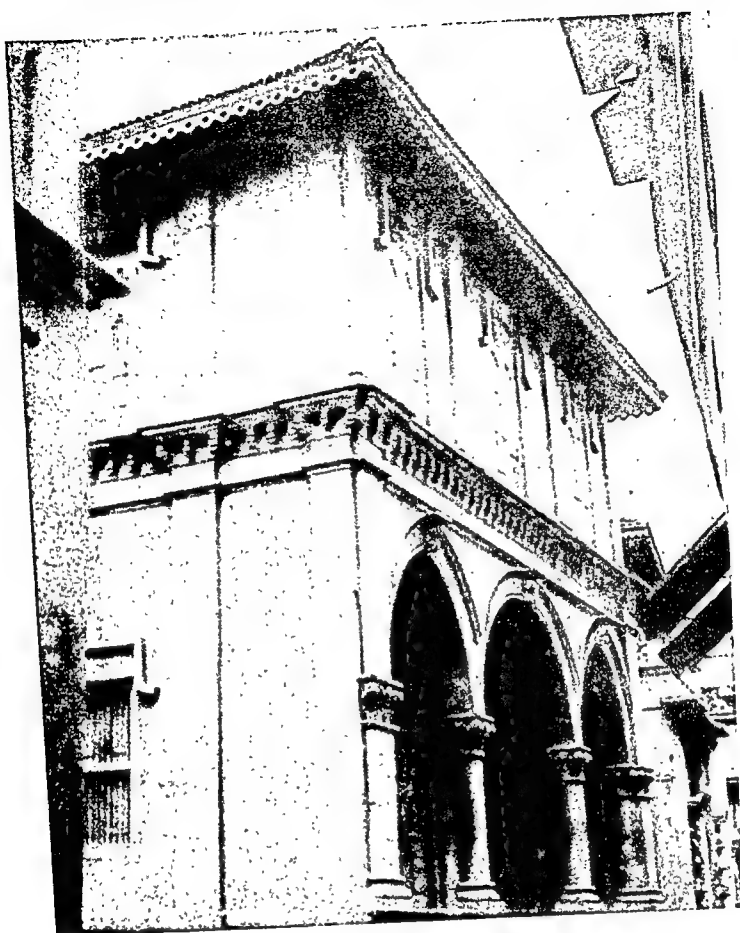
“—अमलयसिंहाख्य देवगुरुपु भक्तौ देरंडकनगरमुख्यतम ङणू तस्य च भार्या साऊ घम्मासक्ता सुशीलसंयुक्ता.....सहिताश्च खेतसिंहाभिधः मेघाभ्याम् च सुगुणाभ्याम् । ४। पुज्यस्तथा च देऊ सारु घरणूष्टम्श्च पांचूश्च । रुडी मातृ नाम्नी स प्रति (१) सशीलसंयुक्ताः । ५। श्रीमत्तपागण्यधिपसूरि श्री देवसुन्दरगुरुणां उपदेशतो लब्धस्था...... शाय । ६। साऊ सुआचिका सौव पुत्रपुत्री परीवृता पत्युर्मलयसिंहस्य श्रेयसे शुद्धवत्तना । ७। ज्योतिःकरणडविवृति तीर्थकल्पंश्च भूरिशः चैत्यवन्दनचूर्णोऽपि श्रीताडपुस्तकत्रये । ८। पत्तने लिखिते...ने वादिद्वयेऽधि भूमिते १४४३ वत्सरे लेख्या मास नागशर्म्म द्विजन्मना । ९। शिवमस्तु ॥

२ योगशास्त्र—स्वोपज्ञवृत्ति, हेमचन्द्र पत्र १०३, प्रशस्ति त्रुटित “...काश्च...कीति-पालेन लिखितम् ।”

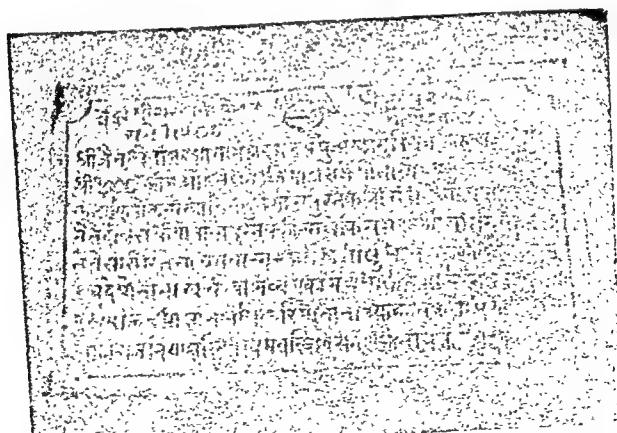
३ योगशास्त्र हेमचन्द्र, पत्र १२ संवत् १२५६ लिखित ।

*पुस्तकें ५ प्रकार के साक्ष्य की लिखी जाती थीं उनका भी जैनागम में उल्लेख है।

प्राचीन काल में अनुसूची स्थिति बहुत तेज थी इसलिए मौखिक परम्परा से ही शिक्षादि व्यवहार होते रहें हैं। लिखने का काम बहुत थोड़ा ही पढ़ता होगा और जो कुछ लिखा जाना, वह भी थोड़े समय टिकनेवाली वस्तुओं पर। इसी से प्राचीन लिखित ग्रन्थ आदि अब प्राप्त नहीं हैं। मोहन जो दंड आदि स्थानों में प्राप्त पुरातत्त्व पर जो लिपि सुरी हुई है उस को अभी ठीक से पढ़कर समझो नहीं जा सकी। प्राचीन लिपि के उपरान्त प्राचीन शिलालेखों में शायद सत्र से पुराना बीर भगवान् के ४४ वर्ष के उल्लेखवाला अन्तर्गत ग्युलियमवाला लेख है। उन के बाद अशोक ४ अनेक शिलालेख और स्मारक आदि के लेख प्राप्त हैं। पर कोई ग्रन्थ उस समयका लिखा हुआ अभी भारत में प्राप्त नहीं हुआ फिर भी 'रायपसेणी सूत्र' में उद्धृतित दुर्वाधमान की पुस्तक का जो विवरण प्राप्त है वह बहुत कुछ ताडपत्रीय प्रतियों की लेखन पद्धति से मिलता झुलता है। यद्यपि ताडपत्रीय प्रतियाँ उतने प्राचीन समय की अब हम प्राप्त नहीं हैं। जैनागम फुल्लर रूप में कुछ पहले लिखे गये हैं तो दूसरी बात है पर सामूहिक रूप में उन के लिखित होने का समय बीरान् ९८० ई। यद्यपि उस समय की भी लिखी हुई कोई प्रति आज उपलब्ध नहीं हैं। मालूम होता है कि उस समय तक पुस्तकों को अधिक से अधिक समय तक टिकाये रखने की कला का जतना विकास नहीं हुआ था। फलतः जो प्रतियाँ लिखी गईं, वे कुछ शताब्दियों में ही नष्ट हो गईं। उस अनुभवसे लाभ उठाकर ताडपत्रीय प्रतियों के सत्र से अच्छे और लिखने के उपयुक्त और टिकाऊ हैं और किस तरह उन की सुरक्षा करने के लिये सुन्दर लेखन हो सकता है और वे अधिक समय तक टिक सकते हैं। इसी तरह स्थानी भी किस तरह की बनाने से चमकीली और टिकाऊ बन सकती है इत्यादि बातों पर विचार किया गया होगा। इसके फलस्वरूप इन प्राचीन प्रतियों की अपेक्षा पीछेवाली प्रतियाँ अधिक स्थायी रह सकीं। अबसे १७ वर्ष पूरा जब हम जैसलमेर के भण्डारों का अवलोकन करने गये थे तो उस समय बहुतसी जर्जरित और टूटी हुई प्रतियाँ के ठेके बहुतसे टुकड़े हमने दले थे जिनकी लिपि ९ वीं से १० वीं शताब्दी की थी। इससे पहले जो न मालूम ऐसी प्राचीन प्रतियों के कितने टुकड़े इधर उधर बं नष्ट किये जा चुके होंगे। दूसरी बार जाने पर हमारे पहले के दले हुए वे छोटे छोटे टुकड़े देखने को नहीं मिले और कई प्रतियाँ आदि भी पहली और दूसरी बार जाने पर दली हुई अब अन्यत्र चली गई है। खैर! अब तो जैसलमेर भण्डार में 'विशेषावश्यक मा'ग' की ताडपत्रीय प्रति ही सबसे पुरानी है जिस का समय मुनिरान पुण्यविजयजी ने १० वीं शताब्दी के करीब माना है। १२ वीं शताब्दी से तो १४ वीं और १६ वीं के प्रारम्भ तक की करीब १००० ताडपत्रीय प्रतियाँ जैसलमेर, पाटण, खम्माव, बड़ौदा पूना आदि स्थानों में प्राप्त हैं। अन्य भण्डारों में कहीं कहीं एक-दो प्रतियाँ ही मिलती हैं। जैसलमेर के बड़ भण्डार के अतिरिक्त तथामन्त्र भण्डार और खरतर मन्त्र के बड़े उपासरे के पचायती भण्डार तथा आचार्य शाखा के भण्डार की प्रतियाँ हमने

શ્રી મોહનલાલજી જૈન શ્રવે. જ્ઞાનભંડાર ગોપીપુરા : સુરત

४ ललितविस्तरा—चैयवदनवृत्ति, हरिमद्रचित, पत्र ११६ प्र० १२७० ।

५ तिलकमञ्जरीमार—लघुवनपाल-विरचित ९ विग्राम, पत्र १०३, अंतिम पत्र बीच में कटा, विग्रामों के नाम और पद्य संख्या इस प्रकार है—(१) लक्ष्मीप्रसादतो नाम प्रथमो विग्राम श्लोक १०६, पत्र १० (२) मित्रसमागमो नाम द्वितीयविग्राम श्लोक १३२ पत्राङ्क २०, (३) चित्रपददर्शनो नाम तृतीयो विग्राम श्लोक १३९ पत्राङ्क ३२ (४) इति धनपाल विरचिते तिलकमञ्जरीसारे पुर-प्रवेशनो नाम चतुर्थो विग्राम श्लोक १२९ पत्राङ्क ४३ (५) इति लघुवनपालविरचिततिलकमञ्जरीसारे नौवर्णनो नाम पञ्चमो विग्राम, श्लोक १६ पत्राङ्क ५८, (६) मलयसुन्दरी-वृत्तान्तो नाम षष्ठो विग्राम, श्लोक १४३ पत्राङ्क ७० (७) गन्धर्वक हापापगमो नाम सप्तमो विग्राम श्लोक १६२ पत्राङ्क ८४ (८) ग्रामभवपरिज्ञानो नाम अष्टमो विग्राम श्लोक १४२ पत्राङ्क ९६ (९) इति श्री धनपालविरचिते तिलकमञ्जरीसारे राज्यद्वयलामो नाम नवमो विग्राम श्लोक ९२ पत्राङ्क १०३ ।

६ लोक्तव्यनिर्णय—१० भगवत् हरिमद्रसूरिकृत पत्र १०, फिर पत्र ११ से १८ में अनेकान्तराएँ संवधी कोई रचना है जिस के प्रारम्भ में "नमोऽनेकान्तवादाय । पूर्वापर स्वभावपरिहारोपादानलक्षणपरिणामवतो भावा " अतः में ले० सोइडेन लिखितेति ।" फिर भिक्षाक्षरों में "आगमिक श्री जिनप्रभसूरिणा वादस्थल पुस्तिका ।"

७—प्रतिष्ठादि विषयक वादस्थल—एवं अपौरुषेय वेद निराकरण । आदि अन्त इस प्रकार है—

“महादि मोह मातङ्ग कुत्र भूने मृगाधिपम् ।

आदावादिजिन नत्वा मोहो-मूलन चच्छते ॥१॥

पत्र २६ में श्रीमन्तो नितदेवसूरिमुनिपा सौवर्णिकाया पुरी प्रोक्ता स्नातकसहितेन परम भाद्रेन सुधामना सिद्धान्तोक्तविषयमुक्तिकलित चकुर्विना ॥ सरम् । वादस्थानकगद्यपद्यपदी समुपिते ज्ञेयसे । १मर १सर १सु १रुद्राङ्क प्रमाणे गजेऽदे समञ्जसि जनचेतो मयमोदप्रवायि । इदमदगततत्त्वे सूरिमि शोधनीय खलति यदिह बुद्धि-कस्य नो मातृशस्य । अजनकमलसेवामादृशौ प्राप्य यस्य भुतपद्मकरन्द-स्पर्दानिदु प्रदायी, भुवनसरसि शोभा लम्बते राजहसी ।

स जयति मुनिचन्द्र ओ मुनीन्द्र कवीन्द्र ।

श्री अजयदेवसूरि मोहम्मूलणविहाणदुर्लभिया ।

पीठति सिद्ध बहु मुक्त सरललोचन करत्कहया ॥६॥

पत्र ४७ में—इति श्री यशोवर्द्धनान्तेवासिना यशोदेवस्य त्रिवर्गपरिहारतः उपौरुषेय वेद निराकरण ॥ श्री मंगल महाश्री-१ पत्र ४८ से-इह हि महाशोहतिमिरभरात्तरितविभक्तु तत्त्वदर्शनसमर्थ ।

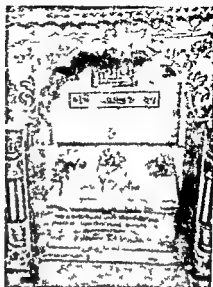
पत्र ६१ से—कृतिरिय पण्डित यशोवर्द्धनान्तेवासिनो यशोदेवसाध्वैरिति ।

८ कुलकादि संज्ञा, रत्नादिवाक्ये (जो शास्त्र शास्त्रात्सेव से पहले का शीर्षा नाम हो) की क्रम संख्या के अनुसार क्रम १३, १४, १५			
क्रम सं.	आदिपद	गाथा	कृतितान
१	कल्याणशस्यपाथोदं	२४	आत्मविवर्धना-नूतिता
२	पाठतः संरुतो यापि	२५	आत्मशुद्धि
३	जयजयसुवर्णविद्यार	३०	मन्त्रभवेविवर्धिता
४	सिरिधम्मसूरिमुकुलं	५६	अप्यनुसासना
५	जइ जीव बुद्धा सम्मं	१२	द्वितीयशुद्धि
६	नारीण बहिरंगे	१२	सर्वोत्तमशुद्धि
७	अमियमऊ इ नेमिं	१३	नेमिनाय स्तोत्र
८	मंगलवरकरुणं	११	पार्थनाय स्तोत्र
९	सिरिपासतिजयसुंदर	१३	"
१०	जय जय नेमि जिणंद बुद्धु	१३	श्री नेमिनाय स्तोत्र
११	" " पडु	८	श्री नेमिनाय स्तोत्र अणहिलवाद्या
१२	सिरि नेमिनाह सप्तिय जइवि	१२	श्री नेमिनाय स्तोत्र
१३	मृत्युते वपने क्षपन्ते	८	"
१४	जयइ स जएकदीवो	३६	श्री धर्मसूरि स्तव्य-पदत्रिंशिता
१५	निगुरुपायपसाया	३२	आत्महितचिन्ताकुलक,
१६	सिरिधम्मसूरिपडुणो	४४	मनोनिग्रहभावनाकुलक,

पदार्थ	तात्पर्यार्थ	पृष्ठांक
रत्नासिद्धि	१	१
"	२	२
"	३	४
"	४	६
"	५	८
"	६	१०
"	७	१२
"	८	१४
"	९	१६
"	१०	१८
"	११	२०
"	१२	२२
"	१३	२४
"	१४	२६
"	१५	२८
"	१६	३०
"	१७	३२
पञ्चमनाह	३५	३५

અશાપદલ દલેરાસરની શ્રુત મુનિ શુરન

હરિયુ : મદિરની ચરણ પાદુશા શુરન

અશાપદલ દલેરાસર આપીયુ ૧
શુરન

શ્રી મોહનગાલગઢ કૈન ઉપામલ (નરી ધમર ાગા)
આપીયુર શુરન

श्री गौडनसाधन ज्ञानसंग्रह, भूततडी ताडपत्रीय प्रतियों

५ कृतियों में पद्मसिंह गणिका नाम है। यह रत्नसिंहसूरि का आचार्यपद पूर्व का नाम है या अन्य कवि है, अन्वेषणीय है।

इन में से कई रचनाएं श्री ऋषभदेव केसरीमल पेढी से प्रकाशित 'प्रकरण समुच्चय' में नम्बर १, २, ३, ४, १५, १६, १७, १८, १९, तो प्रकाशित हो चुकी हैं। रत्नसिंहसूरि की ३, ४, और भी रचनाएं प्रकरण समुच्चय में छपी हैं जो इस प्रति में नहीं हैं। फिर भी इस प्रति में कई ऐसी महत्त्वपूर्ण रचनाएं हैं जो विविध दृष्टियों से महत्त्वपूर्ण हैं।

उदाहरणार्थ—धर्मसूरि संबंधी रचनाएं और कतिपय स्तवन उन में से धर्मसूरिगुणस्तुति पट्टरिशिका दो गाथाएं धर्मसूरि संबंध में ऐतिहासिक तथ्य प्रस्तुत करती हैं उनके अनुसार ९ वर्ष की अवस्था में उन्होंने दीक्षा ली, ९ वर्ष सामान्य साधु के पर्याय में रहे और ६० वर्ष सूरिपद पर। इस तरह कुल ७८ वर्ष की आयु में संवत् १२३७ के भादरवा सुदि ११ को वे स्वर्ग को प्राप्त हुए।

नव नव वरिसे ठाउं, गिहवासे साहु भावएजाए।

सट्ठि सूरिपयंमी, अडसयरि सठ्व—आउंमि ॥३३॥

वारस सत्ततीसे, सुद्धाए एकारसीई भदवए।

चंद दिणे सामि तुमं, सुरमंदिरमंडणं जाओ ॥३४॥

उपर्युक्त रचनाओं में से कुछ प्राकृत, कुछ संस्कृत और कुछ अपभ्रंश में हैं। रचना संवत् के उल्लेखवाली तो केवल एक ही रचना है "आत्मानुशासन" जो संवत् १२३९ वैशाख सुदि ५ को अणहिलपुर पाटणमें रची गई है। नेमिनाथ स्तव में अणहिलवाड को स्वर्गपुरि बतलाया है। अणहिलपुर रथयात्रा स्तवन में कुमारनल्लि और वावत्तरि जिन स्तवन में कुमारविहार का महत्त्वपूर्ण उल्लेख है।

१७	नमि३ गुरुपवपत्रम्	३४	गुरुभक्तिशुलक	४०	रत्नसिद्धसूरि	२२
१८	मुद्दिओ वा दुद्दिओ ॥	१६	पर्यन्तसमयापचना शुलक	४४	"	२४
१९	चित्तगु वषाव मेसं	२६	छपदेस शुलक	४६	"	२५
२०	रायलवियलोकतिलयं	२७	नेमिनाय	४८	"	२६
२१	पणमय पट्टमजिनाइ	१०	भो पुढारिक गणधर-स्तोत्र	५१	पडमनाइ	२८
२२	सिरिचरित्तिलयनाइ	११	अणहिलपुर रसयात्रा-स्ववन	५३	"	२८
२३	यन्नामरसुत्तरप्योप	८	भो भारती स्तोत्र	५३	रत्नसिद्धसूरि	२९
२४	विठ्ठलजगन्मणिलोक	१३	भो मरुयच्छ मुणिसुवत स्त०	५५	"	३०
२५	पठवीसपि जिणिदे	१४	वावसरि जिनकुमर विवाह स्त०	५६	पडमनाइ गणि	३१
२६	॥ जय पास सुहायर	१५	पार्थजिन स्ववन	५७	रत्नसिद्धसूरि	३१
२७	सिरितिलसूरिगुरु गणहरइ	२१	भो धर्मसूरि	५९	"	३२
२८	जयजय संतेसर तिलय	१३	भो शलेधर पार्थ० स्त०	६१	"	३४
२९	सिरिसलेसरसंठिय निट्ठिय	१३	"	६३	"	३४
३०	संतेसरपुरसठिय निट्ठिय	१३	"	६४	"	३५
३१	सालपुरे सिरि वंदु देउ	९	"	६५	"	३६
३२	यस्य त्रैलोक्यागत तत गुरुजम	११	"	६६	"	३६
३३	सिरिपग्गमसूरि चो	९	भो धर्मसूरि छलपय	६८	पडमनाइ	३८
३४	पठवीसपि जिणिदे	११	शसनदेवी स्तोत्र	७२	रत्नसिद्धसूरि	३८

हेमने उपर्युक्त प्रतिज्ञावाक्य में बताया है कि जो व्याकरण से सिद्ध न हो, वे देशी शब्द हैं और इस कोश में इस प्रकार के देशी शब्दों के संकलन की प्रतिज्ञा की गयी है; किन्तु इस कोश में लगभग एक तिहाई इस प्रकार के शब्द हैं, जिनकी व्युत्पत्तियाँ व्याकरण के नियमों के आधार पर सिद्ध की जा सकती हैं। अमयनिगम-अमृतनिगम शब्द चन्द्रमा का वाचक माना है। इस शब्द की व्युत्पत्ति व्याकरण से सिद्ध है, पर संस्कृत कोशों में इस शब्द को अनिवद्ध रहने के कारण ही यहां इसे देशी कहा है। इसी प्रकार अन्धमपिसाय-अभ्रपिशच, पुरिल्लदेवो-पूर्वदेव, बंभणी=ब्राह्मणी, गहवई-गृहपति आदि अनेक शब्द हैं। इस कोश में ऐसे भी शब्दों का संकलन है, जिन का अर्थ लक्षणा शक्ति के द्वारा सिद्ध होता है; जैसे गोसण्णो शब्द मूर्ख के अर्थ में संगृहीत है, इसका संस्कृत रूप गोसंज्ञ है, यह वलीवई के समान लक्षणाशक्ति द्वारा ही मूर्ख अर्थ का द्योतन करता है। अतः स्पष्ट है कि हेम ने इस कोश के संकलन में अपने प्रतिज्ञावाक्य का पूरी तरह निर्वाह नहीं किया है।

देशी नाममाला में ३९७८ शब्द संगृहीत हैं। इन का विवरण निम्न प्रकार है—

तत्सम शब्द—जिन की ध्वनियाँ संस्कृत शब्दों के समान हैं—	१००
गर्भित तद्भव—वर्पागम, वर्णविकार आदि से विकृत—	१८५०
संशययुक्त तद्भव—खींचतानकर जिन की व्युत्पत्ति सिद्ध की जाय	५२८
अव्युत्पादित प्राकृत शब्द—	१५००

इस कोश की रचना वर्णक्रम के आधार पर की गई है। यह स्वरवर्ग, क वर्ग, च वर्ग, ट वर्ग, त वर्ग, प वर्ग, य वर्ग और स वर्ग इन आठ अध्यायों में विभक्त है। इस में कुल ७८३ गाथाएँ हैं। जिस प्रकार धनपाल कवि की पाइअलच्छी नाममाला प्राकृत के आरम्भिक अभ्यासियों के लिए उपयोगी है। उसी प्रकार यह प्राकृत के प्रौढ़ अभ्यासियों के लिये उपयोगी है। इस कोश की निम्न पांच विशेषताएँ हैं—

- (१) साहित्यिक सुन्दर उदाहरणों का संकलन।
- (२) संकलित शब्दों का आधुनिक देशी भाषाओं के साथ सम्बन्ध।
- (३) ऐसे शब्दों का संकलन, जो अन्यत्र उपलब्ध नहीं हैं।
- (४) ऐसे शब्दों का संकलन, जिन के आधार पर उस काल के रहन सहन और रीति रिवाज का यथेष्ट परिज्ञान प्राप्त किया जा सकता है।
- (५) परिवर्तित अर्थवाले ऐसे शब्दों का संकलन, जो सांस्कृतिक इतिहास के लिए अत्यन्त महत्त्वपूर्ण, उपयोगी और उपादेय हैं।

कोशकारने कोशगत शब्दों के अर्थ को हृदयंगम करने के लिए कुछ सरस गाथाएँ उदाहरण स्वरूप उपस्थित की हैं। यह अमीतक विवादास्पद है कि इन गाथाओं का रचयिता कौन है। शैली और शब्दों के उदाहरणों को देखने से ज्ञात होता है कि इन गाथाओं के रचयिता आचार्य हेम ही हैं। इन गाथाओं का साहित्यिक मूल्य अत्यधिक है। संस्कृत भाषा और व्याकरण के अर्थों की

देशी नाममाला

लेखक : प्रो० नैमिचन्द्र शास्त्री एन. ए.

कलिहालसंज्ञ आचार्य हेमचन्द्र की प्रतिभा बहुमुखी थी। इन्होंने दर्शन, व्याकरण, कोश, पुराण, अष्टांग आदि शास्त्रों पर महत्त्वपूर्ण और उपयोगी ग्रन्थ लिखे हैं। इनका देशी नाममात्रा नामक कोश ग्रन्थ प्राचीन आर्यभाषा के विशुद्ध शब्दों के लिए अत्यन्त उपयोगी है। इस कोश के आधार पर आधुनिक आर्यभाषाओं के शब्दों की व्युत्पत्तियाँ एवं अनेक अर्थात् वैशिष्ट्य की विवेचना सम्पन्न प्रकार की जा सकती है। जिन शब्दों की व्युत्पत्ति संस्कृत से सिद्ध नहीं की जा सकती है, उनका इस कोश के आधार पर सहज में निर्धारित की जा सकती है।

प्राकृत भाषा का शुद्ध मगधारी तीन प्रकार के शब्दों से युक्त है—तत्सम, तद्भव और देश्य। तत्सम वे शब्द हैं, जिन की ध्वनियाँ संस्कृत के समान ही रहती हैं, जिन में किसी भी प्रकार का विकार उत्पन्न नहीं होता, जैसे नीर, कृक, कंड, ताड, तीर आदि। जिन शब्दों के संस्कृत ध्वनियों में वर्णदोष, वर्णगमन, वर्णविकार अथवा वर्णपरिवर्तन के द्वारा अथवाद किया जाय, वे तद्भव कहलाते हैं, जैसे अग्र=अम्भ, इष्ट=इष्ट, धर्म=धम्म, गज=गघ, ध्यान=ज्ञान, पञ्चन=पञ्च आदि। जिन प्राकृत शब्दों की व्युत्पत्ति-प्रकृति प्रत्यय विधान सम्भव न हो और जिन का अर्थ मात्र रुढ़ि पर अवलम्बित हो, ऐसे शब्दों को देश्य या देशी कहते हैं; जैसे अगण=दैत्य, इगव=इन्दी, छासी=छाश, चोद=चित्त्व आदि। इस देशी नाममाला में जिन शब्दों का संकलन किया गया है, उनका स्वरूप निर्धारण स्वयं ही आचार्य हेम ने किया है।

जे लक्षणे न सिद्धा न प्रसिद्धा संकलनेषु।

न च गजलक्ष्म्यामसि संवत्ते इह निवृद्धा ॥१-३॥

देश्य विसेस प्रसिद्धी मज्जमाणा अनन्तया हुन्ति।

तस्मा अज्जाइराइअरपट्ट मासाविसेसओ देशी ॥१-४॥

जो शब्द न ठीक व्याकरण से व्युत्पन्न हैं और न संस्कृत कोशों में निबद्ध हैं तथा लक्षणा शक्ति के द्वारा भी जिनका अर्थ प्रसिद्ध नहीं है, ऐसे शब्दों का संकलन इस कोश में करने की प्रतिज्ञा आचार्य हेमने की है। देशी शब्दों से यहाँ महापट्ट, विदुर्भ, जानीर आदि प्रदेशों में प्रचलित शब्दों का संकलन भी नहीं समझना चाहिए। यत्र देश विशेष में प्रचलित शब्द अनन्त हैं, अतः उन का संकलन संभव नहीं है। अनादिकाल से प्रचलित प्राकृत भाषा ही देशी है।

हेमने उपर्युक्त प्रतिज्ञावाक्य में बताया है कि जो व्याकरण से सिद्ध न हो, वे देशी शब्द हैं और इस कोश में इस प्रकार के देशी शब्दों के संकलन की प्रतिज्ञा की गयी है; किन्तु इस कोश में लगभग एक तिहाई इस प्रकार के शब्द हैं, जिनकी व्युत्पत्तियाँ व्याकरण के नियमों के आधार पर सिद्ध की जा सकती हैं। अगयनिगम-अमृतनिर्गम शब्द चन्द्रमा का वाचक माना है। इस शब्द की व्युत्पत्ति व्याकरण से सिद्ध है, पर संस्कृत कोशों में इस शब्द को अनिवद्य रहने के कारण ही यहाँ इसे देशी कहा है। इसी प्रकार अन्धपिप्साय-अभ्रपिशाच, पुरिद्धदेवो-पूर्वदेव, बंभणी=बाह्यणी, गह्वई-गृहपति आदि अनेक शब्द हैं। इस कोश में ऐसे भी शब्दों का संकलन है, जिन का अर्थ लक्षणा शक्ति के द्वारा सिद्ध होता है; जैसे गोसण्णो शब्द मूर्ख के अर्थ में संगृहीत है, इसका संस्कृत रूप गोसंज्ञ है, यह वलीवर्द के समान लक्षणाशक्ति द्वारा ही मूर्ख अर्थ का द्योतन करता है। अतः स्पष्ट है कि हेम ने इस कोश के संकलन में अपने प्रतिज्ञावाक्य का पूरी तरह निर्वाह नहीं किया है।

देशी नाममाला में ३९७८ शब्द संगृहीत हैं। इन का विवरण निम्न प्रकार है—

तत्सम शब्द—जिन की ध्वनियाँ संस्कृत शब्दों के समान हैं—	१००
गर्भित तद्भव—वर्णगम, वर्णविकार आदि से विकृत—	१८५०
संशययुक्त तद्भव—खोजतानकर जिन की व्युत्पत्ति सिद्ध की जाय	५२८
अव्युत्पादित प्राकृत शब्द—	१५००

इस कोश की रचना वर्णक्रम के आधार पर की गई है। यह स्वरवर्ग, क वर्ग, च वर्ग, ट वर्ग, त वर्ग, प वर्ग, य वर्ग और स वर्ग इन आठ अध्यायों में विभक्त है। इस में कुल ७८३ गाथाएँ हैं। जिस प्रकार धनपाल कवि की पाइअलच्छी नाममाला प्राकृत के आरम्भिक अभ्यासियों के लिए उपयोगी है। उसी प्रकार यह प्राकृत के प्रौढ अभ्यासियों के लिये उपयोगी है। इस कोश की निम्न पाँच विशेषताएँ हैं—

- (१) साहित्यिक सुन्दर उदाहरणों का संकलन।
- (२) संकलित शब्दों का आधुनिक देशी भाषाओं के साथ सम्बन्ध।
- (३) ऐसे शब्दों का संकलन, जो अन्यत्र उपलब्ध नहीं हैं।
- (४) ऐसे शब्दों का संकलन, जिन के आधार पर उस काल के रहन सहन और रीति रिवाज का यथेष्ट परिज्ञान प्राप्त किया जा सकता है।
- (५) परिवर्तित अर्थवाले ऐसे शब्दों का संकलन, जो सांस्कृतिक इतिहास के लिए अत्यन्त महत्त्वपूर्ण, उपयोगी और उपादेय हैं।

कोशकारने कोशगत शब्दों के अर्थ को हृदयंगम करने के लिए कुछ सरस गाथाएँ उदाहरण स्वरूप उपस्थित की हैं। यह अमीतक विवादास्पद है कि इन गाथाओं का रचयिता कौन है। शैली और शब्दों के उदाहरणों को देखने से ज्ञात होता है कि इन गाथाओं के रचयिता आचार्य हेम ही हैं। इन गाथाओं का साहित्यिक महत्त्व अत्यन्त है।

दृष्टि से ये गाथाएँ गाया सप्रशस्ती की गाथाओं के समान ही लोकप्रिय है। प्रत्येक पाठक इन में झुबने पर पूरा रसास्वादन कर सकता है। इन में विरहिजियों के विलसृष्टि, घनिकों के विडासभाव, नखशिख चित्रण, रणभूमि की वीरता, संयोग और वियोग, शृङ्गार की विभिन्न परिस्थितियाँ, कृषकों की कृषजता, प्रकृति के विभिन्नरूप और दृश्य, नारी की ममृष और मांसल भावनाएँ एवं विभिन्न प्रकार के रमणीयभाव निरूपित किये गये हैं। देशी नाच-माडा की यह शैली समस्त कोश साहित्य से विडकुल भिन्न है। किसी भी भाषा के कोश में इस प्रकार के उदाहरण पय नहो मिलते हैं। संकलित शब्दों का अर्थ उदाहरण द्वारा ह्व-संगम करा देना हेम की विडक्षण प्रतिभा का ही कार्य है। नमूने के रूप में एकच गाथा उद्धृत की जाती है—

आयावलो य बाळपवम्भि, आवालयं च जलजिणटे ।

आढोवियं च आरोसियम्भि, आराह्यं गहिए ॥१-१७॥

अर्थान्—आयावलो=बाळपवः, आवालयं=जलनिकटम्, आढोवियं=आरोचितम् और आराह्यं=गृहीतम् अर्थ में प्रयुक्त है। इन शब्दों का यथार्थ प्रयोग अवगत करने के लिए आचार्य हेमने निम्न गद्या उदाहरण में उपस्थित की है—

आयावले पसरिए किं आढोवसि रहङ्गा बिशङ्क ।

आराह्यविसकन्दो आवालयिणं पसाणसु ॥५८॥ (५०)

अर्थ—हे बकवाक! सूर्य के बाळ आवप के फेड जाने पर—ज्व होने पर तुम अपनी स्त्री के ऊपर क्यों कोच कर रहे हो? तुम कमजनाब लेकर जल के निकट में बेठी हुई अपनी भार्या को प्रसन्न करो।

सजमितकलुसियाए लुडियाळक्वल्डरी समोत्तरियं ।

भमरमर ओहुरयं पङ्कय च भरिओ मुहं तीए ॥१-१५७॥

क्षमर के लिए उदास मुहवाजी स्त्री के मुखपर लटकती हुई केशावली कमल पर आसीन भ्रमर पंक्ति की वाद दिखाती है।

इस प्रकार कोशकार ने कोश में आये हुए शब्दों के अर्थ को सरस उदाहरणों द्वारा स्पष्ट किया है।

इस कोश की दूसरी विशेषता यह है कि इस में इस प्रकार के अनेक शब्द हैं जिन से मराठी, कन्नड, गुजराती, अवधी, अजभाषा और भोजपुरी के शब्दों की व्युत्पत्ति सिद्ध की जा सकती है। हिन्दी शब्दों की व्युत्पत्ति संस्कृत शब्दावली से सिद्ध की जाती है, पर यथार्थ में अनेक ऐसे शब्द हैं, जिन का संस्कृत के शब्दों से कोई सम्बन्ध नही। यों पाठकों की जानकारी के लिए एक शालिका दी जायगी, जो हमारे इस कथन पर प्रकाश डालने में पूर्ण सक्षम है।

अंगालिखं श्शुसण्डम् १/२८—इस शब्द ईस के उस टुकड़े के अर्थ में आया है, जो